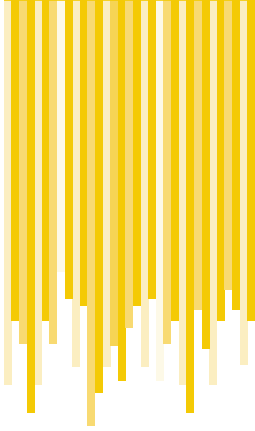

2022

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI
2022

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2022

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-8322-76-7

© 2023 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Mayıs 2023, İstanbul

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Düzeltili: Berrin Çalışkan, İlayda Zeynep Bülbül, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

	ÖN SÖZ	7
1. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER	9
	AK PARTİ VE TÜRKİYE'NİN GELECEĞİ BURHANETTİN DURAN	11
	TÜRKİYE'NİN YENİ YÜZYIL VİZYONU, BATI VE LİBERAL DÜNYA DÜZENİ TARTIŞMALARI NURŞİN ATEŞOĞLU GÜNEY	25
	TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL POLİTİKALARI: FIRTINADA GÜVENLİ LİMAN M. AKİF KİREÇÇİ	43
	TÜRKİYE YÜZYILI: TÜRKİYE EKSENİNİN İNŞASI İÇİN YENİ BİR DIŞ POLİTİKA VİZYONU MUHİTTİN ATAMAN	67
	TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SAVUNMA SANAYİİ RIFAT ÖNCEL	89
2. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2022 GELİŞMELERİ	107
	TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2022 KEMAL İNAT, MUSTAFA CANER	109
	TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI 2022 TALHA İSMAIL DUMAN, AHMET ARDA ŞENSOY	125
	TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKALARI 2022 MEHMET RAKİPOĞLU	143
	TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2022 HAYDAR ORUÇ	159

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2022 FATİH OĞUZHAN İPEK	177
TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2022 İSMİL NUMAN TELCİ	197
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2022 FİLİZ CİCİOĞLU	209
TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2022 KILIÇ BUĞRA KANAT	223
TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2022 MELİH YILDIZ	243
TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKALARI 2022 GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR	257
TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2022 HACI MEHMET BOYRAZ	277
TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2022 MEHMET UĞUR EKİNCİ	291
TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2022 MUSTAFA ONUR YALÇIN	313
TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2022 AHMET TURAN	327
TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2022 TUNÇ DEMİRTAŞ	345
TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2022 MUSTAFA YETİM	365
TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2022 BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR	381

ÖN SÖZ

On dördüncü sayısıyla *Türk Dış Politikası Yıllığı*, yeniden okurlarımızın karşısında. Bir kez daha zengin bir eser üretmenin mutluluğunu yaşıyoruz. Kitabımızın araştırmacılar, öğrenciler ve akademisyenler tarafından gittikçe daha fazla okunarak, bilimsel çalışmalarda referans kaynağı olarak kullanıldığını ve bilimsel üretime katkıda bulunduğunu gözlemliyoruz. Bu durum biz editörlerin ve yazarların gurur kaynağıdır. Okuyucularımızın ilgisi sayesinde yaptığımız işin anlamı ve önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Türk Dış Politikası Yıllığı önceki sayılardaki geleneği sürdürerek bu yıl da iki bölüm halinde yapılandırılmıştır. İlk bölüm, farklı yazarların kaleme aldığı bağımsız makalelerden oluşmaktadır. Burhanettin Duran'ın makalesi Ukrayna Savaşı'nın uluslararası sistemi nasıl etkilediği konusunu ele alırken, Türkiye'nin bu savaş karşısındaki pozisyonunu da ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Nurşin Ateşoğlu Güney'in kaleme aldığı ikinci makalede Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı vesilesiyle gündeme gelen yeni yüzyıl vizyonu ele alınmaktadır. Bu makalede yazar, Batı ve liberal dünya sistemlerini de kapsamlı biçimde analizlerine dahil etmektedir. M. Akif Kireççi'nin kaleme aldığı üçüncü makale, Türkiye'nin yakın çevresine yönelik bölge politikalarını hem söz konusu bölge ülkeleri hem de ABD gibi küresel güçlerle rekabet ve iş birliği çerçevesinde incelemektedir. Muhittin Ataman'ın kaleme aldığı dördüncü makale, ekonomik ve askeri kapasitesini ve dış politika araçlarını geliştirerek Türkiye Yüzyılı'na hazırlanan Türk dış politikasını analiz etmektedir. Bu bölümün son makalesinde ise Rifat Öncel, Türkiye'nin savunma sanayiinde gerçekleştirdiği ilerlemenin dış politikada kendisine sunduğu imkanları ele almaktadır.

2022'de, Türk dış politikasının bölgesel boyutları ise kitabın ikinci bölümünde konusunda uzman yazarların imzasını taşıyan makalelerde yer almıştır. Kemal İnat, Mustafa Caner, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu, Talha İsmail Duman, Ahmet Arda Şensoy, Haydar Oruç ve Fatih Oğuzhan

İpek Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını analiz etmiştir. Türk dış politikası perspektifinden AB'yi Filiz Cicioğlu, Rusya ve Kafkasya'yı Gloria Shkurti Özdemir, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'i Hacı Mehmet Boyraz, Balkanları Mehmet Uğur Ekinci, Doğu Asya'yı Mustafa Onur Yalçın, Afrika Kıtası'nı Tunç Demirtaş, Orta Asya ve Pakistan'ı Ahmet Turan, Latin Amerika'yı Mustafa Yetim, Yunanistan'ı Melih Yıldız ve ABD'yi Kılıç Buğra Kanat incelemiştir. Büşra Zeynep Özdemir ise Türkiye'nin enerji politikalarını kaleme almıştır.

Eserimize katkıda bulunan kıymetli yazarlarımıza ve SETA ekibine minnettarız. Umuyoruz ki bu kitap siz okurlarımıza faydalı olur.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Mustafa Caner

1. BÖLÜM

TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
BAĞIMSIZ
MAKALELER

AK PARTİ VE TÜRKİYE’NİN GELECEĞİ*

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi/SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Yaklaşık yirmi bir yıllık kesintisiz iktidar dönemi ile Türk siyasi hayatında istisnai bir yere sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 2023 seçimlerine “Türkiye Yüzyılı” vizyonuyla gitmektedir. Cumhuriyet’in ikinci yüzyılı için Türkiye’ye bir gelecek önerisi sunma amacındaki bu vizyonun AK Parti’nin kendisini yenileme ve kapsayıcı politikalar geliştirme çabasının ürünü olduğu görülmektedir. Aslında bu çaba AK Parti’nin 2002’den itibaren girdiği bütün seçimlerde seçmenin önüne bir vizyon ve yeni bir hikaye koymayı önemsemesiyle yakından ilgilidir.

AK Parti’nin uzun süre iktidarda kalabilmesini açıklamak için birçok faktör öne çıkarılabilir. Bu faktörlerin arasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın karizmatik liderliği ve AK Parti’nin sürekli yenilenen söylemi/hikayesi ilk sırayı oluşturmaktadır. İç ve dış siyasi şartların değerlendir-

* Bu bölüm daha önce şu çalışmada yayımlanmıştır: Burhanettin Duran, “AK Parti ve Türkiye’nin Geleceği”, AK Parti ve Türkiye’nin Dönüşümü, ed., Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan, (SETA Yayınları, İstanbul: Aralık 2022).

mesine eşlik eden yeni hedefler söz konusu hikayenin ayrılmaz parçalarını teşkil etmektedir.

28 Şubat sürecinin ekonomik, siyasi ve toplumsal krizler ürettiği bir dönemde (2001) kurulan AK Parti, ilk seçimlerde (2002) Türkiye'nin "yönetilebilirlik krizi"nin aşılması, demokratikleşme, kalkınma ve adalet konularında acil eylem planlarıyla ülkenin sorunlarını çözme vizyonunu seçmenin önüne getirmiştir. 2011 seçimlerine kadar yapılan seçim ve referandumlarda seçmene sunulan vizyon yerleşik vesayet düzeniyle mücadeleyi, siyaset kurumunun güçlendirilmesini ve siyasi alanın demokratikleştirilmesini kapsamıştır. Seçimlerde elde ettiği başarıyı reformların gerçekleştirilmesinde bir meşruiyet manivelası olarak gören AK Parti "muhafazakar demokrat" kimliğiyle Türk siyasetini kritik dönüşümlere taşımıştır.¹

Her krizi siyasetin alanını genişleterek sonuçlandıran AK Parti, 2007 cumhurbaşkanı seçimi (367) krizini, e-muhtırayı ve daha sonra gündeme gelen kapatma davasını (2008) aşarken vesayetle mücadele politikasının meyvelerini toplamayı başarmıştır. Bu mücadele sırasında farklı toplum kesimlerine ulaşarak desteğini genişletmeyi ihmal etmeyen AK Parti, toplumsal dönüşüme göre kendi siyasetini güncellemeyi tercih etmiştir. Türk toplumundaki taban eğilimlerini dikkate almakla yetinmeyerek uluslararası siyasetteki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Küresel siyasetin belli başlı krizlerinde kimi zaman "ideal" siyaset anlayışında ısrar eden AK Parti meydan okuyucu dış politik söyleme yöneldiği dönemde de ikili ilişkileri toparladığı normalleşme döneminde de takip ettiği siyasetin haklılığına kendi tabanını ikna edebilmiştir.

Arap isyanları (2011) sırasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki demokratik halk hareketlerine destek veren AK Parti'nin Türkiye'yi dönüştürme hikayesi "modellik"² tartışmaları etrafında tüm dünyada ilgi görmüştür. Bölge ülkeleri ile entegre olma ve Kürt sorununu çözme yönünde irade gösteren AK Parti bu dönemde topluma "bizim medeniyetimiz" iddiasıyla seslenmiştir. Osmanlı geçmişi ile Cumhuriyeti bir araya getiren çok katmanlı ve kapsayıcı medeniyet söylemi iç ve dış politikadaki meydan

¹ Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, (Alfa, İstanbul: 2014).

² Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "Whose Model? Which Turkey?", *Foreign Policy*, 8 Şubat 2011; "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve A. Resul Usul, (SETA Yayınları, İstanbul: 2012), s. 15-87.

okumalarla yüzleşmiştir. Kısa sürede Türkiye örneğinin Arap dünyasında model olamayacağı ancak bazı derslerin alınabileceği anlaşılmıştır.³ Körfez'deki statükocu güçlerin müdahaleleriyle Arap devrimlerinin⁴ iç savaşlara ve darbelere dönüşmesi Türkiye'deki siyasi atmosferi de etkilemiştir. Başbakan Erdoğan'ı ve partisini iktidardan devirmek isteyen Gezi olayları ile 17-25 Aralık yargı darbe girişiminin 2013'e denk gelmesi tesadüfi bulunmamıştır. 2015'te Çözüm Süreci'nin PKK terörü ile bitirilmesi⁵ ise 2013-2016 arasındaki türbülanslı yılların diğer bir dönüm noktasıdır. Suriye'de Rojava devrimi peşindeki Kürt milliyetçilerinin terörü yeniden başlatması Türkiye'nin terörle mücadele ve güvenlik alanında proaktif bir güvenlik politikasına yönelmesi ile sonuçlanmıştır.

AK Parti 2013 sonrasındaki seçimlerde daha önceden gerçekleştirdiği reformları ve demokratik kazanımları koruma ve derinleştirme iddiasıyla mücadele siyasetini önclemiştir. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) gibi yeni vesayet gruplarıyla etkin mücadele eden AK Parti, Türk toplumunun kazanımlarının, çıkarıcı elit gruplar tarafından manipüle edilerek geriletilmesine izin vermediğini siyasi söylemine dahil etmiştir. Böylece AK Parti küresel ve bölgesel değişimlerin bir sonucu olarak ülkeye yönelen tehditlere ve saldırılara karşı her alanda mücadelesini sürdüreceğine ve bu ısrarlı politikalarının sonucunda Türkiye'yi küresel siyasetin bir oyuncusu haline getireceğine dair bir söylemi sürekli canlı tutmuştur. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliği ve Türk milletinin sivil direnişi⁶ sayesinde bastırılmıştır. Darbe girişimi sonrasında Paralel Devlet Yapılanması devlet kurumlarından temizlendiği gibi Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.⁷ Yine bu dönemde proaktif güvenlik anlayışının bir göstergesi olarak Suriye'ye yönelik

³ Türk dış politikasının dönüşümü için bkz. Kılıç Buğra Kanat, "Theorizing the Transformation of Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt: 16, Sayı: 3, (2014), s. 65-84.

⁴ Burhanettin Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik*, ed. Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantsi, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), s. 15-36.

⁵ PKK'nın şehir terörü hakkında bkz. Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, *When Strategy Collapses: The PKK's Terrorist Campaign*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018); Ayrıca Çözüm Süreci hakkında bilgi için bkz. Talha Köse, "The Rise and Fall of the AK Party's Kurdish Peace Initiatives", *Insight Turkey*, Cilt: 19, Sayı: 2, (2017), s. 89-115.

⁶ 15 Temmuz direnişinin toplumsal algısı için bkz. Nebi Miş vd., *Demokrasi Nöbetleri*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

⁷ 15 Temmuz darbe girişiminin Türk siyasetine etkisi için bkz. Burhanettin Duran ve Cem Duran Uzun (ed.), *15 Temmuz Sonrası Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022).

askeri operasyonlar öne çıkmıştır. Bu operasyonlar sırasında ABD ve AB ülkeleri ile Türkiye arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. Suriye, Irak, Doğu Akdeniz, Libya ve Karabağ'da da askeri varlığını pekiŐtiren Türkiye'nin yeni politikalarının hikayesi/söylemi "iç-dış politikada mücadele" ve "yerli-milli" kavramlaŐtırmaları etrafında inşa edilmiştir.⁸

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk döneminin tamamlanacağı 2023 seçimlerine giderken Cumhurbaşkanı Erdoğan "Türkiye Yüzyılı" vizyonunu açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından parti flamaları olmaksızın seçmene çağrı olarak ilan edilse de Türkiye Yüzyılı vizyonu AK Parti tarafından güçlü şekilde benimsenerek yeni dil haline getirilmektedir. Bu makalede ilk olarak 2023 seçimlerine giderken siyasi partilerin ve adayların vizyon sunma ihtiyacı incelenmektedir. İkinci olarak AK Parti'nin gelecek önerisi olarak Türkiye Yüzyılı vizyonuna odaklanılmaktadır.

CUMHURİYET'İN İKİNCİ YÜZYILI İÇİN VİZYON ARAYIŞI

Cumhuriyet'in 100. yılında yapılacak 2023 seçimleri Türkiye'deki bütün siyasi partiler açısından "kritik" bir öneme sahiptir. Sistem tercihinden Kürt sorununa kadar Türk siyasal hayatının bütün meselelerinin gündeme geldiği bu seçim öncesinde yeni yüzyılın nasıl bir Cumhuriyet vizyonu ile karŐılanacaĐı tartıŐması öne çıkmıştır. Türk siyasal hayatında program ve vizyon tartışmaları, her seçim döneminde canlı olsa da 2023 seçimleri öncesinde yaşanan yoğunluk, ülkenin kaderinde siyasetin ve siyasetçinin vazgeçilmez aktör olması ile ilgilidir. KarŐısındakinin "eski" ve kendisinin "yeni Türkiye'ye" ait olduğunu öne süren partilerin vizyon kapıŐmaları, hükümet sisteminden dış politikaya ve ülkemizin uluslararası sistemdeki yerine kadar uzanmaktadır.

Cumhur İttifakı'nın Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini ikinci döneminde yerleŐtirme arzusu öne çıkarken altılı masa olarak nitelenen muhalefet, güçlendirilmiş parlamenter sisteme dair anayasa değişikliği teklifi sunmuştur.⁹ Sistem ve muhalefet cenahında çok uzun süren aday tartışmaları siyasi partiler açısından birçok zorluğa işaret etmiştir.

⁸ Burhanettin Duran, "AK Parti'nin İdeolojik DönüŐümünün Kodları", *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Siyaset*, ed. Nebi Miş ve Ali Aslan, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 47-74.

⁹ Elif Er ve Canberk Öztürk, "6'lı Masanın Anayasa Değişikliği Önerisi Açıklandı", *Milliyet*, 28 Kasım 2022.

Partilerin bu seçime hazırlanırken karşılaştıkları ilk zorluk, yüzde 50+1 oy oranına ulaşma mecburiyetidir. İkinci olarak parlamento ve başkanlık seçimlerinin eş zamanlı yapılması bir diğer husustur. Üçüncü zorluk ise başkanlık seçiminin ikinci tura kalması ihtimali ve bu durumda yürütülecek kampanya sürecidir. Son olarak değişen seçmen sosyolojisine göre stratejik oy verme davranışının ne düzeyde şekilleneceği, bu bağlamda seçmenlerin başkanlık ve parlamento oylarını ne derecede farklılaştıracağı, yine sağ-sol gibi Türkiye'deki klasik seçmen ayrımlarının varlığını hangi düzeyde koruduğu büyük önem arz etmektedir.

Dolayısıyla 2023 seçimleri, tüm bu zorlukların gerçek bir sınama olacağı ilk seçim olacaktır. Her ne kadar yüzde 50+1 oy oranı ile seçilme şartı, 2014 cumhurbaşkanı seçimi ile siyasal hayatın bir parçası haline gelse de farklı dinamikler altında tecrübe edilmiştir. 2018 seçiminde ittifak siyaseti siyasal alanın işleyişinde belirleyici olmuştur. Ancak 2023'e doğru partiler ve seçmen; ittifak siyasetinin ne anlama geldiğinin, yüzde 50+1 oy oranına ulaşmanın zorluğunun ve tüm bunların seçimde stratejik oy verme davranışını tetikleyebildiğinin farkına varmıştır. Bu bağlamda son beş yıllık dönem, partiler ve seçmen açısından bir tür siyasal öğrenme sürecine karşılık gelmektedir. 2023 seçimleri bu yönüyle 2014 ve 2018 seçimlerinden ayrılmaktadır.

Cumhur İttifakı açısından yüzde 50+1'e ulaşma hedefi daha önce başarılmış olanı koruma ve bunun üzerine çıkma anlamına gelmektedir. Bu noktada AK Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Büyük Birlik Partisi (BBP) tarafında kurulan Cumhur İttifakı, derinleşmiş bir mahiyete sahip olduğunu cumhurbaşkanı adayını çok önceden açıklayarak göstermiştir. Seçim ittifakı mı yoksa seçim sonrası koalisyon mu olduğu seçim takvimi açıklanana kadar netleşmeyen altılı masadan farklı olarak aday açıklama süreci ittifak içi pazarlığa veya rekabete dönüşmemiştir. Cumhur İttifakı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın adaylığını daha erken açıklarken altılı masanın muhtemel aday(lar)ı uzun bir süre kamuoyunun gündemini meşgul etmiştir.

Seçmen açısından ise yeni sistemde verilen oyun ne kadar değerli olduğuna yönelik farkındalık oldukça yüksek bir seviyededir. Siyasi alanın kutuplaşmış olduğu dikkate alındığında seçimlere katılımın yüksek olacağını öngörmek mümkündür. Bilinçli seçmen, artık oy verme davranışını partilere, ittifaklara ve adaylara göre şekillendirebilmektir. 2023 seçimlerine giderken klasik sağ-sol ayrımının eskisi kadar sert olmadığı, gençlerin ideolojisinin,

parti aidiyetinin ve siyasi kimliğinin katı olmadığı öne sürülebilir. Önümüzdeki seçimlerin sonuçlarına etki edecek en önemli kitle partilerin çekirdek seçmeninden ziyade stratejik oy verme davranışına sahip seçmen kümesi olacaktır. Bu bağlamda partiler ve adaylar kendi tabanlarını korurken kabaca yüzde 10'un altında geçişkenlik gösterebilecek veya çoğunluğu gençlerden müteşekkil seçmen kümelerini ikna etmek zorundadır.

HANGİ CUMHURİYET?

2023 seçimlerinin büyük sorusu, Türkiye Cumhuriyeti'ni ikinci yüzyılına hangi adayın nasıl bir vizyonla taşıyacağıdır. Bu vizyonun, geçmiş ile bugünün muhasebesini geleceğin nasıl olacağı ile bir araya getiren bir söyleme sahip olması beklenmiştir.

Bu vizyon sunma ihtiyacı Türk siyasi hayatının bütün meselelerini yeni baştan değerlendirmeyi gerektiren bir mahiyet taşımaktadır. Hayat tarzı tartışmalarından kimlik sorunlarına, ekonomi ve sığınmacılardan dış politika ve güvenlik politikasına kadar her şeyin seçim gündeminde yer alması ve liderlerin sert polemiklere yönelmesi Türkiye'ye has değildir. Brexit referandumunu ve Avrupa'daki aşırı sağın yükselişine ek olarak son dönemde Amerikan demokrasisi dahi "iç saldırı altında" olma gündemi ile seçimleri karşılamaktadır. Kasım 2022 ara seçimine giderken Başkan Joe Biden, seçimi "ulusun ruhu için bir savaş" olarak nitelemekle kalmayıp eski Başkan Donald Trump ve destekçilerini ABD için bir "tehdit" olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁰

"Beka" söylemi Kasım 2015 genel seçimlerinden bu yana Türk siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. İktidar ve muhalefet farklı beka kavramsallaştırmaları ile birbirini eleştirmektedir. Altılı masa bileşenleri, mevcut AK Parti iktidarının devamını beka meselesi olarak görürken Cumhuriyet İttifakı da dağınık yapıdaki muhalefetin olası bir iktidarının Türkiye'yi büyük sorunlara götüreceği yani yönetemeyeceği görüşünü dillendirmektedir.

Bu itibarla Türkiye'nin 2023 seçimlerinde birbirine rakip "ihanel", "tehdit" ve "beka" söylemlerine tanık olması şaşırtıcı değildir. Ancak tehdit ve beka söylemlerinin negatif olduğu düşünülürse asıl fark seçmene umut verebilmek ve gelecek önerisi sunabilmek olarak değerlendirilmiştir. Koronavirüs (Covid-19) salgını ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin sonuçlarının dünyayı

¹⁰ "Remarks by President Biden on the Continued Battle for the Soul of the Nation", The White House, 1 Eylül 2022.

enerji, gıda krizi ve siyasi çatışmalara sürüklediği hatırlanırsa elbette bu vizyon, büyük güçlerin rekabetinde Türkiye'nin yerinin ne olacağını da içermelidir. Beka kaygılarını dindiren ve umut vadeden vizyon sunumlarının 2023 seçimlerine giderken kritik "Hangi cumhuriyet?" sorusuna bir cevap teşkil edeceği söylenebilir. Bu vizyon ihtiyacının Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılının başına denk gelmesi sembolik bir öneme de sahiptir.

AK PARTİ'NİN GELECEK ÖNERİSİNİ ŞEKİLLENDİREN ŞARTLAR

AK Parti yirmi bir yıllık iktidarı boyunca yerel kalkınma, eğitim, ulaşım, altyapı yatırımları gibi bütün alanlarda yoğun bir şekilde kalkınma siyasetini önclemiştir.¹¹ Muhalefetin tüm eleştirilerine rağmen mega proje atılımlarını durdurmayarak her seçim döneminde, bir sonraki seçime kadar yapacağı büyük kalkınma ve yatırım hamleleri hedeflerini seçmen ile paylaşmıştır. Diğer bir tabirle Cumhuriyet'in 100. yılına yetiştirilecek ve Türkiye'yi bir üst lige taşıma iddiasındaki stratejik yatırımları 2013 sonrasında yaşanan siyasi türbülanslara rağmen hayata geçirmeye çabalamıştır. Yerli otomobilden savunma sanayiine, nükleer reaktöre, yer altı kaynaklarının keşfedilip bulunması ve ülke hizmetine sunulmasına kadar farklı alanlarda büyük projeleri hayata geçirmiştir.

Bu bağlamda 2023 seçimlerine giderken AK Parti'nin önündeki konu başlıkları şu şekilde sıralanabilir: (i) ekonomik sorunlar, (ii) mülteci meselesi, (iii) yeni sosyolojinin beklentilerini yönetme, (iv) siyasal sistemin geçiş sürecinde ortaya çıkan sorunları tespit ederek reforma tabi tutma ve sistemi kurumsallaştırma, (v) devletin ve siyasetin insan kaynağının yetkinliğini ve motivasyonunu yükseltme, (vi) demokratik reformların kurumsallaşmasını ve iyileşmesini sağlama, (vii) küresel ekonomide ülkenin rekabet gücünü yükseltecek katma değeri yüksek ve birçoğu devam eden vizyon yatırımları ve projeleri tamamlama ve (viii) en nihayetinde teknoloji yoğun yeni sektörlerle yönelme.¹²

Bütün bu meselelere cevap veren bir vizyon oluşturmada AK Parti muhalefetten daha erken davranmıştır. Altılı masada birleşen siyasi partiler ideolojik farklılıklarını ve aday rekabetlerini yönetmek için geçiş dönemi

¹¹ Yunus Şahbaz, *Türkiye'de Sağ Kalkınmacılık ve AK Parti*, (SETA Rapor, İstanbul: 2022).

¹² 2023 Seçimleri ve Sonrasında AK Parti", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 71, (Eylül 2022).

takvimi ve ortak hükümet programı oluşturma çabalarına öncelik vermiştir. Milliyetçi, Kemalist, liberal, muhafazakar ve etnik kimlikçi siyasetlerin ortak bir Türkiye vizyonu oluşturması meydan okuyucu bir çabaya karşılık gelmiştir. Muhalefet için Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Saadet Partisi, Gelecek Partisi, Demokrasi ve Atılım (DEVA) Partisi ve Demokrat Parti ile Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) yapı, aktör, kimlik ve ideoloji bazlı uzlaŐmalar sağlama ve bunu seçmen tabanlarına kabul ettirebilme arayışı ciddi ve büyük bir zorluk ihtiva etmiştir. Halbuki AK Parti yirmi bir yıllık iktidarına referansla hem yakın dönem icraatlarını anlatabilmiŐ hem de yeni vaatlerini sunabilmiŐtir.¹³

Kritik/istisnai kararların darbeciler tarafından alındığı bir mirasın üzerine gelen AK Parti, siyasetin Türkiye'yi dönüŐtürebileceĐini göstermesi sebebiyle siyasi hayatımızın çok etkili bir aktörüdür. Sadece 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılması ve hükümet sisteminin deĐiŐtirilebilmesi bile çok partili hayat döneminde rastlanılmayan hususlardır. Bu sebeple AK Parti, Demokrat Parti gibi darbe ile tasfiye edilmesini engellediği gibi Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) gibi sağ partilerin kaderinden de kendini uzak tutabilmiŐtir.

Kimlik konularında süreklilik ve değişimi bir araya getirme gayretindeki AK Parti, "sessiz devrim" mahiyetindeki reformları gerçekteŐirmenin tecrübesi ile Türkiye'yi proaktif dış politika ve güvenlik yaklaşımına taşıma uygulamasını birleŐtirmektedir. AK Parti Genel Başkanı Erdoğan'ın dış politika ile iç siyaset arasında etkileşim köprüsü kurabilmesi seçmene ulaŐmada önemli bir imkan teşkil etmektedir. Bu imkan, AB reformlarının dönüşüm döneminde, Arap isyanlarının karmaŐası sırasında, 2013 ve 2016 sonrasında Batı başkentleri ile gerilim yaşanan mücadele döneminde Erdoğan tarafından etkili Şekilde kullanılmıŐtır. Koronavirüs salgını sırasında da benzer bir performans gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya-Ukrayna savaşında tahıl koridoru ve esir takası ile diplomaside adından en fazla bahsedilen lider konumuna gelmiştir.

En ilginç hususlardan birisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, dış politikada gerilimi de normalleşme politikasını¹⁴ da seçmene anlatabilmesidir. AB ile

¹³ Burhanettin Duran, "AK Parti ve Türkiye'nin Geleceği", *Kriter*, Sayı: 71, (Eylül 2022), s. 6-8.

¹⁴ Normalleşme arayışının Ortadoğu'daki durumu ve Türkiye'nin politikası için bkz. Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Normalleşmenin Geleceği ve Türkiye", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 11-36.

entegrasyon arayışını da Doğu Akdeniz'de gerilmeyi de Rusya ile yakınlaşmayı da seçmen kitlesine izah edebilmektedir.¹⁵ AK Parti vesayetlerden arındırdığı ve uluslararası konumunu yükselttiği “yeni Türkiye’yi” daha güçlü kılma hedefini öne çıkarırken CHP ve muhalefet blokunun diğer partileri ise “şimdi demokrasi zamanı” sloganıyla farklı bir “yeni Türkiye” söylemini seslendirmektedir.

AK Parti'nin kimlik meselelerindeki sentezci yaklaşımının resmetmek için bir örnek vermek faydalı olacaktır. 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 100. yıl dönümünün Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ndeki kutlama programı, AK Parti'nin “güçlü Türkiye” idealinin sembolleriyle doludur. Külliye'nin bahçesindeki Kur'an-ı Kerim tilaveti, Türk bayrağı, Mustafa Kemal fotoğrafı, on altı grup sanatçının çaldığı marşlar ve mehter takımı Türk milli kimliğinin ortak değerleri ve sembolleri olarak sergilenmiştir. Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğini kuran bu semboller aynı zamanda AK Parti iktidarında Türk modernleşmesindeki çetin ve zorlu tartışmaların bir sentezine ulaştığımızın da göstergesidir. Yine Azerbaycan, Libya, Katar, Somali ve Bosna Hersek'te barışın temin için görev yapan Türk askerinin kutlamalara görüntülü bağlanması, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yeni ve etkin rolünü göstermiştir. Kutlama programının sembolleri ile milli mücadeleyi gerçekleştiren Türk milletin bir yüzyıl sonra ülkesinin etrafındaki bölgelere istikrar ve güvenlik taşıyan bir güce dönüştüğü anlatılmıştır.¹⁶

AK PARTİ'NİN GELECEK ÖNERİSİ: “TÜRKİYE YÜZYILI” VİZYONU

2023 seçim kampanyasına erken başlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Alevi açılımı ve başörtüsüne anayasal düzenleme ile siyaset alanını genişleterek “Türkiye Yüzyılı” vizyonu ile söylem belirlemede ön almıştır. 28 Ekim 2022'de Cumhuriyet'in 99. yıl dönümünden bir gün önce Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye Yüzyılı vizyonunu açıklamıştır. 27 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sosyal medya hesabından yayımlanan ve konuşması sırasında

¹⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın öne çıkan liderlik özelliklerini karizmatik liderlik, seçmen ile bağını hiç koparmadan kendini yenileyebilme kapasitesi, hizmet/eser siyaseti, vesayetle mücadele ve reformlar, dış politikanın dönüştürücü fonksiyonunun etkili kullanımı, kriz yönetme becerisi, iç ve dış siyasi konjonktürü iyi okuyarak adapte olabilme yeteneği olarak sıralanabilir. Bkz. Burhanettin Duran, “Türkiye Yüzyılı Vizyonu Nedir, Ne Değildir?”, *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 74, (Aralık 2022), s. 6-8.

¹⁶ “Büyük Zafer'in 100. Yıl Dönümü... Cumhurbaşkanı Erdoğan: Mazlumların da Umudu Olan Türkiye'nin İnşası Engellenemeyecektir”, *Hürriyet*, 30 Ağustos 2022.

da salonda gösterilen videonun konusu ile altındaki metin, vizyon belgesi hakkında önemli ipuçları barındırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle harekete geçen Türk savunma sanayiinin öncü isimlerinden Şakir Zümre'nin yarım kalan hikayesini anlatan film, "Ülkemizin ve medeniyetimizin kazanımları üzerinde yükselteceğimiz Türkiye Yüzyılı vizyonu ile asırlık hamleler hayata geçecek, hayallerimiz inşallah bir bir gerçek olacak" cümlesiyle sunulmuştur. Bu kısa film, Türk modernleşmesini süreklilik içerisinde okuyan ancak Erdoğan dönemindeki devrimci atılımları öne çıkaran bir çerçeveye işaret etmektedir. Cumhuriyet'in kurucusunun hayallerinin AK Parti'nin yirmi yılı aşan iktidarı döneminde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Savunma sanayiinden dış politikaya, eğitimden teknolojiye birçok alanda "yükselen Türkiye'nin hikayesi" Atatürk-Erdoğan hattı çizilerek anlatılmıştır.¹⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye Yüzyılı vizyonu "büyük ve güçlü Türkiye'nin inşasını hep birlikte tamamlama" çağrısı olarak ifade edilebilir. Kapsayıcılık ise vizyon konuşmasının en bariz iddiasıdır:

Türkiye Yüzyılı; kimlik siyaseti yerine birlik siyasetidir, kutuplaştırma siyaseti yerine bütünleştirme siyasetini, inkar siyaseti yerine kucaklama siyasetini, tahakküm siyaseti yerine özgürlük siyasetini, nefret siyaseti yerine sevgi siyasetini ikame etmenin adıdır. Türkiye Yüzyılı; hakiki icraatları samimi kabullerle buluşturmanın, insani değerleri ideolojik fanatizmin önüne geçirmenin, hakkı teslim etmeyi bağnazlığa yeğ tutmanın, gerçeklere sırtını dönenlerin yönünü hakikate çevirmenin, böylece hep birlikte daha büyük hedeflere yöneleceğimiz yeni bir başlangıcın adıdır.¹⁸

Yine, bu vizyona gelecek farklı katkılara açık olunduğunun belirtilmesi ve herkesin 29 Ekim 2023'e kadar "konuşmaya, tartışmaya ve tekliflere" çağrılması dikkatlerden kaçmamıştır. Bu çağrıyla yaparken Cumhurbaşkanı Erdoğan "birlikte inşa etme, yeni bir milli mutabakat zemini oluşturma, Türkiye'yi katılımcı demokratik Cumhuriyet kimliğiyle taçlandırma, siyasetin eksenini emek ve eser üzerinden yeniden kurma, pozitif özgürlük ve

¹⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Türkiye Yüzyılı" vizyonunu paylaştığı Ankara Arena'da konuşması başlamadan önce dinletilen müzikler ve sergilenen görsellerin Türkiye'nin farklı renklerine ama özellikle gençlere seslendiği görülmüştür. Yeni bir başlangıç arayışının ve söyleminin yansımaları olan görsellerin ana çağrısı şudur: "Gelin, yüzümüzü hem Doğu'ya hem Batı'ya ama asıl doğruya doğru dönelim." Bkz. "Türkiye'nin Yüzyılı' için Büyük Gün! Başkan Erdoğan Vizyon Belgesini Açıkladı: İlk Hedefimiz Yeni Anayasa", *Sabah*, 28 Ekim 2022.

¹⁸ "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Türkiye Yüzyılı' Tanıtım Toplantısı Konuşması", TCCB, 28 Ekim 2022, https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2022-10-28-turkiye_yuzyil.pdf, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2022).

yükseliş dönemini başlatma, farklılıklarla zenginleşme ve yankı odalarından çıkma” gibi önerileri kullanmıştır.¹⁹

Türkiye Yüzyılı vizyonu konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın temel argümanı, “yirmi yılda Cumhuriyetimizin ilk asrının eksikliklerini gidermek ve ikinci asrın hazırlıklarını tamamlamak” olmuştur. Bu ifadeler Türkiye Yüzyılı hayali için güçlü bir başlangıç arzusunu yansıtmaktadır. Hedefler arasında ülkemizi muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmak; akil, adil ve hakim bir güç haline getirmek ve en büyük on devlet arasına yükseltmek; kritik eşikte olan Türkiye'nin üst ligin ön sıralarında yer almasını sağlamak bulunmaktadır.²⁰ Cumhuriyet'in yeni yüzyılını tanımlamak için Erdoğan'ın kullandığı temalar Ankara Arena'nın köşelerine de asılmıştır: sürdürülebilirlik, huzur, başarı, güven ve istikrar, üretim, verimlilik, güç, dijital, iletişim, bilim, kalkınma, barış, değerler, haklılık, şefkat, istiklal ve istikbal ve gençler.²¹

Vizyon konuşmasında Selçuklu-Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğini kuran Cumhurbaşkanı Erdoğan, kullandığı sembol ve kavramlarla Türk modernleşmesini “tamamlama” niyetini izhar etmiştir:

Sultan Alparslan'dan Osman Bey'e, Fatih Sultan Mehmet'ten Yavuz Sultan Selim'e, Abdülhamid Han'dan Gazi Mustafa Kemal'e ve bugüne uzanan bir emaneti hakkıyla temsil etme iddiasıyla sizlerin karşısındayım.²²

Konuşmasının özü Cumhuriyet'in ideallerini sahiplenerek yeni bir yükselme dönemine geçme amacı olarak ifade edilebilir. Bu vizyon konuşmasıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan siyasi mücadelesini Mustafa Kemal Atatürk ile başlayan Cumhuriyet projesinin tam merkezinde gördüğünü açıklamıştır. Türkiye'yi iç ve dış vesayetlerden kurtararak küresel bir aktöre dönüştürme hedefini “yeni kızılma” olarak nitelemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye Yüzyılı'nın, ülkemizle birlikte bölgemizden başlayarak dünyanın her yerine demokrasi, kalkınma, barış, refah götüreceği bir devrimin de adı olduğunun muştusunu tüm insanlıkla paylaşıyoruz.²³

¹⁹ “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ‘Türkiye Yüzyılı’ Tanıtım Toplantısı Konuşması”.

²⁰ Duran, “Türkiye Yüzyılı Vizyonu Nedir, Ne Değildir?”, s. 6-8.

²¹ “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ‘Türkiye Yüzyılı’ Tanıtım Toplantısı Konuşması”.

²² “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ‘Türkiye Yüzyılı’ Tanıtım Toplantısı Konuşması”.

²³ “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ‘Türkiye Yüzyılı’ Tanıtım Toplantısı Konuşması”; Türkiye Yüzyılı vizyonunu muhalefet “inandırıcılık” temelinde eleştirmiştir. “Bu saatten sonra kimseyi inandıramazsınız” argümanı etrafında toplanan eleştiriler, yirmi yıllık AK Parti iktidarının performansının “Kutuplaştırma siyaseti yerine bütünleştirme siyasetini koyalım” önerisine uymadığını ileri sürmüştür.

Türkiye Yüzyılı kavramlaştırması ile AK Parti, siyaseti “ideoloji, kimlik, din ve etnisite” etrafında kurulan siyasi kutuplaşmalardan uzaklaşarak “değer, emek, eser ve katkı” üzerine oturtma arzusunu beyan etmektedir.²⁴ Bu beyan ile AK Parti’nin, muhalefetin “Cumhuriyet’in İkinci Yüzyılı” programını eski sisteme dönüş çabası olarak görürken kendisine “yeni bir siyaset, toplum ve devlet vizyonu” ortaya koyma hedefi belirlediği söylenebilir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş de bununla bağlantılı olarak Türkiye’nin “yeni yüzyılda siyasi istikrarını teminat altına almak” için erken bir dönemde siyaseti güçlendirecek adım olarak görülmektedir.²⁵

SONUÇ

Yirmi bir yıllık kesintisiz iktidardan sonra 2023 seçimlerine giderken AK Parti Türkiye’ye kendi yönetiminde “gelecek önerisi”ni Türkiye Yüzyılı vizyonu ile sunmuştur. Kapsayıcı ve iddialı bir söyleme dayanan bu vizyon hem Cumhuriyet’in ikinci yüzyılı için bir çerçeve oluşturma hem de uluslararası sistemin büyük belirsizliklere sürüklendiği bir dönemde istikrar, iddia ve öz güven sunma amacı taşımıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve güçlendirilmiş parlamenter sistem tartışmasının 2023 seçimlerinin gündemini belirlediği göz önüne alındığında iktidar ve muhalefet arasındaki vizyon rekabetinin sıradan bir “seçim öncesi durumu” olmadığı ileri sürülebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Türkiye’yi yeni dönemde küresel bir güce dönüştürme söylemi sunan “Türkiye Yüzyılı” vizyonu, değerlerin mümkün idealizmi ile şartlara uyumun realizmini bir araya getirme iddiasındadır. Herkes için refah, özgürlük ve adalet üretmek isteğini vurgulayan Türkiye Yüzyılı vizyonu, uluslararası rekabet dünyasının sert gerçeklerine işaret etmektedir. “Değerlere ve hakkaniyete dayalı düzen ile ortak menfaat oluşturma” gibi hedefler sadece uzlaşma arayışına değil aynı zamanda gerilimleri de göze alabilmeyi gerektirecek bir realizme karşılık gelmektedir.

²⁴ AK Parti’nin 2023 seçim kampanyasını yürüten Ertan Aydın, amacın “Değer katan değerli olsun” felsefesiyle liyakat ve hakkaniyet esaslı bir siyasetin önünü açmak olduğu görüşündedir. Partinin, Türkiye’nin

20. yüzyılın kavgalarıyla 21. yüzyılı tüketmemesi gerektiği fikrinden hareketle “Ortak akıl ve doğruların yüzyılı olacak bir yürüyüşe hep birlikte başlayalım” çağrısında bulunduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Ertan Aydın, “Türkiye Yüzyılı Değeri ve Doğruyu Esas Alan Bir Vizyon”, *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 74, (Aralık 2022), s. 15.

²⁵ Nebi Miş, “Cumhuriyetin Yeni Yüzyılında Karşılaştırmalı Siyaset”, *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 74, (Aralık 2022), s. 19.

AK Parti iktidarı boyunca birkaç kez iktidardan devrilme tehlikesini aşma tecrübesine sahiptir. 2007 e-muhtırası, 2008 kapatma davası, Gezi olayları (2013), 17-25 Aralık yargı darbe girişimleri (2013) ve 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişiminden sandığın ve halkın açık desteğiyle çıkabilmesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı 2023 seçimleri öncesinde sunduğu Türkiye Yüzyılı vizyonuna taşıyan unsurlar olarak görülebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2023 seçimleri için sunduğu Türkiye Yüzyılı vizyonu, Türkiye'nin dış politika ve güvenlik alanlarındaki kazanımlarını tahkim etme ve içeride kapsayıcı politikaları pekiştirme iddiası taşımaktadır. Kürtler ve Aleviler gibi kimlik gruplarının aktif katılımını sağlayan “yeni bir milli mutabakat oluşturma” idealini vurgulamaktadır. Teknoloji, savunma ve enerji gibi stratejik sektörlerdeki “devrimci” atılımları sürdürmeyi temel bir hedef olarak benimsemektedir. 2023 seçimlerinde siyasi partilerin ve adayların gelecek önerilerini ve vizyonlarını öne çıkarması Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına “yeni Türkiye” olarak girme istekleri ile ilgili görülmektedir.

TÜRKİYE'NİN YENİ YÜZYIL VİZYONU, BATI VE LIBERAL DÜNYA DÜZENİ TARTIŞMALARI

NURŞİN ATEŞOĞLU GÜNEY

Prof. Dr., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi

GİRİŞ

Son yirmi yılda Türk dış politikası büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte zarfında bölgesel ve küresel konularla ilgili olarak Ankara ile Batı dünyasının ilişkileri bazen rakip olarak bazen de iş birliği zemininde partner olarak tanımlanmıştır. İkili ilişkilerden bağımsız olarak bu yirmi yıllık sürecin Batı dünyasına getirileri olduğu kadar götürdükleri de olmuştur. 2000'lerin başlarında özellikle ABD'nin Irak'ın işgaliyle başlayan liberal dünya düzeninin geleceğiyle ilgili tartışma 2022'den yani Rusya-Ukrayna savaşının başlamasından itibaren çok daha ciddi bir biçimde sürmektedir.

Batı içinden, kimi zaman da Batı dışından kalem oynatanlara göre yeni bir küresel düzensizlik anına doğru gitmekteyiz. Burada kastedilen sadece büyük güçler arasındaki uyumun bozulması, güçler dengesi ve sınırlı savaş araçlarının radikalleşmesi değil. Kastedilen uluslararası kurum, norm ve rejimlerin altının boş olması. Hem İkinci Dünya Savaşı sonrası hem de Soğuk Savaş son-

rası kurulu düzende Batı dünyasının ve bu dünyanın kimi zaman iş birliği yaptığı büyük güç statüsüne sahip aktörlerin söz sahibi olduğu düşünülürse içinden geçtiğimiz kırılma döneminin ehemmiyeti daha net anlaşılabilir. Bu geçiş döneminde Türkiye gibi aktörlerin nerede duracağı ise geçiş sürecinin istikrarlı olup olmaması ve liberal dünya düzeninin sadece Batı'nın sürekli ürettiği kültürel bir araç olmaktan ziyade küresel ekonomik bir işleyiş sürecini anlatıp anlatmadığını göstermesi bakımından önemli olacaktır.

Bu nedenle Ankara ile Batılı başkentler arasındaki ilişki sadece bölgesel değil küresel hatta sistemsel etkileri olacak bir anlama sahiptir. Dolayısıyla Türkiye-Batı ilişkilerinin analizi için daha geniş bir çerçeveye ihtiyacımız var. Aslında bu çerçeveyi bize en net biçimde veren belge de Türkiye tarafından yakın dönemde yayımlanmıştır: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ekim 2022'de ilan ettiği Türkiye Yüzyılı vizyon belgesi. Bu vizyon şüphesiz Ankara ve kendini ona yakın hissedenden sistemdeki diğer pek çok aktör açısından hem geçiş dönemi hem de sonrası için bir umut ve istikrar vaadidir. Türkiye bu vaadi uluslararası ve ulusal kamuoyu ile paylaşacak irade ve gücü kendinde buluyor ve ikili-çoklu ilişkiler geliştireceği –Batı dahil– merkezlere artık ilişkilerinin stratejik çerçevesinin bu vizyon olacağını söylüyor.

YENİ TÜRKİYE YÜZYILI

2022'nin sonunda ilan edilen Yeni Türkiye vizyonu ulusal ve uluslararası kamuoyuna 2023 sonrasında içeride ve dışarıda Türkiye'nin konumunun bundan sonra nereye doğru evrileceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu bağlamda vizyonun hedefleri arasında dış politika için kılavuz ilkeler ve genel yönelimler oluşturmak olduğu söylenirse hata yapılmış olunmaz. Nitekim vizyon ile ilgili değerlendirme yaparken Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye Yüzyılı hedefinin sadece Türk milletinin refahını yükseltmek olmadığını, hedefin aynı zamanda Türkiye'yi bölgesel ve küresel güç haline getirmek olduĐunu¹ söylemiştir. Dolayısıyla bu vizyon ile Ankara bugüne kadar elde ettiği askeri, diplomatik ve ekonomik alanlardaki yeni kabiliyetleri ve karşılıklı ilişkilerde edindiği tecrübeyi hangi amaçlarla, nasıl kullanacağını da açıklamış oluyor.

¹ Kemal Karadağ, Zafer Beyaz, Ali Kemal Akan, Selma Kasap, İsmet KardaŐ, Serdal Açı ve Tanju Özkaya, "Cumhurbaşkanı Erdoğan 'Türkiye Yüzyılı' Vizyonunu Açıkladı", Anadolu Ajansı, 28 Ekim 2022.

Ankara’nın sistemsel ve bölgesel kırılma ve değişimlerin (güçler dengesinde yaşanan dönüşüm, Avrupa’da savaşın varlığı, uluslararası hukuk ve liberal ekonomik normların altının boşalması vb.) farkında olduğundan emin olabiliriz. Bu yüzden Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kendi ifadesiyle “Dünyanın yeni ve hayati meydan okumalarla karşı karşıya olduğu bir dönemde Türkiye Yüzyılı programıyla Cumhuriyetimiz yeni yüzyılına güçlü bir başlangıç yapma hedefi ve arzusundadır.”²

Türkiye’nin yeni güç unsurları elde ettiği ve etkisini sınır ötesinde ve bölgesel düzeyde operatif olarak arttırdığı biliniyor. Ayrıca bu göreceli güçlenme dönemi sorunsuz ve mücadelesiz geçmemiştir. Yani Ankara gücünü ve etkisini sadece rakiplerinin gücünü/etkinliğini törpüleyen gelişmeler söz konusu olduğu için değil güvenliğini artırma mücadelesi içerisinde meydan okumalarla karşılaşırken artırmıştır. Türkiye özellikle operatif olduğu alanlarda rekabetin ciddiyetini de meydan okumaların şiddetini de sistemin kırılma noktalarını da deneyimlemiş bir aktördür.

Türkiye takip etme iddiasında olduğu özerk dış politikayı, stratejik özerklik arzusuna uygun olarak güç ve etkinliğini statüye yani sistemde ya da alt sistemlerde kural koyabilme gücüne çevirmeyi istiyor. Ankara’nın daha adil ve çoğulcu bir liberal dünya düzeni olabileceğine inandığını biliyoruz. Bu açıdan Ankara’nın Türkiye Yüzyılı vizyonunu, uygulamakta olduğu özerk dış politikasının manifestosu olarak gördüğü açıktır. Liberal dünya düzeni eksikli uluslararası sistem sarsıldığı ve Batı dünyası da bu sarsıntıyı küresel düzeyde toparlayamadığı için uluslararası konjonktür açısından Türkiye’nin hem stratejik özerklik konusundaki ısrarına hem de vizyonunda çizdiği arayışa imkan sağlayan bir atmosfer içerisindeyiz.

Ayrıca 2022 Türk dış politikasının hem sahada hem de masada üstün performans gösterdiği bir yıl oldu. Rusya-Ukrayna savaşı ile karşı karşıya gelen bazı Avrupalı aktörler ABD’nin bu konudaki gündemini takip etmek zorunda kalırken Batı dışı dünya ise ortaya çıkan riskler karşısında hareketsizliği tercih etti. Oysa meşhur tahıl koridoru anlaşması sürecinde de gördüğümüz üzere Ankara stratejik özerklik arzusundan, ilke ve çıkarlarından taviz vermeden savaşan tarafları küresel sistem için oluşturdukları bazı riskleri gidermeye ikna etti. 2022’de Ankara’nın başardıklarından cesaret bulduğu ve hedeflerini

² “Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘Türkiye Yüzyılı’ Vizyonunu Açıkladı”.

daha somut bir çerçevede ulusal ve uluslararası kamuoyunda duyurduğunu görüyoruz. Böylece Ankara Şu açık mesajı veriyor: Türkiye, ulusal çıkar ve ilkelerinden yani dış politika kimliğinden taviz vermeyecek ama küresel ve bölgesel barış ve istikrara katkı sunmaya da devam edecektir.

Bu mesaj istikrara yatırım yaptığından aslında Batı başkentleri tarafından memnuniyetle karşılanmalı, özellikle de sistem ve bölgede revizyonist bir savaş varken. Türkiye'nin Batılı müttefikleri özellikle ABD ve AB ise Ankara'nın yeni özerk duruşunu kabul etmekte zorlanıyorlar. Bu zorluğun bir ayağını Ankara'nın ilişkilerini çeŐitlendirip hareket serbestliği kazanmasından duydukları rahatsızlık oluşturuyor. Bilindiği üzere Ankara geliştirdiği ve arzuladığı özerklik sayesinde ABD ve AB'nin yanı sıra çok taraflılık prensibi doğrultusunda hareket ederek ilişkilerini sistemdeki diğer birçok ülkeyle –Batı'nın rakip olarak ilan ettiği ülkelerle de– çeŐitlendirmiŐtir. Ciddi bir dönüşüm içinden geçmekte olan mevcut uluslararası ilişkiler sistemi de bunu gerekli kılmaktadır.

Batı'nın Türkiye'nin özerklik isteği karşısında ayak sürümesinin ikinci nedeni kendisinin de bir geçiŐ dönemi içerisinde bulunduğunu bilmesinden kaynaklanıyor. GeçiŐ dönemine bir savaŐla burun buruna giren Batı dünyası, kendi içerisindeki bütünlüğü nasıl sağlayabileceği konusunda tereddütler yaŐıyor. Kültürel birliğin ötesi Batı için bulanıklaŐırken Ankara gibi aktörlere sistemde kural koyma ve uygulama gücü verebilecek bir statüyü tanımak konusunda kısıkanč davranıyor. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılının kutlandığı 2023'te Őekil bulmuŐ Türkiye Yüzyılı vizyonunun Ankara'nın Batılı müttefikleri tarafından anlaşılacak yeterince değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hakkında Őu anda emin olamıyoruz.

BATI NEYE DÖNÜŐÜYOR:

FLOCKHART VE KOROSTELEVA'NIN SENARYOSU

Batılı başkentler için Ankara ile ilişkileri liberal dünya düzeninden beklentilerini göstermesi bakımından bir sınav niteliğindedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında da Batı benzer sınamalarla karşılaşmış, gönüllü ya da gönülsüz liberal dünyanın sınırlarını kültürel Batı'nın ötesinde genişletmiŐtir. Soğuk Savaş'ın baskısı bu tür bir genişlemenin önünü açmıştır. Ancak bugünün Batı ile Rusya ve Çin arasındaki mücadele ekseninde yaşanan yeni soğuk savaşı henüz bir geçiş dönemi niteliğine sahiptir. Dolayısıyla Batı'nın üçüncü

tarafarla ilişkisini kontrol altına alan, Batı’yı “büyük pazarlıklar” a zorlayan çok güçlü sistemsel baskılar henüz görünürde yoktur.

Zaten uluslararası ilişkiler kuramının önemli isimlerinden Trine Flockhart ve Elena A. Korosteleva’ya göre gelecekte alternatif bir dünya düzeninin ortaya çıkması halinde liberal düzen taraftarlarının bu durumu kabul etmeleri oldukça zor olacaktır.³ Sistemsel baskı gelmeden Türkiye’nin adil ve liberal bir küresel ve bölgesel yönetim talebi Batılı kulaklara ulaşıyor. Eğer liberal normların reforme edileceği böyle bir büyük pazarlık Türkiye-Batı ilişkileri üzerinden kurulabilirse Ankara’nın ABD-AB ikilisiyle karşılıklı fayda üzerine inşa edilmiş ve yeniden tanımlanmış ilişkilere sahip olması mümkündür.

Flockhart ve Korosteleva 24 Şubat 2022 tarihini ve dolayısıyla Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesiyle başlayan savaşı, yeni dünya düzeninin oluşum sancısı olarak kabul etmektedir.⁴ Katzenstein gibi bazı uzmanlara göre ise yeni dünya düzeni ile ilgili dönüşüm süreci çoktan Rusya-Ukrayna savaşından önce başlamıştır.⁵ Yeni dünya düzeninin, liberal düzenin bir uzantısı olup olmayacağını henüz bilmiyoruz. Liberal dünya düzeni sadece iktisadi liberalizme dayanmıyordu. Uluslararası yönetim, normlar, rejim ve kurallar tarafından sınırlanmış/düzenlenmiş ilişkilere sahip olmak ve diplomasi pratiği ve kültürü liberal düzenin ana kodlarını oluşturmaktadır. Her ne kadar sistemin iki ayağında sorun olsa da alternatif düzen önerileri henüz ortada yoktur. Bu nedenle tartışma tek kutupluluk, çok kutupluluk, asimetrik-simetrik çok kutupluluk, çift kutupluluk senaryoları çerçevesinde güç dağılımında nasıl bir değişim olacağı sorusu üzerine oturuyor.

Flockhart ve Korosteleva kutupluluğun alternatifleri üzerinde tartışmayı döndürmeyi çok verimli bulmuyorlar. Onlara göre liberal düzenin tamamen ortadan kalkacağı bir geleceği hayal etmek çok gerçekçi değildir. Yazarlar ABD’nin merkezinde olduğu Soğuk Savaş sonrası tek kutupluluğun yavaş yavaş dönüşmesini bekliyorlar ama sonuçta karşı karşıya geleceğimiz dünyanın bir çoğulculuk dünyası olacağını söylüyorlar.⁶

³ Trine Flockhart ve Elena A. Korosteleva, “War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World”, *Contemporary Security Policy*, Cilt: 43, Sayı: 3, (2022), s. 466-481.

⁴ “War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World”.

⁵ “War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World”.

⁶ “War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World”.

Flockhart ve Korosteleva'ya göre farklı dünya düzeni kümeleri yan yana var olacak, hatta birbirleriyle rekabet içinde olacak. "Yeni çoklu dünya mimarisi" adı verilebilecek bu yeni sistemik durum 18. ve 19. yüzyıl dünyasındaki çok kutupluluğa benzemiyor. Çünkü o tarihlerde Batı kültürel sınırları dışına iktisadi ve askeri araçlarla çıkmaya çalışıyordu. Gelecekteki çoğulculuk içinde ise Batı'nın kendi kültürel kodlarına ve sınırlı jeopolitiğine geri dönüşü beklemeliyiz. Bu küresel liberalizmin Batı tarafından Batı adına kısırlaŐtırılması süreci de olabilir. Elbette yazarlar Batı adına ortaya çıkabilecek bu karamsar senaryonun altını çizmiyor, daha çok bu çoklu mimariye ulaşmak için geçilecek zorluklara odaklanıyor.⁷

Flockhart ve Korosteleva'nın senaryosu Batı'nın iki kanadının (AB ve ABD) ve Avrupa içindeki farklı merkezlerin Rusya-Ukrayna savaşı ve Rusya politikası çerçevesinde aldıkları tavır düşünöldüğünde akla yakın geliyor. Sonuçta Moskova'nın savaş başlarken Batı dünyasında bir bölünme umduğunu ama bunun içerideki farklılıklara ve muhtelif beklentilere rağmen gerçekleşmediğini yadsıyacak değiliz. Bugün kültürel ya da siyasi kültüre dayalı kodlarla süslenmiş ortak bir Batı söylemi var. Bu söylemin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı da söylem ve eylem birbirini üretirken kimsenin çok umurunda değil. Ancak bu söylem ve eylem alanı Rusya-Ukrayna savaşı özelinde ya da Rusya'ya karşıtlık düzeyinde kendisine küresel bir zemin oluşturamıyor ve Batı'nın müttefiklerinin kendisinden farklı bir Rusya duruşu benimsemesini engelleyemiyor. Dolayısıyla Batı'nın mevcut düzenini küresel liberal düzenden farklı tanımlama süreci ister istemez başlamış olabilir.

Bu senaryoda Batı adına üç temel zorluk var. İli eğer Batı silaha başvurmadan liberal düzeni ikna yoluyla kendi kültürel kodları altında toparlayacaksa yani Rusya'nın sergilediği revizyonist yönelimden farklı bir dönüştürme süreci işletecekse ve farklı aktörlerin –örneğin Rusya'nın– liderliği altındaki farklı dünya düzenleri ile mücadele edecekse Batı'nın çerperinde duran ama bugün liberal düzen içerisinde iş yapan Hint, Brezilya ve bazı Afrika ülkelerini nasıl ikna edecektir? EĞer Batı bir kulüp olarak dahi mücadele içinde olacaksa ortaklara ihtiyaç tabii ki duyacaktır.

İkincisi ABD'yi küresel hegemonik güç olma iddiasından vazgeçirmek çok kolay olmayacaktır. Fakat küresel hegemonik güç olma iddiası açısından

⁷ "War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World".

ABD meydan okumalarıyla karşı karşıyadır. Liberal ya da muhafazakar dış politika yönelimine göre bu meydan okumalar farklı kavramsallaştırmalarla ifade edilebilir. Fakat ABD'nin hem küresel düzeyde ortaklıklar araması hem de büyük güç rekabetine yaptığı vurgu halen küresel hiyerarşi içerisinde en üstte olma gayretinde olduğunu göstermektedir. Kısaca Washington'ı sadece Batı gömleği içinde hayal etmek halen zordur.

Üçüncüsü Flockhart ve Korosteleva'nın varsayımına göre gelecekte ortaya çıkacak alternatif düzenlerin iç yapılarının hiyerarşik olması bir ön kabuldür.⁸ Hiyerarşi, düzenin ürettiği faydadan yararlanan statü sahibi tatminkar aktörlerin varlığını gerektirir. Oysa çoklu düzene geçiş sürecinde belirsizlikler arttığı, kontrolün yok olduğu ve sosyal patlamalar ortaya çıktığı için ciddi olarak güç kaymalarının yaşanabileceği çatışmacı bir ortam beklentisi de vardır. Bu kaotik süreçte yeni değerlerin dolayısıyla kimlik ve hikayelerin oluşması beklenen bir olasılıktır. Böyle bir durumda liberal sisteme zarar vermeyecek, kapasiteye sahip ve norm oluşturma sürecine katkıda bulunmaya hazır yani yeni bir statü dağılımı ile tatmin olmaya hazır aktörler var mıdır? Bu soruya Türkiye dışında Batı adına yanıt vermek çok kolay değildir.

Bu üç temel zorluk bize Batı'nın liberal küresel düzenin Batısı olarak kalmak ya da liberal düzen söylemi ile yeni daha sınırlı bir Batı hiyerarşisi yaratmak arasında karar vermekte niye zorlanacağını da gösteriyor. İşin Ankara'yı ilgilendiren boyutu ise şudur: Batı, Rusya-Ukrayna savaşının başlattığı bu geçiş döneminde ister küreselleşme isterse mini dünya düzeni taraftarı olsun bu dönüşümü sağlamak için Türkiye ile ilişkilerinde ötekileştirme dışında bir yaklaşıma ihtiyaç duyacaktır. Bu yüzden Batı bir taraftan revizyonist olarak gördüğü Rusya ve Çin gibi devletleri güvenlik radarlarına almışken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilan ettiği Yeni Türkiye Yüzyılı vizyonunu elbette dikkatinden kaçıramaz. Bu noktada merak edilen soru Batı'nın Ankara'nın 2023 sonrası dönemde özerk dış politika uygulamalarına uyum sağlayıp sağlamayacağıdır. Buna nasıl karşılık verileceği ise sadece Türkiye ile ABD-AB arasındaki ilişkileri değil tüm bölge politikalarını ve ötesini etkileyeceği için oldukça önemlidir.

⁸ "War in Ukraine: Putin and the Multi-Order World".

BATI'NIN TÜRKİYE'Yİ SINIRLAMA ÇABASININ BAŞARISIZLIĞI

Batı'nın Türkiye'nin etki ve statüsünü artırma çabalarına tepkisini tek bir başlık altında toplamak oldukça zordur. Ankara'nın siyasi, diplomatik, iktisadi ve askeri sahalarda gerçekleştirdiği reformları “Batı'ya yaklaşma” biçiminde kodladığı dönemlerin de olduğu biliniyor. Ayrıca çok sorunlu dönemler (2017-2020) haricinde en azından AB yetkililerinin güvenlik, göç ve enerji konularında Ankara'nın iş birliği aradığını belirttikleri de bir gerçektir.⁹ En azından teorik düzeyde iş birliği aradığınız aktörün bunun altını doldurabilecek belirli kapasitelere sahip olmasını beklemek gerekir. Ancak AB'nin 2004 genişlemesinin Türkiye'yi değil Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) kapsayacak şekilde ve aslında Avrupa'nın kendi çatışma çözümlerine de aykırı şekilde gerçekleştiği andan itibaren Ankara'nın dış politika amaçlarına yönelik bir sınırlandırma çabasının görünürlük kazanmaya başladığını söyleyebiliriz.

Bu sınırlandırma çabasına koşut bir şekilde Türkiye-Batı ilişkilerinde “rekabet” ile kodlanacak bir Doğu Akdeniz gündeminin de açıldığını göreceğiz. Bu durum elbette sadece Türkiye'nin artan kapasitesi ve 2016'dan sonra açıkça dillendirmeye başladığı özerklik arayışıyla da ilgili değildir. 2000'lerin başında Doğu Akdeniz'de keşfedilmeye başlayan gaz rezervlerinin 2009 keşfi ile ihraç edilecek boyuta ulaşması özellikle Avrupa pazarı ve Doğu Akdeniz'in üretici ülkeleri arasında bağlantı kurma hevesini artırmıştır. Bu hevesin Kıbrıs meselesi gibi sorunlara çözümler bulma isteğini de artırması beklenir ki ABD'nin bu yönde denemesi olduğu da biliniyor. Ancak Obama yönetiminin Doğu Akdeniz-Ortadoğu gündemi Libya ve Arap Baharı çerçevesinde yaşanan gelişmelerle değişince ABD'nin Doğu Akdeniz vizyonu bölgeye istikrar getirmekten güçler dengesini istikrarsızlık üzerinden sağlamaya doğru kaymıştır.

ABD'nin Kıbrıs sorununa KKTC'nin haklarını tanıyabilecek bir çözümler bulma konusunda ilgisini kaybetmesi, bölgede Avrupa varlığını GKRY ve Yunanistan'ın maksimalist talepleri üzerinden sağlamaya çalışan AB bürokrasisini ve bazı Avrupalı ülkeleri daha da cesaretlendirmiştir. Sonuçta Türkiye'yi sınırlandırma çabasının sağduyu ve mantığını kaybettiği bir dönem-

⁹ “Letter of Tusk and Juncker to Erdogan”, European Consilium, 26 Haziran 2018, <https://www.consilium.europa.eu/media/35861/18-06-26-turkey-president-erdo%C4%9Fan.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2023).

den bahsediyoruz. Ankara'nın Antalya körfezine mahkum edilmesi amacıyla çizilen haritalar, Batılı aktörlerin sınırlandırmayı bir araç olmaktan çıkarıp bölgede düzeni bozacak bir revizyonist dürtüyle kullanma çabasının ürünüdür. Ankara 2011-2020 arasındaki dönemde Batı'nın yakın çevresinde var olan bölgesel düzeni yıkıcı ve istikrarsızlık üreten politikalarıyla karşı karşıya gelmiştir.

Arap Baharı sonrasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da süregelen çatışmalar, Libya ve Suriye gibi çöken devletlerin varlığı Batı için devlet ve devlet dışı aktörlerin yardımıyla sahada sürdürdükleri vekalet savaşları için bir bahane de oluşturmuştur. Devletler çözülürken Arap ülkelerinin sokakları radikalleşme, ekonomik çökme ve sivil siyasetten uzaklaşma arasında seçime zorlanırken bölgesel düzenin temellerinin zaten sarsıldığını, dolayısıyla revizyonizm ile statükocu seçimler arasında gidip gelen Batılı aktörlerin, Türkiye'nin caydırıcı kapasitesini revizyonist bir unsur olarak yaftaladığını görüyoruz. Oysa caydırıcılık bahsi geçen dönemde Ankara için kendisine yönelen çoklu terörist saldırılara karşı, bölgesel düzenin de temellerini teşkil eden sınır güvenliği ve toprak bütünlüğünü sağlamak için kullanabileceği yegane araçtır.

2017-2021 arası dönemde bir yandan Avrupa Konseyi kararlarına yansıtacak şekilde Türkiye'nin bölgede istikrarsızlık meydana getiren bir aktör olarak tanımlandığını görüyoruz.¹⁰ Diğer yandan ABD'nin EastMed'in siyasal (yani İsrail ve Arap devletleri arasındaki normalleşme) ayağını İbrahim Anlaşmaları'nı güçlendirecek adımlar atmasına şahit oluyoruz.¹¹ Ankara kendisine yönelik bu sınırlandırma çabalarını gerek askeri caydırıcı gücü gerekse KKTC, Libya, Suriye ve ötesinde sahip olduğu siyasi, diplomatik, ekonomik varlığı ile geri püskürtmeyi başarmıştır.

2021'de Avrupa güvenliğinin odağı Rusya-Ukrayna savaşına kaydığında Türkiye, Doğu Akdeniz'de varlığını sürdürmekle kalmamış aynı zamanda KKTC ve Libya'da attığı adımlarla varlığının sınırlama çabalarına direnecek ve hatta bunları anlamsız kılacak güçte olduğunu göstermiştir. 2021'e gelindiğinde Ankara'nın Suriye'ye yönelik gerçekleştirdiği dört başarılı aske-

¹⁰ Ebru Turhan ve Wolfgang Wessels, "The European Council as a Key Driver of EU-Turkey Relations: Central Functions, Internal Dynamics and Evolving Preferences", *EU-Turkey Relations, Theories, Institutions and Policies*, ed. Wulf Reiners ve Ebru Turhan, (Palgrave, Cham: 2021).

¹¹ Nurşin Ateşoğlu Güney ve Vişne Korkmaz, "A New Alliance Axis in the Eastern Mediterranean Cold War: What the Abraham Accords Mean for Mediterranean Geopolitics and Turkey", *Insight Turkey*, Cilt: 23, Sayı: 1, (2021), s. 61-76.

ri operasyon sonucunda Washington'ın oluşturmak istediği terör kuŐaĐının parçalandığı net bir biçimde görünüyordu. Ankara'nın Libya meşru hükümetiyle 2019'da imzaladığı deniz yetki ve askeri eğitim iş birliği anlaşmalarının 2022'de yenilenmiŐ olmasıyla¹² Batı'nın Akdeniz'de Türkiye'yi kuŐatma politikalarının sonuçsuz kalacağı açıklık kazanmıştır. Nitekim Ankara'nın bu başarılı hamleleri sonunda Washington geri adım atarak EastMed boru hattını desteklemekten vazgeçmiŐtır. Bu gelişme enerji alanında Türkiye adına gerçekteŐmiŐ oldukça önemli bir kazanımdır.

2022'NİN YENİ JEOPOLİTİĞİ VE TÜRKİYE-BATI İLİŞKİLERİ

2022'ye gelindiğinde bizi bölgede yeni bir jeopolitiğin beklediğini söyleyebiliriz. Buna göre ABD'nin Ortadoğu ülkeleri arasındaki etkisinin azaldığı, uluslararası toplumun dikkatlerinin aniden Rusya-Ukrayna savaşına dönmesiyle birlikte Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Körfez bölgelerindeki ülkelerin Batı ile iş birliğinden beklentilerinin deĐiŐtiĐi görölmektedir. Bu iki faktörün etkisi altında bahsi geçen bölgedeki aktörler istikrarsızlık ve rekabeti sınırlayacak normalleşme ve ikili ilişkilerde yumuşama, diplomasiyi önceleme çabalarına ağırlık vermeye başlamıştır. Bu çabalar henüz yeni bir bölgesel düzen için kontörleri net bir biçimde çizmese de bölgede olumlu bir gündemin oluşması için yeni bir fırsat penceresi ortaya çıkmıştır. Bu fırsat penceresinin bölgede iş birliği atmosferini canlandırması Ankara için elbette önemlidir ama daha da önemli olan Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de sınırlamak üzere oluŐturulmuŐ söylem ve politikaların böylece anlamsız hale gelmesidir. Böylece Ankara hem BAE hem de İsrail ve Mısır gibi ülkelerle ilişkilerini normalleştirme imkanı yakalamıŐtır. Kısaca 2022'ye gelindiğinde Türkiye'nin Akdeniz ve ötesinde dirayetli duruşu sonuç vermiş, genelde ABD-AB'nin özelden de Fransa'nın bölgeye yönelik Yunanistan-GKRY-Mısır-BAE'nin Libya-Kıbrıs ekseninde Türkiye'ye karşı desteklenmesi gibi stratejilerinin etkisiz kaldığı görölmüŐtür.

Rusya-Ukrayna savaşının 24 Şubat 2022'de aniden başlaması üzerine, Batılı devletler Rusya karşısında özellikle NATO içinde birlik ve beraberliklerini konsolide etme ihtiyacı duymuŐtur. Bu nedenle Trans Atlantik dünyası en azın-

¹² Ben Fishman Survival'daki "Ten Years after Benghazi: Getting Past Groundhog Day" başlıklı makalesinde ABD'li yöneticilerin Libya meselesindeki hatalarına yer verirken Türkiye'nin Mısır ile beraber sahada yegane iki etkili güç olarak kaldığını belirtmiştir.

dan bir süre Türkiye'nin jeopolitik konumu ile sahip olduğu diğer imkanları (Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi) göz önünde bulundurarak Ankara'yı daha fazla sıkıştırmak istemeyecektir. Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Türkiye'nin savaşan her iki tarafla da tarafsız ve dengeli bir dış politika sürdürerek olası bir küresel gıda krizini Moskova ve Kiev arasında tahıl anlaşmasını gerçekleştirerek engellemiş olması Batılıların gözünden kaçmamıştır.

Ayrıca Ankara'nın savaşanlar arasında başarılı bir şekilde ara buluculuk yaparak Ukrayna'daki savaş esirlerinin takas edilmesini sağlamış olması uzlaştırıcı/kolaylaştırıcı rolünün Batı tarafından takdir edilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle savaşın başında Türkiye-Batı ilişkilerinde bir olumlu gündem beklentisi ortaya çıkmıştır. Ancak Batı'nın hissettiği jeopolitik ihtiyaç, Türkiye'nin Trans Atlantik güvenliğine bağlı olması ihtiyacı, Washington'ın ve onun peşine takılan Brüksel'in Ankara'ya yönelik bugüne kadar sürdürdükleri bazı olumsuz davranışlarını engellememiştir. Ankara söylem düzeyinde de eylem düzeyinde de Türkiye-Batı ilişkilerindeki konumunu yeni eşit, norm koyucu müttefik statüsüne çevirme gayretine somut katkı beklemektedir.

2017-2020 döneminde Doğu Akdeniz odaklı Türkiye'ye yönelik ötekileştirmenin yerini olumlu bir belirsizliğe bıraktığı iddia edilebilir. Gerçekten de gerek Türkiye-ABD gerekse Türkiye-AB ilişkilerinde sınırlı da olsa bazı olumlu adımların atıldığı, en azından olumlu sayılabilecek "diyaloga devam" mesajının verildiği bilinmektedir. Ancak Ankara için bu olumlu belirsizlik hali yeterli değildir. Çünkü Ankara bu atmosferin sadece Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle oluşmadığını, Batı'nın Türkiye'yi sınırlama çabalarının 2017-2021 arasında başarıyla geri püskürtüldüğünü bilmektedir.

Ankara açısından Türkiye-Batı ilişkisini yeniden yapılandırma çabasında Batı'nın samimiyetini sınavdığı belirli konular vardır. Suriye belki de bu konuların başında gelmektedir. Suriye'de Türkiye ve Batı'nın ortak zeminde buluşmasını zorlaştıran pek çok faktör sayılabilir. Batı için Suriye, bu ülkedeki Rusya ve İran'ın varlığı nedeniyle yeni bir soğuk savaş alanıdır. Ancak Türkiye'nin PYD'ye karşı operasyonlarının başarısı bilindiğinden PYD'yi ortadan kaldıracak şekilde Ankara'ya alan açmamak için taktik düzeyde Rusya ve İran'ın varlığı, bu varlığın Ankara'yı sınırlandırıcı etkisi Batı için katlanılabilir hale gelmektedir. Bu denklemde Batı iki ön koşulla hareket etmektedir: i) İran ve Rusya'nın Ortadoğu'daki varlığı istenirse Batı tarafından sınırlandırılabilir. ii) Üç ülke Astana iş birliğini daha da derinleştiremezler.

Türkiye için bu iki ön koşul da sorunludur. Ayrıca mesele terörle mücadele olduğunda Ankara bu iki ön koşulu anlamsız hale getirebilecek hareket motivasyonunu kendisinde bulabileceğini Batılı muhataplarına anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim 2022 içinde Beyoğlu'nda meydana gelen terör saldırısı sonucu Ankara'nın meşru müdafaa hakkı doğrultusunda Suriye'nin kuzeyine yönelik askeri hareket yapacağını açıklaması üzerine Türkiye-Batı ilişkileri gerginleşmiştir. Meşru müdafaa hakkını başta ABD olmak üzere Türkiye'nin diğer müttefikleri reddederek Ankara açısından hayal kırıklığı oluşturmuştur. Fakat Batılı başkentlerin bu muhalefeti ile Rusya ve İran'ın varlığı Türkiye'yi PYD hedeflerine yönelik cezalandırıcı bir hava operasyonu düzenlemekten alıkoymamıştır.

3 Ocak 2023'te Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın terör saldırısını takiben yaptığı bir açıklamada ABD'ye Suriye sınırındaki PYD varlığının geri çekilmesi doğrultusunda bir zamanlar Ankara'ya Washington'ın vermiş olduğu sözü hatırlatması manalıdır.¹³ İbrahim Kalın'ın bu açıklaması sırasında ortaya çıkan bir başka alternatif, Türkiye'nin çok yönlü-çok taraflı-dengeli dış politikasını Batı ittifakı çerçevesinde ortaya çıkacak risklere karşı sigorta olarak elinde tutmakla ne kadar rasyonel bir strateji izlediğini de göstermektedir. Kalın'ın belirttiği seçenek Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in aracılığıyla ortaya atılan bir önerinin Ankara tarafından ciddi bir biçimde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu öneri Türkiye'nin Suriye'deki rejim ile istihbarat kanalları üzerinden kurduğu diyalogu hızlandırmak suretiyle savunma ve dışişleri bakanları düzeyinde müzakereler gerçekleştirmesi önerisidir. Türkiye'nin Rus önerisine karşı çıkmamış olması hem Washington yönetimi hem de Avrupalılar tarafından farklı düzeylerde kınanmıştır. Ancak bu durum Türkiye Cumhuriyeti Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan'ın Suriye'deki mevkidaşlarını ziyaret etmelerini engellememiştir. Bu gelişme Türkiye-Suriye normalleşmesinin geleceğinden bağımsız olarak bize şunu söylemektedir: Batı 2017-2020 döneminde olduğu gibi Ankara'ya yönelik sınırlandırma araçlarını 2022'de kullanmayı denerse aynı o dönemdeki gibi başarısız olmaya devam edecektir.

Türkiye, Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de terörle mücadele (özellikle PYD/ PKK terörünün yerinde yok edilmesi) konusunda her türlü askeri veya diplo-

¹³ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın'dan Suriye Mesajı: İyi Niyet Görürsek Biz de Adım Atarız", NTV, 4 Ocak 2023.

matik seçeneği devreye sokmakta kararlıdır. Bu noktada Ankara'nın Türkiye Yüzyılı vizyonunda ortaya koyduğu özerklik vurgusunun sadece bir seçenek değil bir zorunluluk olduğu da anlaşılmaktadır. Ankara'nın sınırlarının yanı başındaki terörle mücadeledeki kararlılığı, Washington'ın Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da parçalı ve vekillere dayanan bir düzensizlik oluşturma hedefiyle taban tabana zıttır. Türkiye Batı güvenliğine çapalı kalma ve yeni bir ilişki çerçevesi geliştirme konusunda kararlı olduğu kadar, ABD'nin terörize vekil aktörler üzerinden Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bölgesel güç dengesini yönetme stratejisini (ki bu strateji ABD ve Batı için bir zorunluluk değil sadece bir seçenektir) bozmaya da kararlıdır.

LİBERAL DÜNYANIN VE TÜRKİYE'NİN SORUNU OLARAK ABD MESELESİ

Türkiye ve ABD arasında son yirmi yıldaki sorunlar azalma yerine artmıştır. Bunun başlıca sebebi tarafların bölgesel ve küresel sorun ve tehditleri farklı algılamalarıdır. Tehdit ve sorunlar farklı algılanınca bunlarla nasıl mücadele edileceği konusunda da Washington ve Ankara birbiriyle uyumlu olmayan hatta çelişen ulusal dış politika hedefleri ortaya koyabilmektedir. Ankara kendisi için en temel sorunların başında gelen ve bekası için vazgeçilmez önemdeki terörle mücadele meselesinde Batılı müttefiklerinin Türkiye'nin güvenliğini öncelemediğini düşünmektedir. ABD/Batı-Rusya arasında rekabetin hızlanması da bu ayrışmayı şimdilik ortadan kaldırmamıştır. Çünkü ABD ulusal çıkarlarını büyük güç rekabeti içinde tanımlarken esas hedefini Hint Pasifik bölgesinde Çin'in kendisiyle eşit bir rakip olarak ortaya çıkmasını engellemek olarak belirlemiştir. Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşının gidişatı Washington tarafından Moskova'nın sınırlanabilir bir aktör olduğunun ortaya çıkması olarak okunmaktadır. Bu stratejik okuma ABD'yi Ortadoğu'da vekil aktörlerini elinde tutmaya, parçalı yapı ve istikrarsızlık üzerinden güçler dengesini gözetmeye ve bölgesel aktörlerin özerklik isteklerini desteklemekten uzak durmaya itmektedir. Sonuçta Washington Ankara'nın meşru güvenlik sorunlarına kayıtsız kalmaya devam etmektedir.

Türkiye ve ABD'nin birbirini müttefik olarak gördüğü esas alan elbette NATO'nun varlığı nedeniyle Avrupa'nın güvenliğidir. Avrupa'nın güvenliğinin Doğu Akdeniz'den Ukrayna cephesine odaklı hale gelmesi hem AB hem de Türk-Amerikan ilişkilerinde nefes alınmasını sağlamıştır. Avrupa cephesin-

de Türkiye için temel problem kutuplaşmanın hızıdır. Rusya'nın NATO için konvansiyonel düzey başta olmak üzere oluşturduğu risklerin farkında olan Türkiye Karadeniz'deki donanma gücü ve NATO bünyesindeki konvansiyonel gücü ile Rus kuvvet yapılanmasına karşı en önemli dengeleyicilerden biridir. Keza Ankara'nın Kırım'ın ilhaki sonrasında duyurulan NATO'nun yeni stratejik kavramı dahil tüm önemli belgelerinde imzası vardır. Ancak Ankara, Avrupalı ülkelerin Washington'ın Rusya gündemini takip etmek konusundaki aşırı tutumunu da riskli bulmaktadır. Avrupa'nın güvenliğini etkileyen aktörlerden biri olarak Rusya'yı diplomasinin dışına itmek, Avrupa düzeni açısından akıllıca bir seçim değildir. AB ülkeleri mevcut savaşın tırmanmasını kimi araçlarla körükleyerek yeni büyük güç mücadelesinin bir parçası olmuşlardır. Bu tırmanmanın ileride küresel düzeni felce uğratabilecek bir kutuplaşma atmosferi oluşturma olasılığını göz ardı etmeyen Ankara ile Şu anda kutuplaşmaya yatırım yapan Washington ve Brüksel kaçınılmaz olarak zaman zaman karşı karşıya gelmektedir. Bu karşıtlık Avrupa içerisinde farklılaşma ve çok seslilik retoriği içinde yumuşatılabilse Türkiye-Batı ilişkilerine daha az zarar verebilirdi. Oysa söz konusu atmosfer bazı Avrupa ülkelerinde Türkiye karşıtı hatta ırkçı bir nefret söylemiyle beraber ortaya çıkmakta ve ilişkileri zehirlemektedir.

Bu atmosfer bilinçli olarak oluşturulsa ve popülist itkilerle kullanılsa da Türkiye-Batı ilişkilerini zehirlemekten öte liberal dünyanın geleceği için anlamlar taşımaktadır. Yazının başında ifade edildiği gibi Batı dünyasının geleceği liberal dünya düzeninin geleceği gibi belirsizdir. Batı çoklu düzenler mimarisinde liberal dünyayı kültürel Batı ile özdeşleştirmeyi, bir anlamda sınırlamayı tercih edebilir. Bazı Batılı kuramcılar liberal düzenin günümüzde küresel yönetimde yani liberal hegemonyada zorlandığını iddia ederek (Rusya, Çin gibi revizyonist devletlerin varlığı nedeniyle) bu tür bir küçülmenin sinyalinii çoktan verdiler.

Bilindiği üzere uluslararası sistemde revizyonist olarak tanımlanan devletler dönemin dünya düzeni içinde yer alan kurumlarının kararlarını beğenmedikleri ve eleştirdikleri için düzene dair bütüncül veya kısmi değişim talep ederler. Aslında statüko karşıtı olarak da tanımlanan revizyonist devletler mevcut düzenin meşru olmadığını iddia ederken yeni düzenin kurum ve değerlerinin kendi ulusal çıkarlarıyla uyumlu olmasını arzu ederler. Fakat büyük güç odaklı uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre uluslararası sistemde

mevcut liberal dünya düzenini ortadan kaldıracak ve onun yerine yeni-sini ikame edecek yegane devletler yalnızca ciddi maddi kapasiteye (askeri, iktisadi imkanlara) sahip olan büyük güçlerdir. Bu görüşe göre günümüz koşullarında ABD'ye meydan okuyabilecek tek güç Çin Halk Cumhuriyeti'dir. ABD'nin Çin'in yükselişini dengelemek için çeşitli stratejileri denediği görülmekte, bunlar içerisinde çevrelemenin halen en avantajlı strateji olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Washington'ın geleneksel çevreleme politikalarını 1950'lerde uygularken sahip olduğu güç üstünlüğüne bugün sahip olmadığı da pek çok kişi tarafından ifade ediliyor, hatta bazılarının göre Washington'ın hegemonik gücü çoktandır düşüştür. Dolayısıyla çevreleme ya da rakibe yönelik sınırlandırma stratejilerinde ABD'nin farklı bir yol izlemesi de olasıdır.

Bu yaklaşıma göre ABD hem Trump hem de Biden dönemlerinde liberal sistemin kurallarını esneten bazı politikalarla (korumacı finans ve ticaret mekanizmalarını devreye sokmak gibi) sistemi kendi avantajını artıracak şekilde revize etmek istemektedir. Washington'ın bu yeni yönelimiyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi elleriyle kurduğu liberal düzenin altını oyduğu ve buna yönelik bir tehdit olduğu da söylenebilir. Bu noktada ABD'nin amacı halen küreseldir. Amerikan hegemonyasının yeni biçimini, belki Pax Americana 2.0'ı inşa etmek arzusunda. Ancak Batı'nın liberal küresel düzen ile özdeşleşmiş halinden bir süre liberal görünümlü Batı kulübüne dönüşmesi, yerleşik küresel sistemde Rusya ve Çin'in elde ettiği kazanımları sorgulamak bakımından Washington'a bulunmaz bir fırsat sunmaktadır.

Bu çerçevede ABD'de bazı isimlerin Türkiye'nin özerk konumunu ve bağımsız davranabilme gücünü Batı/NATO ittifakı açısından sorunlu olarak göstermeye çalışması anlaşılabilir değildir. Zira Batı ittifakı da dahil olmak üzere var olan ittifak sistemlerinde revizyon gerçekleştirmeye çalışan aktör ABD'nin kendisidir. Dünyanın değişik bölgelerinde ABD'nin kendisi gibi düşünen ülkelerle seçici ittifaklar kurmasını Güney Koreli uzman Lee Shin-wha Washington'ın çok taraflılıktan mini taraflılığa geçişi olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Shin-wha, Washington'ın bu türden kurduğu ittifaklara örnek olarak Asya Pasifik bölgesinden QUAD, AUKUS, Beş Göz (Five Eyes)

¹⁴ Lee Shin-wha, "Middle Powers can Sway Great Powers if United: South Korean Scholar", Nikkei Asia, 23 Aralık 2022, <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/Middle-powers-can-sway-great-powers-if-united-South-Korean-scholar>, (Erişim tarihi: 1 Ocak 2023).

ve D-10 Stratejisi Forumu gibi yeni oluŐumları göstermiştir.¹⁵ Shin-wha'ya göre mevcut liberal sistem içinde ABD gibi düŐünmeyen veya tarafsız kalabilen, gerektiğinde otonom hareket edebilen devletler aslında liberal dünya için "kötü" lkeler değildir.¹⁶ Shin-wha'ya göre bu ülkeler birlikte hareket etmeleri durumunda büyük g mücadelesinin kutuplaşmaya doğru evrilmesini de engeller ve liberal düzenin devamlılığına katkıda bulunurlar.¹⁷ Shin-wha'nın sistem ve düzenin istikrar payandası olarak gördüğü özerk davranabilen ve büyük g revizyonizminin parçası olmayan ülke nitelendirmesi Türkiye Yüzyılı vizyonu ile örtüŐmektedir.

Rusya ve Çin'den farklı ama sistem için en az rakipleri kadar tehlikeli bir revizyonist duruş sergileyen ABD'yi dengeleyebilecek, Batı dünyasının parçası olan çok az ses vardır. Rusya-Ukrayna savaşının meydana getirdiği Çok ile 2010'lardan itibaren Avrupa çevresinde varlık mücadelesi vererek başarılı olamama ve Türkiye'yi caydıramama durumu Avrupa'yı endiŐeye sürüklemiŐ, bu nedenle AB bürokratik-kültürel muhafazakarlığın pençesine takılmıŐtır. ABD, Batı içerisinde adeta tek hakim sese sahip aktör olarak Türkiye gibi müttefiklerinin özerk duruşunu doğru deĐerlendirememiŐ, ikili ilişkilerde ciddi stratejik hatalar yapmıştır.

Türk-Amerikan ilişkileri söz konusu olduğunda Washington'ın hataları konusunda uzun bir liste oluŐturulabilir. S-400'ler bahane edilerek Ankara'ya karşı yaptırım uygulanması öncelikli bir hatadır. Washington'ın NATO içinde Atina ve Ankara'ya yönelik dengeli tutumunu bozması da ciddi bir stratejik hatadır. Çünkü bu hatalar sadece ikili ilişkilere değil bugüne kadar liberal dünya düzeninin parçası olmuş Batı ittifakına da kalıcı bir hasar vermektedir. Büyük g revizyonizmi ister Rusya'dan ister Çin'den ister ABD'den gelsin liberal sisteme yatırım yapan Türkiye gibi ülkeler için son derece istikrarsızlaŐtırıcıdır. Türkiye bu tür bir istikrarsızlığı cesaretlendiremeyeceğinden kendi özerk dış politika vizyonunu ve buna uygun bölgesel strateji ve kuvvet yapılandırılmalarını bir garanti olarak elinde tutmak zorundadır. Ayrıca gelecekte Avrupa'da bazı devletlerin de bu istikrarsızlaştırıcı etkiye yönelik eleŐtirilerde bulunması ve Batı'nın daha da küçülmesi mümkündür. Batı dünyasını ve liberal dünya düzenini bekleyen belirsizlikler karşısında Ankara'nın tavrı as-

¹⁵ "Middle Powers can Sway Great Powers if United: South Korean Scholar".

¹⁶ "Middle Powers can Sway Great Powers if United: South Korean Scholar".

¹⁷ "Middle Powers can Sway Great Powers if United: South Korean Scholar".

linda düzeni özüne döndürme çabası olarak da görülebilir. Nitekim Ankara liberal düzenin şeffaf, adil ve kapsayıcı olarak devam etmesini hatta iyileştirilmesini “Daha adil bir dünya” ve “Dünya beşten büyüktür” söylemleriyle çoktan talep etmiştir.

SONUÇ

Türkiye geçtiğimiz onlu yıllarda ara buluculuk ve insani dış politika gibi liberal dünya düzenini daha adil bir biçimde işler hale getirebilecek siyasalara sadece destek vermekle kalmamış aynı zamanda bu alanlardaki girişimlerini başarıyla sonuçlandırarak küresel ve bölgesel yönetişimin halen çalışabildiğini ulusal ve uluslararası kamuoyuna göstermiştir. Ankara liberal küresel yönetişimi, uluslararası rejimleri ve uluslararası iş birliklerini destekleme vizyonu ile stratejik ottonomi, özerk dış ve güvenlik politikası anlayışının yan yana var olabileceğini gösteren özel bir aktördür. Bu açıdan sistemde önce ABD, önce Rusya, önce Çin, önce AB diyen ve revizyonizm ile güçlüyü takip etme davranışı arasına sıkışan aktörlerden ayrılmaktadır. Türkiye “önce istikrar” demektedir.

Yeni Türkiye Yüzyılı vizyonu bu nedenle dar bir statü arayışı ve milliyetçi bir reaksiyona indirgenemez. Bu vizyon ile Ankara kendi değer ve çıkarlarından taviz vermeden Balkanlardan Afrika'ya, Ege'den Akdeniz ve Karadeniz'e farklı coğrafyalarda barış ve istikrarın temin edilmesini dış politika ve güvenlik öncelikleri arasında saymaktadır. Türkiye akil ve erdemli dış politikasıyla sadece bölgesinde değil aynı zamanda küresel sistemde de ortaya çıkabilecek sorunlara yapıcı çözümler bulmayı hedefleyerek 2023'ten sonra da dünyanın içinden geçmekte olduğu istikrarsızlık ortamında yakın ve uzak coğrafyalarda istikrar sağlamayı amaçlamaktadır.

Ankara, Washington'ın liberal düzeni revize etme ve Türkiye gibi özerk davranma kapasitesine sahip aktörleri küçük iş birliği kulüplerinin dışında bırakma politikasına yönelik sert eleştiriler yöneltmektedir. Bu eleştirilerin hem ABD hem de Avrupa'da dinlenmesi ve dikkate alınmasını umuyoruz. Zira bugün ortaya çıkan revizyonist baskı 2003 sonrasında görünürlük kazanan revizyonist baskıdan çok daha güçlüdür. Ayrıca sistemde Batı'nın reaksiyonlarını takip eden ve açıkça rakip olarak nitelendirilen büyük güçlerin olduğu da biliniyor. Geçiş döneminde Batı içerisindeki bölünmelerin nereye kadar kontrol altında tutulabileceğini kestirmek de çok zordur. Tüm bu faktörler iki hususun altını çiziyor:

- ABD, sistemi revize etmek isterken kontrolü kaybedebilir; Avrupa ise küresel Batı'nın ile kültürel Batı'nın liberal değerleri arasında gidip gelirken uluslararası ve bölgesel yönetişimi kurban edebilir.
- Türkiye ve onun gibi sistemin işlemlerini önemseyen aktörler artık Batı'yı desteklenemez bulabilirler.

Bu küresel liberalizm ile Batı liberalizminin birbirinden ayrışacağı bir senaryodur ve henüz o noktada değiliz. Şimdilik Ankara, Türkiye Yüzyılı vizyonu çerçevesinde dünyada refahın adil olarak dağıtıldığı ve kültürel farklılıkların zenginlik olarak addedildiği, kapsayıcı bir dünya düzenini talep ediyor. Yani dünyayı ve Batı'yı çok geç olmadan iyileştirilmiş bir liberalizme destek vermeye çağırıyor.

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL POLİTİKALARI: FIRTINADA GÜVENLİ LİMAN

M. AKİF KİREÇCİ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendini yeniden inşa etme süreci amacıyla izlenen dış politikalar, bazı yorumcular tarafından içe kapanık veya çekingen, bazılarına göre Türkiye'nin dahil olduğu uluslararası güvenlik antlaşmaları nedeniyle zorunlu, bazılarına göre ise zaruri ve güvenli bulunmuştur. Bu yaklaşımların her birini yeterli oranda yansıtan akademik çalışma mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı ile parçalanmış bir imparatorluğun ardından milli devlet inşa etme, gücünü toplama dönemi olarak da isimlendirilebilecek cumhuriyetin, kurucu yılları boyunca izlenen dış politika tercihlerine çekingen demek doğru değildir. Hatay'ın 1938'de Türkiye'ye katılması, Ortadoğu ve Balkanlarda oluşturulmaya çalışılan ittifaklar, bölgesel gereklilikler dikte ettiği ve imkanlar el verdiği ölçüde dinamizmin dış politikada var olduğunu göstermektedir.

Soğuk Savaş döneminin aktif bir güvenlik adımı olarak yorumlayabileceğimiz Adnan Menderes döneminde gerçekleşen NATO üyeliği, Türkiye'ye

Batı ittifakı içerisinde sağlam bir zemin kazandırmıştır. NATO üyeliği ile öncelikle Rusya'ya karşı bir güvenlik Şemsiyesi içine giren Türkiye, bir ABD mtfeiki olarak da Ortadoğu'da ABD-İsrail ekseninin önemli bir parçası haline gelmişti. Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki rolü Avrupa'nın ilk güvenlik bariyeri olarak Sovyetler Birliği'ne karşı büyük bir ordu tutmasını zorunlu kılmiŐtı. Bu görevin yükümlülüğünü büyük bir özveri ile yerine getiren Türkiye'nin, 1980'lerde ortaya çıkan PKK tehdidine karşı mtfeiklerinden beklediği desteği görememesi büyük hayal kırıklığı oluŐturmuŐtu.

Sovyetler Birliği'nin okmesi ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiŐti. Sovyetlerin olmadığı bir dünyada Batı rakipsizdi ve yeni sistem ABD'nin tek hegemon güç olduğu bir parametre üzerinden inşa ediliyordu. Kimilerine göre liberal ekonomiler, yani Batı sistemi muzaffer olmuştu ve tarihin sonu gelmek üzereydi;¹ kimilerine göre ise yeni dünya sistemi kültür, din ve medeniyet savaşları üzerinden Őekillenecekti.² ABD başkanı George W. Bush'un Irak saldırısı öncesi ifade ettiği "yeni dünya düzeninde"³ bu tek kutuplu uluslararası sisteme geçiŐin bir belirleyicisi olarak ABD 1991'de Irak'ı işgal edecekti. İstekliler Koalisyonu (Coalition of the Willing) olarak isimlendirilen devletlerin katılımıyla gerçekleşen bu askeri hareket, görünürde Kuveyt'i işgal eden Irak'ı geri çekilmeye zorlamak içindi ama etkileri açısından ele alındığında ABD'nin tek kutuplu dünyada liderliğini ilan etmesi anlamına geliyordu. ABD'nin 1991 ve 2003 Irak savaşları sebep ve sonuçları itibarıyla çok detaylı çalışmaların konusu olmuştur. Bu savaş ve iŐgaller güneydoğu sınırlarının ve Ortadoğu'nun sürekli istikrarsızlaŐtırılması anlamına geliyordu ve Türkiye açısından Soğuk Savaş sonrası karşılaştığı en uzun süreli gveniksizleŐtirici meydan okumanın kaynağı bu coğrafyaydı. Bölgesel güvenliğin bu tür müdahalelerle sürekli sarsılması Türkiye'yi kendi güvenliğini kendisinin sağlaması konusunda adımlar atmaya zorlayan en önemli faktördü.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye için en büyük güvenlik Şemsiyesi Batı ittifakı içerisinde yer almak ve toplumsal ve kültürel olarak

¹ Bkz: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, (The Free Press, New York: 1992).

² Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Cilt: 72, Sayı: 3, (1993), s. 22-49.

³ "President George H.W. Bush Speaks to Congress about a 'New World Order' Address", W.W. Norton Company, https://wwnorton.com/college/history/america7_brief/content/multimedia/ch36/research_01d.htm, (Erişim tarihi: 1 Mart 2023).

Batılılaşmaktı. Aslında NATO üyeliği de bu sürecin mütemmim bir cüzüydü. Soğuk Savaş yıllarında NATO hedeflerine gösterdiği sadakat ve hızlı Batılılaşma Türkiye'ye AB tam üyeliği getirmeye yetmedi. AB'ye tam üyelik konusunda Turgut Özal hükümetlerinin gösterdiği samimi girişimlere ve Erdoğan hükümetleri döneminde özellikle 2002'den itibaren gerekli bütün girişimlerin ve yasal düzenlemelerin yapılmasına rağmen, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ve Almanya başbakanı Merkel ikilisinin frenlemesiyle Türkiye'nin tam üyelik süreci 2006'da resmen askıya alındı. Türkiye kendi üzerine düşeni yapmasına rağmen çeşitli bahanelerle tıkanan bu süreci, dini farklılıklardan dolayı bir ayrımcılığa uğradığı ve AB'nin samimiyetsizliği şeklinde yorumlayacaktı.

AB tarafından yapılan bu dışlama Türkiye'yi dış politikada kendisine yeni alanlar aramaya zorladı. Güney Amerika'dan Afrika'ya, Asya'dan Ortadoğu'ya kadar olan coğrafyaya yeni bir bakış açısı geliştiren Türkiye, hem AB ve dünya nezdinde kendini daha değerli kılmaya hem de uluslararası ticaretinde yeni ortaklar aramaya çalışıyordu. Bu tür yeni arayışlar o dönemde Türkiye'yi eleştirenler tarafından "eksen kayması" olarak yaftalanmış olsa da bu tür söylemlerin yersizliği daha sonra net bir şekilde ortaya çıkacaktı. Türkiye belki tarihte ilk defa, AB tam üyelik hedefinden vazgeçmeden, kendi güvenlik ve ticari önceliklerini hayata geçirmenin yollarını arıyordu.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da 2010'da başlayan ve Arap Baharı diye isimlendirilen, halkların daha onurlu bir hayat, daha insani bir yaşam ve iş talepleri için sokaklara döküldüğü olaylar silsilesi, Türkiye'yi bölgedeki halklar nezdinde tarihte hiç olmadığı kadar gündeme taşıdı.⁴ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'da Tahrir meydanındaki göstericilere hitaben televizyonlardan bir konuşma yapması bir dönüm noktası olarak tarihe geçti. Erdoğan'ın bu tavrı otokratik rejimlere karşı halkın iradesinin yönetime dahil edilmesini savunuyordu. Bu tavır, halklar nezdinde hüsnükabul görse de ne Körfez ülkelerindeki yönetimlerde ne de Batılı ülkelerden aynı sempatiyi gördü. Tam tersine Erdoğan mevcut statükoyu tehdit eden bir aktör olarak algılandı. Mısır'da henüz bir yılını doldurmamış Mursi yönetimine eski sistemin elitleri tarafından yapılan darbe, muhtemelen Arap Baharı sürecinin en trajik anlarından biriydi. Bölgedeki yönetimlerin aynen devam etmesini isteyen ABD

⁴ Arap Baharı sürecine küresel ve bölgesel bakışların kapsamlı bir analizi için bkz: M. Akif Kireççi, *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları*, (ASEM yayınları, Ankara: 2014).

ve Avrupa ülkeleri halkın demokrasi taleplerine sırtlarını dönmüşlerdi. Türkiye'yi de benzer bir darbe tehdidinin beklediği aşıkardı ve bu darbe de 2016'da FETÖ tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldı. Halkın sokaklara dökülüp Erdoğan'ın arkasında durması darbe girişiminin engellenmesini sağladı.

Türkiye'nin bölgesel politikaları, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin püskürtülmesinin ardından kayda değer bir ivme ve öz güven kazandı. Suriye'de büyük bir alanı ele geçirip sınır güvenliğini tehdit eden DEAŞ'e karşı Ağustos 2016'da Cerablus/Fırat Kalkanı Harekatı; PKK uzantıları KCK, PYD ve YPG gibi örgütlere karşı Ocak 2018'de Zeytin Dalı Harekatı ve Ekim 2019'da Barış Pınarı Harekatı gibi başarılı hareketler, ordudaki darbeci ve FETÖ'cü unsurların etkilerinin kırılmasıyla mümkün olabilmişti. Kendi etrafında beliren güvenlik tehditlerine etkin yöntemlerle müdahale etme kararlılığı gösteren Türkiye, uzun süredir ilk kez bu karmaşık operasyonlarla sert gücünü kullanmayı tercih ediyordu.

AB'ye tam üyelik sürecinden dışlanma, Arap Baharı sürecinde Batılı ülkelerin Türkiye'yi öne sürüp sonra geriye çekilmeleri, kanlı bir darbe girişimi ve Suriye iç savaşında ortaya çıkan otorite boşluğunun PKK uzantısı güçlere alan açmak için kullanılması gibi birçok kriz Türkiye'yi, bölgede yalnız bırakıldığı ve gelişmelerin Türkiye lehine işlemediği fikrine götürüyordu. Bu denli yoğun ve arka arkaya gelen meydan okumalarla çoğu zaman tek başına mücadele ederek siyasi birliğini ve istikrarını sağlamaya çalışan Türkiye kendi güvenliğine yatırım yapmak zorundaydı. İleri teknolojilerle donatılmış savunma sistemlerine yapılan yatırımlar, aslında arka planda böylesi zorunluluklar zincirinin bir sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Hiç kuşkusuz bir ülkenin kendi güvenliğine ve savunma sistemlerine yatırım yapması ve kurumlarını bu fikir etrafında inşa etmesi sağlam bir istikrar ve siyasi irade gerektiren bir süreçtir. İlgili teknoloji ve yatırımları geliştirme konusunda bu iradenin varlığı ve süreci sahiplenmesi, bugün Türkiye'nin elde ettiği başarıların temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama konusunda verdiği çaba aslında bölgesi için de bir istikrar unsurudur. Netice itibarıyla Türkiye'nin bölgesel politikalarının temelinde hem çevresi için öncelikle bir güvenlik halkası oluşturma hem de bu güvenlik halkasından hareketle iyi ekonomik ilişkiler ve ortak bir refah açı örme hedefi yatmaktadır. Bu hedefin gerçekleşebilmesi ise bölgesinde istikrarlı ve ekonomik canlılığı olan devletlerin varlığı ile mümkündür.

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL POLİTİKALARINI KOMŞULARI ÜZERİNDEN OKUMAK

Geleneksel olarak bölgesel politikalar deyince –özellikle Türkiye açısından– Ortadoğu veya Avrupa/Batı çalışmaları akla gelmektedir;⁵ disiplindeki yapılanma da bu yöndedir. Oysa Türkiye açısından bölgesel politikalar deyince önce komşular anlaşılmalıdır. Zira bu yaklaşım geniş bir coğrafya üzerinden komşu ülkelerin ilişkiler ağını da içine alan çok yönlü karmaşık bir jeopolitiği ifade etmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerini, Türkiye'yi pergelin sabit ayağına alarak, güney sınırlarından kuzeye ve batıya doğru çevrelenmiş bir eksen içerisinde anlamlandırmaya çalışacaktır.

Türkiye, İnan üzerinden hem Ortadoğu hem Şiiil eksenini, Irak ve Suriye üzerinden yine Ortadoğu'yu ve Sünni-Şii Arap hinterlandını ve bölgedeki Kürt nüfusu; Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Balkanları ve Avrupa'yı; Karadeniz üzerinden Rusya ve Doğu Avrupa'yı içeren büyük bir jeopolitik hinterlandın ortasındadır. Dolayısı ile eğer Türkiye bağlamında bölgesel politikalar konuşulacaksa bu öncelikle ve özellikle Türkiye'nin komşularını ve bu komşuların Türkiye dış politikasına getirdiği ikili ve çoklu ilişkiler ağını içermelidir.

Güneydoğu sınırları ve komşuları üzerinden Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkasya bölgesine yönelik bölgesel politikaları birincil derecede güvenlik odaklıdır. İkinci parametre ticari angajmanları sürdürmek ve mümkün olduğunca artırmaktır. İkinci hedefin sağlanabilmesi sınırların etrafında mevcut istikrarsızlıkların bertaraf edilmesi ile mümkündür.

Günlük tartışmaların diliyle ifade edecek olduğumuzda, Türkiye etrafı ateş çemberiyle çevrelenmiş bir ülkedir. Güney sınırlarından doğuya ve kuzeye doğru dikkate alındığında etrafında merkezi otoriteleri sarsılmış bir kısmı kendi sınırlarını dahi kontrol edemeyen veya zaman zaman ya da sürekli birbirleriyle çatışan ülkelerle komşudur. Böylesine büyük bir alana yayılmış istikrarsız ülkelerle sınır paylaşmaya rağmen bu ülkelerden kendi sınır ve iç

⁵ Bu konudaki teorik çalışmalar için bkz: Michael, Banks, "Systems Analysis and the Study of Regions", *International Studies Quarterly*, Cilt: 13, Sayı: 4, (1969), s. 335-60; Louis J. Cantori ve Steven L. Spiegel, "The International Relations of Regions", *Polity* Cilt: 2, Sayı: 4, (1970), s. 397-425; William R. Thompson, "The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory", *International Studies Quarterly* Cilt: 17, Sayı: 1, (1973), s. 89-117; Detlef Nolte, "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics", *Review of International Studies* Cilt: 36, Sayı: 4, (2010), s. 881-901; Andrew Hurrell, "Why International Relations and Area Studies Need Each Other", *St Antony's International Review* Cilt: 16, Sayı: 1, (2020).

güvenliğine yansıyan tehditleri bertaraf ederek ticaret imkanlarını açık tutabilmek ve ikili komşuluk ilişkileri yürütmek bölgenin toplu çöküşüne de engel olan istikrar politikalarıdır.

SURİYE VE İRAK

Türkiye'nin güney ve güneydoğu sınırlarını paylaştığı Suriye ve Irak, etrafındaki ateş çemberinin en zorlu iki halkasıdır. Örneğin Türkiye'nin güney komşusu Suriye son on üç yıldır bir iç savaşın sahnesidir ve topraklarında ABD ve Rusya gibi ülkeler askeri birlikler, İran ise milisler bulundurmaktadır. Suriye aynı zamanda PKK'nın uzantısı olan PYD ve YPG'nin de ABD desteğiyle toprak kontrol ettiği bir ülkedir. İsrail hava kuvvetleri Suriye toprakları içerisinde sık sık hiçbir önlemeyle karşılaşmadan İran'a müzahir milis gruplara saldırılar düzenlemektedir. İç savaş nedeniyle milyonlarca Suriye vatandaşı ülkesini terk etmiş, milyonlarcası da ülke sınırlarında yerlerinden edilmiştir. Kendi sınırları içerisinde egemenlik haklarını başka ülkelerle ve silahlı örgütlerle paylaşan merkezi otoritesi hasar almış bir ülke olan Suriye, Türkiye ile 900 kilometre sınır paylaşmaktadır ve Türkiye'nin bölgesel politikaları açısından ciddi açmazlar üretmektedir.

Ortadoğu'da Arap Baharı ile başlayan halkların daha insani hayat ve yönetimde temsil edilme talepleri Suriye'deki rejimin çok sert müdahalesiyle karşılaştı. Yaklaşık yüzde 85'i Sünni olan Suriye halkı, önce Sosyalist askeri bir darbe ile yönetimi ele geçirilmiş daha sonra azınlık Nusayrilere teslim edilmiş son derece baskıcı bir rejim ile yönetilmektedir. Çok partili sistemin muhalefetsiz işlediği bir ülke olarak her türlü farklı fikir ve düşüncenin daha eyleme geçmeden bastırıldığı bir ortamda, Arap Baharı daha katılımcı bir yönetim için bir ihtimal ortaya çıkarabilecekken gösteriler rejim tarafından kanlı şekilde bastırıldı ve süreç akamete uğradı. Arap Baharı süreci başka hiçbir ülkede Suriye'de olduğu kadar can ve mal kaybına yol açmadı ve başka hiçbir ülkede Suriye'de olduğu kadar işkence ve sivil katliamına muhatap olmadı. Dahası Arap Baharı, başka hiçbir ülkede Suriye'de olduğu kadar yabancı güçlerin o ülkeye yerleşmesine neden olmadı. Bugün Suriye'de hem koalisyon hem ABD askerleri hem İranlı milisler hem Rusya askerleri bulunmaktadır. Türkiye artık Suriye'de bir taraftan ABD ve onun desteklediği PYD ile, bir taraftan Rusya ile komşudur; dolayısı ile bölgesel politikaları da bu yeni gerçekliğe göre şekillenmek zorundadır.

Suriye'deki krizin Suriye'den sonra en çok etkilediği ülke Türkiye'dir. Sınır ticaretinin ve turizmin tamamen bitmesi bir tarafa, Türkiye yerlerinden edilmiş Suriyelilerin ya sığınma amacıyla seçtikleri hedef ülke veya Avrupa ülkelere giderken uğradıkları transit ülke konumundadır. Halihazırda 3,7 milyon Suriyeli Türkiye'de geçici sığınma statüsünde yaşarken bu rakamlardan daha fazlası İdlib bölgesinde Türkiye aracılığı ile güvenli kamplarda barınmaktadır. Bu kadar kapsamlı bir ekonomik, sosyolojik ve demografik meydan okumaya Türkiye'nin tek başına ve sadece kendi kaynaklarıyla mukabele etmesi mümkün görünmemektedir.

AB, Türkiye'nin muhatap olduğu bu göç dalgası AB'ye ulaşsın veya sadece nitelikli göçmenler AB'ye ulaşsın diye çabalarken, ABD ve Körfez ülkeleri kendilerinden beklenen ekonomik ve politik desteği esirgemektedirler. Her ne kadar Türkiye'nin bu krizde sığınmacılara yönelik uzattığı şefkat eli çeşitli platformlarda sürekli övülüyor olsa da bu güzel sözlerin sahaya kapsamlı yardım eli olarak uzandığını ve sorunları kalıcı olarak çözmek amacıyla inisiyatif alındığını görmek mümkün değildir.

Irak, yine benzer şekilde, egemenliğini başka devletler veya silahlı örgütlerle paylaşarak kullanan defakto parçalanmış bir devlet konumundadır. ABD'nin 2003 işgaliyle başlayan süreçte Irak, ABD öncülüğünde hazırlanan anayasanın da öngördüğü üzere, aktif olarak üçe bölünmüş görünmektedir. Kuzeyde Arapları ve yoğun bir Türk nüfusu yok sayarak kendini yarı egemen bir Kürt devleti statüsünde görme eğiliminde olan bir Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin, güneyde kahir ekseriyeti Şii olan Arapların, Bağdat ve çevresinde ise Sünni Arapların sureten hakim olduğu bir ülke konumdadır. Irak'ta son dönemde yaşanan hükümet krizleri, siyasi ayrışmalardan kaynaklanan iç çekişmeler ve ekonomik sorunlar yakın gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. En sade ifadeyle mevcut ekonomik ve beşeri kaynakları israf edilmiş bir ülke olan Irak'ın Türkiye ile potansiyel ticari ilişkilerinin hayata geçirilememiş olması bile iki ülke menfaatlerine büyük bir kayıp olarak yansımaktadır.

Öte yandan Türkiye, Irak'ın kuzeyinde konuşlanmış ve temel hedefi Türkiye'yi bölmek olan PKK terör örgütü ile on yıllara sari bir mücadele vermektedir. Bu mücadelenin kendi sınırları içinde ve dışında maliyeti muhtemelen trilyon dolarları bulmuştur. Bu rakamlar bölgenin kalkınmasına ayrıldığında bölge insanının refah ve gelişmişlik düzeyinde büyük sıçramalara vesile ola-

cađı aŐıkar iken kaynaklar geri gelmeyecek Őekilde israf edilmiŐtir. Dolayısı ile TŪrkiye, bir taraftan Irak merkezi otoritesinin kendi sınırları içerisinde mŪsaade etmemesi gereken bu terŖr varlıđı ile mŪcadele ederken, bir taraftan da Irak ile iliŐkileri normal dŪzeyde tutmaya çaba gŖstermektedir. Bu iliŐki formatı PKK'ya Irak dıŐında farklı gŪlerin silah ve hedef sađladıđı varsayımından hareketle, TŪrkiye'nin Irak'la, merkezi otoritesini kaybetmiŐ bir ūlke olsa bile ikili iliŐkileri koparmadıđını gŖstermektedir. Bu anlamda TŪrkiye, son dŖnemde PKK'yı Ŗncelikle ūlke sınırları içerisinde, ardından tehdit kaynađı olan Irak'ın kuzeyinde etkisizleŐtirme politikası gŪtmektedir. BŖlgesinde merkezi otoritesi bu denli hasar almıŐ bir ūlkeyle sŪrdŪrŪlebilir iliŐkiler yŪrŪtmek TŪrkiye açısından zorlu seçenekler yumađını berberinde getirmektedir.

REKABETLİ İŞ BİRLİĞİ: İRAN

GŪney'de en istikrarlı sınır paylaŐtıđımız komŐumuz İnan bir taraftan Ortadođu ve Orta Asya'da TŪrkiye ile rekabet içerisinde olan, bir taraftan da Ŗnemli iliŐkileri yŪrŪtmeye ve zorlu sorunları birlikte gŖgŪslemeye mecbur olduđumuz bir ūlkedir.⁶ Batı sisteminden dıŐlanmıŐ olan İnan, nŪkleer silah ūretme kapasitesine eriŐme hedefinden vazgeçmediđi gerekçesiyle Batılı ūlkeler tarafından uygulanan kapsamlı ve derin bir yaptırıma muhataptır.⁷ İnan'ın Suriye ve Azerbaycan politikaları TŪrkiye'nin bŖlgesel politikalarına taban tabana zıt; Irak politikası ise mezhep bađlılıđı ūzerinden Őekillendiđi için Irak merkezi hŪkŪmetinin otoritesini sarsıcı niteliktedir. İnan'ın Suriye'de BeŐar Esed'e verdiđi derin destek, Irak rejiminde ve Ŗzellikle Irak'ın gŪneyinde oluŐturduđu etki alanı TŪrkiye'nin bŖlgesel politikalarına bŷyŷk meydan okumalar oluŐurmaktadır.

Sođuk SavaŐ'ın bitmesiyle birlikte TŪrkiye'nin Orta Asya cođrafyasına açılma eđilimi de İnan'la TŪrkiye arasında bir rekabet alanı oluŐturmuŐtur. İnan'ın ABD'ye karŐı Rusya'nın yanında yer alması ve kendine mezhep odaklı etki alanı açmaya alıŐması, TŪrkiye ile İnan'ı Orta Asya TŪrk cumhuriyetlerinde zaman zaman rakip iki ūlke konumuna getirmektedir. Mezhep farklılıđına rađmen, dil bađı nedeniyle –iki ūlke de Farsça konuŐmaktadır– İnan buđŷn

⁶ GŪlden Ayman, "Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry", *Arab Studies Quarterly*, Cilt: 36, Sayı: 1 (KıŐ 2014), s. 6-24.

⁷ Ali Vaez, "Iran's Nuclear Program And the Sanctions Siege", *Arms Control Today* Cilt: 43, Sayı: 4 (May 2013), s. 8-14.

Tacikistan'da daha etkin politikalar üretebilmektedir. Belki de bu nedenle, geniş bir Özbek nüfusa sahip olması ve Türkiye'nin kültür kodlarına daha yakın olmasına rağmen Türkiye, Tacikistan'a diğer Orta Asya ülkelerinden daha mesafeli durmaktadır.

İran'la ikili ilişkilerde 1990'lardan itibaren en önemli konulardan birisinin de PKK olduğunu unutmamak gerekir. Bir dönem PKK uzantısı grupların İran'da faaliyet imkanı bulması, Türkiye tarafından milli güvenlik ve sınır güvenliği tehdidi olarak algılanmış ve zaman zaman İran ile gerilimlere neden olmuştur. Ancak son dönemde varılan antlaşmalarla ortak tehditlere ortak çözümler üretme eğilimi daha çok güçlenmiş görünmektedir.

İran'ın nükleer güç elde etme konusundaki hırslı talepleri ve bu alanda teknolojik kapasite geliştirmesi İsrail, ABD ve Batı'nın sert tepkilerine neden olmuştur.⁸ Özellikle 2005-2013 arasındaki Ahmedinejad döneminde Batı'nın sert dışlamalarına muhatap olan İran'a karşı başlarda temkinli politikalar yürüten Türkiye, Dışişleri Bakanı Davutoğlu döneminde Batılı ülkelerle İran arasında ara buluculuk görevi üstlenmişti. Türkiye'nin Brezilya ile beraber Mayıs 2010'da öncülük ettiği antlaşma hayata geçmedi ama bu hamle İran'ı tabir yerindeyse Batı ile barıştırmak şeklinde yorumlanmıştı. Daha sonra ABD ve AB Türkiye'yi dışlayarak İran'la müzakere masasına oturmuş olsalar da İran'ın nükleer kapasite elde etme hedefi İsrail'i sürekli tedirgin ediyordu. Donald Trump 2016'da başkan seçildikten hemen sonra İsrail'in de teşvikleriyle süreci askıya aldı ve İran'a baskıları artırma politikası benimsedi. Böylesine büyük ve kapsamlı sorunlar ağının parçası olan İran, Türkiye için büyük güçlerle ciddi sorunları olan ve onların etkisini bölgeye çeken bir ülke konumundadır.

Afganistan ve Pakistan üzerinden İran güzergahını kullanarak Türkiye'ye gelen düzensiz göç de iki ülke arasında sık sık gündeme gelen bir güvenlik sorunu olarak masadadır. Türkiye'de hali hazırda 3,7 milyon yerlerinden edilmiş Suriyelinin yanı sıra bir milyon civarında oldukları tahmin edilen Afgan ve Pakistanlı nüfus da barınmaktadır. Ülkeye yasal olmayan yollarla giren Pakistanlı ve Afganistanlı nüfusun kayda alınma ve iade edilme süreçleri hem güvenlik güçleri için büyük bir iş gücü ve maliyet kaybına yol açmakta hem de aynı ülkelerden yasal yollarla girenlere karşı bir önyargı oluşmasına ve on-

⁸ Alon Ben-Meir, "Israel's Response to A Nuclear Iran", *International Journal on World Peace* Cilt: 27, Sayı: 1 (March 2010), s. 61-78.

ların haklarının zedelenmesine neden olmaktadır. Bölgesel güvenliğin ve iki ülke arasındaki olumlu anlayıŐın pekiŐmesi için İran'ın kendi sınır güvenliğini artırarak daha netice alıcı bir uygulamaya geÇmesi elzemdir.

Bütün bu farklı ve zorlayıcı bölgesel politik tercihlerle rağmen Türkiye'nin bölgede İran ile yürütmek zorunda olduğu ve karşılıklı iyi niyet anlayışı ile sürdürdüğü bir dizi ilişki vardır.⁹ Enerjide büyük oranda dıŐa bağımlı bir ülke olan Türkiye, İran'la uzun yıllardır yürürlükte olan doğal gaz alım anlaşmasıyla bu ihtiyacının önemli bir kısmını temin etmektedir. İranlı turistler için Türkiye en çok tercih edilen güzergahlardan biridir. Öte yandan İran nüfusunun yaklaşık yarısı Türklerden oluşmaktadır. Bölgesel dinamikler açısından potansiyel rekabet içerse de İran-Türkiye ilişkileri, son dönemdeki gibi özenle yürütüldüğünde bölgeye denge ve istikrar getirmektedir. Bugün gelinen noktada her iki ülke de birbiriyle yürütecekleri pozitif ilişkinin bölge istikrarına ve refahına daha çok katkı sağlayacağını kabullenmiŐ görünmektedir.

AZERBAYCAN-ERMENİSTAN GERİLİMİNDE TÜRKİYE

Türkiye'nin doğudan sınır paylaştığı iki ülke, Ermenistan ve Azerbaycan, kendi aralarında aktif savaş halindedir.¹⁰ 1991'de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle başlayan gerilim ve iliŐkisizlik, 2022'de Azerbaycan'ın Karabağ'ın büyük kısmını kurtarmasıyla birlikte farklı bir sürece evirilmiŐtir. Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu topraklarda uyguladığı -Batılı ülkeler tarafından görmezden gelinen- kıyım ve sivilleri yerlerinden etme politikası ve somut kültürel mirasa verdiği zararlar Türkiye'nin Ermenistan'la ilişki geliştirmesinin önünde büyük engeldir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ'ın kurtuluŐu için verdiği destek Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik tarihten getirdiği düşmanlığı daha da artırmıŐ görünmektedir. Öte yandan Azerbaycan'ın zaferinin ardından Türkiye'nin Ermenistan iŐgalinden kurtarılmıŐ bölgelerin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesi, yani Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanınması karşılığında normalleşme sürecine

⁹ Gallia Lindenstrauss, "Turkey and Iran: Two Regional Powers and the Relations Pendulum", ed. Litvak, Meir, Emily B. Landau ve Ephraim Kam, *Iran in a Changing Strategic Environment*, (Institute for National Security Studies, Tel Aviv: 2018), s. 53-62.

¹⁰ Bkz: Philip Robins, "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States *Middle East Journal*, Cilt: 47, Sayı: 4, (Güz 1993), s. 593-610.

olumsuz bakmadığını açıklaması dikkate değer bir açılmıdır.¹¹ Türkiye bu tutumuyla Ermenistan'a yaklaşımında etnik bir ayrımcılık gözetmediğini, Azerbaycan'la kalıcı barış sağlandıktan sonra tercihinin bölgesel güvenlik ve refah olduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan Ermeni diasporasının özellikle ABD'de yıllarca gündeme getirdiği soykırım iddiaları da Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak sürekli yenilenmektedir. Bu yönüyle Ermenistan'ın ve Ermenistan diasporasının küresel ölçekte Türkiye karşıtlığı, Türkiye'nin bölgesel politikalarına set çekme hedefiyle kendini motive etmektedir. Bu yersiz iddiaların bazı ülke parlamentolarında kabul edilmesi, bu iddialara karşı fikir beyan etmenin suç sayılması gibi konular hem Türkiye ile Ermenistan'ın yapıcı ilişkiler geliştirmesini engellemekte hem de konuyla doğrudan alakası olmayan birçok ülkeyle Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle ABD'deki Ermeni lobileri hemen her durumda Türkiye aleyhine pozisyon almakta ve ABD'de Türkiye menfaatlerine zarar verecek boyutlarda organize etkiler üretebilmektedir. Bölgedeki varlığı büyük oranda ülke dışındaki Ermeni diasporasının ürettiği politik ve mali desteğe bağlı, bölgesel anlamda Rusya'nın sıkıştırmalarına muhatap bir ülke olan Ermenistan hem Azerbaycan'la hem de Türkiye ile ilişkisizlikten öte, aktif düşmanlık politikası güden bir komşu konumundadır. Bu nedenlerle Ermenistan, Türkiye'nin çevrelendiği sorunlar yumağında fiziki olarak küçük ama katmanlı olumsuz etkiler üretebilen bir ülkedir.

AZERBAYCAN

Türkiye'nin çevrelendiği istikrarsızlıklar zinciri içerisinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bölgenin en istikrarlı stratejik ilişki formatına sahiptir. Azerbaycan ile Türkiye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ortak stratejik hedefleri hayata geçirmek amacıyla 2010'da tesis edilmiş olan bölgesel istikrar ve ortak refaha katkı sunan bir mekanizmadır. Son on yılda hızla gelişen ve kapsamı genişleyen bu ilişki, tarihsel ve kültürel kökenlerini yeniden keşfetmiştir. "İki devlet tek millet" formülüyle ifade edilen bu for-

¹¹ Aslı Aydıntaşbaş ve Richard Giragosian, "Acts of Normality: The Potential for Turkey-Armenia Rapprochement", European Council on Foreign Relations, 15 Mart 2022, <https://ecfr.eu/publication/acts-of-normality-the-potential-for-turkey-armenia-rapprochement/>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2023).

mat, bir yandan iki ülke arasındaki “kardeşlik” vurgusunu ve hesapsızlığı ne çıkarırken öte yandan da hem Rusya’nın bölgedeki jeopolitik varlığı hem AB ve ABD’nin bölgeye olan ilgileri nedeniyle kendi içinde bir takım doğal sınırlamalara da muhataptır. Dağlık Karabağ’ın kurtuluş mücadelesine verilen destek ve 2020’de 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından Azerbaycan devleti ve milleti nezdinde Türkiye’ye ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a gösterilen muhabbet nmayiŐleri tarihte yerini almıştır. Karabağ’ın Ermenistan iŐgalinden kurtarılmasının ardından 15 Haziran 2021’de Türkiye ile Azerbaycan arasında ikili ilişkileri mtttefiklik seviyesine yükselten Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. Azerbaycan için Türkiye, yeri geldiğinde büyük bir bölgesel g ve dengeleyici mtttefik olarak öne çıkmaktadır. Türkiye için Azerbaycan hem Türk cumhuriyetlerine açılan en değerli kapı hem de tarihi ve kültürel bağlardan dolayı bölgesindeki güvenilir ticaret ortağıdır.

Türkiye’nin Azerbaycan’a olan askeri desteğinin ve Ermenistan’a karşı kazanılan zaferin İran’ı derinden rahatsız ettiğini de kayda geçmek gerekir. Bu gelişmelerin ardından İran’ın Azerbaycan sınırına askeri sevkıyat yapması, Türkiye-Azerbaycan yakınlaŐmasından duyulan rahatsızlığın bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Türkiye’nin her zaman istediği barış ve istikrar odaklı politikalar, ancak bölge liderlerinin sağduyulu duruş ve politika tercihleri ve küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarının barış ve iş birliği odaklı olmasıyla sürdürülebilir niteliğe kavuŐacaktır.

Türkiye’nin doğal gaz temininde Azerbaycan çok önemli bir tedarikçi ülke konumundadır. TANAP doğal gaz ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hatları enerji sektöründe kapsamlı ikili iş birliğinin örnekleridir. Türkiye’nin en büyük rafinerilerinden birisi olan STAR rafinerisi İzmir Aliağa’da 6 milyar doları aşkın bir yatırımla Azerbaycan kamu sermayeli SOCAR tarafından hayata geçirilmiŐtir. Ancak yine de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler halen geliŐtirilmeye muhtaçtır. Ortak ticaret hacmini 2 milyar dolardan 15 milyar dolara çıkarmak için çaba harcanmaktadır.

GÜRCİSTAN

Türkiye, Kuzeydoğudaki kk komşusu Gürcistan ile gayet olumlu ilişkilere sahip olsa da ülke genelde Batı zelde ABD ile Rusya jeopolitik reketinin Karadeniz’deki önemli bir mücadele alanıdır. Türkiye’nin Kafkasya ve Türk dünyası ile alternatif kara bağını sağlayan Gürcistan, aynı zamanda

Türkiye ile Azerbaycan arasında doğal gaz boru hatlarının geçtiği önemli bir güzergahtır. Gürcistan, büyük güçlerin rekabet ve çatışma alanı olmasına rağmen Türkiye'nin Kafkasya hinterlandına hem jeopolitik hem de ekonomik değer katan önemli bir komşudur.

Gürcistan Ağustos 2008'de Rusya'nın doğrudan askeri müdahalesiyle karşılaşmış ve Güney Osetya ile Abhazya Rusya'nın desteğiyle bağımsızlıklarını ilan etmişti. Rusya dışında sadece birkaç ülkenin tanıdığı bu bağımsızlık ilanları, Gürcistan üzerinde –krizin arka planını da dikkate alarak– Rusya ve Batı'nın jeopolitik rekabet savaşı verdiği göstergesidir.¹² Gürcistan, uluslararası hukuka göre kabul edilmiş sınırlarının tamamında egemenlik sağlayamayan bir ülkedir. Gürcistan'da merkezi otoritenin sürekliliği, ekonomik ve politik anlamda bir taraftan Rusya, diğer taraftan Türkiye ve Batı ile iyi ilişkilerine bağlı görünmektedir.

Gürcistan bir taraftan Türkiye için küçük ama önemli bir bölgesel müttefik diğer taraftan Rusya ve Batı'nın çatışma alanlarından birisi olduğu için Türkiye'nin doğrudan taraf olmak istemeyeceği potansiyel krizlere açık bir ülkedir. Potansiyel risklere rağmen Türkiye, Gürcistan'ı bölgesel politikaları açısından Kafkasya'nın güvenlik kapısı olarak görmekte ve bu ülkeye yönelik istikrarsızlaştırıcı dış etkileri asgariye indirmeyi etmeyi hedeflemektedir.

SAVAŞAN İKİ KOMŞU: RUSYA VE UKRAYNA

Yine benzer şekilde Türkiye'nin kuzeyden Karadeniz üzerinden sınır paylaştığı iki ülke olan Rusya ve Ukrayna birbirleriyle savaş halindedir. Rusya, komşusu ve eski SSCB üyesi olan Ukrayna'ya karşı, NATO'ya üye olmak istediği ve silah yığınağı yaparak güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle 24 Şubat 2022'de işgal girişimi başlatmıştı. Hala sonlanmayan bu işgal, Batılı ülkeler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle bir taraftan Rusya ekonomisini zorlarken diğer taraftan da Batı ile Rusya arasında bir prestij ve yıpratma savaşına dönüşmüş durumdadır. İşgalin gidişatı sırasında yaşanan gerilimler ve Batı'nın Ukrayna'ya fasılasız silah sevki karşısında Rusya'nın da nükleer silah kullanma tehdidinde bulunması, krizin her an bölgesel bir savaşa dönüşme ihtimalini canlı tutmaktadır. Türkiye'nin son

¹² Yelda Demirağ, "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 2, Sayı: 7, (Güz 2005), s. 125-155.

yıllarda en çok turist aldığı, buğday, suni gübre ve ay çiçek yağı ithal ettiği bu ülkelerin kendi aralarında yağadığı bu çatışma, yaptırımlar nedeniyle Türkiye'ye de yansımaktadır.

Türkiye-Rusya ilişkileri son dönemde hem bölgesel potansiyeli hem de küresel etkileri bakımından dünyada en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Türkiye-Rusya yakınlaşmasının arka planı incelendiğinde ortaya çıkan durum, Türkiye'nin uzun süre muhatap kaldığı ve müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığı Suriye krizi sırasında Rusya'yı ve Rusya ile olan ilişkilerini yeniden keŐfetmek zorunda kaldığıdır. Suriye iç çatıŐması sırasında Batının demokratik prensiplerine sırtını döndüğü, rejim giderse İslamcılar iktidara gelir korkusuyla hareket ettiği ve en sonunda da DEAŞ tehdidinin en yüksek olduğu bir dönemde ABD'nin ülkenin güneydoğusunda konuşlandırılmıŐ Patriot savunma sistemlerini geri çektiği bir manzarayla yüzleşen Türkiye, Rusya ile yeni bir anĐajman modeli geliştirmek zorunda kaldı. Çünkü Obama'nın Suriye krizine ilişkin dünyaya duyurduğu kırmızı çizgilerden (Esed rejiminin on binlerce sivil iŐkenceyle öldürdüğünün ve kimyasal silah kullandığının kanıtlanmasına rağmen) vazgeçmesi sonrasında, Rusya'nın sahaya güçlü Şekilde asker çıkarmasıyla birlikte muhatap bir anda Rusya oluvermiŐti. Suriye'de sahada artık Batı'nın desteklemediği muhaliflere karşı Esed rejimi, İran ve Rusya askerleri vardı. Bu kanlı iç savaşın faturasını kuşkusuz Suriyeli siviller ödedi ve ödemeye de devam ediyorlar. Öte yandan Türkiye, kendisinin baŐlatmadığı bir krizin en büyük yükünü yerlerinden edilmiş 3,7 milyon Suriyeliyi kabul ederek üstlenmiŐ durumdadır. Bütün bunların üzerine 2016'da yapılan darbe girişimi ve Obama yönetiminin biraz da gecikerek darbeyi kınaması muhtemelen Cumhurbaşkanı Erdoğan'da "Müttefikimiz ABD ne kadar arkamızda duruyor?" sorusunu gündeme getirmiş olsa gerektir.

Rusya ile öncelikle Suriye özelinde başlayan görüşmeler (Astana ve Cenevre süreçlerine evirilerek) iki ülkenin bir problem yumağı üzerinden ilişkileri farklı boyutlara taŐmasına vesile olmuştur. İki rakip ülke liderleri olarak Erdoğan ve Putin bölgesel sorunlara çözüm üretme konusunda samimi tavırlar gösterdikçe farklı iş birliği imkanlarını fark ettiler. İki liderin oluşturduğu bu ortam birçok meydan okumaya rağmen belirli alanlarda olumlu yönde ilerleme kaydetmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan temin ettiği doğal gaza ilaveten Avrupa'ya ulaŐtırılmak üzere TürkAkım gibi yeni boru hatlarına ev sahipliği yapması, Mersin Akkuyu Nükleer Santrali'nin tesisi ihalesini Rusya'nın ka-

zanması gibi konular iki ülkeyi birbirine yaklaştıran kapsamlı ticari girişimler olarak kayda geçmiştir.

Rusya ile yakınlaşmanın Türkiye'ye Batı kampında büyük jeopolitik ve jeoekonomik maliyetler ürettiğini de unutmamak gerekir. Batı perspektifinden, Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerini tanımlayan temel konular S-400 hava savunma sistemlerinin alınması ve Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'ya neredeyse bağımlı olmasıdır. Özellikle ABD'nin bu konulardaki argümanı Türkiye'nin enerji konusunda Rusya bağımlılığını aşması ve NATO savunma sistemlerini, özellikle F35 savaş uçaklarının güvenliğini tehdit eden S-400'lerden derhal vazgeçmesi yönündedir. Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemleri tedarik etmesi ABD tarafından büyük bir reaksiyonla karşılanmış; bir NATO üyesi ilk defa başka bir NATO üyesinin yaptırımlarına muhatap olmuştur. Türkiye hala CAATSA yasası olarak bilinen bu yaptırımları bertaraf etmek için çaba göstermektedir.

Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasının sınırsız olmadığını da hatırlamak yerinde olacaktır. Örneğin Libya'da iki ülke farklı kampları desteklemek üzere ağırlıklarını koymuş, Türkiye'nin devreye girmesiyle BM destekli hükümet, Rusya kökenli paramiliter grup Wagner'in de desteklediği General Hafter'in milislerine karşı ayakta kalabilmiştir. Benzer şekilde Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılması sürecinde de Türkiye ve Rusya farklı tarafları desteklemiştir. Türkiye Rusya'nın 2014'teki Kırım ilhakını hala tanımamaktadır. Ukrayna Krizi sırasında Türkiye'nin boğazları Rus askeri gemilerine kapatması hem Batı'da hem de Rusya'da şaşkınlık yaratmıştır. Bütün bunlar, Türkiye'nin bölgesindeki ikili ve çoklu ilişkileri büyük bir dikkat ve dengeyle yürütmek zorunda olduğunu ve sadece barış zamanlarında değil kriz zamanlarında da bunu başardığını gösteren yaklaşımlardır.

BULGARİSTAN

Türkiye'nin çoğu zaman sakin bir ilişki yürüttüğü Kuzey komşusu Bulgaristan 2004'te NATO ve 2007'de AB üyeliğine kabul edilmiştir. Soğuk Savaş dönemi sorunlarla dolu olsa da günümüzde Bulgaristan, Türkiye'nin en istikrarlı ilişkilere sahip olduğu bir komşusudur. Halihazırda yedi milyar doları aşkın yıllık ticaret hacminin göstergeleri Türkiye lehine olsa da bu rakam iki ülkenin ticaret potansiyelinin çok altındadır. İki ülke arasındaki en önemli konulardan birisi Bulgaristan'da yaşayan Osmanlı bakiyesi Türklerdir. Ülkede

yaşayan Türkler, 1944'ten beri iktidarda kalan Bulgaristan Komünist Partisi'nin sistematik baskısına muhatap olmuştı. Todor Jivkov yönetiminin baskıları sonucu 1990'a kadar 360 binden fazla Türk kökenli Bulgar vatandaşı ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Her ne kadar o dönemde Türklere uygulanan baskı ve sindirme politikaları uluslararası mahkemelerde bir sonuca bağlanmamış olsa da Sovyet sisteminin çökmesi sonucu serbest pazar ekonomisine geçen Bulgaristan artık aynı politikaları sürdürmüyor. Türkiye'nin de desteği ile NATO güvenlik şemsiyesi altında yer alan Bulgaristan, bugün Türkiye ile çok daha kapsamlı yapıcı ilişkiler geliştirme potansiyeli taşıyan bir ülke olarak öne çıkıyor.

NETAMELİ KOMŞU YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER

Türkiye'nin batısındaki en netameli komşusu Yunanistan ile olan ilişkileri hem tarihten gelen konularla hem de bölgesel rekabetle tanımlanmıştır. Yunanistan'ın Birleşik Krallık'ın desteğiyle Osmanlı devletinden bağımsızlığını kazanması ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında yine Birleşik Krallık'ın teşviki ile Anadolu'yu işgal etmesi Türk milletinin Yunanlılara bakışının yakın tarihteki bağlamını oluşturur. Anadolu'daki Yunan işgali sırasında sivillere uygulanan şiddet ve ortaya çıkan yıkımlar sürekli bir acı hatıra kaynağı oluştururken Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık savaşında en büyük zafer Yunan işgaline karşı kazanılmıştır. Bu tarihsel arka planlar ışığında hem Balkan Savaşları hem Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu halkının yaşadığı mezalim hem de İkinci Dünya Savaşı'nda sonra 1947'de on iki adanın Yunanistan'a devri Türk-Yunan ilişkilerinde derin ihtilafların kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır.

İki ülke Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra doğrudan silahlı bir çatışma yaşamasa da Kıbrıs Türklerine yapılan mezalimin durdurulması amacıyla Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a düzenlediği Kıbrıs Barış Harekati savaş yoluyla adaya kalıcı bir sulh ortamı getirmiştir. Türkiye'nin 1959 Londra Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını kullanarak, soykırıma maruz kalan Kıbrıslı soydaşlarını kurtarmak üzere harekete geçmesi yine Batı kampı tarafından kabullenilmesi zor bir müdahale olmuştur. Bu müdahalenin ardından Rum tarafı Ada'da Türklerin varlığını eşit düzeyde kabul etmeye yanaşmayınca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti doğmuştur. Türkiye ile Yunanistan arasında Yunanistan'daki Türk azınlık, Adalar denizi, hava sahası ve

deniz yetki alanları paylaşımı gibi sorunların yanı sıra Kıbrıs da en büyük konulardan birisidir.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin uluslararası boyutu da dikkatle incelemeğe değerdir. Örneğin iki ülkenin AB ile ilişkileri, birbirlerine karşı yürüttükleri dış politikalarda Yunanistan için güçlendirici Türkiye için zayıflatıcı bir role sahiptir. Aslında iki ülke de Soğuk Savaş döneminde ve birbirine yakın tarihlerde, genişleme politikası izleyen AB ile ilişkilerini başlatmıştır. Yunanistan'ın 1981 itibarıyla, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üye olurken Türkiye'nin 1980 askeri darbesi ardından AB ile ilişkilerinin askıya alınması bu iki ülke arasındaki ilişkilere Yunanistan lehine AB boyutunu ekleyen önemli bir etkidir.

İki ülkenin 1952'den beri NATO üyesi olması da arada oluşan gerginlik ve yumuşamalarda başta ABD olmak üzere diğer Batı devletlerinin çıkarlarını da ilgilendirmektedir. Her iki ülke NATO üyesi olsa da Adalar Denizi ve Kıbrıs Adası üzerindeki anlaşmazlıklar ve daha güncel bir konu olarak Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının keşfi ve piyasalara nasıl arz edileceği konusunda yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle, son yıllarda çeşitli şekillerde karşı karşıya gelmiştir. Gerginliğin ana kaynağını Yunanistan'ın da yer aldığı EastMed Forum'un Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının Avrupa pazarlarına taşınması için aralarında yaptıkları anlaşmalar oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz'e en uzun kıyı şeridine sahip ülke olan Türkiye'nin bu platformda yer almaması¹³ Türkiye açısından kabul edilebilir bulunmamaktadır. Yunanistan'ın Türkiye kıta sahanlığını da kapsayan bölgelerde arama çalışmaları yapmaya gayret etmesi Türkiye ile gerilimin artmasına neden olmaktadır.

Yunanistan'ın bu tutumuna karşılık Türkiye, Libya ile 2019'da Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakat Muhtırası'nı ardından da 2022'de yine aynı ülkeyle hidrokarbon alanında mutabakat zaptını imzalayarak Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarını önemli ölçüde artırmıştır. Libya ile yapılan anlaşma, EastMed Forum'un diğer üyelerine de bir cevap niteliğindedir.

Yunanistan iç politikasında Türkiye ve Türkiye'ye karşı tehdit söylemleri uzun süredir siyasiler tarafından önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Gerek geçmişte yapılan gerekse de 21 Mayıs 2023'te yapılacak olan Yunanistan seçimleri için Türkiye'ye dair aktif ve saldırgan bir söylemle

¹³ Bkz: İbrahim S. Arınç ve Levent Özgül, "Exportation of EastMed Gas Resources: Is It Possible without Turkey?", *Insight Turkey*, Cilt: 17, Sayı: 2, (Bahar 2015), s. 117-140.

iç politika üretmek, maalesef Yunanistan halkının oyunu kazanmak için işlev gören siyasi bir araç haline gelmiştir. Türkiye bu konudan rahatsızlığını birçok platformda kayda geçirmiştir.

AB üyesi bir ülke olarak Yunanistan'ın Batı sistemi tarafından sürekli kollandığı, gözlerden kaçmayan bir gerçektir. Özellikle Akdeniz ve Adalar Denizi'nde iki ülke arasında yaşanan sorunlar karşısında Türkiye, Batı tarafından çoğunlukla yalnız bırakılmaktadır. Dolayısı ile Türkiye ile Yunanistan'ın menfaatleri çatıştığında Türkiye'nin NATO üyeliği iki ülke arasındaki sorunları çözme konusunda olumlu bir etki yapmamaktadır.

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli deprem nedeniyle başlayan "deprem diplomasisi" çerçevesinde Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilen yardımlar ve Yunan dışişleri bakanının ziyareti iki ülke arasındaki gerilimli havayı bir nebze olsun dindirmiş gibi görünmektedir. İki ülkenin bölgede çatışmalardan kaybedecekleri menfaatleri rasyonel politikalarla ortak refah için imkana çevirmesi mümkündür ama bunun için çatışmayı reddeden siyasi bir irade gerekmektedir.

ORTADOĞU'DAKİ ABD

Hem küresel bir güç olarak hem de bölgede hayata geçirmek istediği sosyopolitik projeler nedeniyle Türkiye'nin bölgesel politikalarında ABD etkisi, ciddiyetle ele alınması gereken bir faktördür. Türkiye-ABD ilişkileri hem NATO ile olan yönü hem Washington'un İsrail'e yönelik koşulsuz desteği hem de Irak, İran ve Suriye denklemindeki tutumu ile Türkiye'nin bölgesel politikalarında bazen teşvik edici ama çoğunlukla kısıtlayıcı rollere bürünmektedir. ABD Türkiye'nin her koşulda İsrail'le yakın bir ilişki içerisinde olmasını ister ve bunu teşvik eder. Türkiye-İsrail ilişkilerinin sarsıldığı ya da inkıtaa uğradığı dönemlerde ABD yönetimleri yapıcı ara bulucu roller üstlenmekten çekinmemiştir. Örneğin Mavi Marmara Krizi ile yaşanan gerilimli süreçte Obama yönetimi yapıcı bir tavır almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail'in Filistinlilere yönelik politikalarını uluslararası platformlarda sert bir dille eleştirmesi Netanyahu'nun başbakanlığı döneminde İsrail'i alternatif müttefikler aramaya itmiş görünmektedir. Bu arayış İsrail'in Doğu Akdeniz Gaz Forumu muvacehesinde Yunanistan'la çok derin ilişkiler geliştirmesinin önünü açmış; Trump döneminde hayata geçen İbrahim Anlaşmaları ile de Körfezdeki Arap ülkelerine uzanmıştır. ABD'nin himaye ve teşvikleriyle ger-

çekleşen bu yeni dış politika hamleleriyle İsrail, Türkiye olmadan da bölgede geniş bir hareket alanına sahip olduğunu kanıtlamak ister gibidir.

ABD'nin özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikaları¹⁴ Türkiye'ye büyük meydan okumalar olarak dönmektedir. Kısaca devlet dışı aktörlere verilen desteğin somutlaşması şeklinde formüle edilebilecek bu tutum Soğuk Savaş güvenlik parametrelerinden bir kopuş anlamına gelmekte ve Türkiye'nin sınır güvenliğini zorlamaktadır. Soğuk Savaş dönemi güvenlik parametreleri içinde Türkiye, NATO'nun güney ve doğu kanadında Sovyet yayılmasına karşı önemli bir bariyer rolü üstlenmişti. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Türkiye bölgede kendisini ABD'nin Irak işgali ile değişen bir dizi yeni güvenlik meydan okumasıyla baş başa buldu.

Markist-Leninist bir terör örgütü olarak 1980'lerde PKK'nın Türkiye'ye karşı terör eylemlerine başlaması, Türkiye'nin bölgede karşılaştığı meydan okumalardan en zorlu olanıydı; çünkü bu örgüt hem Türkiye'den toprak talep ediyordu hem de ülke içerisinde kritik bir sosyolojiye ulaşmayı hedefliyordu. Türkiye'nin PKK ile uzun yıllara yayılan askeri mücadelesi, ancak Özal ve Erdoğan dönemlerinde Türkiye'deki Kürt nüfusa yönelik yapıcı sosyal politikalarla eklenilebildi. Ancak, Arap Baharı ile başlayan süreçte Suriye ve Irak'ta merkezi idarelerin zayıflaması ile birlikte PKK ve uzantılarının dış ülkelerden aldığı destek daha görünür hale geldi. Suriye'de oluşan istikrarsızlık ortamında büyük bir nüfusun bölgeden uzaklaştırılması –ki bunların çoğunluğu Türkiye'de geçici koruma statüsünde yaşamaktadır– PKK uzantısı yapıların Suriye'nin kuzeyine yerleşmesine yol açtı. ABD'nin, içerisinde çoğunlukla PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD unsurlarının yer aldığı ve Suriye Demokratik Güçleri olarak adlandırdığı gruba sağladığı mühimmat ve askeri ekipman desteği muhtemelen şu ana kadar İsrail'e verilen destekten sonra ikinci sırada yer alacak boyutlara varmış bulunmaktadır. ABD'nin devlet dışı aktörlerle olan ilişkisi bağlamında bu silahlandırma eğilimi, Türkiye'yi doğal olarak son derece endişelendirmekte ve kapsamlı bölgesel iş birliğinin önünü kesmektedir. Özetle, son dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin ne Ortadoğu boyutunda ne de Doğu Akdeniz boyutunda aynı ittifaka bağlı iki ülkeye yakışır nitelikte bir iyileşme yaşanmadığından söz etmek mümkündür.

¹⁴ Detaylar için: Geoffrey F. Gresh ve Tugrul Keskin, (ed.), *US Foreign Policy in the Middle East from American Missionaries to the Islamic State*, (Routledge, London: 2019).

ORTADOĞU İLE NORMALLEŞME SÜRECİ VE KARŞILIKLI ADIMLAR

Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde halklar nezdinde Türkiye'nin itibarını yükselten bir ivmelenmenin önünü açmıŐtı. Erdoğan'ın kitale hareketlerine verdiği destek daha insani yaşam isteyen halklar için büyük bir referans olsa da Ortadoğu'daki yönetimler için bu duruş bir tehdit olarak algılandı. İsrail, ABD, Avrupa ve Körfez ülkelerinin değişimden yana değil de statükodan yana tavır alması, Arap Baharı'nın akamete uğramasına yetecekti. Suriye kanlı ve bitmeyen bir iç savaşın sahnesi olurken Mısır'da ordu ilk defa demokrasiyi tecrübe etmeye çalışan Mursi hükümetini kanlı bir darbeyle devirdi. Kuzey Afrika ülkelerinde de benzer dinamikler iş baŐındaydı. Bu süreçte oluşan yanlış anlaşılmalara, Türkiye ile statükodan yana olan birçok Ortadoğu yönetimi arasına mesafe girmesine neden oldu. Ancak ilerleyen süreçlerde bölgenin jeopolitik dayatmaları Türkiye'nin yer aldığı denklemleri daha güçlü kıldığı için ilişkilerin normalleşmesi de gerekiyordu.

Gerçi İsrail ile Türkiye'nin arası Gazze'de uzun yıllar süren İsrail ablukasını kırmak için Filistin'e insani yardım malzemesi götüren altı gemiden biri olan Mavi Marmara'ya 31 Mayıs 2010'da yapılan saldırı ve bu saldırıda İsraili deniz komandolarınının 10 sivil Türk vatandaşını öldürmesi nedeniyle açılmıŐtı. Uluslararası sularda gerçekteşen bu saldırının ardından Türkiye'nin İsrail'e karşı bir savaşa girmesi önleildi ama ilişkiler tarihte hiç olmadığı kadar gerildi. İsrail'in Türkiye'nin tazminat taleplerine olumlu cevap vermesinin ardından yeniden hareketlenen normalleşme arayışları, İsrail güvenlik güçlerinin Filistinlilere yönelik saldırıları nedeniyle ara ara büyükelçilerin geri çağırılmasıyla askıya alındı. Netanyahu'nun Haziran 2021'de seçimleri kaybetmesi ve Naftali Bennett'in başbakan olmasıyla normalleşme arayışları tekrar gündeme geldi.

Türkiye ve İsrail ilişkileri 2009'dan beri kopuk kopuk ilerlerken büyükelçilerin karşılıklı çekilmesiyle bozulan diplomatik ilişkiler zamanla düzelererek karşılıklı büyükelçi atama kararı ile tekrar rayına oturmaya başladı. İki ülke cumhurbaşkanı arasında gelişen yakın temaslar, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Mart 2022'de Ankara'ya yaptığı ziyaretle sonuçlandı. Herzog bu ziyareti ortak diyalog arayışının ve yeni bir başlangıcın sembolü olarak yorumlamıŐtır.

Ancak İsrail'de bir türlü durulmayan iç politik çekişmeler 1 Kasım 2022'de tekrar erken genel seçimlerin yolunu açtı. Bir dizi yolsuzluk davasının muha-

tabı olan Netanyahu'nun oluşturduğu aşırı sağ blokun seçimleri kazanması, İsrail-Türkiye ilişkilerinin geleceği ile ilgili endişeleri artırdı. Ülkede hala Netanyahu'nun çıkarmak istediği bir yasa tasarısına verilen tepkiler nedeniyle yüz binlerce kişinin katıldığı gösteriler devam etmektedir. İsrail'in iç politikalarındaki sorunlar nereye evrilirse evirilsin bölgede iki ülkenin konuşarak çözeceği birçok sorun bulunmaktadır.

Körfez'de Türkiye ile arasında en derin gerilim olan ülkelerden biri Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) idi. Arap Baharı sürecinde farklılaşan bölgesel politika tercihlerinde BAE yönetimi hep statükodan yana tercih kullandı. Örneğin Mısır'da Türkiye seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi desteklerken BAE, Mursi'ye cephe alarak darbeyi teşvik etti ve Sisi'yi destekledi. Libya'da uzayan iç savaş sırasında da iki ülke farklı kamplarda yer aldı. Suriye, Yemen ve Somali'de de BAE politikaları Türkiye ile ters düşmekteydi. Doğu Akdeniz'deki ihtilaflarda Yunanistan'a daha yakın duran BAE, Yunanistan ile ortak askeri tatbikatlara bile katıldı.

Diğer üç körfez ülkesiyle birlikte 2017'de Katar'a uygulanan ambargo kararında da Türkiye ile BAE karşı karşıya geldi. Katar emirini hedef alacak bir darbe teşebbüsünü önlemek ve güvenliği sağlamak üzere Türkiye süratle ülkeye özel birlikler gönderdi; ardından temel gıda ihtiyaçları sağlandı ve ambargo kırılmaya çalışıldı. Beklenmedik bir kriz anında Katar'a sunduğu bu hayati destek, Türkiye'nin müttefikleri için neler yapabileceğini net bir şekilde göstermiştir.

BAE ile normalleşmenin ilk adımı Türkiye'ye en son 2012'de gelmiş olan Velihaht Prens Muhammed bin Zayed'in Kasım 2021'de Türkiye'ye yaptığı ziyareti. Bölgesel politikaların ve Türkiye'ye yatırımların tartışıldığı bu ziyaret, BAE'nin Türkiye'ye on milyar dolarlık yatırım yapacağı taahhüdü ile neticelenmişti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eski BAE Devlet Başkanı Şeyh Halife bin Zayed Nahyan'ın ölümünün ardından Mayıs 2022'de ülkeye gerçekleştirdiği taziye ziyareti, ilişkilerin yumuşamasında bir diğer önemli adım oldu. BAE ile sürdürülen normalleşme kapsamında en son gelen nokta 3 Mart 2023'te iki ülke arasında akdedilen Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması'dır.

Körfez'in etkin ülkelerinden Suudi Arabistan ile Türkiye arasına yine Arap Baharı sürecinde bir mesafe girmişti. Suudi yatırımcıların ve turistlerin Türkiye'ye olan ilgisi ve İslam İşbirliği Teşkilatı'ndaki ortak tutumlar her şeye

rağmen belirli bir düzeyde ilişkilerin devamlılığı için olumlu gerekçeler sağlıyordu. Ancak ABD’de ikamet eden Suudi muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın nikah işlemleri için geldiği Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğunda 2 Ekim 2018’de hunharca katledilmesi ve bunun medyaya yansması sonucu ilişkiler tekrar gerildi. Cinayeti Veliaht Prens Muhammed bin Selman’la ilişkilendiren istihbarat verileri ve olaya ABD makamlarının da ilgi duyması krizi bir anda küresel medyanın ilgi odağı haline getirdi. Türk hükümetinin cinayet dosyasını içeren davayı Suud hükümetine devretmesiyle ilişkilerde yeniden normalleşme adımlarının önü açıldı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 28-29 Nisan 2022 arasında Suudi Arabistan’a gerçekleştirdiği ziyaret 2017’den bu yana gerçekleşen ilk lider ziyareti olarak ikili ilişkilerin somut bir normalleşme sürecine girdiğini gösterdi. Veliaht Prens Muhammed bin Selman’ın 22 Haziran 2022’de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere Ankara’ya resmi bir ziyarette bulunması ile taraflar ilişkilerde açılan yeni sayfanın teyidini yapmış oldular.

Suudi Arabistan, Türkiye’nin komşusu olmamakla birlikte Körfez ülkelerinin yanı sıra Suriye, Irak ve Mısır’da, hatta bazı Afrika ülkelerinde etki üretme kapasitesi olan bir ülkedir. Anlaşmazlıkların doğurduğu gerilim ve siyasi rekabet ortamının iki ülke için de maliyetler üretmesi taraflara iş birliğinin daha rasyonel seçenek olduğunu işaret etmektedir. Bu yönüyle iş birliği sağlandığında bölgesel politikalarda iki ülkenin de elinin güçleneceği aşikardır.

Mısır’la Türkiye’nin yaşadığı uzaklaşmanın temelinde Mısır’ın demokratik yollarla seçilmiş ilk hükümetinin General Sisi tarafından 3 Temmuz 2013’te bir darbeyle devrilmesi yatmaktadır. Darbe aleyhine yapılan gösterilerde sivil halka ateş açılması ve birçok sivilin katledilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin sonlanmasına neden olmuştu. Darbe mahkemesi tarafından yargılandığı sırada Mursi’ye reva görülen uygulamalar çok rahatsız ediciydi. Mursi’yi iktidara taşıyan siyasi hareketin birçok mensubunun öldürülmesi ve hapsedilmesi, Cumhurbaşkanı Mursi’nin ise bir mahkeme oturumu sırasında kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmesi nedenleriyle ilişkiler ağır darbe aldı.

BAE ve Suudi Arabistan’la normalleşme adımlarının atılmasının ardından Mısır ile de benzer bir sürecin başlatılması gündeme gelmiştir. Bakan yardımcılar düzeyinde yürütölen ön görüşmelerde anlaşmazlık konularını düzenli şekilde masaya yatırılmıştır. Nihayet, Kasım 2022’de Katar’daki Dünya Kupası açılış töreninde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Mısır Devlet Başkanı Sisi ile

ayaküstü de olsa görüşmesi, yeni bir başlangıcın işareti olarak yorumlandı. Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından Mısır dışişleri bakanının 18 Mart 2023’te Türkiye’ye gerçekleştirdiği geçmiş olsun ziyareti bir sonraki adımın karşılıklı büyükelçilerin atanması olabileceğini gösteriyor.

SONUÇ

Bu makalenin önerdiği yaklaşım çerçevesinde Türkiye’nin bölgesel politikaları öncelikle komşularını ve her bir komşunun temsil ettiği jeopolitik hinterlandı içermektedir. Küresel ve bölgesel ölçekte krizlerle savrulan dünyada Ortadoğu, Kafkaslar, Karadeniz ve Doğu Akdeniz de bu sarsıntılardan kendine düşeni almaktadır. Türkiye ve çevresi bir taraftan küresel güçlerin ham madde ve enerji kaynaklarına olan iştihası nedeniyle hedefte, diğer taraftan kendi aralarında bitmeyen anlaşmazlıklar nedeniyle birbirleriyle sürekli gerilim veya çatışma halindedir. Bu tür karmaşık çıkar ve güvenlik dengeleriyle örülmüş bir coğrafyada bölgesel politikaları belirli bir barış çizgisinde yürütmek ve risk kaynaklarını etkisizleştirerek sürdürülebilir seçeneklere odaklanmak bölgedeki hiçbir ülke için kolay değildir. Bu nedenle Türkiye, komşuları üzerinden birden fazla bölgesel politikayı eş zamanlı ve uyumlu bir şekilde yürütmeye mecburdur. Ortadoğu, Kafkasya, Karadeniz ve Akdeniz halkası içerisindeki çoklu jeopolitik sorunlar ve küresel güçlerin bölgeye olan ilgileri nedeniyle Türkiye’nin bölgesel politikaları aynı zamanda küresel güvenlik ve jeopolitik konularıyla da iç içe geçmiş durumdadır.

Türkiye kendi coğrafyasında barış ve istikrar isteyen ve bu barış ortamından ortak refah üretmeyi amaçlayan bir ülkedir. Komşularına ve çevresine, “Eğer biz sorunlarımızı kendimiz çözmezsek bize dayatılan dış müdahalelere açık hale geliriz” ilkesiyle yaklaşan Türkiye, bölgesel sorunların bölge ülkeleri tarafından çözülmesinden yanadır. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, uluslararası sistemin belirsizliklerle sarsıldığı bir dönemde Türkiye, jeopolitik çatışma hatlarının keşiştiği bir bölgede çok kritik bir istikrar ve güvenlik adası olarak öne çıkmaktadır.

TÜRKİYE YÜZYILI: TÜRKİYE EKSENİNİN İNŞASI İÇİN YENİ BİR DIŞ POLİTİKA VİZYONU

MUHİTTİN ATAMAN

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ: YENİ BİR DIŞ POLİTİKA VİZYONU

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 28 Ekim 2022’de Ankara’da düzenlenen Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı’nda yaptığı konuşmada çok önemli açıklamalarda bulundu.¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni vizyon belgesini Türkiye Yüzyılı başlığı altında ilan etti. Her ne kadar bir seçim stratejisi belgesi gibi algılsa da aslında bu metin, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci yüzyılındaki uzun dönemli temel hedeflerini ve gelecekteki Türk dış politikası eğilimini belirlemektedir.² Bazı gözlemciler de Erdoğan’ın vizyon konuşmasının “büyük ve güçlü Türkiye inşasını hep birlikte tamamlama” çağrısı olarak ifade edilebileceği yorumunu yaptılar.³

¹ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, 28 Ekim 2022, Ankara.

² Burhanettin Duran, “Türkiye Yüzyılı Vizyonu Nedir, Ne Değildir?” *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 6-8; Hamit E. Beriş, “Türkiye Yüzyılı’nda AK Parti: Hayali Gerçek Yapmak”, *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 20-23; Muhittin Ataman, “A Grand Vision of ‘Türkiye’s Century’”, *Daily Sabah*, 2 Kasım 2022.

³ Burhanettin Duran, “Türkiye Yüzyılı: Cumhuriyeti Yükseltmek”, *Sabah*, 29 Ekim 2022.

Yeni projeler geliştirme konusunda başarılı bir politikacı olan Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu belgede Türkiye Yüzyılı olarak ifade ettiği 21. yüzyılda Türkiye'nin hedeflerini sıralamaktadır. Zaten bir süredir Türk halkına 2023, 2053 ve 2071 gibi önemli hedefler koyan Erdoğan, bu defa da küresel bir güç olma vizyonu bağlamında Türkiye'nin hedef ve beklentilerini ortaya koymaktadır. 2053'ün Bizans'ın yıkılıp Osmanlı'nın gerçek manada bir devlet olmasını sağlayan İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü, 2071'in ise Müslüman Türklere Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt zaferinin 1.000. yıl dönümü olması, ilan edilen Türkiye yüzyılına daha da anlamlı kılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci yüzyılına tamamlanıp ikinci yüzyılının başladığı yılın hemen öncesinde yaptığı konuşmayı üç genel başlık altında toplamak mümkündür. Konuşmasının birinci bölümünde, AK Parti Hükümetleri döneminde Türkiye'nin siyasal sistemindeki tıkanıklıkların ve eksikliklerin giderilmesi üzerinde durdu. 20. yüzyıl boyunca Türkiye'nin çok farklı iç ve dış tehditle karşı karşıya kaldığını ve kendi hükümetleri döneminde başarıyla bütün bu tehditlerin üstesinden geldiğini açıkladı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuşmasının ikinci bölümünde AK Parti Hükümetleri döneminde ülkemizde elde edilen kazanımların üzerinde durdu ve farklı alanlarda gerçekleştirilen reformlar ayrıntılı bir şekilde ele aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin son yirmi yılını Cumhuriyetin ilk yüzyılına eksikliklerini giderme ve ikinci yüzyılın hazırlıklarını tamamlama dönemi olarak nitelendirdi.

Konuşmasının üçüncü bölümünde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin 21. yüzyıl vizyonunu ve geleceğe yönelik uzun dönemli hedeflerini ortaya koydu. "Dış politikamıza şahsiyet kazandırarak, devletimizin gücünü, bayrağımızın şanını, milletimizin itibarını yükselttik" diyen Erdoğan, Türkiye'nin "böylece takip eden değil, takip edilen bir ülke haline"⁴ geldiğini vurguladı. Ayrıca, Türkiye'yi siyasi, ekonomik, teknolojik, askeri, diplomatik ve diğer bütün alanlarda dünyanın en büyük on devleti arasına çıkaracaklarını ifade etti. Öte yandan, küresel sisteme yönelik bakışını da açıklayan Erdoğan, Türkiye Yüzyılı'nın tüm dünyaya demokrasi, kalkınma, barış ve refah getirecek devrimci bir değişim anlamına geldiğini açıkladı. Bundan sonraki dönemde sadece kendi milli menfaatlerini değil, uluslararası ilkeleri önceleyeceklerini ve

⁴ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 7.

çok taraflı dengeleri dikkate alacaklarını belirtti. Erdoğan konuşmasında bu hususu şu sözlerle ifade etti: “Türkiye Yüzyılı’nın, ülkemizle birlikte bölgemizden başlayarak dünyanın her yerine demokrasi, kalkınma, barış ve refah götüreceği bir devrimin adı olduğunun muhtusunu tüm insanlıkla paylaşıyoruz.”⁵ Bu cümle, tam anlamıyla bir Türkiye eksenini inşa etmenin ifadesidir.

Ancak, konuşmasında belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmadaki zorlukların farkında olduklarını açıklayan Erdoğan, ülke olarak çok kritik bir eşikte olduğunu ve bundan sonra atılacak adımlarla ya Türkiye’nin en üst ligde yer alacağını ya da tekrar geriye düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını da vurguladı.⁶ Bu ifadelerle, belirlenen hedeflere ulaşmak için çok sayıda engelin aşılması gerektiğinin altını çizmiş oldu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın AK Parti adına ilan ettiği Türkiye Yüzyılı vizyon belgesinde vurgulanan hemen bütün kavramlar, doğrudan Türkiye’nin yeni dış politika vizyonu ile irtibatlı hususları ifade etmekte ve yansıtmaktadır. İktidara geldiği günden bu yana ülkeyi hem iç hem de dış politikada önemli bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçiren Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti, önümüzdeki dönemde de bu süreci nasıl ve nerelere ilerletebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, bu vizyon belgesinde belirtilen hususların ve belirlenen amaçların AK Parti dış politikasına nasıl yansıdığı analiz edilecektir. AK Parti’nin yirmi yıllık iktidarındaki uygulamalarının ve geleceğe yönelik projeksiyonlarının Türkiye ekseninin inşa edilmesinde nasıl bir rol oynadığı/oynayacağı üzerinde durulacaktır. Türkiye Yüzyılı kavramı daha yeni kullanılmaya başlandığı için literatürde yeterince tartışılmadığından dolayı, konu daha çok Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın tanıtım toplantısındaki konuşması üzerinden tartışılacaktır.

BAĞIMSIZ DAVRANABİLEN BİR DEVLET

Türkiye’nin özellikle son on yıldır izlediği dış politikanın ulusal, bölgesel ve küresel bağlarının temel ortak noktası bağımsızlık arayışıdır.⁷ Ankara

⁵ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 14.

⁶ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 15; Ataman, “A Grand Vision of ‘Türkiye’s Century’”,

⁷ Muhittin Ataman, “Türk Dış Politikasında 15 Temmuz’dan Sonra Yaşanan Dönüşüm”, *15 Temmuz Sonrası Türkiye: Siyaset, Hukuk, Dış Politika, Güvenlik*, ed. Burhanettin Duran ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 211-235.

merkezli ve kendi menfaatlerini önceleyen diő politika anlayışının Türkiye Yüzyılı'nda tekamüle ulaştırılması amaçlanmaktadır. Türkiye, menfaatlerini önceleyeceğini, ancak adil bir dünyanın mümkün olduğunu göstermek için diő politikasındaki insani boyutu da ihmal etmeyeceğini ısrarla vurgulamaktadır. İç siyasette kapsamlı bir normalleşme, değişim ve tahkim sürecinin yapılmasıyla gelişen bu yeni anlayıő, Türkiye'ye Türkiye Yüzyılı olarak ifade edilen yeni bir vizyon kazandırdı.

Türkiye'nin bağımsızlık düőüncesinin hayata geçmesinin en önemli ön Şartlarının başında ülkenin iç ve diő vesayetten kurtarılması gelmektedir. AK Parti, iktidara geldiği 2002'den bugüne kadar enerjisinin önemli bir kısmını vesayeti ortadan kaldırmak için harcamak zorunda kalmıştır. Yıllarca Türkiye içinde hükümrán olan bürokratik ve askeri vesayet, uzun süre ülke siyasetinin önünde ciddi bir engel olarak kalmıştır. AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan uzun süre bu vesayetin ortadan kaldırılması için iç siyasette değişimler yaptı. Erdoğan'a göre, "inancından dolayı diőlanan Müslüman", "dilinden dolayı ayrımcılığa uğrayan Kürt", "meőrebinden ötürü baskı gören Alevi", "haksızlığa maruz kalan bu toprakların evladı Hristiyan ve Yahudi" "vesayetin gadrine uğrayan" kesimlerdir.⁸ Diğer bir deyiőle vesayet sadece siyasetçilere karőtı kulanılmadı, bütün toplum kesimlerine farklı Şekilde yaőatıldı.

Türkiye'nin bağımsız bir siyaset izlemesini sağlamak için atılan en önemli adımın hem ulusal hem de küresel ölçekteki vesayete karőtı verilen mücadele olduğunun altını çizen Erdoğan, yaptığı konuşmada Türkiye'nin içerideki bürokratik vesayetin büyük ölçüde ortadan kaldırıldığını, küresel vesayetin ortadan kaldırılması konusunda da önemli mesafe kat edildiğini vurguladı. Örneğin, Erdoğan konuşmasında "sadece nesillerin hayali olan Ayasofya'yı Fatih'in emanetine uygun Şekilde yeniden cami olarak hizmete açmıőtımız bile, küresel vesayete karőtı gerçekleştirilmiőt bir büyük meydan okumadır"⁹ diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.

Devlet olarak bağımsızlık yönünde güçlü adımlar atmanın ön Şartlarından biri savunma sanayi alanındaki bağımlılıktan kurtulmaktır. Türkiye, son yirmi yılda gerçekleştirdiği hamlelerle savunma sanayinde devrim niteliğinde adımlar atarak kapasitesini, kabiliyetini ve caydırıcılığını artırdı. Devlet yetki-

⁸ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 5.

⁹ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 6.

lilerinin son dönemde yaptıkları açıklamalara göre, bugün itibarıyla Türkiye, savunma sanayinde kendi kendine yeterlilik konusunda çok ciddi adımlar atarak askeri mühimmat ve silah ihtiyacının yüzde 70'inden fazlasını yerli ve milli imkanlarıyla karşılayabilmektedir.¹⁰

İkincisi, iç siyasette kalıcı bir istikrar yakalamak hayati önemi haizdir. Bu bağlamda kendi imkanlarıyla yürüttüğü terörle mücadelede başarı yakalamak elzemdir ki Türkiye bugün itibarıyla bunu yapabilecek kudrete sahiptir. İç siyasette gerçekleştirilen “sessiz devrim’in” yanında¹¹ yirmi yıldır aralıksız bir şekilde Türkiye’yi yöneten AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan’ın yakaladığı siyasal istikrar sayesinde dış politikada daha cesur adımlar atılabildi.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ AKTÖRLERİNİ ÇEŞİTLENDİRMEK

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte, devletteki yenden yapılanma sonrasında dış politika aktörlerinin işlevlerinde de önemli değişimler gerçekleştirildi. Geleneksel ilgili kurum Dışişleri Bakanlığı yanında Milli Savunma Bakanlığı (MSB) ve Milli İstihbarat Başkanlığı (MİT) da dış politikanın temel kurumları olarak ortaya çıktılar. Büyük devlet olmanın gereği olarak dış politika aktörlerini çeşitlendiren Türkiye’de, bu üç kurumun dışında başka kurum ve kuruluşlar da dış politikanın planlanmasında ve yürütülmesine önemli katkılar vermeye başladılar. Diğer taraftan da dış politika aktörlerinin çeşitlenmesi, Türkiye’nin bütüncül dış politika anlayışının da bir göstergesidir.

Devletin yeniden yapılandırılmasıyla Türkiye’de ilk defa iç güvenlik alanı ve aktörleri ile dış güvenlik konularının ve aktörlerinin birbirinden ayrılması devrim niteliğinde bir değişim oldu. Siyasal sistem değişikliği bağlamında yeniden yapılandırılan MSB ve özellikle en önemli alt kurumu olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), sadece yurt dışı güvenlikten sorumlu bir kuruma dönüştürüldü. Jandarma ve Sahil Güvenlikin İçişleri Bakanlığına bağlanması sonrasında iç güvenliğin tamamen İçişleri Bakanlığına devredilmesiyle MSB sadece bir dış güvenlik kurumuna dönüştü.

¹⁰ Rifat Öncel, “Türkiye Yüzyılı ve Savunma Sanayii”, *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 39-41.

¹¹ AK Parti hükümetlerinin ilk on yılında gerçekleştirilen kapsamlı değişimlerin bir envanteri ve analizi için bkz. *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri, 2002-2014*, (T.C. İçişleri Bakanlığı, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Ankara: 2014).

Türkiye'deki başlıca güvenlik kurumları MSB, TSK, MİT ve Savunma Sanayi Başkanlığıdır (SSB). Türkiye'yi iç tehditlere karşı değil, öncelikle dış tehditlere karşı koruma görevini üstlenen MSB, TSK ve MİT, Suriye, Libya ve Karabağ gibi bölgesel krizlere müdahalede oyun değıştirici hamlelerde bulundular. TSK ile MİT'in hem kurumsal hem de zihinsel değışim geçirmesi sonrasında, asli görevleri "ülkeyi dış tehditlere karşı korumak" olan bu iki kurumun kapasitesi ciddi bir şekilde artırıldı, böylece de gerçek birer dış politika aktörü olarak geniş bir alanda faaliyet gösterecek bir donanıma sahip oldular.¹² Siber ve insani kapasitesinin geliştirilerek etkinliğinin artırılmasıyla birlikte, Türkiye'nin menfaatlerini yurt dışında savunması ve ülkeye yönelik tehditlerle mücadele bağlamında daha etkin bir rol oynaması, MİT'in Türkiye'nin özellikle terörle mücadele konusundaki etkili dış politikasının arkasındaki aktörlerin biri olmasını sağladı.¹³

Savunma sanayi ürünlerinin geliştirilmesi amacıyla kurulan SSB'nin kapasitesi artırılarak yerli ve milli ürün geliştirerek küresel pazarda önemli bir aktör haline gelmesi sağlandı.¹⁴ Türkiye, dış politika ile savunma sanayi arasındaki ilişkiyi güçlendirmek üzere dokuz ülkede savunma sanayi müşavirlikleri kurdu. Böylece SSB de yurt dışı teşkilatı bulunan kuruluşlar arasındaki yerini aldı. Birlikte hareket ederek ülkenin dışarıdaki menfaatlerini koruyan farklı güvenlik kuruluşları, özellikle son dönemde izlenen bütüncül dış politikanın aktörleri olarak Türkiye Yüzyılı'nı inşa etme hedefine ulaşmak için hazır olduklarını da göstermiş oldular.¹⁵

Devlet kapasitesini ve dış politikadaki ilgi alanlarını genişleten Türkiye, küresel bir aktör olarak Dışişleri Bakanlığı ve ilgili güvenlik kuruluşlarının yanında başka kurum ve kuruluşlardan da yararlanma yoluna gitti. Sert güç kullanan güvenlik kurumlarının yanında akıllı ve yumuşak güç kullanan aktörlerin varlığının küresel ölçekteki menfaatlerin sağlanmasındaki katkıları büyüktür. Dolayısıyla Türkiye, caydırıcı askeri gücü yanında bölgesel ve kü-

¹² Ataman, "Türk Dış Politikasında 15 Temmuz'dan Sonra Yaşanan Dönüşüm", s. 218.

¹³ Can Acun, "Türkiye Yüzyılı'nda Terörle Mücadele", *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 42-45.

¹⁴ Savunma Sanayi Başkanlığının kapasitesi ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. İsmail Demir, "Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 3, (2020), s. 17-40.

¹⁵ Murat Yeşiltaş, "Türkiye Yüzyılında Nasıl Bir Dış Politika?" *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 32-35.

resel ölçekte bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlayacak insani ve kültürel diplomasi aktörlerini ön plana çıkardı.

Türkiye'nin girişimci ve insani dış politikasının aktörlerinin başında Türk İşbirliği Ajansı (TİKA) gelmektedir.¹⁶ 1990'ların başında kurulan TİKA'nın kapasitesi büyük ölçüde geliştirildi ve son yirmi yılda bölgesel bir kuruluştan küresel bir kuruluşa dönüşmesi sağlandı. Örneğin, 2002'de 12 olan Program Koordinasyon Ofisi sayısı 2023 itibarıyla 63'e çıkarıldı. Benzer şekilde TİKA'nın faaliyet gösterdiği ülke sayısının da 20'den 170'in üzerine çıkması sağlandı. TİKA son zamanlarda bir yıllık zaman zarfında binden fazla proje yürürlüğe koymaya başladı.

İkinci önemli aktör, dış politikadaki faaliyet alanının genişlemesiyle birlikte duyulan ihtiyaç üzerine 2010'da kurulan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıdır (YTB). Kuruluşundan kısa süre sonra yurt dışında tanınan bir kuruluş haline gelen YTB, her ne kadar görev ve faaliyet alanı yurt dışında yaşayan Türkler olarak tanımlanmış olsa da özellikle eğitim alanında küresel ölçekte faaliyet yürüten bir aktör oldu. Mesela, yürüttüğü en önemli projelerinden biri olan Türkiye Bursları projesi ile dünyanın her tarafından getirdiği uluslararası öğrencilerle Türkiye yükseköğretimini uluslararasılaşmasına ciddi bir katkıda bulundu. Öyle ki ülkedeki uluslararası öğrenci sayısı 30 bin civarında iken on beş yıl gibi kısa bir sürede 220 binin üzerine çıktı. Dış politikadaki etkisinin artması üzerine yakın bir zamanda farklı ülkelerde YTB temsilciliklerinin açılması da planlanmaktadır. Bu bile başlı başına YTB'nin dış politikada artan etkisinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Üçüncü olarak, yeni dönemde kurulan ve dış politika alanında faaliyet gösteren bir başka kuruluş da Yunus Emre Enstitüsü (YEE)'dür. Temel görevi Türk dil ve kültürünü tanıtmak olan YEE, kısa süre içerisinde Doğu Asya'dan ABD'ye, Orta Asya'dan Afrika'ya kadar yayılan altmış farklı ülkede seksenin üzerinde Yunus Emre Kültür Merkezi açtı. Özellikle kültür diplomasisi alanında yaptığı faaliyetlerle Türkiye'nin diğer dış politika konularındaki amaçlarına ulaşmasına ciddi katkılarda bulunmaktadır. Bugün itibarıyla, YEE'nin faaliyetleri neticesinde Türkçe dünyada en çok öğrenilen ilk beş dil arasına girmiş bulunmaktadır.

¹⁶ TİKA'nın yumuşak gücünün etkileri hakkında bir analiz için bkz. Erman Akıllı ve Bengü Çelenk, "TİKA's Soft Power: Nation Branding in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt: 21, Sayı: 3, (2019), s. 135-151.

Dördüncü olarak, Dış politika alanında faaliyet gösteren en yeni kuruluşlardan biri de Türkiye Maarif Vakfı'dır (TMV).¹⁷ 2016'daki FETÖ'cü darbe girişiminden sonra kurulan TMV'nin temel görevi, yurt dışındaki Türklere de eğitim hizmeti verecek şekilde yurt dışında örgün ve yaygın eğitim hizmetleri sunmaktır. TMV üzerinden 45 ülkede FETÖ ile iltisaklı olan okulların faaliyetleri durduruldu; 21 ülkedeki okulları TMV'ye devredildi. Bugün itibarıyla 70 civarında ülkede faaliyet gösteren TMV, 49 farklı ülkede Türkiye adına örgün ve yaygın eğitim vermektedir. Vakıf, 428 eğitim kurumunda 50 binden fazla öğrenciye eğitim vererek Türkiye'nin yumuşak gücünün artmasına katkıda bulunmaktadır.¹⁸

Beşinci olarak, Türkiye ekonomisinin büyümesi sonrasında ülkedeki ekonomik aktörler dünya çapında faaliyetlerde bulunmaya ve büyük ölçekli sanayi ve altyapı projeleri gerçekleştirmeye başladılar. Türk şirketleri ve Türk markaları dolaylı olarak küresel ölçekte siyaset alanında da etkili olmaya başladılar. Mesela, Türk Hava Yolları'nın (THY) 2002'de 78 olan uçuş noktası 2022'de 342'ye çıkartıldı ve böylece THY dünyada en fazla noktaya uçan hava yolu şirketi oldu.

Son olarak, küresel ölçekte insani ve kalkınma yardımlarını gerçekleştiren Türk STK'ları Türkiye'nin yumuşak gücünü tahkim eden etkili çalışmalar yürütmektedirler. Özellikle son yıllarda Türk STK'larının bütçelerinin artması ve faaliyet alanlarının genişlemesiyle Türkiye, insani yardım konusunda küresel alanda aktif bir oyuncu oldu.¹⁹ Türkiye kökenli STK'lar, tarihi ve kültürel bağlara sahip olunan bölgeler başta olmak üzere bütün kıtalarda muhtaç durumundaki insanlara her türlü yardımı ulaştırmak için seferber olmuş durumdadır.

¹⁷ Türkiye Maarif Vakfı'nın dış politika alanındaki faaliyetlerinin genel bir değerlendirilmesi için bkz. Birol Akgün ve Mehmet Özkan, "Turkey's Entrance to International Education: The Case of Turkish Maarif Foundation", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 1, (2020), s. 59-70; Birol Akgün ve Metin Çelik, "Türkiye Maarif Vakfı: FETÖ ile Eğitim Yoluyla Yurt Dışında Mücadele", *15 Temmuz Sonrası Türkiye: Siyaset, Hukuk, Dış Politika, Güvenlik*, ed. Burhanettin Duran ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 311-344.

¹⁸ Akgün ve Çelik, "Türkiye Maarif Vakfı: FETÖ ile Eğitim Yoluyla Yurt Dışında Mücadele", s. 313.

¹⁹ Sivil toplum kuruluşlarının dış politikadaki etkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Fırat Purtaş, "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 13, (Kış 2013), s. 1-14; Selim Vatandaş, "Başka Bir İnsani Yardım Mümkün Mü?: Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasinin Yükseliş", *İlke: Bilgi Analiz*, Sayı: 6, (2016); Erdem Eren, "Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği", *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 2, No: 1, (2017), s. 36-49.

Türkiye'nin 2011'den sonra Somali'ye yönelik gerçekleştirdiği insani seferberlik başlı başına bu alanda ne kadar etkili olabildiğini göstermiştir.

BÜYÜK VE GÜÇLÜ BİR EKONOMİYE SAHİP OLMAK

Ülkenin bağımsızlığının sağlanmasında ve etkili bir dış politikanın izlenmesinde ekonominin hayati bir rolü bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye Yüzyılı vizyon belgesini açıkladığı konuşmasında hükümetinin en önemli hedeflerinden birisinin Türkiye'yi küresel ticaret, sanayi ve enerji merkezlerinden biri haline getirmek olduğunu ifade etti. Türkiye bu amacına ulaşmak için Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Çanakkale Köprüsü ve İstanbul Havalimanı gibi çok sayıda mega altyapı projelerini başarıyla gerçekleştirdi. Türkiye ekonomisi, ihracatını yirmi yıl zarfında 36 milyar dolardan 250 milyar doların üzerine çıkaracak kadar büyüdü. Türk firmaları ürettikleri ürünleri dünyanın 228 farklı ülke ve bölgesine ulaştırmaktadır.²⁰

Ekonomi ve enerji politikalarının sağlıklı bir şekilde belirlenmesinin önümüzdeki dönemin en hayati konuları arasında olması kaçınılmazdır. Ekonomi aktörleri küresel rekabete dayanıklı hale gelen Türkiye, sağlık alanında gerçekleştirdiği büyük dönüşümle, kendi yeni nesil arabasını üretmesiyle ve kendi imkanlarıyla uydu ve uçak teknolojileri geliştirmesiyle küresel bir aktör olduğunu göstermiştir. Ayrıca, “devlet geleneği, tarihi tecrübesi, geçmiş bağları ve dinamik nüfusu itibarıyla oldukça önemli bir potansiyele sahip”²¹ olan Türkiye, Küresel İnovasyon Endeksi'ndeki yerini 2010'daki 67. sıradan 2022'de 37. sıraya yükselterek hızlı bir şekilde kendisini yeni teknolojik gelişmelere ve yeni sanayinin dönüşümüne hazırlamaktadır.²² İnovasyondaki hızlı yükselişin temel nedenlerinden biri Ar-Ge harcamalarındaki yükseliştir. 2008'de 2,67 milyar TL olan Ar-Ge harcamaları için tahsis edilen ödenek, 2021'de 20,25 milyar TL'ye çıkarıldı.²³

Büyük ve güçlü bir ekonomiye sahip olmanın temel ölçütlerinden biri gelişmiş bir savunma sanayine sahip olmaktır. Dış politikada belirlediği he-

²⁰ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 28.

²¹ Beriş, “Türkiye Yüzyılı'nda AK Parti: Hayali Gerçek Yapmak”, s. 21.

²² Gloria S. Özdemir, “Türkiye Yüzyılı ve Teknoloji: İnovasyon ve AR-GE Çalışmalarının Günümüzdeki Yeri ve Durumu”, *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 69-71.

²³ Özdemir, “Türkiye Yüzyılı ve Teknoloji: İnovasyon ve AR-GE Çalışmalarının Günümüzdeki Yeri ve Durumu”, s. 70

deflere varmak ve bağımsız davranabilmek için özellikle savunma sanayinde öncü bir ülke olması gerektiği gerçeğinden hareketle Türkiye, son dönemde savunma ürünleri geliştirmede devrim niteliğinde bir gelişme gösterdi.²⁴ Otonom ve insansız sistemler ve yapay zeka gibi yeni teknoloji alanlarında önemli yatırımlar yapan ve gelişmeler kaydeden Türkiye'nin özellikle silahlı insansız hava ve deniz araçları tüm dünyada takdir görmektedir. Pek çok devlet Türkiye'de üretilen silahlı insansız hava araçlarını envanterlerine katmak için harekete geçince Türkiye de savunma sanayi pazarında etkili bir oyuncu olmaya başladı. Bugün itibarıyla, Türkiye 170'ten fazla ülkeye yaklaşık 4 milyar dolarlık savunma sanayi ürünleri ihraç eder hale geldi.

Savunma sanayi Türk dış politikasında artan etkinliğin temel taşıyıcılarından biri olarak görüldü. Özellikle, ürettiği dünya çapında takdir gören etkili silahlı insansız hava araçlarıyla pek çok bölgesel krizde oyun değiştirici bir aktöre dönüştü.²⁵ Nitekim savunma sanayindeki gelişmeler Türkiye'nin son yıllarda bölgesindeki dış politika atılımlarında önemli rol oynadı. Türkiye ürettiği savunma sanayi ürünleri ve silah sistemleriyle hem kendi ulusal güvenliğini sağladı hem de dost ve müttefik ülkelerin savunmalarına katkıda bulundu. Böylece, Türkiye'nin NATO ittifakı içindeki önemi de arttı.

Güçlü bir ekonomiye sahip olmanın ön şartlarından biri de enerji alanındaki bağımlılığını azaltmaktır. Türkiye önemli enerji altyapı projelerinin içerisinde yer alarak dünya enerji ticaretinin merkez ülkelerinden biri olma yolundadır.²⁶ Kafkasya ve Orta Asya petrolünü dünya piyasalarına ulaştırmak için Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) doğal gaz boru hattı 2006'dan beri faaliyet göstermektedir. 2007'den günümüze de BTC doğal gaz boru hattı faaliyet göstermektedir. Aynı güzergah üzerinde 2018'de Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ile Kafkasya'dan çıkan doğal gaz Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. Benzer şekilde Rusya doğal gazının taşınmasında da Türkiye önemli bir rol üstlenmektedir.

Kendi imkanlarıyla hem karada hem de denizde devam eden sismik araştırma ve sondaj çalışmaları ile hidrokarbon arama konusunda önemli bir

²⁴ Türkiye'deki savunma sanayi gelişimi ve dönüşümü hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Demir, "Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise", s. 17-40.

²⁵ Öncel, "Türkiye Yüzyılı ve Savunma Sanayii", s. 41.

²⁶ Büşra Z. Özdemir, "Milli Enerji Stratejisi ve Türkiye Yüzyılı", *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 72-74.

kapasite geliştiren Türkiye, bu konudaki faaliyetlerinin semerelerini almaya başladı. Keşfedilen yeni petrol rezervleri ile ülkenin petrol üretim kapasitesi önemli ölçüde artmıştır. Ayrıca, Karadeniz’de keşfedilen doğal gazın çıkarılmasında son aşamaya gelindi, yakın zamanda iç pazara ulaştırılması için hazırlıklar yapılmaktadır.

Yenilenebilir enerji alanında da ciddi yatırımlar yapan ve enerji piyasasında önemli bir ticaret merkezi olan Türkiye, önümüzdeki yıllarda dış enerji kaynaklarına bağımlılığını önemli derecede azaltacaktır. Toplam kurulu gücünü 31 bin megavattan 101 bin megavata çıkararak Türkiye, kendi imkanlarıyla Karadeniz’de keşfedilen 710 milyar metreküp doğal gazı yine kendi imkanlarıyla çıkarmaktadır.²⁷ Bu durumda, Türkiye’nin kendi enerji güvenliğini sağlayarak dış politikada daha rahat hareket etmesi mümkün hale gelecektir.

BÖLGESİNDE İNİSİYATİF ALABİLEN DEVLET

Türkiye, bölgesinde bir barış ve refah eksenini oluşturmak amacıyla bölgedeki tüm devletlerle yapıcı ilişkiler geliştirmeye ve bu bağlamda ikili ilişkilerindeki normalleşme sürecini devam ettirmeye kararlıdır. Bölge devletleriyle çok yönlü ve çok boyutlu ilişkiler geliştirmeye öncelik vermektedir. Devlet yapılarının ciddi bir şekilde zedelendiği bölge ülkelerinin yeniden imarı için gerekli ekonomik teşebbüslerde öncülük yapmak isteyen Türkiye, bu amaçla ortak serbest ticaret bölgelerinin kurulması için çalışmaktadır.

Ayrıca, kendisini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren bölgesel meselelerde aleyhine geliştirilen projelere müdahalelerde bulunarak oyun değiştirici (*game changer*) bir aktör olduğunu gösterdi. Türkiye, bölgesinde sadece reaktif davranmakla kalmamış, aynı zamanda daha sıklıkla inisiyatifler de almaya başlamıştır.

KOMŞU ÜLKELERLE ORTAKLIKLAR KURMAK

Komşularıyla ilişkilerini ilke olarak kazan-kazan anlayışı ve uluslararası hukuk prensipleri çerçevesinde geliştirmek isteyen Türkiye, son dönemde komşularıyla daha çok ortak tehditler üzerinden ilişkilerini geliştirmek durumunda kaldı. Askeri kapasitesinin artmasıyla birlikte, imzaladığı güvenlik

²⁷ “Türkiye’nin Gaz Rezervinin Değeri 1 Trilyon Doları Ulaştı”, TRT Haber, 26 Aralık 2022; Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 29.

antlaşmaları bağlamında, Irak, Suriye, Libya ve Katar gibi bölge ülkelerinde asker bulundurmaya başladı.

Önleyici güvenlik doktrinini benimseyen ve terörle mücadelede yeni bir strateji belirleyen Türkiye, artık bölgede devletlerden veya devlet dışı aktörlerden kaynaklanan potansiyel ve gerçek tehditleri sınırları ötesinde karşılamaktadır.²⁸ Milli güvenliğine yönelik tüm tehditleri kaynağında yok etmeyi hedefleyen bir askeri ve güvenlik politikasını hayata geçirerek kısa aralıklarla hem Irak hem de Suriye'nin kuzeyine yuvalanmış terör tehditlerini etkisiz hale getirdi.²⁹

Komşularına sağladığı askeri ve ekonomik desteklerin karşılığında komşularından milli güvenliğine ve milli menfaatlerine yönelik faaliyetlere müsaade edilmemesini beklemektedir. Bu bağlamda, Türkiye hem Irak hem de Suriye ile uzun süredir ciddi bir sorun yaşamaktadır. Her iki ülkenin de kuzeyinden kendisine yönelik saldırıların engellenmemesi dolayısıyla sınırdaki terör tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın 51. maddesinde öngörülen meşru müdafaa hakkının bir gereği olarak geniş ölçekli sınır ötesi askeri operasyonlarla kendisine yönelik DEAŞ ve YPG tehditlerini bertaraf etmiştir.

Türkiye, toprak bütünlüklerinin korunması, ülke topraklarının terör örgütlerinden arındırılması, siyasi istikrara kavuşturulması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması temelinde Irak ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.³⁰ Suriye'nin kuzeyinde, terörden temizledikten sonra kontrol ettiği geniş bir bölgede önemli bir Suriyeli nüfusa güvenli yaşama imkanı sunan Türkiye, Suriye krizinin toprak bütünlüğü temelinde çözülmesini savunmaktadır. Ülkedeki iç savaşı sona erdirmek ve barışın tesisine katkı vermek için Rusya ve İran'la birlikte Astana Süreci'ni başlatarak sıcak çatışmaların durmasını sağlamaktadır. Irak'ta da benzer bir tavırla hem Kürdistan Bölgesel Yönetimi hem de Bağdat'taki merkezi hükümet ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Irak ile özellikle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermektedir. Son dönemde Üzümlü'de açılan yeni sınır kapısı ile sınır ticaretinde önemli bir artışın yaşanması ve iki ülke ticaret hacminin on dokuz milyar dolar civarına çıkması sağlandı.

²⁸ Ataman, "Türk Dış Politikasında 15 Temmuz'dan Sonra Yaşanan Dönüşüm", s. 225.

²⁹ Acun, "Türkiye Yüzyılı'nda Terörle Mücadele", s. 43.

³⁰ Yeşiltaş, "Türkiye Yüzyılında Nasıl Bir Dış Politika?", s. 34.

Türkiye'nin son dönemde bütüncül dış politika anlayışı temelinde gerçekleştirdiği en önemli atılımlardan biri Doğu Akdeniz'deki gelişmelerdir. Geleneksel olarak ihmal edilen denizlere artık gerekli önemi veren Türkiye, belki de tarihinde ilk defa büyük ölçekli bir deniz yatırımı yaparak geleceğin deniz güçlerinden biri olmaya çalışmaktadır. Kendi imkanlarıyla inşa ettiği gemiler ve farklı deniz araçlarıyla denizlerde de caydırıcı bir güç olma yolundadır.

TÜRK VE MÜSLÜMAN DÜNYA İLE İŞ BİRLİĞİNİ GELİŞTİRMEK

Türkiye, bölgede hizipçi olmayan kuşatıcı ve barış eksenleri kurmayı amaçlayan bir dış politika izlemektedir. Ancak Türk, Müslüman ve “gönül coğrafyası” gibi kavramlar üzerinden ortak kültürel ve dinsel değerlere dayalı bazı devletler ve devlet gruplarıyla daha fazla iş birliği yapma temayülü de vardır.

Türkiye, devlet kapasitesi arttıkça ve ekonomisi güçlendikçe diğer Türk devletleri ile ilişkilerini daha da geliştirmektedir. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a verdiği hayati destekle bu ülkenin otuz yıldır işgal altında bulunan topraklarını özgürleştirmesinde etkili bir rol oynaması sonucu diğer devletler de Türkiye ile daha yakın ilişkiler geliştirmesinin avantajlarını görmeye başladılar. 15 Haziran 2021'de Şuşa'da bir müttefiklik antlaşması imzalayan Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkileri diğer devletlere de örnek olmuştur.

Türkiye-Azerbaycan ittifakının etkinliği, Türkiye-Katar ekseninin Ortadoğu'da etkili bir savunma eksenine dönüşmesi ve Ankara'nın Somali'de devletin yeniden yapılandırılmasında oynadığı rol, Türkiye'nin uluslararası siyasetteki etkililiğinin artmasının göstergeleri oldu. Türkiye'nin dış politika-daki kabiliyeti arttıkça Türk ve Müslüman ülkeler farklı konularda Türkiye ile iş birliği yapmayı tercih etmeye başladılar.³¹

KÜRESEL ÖLÇEKTE STATÜSÜNÜ YÜKSELTMİŞ BİR DEVLET

Türkiye Yüzyılı'nda etkili bir Türkiye eksenini inşa etmeyi temel hedef olarak belirleyen Türkiye, son zamanlarda diplomatik ağını ciddi bir şekilde genişleterek küresel statüsünü yükseltmeye çalıştı. Bugün itibarıyla, 257 dış temsilcilikçe sahip olan Türkiye, dünyada en fazla dış temsilcilikçe sahip beşinci ülke konumundadır. Benzer şekilde Türkiye'deki yabancı temsilcilik

³¹ Mustafa Said Yazıcıoğlu ve Uğur Yasin Asal, “Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2021), s. 212-255.

sayısı da aynı dönemde 302'ye çıktı. Dış temsilcilik sayısının artmasına paralel olarak Dışışleri Bakanlığının insan kaynağı da geniŐledi ve daha etkin hale getirildi.

Öte yandan, bir ÷lkenin küresel statüsünün yüksekliğinin en önemli göstergelerinden biri olan vatandaşlarının seyahat etme imkanlarının geniŐliĐi konusunda da Türkiye önemli bir atılım gerçekteŐtirdi. Mesela, 2002'de umuma mahsus pasaport taşıyıcısı olan Türkiye vatandaşları sadece 42 ÷lkeye vizesiz giriş yapabilirken, 2023'te vizesiz seyahat edilebilecek ÷lke sayısı 75'e çıktı. Türkiye vatandaşları, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile birlikte altı devlete (Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve Sırbistan) ise sadece kimlik kartıyla seyahat etme imkanına sahiptirler.

DIŞ POLİTİKASINI ÇEŞİTLENDİRMEK

Devlet kapasitesini büyük ölçüde güçlendiren Türkiye, Batılı devletlerle 20. yüzyıl boyunca yürüttüğü hiyerarşik ilişkiyi sona erdirip, eşit ortaklık temelinde yeni bir düzlemde ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Ancak Ankara'nın bu talebi Batılı devletler tarafından tepkiyle karŐılanıp kabul görünince Türkiye'yi ötekileŐtirmeye başladılar. Bunun üzerine Türkiye de bu devletlerle ilişkilerini gözden geçirmek zorunda kaldı. Çok taraflı ve çok boyutlu bir anlayışla dış politikasını çeşitlendiren Türkiye, Batılı olmayan devletlere ve bölgelere açılmaya başladı. Doğu ile Batı ve Kuzey ile Güney arasında denge sağlamaya çalışarak dünyanın hemen her bölgesinde varlığını artırarak küresel bir statü elde etmeye girişti.

Türkiye'nin küresel bir güç olma yolunda attığı en önemli adımlardan birisi dış politika faaliyet alanının küresel ölçüğe çıkarılması oldu. AK Parti hükümetleri Türk dış politikasını hem muhatap alınan aktörler hem de ele alınan konular itibarıyla gerçekte manada çeşitlendirerek Türkiye'nin resmi ve sivil aktörlerinin bütün kıtalara ve bölgeleri ulaşmasını sağladı.

Bu bağlamda, yürüt÷len en başarılı ilişkilerden biri Afrika kıtasındaki ÷lkelere geliştirilen ortaklık modeli oldu. Kazan kazan anlayışı temelinde yürüt÷len ilişkiler, tarafların birbirine güvenini arttırmasıyla Türkiye-Afrika iş birliği çok kapsamlı bir şekilde geliŐti. 2000'li yılların başlarından itibaren yürüt÷len yoğun diplomatik çalışmaların sonucunda geliştirilen ilişkiler neticesinde kıtadaki büyükelçilik sayısı yirmi yıl içerisinde 12'den 44'e çıkarıldı. Aynı dönemde Türkiye'nin Afrika ile ticareti de 4,3 milyar dolardan 40

milyar dolay seviyesine çıktı. Benzer bir gelişme, Türkiye ile Latin Amerika ve Karayipler ülkeleri arasında oldu. Türkiye'nin bu bölgedeki büyükelçilik sayısı yirmi yıl zarfında 6'dan 19'a çıkarıldı. Bölge ülkeleriyle yapılan ticaret de 1 milyar dolardan 15 milyar dolar seviyesine çıkarıldı.

2019'da başlatılan Yeniden Asya Girişimi ile Güney ve Doğu Asya ülkeleriyle de farklı alanlarda iş birliği süreçleri başlatılmaya çalışıldı. Bu girişimin de etkisiyle, girişimin ilanından sonraki iki yıl içerisinde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ticaret hacminde önemli bir artış (yaklaşık yüzde 40) meydana geldi. Türkiye, Asya'nın yükselen en büyük gücü Çin olan ile ilişkilerin geliştirilmesine özel bir önem atfedilmektedir.

Türkiye, Çin'in başlattığı Kuşak ve Yol Girişimi'nden istifade etmek ve bu projeye katkı sunmak amacıyla kendi projelerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, 2019'da Çin'den Türkiye'ye uzanan bir demir yolu güzergahı oluşturuldu. Böylece Çin Demir Yolu Ekspresi Hazar üzerinden Ankara'ya ulaşabildi. Türkiye, Asya kıtasında etkisini artıran Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile kurumsal ilişkiler geliştirilerek de kıtadaki bölgesel iş birliği mekanizmalarının içerisinde aktif bir rol oynamayı amaçlamaktadır.

KÜRESEL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNE KATKI SUNMAK

Türkiye'nin en önemli hedeflerinden biri de küresel sorunlar konusunda söz sahibi olmaktır. Çünkü bir devletin küresel bir güç olmasının en temel şartlarından biri menfaatlerinin küresel ölçekte tanımlanmasıdır. Buna göre, küresel bir güç olma doğrultusunda bir dış politika vizyonu belirleyen Türkiye de menfaatlerini küresel ölçekte tanımlamak zorundadır.

Türkiye, AK Parti hükümetleri döneminde etkin bir şekilde uygulanan girişimci ve insani diplomasi sayesinde yaptığı etkili insani yardımlar dolaşısıyla dünyanın en saygın ülkelerinden biri haline geldi. Öyle ki Türkiye dünyanın en gelişmiş ve en zengin ülkeleri arasında olmadığı halde, 2015'ten bu yana gayrisafi milli hasılasına oranla en fazla insani yardım yapan ülke oldu. 2020'de 8 milyar doların üzerinde insani yardım yaparak bu oranı yaklaşık yüzde bire çıkararak Türkiye yaşadığı ekonomik krize rağmen 2021'de 122 farklı ülkeye 5,5 milyar dolarlık insani yardım ulaştırdı. Koronavirüs (Covid-19) salgını döneminde 161 farklı ülkeye ve 12 uluslararası kuruluşu yardım ulaştıran Türkiye, 19 ülkeye de koronavirüs aşısı ulaştırdı. Ayrıca, Suriye halkına insani yardımlarına devam eden Türkiye, aynı zamanda BM

gibi uluslararası örgütlerin insani yardımlarının hedef kitleye ulaşmasında yardımcı olmaktadır.

Türkiye'nin yeni dönemdeki en önemli amaçlarından biri, diğer aktörler tarafından daha fazla dikkate alınacak bir seviyeye gelmek yani uluslararası statüsünü yükseltmektir. Uluslararası siyasetteki etkililiğini artırmanın yollarından biri kriz anlarında sorun yaşıyan devletler ve aktörler arasında ara buluculuk rolü üstlenmektir. Türkiye, kriz anlarında ara bulucu olarak aranan ve bu konuda öncü olarak kabul edilen bir ülke olma gayretindedir.³² Bölgesinde bir barış ve refah eksenini oluşturmak amacıyla 29 farklı ülke ile yüksek düzeyli iş birliği mekanizması kuran Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Asya'da bölgesel diyalogu teşvik etmek için toplam 10 farklı ve çok taraflı iş birliği süreçleri başlatmıştır.

Çok taraflı ilişkileri geliştirmeye önem ve öncelik veren ve aynı anda hem BM hem Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) hem de İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesindeki ara buluculuk ve dostluk gruplarının eş başkanlığını yürüten tek ülke olan Türkiye, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözüme kavuşturma ve ara buluculuk konularında saygın bir aktör oldu. Ara buluculuk faaliyetleri bağlamında Filipinler ile Moro ve Kosova ile Sırbistan arasındaki sorunların siyasi bir uzlaşmaya varması çabalarına katkı verdi. Benzer şekilde, Venezuela'daki iç siyasi krizde ve Filistinli gruplar arasındaki anlaşmazlıklarda iç uzlaşma süreçlerinde yapıcı bir rol oynadı. 2022'de İstanbul'da gerçekleşen görüşmelerden sonra Ukrayna ile Rusya arasında yaptığı ara buluculuk ve kolaylaştırıcılık ile küresel gıda krizini engelleyerek bu alandaki etkisini bütün dünyaya gösterdi. Bunlara ilaveten, Türkiye'nin Rusya ile Ukrayna arasında esir takası yapılmasını sağlaması da önemliydi.³³

Türkiye son dönemde dünyanın giderek daha fazla gündemini meşgul eden küresel sorunlar konusunda da etkili politikalar geliştirmeye başladı. İklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, hava ve deniz kirliliği, atık sorunu, yeşil alanların azalması, doğal afetlerin artması, küresel sağlık krizleri, yeni nesil teknolojik gelişmeler, doğal kaynakların yetersizliği, gıda güvenliği, enerji arzındaki kriz, tedarik zincirlerinin işleyişı, Antarktika kıtasının gele-

³² Talha Köse, "Türk Dış Politikasında Arabuluculuk ve Artan Üçüncü Taraf Roller", *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 36-38.

³³ Tuğba Altun, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Başlangıcından Bu Yana 2000'den Fazla Esir Değiştirdi", Anadolu Ajansı, 23 Şubat 2023.

ceği ve düzensiz göç gibi küresel sorunlar uluslararası sistemi tehdit etmektedir. 2004'te BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye, 2021'de da Paris Antlaşması'nı onaylayarak iklim değişikliği ile mücadeledeki kararlılığını gösterdi ve bu yöndeki uluslararası çabalara katkı vermeye başladı. 2053 itibarıyla sıfır emisyon hedefine ulaşmayı amaçlayan Türkiye, 2017'de çevre sorunları hakkında farkındalığı artırmak amacıyla "sıfır atık" projesini başlattı.³⁴

ULUSLARARASI ÖRGÜTLERDE ETKİLİ OLMAK

Türkiye, son dönemde etkinlikleri ve meşruiyetleri tartışılan uluslararası örgütlerin günün şartlarına göre revize edilerek etkin kılınmaları için çabalamaktadır. Çok taraflı diplomatik faaliyetlere büyük önem veren Türkiye, BM Şartı ilkelerine ve devletlerin toprak bütünlüğü ve egemen eşitliği ve uluslararası barışın ve uluslararası güvenliğin korunması dahil olmak üzere uluslararası hukukun diğer norm ve ilkelerine bağlıdır. Uluslararası kuruluşlar nezdindeki varlığını artırarak dünyadaki etkisini de artırmak isteyen Türkiye, uluslararası sistemin dışına çıkmak istememekte, aksine kural temelli ve yapıcı bir politika izleyerek etkin ve sağlıklı işlemesi için uluslararası sisteme katkı sağlamayı amaçlamaktadır.³⁵

Türkiye, her şeyden önce, BM ve ona bağlı kuruluşlar gibi küresel uluslararası kuruluşlardaki rolünü ve etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Son birkaç yıldır BM Genel Kurulu yıllık toplantılarına katılarak gündem belirleyen konuşmalar yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve hükümeti, BM toplantılarına büyük önem vermektedir. BM genel bütçesine en fazla katkı sağlayan yirminci ülke olan Türkiye, dünyanın en büyük ve evrensel şehirlerden biri olan İstanbul'u BM'nin merkez şehirlerinden birine dönüştürmek amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bugün itibarıyla, sadece İstanbul'da on bir farklı BM ajansının ve ihtisas kuruluşunun ofis veya temsilciliği bulunmaktadır.

Türkiye bir taraftan BM sistemine katkı yapmaya çalışırken, bir taraftan da BM sisteminin daha işlevsel ve etkin hale getirilmesi için çabalamakta-

³⁴ Mehmet E. Birpınar ve Ersin Gürtepe, "Türkiye Yüzyılı'nda Çevrenin Yeşil Yüzü", *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 74, (Aralık 2020), s. 46-48.

³⁵ Muhittin Ataman, "Türkiye's Increasing Constructive Role in Int'l Institutions", *Daily Sabah*, 23 Ocak 2023.

dır. Bunun için de öncelikle BM Güvenlik Konseyi'nin yapısının deđiŐmesi gerektiğini savunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın küresel ölçekte benimsenen “Dünya Beşten Büyüktür” yaklaşımı, BM'nin daha adil olması yönünde bir çağrıya dönüşmüştür.³⁶ Türkiye, BM'nin İsrail-Filistin sorunu, koronavirüs salgını, Suriye krizi ve Libya sorunu gibi belirli küresel ve bölgesel konularda daha aktif ve etkili bir tavır almasını beklerken, diğer taraftan da küresel ve bölgesel güçleri de ısrarla BM kararlarına ve ister Kırım Yarımadası'nı ilhak eden Rusya, isterse Golan Tepelerini işgal eden İsrail olsun, başka bir ülkeden zorla toprak ilhakının yasaklanması gibi uluslararası hukukun temel ilkelerine uymaya çağırıyor. Ayrıca, küresel güçleri diğer devletlere karşı mevcut uluslararası düzenin varlığını baltalayacak tek taraflı eylemlerde bulunmamaya çağırıyor.

Öte yandan Türkiye, bazı bölgesel sorunlarda BM'nin çözüm çabalarına katkıda bulunmaktadır. Örneğin Türkiye, Rusya ile Ukrayna arasında BM himayesinde yapılan tahıl anlaşmasına hem ev sahipliği yaptı hem de aracılık etti. Böylece milyonlarca ton tahılın Türk boğazlarından geçişini mümkün kılarak ve organize ederek küresel gıda krizinin ortaya çıkmasına engel oldu. Benzer şekilde, Libya ve Suriye'de olduğu gibi Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de statükoyu muhafaza etmeye ve bölgedeki devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasına katkı vermeye çalışan Türkiye, BM ilkelerinin uygulanmasına önemli kaktılar sağlamaktadır.³⁷

Türkiye NATO, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), AĞİT ve Avrupa Konseyi gibi Batılı çok taraflı kurumlarla yakın iş birliğini sürdürmektedir. Batı dünyasıyla geleneksel yakın ilişkilerini vurgulayan Ankara, bu platformlar kapsamında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekte ve Batılı ülkelerle ilişkilerini koparmayı düşünmemektedir. NATO'nun beyin ölümünü ilan edenler de dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin aksine Türkiye, NATO üyeliğine değer vermeyi sürdürmektedir. Ankara halen Batı ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini eşit ortaklık temelinde geliştirmeye çalışmaktadır.

Batı güdümlü ötekileştirme ve yabancılaŐtırmaya bir tepki olarak Türkiye, ŞİÖ gibi Batılı olmayan uluslararası kuruluşlarla da ilişkilerini geliŐtirdi ve

³⁶ Recep Tayyip Erdoğan, *Daha Adil Bir Dünya Mümkün*, (Turkuaz Kitap, İstanbul: 2021).

³⁷ Kemal İnat ve Burhanettin Duran, “Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri”, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 9-30.

Türk devletleri gibi farklı ülke kategorileriyle bölgesel bütünleşme süreçleri başlattı. Türkiye'yi Batılı olmayan çok taraflı platformlarla ilişkilerini geliştirmekle suçlamak doğru değildir. Çünkü Türkiye, esas olarak Batılı müttefiklerine olan güvenin bozulması nedeniyle diğer çok taraflı platformlara yöneldi.

Ayrıca, bölgeselleşmenin küresel gündemdeki etkisinin artması da Türkiye'nin bölgesel platformlara kaymasında oldukça etkilidir. Aslında sadece Türkiye değil pek çok başka ülke de farklı düzeylerde bölgesel girişimler başlatmıştır. Bir devlet, karşılaştığı sorunların çoğunu tek başına çözemeyeceğinden, zorlukların üstesinden gelmek için başkalarıyla iş birliği yapmak zorundadır. Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Avustralya ile birlikte 2013'te kurulan ve kısaltması üye ülkelerin baş harflerinden oluşan MİKTA'da yer alan Türkiye, G20, Avrupa Konseyi, İİT, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), D-8 ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) gibi çok sayıda bölgesel ve küresel kuruluş içerisinde faaliyet göstermektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin öncelik verdiği süreçlerden biri Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) aracılığıyla Türk devletleri arasındaki iş birliğini geliştirmektir. 2009'da kuruluşuna öncülük ettiği Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi/Keneşi), yine Türkiye'nin öncülüğüyle 2021'de İstanbul'da yapılan bir toplantı sonrasında gerçek bir uluslararası kuruluş yapısı kazanarak TDT'ye dönüştürülmüştür.

Öte yandan, Türkiye'nin diplomatları ve vatandaşları da ülkenin yükselen profiline ve uluslararası örgütlerde artan etkinliğine paralel olarak pek çok uluslararası kuruluşta üst düzey görevler üstlenmeye başlamışlardır. Türk diplomat ve görevlilerin üstlendiği uluslararası sorumluluklar arasında Avrupa Konseyi Parlamenter Meclis Başkanlığı, BM 75. Genel Kurul Başkanlığı, İİT Genel Sekreterliği, Kimyasal Silahların Yasaklanması Teşkilatı Genel Direktörlüğü ve NATO Genel Sekreter Yardımcılığı gibi önemli görevleri saymak mümkündür.

SONUÇ

Türkiye Yüzyılı vizyon belgesi, güçlü bir Türkiye inşa etmenin büyük tasarımı olarak görülebilir. Bu vizyon belgesi, AK Parti hükümetinin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gelecek yüzyılın inşası için yeni program ve projeler uygulamaya geçireceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye Yüzyılı

belgesi, Türkiye’yi inisiyatifler alan bölgesel bir lider ülke ve küresel ölçekte etkili bir aktör olarak tanımlayan “yeni dünya düzeni” manifestosudur. Bu belge, aynı zamanda, küresel güçlere artık Türkiye’nin iç işlerine karışmamları için bir çağrıdır. Kendisine yönelik tüm iç ve dış tehditleri kendi imkan ve kapasitesiyle bertaraf etmeye hazır olduğunu gösteren Türkiye, küresel güç politikasında ve istikrarsızlık döneminde daha güçlü ve daha etkili olduğunu göstermeye kararlıdır.

Belirlenen vizyon doğrultusunda hem iç hem de dış politikasını yeniden yapılandıran Türkiye, devlet kapasitesini artırma bağlamında dış politika aktörlerini çeşitlendirerek küresel güçlerin izlediği bütüncül yaklaşımı benimseydiğini göstermiştir. Dış politikanın yürütülmesinde kendi görev alanlarıyla ilgili ülkenin çıkarlarını azamileştirme çabalarına katkı sunacak yeni aktörlerin faaliyete geçmeleriyle birlikte karmaşık, ama kuşatıcı bir dış politika eğilimi tercih etmiştir.

Türkiye Yüzyılı’nda Türk dış politikasının temel amacı adalet, istikrar, kapsayıcılık, çok taraflılık ve uluslararası hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı bir Türkiye eksenini inşa etmektir. Cumhurbaşkanı Erdoğan vizyon belgesi konuşmasında bu hususu şu ifadelerle dile getirmektedir: “Türkiye Yüzyılı’nın, ülkemizle birlikte bölgemizden başlayarak dünyanın her yerine demokrasi, kalkınma, barış, refah, götüreceğ bir devrimin de adı olduğunun muştusunu tüm insanlıkla paylaşıyoruz.”³⁸ Türkiye bu eksenini, Türk, Müslüman, Ortadoğulu ve Avrupalı gibi sahip olduğ farklı kimliklerin hepsini bir arada ve etkin bir şekilde kullanarak kurmayı hedeflemektedir. Son yirmi yılda bölgesel ve küresel krizlerin yönetilmesinde etkin rol oynayan Türkiye, giderek derinleşen ve sertleşen küresel güç rekabetinde söz sahibi ülkelerden biri olma konumunu güçlendirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye, önümüzdeki dönemde inşa etmek istediği “Türkiye eksenini” için bağımsız bir dış politika uygulamasını sağlayacak güçlü bir devlet kapasitesine ve ekonomiye, kendisine yönelik iç ve dış tehditleri bertaraf edecek bir askeri güce ve bölgesel ve küresel gelişmelere müdahil olmasına imkan verecek diplomatik araçlara sahip bir devlet olma amacındadır. Türkiye eksenini inşa etmenin temel amaçları da ulusal güvenliğin temin etmek, bölgesel liderliği elde etmek ve adil bir küresel düzenin kurmak olacaktır. Öte yan-

³⁸ Türkiye Yüzyılı Programı Tanıtım Toplantısı, s. 14.

dan 20. yüzyılın hatalarının tekrarlanmaması gerektiğini hatırlatan Türkiye, önümüzdeki yüzyılı ortak değerler ve ortak akıl ile şekillendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Bu amaçlarına ulaşmak için de devlet kurumlarını yeniden yapılandıran ve kapasitesini artıran Türkiye, bu hedefleri doğrultusunda bütün imkanlarını seferber etmekten geri kalmayacaktır.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SAVUNMA SANAYİİ

RIFAT ÖNCEL

Doktora Adayı, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü & SETA Araştırmacısı

GİRİŞ

Geçtiğimiz yirmi yılda, Türk savunma sanayiinde kaydedilen büyük atılım, giderek artan oranda Türk dış politikasını da etkilemeye başladı. Dış politikanın temel amaçları arasında ulusal güvenliğin sağlanması ve milli menfaatlerin korunması gibi hususlar başat rol oynadığından ulusal bir savunma sanayiinin kurulması, dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir.¹ Bu anlamda Türk savunma sanayiinde kaydedilen ilerleme ile Türk dış politikasında ilgi ve etki alanının genişlemesi eş zamanlı olarak gerçekleşen gelişmeler olurken savunma sanayii ile dış politika arasında anlamlı bir sinerji ortaya çıktı. Söz konusu süreçte sektörde birçok sistem, alt sistem ve kritik teknolojide yerlilik oranı yüzde

¹ Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş (ed.), *Savunma Politikaları* (SETA Yayınları, İstanbul: 2022).

70'in üzerine çıktı ve Türkiye uluslararası savunma pazarında tüketici konumundan sıyrılarak üretici ve satıcı rolüne sahip oldu.²

Türkiye'de ulusal bir savunma sanayii gelişimi ile dış politika ilişkisi dört temel düzeyde ele alınabilir. Bunlardan ilki ülkenin güç artırımını için etkin bir enstrüman olmasıdır. Uluslararası ilişkilerde güç artırımının ittifaklar kurma veya ulusal imkanlarla askeri ve ekonomik modernizasyon gerçekleştirme yoluyla sağlandığı düşünüldüğünde geniş kapsamlı bir savunma sanayii ekosistemi kurulması, henüz ekonomik etkileri istenilen düzeye gelmemesine rağmen askeri modernizasyon hedefinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Türkiye'nin kendi özgün ihtiyaçlarına göre milli tasarımlar gerçekleştirilmesi bu hususta kritik önemi haiz bir unsur olarak görülebilir. İkincisi savunma sanayii ekosisteminin varlığı, dış tedarikte karşılaşılan engeller, geciktirmeler, açık veya örtülü ambargolar gibi problemlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Bu şekilde dış ve güvenlik politikalarının yapımında esneklik ve otonomi sağlanmaktadır. Üçüncüsü Türkiye kendi savunma imkan ve kabiliyetlerini geliştirmesi sayesinde dost ve müttefik ülkelerin ulusal güvenliklerine önemli katkılar verebilme fırsatı bulmuştur. Dördüncüsü özellikle yerli ürünlerin muharebe başarısını müteakip oluşan uluslararası ilginin, Türk dış politikasında savunma diplomasisini ortaya çıkarmasıdır.

Bu dört önemli sonuç genel manada Türkiye'nin uluslararası alanda etkinliğini artıran gelişmeler olarak görülebilir. Dolayısıyla bu unsurlar Türk dış politikasının temel hedefleri ile de yakından benzerlik taşımaktadır. Buradan hareketle Türkiye'de dış politika ile savunma sanayii arasında oluşan ilişki; savunma sektörünün genel görünümündeki değişim ve dönüşüm, savunma sanayiine duyulan ihtiyacın tarihsel kökenleri ile savunma sanayii ve dış politika arasındaki çeşitli çift taraflı ilişkiler incelenerek anlaşılabilir.

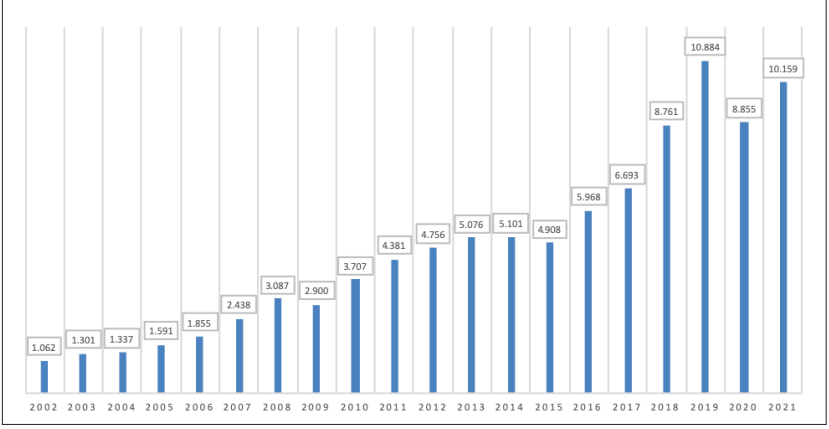
TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

SEKTÖREL GÖRÜNÜM

Türk savunma sanayiinde kaydedilen atılımı göstermesi bakımından savunma ve havacılık cirosu, ihracat ve ithalat rakamları, sektördeki istihdam, yürütülen projelerin nitel ve nicel özellikleri gibi istatistiklere bakılabilir.

² Murat Yeşiltaş, "Türk Savunma Sanayiinin Yükselişi", *Sabah*, 24 Ağustos 2019.

Grafik 1. Savunma ve Havacılık Sektörü Ciro (2002-2021, Milyon Dolar)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı

Geçtiğimiz yirmi yılda savunma ve havacılık ciro sunun istikrarlı bir artış gerçekleştirerek 10 milyar doların üzerine çıktığı, koronavirüs (Covid-19) salgını sebebiyle karşılaşılan birçok sorun sebebiyle geriledikten sonra tekrar toparlanarak artışa geçtiği görülmektedir.

TABLO 1. SEKTÖRE AİT BAZI GÖSTERGELER (2018-2021, MİLYAR DOLAR)

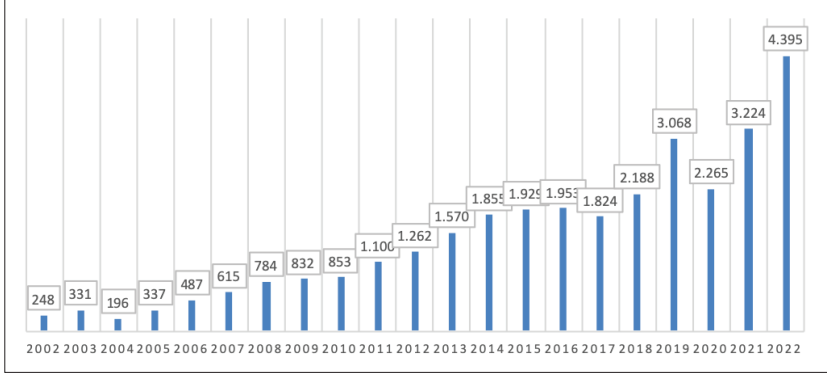
GÖSTERGE	2018	2019	2020	2021
Ciro	8,76	10,88	8,85	10,2
İhracat	2,19	3,07	2,27	3,22
İthalat	2,45	3,09	2,16	2,06
Alınan Sipariş	12.204	10.671	6.175	8.576
İstihdam	67.239	73.771	77.566	75.660
Yürütülen proje				750+

Kaynak: “2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı”, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 25 Ekim 2022, s. 163.

Savunma ve havacılık sektörüne ait göstergelerde, cirodaki yükselişe paralel olarak ihracat rakamlarında da ciddi bir artış olduğu görülebilir. Türkiye'nin savunma ve havacılık ihracatı 2021'de 3,22 milyar dolar değerinde gerçekleşerek 3 milyar dolar eşliğini geçmiştir. En fazla ihracat sırasıyla ABD, Azerbaycan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Fas'a yapılmıştır.

Diğer taraftan Etiyopya, Kırgızistan, Litvanya, Paraguay ve Slovakya gibi çok farklı ülkeler de Türk savunma sanayii ürünlerini tercih eden ülkeler arasında yer almıştır.³ 2022’de ise savunma ve havacılık ihracatı 4,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki ihracat hedefi 2023 için 6 milyar dolar olarak belirlenmiştir.⁴

Grafik 2. Savunma ve Havacılık Sektörü İhracatı (2002-2022, Milyon Dolar)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı

İhracat başarısıyla birlikte uluslararası savunma pazarında ihracatçı aktör haline gelmeye başlayan Türkiye’nin dünya savunma ihracatında içindeki payı da kademeli bir şekilde artmaktadır. Bunun aksine dünya savunma ithalatı içindeki payının da azalış gösterdiği görülmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN DÜNYADA SAVUNMA İHRACATINDAKİ PAYI (YÜZDE)

YIL	2007-2011	2012-2016	2017-2021
Pay	0,3	0,7	0,9

Kaynak: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

³ Göksel Yıldırım, “Savunma ve Havacılık Sanayisi 2021’i Yeni İhracat rekoruyla Kapattı”, Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2022.

⁴ Tolga Yanık, “‘Güçlenen Türkiye’nin Yükselen Yıldızı’ Savunma Sanayisinden 6 Milyar Dolarlık İhracat Hedefi”, Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2023.

TABLO 3. TÜRKİYE’NİN DÜNYA SAVUNMA İTHALATINDAKİ PAYI (YÜZDE)

YIL	2007-2011	2012-2016	2017-2021
Pay	2,5	3,3	1,5

Kaynak: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

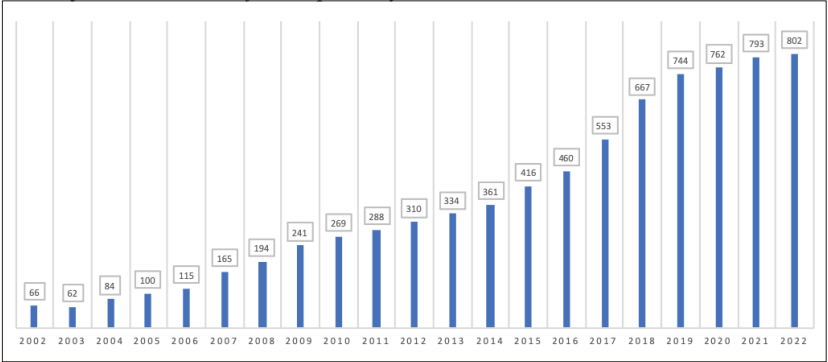
Savunma sanayii, uzun soluklu araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine dayandığından sektörde gerçekleştirilen yatırımın boyutları Ar-Ge harcamaları, yürütölen projeler ve projelerin sözleşme bedellerindeki artışta görölebilmektedir.

TABLO 4. SEKTÖRE AİT BAZI GÖSTERGELER (2002-2018, MİLYON DOLAR)

GÖSTERGE	2002	2010	2014	2018
Ar-Ge Harcamaları	49	666	887	1.448
Proje Sayısı	66	269	361	667
Proje Toplam Sözleşme Bedeli	5.448	24.462	31.113	60.000

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı

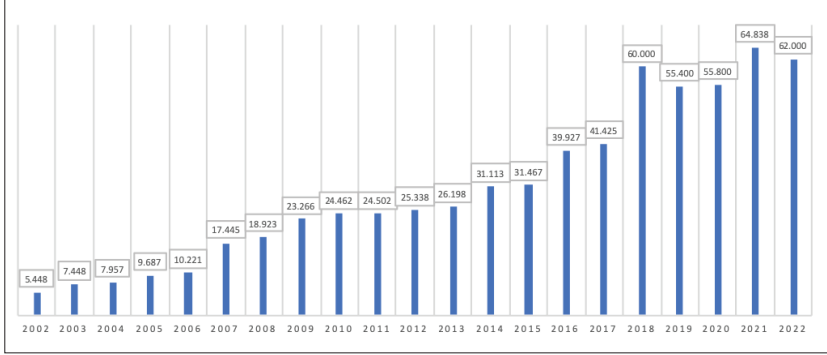
Savunma projelerinin sayısı ve sözleşme bedeli olarak istikrarlı bir şekilde artışı Grafik 3 ve 4’te görölebilmektedir.

Grafik 3. Savunma Projeleri Toplam Sayısı (2002-2022)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı

2002’de 66 olan savunma projeleri sayısı 2022 itibarıyla 802’ye ulaşmıştır. Diğer taraftan 2015-2022 arasında gerçekleşen yaklaşık iki katlık artış dikkat çekicidir.

Grafik 4. Savunma Projelerinin Proje Toplam Bedeli (2002-2022, Milyon Dolar)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı

Savunma projeleri toplam sözleşme bedelinin de kademeli bir artış ve dönem dönem büyük sıçramalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Yine 2015-2022 arasında toplam sözleşme bedeli de yaklaşık iki katına çıkmıştır.

KURUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

Kurumsal olarak hızlı ve etkin hareket edebilen bürokratik yapılar, başta tedarik yönetimi olmak üzere savunma sanayiinin etkinliğinin sağlanmasında önemlidir. Türkiye geçtiğimiz dönemde savunma sanayii yatırımları ile birlikte savunma sanayiinde kurumsal bir dönüşümü de gerçekleştirmiştir. Bu anlamda Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) 2017’de Cumhurbaşkanlığına bağlanmış, 2018’de Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Muharebe ihtiyaçlarının değerlendirilmesi, trendlerin tespiti ve etkin tedarik yöntemlerinin benimsenmesi hususları etrafında SSB etkin bir bürokratik yapıya dönüşme imkanı elde etmiştir.⁵

SSB’nin kurumsal olarak daha etkili bir role sahip olmasıyla farklı kurumsal girişimler de hızlanmıştı. Haziran 2022’de ilk etapta dokuz ülkeye ilgili büyükelçiliklerin bünyesinde çalışmak üzere savunma sanayii müşavirleri atanması kararı alınmış, bu şekilde savunma sanayii ile dış politika arasında kurulan bağlantı güçlendirilmiştir. Söz konusu karar, dost ve müttefik ülkelerle ikili ilişkilerin güçlendirilmesi, savunma iş birliklerinin artırılması ve birlikte çalışabilirlik kabiliyetlerinin geliştirilmesi yönünden pozitif bir ge-

⁵ İsmail Demir, “Savunma Teknolojileri ve Teknoloji Kültürü”, ed. Mehmet Fatih Kacı, Muzaffer Şeker, Mürsel Doğrul, *Milli Teknoloji Hamlesi*, (Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara: 2022).

lişmedir. Atamaların Katar, Pakistan, Azerbaycan, Brezilya, Endonezya, İngiltere, Malezya, Umman ve Bangladeş'e gerçekleştirilmesi de Türk savunma sanayiinin açıldığı pazarları ve geçmişteki iş birliklerini göstermesi bakımından anlamlıdır.⁶ Türkiye Milli Muharip Uçak (MMU) çalışmalarında İngiltere ile iş birliği yapıldığı gibi yakın bir dönemde Azerbaycan, Endonezya, Katar, Pakistan ve Malezya gibi ülkelere de ortaklık çağrısında bulunulmuştur.⁷

Benzer şekilde Türkiye'de savunma sanayii ve teknolojik kalkınma farkındalığının oluşturulması ve özellikle genç nüfusun mühendislik çalışmalarına yönlendirilmesi de dış politikada yer edinmeye başlamıştır. TEKNOFEST, Deneyap Atölyeleri, Roboik, Bayrağı Yakala gibi girişimler bunların arasındadır. Türkiye'de 2022'de beşinci kez düzenlenen TEKNOFEST aynı yıl ilk kez Azerbaycan'da da gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda kategoride geniş kapsamlı teknoloji yarışmalarına ev sahipliği yapan programın Azerbaycan'dan sonra gelecekte başta Katar ve Pakistan olmak üzere dost ve müttefik birçok ülkede düzenlenebileceği değerlendirilebilir.

SAVUNMA SANAYİİ VE DIŞ POLİTİKA

Savunma sanayii ile dış politika arasında çift taraflı ve birbirini besleyen dört temel düzlemde bir ilişkiden bahsedilebilir. Bunlar; ulusal imkan ve kabiliyetlerin kullanılarak milli gücün artırılması, yerli üretim sayesinde dış tedarikte karşılaşılan ambargo gibi risklerin ortadan kaldırılması, ihracat lisansı ve miktar kısıtlaması olmadığından dost ve müttefik ülkelerin desteklenebilmesi ve muharebe başarısıyla ortaya çıkan savunma diplomasisi olarak ifade edilebilir.

GÜÇ ARTIRIMI

Ulusal bir savunma sanayii teşkilinin dış politika açısından en önemli getirisi temel bir güç bileşeni olmasından kaynaklanmaktadır. Zira savunma sanayiinin varlığı milli gücün en önemli iki bileşeni sayılabilecek askeri gücü ve ekonomik gücü bünyesinde barındırmaktadır. Savunma sanayii altyapısının varlığı, ihtiyaç duyulan silah sistemleri ve askeri araç ve teçhizatın özgün kon-

⁶ Göksel Yıldırım, "9 Ülkeye 'Savunma Sanayii Müşaviri' Atanacak", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2022.

⁷ "Milli Muharip Uçak İçin 5 Ülkeye Ortaklık Teklifi: Endonezya, Pakistan, Malezya, Azerbaycan ve Katar", Hava Haber, 9 Ocak 2023.

septler doğrultusunda devletin kendi imkan ve kabiliyetleriyle üretilmesinden ötürü hızlı ve etkin bir askeri güç artırımına olanak sağlayabilmektedir.

Savunma sanayiinin başat bir güç bileşeni olması, uluslararası politikanın işleyişinde de görülmektedir. Özellikle kritik önemi haiz silah sistemleri ve teknolojileri, devletler tarafından müttefik ülkelere dahi sağlanmamaktadır. Benzer şekilde kritik teknolojiler barındıran silah sistemleri müttefik ülkelere sağlanırken çoğunlukla modifiye edilerek kabiliyeti azaltılmış modelleri satılmaktadır. Satış yapılan ülke müttefik bir aktör olsa bile savunma sanayiinde katedilen gelişme bir güç bileşeni olduğundan ve sistemdeki güç dağılımını direkt etkilediğinden paylaşılmak istenmemektedir.

Türkiye'nin bir savunma sanayii teşkil etmesi ve ihtiyaç duyduğu kritik teknolojileri kendine özgü tasarımlar geliştirerek üretmesi, benimsenen dış ve güvenlik politikalarının uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin Türkiye'nin terörle mücadelede 1990'lardan bu yana ihtiyacını hissettiği insansız hava aracı (İHA) teknolojisini kazanması ve zamanla ilgili alanda dünyada lider ülkelerden biri haline gelmesi bu noktada açıklayıcı bir örnek niteliğindedir. İlk etapta terörle mücadelede etkinliği artırmak amacıyla tasarlanan ve üretilen İHA sistemleri, sonrasında konvansiyonel savaş ortamında da kendilerini kanıtlamıştır.

Savunma sanayii, askeri gücün yanında ekonomik güç bileşenini de içermektedir. Zira savunma sanayii altyapısı endüstriyel bir gelişme niteliği de taşımakta ve özellikle askeri sektörle sivil sektör arasında bir sinerji oluşturulması ve çift kullanımlı teknolojilerde başarı kaydedilmesi durumunda ekonomik gücün itici unsurlarından biri olabilmektedir. Bunun yanında ulusal savunma sanayii teşkilinin, yurt içinde nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesi, teknolojiye dayalı bir eğitim sistemi ve milli kültürün benimsenmesi, Ar-Ge'ye dayalı araştırma konseptleri ile genel olarak toplumda bir teknolojik ilerleme farkındalığının oluşturulması bakımından da önemli sonuçları bulunmaktadır.

Dolayısıyla savunma sanayiinin teşkili, askeri ve ekonomik güç unsurları ile bunlara eşlik eden nitelikli insan gücü, teknolojik gelişim ve kalkınmaya dayalı bir toplumsal kültürün de oluşmasına önyak olabilmektedir. Bu noktada uluslararası politikada askeri ve ekonomik gücün yanında teknolojik gelişmişlik seviyesi ve teknolojiye yön verme gibi hususların da önemli prestij göstergeleri olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır. Bu husus özellikle

Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan rekabette, teknolojik ilerlemenin oynadığı büyük rolde görülebilecektir.⁸ Dolayısıyla uluslararası sistemde konumunu yükseltmek isteyen bir devlet için ulusal bir savunma sanayiinin varlığının askeri güç, ekonomik güç, teknolojik güç ve prestij gücü anlamında birçok faydası sayılabilecektir.

Savunma sanayii teknolojik gelişme ve kalkınmayı da işaret ettiğinden uluslararası politikada ülkelere prestij ve saygınlık da kazandırmaktadır. Teknolojik gelişmişliğin ve özellikle kritik ve yüksek gizliliği haiz teknolojilerin kazanımının uluslararası rekabette uzun zamandır bir prestij ve saygı göstergesi olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda teknolojik ilerlemenin Soğuk Savaş'ın ayrılmaz parçalarından biri olması anlamlıdır. Teknolojik üstünlüğün ele geçirilmesi gerek Amerikan gerekse de Sovyet karar alıcıların zihinlerini meşgul eden temel düşüncelerden olmuştur. Atom bombasının ABD tarafından elde edilmesi, bunu müteakip kısa bir süre içerisinde Sovyetler tarafından kazanılabilmesi bu açıdan yaygın bir örnektir.⁹ Benzer şekilde uzay yörüngesine ilk uydunun Sovyetler tarafından yollanması ve kısa bir süre içinde ABD'nin aynı başarıyı yakalayabilmesi de teknolojik rekabet motivasyonunun altını çizmektedir.¹⁰ Türk savunma sanayii de Milli Teknoloji Hamlesi (MTH) etrafında ele alınmış ve MTH'nin öncü gücü olarak nitelenmiştir.¹¹

DIŞ TEDARİK VE SÜREKLİ AMBARGO RİSKİ

Savunma sanayiinin dış politika ile yakından, birçok durumda iç içe geçmiş ve çift taraflı bir ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Savunma sanayiinde gerçekleştirilen adımlar dış politika kararlarını şekillendirebilirken dış politika gelişmeleri ise savunma sanayii dinamiklerini yakından etkileyebilmektedir. Savunma sanayiinin dış politika ile ilişkisini anlamlandırabilmek adına bazı tarihsel dönüm noktalarının açılması faydalı olabilir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) taleplerinden dolayı algıladığı yüksek tehdit dolayısıyla

⁸ Rıfat Öncel, "Teknoloji ve Savunma Sanayii", *Kriter*, Yıl: 6, Sayı: 65, (Şubat 2022).

⁹ David Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race*, (Yale University Press, New Haven: 1984).

¹⁰ Matthew Brzezinski, *Red Moon Rising: Sputnik and the Hidden Rivalries that Ignited the Space Age*, (Henry Holt, New York: 2007).

¹¹ Rıfat Öncel, *Milli Teknoloji Hamlesi ve Savunma Sanayii*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023).

ABD ile Marshall Yardımları ve Truman Doktrini ile bir ittifak ilişkisine gitmiş ve sonrasında NATO üyeliği ile bu müttefiklik sağlamlaŐmıŐtı. İzleyen süreçte hızlı bir şekilde modernize edilmesi ihtiyacı gereğince TSK'nın ihtiyaçlarının büyük bir çoğunluğu ABD'den karşılandı. Benzer şekilde Türk savunma ve güvenlik doktrinleri de NATO konseptleri etrafında şekillendi. Bu genel çerçeve Amerikan askeri ve ekonomik yardımları karşılığında, ABD askeri unsurlarının Türkiye topraklarında konuşlanmasıyla somutlaŐmıŐtı. Dolayısıyla ilgili süreçte savunma ürünlerinin tedarikinde ABD'ye yoğun bir bağımlılık oluştu.

Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra 1975-1978 arasında karşılaşılan Amerikan silah ambargosu ve getirdiği sıkıntıların yerli ve milli bir savunma sanayii kurulma iradesini ortaya çıkarması bu hususta klasik bir örnek niteliğindedir.¹² Bunun sinyalleri Soğuk Savaşta dönemin Amerikan Başkanı Lyndon B. Johnson'un 1964'te Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye yazdığı tehditkar mektupta verilmişti.¹³ ABD tarafından ortaya konan bu politikalar Türk karar alıcılarına Türkiye'nin savunma ürünlerinde yalnızca ABD'ye bağımlı kalamayacağını göstermiŐti.

ABD ile tedarik konusunda benzer bir problem halihazırda yaŐanmakta olup Ekim 2021'de iletilen talep mektubuna rağmen Türkiye'ye F-16 savaş uçaklarının satışına onay çıkmamaktadır. ABD Başkanı Joe Biden'ın satışı desteklediğini birkaç kez açıklaması, Türk Hava Kuvvetlerinin ana vurucu gücü olması, Türkiye'nin söz konusu uçağı envanterinde en fazla bulunduran üçüncü ülke olması ve F-16 konusunda geçmişteki yakın Türk-Amerikan ortaklığına rağmen, özellikle Kongrenin aleyhte tutumu ve lobi gruplarının yoğun faaliyetleri satışı engellemeyebilmektedir.¹⁴ Süreç bu yönüyle de 1975-1978 ambargosuyla çok benzer dinamikler içermektedir. O dönemde de Amerikan yönetimleri karşı olsalar da Yunan lobisinin yoğun faaliyetleri ve Kongre baskısıyla ambargo konulabilmiŐtir. Dolayısıyla ABD'ye olan tedarik bağımlılığının söz konusu ülkenin iç siyasi yapısı ile de yakından ilgisi olduğu görülmektedir. Bu durum ABD'nin tedarikçi olduğu her bir savunma satışını çeşitli risklere maruz bırakarak belirsizliğe sürükleyebilmektedir.

¹² John M. Goshko, "Hill Lifts Embargo on Arms to Turkey", *The Washington Post*, 2 AĞustos 1978.

¹³ Süha BölükbaŐı, "Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 29, Sayı: 3, (1993), s. 505-525.

¹⁴ Rıfat Öncel, "3 Soruda Türkiye'nin ABD'den F-16 Talebi", *Anadolu Ajansı*, 27 Şubat 2023.

Türkiye-ABD ilişkilerindeki birçok problemliden dolayı Amerikan siyasi karar vericileri Türkiye'nin dış politikasında çeşitli politika değişiklikleri yapması hedefiyle savunma satışlarını bir baskı unsuru olarak kullanabilmektedir. Örneğin F-16 sürecinde de son olarak Türkiye'nin İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliklerini onaylaması bir şart olarak dile getirildi. Halbuki Türkiye, Finlandiya ve İsveç'in başta PKK olmak üzere terör örgütleriyle mücadelesindeki zafiyetten duyduğu rahatsızlığı dile getirerek iki ülkeyle Üçlü Muhtıra imzalamış ve muhtırayı temel alan yeni bir süreç başlamıştı.¹⁵ Bunun öncesinde ise Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde terörle mücadele operasyonlarını veya sınır ötesi hareketlerini durdurması, Yunanistan'a yönelik politikasını kapsamlı bir değişikliğe tabi tutması gibi birçok şart öne sürüldü.¹⁶ Geleneksel olarak bakıldığında da ABD ve SSCB gibi süper güçlerin silah satışlarını, alıcı devlette dış politika davranışlarını etkilemek için araçsallaştırma motivasyonunun olduğu görülmüştür.¹⁷

Dolayısıyla başta terörle mücadele ve Yunanistan'la ilişkiler olmak üzere Türk dış ve güvenlik politikalarında en öncelikli bazı alanlarda tarihsel sürekliliği olan bir savunma tedariki problemi görülebilmektedir. Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilemesi ve savunma tedarikinin siyasetin gölgesi altında kalması bu hususta başat bir rol oynadı. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan gelişmeler ise bu süreci hızlandırdı. ABD'nin Suriye'deki savaşta PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG'ye yoğun bir şekilde silah, mühimmat, eğitim ve istihbarat desteği sağladığı görüldü. Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin bulunmasından sonra ABD, Türk-Yunan ilişkilerindeki dengeli rolünü kaybederek, tamamen Yunanistan tarafına kayan politikalar benimsemeye başladı. Diğer taraftan Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde PKK'ya karşı gerçekleştirdiği askeri hareketler sonrasında aslında müttefik ülkeler olan birçok aktör Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı.¹⁸

¹⁵ Üçlü Muhtıra Türkiye'nin endişelerini ve bunların giderilmesi için İsveç ve Finlandiya'nın atacakları adımları açık bir şekilde belirtmektedir. Bkz: "Üçlü Muhtıra", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2022-06-28-uclu-muhtira.pdf>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023).

¹⁶ Yunanistan ile alakalı hususlarda ABD Kongresinden yükselen sesler ve geçirilmeye çalışılan yasa tasarıları tamamen hukuki bir dayanağı olmayan Yunan tezlerine dayanmaktadır.

¹⁷ Keith Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1992).

¹⁸ Örneğin bkz: Hüseyin Koyuncu, "Hangi Ülkeler Türkiye'ye Silah Satışını Durdurdu?", Euro-news, 15 Ekim 2019; Onur Erem, "Barış Pınarı Harekatı: Bazı Batılı Ülkelerin Silah Satışını Durdurması Türkiye'yi Nasıl Etkileyebilir?", BBC Türkçe, 17 Ekim 2019.

DOST VE MÜTTEFİK ÜLKELERİN DESTEKLENMESİ

Geçtiğimiz yıllarda Türk dış politikasında öne çıkan temalardan biri giderek artan sayıda yabancı devletle imzalanan askeri ve savunma sanayii iş birliği anlaşmaları olmuştur.¹⁹ Bu anlaşmalarla Türkiye ilişkilerini geliştirmek ve derinleştirmek istediğı ülkelerle yaptığı görüşmelere askeri ve sanayii boyutunu da eklemiştir. Bu şekilde karşılıklı güvenin daha fazla artırılması ortak tatbikat ve eğitim programlarının düzenlenmesi, birlikte çalışabilirliğin ilerletilmesi ile savunma ve havacılık ihracatının desteklenmesi sağlanmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte Türkiye bazı dost ve müttefik ülkelerde askeri üsler kurmuş ve eğitim sağlamış, ortak tatbikat yaptığı ülke sayısını ve ilgili coğrafyayı çeşitlendirmiş, savunma ve havacılık ihracatını önemli oranda artırmıştır. Dolayısıyla Türk dış politikasında ortaya çıkan aktivizme, savunma ve askeri aktivizm boyutları da eklenmiştir.²⁰

Diğer taraftan savunma sanayiinin dış politika yapımına sağladığı katkının yanı sıra dış politikadaki adımlarla da savunma sanayiine önemli ölçüde pozitif katkı sağlanabilmektedir. Başta dost ve müttefik ülkeler olmak üzere uluslararası siyasette benzer amaçlara ve değerlere sahip ülkelerle geliştirilen ve derinleştirilen ilişkiler sayesinde devletler savunma ve havacılık ürünleri için yeni pazarlar edinebilmekte ve ulusal savunma sanayiinin sürdürülebilirliğı için çok önemli olan ihracat başarısını artırmaktadır.

Türkiye geçtiğimiz dönemde Azerbaycan, Ukrayna, Pakistan ve Libya başta olmak üzere birçok ülkeyle savunma iş birliğini derinleştirdi. Söz konusu ülkelerin güvenlik endişelerinin giderilmesinde ve ihtiyaç duyulan askeri sistemlerin sağlanmasında artan oranda bir rol oynadı. Örneğin Türkiye, Ukrayna için dört adet MİLGEM Ada sınıfı korvet üretmektedir. Anlaşma kapsamında ilk gemi Türkiye ve Ukrayna'da, sonraki üç gemi ise Ukrayna'da üretilecektir. Türkiye, Ukrayna'ya savaş başlamadan önce 2019'da yaptığı anlaşma gereğince Bayraktar TB2 İHA sistemlerinin de satışını gerçekleştirmektedir. İlk etapta Ukrayna söz konusu platformdan altı adet alırken sonrasında ek siparişler verdi. Ukrayna tarafından açıklanan rakamlara göre Rusya'nın

¹⁹ Murat Aslan, "Savunma İş ve Güç 'Birliğı': Türkiye Örneğı", *Kriter*, Yıl: 6, Sayı: 66, (Mart 2022).

²⁰ Murat Yeşiltaş, "Deciphering Turkey's Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 3, (Yaz 2020), s. 89-114.

saldırısının başladığı 24 Şubat 2022'den itibaren elli adet Bayraktar TB2 İHA satın aldı.²¹

Türk İHA sistemlerinin çatışma alanlarında kullanımları ve gösterdikleri etkinlik geçtiğimiz senelerde dünya çapında ilgi uyandırmıştı. Bu durum Ukrayna'daki savaşta, ilerleyen Rus kuvvetlerinin operasyonel temposunun yavaşlatılması, lojistik hatlarının vurulması ve stratejik değeri yüksek unsurlarının etkisiz kılınmasında İHA'ların oynadığı başat rolle birlikte daha da pekişti.²² Bu süreç içerisinde Ukrayna ile gerçekleştirilmekte olan savunma iş birliği dış politikadaki farklı gündemleri de etkilemeye başladı. Son dönemde Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya ile tahıl anlaşmasına ulaşabilmesi de bunun örnekleri arasında gösterilebilir.²³

Türkiye'nin kapsamlı bir savunma iş birliği yaptığı diğer bir ülke Pakistan oldu. Türkiye Ukrayna örneğinde olduğu gibi Pakistan'a da MİLGEM Ada sınıfı korvet temin etmektedir. Anlaşma kapsamında ilk iki gemi İstanbul Tersanesi Komutanlığında, diğer iki gemi ise Karaçi Tersanesi'nde üretilmektedir. Türkiye ile Pakistan arasında T-129 Atak helikopterinin satışı için de anlaşma imzalanırken helikopter içinde yer alan Amerikan üretimi parçalardan dolayı ihracat izninin gerekmesi ve yıllardır alınamaması satışın gerçekleşmesini engelledi. Benzer bir durum T-129 Atak helikopterinin Filipinler'e satışında yaşanmış, uzun bir beklemeden sonra ABD onayının gelmesiyle ihracat gerçekleştirilebilmiştir. Nisan 2022'de toplam altı adet helikopterden ikisi Filipinler'e teslim edilmiştir.²⁴

Savunma ve askeri iş birliği yakın dönemde Azerbaycan ile de derinleştirildi. Türkiye'nin desteğiyle Azerbaycan ordusunun modernizasyonuna başlanırken NATO standartlarında eğitim kurumlarını da içeren bir yapılanmaya ve yeni özel kuvvetler birimlerinin oluşturulmasına gidildi.²⁵ Özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye, Azerbaycan'a hem platform bazında hem de eğitim, doktrin

²¹ Muhammed Ayyıldız, "Ukrayna'ya 50 Adet Bayraktar TB2 Teslimatı", Savunma Sanayist, 30 Haziran 2022.

²² Justin Bronk, "Why Hasn't Russia been able to Stop Ukraine's Drone Attacks?", *The Spectator*, 16 Mart 2022.

²³ Merve Seren Yeşiltaş, "Türk Dış, Güvenlik ve Savunma Politikalarının Doktriner Değişimi", Anadolu Ajansı, 15 Kasım 2022.

²⁴ Göksel Yıldırım, "Atak Helikopteri Filipinler Ordusuna Güç Verecek", Anadolu Ajansı, 6 Nisan 2022.

²⁵ Fuad Shahbaz, "Azerbaijan Remaking its Military in Turkey's Image", Eurasianet, 28 Temmuz 2022.

ve istihbarat paylaşımı alanlarında önemli bir destek sağladı.²⁶ Türk ürünlerin Ermenistan'a ait hava savunma ve radar sistemlerinin etkisiz hale getirilmesinde, Ermeni lojistik hatlarının bağlantısının kesilmesinde, zırlı araçlar, balistik füzeler ve elektronik harp unsurlarının imhasında ciddi bir katkı verdiği bilinmektedir.²⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ekim 2020'de savaş sırasında imha edilen veya ele geçirilen Ermenistan'a ait silahların değerinin 2 milyar dolar olduğunu açıklamıştı.

Geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin savunma ve askeri iş birliğini hızlı bir şekilde geliştirdiği diğer bir ülke Libya oldu. Öyle ki verilen desteğin boyutu ve imzalanan ikili anlaşmaların niteliğine bakıldığında ilişkilerin stratejik bir boyuta evrildiği ifade edilebilir. Kasım 2019'da imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin muhtıra ve güvenlik ve askeri iş birliği muhtırası ile Türkiye-Libya ilişkileri oldukça kapsamlı stratejik, siyasi, askeri ve ekonomik bir boyuta sahip oldu.²⁸ Askeri anlaşma kapsamında Türkiye; Libya'da Birleşmiş Milletler tarafından meşru hükümet kabul edilen Ulusal Mutabakat Hükümetinin (UMH) iç savaşta Halife Hafter güçlerine karşı yürüttüğü mücadelede eğitim, silah, istihbarat ve personel desteği sağladı. Türk İHA'larının, elektronik harp ve hava savunma unsurlarının çatışma seyri üzerinde güçlü bir etki meydana getirdiği görülürken²⁹ stratejik noktaların UMH tarafından geri kazanılması da sağlandı.³⁰ Benzer şekilde Türk deniz gücü Akdeniz'de etkin ve aktif olmuş, UMH'ye verilen desteği gösterirken, karşı aktörlere yönelik de bir caydırıcılık oluşturmuştur. Söz konusu sürecin

²⁶ Muhittin Ataman ve Ferhat Piriñçi (ed.), Çıkımdan Çözüm Karabağ Sorunu, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021).

²⁷ Fatih Mehmet, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, İmha Edilen Ermeni Araçlarının Listesini Açıkladı", *Defence Turk*, 17 Ekim 2020.

²⁸ Muhtıranın içeriği için bkz: "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası", *Resmî Gazete*, 26 Aralık 2019.

²⁹ Örneğin bkz: "Lethal Stalkers: How Turkish Drones Are Neutralizing Haftar's Pantsirs in Libya (BDA)", *T-Intelligence*, 22 Mayıs 2020; Seth J. Frantzman, "How did Turkish UAVs Outmaneuver Russia's Pantsir Air Defense in Libya: Lessons and Ramifications", *MECRA*, 28 Mayıs 2020, <https://www.mideastcenter.org/post/how-did-turkish-uavs-outmaneuver-russia-s-pantsir-air-defense-in-libya-lessons-and-ramifications>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023).

³⁰ Stijn Mitzer ve Joost Oliemans, "Al-Watıy-From a Libyan Super Base to Turkish Air Base", *Oryx*, 12 Şubat 2021, <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/al-watiya-airbase-capture.html>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023).

sonrasında Türkiye ile Libya Ekim 2022’de imzalanan hidrokarbon iş birliği anlaşmasıyla ikili ilişkilerini güçlendirmeye devam etmektedir.

SAVUNMA DİPLOMASİSİ

Türk savunma sanayiinin dış politika süreçlerinin içinde daha fazla yer alması ve diplomatik görüşmelerin ana temalarından biri haline gelmesi ihracat motivasyonunun da itici gücüyle Türk dış politikasında bir savunma diplomasisi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında özellikle Türk İHA’larına gösterilen ilgiden dolayı “*drone* diplomasisi” ifadesi de kullanılmaktadır. Uzun soluklu büyük yatırımlar gerektirmesi ve ekonomik etkinliği bakımından soru işareti taşıması sebebiyle zor ve riskli bir sektör olarak görülen savunma sanayiinde Türkiye’nin gerçekleştirdiği kazanımlar uluslararası alanda ilgi görmüştür. Türk ürünlerin çeşitli muharebe sahasında gösterdikleri etkinlik ise bu ilginin hızlı bir şekilde artışı sağlamıştır.

Özellikle geçtiğimiz dönemde Suriye, Libya, Dağlık Karabağ ve Ukrayna muharebe sahalarında Türk İHA platformlarının savaşın karakterini değiştirdiğini, Türkiye’nin bir *drone* süper gücü haline geldiğini ifade eden görüşler yer almıştır.³¹ Bunun sonucunda dış politika yapımında savunma diplomasisinin rolünün giderek artışı vurgulanmaktadır.³²

İHA sistemlerinin ilgi çekmesinin çok sayıda sebebi sıralanabilir. Bunların arasında personelin hayatını tehlikeye atmaması, çok uzak mesafelerde askeri operasyon yapılabilmesine olanak sağlaması ile ucuz tedarik, bakım ve işletme maliyetine sahip olması en başta gelmektedir. Bundan dolayı ABD; Afganistan, Pakistan ve Yemen gibi ülkelerde “teröre karşı savaş” kampanyası kapsamında yoğun bir şekilde İHA sistemlerini kullanmayı tercih etmişti. Bu durum hedef gözeterek öldürme (*targeted killing*) gibi operasyonel konseptlerin ortaya çıkışına da neden oldu. Özellikle hassas güdümlü mühimmat teknolojisinin geliştirilmesi ve bu mühimmatların İHA sistemlerine entegre

³¹ Stephen Witt, “The Turkish Drone That Changed the Nature of Warfare”, *New Yorker*, 9 Mayıs 2022; James Jeffrey, “Has Turkey Become an Armed Drone Superpower?”, ASPI, 19 Nisan 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/has-turkey-become-an-armed-drone-superpower/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023); Charlie Gao, “How Turkey Became a Drone Superpower?” National Interest, 4 Ocak 2022; Samuel Brownword, “Turkey’s Unprecedented Ascent to Drone Superpower Status”, *Drone Wars*, 15 Haziran 2020, <https://dronewars.net/2020/06/15/turkeys-unprecedented-ascent-to-drone-superpower-status/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023).

³² Federico Borsari, “Turkey’s Drone Diplomacy: Lessons for Europe”, European Council on Foreign Relations, 31 Ocak 2022, <https://ecfr.eu/article/turkeys-drone-diplomacy-lessons-for-europe/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2023).

edilmesiyle birlikte platformların taarruz maksadıyla kullanılması daha da yaygınlaŐırken muharebe etkinlikleri de artış gösterdi.

Geçtiğimiz yıllarda İHA'lar terörlle mücadele rolünün yanında konvansiyonel savaşların artan oranda bir parçası olmaya başladı. Hassas vuruŐ yeteneği sağlamalarının yanında keŐif, gözetleme ve istihbarat faaliyeti icra ederek topoçu birliklere ve diğer hava unsurlarına hedef tespit desteği vermeleriyle hava savunma sistemleri ve radarlar gibi karşı aktörün önemli savunma kabiliyetlerini etkisiz hale getirdikleri ve hareket etkinliklerini artırdıkları görüldü. Türk İHA sistemleri, özellikle orta irtifa uzun hava kalıŐ sınıfına mensup Bayraktar TB2 ve Anka-S; Suriye, Libya, Dağlık Karabağ ve Ukrayna gibi savaş sahalarında muharebe başarısı gösterdi.

Bunun sonucunda Türk İHA'ların farklı coğrafyalardan çeşitli ülkelere ihracatı yapıldı. Dikkat çekici bir gelişme olarak 2021'de imzalanan anlaşma kapsamında Polonya'ya yirmi dört adet Bayraktar TB2 satıldı. Bu şekilde ilk kez bir Türk İHA'sı AB ve NATO üyesi bir ülke tarafından tercih edildi.³³ Yine söz konusu örgütlere üye birçok ülke Türk İHA sistemlerine olan ilgilerini sık sık dile getirirken bu ülke liderleri Türkiye ziyaretlerinde üretici firmaların fabrikalarına ziyarette bulundular. Bunların arasında Litvanya, Letonya ve Arnavutluk gibi ülkeler yer aldı.

İHA platformları Türk dış politikasındaki normalleşme veya ilişkileri düzeltme girişimlerinde de rol oynadı. Yakın dönemde Suudi Arabistan ve BAE ile girişilen ilişkileri rayına oturtma görüşmelerinde, savunma diplomasisinin de rol oynadığı, ilgili ülkelerin Türk ürünlerini tedarik etmek istediği görüldü. Suudi Arabistan, Türk İHA'larını kendi topraklarında üretmek amacıyla bir fabrika kurulmasını önerirken BAE'nin ise oldukça yüksek sayıda Türk İHA'sı satın almak istediği belirtildi.³⁴

Söz konusu ülkelerin Türk İHA'larına olan ilgisi iki temel düzlemde değerlendirilebilir. Birincisi bu ülkelerin geçmişte Türkiye ile çok sayıda savunma alışverişi ve ilgili alanda oturmuş bir ilişkisinin bulunmasıdır. İkincisi, Suudi Arabistan ve BAE özellikle Yemen'deki iç savaştan edindikleri tecrübe

³³ Rıfat Öncel, "Drivers and Implications of Bayraktar TB2 Sale to Poland", *SETA Perspektif*, Mayıs 2021.

³⁴ Yusuf Emir IŞık, "Suudi Arabistan, Türk İHA'larını Yerel Olarak Üretmek İstiyor", *Defence Turk*, 9 Ağustos 2022; Rağıp Soylu, "Bayraktar TB2: UAE in Talks to Buy Large Number of Armed Drones From Turkey", *Middle East Eye*, 8 Eylül 2022.

ve askeri dersler sonucu, büyük ve pahalı sistemlerin tek başına çözüm olamayabileceğini gördü. ABD yapımı uçakların vurucu gücüne ve genel manada teknolojik üstünlüğüne dayanan askeri stratejinin sınırlılıkları tecrübe edildi. Diğer taraftan Suudi Arabistan, Yemen’de düzenlediği hava saldırıları ve abluka faaliyetlerinin ülkede derin bir insani krize sebebiyet vermesi sonucu ABD’den yedek parça ve mühimmat temininde ciddi engellerle karşılaştı. Bu anlamda İHA sistemleri, envanterin ve tedarikçinin çeşitlendirilmesi ve hava gücünün daha sofistike kullanımı gibi hususlar etrafında kritik bir enstrüman olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan İHA’ların savunma diplomasisinin en önemli unsuru haline gelmesinin Türkiye’deki savunma ekosisteminde oluşturulan bütüncül bakış açısı ve uygulamalardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Zira Türk firmalar İHA sistemleri üretirken İHA’ların kullanacakları gelişmiş mühimmatları da üretmektedir. Dolayısıyla Türkiye’den İHA satın alan bir ülke beraberinde en uygun mühimmat grubunu da tedarik edebilmektedir. Bu durum Türkiye’yi güvenilir bir tedarikçi yaparken satın alınan platformlardan da tam verim alınabilmesine olanak sağlamaktadır.

Benzer şekilde İHA platformlarının ihracı ile Türk askeri ve teknik ekip-lerinin de alıcı ülkede konuşlanabildiği ve alıcı ülkeye eğitim ve teknik destek verebildiği görülmüştür. Bu anlamda teknolojik üstünlüğün yanında eğitim, tecrübe ve doktrin gibi hususların dost ve müttefik ülkelerle paylaşılmasından bahsedilebilir.

Dolayısıyla Türk dış politikasında bir savunma diplomasisinin ortaya çıkması, dış politikada ikili ilişkileri güçlendirici adımların atılması, savunma sanayiinde muharebe trendlerinin belirlenmesi, geniş bir sanayi ekosisteminin kurulabilmesi ve etkin hareket edebilen bürokratik düzenlemelerin yapılabilmesiyle mümkün olmuştur. Benzer şekilde Türkiye’nin askeri aktivizmi ile sağladığı eğitim, doktrin, istihbarat ve teknik destek ülkenin güvenilir bir tedarikçi olarak oluşan algısını pekiştirmiştir.

SONUÇ

Türkiye’de özellikle son yirmi yılda savunma sanayiinde kaydedilen ilerleme, dış politika alanına da birçok boyutuyla dahil oldu. Ulusal çıkarların korunması, dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde savunma sanayii artan oranda önemli ve belirleyici bir rol üstlen-

di. Sektörde yaşanan kurumsal dönüşüm ve oluşturulan kültürel farkındalık bu süreci kolaylaştırıcı bir etki meydana getirdi. Dış politikada ülkenin uluslararası konumunun yükseltilmesi, uluslararası siyasette etkisinin artırılması gibi hedefler, savunma sanayiinin sağladığı güç artırımı, daha otonom hareket yeteneği ve teknolojik prestij gibi faktörlerle desteklendi. Aynı zamanda dost ve müttefik ülkelere sağlanan savunma desteği ile Türkiye güvenlik sağlayıcı bir aktör konumuna da ulaştı.

Savunma sanayiinin bu şekilde bir etki oluşturabilmesinin ise bazı somut gerekçeleri bulunmaktadır. Başta yerli ve milli bir savunma sanayiinin oluşturulması yönündeki güçlü siyasi iradenin varlığı ve sürekliliği olmak üzere, geniş kapsamlı bir savunma sanayii ekosistemi oluşturulması, muharebe trendlerinin takibi ve değerlendirilmesi, özgün tasarımların gerçekleştirilmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin adaptasyon yeteneği ve yenilikçi doktrinlerin benimsenmesi bunlar arasında sıralanabilir. Tarihsel olarak ve halihazırda dış politikasından ve ikili ilişkilerinden dolayı çeşitli tedarik sorunlarıyla karşı karşıya olan Türkiye için ulusal bir savunma sanayii oluşturulması bir emniyet niteliği taşımaktadır. Bu anlamda gelecek yıllarda da savunma sanayii ile dış politika arasındaki sinerjinin artarak sürmesi beklenebilir.

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ
2022
GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2022

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MUSTAFA CANER

Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2022'de Türkiye ile İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin ele alındığı bu makalede, ilişkilerin doğrudan iki ülkeyi ilgilendiren konular ve bölgesel meseleler, özellikle Suriye ve Kafkasya ile ilgili gelişmeler etrafında nasıl şekillendiği incelenmektedir. Ayrıca, iki ülkenin kalıcı barış ve istikrarı sağlamaya yönelik attığı adımlar da dahil olmak üzere Suriye iç savaşındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Makalede Türkiye ve İran'ı tehdit eden terör konusuna ve her iki ülkenin terörle mücadele çabalarına değinilmektedir.

Yıl boyunca devlet liderleri ve dışişleri bakanları arasında bir kısmı ikili mekanizmalar aracılığıyla, bir kısmı ise daha büyük bölgesel ve küresel kuruluşlar bünyesinde üst düzey toplantılar gerçekleştirilmiştir. Astana zirvesi uzun bir aranın ardından ilk kez Tahran'da yüz yüze gerçekleştirilmiştir. İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği toplantısının 7.si de

uzun bir aradan sonra yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Koronavirüs (Covid-19) salgınının yüz yüze görüşmelere vermiş olduğu zorunlu aranın kapanmasıyla birlikte ikili ilişkiler de çeşitli konular etrafında hızlıca gelişmeye başlamıştır. Çalışmada, sözü edilen toplantı ve görüşmelerin ayrıntıları incelenerek, varılan temel sonuçlar ve anlaşmalar vurgulanmaktadır.

Genel olarak bu çalışmada, 2022'de Türkiye-İran ilişkilerini şekillendiren kilit meselelere ve olaylara kapsamlı bir genel bakış sunulmaktadır. Ankara ve Tahran yönetimlerinin Suriye'den Afganistan'a pek çok meselede farklı yaklaşımlara rağmen diyaloglarını sürdürmeleri olumlu bir resim olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Suriye ve yaptırımlar gibi iki ülkeyi de derinden etkileyen meseleler etrafında bölge dışı güçlerin müdahalelerine karşı ortak tavır almaları iki aktörü bir araya getiren ortak zeminin en önemli bileşenidir. Elbette evresel sorunlar, Azerbaycan gerginliği ve İsrail ile ilişkiler gibi negatif gündemler de Ankara-Tahran hattında rahatsız edici gelişmeler olarak kendini göstermiştir. Yine de aktörlerin açıkça krizi derinleştirecek adımlar atmaktan imtina ettikleri söylenebilir. Türkiye, tek taraflı yaptırımlara karşı çıkararak ve pek çok Batı ülkesinin aksine İran'daki i karışıklıkları komşusunun iişlerine müdahale aracı haline getirmeyerek sorumlu bir aktör şeklinde hareket etmiştir. Önümüzdeki dönemde de ikili siyasi ilişkilerin benzer konular etrafında şekilleneceği öngörülebilir.

Ekonomik ilişkilere bakıldığında ise iki ülke ticaretinde 2021'de başlayan toparlanmanın devam ettiği görülmektedir. Ticaret hacminde yaşanan artış, Türkiye'nin genel ticaret hacmindeki artışın gerisinde kalmıştır. Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalatında İran'ın payı yüzde 1'in altına düşmüştür. Bu durumun temel müsebbibi ABD yaptırımlarıdır. İki ülke arasındaki en önemli ticaret kalemi olan doğal gaz alışverişinde ise Ocak'ta bir kesinti yaşanmıştır. İran'ın kendi doğal gaz ihtiyacını karşılamakta zorlanmasından kaynaklandığı düşünölen kesinti şubat itibarıyla ortadan kalkmıştır. Enerji dışı alanlarda da iki ülke ticaretinin geliştiği görülmektedir. Bu ticaret büyük oranda otomotiv, demir-elik, çinko ve kimyasal maddeler alanlarında gerçekleşmiştir. Öte yandan İranlıların 2022'de de yoğun şekilde Türkiye'den konut aldığı görülmektedir. Ancak Ukrayna savaşının da etkisiyle bu yıl birinciliği Ruslara kaptırmışlardır. Önümüzdeki dönemde Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde artışın devam etmesi beklenebilir.

SIYASİ İLİŞKİLER

Türkiye-İran siyasi ilişkileri 2022'de de geçmiş yıllara benzer bir görüntü arz etti. Özellikle 2017'nin başında Suriye'de devreye giren ateşkesten sonra iyileşme trendini yakalayan ilişkilerde bölgesel meseleler temel belirleyiciliğini sürdürdü. Bu anlamda Türkiye-İran ilişkilerinin asgari ve azami düzeyleri söz konusu dinamiklerce şekillenmeye devam etmiştir. Yıl boyunca hem devlet başkanları hem de dışişleri bakanları karşılıklı yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerden bazıları doğrudan ikili mekanizmalar ya da toplantılar vesilesiyle, bazıları ise daha geniş bölgesel ve küresel organizasyonların toplantılarında gerçekleşmiştir.

22 Ocak'ta iki ülke cumhurbaşkanları bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede iki ülke ilişkileri, bölgesel meseleler ve bilhassa Güney Kafkasya konusu ele alınmıştır.¹ 7 Şubat tarihinde de İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı telefonla arayarak pozitif çıkan koronavirüs testlerinden dolayı kendisine ve eşi Emine Erdoğan'a geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştur. Erdoğan ise konuyla ilgili bir tweet atarak İbrahim Reisi'ye "nezaketi ve temennileri için şükranlarını sunduğunu" ifade etmiş ve İran halkını selamlamıştır.²

İki ülke arasındaki temel dosyalardan biri olan Suriye konusunda 2022'de önemli adımlar atılmıştır. Bu anlamda atılan en önemli adım, koronavirüs salgınının ardından Astana formatındaki liderler zirvesinin ilk kez yüz yüze gerçekleştirilmesidir. 19 Temmuz'da Tahran'da gerçekleştirilen zirvede liderler ikili ve üçlü görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Liderler zirvesi sonrası açıklamalarında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Astana formatının Suriye'de kalıcı barış ve çözüm doğrultusunda en etkili girişim olduğunu bir kere daha vurgularken terörle mücadele konusuna da özellikle değinmiştir. "Türkiye olarak, DEAŞ olsun, PKK/PYD/YPG olsun terör örgütleri arasında fark görmüyoruz" diyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya ve İran'dan da PKK'ya karşı mücadelede destek isterken, bu mücadelenin Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak için de önemli olduğunun altını çizmiştir. Erdoğan, Anayasa Komitesi çalışmalarının öneminden de bahsetmiş ve Suriyeli mülte-

¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Reisi ile Telefonda Görüştü", TRT Haber, 22 Ocak 2022.

² "İran Cumhurbaşkanı'ndan Erdoğan'a 'Geçmiş Olsun' Telefonu", TRT Haber, 7 Şubat 2022.

cilerin ülkelerine geri dönüşü için de konuşuklarını söylemiştir.³ Ayrıca zirve sonrası yayınlanan ortak bildiri de, terörle mücadele vurgulanmış, bölgedeki sorunların kaynağı olarak ABD'nin askeri varlığı işaret edilmiş ve üç ülke de ABD'nin Suriye'den çekilmesi gerektiği konusunda iradelerini beyan etmişlerdir. Bununla birlikte bildiri de PKK/YPG/PYD şeklinde hususi terör örgütü isimleri yer almamış fakat “gayrimeşru öz yönetim teşebbüsleri” denilerek PKK isim vermeden işaret edilmiştir.⁴

Terör örgütünün isminin ifade edilmesinden kaçınılması, Türkiye'nin bölgeye düzenleme niyetinde olduğu askeri operasyon konusunda Rusya ve İran'ın isteksiz tutumunun yansıması olarak anlaşılabilir. Ek olarak İran'dan farklı olarak Rusya'nın PKK ile ilişkisi, Moskova'da terör örgütünün bir ofisinin bulunduğu iddiası⁵ gibi faktörler dikkate alındığında çetrefilli bir karaktere sahiptir. İran ise Türkiye'nin düzenleme niyetinde olduğu operasyona zirve öncesinde açıkça karşı olduğunu beyan etmiştir. İran Dini Lideri Ali Hamaney, Erdoğan ile görüşmesinde “Suriye'de yapılacak herhangi bir askeri operasyon bölgeye zarar verir ve teröristleri güçlendirir” diyerek İran'ın muhtemel Türk operasyonuna karşı negatif tavrını ortaya koymuştur.⁶

Türkiye'nin zaman zaman gündeme gelen muhtemel sınır ötesi terör karşıtı operasyonlarına İran'ın tepkisi yıl boyunca değışmemiştir. Temmuz'da Suriye'yi ziyaret eden İran Dışışleri Bakanı Abdullahiyan, “Komşumuz Türkiye'nin endişelerini anlıyoruz ancak Suriye'de herhangi bir askeri müdahaleye karşıyız” diyerek⁷ İran'ın bilindik yaklaşımını tekrarlamıştır. 13 Kasım'da Taksim'de meydana gelen terör saldırısı sonucu Türkiye, terör örgütü PKK'ya karşı Suriye'nin kuzeyine bir operasyon düzenlemeyi yeniden gündemine almıştır. Ancak İranlı yetkililer, Türkiye'nin acısını paylaştıklarını ifade etseler de bu operasyona yine karşı çıkmışlardır. İran Dışışleri Bakanı Abdullahiyan, Türkçe bir tweet paylaşarak, “Dost ve kardeş ülke Tür-

³ “Tahran'da 3'lü Zirve Sona Erdi”, TRT Haber, 19 Temmuz 2022.

⁴ “Tahran Zirvesi: Tahıl Koridoru ve Suriye Operasyonu Konularında Hangi Sonuçlar Çıktı?”, BBC Türkçe, 20 Temmuz 2022.

⁵ “Terör Örgütü PYD Moskova'da Temsilcilik Açtı”, Anadolu Ajansı, 11 Şubat 2016; PYD'nin Moskova'da ofisinin olduğu iddiası daha sonra Rusya'nın Ankara büyükelçiliği müsteşarı Aleksandr Sotniçenko tarafından yalanlanmıştır. Bkz. “Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Sotniçenko: ‘YPG/PKK’nın Moskova'da Ofisi Yok’”, *Habertürk*, 4 Şubat 2021.

⁶ “Iran's Khamenei Tells Erdogan Military Strike on Syria Will Destabilise Region”, Reuters, 19 Temmuz 2022.

⁷ “Suriye ve İran'dan Türkiye'nin Olası Operasyonuna Tepki”, Euronews, 3 Temmuz 2022.

kiye Hükümeti ve halkına başsağlığı diliyor; İstanbul'daki terör eylemini ve masum insanların hedef alınmasını en güçlü şekilde kınıyoruz. Terörizm ister Taksim'de, ister Şah Çerağ'da olsun dünyanın her yerinde kınanmaya mahkumdur” şeklinde bir mesaj vermiştir.⁸ Türkiye'nin Taksim'deki bombalı eylemin faillerini cezalandırmak adına Suriye'nin kuzeyindeki muhtemel askeri operasyonu konusunda ise Abdullahiyan, 30 Kasım'da Çavuşoğlu ile yaptığı telefon görüşmesinde, “Kara hareketına başvurmak sorunları çözmediği gibi zarar verir ve sorunları daha da karmaşık hale getirir” diyerek karşı çıkmıştır.⁹ İran'ın Türkiye'nin operasyonlarına karşı çıkmasındaki temel motivasyonu, Türkiye ile giriştiği bölgesel rekabette dezavantajlı duruma düşmekten çekinmesidir. Oysa Türkiye'nin sadece güvenlik endişelerinden kaynaklanan ve sınır ötesinde kalıcı bir varlığa sahip olmayı hedeflemeyen bir yaklaşımı söz konusudur.

17 Kasım'da İran İçişleri Bakanı Ahmed Vahidi ve Türk Dışişleri Bakanı Süleyman Soylu bir telefon görüşmesi gerçekleştirmişlerdir. Görüşmede iki taraf da birbirlerinin ülkelerinde meydana gelen terör olaylarını kınamış, taziye ve geçmiş olsun dileklerinde bulunmuşlardır. Teröre karşı ortak mücadeleye etmenin önemine dikkat çekmişlerdir. Bunun yanında Soylu'nun, İran'daki Mehsa Emine protestolarını yabancı güçlerin organize ettiği ve İran hükümetinin bu olayların üstesinden geleceği şeklindeki açıklaması,¹⁰ İran protestolarına yönelik Türk resmi yetkililerinden gelen ender açıklamalardan biri olmuştur. Ancak bu bilgi yalnızca İran kaynaklarında yer almış, Türk İçişleri Bakanlığı yetkililerinin resmi açıklamalarına yansımamıştır. Bunun dışında İran'daki protestolara ve hayatını kaybeden Mehsa Emine'ye dair 22 Eylül'de katıldığı bir canlı yayında Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, “Ölümden büyük üzüntü duyuyoruz. İran'da karışıklıkların olması bizi üzüyor. Bir an önce temel hak hukuk çerçevesinde sorunun çözülmesinde İran tarafının sağduyu ile hareket edeceğine inanıyorum. Bireyin tercihi esastır. Toplumsal huzuru önceleyen bir tavrın hakim olması ter-

⁸ “Iran FM Condoles with Turkey Over Istanbul Terror Attack, Says Terrorism ‘Reprehensible’ Anywhere in World”, Press TV, 14 Kasım 2022.

⁹ “Iranian, Turkish Foreign Ministers Discuss Syria-Turkey Border Tension”, 30 Kasım 2022, <https://en.mfa.ir/portal/newsview/701537>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2022).

¹⁰ “محکومیت اقدامات تروریستی در ایران و ترکیه در تماس تلفنی وحیدی و سلیمان سولیو” (Vahidi ve Süleyman Soylu arasındaki telefon görüşmesinde İran ve Türkiye'deki terörist eylemlerin kınanması), IRNA, 17 Kasım 2022.

cihimizdir” şeklinde konuşmuştur.¹¹ Türk yetkililerin İnan’daki protestolara yönelik olarak genel olarak suskun kaldıkları görölmüŐtür. Bu durumun, Türkiye’nin komşu ölkenin iŐişlerine karışmama yönündeki hassasiyeti ile alakalı olduğu düşünölebilir.

Aynı zamanda Tahran zirvesi Türkiye-İnan Yüksek Düzeyli İŞbirliği Konseyi’nin 7. toplantısının yapılmasına da vesile olmuştur. En son 2020’de video konferans yöntemiyle yapılan toplantı iki yıllık aranın ardından yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Sadabad Sarayı’nda gerçekleştirilen zirve sonrasında yayınlanan ortak açıklamada dikkat çeken hususlar Őunlar olmuştur. Terörizm, düzensiz göç ve küresel gıda krizi gibi konuların ele alındığı toplantıda iki ölkeli ilişkilerinin önemi bir kez daha vurgulandı. Bölgesel meselelerde iki ölkeli de ortak tavrının Afganistan, Yemen, Suriye ve Irak’ta toprak bütönlüğünün korunması ve ulusal egemenliğe sayĐı gösterilmesi olduğunun altı çizildi.¹² İki cumhurbaşkanı yıl içinde daha sonra Őanghai’daki Őanghai İŞbirliği Örgütü zirvesinde 16 Eylül tarihinde bir araya geldiler. Yaklaşık 45 dakika süren bir görüşme gerçekleştiren iki liderin neler konuŐtuĐu ile ilgili bir ayrıntı paylaŐılmasında¹³ Tahran zirvesinde alınan kararlara dair konuŐtukları tahmin edilebilir.

Öte yandan 2020’de işgal altındaki Karabağ’ın özĐürleŐtirilmesinin ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde ulaşılan tarihi derinlik, İnan’ın bu yıl da dikkatle takip ettiği bir diğer gelişme olmuştur. Tahran yönetiminin temel çekincesi Zengezur Koridoru’nun açılması veya benzeri gelişmeler sonucunda yaklaşık otuz yıldır devam eden statükonun sona ermesi ve statükoya bağlı çıkarlarının zarar görecektir. Yıl boyunca Azerbaycan’a yönelik sert açıklamalarda bulunan İnanlı yetkililer, bununla da yetinmeyerek sınırda bir dizi askeri tatbikat düzenleyerek İnan’ın gerekirse sert güç kullanmaktan çekinmeyeceği mesajını vermiŐlerdir. Bu tatbikatlardan birisi, İnan’ın sınırlarında “yabancı güçlerin varlığına” izin vermeyeceği gerekçe-

¹¹ “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın’dan Pelosi’ye: KeŐke Bizim Ermeni Vatandaşlarımızı Dinleseler”, *Hürriyet*, 23 Eylül 2022.

¹² “Joint Statement Following 7th Meeting of Türkiye-Iran High-Level Cooperation Council”, T.C. İletişim Başkanlığı, 20 Temmuz 2022, <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/joint-statement-following-7th-meeting-of-turkiye-iran-high-level-cooperation-council>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2022).

¹³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, İnan Cumhurbaşkanı Reisi ile bir araya geldi”, T.C. İletişim Başkanlığı, 16 Eylül 2022, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-iran-cumhurbaskani-reisi-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2022).

siyle Ekim'de gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Buradaki yabancı güç ifadesinden kastın İsrail olduğu görülmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'yi İsrail ile yan yana gösterme gayreti İran yetkililerinin ifadelerinde dikkati çekmektedir. Haziran'da Türkmenistan'da bir araya gelen Aliyev ve Reisi görüşmesinde İran Cumhurbaşkanı, “Siyonist rejimin herhangi bir yerdeki mevcudiyeti oranın güvenliğini tehlikeye atar” diyerek Azerbaycan-İran sınırındaki gerginlikle ilgili konuşmuştur.¹⁵ Aralık'ta ise Türkiye-Azerbaycan ortaklığında “kardeş yumruğu” isimli ortak tatbikat düzenlenmiştir. Kardeş yumruğu tatbikatının İran'ın 2 ay önceki tatbikatına bir cevap olduğu ileri sürülebilir. İran medyası, yaşanan bu gelişmeye ise tatbikatta İsrail varlığına dair haberler yaparak tepki göstermiştir.¹⁶

Yukarıdaki tepkiler göz önüne alındığında, İran'ın Türkiye-İsrail ilişkilerindeki normalleşmeden oldukça rahatsız olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Nisan'da Tahran'a, İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan'ın ise Haziran'ın başında Ankara'ya gerçekleştirmesi planlanan ziyaretlerin iptalinin de söz konusu negatif atmosferden kaynaklandığı düşünülebilir.¹⁷

İki ülke arasındaki negatif gündem bölgesel siyasi meselelerle sınırlı kalmamıştır. İlişkileri geren bir diğer faktör de “çevre meselesi” olarak öne çıkmıştır. Mayıs'ta İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan, İran Meclisinde yaptığı bir konuşmada sınır aşan nehirlere baraj kurduğu ve İran'da çevre felaketlerine sebep olduğu iddiasıyla Türkiye aleyhine beyanlarda bulunmuştur. Abdullahiyan'ın sözlerine Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç, “Türkiye, sınır aşan suların kıyıdaş ülkeler arasında anlaşmazlıktan ziyade, bir iş birliği unsuru olduğuna inanmaktadır. Ülkemiz, bugüne kadar aşağı kıyıdaş ülkelerin ihtiyaçlarını gözetip ve uluslararası hukuka saygılı bir anlayışla hareket etmiş, bundan sonra da bu anlayışı sürdürmeye devam edecektir” şeklinde cevap

¹⁴ Nigar Bayramlı, “Iran Kicks Off Military Drills Near Azerbaijan's Border”, Caspian News, 19 Ekim 2022.

¹⁵ “President Raisi: Zionist Regime's Presence in Any Environment Undermines Security Theme”, Government of the Islamic Republic of Iran, 29 Haziran 2022, <https://irangov.ir/detail/390408>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2022).

¹⁶ Ariel Kogan, “Opinion: Iran's anti-Israel hysteria spikes after Turko-Azeri drills”, *i24*, 11 Aralık 2022.

¹⁷ Mustafa Caner, “Rusya-Ukrayna Savaşı Gölgesinde İran'ın Suriye Siyaseti”, *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 70, (Temmuz-Ağustos 2022).

vermiştir.¹⁸ Ancak meselenin çözümü için Abdullahiyan'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi gerekecektir.

2022 İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan'ın Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdiği yıl olmuştur. Bu ziyaret, çevre meselesinin yarattığı sorunların çözümü için de bir imkan olarak değerlendirilmiştir. 27 Haziran'da gerçekleşen ziyaretin pek çok konuda kapsamlı bir görüş alışverişi fırsatı sunduğu söylenebilir. Bu konular arasında ikili ilişkiler ile bölgesel ve küresel meseleler bulunmaktadır. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin İran'a uygulanan tek taraflı yaptırımlara karşı olduğunu yinelemiştir. Yine Çavuşoğlu ikili ticaret hacminin artırılması gerektiğini de ifade etmiştir. İki ülke arasında son dönemde negatif bir gündem oluşturan çevre meselelerinin de konuşulduğu toplantıda, bu meselelerin iş birliği içerisinde çözüme kavuşturulması hususunda anlaşılmıştır.¹⁹

EKONOMİK İLİŞKİLER

2022'de Türkiye'nin İran'la ticareti bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında önemli oranda artış göstermiştir. Ancak bu artışa rağmen İran'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı düşmeye devam etmiştir. Bu düşüşte Amerikan yaptırımlarının ve İran'da yaşanan ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığın etkisinin büyük olduğu tahmin edilmektedir. 2022'de Türkiye'nin İran'a ihracatı 2,44 milyar dolar ile son beş yılın en yüksek düzeyine çıksa da Türkiye'nin toplam ihracatında İran'ın payı yüzde 1'in altına gerilemiştir. Bu aynı zamanda Ak Parti'nin iktidarı döneminde en düşük orana işaret ediyor. İran gibi büyük bir komşu ülkenin Türkiye'nin ihracatındaki payının yüzde 1'in bile altına düşmesi iki ülke ilişkilerinde ters giden bir şeyler olduğunun açık göstergesidir. Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin olması gereken düzeyin çok altında olmasının sebepleri arasında iki ülkenin Suriye, Irak ve Azerbaycan gibi bölgesel meselelerde karşı karşıya gelmeleri yer alsa da asıl nedenin Amerikan yönetiminin İran'ı uluslararası sistemden izole etmeye yönelik politikaları olduğu görülür. Amerikan yaptırımları İran'ın ihracatı üzerinde çok

¹⁸ "İran ile Türkiye Arasında Baraj Gerginliği: Ankara, Tahran'ın Suçlamalarını Reddedti", Euro-news, 12 Mayıs 2022.

¹⁹ "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışışleri Bakanı Sayın Hüseyin Emir Abdullahiyan ile Ortak Basın Toplantısı, 27 Haziran 2022, Ankara", T.C. Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-iran-db-sayin-huseyin-emir-abdullahiyan-ile-ortak-basin-toplantisi-27-06-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

olumsuz etkide bulunurken bu ülke ihracat kayıpları yüzünden yaşadığı döviz sıkıntısı nedeniyle ithalatını da ciddi oranda kırmak zorunda kalmıştır. Son dönemde İran'ın petrol ihracatı konusundaki kısıtlamaları kısmen kırdığı ve Çin gibi Amerikan yaptırımlarını bir şekilde delme yolu bulan ülkelere petrol satışını artırdığı²⁰ görülse de halen Amerikan yaptırımlarından çekinen Türkiye'deki rafineriler İran petrolünü ithal etmekten imtina etmektedir. Bu da iki ülke ticaretine olumsuz yansımaktadır.

Türkiye Haziran 2019'dan itibaren İran'dan petrol ithalatını sonlandırsa da 2022 içerisinde aşırı derecede yükselen doğal gaz fiyatları nedeniyle bu ülkeden ithal edilen doğal gaza ödenen yüksek fiyat iki ülke arasındaki ticaret hacminin beş yıl aranın ardından yeniden 10 milyar dolar sınırının üzerine çıkması sonucunu doğurmuştur. 2022'de İran'dan enerji ürünleri dışındaki ithalatın bir önceki yıla göre artışı ise sınırlı olmuş bu ülkeden enerji ürünleri dışındaki yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı yüzde 0,85 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN TİCARETİNDE İRAN'IN PAYI (2015-2022)

	İHRACAT		İTHALAT*		MİNERAL YAKIT İTHALATI	
	İran'a İhracat (Milyar dolar)	İran'ın Payı (Yüzde)	İran'dan İthalat (Milyar dolar)	İran'ın Payı (Yüzde)	İran'dan Mineral Yakıt İthalatı	İran'ın Payı (Yüzde)
2015	3.663	2,54	6.096	2,94	4.900 (Milyar dolar)	12,9
2016	4.966	3,48	4.699	2,36	3.570 (Milyar dolar)	13,1
2017	3.259	2,07	7.492	3,20	6.101 (Milyar dolar)	16,4
2018	2.392	1,25	6.931	3,10	5.706 (Milyar dolar)	13,3
2019	2.315	1,35	3.270	1,61	2.124 (Milyar dolar)	5,1
2020	1.793	1,11	1.028	0,49	5.321 (Sm ³ doğal gaz)	
2021	2.251	1,05	2.522	0,96	9.433 (Sm ³ doğal gaz)	
2022	2.440	0,96	2.913	0,85	9.404 (Sm ³ doğal gaz)	

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

*2020 ve sonrası "mineral yakıtlar" dışındaki ithalat

²⁰ Chen Aizhu ve Alex Lawler, "China Buys More Iranian Oil Now Than It Did Before Sanctions, Data Shows", Reuters, 2 Mart 2022.

İRAN'DAN ENERJİ İTHALATI

Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı Ocak'ta 648 milyon metreküpe inerek son üç yılın en düşük rakamı gerçekleşmiştir. Bunun nedeni İran'ın 20 Ocak tarihinden itibaren teknik arıza gerekçesiyle Türkiye'ye doğal gaz akışını kesmesiydi. Zorlu kış şartlarının yaşandığı bir dönemde İran'dan gelen gazın kesilmesi Türkiye'de ciddi eleştiri ve spekülasyonlara yol açtı. Bazı muhalif kesimler hükümetin yeterli düzeyde bu tür kesintilere hazır olmadığı eleştirisinde ve hatta Türkiye'nin İran'a doğal gaz borcu bulunduğu için gaz akışının kesildiği ithamlarında bulunurken,²¹ İran konusunda genel olarak negatif bakış açısına sahip kesimler de Tahran yönetimi aleyhinde söylemler ileri sürdüler.²² Kesintinin ekonomiye olumsuz yansımaları oldu. İran'dan 10 gün süreyle gaz akışı olmayacağını duyuran Botaş, sanayi bölgelerinde doğal gaz ve elektrik kısıtlamaları uygulamaya başladı. Bunun ardından Tofaş, Oyak Renault, Ford Otosan ve Katmerciler gibi büyük otomotiv firmaları üretime ara verme kararı aldılar. Onları diğer bazı sanayi kuruluşları izlerken gelen itirazlar üzerine Botaş aldığı yeni bir kararla ilaç, et ve süt ürünleri üreticisi kuruluşlara yönelik doğal gaz kesintisine son verdi.²³ Konutlarda ısınmak için kullanılan doğal gazda da kesinti oluşacağına dair endişeler dile getirilse de kısıtlamalar sanayi kuruluşlarıyla sınırlı kaldı. Bu arada İran'dan daha Ocak sonunda kesintili olarak başlayan gaz akışı Şubat ayı içinde normale döndü.

Kesintinin sebebinin ise Tahran'ın ileri sürdüğü gibi "teknik bir arıza" değil, İran'da aşırı düzeyde artan iç tüketim nedeniyle Türkiye'ye taahhüt ettikleri düzeyde gönderecek gazın kalmaması olduğu kanaati ağırlık kazandı.²⁴ İran, dünyanın en fazla doğal gaz rezervine sahip ikinci ülkesi olmasına rağmen bu gazın çıkarılıp iç ve dış tüketime hazır hale getirilmesi konusunda yeterli yatırımları yapmadığı için kışın sert geçtiği dönemlerde kendi tüketimini karşılayacak gazı üretme konusunda bile sorun yaşıyor ve bu dönemlerde Türkiye'ye gaz akışında kesintiye gidebiliyor. Ancak Türkiye'den resmi düzeyde Tahran'a yönelik bu tür suçlamalar söz konusu olmadı. Sadece Enerji Bakanı Fatih Dönmez konuyla

²¹ Muhdan Sağlam, "İran Gaz Krizi: Tedbirsizlik ve Riski Yönetememe", *Al Monitor*, 31 Ocak 2022.

²² "Skandal Gerçek! İran Türkiye'ye Doğalgazı Bu Yüzden Kesti", *Yeni Akit*, 26 Ocak 2022.

²³ "Sanayide Doğalgaz Kesintisi Üretimi Nasıl Etkiliyor?", *BBC Türkçe*, 25 Ocak 2022.

²⁴ "İran'la İlgili Büyük Şüpheler! Doğal Gaz Kesintisindeki Teknik Arıza Yalan Mı?", *Yeni Şafak*, 25 Ocak 2022.

ilgili yaptığı bir açıklamada, İran tarafından bildirilen kaçağın tamiratının bir süre tehir edilmesi yönündeki taleplerinin bu riski alamayacakları gerekçesiyle karşılık bulmadığını söylemekle yetindi.²⁵

Ocak ve Şubat aylarında yaşanan kesintilere rağmen 2022’de Türkiye’nin İran’dan ithal ettiği doğal gaz miktarının bir önceki yıldaki rakama çok yakın olduğu buna karşılık İran’ın Türkiye’nin doğal gaz ithalatındaki payının arttığı görülmektedir. 2022’de İran’dan alınan doğal gazın miktarı 9.404 milyon metreküp olurken bu ülkenin Türkiye’nin toplam doğal gaz ithalatındaki payı yüzde 17,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yılın en soğuk ayları olan Ocak, Şubat ve Mart aylarında İran’ın Türkiye’nin doğal gaz ithalatındaki payı düşerken özellikle Şubat’ta İran’dan gelen doğal gazın miktarı bir önceki yıla göre yüzde 36,4 oranında düşüş kaydetmiştir. Buna karşılık Mayıs-Eylül arasında Türkiye’nin İran’dan aldığı doğal gaz oranının toplam gaz ithalatının yüzde 22-25’lerine çıkması Ankara’nın yaz döneminde depoları doldurma yönündeki politikasının bir sonucu olarak görülebilir (Tablo 2).

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN İRAN’DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2021-2022)					
	2021		2022		2021/2022 DEĞİŞİM (YÜZDE)
	Milyon Sm ³	İran’ın Payı (Yüzde)	Milyon Sm ³	İran’ın Payı (Yüzde)	
Ocak	714,00	11,72	648,80	9,68	-9,13
Şubat	808,70	13,47	513,80	8,19	-36,47
Mart	850,19	14,59	728,73	11,72	-14,29
Nisan	866,96	18,35	837,42	20,59	-3,41
Mayıs	860,70	23,91	862,06	23,11	0,16
Haziran	867,01	21,33	855,05	22,29	-1,38
Temmuz	633,20	15,64	870,54	25,52	37,48
Ağustos	898,24	21,54	904,87	23,49	0,74
Eylül	888,34	20,75	854,55	25,12	-3,80
Ekim	395,12	8,48	671,30	20,73	69,90
Kasım	796,02	15,77	857,13	20,79	7,68
Aralık	855,06	13,83	800,44	13,78	-6,39
Toplam	9.433,54	16,13	9.404,69	17,19	-0,30

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

²⁵ “Bakan Dönmez’den ‘İran’ Açıklaması! ‘Kontratla Yazılı Olan Şartları Tutturamadı’”, *Milliyet*, 24 Ocak 2022.

Türkiye'nin İnan'dan kaynaklanan açığı Azerbaycan'dan tedarik ettiği "acil durum gazı" ile kapattığına dair haberler medyada yer alsa da²⁶ EPDK verilerine bakıldığında İnan'dan kaynaklanan açığın büyük ölçüde ABD ve Mısır'dan alınan gaz ile kapatıldığı görülür. İnan'dan gelen gaz kesintisinin yaşandığı Ocak 2022'de Türkiye'nin ABD'den ithal ettiği sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) miktarı bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 89,9 artışla 1.205 milyon metreküpe çıkarken aynı dönemde Mısır'dan yapılan LNG ithalatı da yüzde 100 artışla 358 milyon metreküpe yükselmiştir. Bu rakamlara göre Türkiye'nin Ocak 2022'de ABD'den ithal ettiği doğal gazın miktarı İnan'dan yaptığı ithalatın yaklaşık iki katına çıkmıştır ki bu, enerji tedarikçilerinin çeşitlendirilmesi açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Aynı ay içerisinde ABD'nin Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın ardından ikinci sıraya yükselmesi de altı çizilmesi gerekli bir durumdur. Bu trend Şubat ve Mart aylarında da devam etmiş, ABD Şubat ve Mart 2022'de de Türkiye'nin en fazla doğal gaz ithal ettiği ikinci ülke olmuştur. Şubat'ta Türkiye'nin ABD'den doğal gaz ithalatı bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 99,2 artışla 1.481 milyon metreküpe çıkarken Mart'ta bu artış yüzde 125 olarak gerçekleşmiştir. Ancak ilerleyen aylarda ABD'den ithal edilen LNG'nin Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalatındaki payı düşmüştür.²⁷

ENERJİ DIŐİ TİCARET

2022'de Türkiye ile İnan arasındaki ticarete doğal gaz dışındaki ürünlere bakıldığında, bir önceki yıla göre ihracatta yüzde 6,8'lik ithalatta ise 15,5'lik bir artış yaşandığı görülür. Bu artış Türkiye'nin toplam ticaretindeki artışın oldukça gerisinde kalmıştır. Buna rağmen söz konusu rakamlar, Amerikan yaptırımları ve pandeminin etkisiyle tarihi seviyelere gerileyen İnan'la ticarete 2021'de başlayan toparlanmanın devam ettiğini göstermektedir. 2022'de İnan'a yapılan ihracatta öne çıkan sektörler bakıldığında ise önceki yıllarda olduğu gibi "kimyevi maddeler ve mamulleri" kaleminin 598 milyon dolarla birinci sıradaki yerini koruduğu görülür. Bu sektörün ihracatında bir önceki yıla göre 2022'de yüzde 22,1'lik bir artış da söz konusu olmuştur. Tekstil, mo-

²⁶ "İnan'daki Kesinti Sonrası Gündeme Gelmişti: Türkiye'ye 170 Milyon Metreküplük Acil Durum Gazı", *Yeni Şafak*, 9 Şubat 2022.

²⁷ "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi", EPDK, (2022), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/dogal-gazaylik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2023).

bilya, makine, elektrik-elektronik ve otomotiv sektörleri 2022'de Türkiye'nin İran'a ihracatında öne çıkan diğer sektörler olmuştur. Özellikle otomotiv endüstrisinin İran'a ihracatındaki artış dikkat çekicidir. 2022'de Türkiye'den İran'a otomotiv endüstrisi ürünleri ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 46,4 oranında artarken 2020'ye göre bu artış 109'u geçmiştir. Ancak son iki yıldaki bu artışa rağmen Türkiye'den İran'a yönelik otomotiv ürünleri ihracatı 2017'deki 452 milyon dolarlık ihracatın yarısına bile yaklaşamamıştır.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2020-2022, MİLYON DOLAR)

	2020	2021	2022	DEĞİŞİM (2021-2022, YÜZDE)
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	382	490,2	598,7	22,1
Tekstil ve Ham Maddeleri	214	255,1	336,5	31,9
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	197	215,1	271,0	26,0
Makine ve Aksamları	275	241,7	235,4	-2,6
Elektrik, Elektronik	115	152,2	183,3	20,4
Otomotiv Endüstrisi	82	117,5	172,1	46,4
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	127	281,9	146,5	-48,0
İklimlendirme Sanayii	66	81,1	93,6	15,5
Madencilik Ürünleri	48	79,1	81,0	2,5
Demir ve Demir Dışı Metaller	47	54,9	65,7	19,7
Çelik	45	48,2	54,8	13,9
Tütün	117	55,2	53,8	-2,5
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	0,9	143,1	49,6	-65,3
Toplam İhracat	1.796	2.286,8	2.442,0	6,8

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin İran'dan enerji dışı ithalatına bakıldığında, 2022'de genel olarak artışlar söz konusudur. Bu artışlar demir-çelik, alüminyum ve çinko gibi metaller ile bunlardan yapılan eşyaları kapsayan sektörlerde oldukça yüksek olurken gübreler ve kimyasal ürünler gibi sektörlerde daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Plastik ve cam ürünleri ithalatında ise bir önceki yıla göre düşüş yaşanmıştır. 2022'de Türkiye'nin İran'dan enerji dışı ithalatında ilk sırada yer alan "alüminyum ve alüminyumdan eşya" ithalatı 807 milyon dolara ulaşırken bu rakam Amerikan yaptırımları öncesi ithalat rakamlarının da çok üzerine çıkmıştır.

TABLO 4. TÜRKİYE’İN İRAN’DAN İTHALATINDA DOĞAL GAZ DIŞINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLAR (2020-2021, MİLYON DOLAR)

	2020	2021	2022	DEĞİŞİM (2021-2022, YÜZDE)
Alüminyum ve Alüminyumdan EŞya	87	441,5	807,2	82,8
Bakır ve Bakırdan EŞya	154	482,9	505,5	4,8
Plastikler ve Mamulleri	246	762,5	431,8	-43,4
Çinko ve Çinkodan EŞya	146	257,8	353,1	36,9
Kimyasal Ürünler	20	131,9	160,2	21,4
Demir ve Çelik	40	65,6	158,9	142,2
Gübreler	125	67,2	77,7	15,6
Mineral Yakıtlar ve Türevleri		52,8	67,7	28,2
Cam ve Cam EŞya	12	68,7	52,3	-23,8
Doğal Gaz Dışında Toplam İthalat	1.028	2.522,3	2.913,2	15,5

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

BOTAŞ’ın talebi üzerine TÜİK’in ham petrol ve doğal gaz ithalatını “gizli veri” kapsamına alması nedeniyle Türkiye’nin İnan’dan ithal ettiği doğal gazın parasal karşılığı bilinmediğinden yukarıdaki tablolarda bu rakamlar yer almamıŐtır.²⁸ Bu nedenle 2022’de Türkiye ile İnan arasındaki ticaret hacmine dair TÜİK’in verilerine iki ölke arasındaki doğal gaz ticareti verileri de eklenmelidir.

DIĞER EKONOMİK İLİŞKİLER

2022’de Türkiye ile İnan arasındaki ekonomik ilişkiler aÇısından önemli yer tutan gelişmelerden biri İnan’dan Türkiye’ye gelen turist sayısında yaşanan artış olmuştur. Yılın ilk on bir ayında İnan’dan gelen turist sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 118 artarak 2 milyon 185 bine ulaŐmıŐtur. Bu rakamın, pandemi sonrasında Türkiye’ye gelen turist sayısında yaşanan genel yüzde 83’lük oranın oldukça üzerinde olması Türkiye’nin İnanlı ziyaretçiler için yeniden önemli destinasyonlardan biri haline geldiğini göstermektedir. Henüz 2017’deki rekora ulaŐılmamıŐ olsa da 2022 İnan’dan Türkiye’ye gelen ziyaretçi sayısı tarihin en yüksek ikinci yılı olmuştur. Amerikan yaptırımlarının İnan’da neden olduğu ekonomik krize rağmen bu ölkeden Türkiye’ye gelen turist sayısındaki artış iki ölke ticaret hacminde yaşanan artışla birlikte düşünöldüğünde,

²⁸ “İthal Enerjinin Faturası: 80,5 Milyar Dolar”, *Dünya*, 19 Aralık 2022.

Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin Amerikan yaptırımları ve pandemi sonrasında yavaş yavaş normalleştiğinin göstergesi olarak okunabilir.

TABLO 5. ÜLKEMİZE GELEN YABANCI ZİYARETÇİLERİN MİLLİYETLERE GÖRE DAĞILIMI (İLK 5 ÜLKE, 2021-2022 OCAK-KASIM DÖNEMİ)

ÜLKELER	2022	2022 MİL.PAYI %	2021	2021 MİL.PAYI %	2020	2020 MİL.PAYI %
Almanya	5 481 385	13,00	2 897 069	12,70	1 071 782	8,91
Rusya Fed.	4 945 198	11,73	4 555 047	19,96	2 038 380	16,94
İngiltere (Birleşik Krallık)	3 301 112	7,83	339 612	1,49	803 782	6,68
Bulgaristan	2 621 836	6,22	1 136 866	4,98	1 140 739	9,48
İran	2 185 196	5,18	1 001 405	4,39	352 577	2,93
DİĞER	23 630 227	56,04	12 889 747	56,49	6 627 623	55,07
GENEL TOPLAM	42 164 954	100,00	22 819 746	100,00	12 034 883	100,00

(*) : 2022 yılı verileri geçicidir.

Kaynak: “Sınır İstatistikleri”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249702/sinir-istatistikleri.html>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023).

İran vatandaşlarının Türkiye’ye ilgisini gösteren bir başka gösterge 2022’de de Türkiye’de yabancılara satılan konutlarda İranlıların öne çıkmaya devam etmesi olmuştur. 2022’de Türkiye’de konut satın alan yabancılar sıralamasında birinciliği Ruslara kaptırsalar da İranlılar Türkiye’den yoğun şekilde konut almaya devam etmişlerdir. İran vatandaşları 2022’de Türkiye’de satın aldıkları 8.223 konutla Türkiye’de aynı yıl içinde yabancılara satılan toplam konutun yüzde 12’sine sahip oldular. 2021’de bu oran yüzde 17 civarındaydı.

TABLO 6. TÜRKİYE’DE YABANCIYARA KONUT SATIŞLARI (İLK 4 ÜLKE, 2019-2021,)

	2020 (ADET)	2021 (ADET)	2022 (ADET)	DEĞİŞİM (2021-2022, YÜZDE)
Rusya	3.078	5.379	16.312	203,2
İran	7.189	10.056	8.223	-18,2
Irak	6.674	8.661	6.241	-27,9
Almanya	1.265	2.358	2.705	14,7
Yabancıya Toplam Konut Satışı	40.812	58.576	67.490	15,2
Türkiye’de Toplam Konut Satışı	1.499.316	1.491.856	1.485.622	-0,42

Kaynak: “Konut Satış İstatistikleri”, TÜİK, (Aralık 2022), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/In dex?p=Konut-Satis-Istatistikleri-Aralik-2022-49526>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023).

KRONOLOĞI

- 20 Ocak İnan teknik arıza gerekçesiyle Türkiye'ye doğal gaz akışını kesti. Bu ülkeden gaz akışının normalleşmesi ancak Şubat'ta mümkün oldu.
- 22 Ocak Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Reisi bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiler.
- 7 Şubat İran Cumhurbaşkanı Reisi, koronavirüs testi pozitif çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı telefonla aradı. Reisi, Cumhurbaşkanı ve eşi Emine Erdoğan için geçmiş olsun dileklerini ilettiler.
- 27 Haziran İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi.
- 19 Temmuz Erdoğan, Putin ve Reisi'nin katılımıyla Suriye konulu liderler zirvesi Tahran'da düzenlendi. Türk ve İranlı yetkililerin katılımıyla Türkiye-İnan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin 7. toplantısı yine Tahran'da gerçekleştirildi.
- 16 Eylül İki ülke cumhurbaşkanları Şanghay İşbirliği Örgütü zirvesi kapsamında ikili bir görüşme gerçekleştirdiler.
- 17 Kasım İran İçişleri Bakanının Ahmed Vahidi ve Türkiye İçişleri Bakanı Süleyman Soylu bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiler.
- 30 Kasım Türkiye Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI 2022

TALHA İSMAİL DUMAN

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

AHMET ARDA ŞENSOY

Doktora Adayı, The University of Nottingham

GİRİŞ

2022'de on birinci yılını dolduran Suriye iç savaşı Türk dış politikasında en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaya devam etmektedir. Koronavirüs salgını ve Rusya-Ukrayna savaşının etkileri sebebiyle Suriye iç savaşı 2022'de görece durağan bir yıl geçirmiştir. Yine de Türkiye için terörle mücadele ve sınır güvenliği konuları sıcak gündemler olarak kalmayı sürdürmüştür. Türkiye'nin Suriye politikası 2022'de süreklilik ve değişimler üzerinden okunabilir. PKK/YPG terör örgütü ile mücadele ve İdlib başta olmak üzere muhaliflerin kontrolündeki bölgelerin güvenliği en önemli maddeler olarak öne çıktı. Ayrıca diplomatik düzeyde Şam yönetimi ile müzakere ve normalleşme sürecinin başlatılması Türkiye'nin Suriye politikasında yaşanan en önemli gelişmelerden biri olarak gösterilebilir. Süreklilik noktasında Türkiye'nin PKK/YPG'ye yönelik askeri ve siyasi baskısı devam ederken değişim olarak ise özellikle terör örgütü mensuplarının istihbarat operasyonları ve

SİHA'lar ile hedef alınması ile Kasım-Aralık aylarında yapılan hava hareketlerinde örgütün kontrolündeki petrol tesislerinin de vurulması söylenebilir. Muhaliflerin kontrolündeki bölgelerde ise HTŞ'nin (Heyet Tahriş-Şam) kontrol bölgelerini genişletme çabaları, Suriye Milli Ordusu içerisindeki güç mücadelesi ve Türkiye'nin bölgeyi sivillerin geri dönüşüne uygun hale getirmek için insani yatırımlar ve güvenlik önlemleri ön plana çıkmıştır.

Lübnan'da ise siyasi ve ekonomik krizin neden olduğu istikrarsızlık hali artarak devam etmektedir. Mayıs 2022'de yapılan genel seçimleri son bir umut olarak gören Lübnan halkı, seçimlerin ardından bir hükümetin kurulamaması ve Ekim 2022'de görev süresi dolan cumhurbaşkanının yerine yeni bir ismin belirlenememesi sebebiyle ülkedeki gidişatın düzeleceğine dair inancını kaybetmiş görünmektedir. Küresel ve bölgesel aktörlerin bilek güreşine şahitlik eden ülkede, mevcut siyasal düzenin gereği olarak bir anlaşmaya varmak için uzun pazarlıklar kaçınılmaz gibi durmaktadır. Ancak taraflar arasında uzlaşma sağlayacak güçlü bir aktörün yokluğu, her kesimin asgari düzeyde razı olduğu bir çözüme henüz uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm bu şartlar altında ülkedeki "ara bulucu" pozisyonunu yeniden inşa etmek için uğraşan Türkiye, Lübnan'da yara alan imajını düzeltmek amacıyla son yıllarda attığı adımları hızlandırmıştır. Bir yandan yakın temas kurduğu siyasi aktörleri çeşitlendirmekle meşgul olan Ankara, diğer yandan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri tarihinin zirve noktasına çıkarmaktadır. İnsani yardım ve kamu diplomasisi aracılığıyla tahkim edilmeye çalışılan ilişkiler, dikkatli bir siyaset dili kullanılarak yeniden güçlendirme yolunda önemli bir aşama katedecektir.

TÜRKİYE'NİN SURIYE POLİTİKASI: İDLİB VE MUHALİFLERİN KONTROLÜNDEKİ BÖLGELERDEKİ GELİŞMELER

Ankara'nın Suriye politikasında öne çıkan bölgelerden olan İdlib'de 2022'de ana gündem rejim güçlerinin operasyonunu engellemek, HTŞ'ye karşı Suriye Milli Ordusu (SMO) çatısı altında muhaliflerin yeniden yapılandırılması ve iç güvenliğin sağlanarak Türkiye'ye yeni göç dalgalarının engellenmesi olmuştur. Rusya'nın Şubat'ta başlayan Ukrayna'yı işgali ile odağının Suriye'den uzaklaşması sebebiyle 2022'de İdlib'e yönelik hava saldırılarında görece azalma kaydedilmiştir.¹ Karadan da bir operasyona uğramayan İdlib'de

¹ "Russian Air Strikes in Syria Reported to Have Decreased Since Ukraine War", Middle East Eye, 30 Eylül 2022.

bu yüzden, şehir merkezini kontrolünde bulunduran HTŞ ile Türkiye'nin desteklediği SMO grupları arasında güç mücadelesi yaşanmıştır. Yaşanan SMO içi anlaşmazlıklar ve HTŞ ile çatışmalara karşı Türkiye'nin bölgeye yeni askeri sevkیاتlar yapması ve gözlem noktaları kurması ile çatışmalar sonlandırılmış ve güvenlik sağlanmıştır.

Nisan'da Feylakuş-Şam ve Hamza Tümeni gibi gruplar arasında çatışmalar yaşanmış ve özellikle Afrin ve el-Bab'da yoğunlaşmıştır.² Bu çatışmalardan net bir sonuç çıkmamış ve Haziran'da daha geniş çaplı güç mücadeleleri yaşanmıştır. Çatışmanın önceliklerden farkı ise İdlib'de varlık gösteren HTŞ'nin çatışmalara müdahil olması ve Afrin bölgesine girmesi olmuştur. Bu gelişmenin üzerine Türkiye konuya dahil olarak taraflar arasında ateşkes imzalanmasını ve HTŞ'nin müdahil olduğu bölgelerden geri çekilmesini sağlamıştır.³

Ekim'deki çatışmalar ise bir kez daha Türkiye'nin bölgeye müdahalesini zorunlu kılmış ve SMO'nun yeniden organize edilmesi tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Fırat Kalkanı bölgesinde başlayan çatışmalar Afrin bölgesine de sıçramış ve SMO bünyesindeki 3. Kolordu ile Hamza Tümeni ve Sultan Süleyman Şah Tugayı arasında bir güç mücadelesine dönüşmüştür. HTŞ bir kez daha çatışmalara dahil olmuş ve Afrin şehir merkezine girmiştir.⁴ Bunun sonucunda Türkiye tekrar konuya müdahale ederek çatışmaları sonlandırmıştır. TSK'nın bölgede varlığını artırması sonucu kriz sonuçlanmıştır. HTŞ Afrin'den çıkarılırken, SMO içerisinde desteklediği gruplar ise bölgede yer almaya devam etmiştir.⁵

2022 boyunca İdlib ve diğer muhalif bölgelerde yaşananlar SMO bünyesinde bir yeniden yapılanmaya gidilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla SMO bünyesindeki alt grupların dağıtılması ve askeri disiplini sağlamak için emir komuta zincirinin güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.⁶ Yine de bu adımların tamamen sonuçlandırılmadığı ve SMO'nun tamamen düzenli bir ordu yapısına henüz kavuşmadığı söylenebilir.

² "Factional Infighting Escalates in Northern Syria", Al Monitor, 19 Nisan 2022.

³ "After HTS Withdrawal: Ahrar Al-Sham attacks Al-Jabha Al-Shamiyah Bases in Al-Bab", SOHR, <https://www.syriaahr.com/en/256456>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

⁴ "HTŞ Nasıl ve Neden Afrin'e Girdi?", BBC Türkçe, 21 Ekim 2022.

⁵ "Syria: HTS Militants Partially Withdraw from Afrin After Turkey Steps in", Middle East Eye, 15 Ekim 2022.

⁶ "Syria: Turkey to Reorganise Rebel Groups as HTS Withdraws from Afrin", Middle East Eye, 25 Ekim 2022.

Türkiye'nin muhalif bölgelere yaptığı yatırım ve SMO'ya desteğinin en büyük sebepleri olan göç dalgasını engelleme ve geri dönüşler için güvenli alanlar oluşturma hedefleri, İdlib'de yerel unsurlar arasında yaşanan güç mücadeleleri sebebiyle akamete uğrama riskine sahiptir. Bu yüzden Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) varlığı bu bölgelere yönelik bir rejim hareketını caydıracağı gibi SMO içi çatışmaları ve HTŞ'nin bölgeyi istikrarsızlığa sokacak adımlarını da engelleyecektir. Dolayısıyla 2022'de olduğu gibi 2023'te de Türkiye'nin İdlib'deki varlığını sürdüreceğı ve muhalif askeri güçleri yeniden yapılandırma çalışmalarına devam edeceğı öngörülebilir. Bu adımların başarısı ve uygulanacak politikanın yoğunluğunu ise 2022'nin son aylarında başlayan Esed rejimi ile müzakerelerin geleceğı etkileyecektir.

PENÇE-KILIÇ HAREKATI VE FIRAT'IN DOĞUSUNDA TERÖR ÖRGÜTÜ PKK/YPG İLE MÜCADELE

Türkiye'nin terör örgütü PKK'nın Suriye kolu YPG'ye yönelik operasyonları 2022 yılı boyunca da devam etmiştir. 2019'da gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekatı sonrası Rusya ve ABD ile yapılan mutabakatların uygulanması konusundaki sorunlar ve Washington'ın YPG'ye desteğinin devam etmesi ana sorunları oluşturmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin terör örgütüne yönelik operasyonları kara ve havadan hareketler, SİHA operasyonları ile örgütün lider kadrolarının hedef alınması ve terör örgütünün kontrolündeki ekonomik kaynaklara saldırı düzenlemesi şeklinde sınıflandırılabilir. Terör örgütünün yıl boyunca sınır hattı ve muhalif bölgelere düzenlediğı saldırılara yapılan cezalandırma atışları ile örgüt operasyon yapılmadığı dönemlerde de baskı altında tutulmuştur. Şubat'ta terör örgütünün el-Bab kentine düzenlediğı saldırıda dokuz sivilin hayatını kaybetmesi sonrası TSK'nın yaptığı operasyonlarda 43 teröristin etkisiz hale getirilmesi bunların en dikkat çekici olanlarındanıdır.⁷

MİT ve TSK'nın koordinasyonu ile yapılan SİHA operasyonları da terör örgütünün sözde lider kadrosunu yıl boyunca hedef almıştır. Bu operasyonların YPG'yi ciddi oranda yıpratdığı, özellikle sınırdan 20 kilometre derinlikte bulunan M4 kara yolunun terör örgütü tarafından kullanılmasının zorlaş-

⁷ "Barış Pınarı ve Fırat Kalkanı Bölgelerinde 43 Terörist Etkisiz Hale Getirildi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2022.

tırıldığı söylenebilir. Bu saldırılar örgüt üzerindeki baskıyı sürdürerek orta ve uzun vadede bölgenin terör örgütü için yaşanılmaz hale getirilmesi ve ABD için YPG'yi desteklemenin maliyetinin artırılması stratejisinin bir parçasıdır. Bunlardan terör örgütünün sözde Amude-Derbesiye eyalet sorumlusu Mehmet Aydın, 2008'de Güngören'de düzenlenen bombalı terör saldırısının faillerinden Nüsret Tebiş ve YPG'nin sözde Fırat bölgesi sorumlusu Mehmet Gürbüz'ün etkisiz hale getirildiği SİHA saldırıları dikkate değerdir.⁸

Ayrıca ABD'nin Temmuz'da MİT operasyonu ile üç terör örgütü üyesinin etkisiz hale getirilmesi üzerine yayımladığı taziye mesajı da ABD'nin PKK/YPG'ye devam eden desteğini göstermesi açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı CENTCOM'un yayımladığı mesaja terör elebaşları için "başsağlığı" dilenmiştir.⁹ Türkiye ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile bu taziye mesajına tepki göstererek bunu "ABD'nin terörle mücadelede samimiyetsizliğinin bir göstergesi" olarak tanımlamıştır.¹⁰ Tüm bu yaşananlar da Biden yönetiminin Suriye'de DEAŞ'a karşı mücadele adı altında terör örgütünü destekleme politikasının 2022'de de devam ettiğinin açık göstergeleri olarak sunulabilir.

ABD'nin terör örgütüne desteği, Türkiye'nin ise Fırat'ın doğusundaki terör unsurlarına hava ve karadan operasyonları devam ederken 13 Kasım'da İstanbul'da İstiklal Caddesi'nde meydana gelen bombalı terör saldırısı Suriye'deki durumun tekrar ısınmasına sebep olmuştur. Altı kişinin hayatını kaybettiği, 81 sivilin ise yaralandığı saldırının faili Ahlam Albashır'ın ilk ifadesinde terör örgütü PKK/YPG tarafından verilen talimatla saldırıyı gerçekleştirdiğini ve saldırı emrini Ayn el-Arab'da aldığını itiraf etmesi Türkiye'nin örgüte dair endişelerini haklı çıkaran bir husus olarak öne çıkmıştır.¹¹

Bu saldırı sonrası Türkiye'nin terör örgütüne yönelik bir kara hareketine başlayacağı kamuoyunda gündeme gelse de Ankara, Pençe-Kılıç Harekatı ile farklı bir stratejiye geçmiştir. TSK'nın özellikle Irak'ta düzenlediği Pençe serisi operasyonların bir parçası olarak 19 Kasım'da başlayan Pençe-Kılıç Harekatı,

⁸ "MİT Etkin 'İstihbarat Diplomasisi' ile Küresel Krizlerde Çözümüne Kapı Arladı", Anadolu Ajansı, 30 Aralık 2022.

⁹ "ABD Ordusundan YPG/PKK'lı Elebaşı için Taziye Mesajı", Anadolu Ajansı, 24 Temmuz 2022.

¹⁰ "Bakan Çavuşoğlu: YPG/PKK Elebaşı için Taziye Mesajı ABD'nin Terörle Mücadelede Samimiyetsizliğinin Göstergesidir", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2022.

¹¹ "PKK Saldırı Emrini, Aynularab'tan Verdi", Anadolu Ajansı, 15 Kasım 2022.

terör örgütünün Suriye ve Irak'ta eş zamanlı olarak hedef alınmasına dayanıyor-
du. 70 kilometre derinlikte hedeflerin vurulduğu hava hareketları sonrası 364
teröristin etkisiz hale getirildiği Milli Savunma Bakanı Akar tarafından açıklan-
dı.¹² ABD ise kara hareketına karşı olduğu gibi Pençe-Kılıç Harekatı ile terör
örgütünün havadan hedef alınmasının da bölgedeki personelinin güvenliğini
tehlikeye attığını iddia ederek operasyona karşı pozisyon aldı.¹³

Bu operasyonun aynı anda hem Irak hem de Suriye'de terör örgütünü
hedef almasının yanı sıra bir diğer dikkat çeken özelliği ise seçilen hedefler
olmuştur. Harekat ile Türkiye yalnızca cezalandırıcı atışlar yapmamış, terör
örgütünün kontrol ettiği petrol bölgelerini de vurmuştur. 23 Kasım'da Türk
SİHA'larının düzenlediği hava saldırıları ile Dicle ve Süveyde gibi petrol ve
gaz sahalarının hedef alınması, örgütün ekonomik kaynaklarının da hedef
alınması açısından yeni bir harekat biçimine işaret etmektedir.¹⁴

Sonuç olarak Türkiye yıl boyunca terör örgütüne yönelik baskısını sür-
dürmüş, yılın son aylarında ise Pençe-Kılıç Harekatı ile yeni bir mücadele
yöntemine geçtiğini göstermiştir. 2023 yılında da hava saldırılarının devam
edeceği, yerel ve uluslararası şartların olduğu durumlarda ise Fırat'ın do-
ğusunda bulunan PKK/YPG kontrolündeki bölgelere bir kara hareketinin
gündeme geleceği öngörülebilir.

ESED REJİMİ İLE MÜZAKERELER VE NORMALLEŞME SÜRECİ

2022'de Türkiye'nin Suriye politikasındaki en önemli maddelerden biri
de Esed rejimi ile müzakerelerin başlaması olmuştur. Türkiye'nin PKK/
YPG terör örgütüne yönelik muhtemel operasyonu için bir zemin arayışı
olarak Kasım'da başlayan müzakerelerin çatışmaların sonlandırılması, orta
ve uzun vadede iç savaşa siyasi bir çözüm bulma çabası ve dolayısıyla Su-
riyeli sığınmacıların geri dönüşüne uygun ortam hazırlanması amaçlarını
taşıdığı söylenebilir.

¹² "Bakan Akar: Pençe Kılıç Harekatı'nda 364 Terörist Etkisiz Hale Getirildi", TRT Haber, 9
Aralık 2022.

¹³ "Pentagon: "Pençe-Kılıç Hava Harekatı, ABD Personelinin Güvenliğini Doğrudan Tehdit
Ediyor", Medyascope, 24 Kasım 2022, <https://medyascope.tv/2022/11/24/pentagon-pence-kilit-ha-va-harekatı-abd-personelinin-guvenligini-dogrudan-tehdit-ediyor>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

¹⁴ "Suriye: Türk SİHA'ları YPG'nin Enerji Kaynaklarını Vuruyor", MEPA News, 23 Kasım 2022,
<https://www.mepanews.com/suriye-turk-sihaları-ypgnin-enerji-kaynaklarını-vuruyor-56591h.htm>,
(Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

Türkiye tarafından Şam yönetimi ile müzakereye yönelik ilk mesaj Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından verilmiştir.¹⁵ Bu aşamada somut bir gelişme olmasa da verilen mesaj ile Türkiye, Suriye'de çatışmaların durması ve siyasi çözüm adımlarının atılması için bir diplomasi trafiğine açık olduğunu net bir şekilde vurgulamıştır. Eylül'de ise Milli İstihbarat Başkanı Hakan Fidan mevkidaşı ile bir dizi görüşme gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin taleplerini iletmiştir.¹⁶ Ekim'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Suriyeli mevkidaşıyla görüşmesi ile iç savaş sonrası resmi düzeyde ilk temas gerçekleşmiştir.¹⁷ Bu görüşmeden somut bir gelişme çıkmamış ve taraflar bir niyet beyanında bulunmuşlardır.

Kasım'da ise PKK/YPG'nin İstiklal Caddesi'nde gerçekleştirdiği terör saldırısı Türkiye-Suriye müzakerelerinde yeni bir girişime sebep olmuştur. Rusya'nın ev sahipliğinde Türkiye ve Suriye heyetlerinin görüşmesi, Suriye iç savaşında siyasi çözüme gidecek yolda tarafların pozisyonlarını ortaya koyması açısından oldukça dikkate değerdir. Bu heyetler arasındaki görüşmeden de somut bir uzlaşma çıkmamış, taraflar kendi taleplerini ve kırmızı çizgilerini karşı tarafa aktarmışlardır.¹⁸

Ankara-Şam müzakerelerinin hedefinin kısa vadede İdlib'de tam ateşkes, Fırat'ın doğusunda terör örgütüyle ortak mücadele, orta ve uzun vadede ise ülkenin güvenliğinin sağlanarak sığınmacıların geri dönüşüne zemin hazırlamak ve Şam yönetimi ile muhalifler arasında siyasi çözüm süreci üzerinde uzlaşmak olduğu söylenebilir. Müzakerelerin olumlu netice vermesi halinde Türkiye'nin Suriye'de doğrudan bir askeri harekate girişmeden de siyasi zafer elde edebileceği yorumları yapılmıştır.¹⁹ Bu hedefler kısa vadede uzlaşılabilir olsa da tarafların uzun vadedeki görüş farklılıkları ve talepleri dolayısıyla müzakerelerin hızlı ilerlemesi beklenmemelidir. 2023'te de bu müzakerelerin devam edeceği, temel konularda uzlaşma sağlandığında ise önce Astana Süreci,

¹⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye ile İleri Seviyede Adımları Temin Etmemiz Gerek", Anadolu Ajansı, 19 Ağustos 2022.

¹⁶ "Turkish and Syrian Spymasters Held Multiple Meetings in Damascus: Report", Middle East Eye, 15 Eylül 2022.

¹⁷ "Turkey's Cavusoglu Says He Met Syrian Foreign Minister in October", Middle East Eye, 11 Ağustos 2022.

¹⁸ "Türkiye-Rusya-Suriye Savunma Bakanları ve İstihbarat Başkanları Moskova'da Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2022.

¹⁹ "ABD Medyasında Dikkat Çeken Suriye Analizi: Erdoğan Operasyon Yapmadan da Zafer Kazanabilir", *Yeni Şafak*, 7 Ocak 2023.

daha sonra Anayasa Komitesi ve Cenevre Süreci'nin siyasi çözüm için harekete geçirilmesi öngörülebilir.

ASTANA MÜZAKERELERİ VE ANAYASA KOMİTESİ

Türkiye, Rusya ve İran öncülüğünde devam eden Astana Müzakereleri süreci 2022 boyunca da yapılan toplantılarla devam etmiştir. Geçtiğimiz yıllarda devlet başkanları düzeyinde yapılan toplantılar 2022'de heyetler düzeyinde gerçekleşmiştir. Haziran'da yapılan toplantıda ana gündem maddesi insani ve sosyoekonomik koşulların yanı sıra Suriyeli sığınmacıların geri dönüşü olmuştur.²⁰ Kasım'da yapılan 19. görüşme sonunda ise taraflar ortak bir sonuç bildirisine imza atmıştır.²¹ Bu bildiriye Suriye'nin toprak bütünlüğü, terörle mücadelenin ve Anayasa Komitesinin önemi gibi konular vurgulansa da söz konusu girişimin ciddi bir etkisi olmamıştır.

Astana Müzakereleri kapsamında kurulan Anayasa Komitesi de Türkiye'nin desteğiyle 2022'de çalışmalarına devam etmiştir. Mart'ta Cenevre'de BM önderliğinde toplanan Suriye Anayasa Komitesi, önceki toplantılarda olduğu gibi rejimin uzlaşmaz tavır ve talepleri nedeniyle bir sonuca ulaşmamıştır. Anayasa taslağı önerisinde bulunan tarafların taviz vermekten kaçınması sebebiyle düzenlenmesi planlanan ortak basın toplantısı da iptal edilmiştir.²² Haziran'da yapılan 8. tur görüşmelerinin de aynı sebeplerle sonuçsuz kalması sonucu 9. görüşme süresiz ertelenmiş ve anayasa çalışmaları tamamen çıkmaza girmiştir.²³ Sonuç olarak Ankara-Şam müzakerelerinin nihai olarak ulaşmak istediğı bir nokta olan yeni anayasa ve siyasi geçiş sürecinin belirlenmesinin hayli zorlu olduğu Anayasa Komitesinin sonuçsuz kalan toplantılarından da açık bir şekilde görülebilir. Buna rağmen 2023'te de BM öncülüğü ve Türkiye-Rusya garantörlüğünde bu görüşmelerin devam edeceği öngörülebilir.

²⁰ "Kazakistan'da Suriye Konulu 19. Astana Görüşmeleri Başladı", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2022.

²¹ "Dışişleri'nden Astana Görüşmelerine İlişkin Açıklama", TRT Haber, 23 Kasım 2022.

²² "Suriye Anayasa Komitesi Toplantılarının 7. Turu Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 25 Mart 2022.

²³ "Suriye'de Anayasa Görüşmeleri Çıkmaza Girdi", MEPA News, 5 Kasım 2022, <https://www.mepanews.com/suriyede-anayasa-gorusmeleri-cikmaza-girdi-56163h.htm>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

İNSANİ DURUM VE MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞÜ

Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi 2022'de de önceliği Suriye'de çatışmaların sonlandırılması, böylece hem yeni göç dalgalarının önlenmesi hem de sığınmacıların geri dönüşü için güvenli bölgelerin oluşturulması olmuştur. Bu doğrultuda askeri olarak muhalif bölgelerin güvenliğinin sağlanması gibi insani açıdan yatırımlar da devam etmiştir. Özellikle İdlib bölgesinde yapılmaya başlanan briket evler ülke içi sığınmacılar için daha insani şartlar sağlamasının yanı sıra yeni göç dalgalarının yaşanmasını da engellemeyi amaçlamaktadır. AFAD verilerine göre Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı bölgeleri de dahil toplam 61 bin briket evin inşası tamamlanmış, 2022 sonuna kadar da toplam 100 bin evin inşasının tamamlanması hedeflenmiştir.²⁴ 2022'de toplam 43 bin sığınmacının ülkesine geri döndüğü düşünüldüğünde²⁵ bu tarz projelerin çoğalmasıyla uluslararası destek bulunması durumunda geri dönüş sayılarının artması beklenmektedir. 2023'te de bu konu Türkiye'nin Suriye politikasında belirleyici etkenlerden olacaktır.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI

Son yıllarda yakalanan yükseliş ivmesini sürdüren Ankara-Beyrut ilişkileri 2022'de yeni bir boyuta evrilmiştir. Yoğun üst düzey ziyaretler merkezinde şekillenen siyasi ilişkilerde Lübnan'da hayatı felç eden altyapı, sağlık ve banyındalık sorunları masaya yatırılmıştır. İki ülke arasında hedeflenen ticaret hacmi rakamlarına ilk defa ulaşılmasıyla altın çağını yaşayan ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin tarihinin en büyük krizleriyle yüzleşen Lübnan için önemli ithalat kapılarından biri olmasına imkan sağlamıştır. İnsani yardım ve kamu diplomasisi faaliyetleri iki ülke ilişkilerine önemli katkılar sunarken, geçtiğimiz yıllarda Lübnan basınında yer alan Türkiye aleyhtarı yayınların bu sene hayli azalmasına da yardımcı olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin yıl içerisinde Lübnan'da temas kurduğu aktörleri çeşitlendirmesi, ülkede Suriye iç savaşı sonrası kaybettiği ara bulucu rolünü yeniden inşa etmenin sinyallerini vermesine fırsat sunmuştur.

²⁴ "İdlib'de Yıl Sonuna Kadar 100 Bin Briket Ev Tamamlanacak", TRT Haber, 22 Temmuz 2022.

²⁵ "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'den Geri Dönüşleri", Suriye Gündemi, 16 Kasım 2022, <https://www.suriyegundemi.com/suriyeli-siginmacilarin-tuerkiye-den-geri-doenuesleri>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

SİYASİ GELİŐMELELER

2022’de Türkiye ve Lübnan arasındaki ilk temas liderler düzeyinde olmuştur. Lübnan Başbakanı Necib Mikati beraberindeki bakanlar heyetiyle Türkiye’ye yaptığı ziyarette Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelmiştir. Heyetler arası görüşmelerde başta enerji ve ekonomi olmak üzere pek çok alanda iş birliği imkanları masaya yatırılmıştır. Mikati’nin geniş bir heyetle bu ziyareti gerçekleştirmesini Lübnan’ın Türkiye’ye verdiği önemin bir nişanesi olarak gördüğünü belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Sayın Başbakan ile görüşmelerimizde dün olduğu gibi bugün ve yarın da kara gün dostu olarak Lübnan’ın yanında durmaya devam edeceğimizin altını özellikle çizdik”²⁶ ifadelerini kullanmıştır. Türkiye’nin tecrübe paylaşımı ve Lübnan hükümetinin reform çabalarına destek vermeye hazır olduğu vurgulanan görüşmede, iki ülke arasındaki ticaret ve turizm hacminin artırılması için yapılması gerekenler ele alınmıştır.

Erdoğan’ın Lübnan’a ne kadar değer verdiğini bildiğini dile getiren Mikati ise ülkeler arası daha güçlü bağlar kurma noktasındaki talepleriyle uyumlu olarak görüşmenin oldukça verimli geçtiğini belirtmiştir.²⁷ Nitekim heyetler arasındaki görüşmelerin ilk neticesi olarak Türkiye’nin Lübnan’a sağlık alanında hibe yapılmasına dair aldığı kararla Beyrut hükümetinin acil ihtiyaç duyduğu ilaçlar ülkeye gönderilmiştir.²⁸

Mikati’nin heyetinde yer alan Dışışleri Bakanı Abdullah Buhabib ve Ekonomi Bakanı Emin Selam’ın Antalya Diplomasi Forumu vesilesiyle Türkiye’ye yaptıkları ikinci ziyarette Lübnan’ın kronik sorunlarına dair bir önceki görüşmede müzakere edilen çözüm önerileri somutlaştırılmıştır. Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya gelen Buhabib başta petrol olmak üzere enerji kaynakları temini konusunda bölge ülkeleriyle iş birliğinin gerekliliğini gündeme taşıırken; Selam ise Beyrut limanında meydana gelen patlamadan ötürü kullanamadıkları tahıl silolarına alternatif olarak

²⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kara Gün Dostu Olarak Lübnan’ın Yanında Durmaya Devam Edeceğiz”, Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2022.

²⁷ “Lebanese-Turkish Talks Kick-Start in Ankara, Bilateral Meeting Between Erdogan, Mikati”, Lebanese National News Agency, 1 Şubat 2022, <https://www.nna-leb.gov.lb/en/politics/519641/lebanese-turkish-talks-kick-start-in-ankara-bilate>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

²⁸ “7 Milletlerarası Anlaşma Resmi Gazete’de”, Anadolu Ajansı, 25 Şubat 2022.

buğday ve diğer gıdaları depolama konusunda Türk limanlarını kullanma seçeneğini dile getirmiştir.²⁹

Diğer yandan Lübnan Sağlık Bakanı Firaz Abyad'ın Avrupa Bölgesi Göç ve Sağlık Yüksek Düzeyli Toplantısı sebebiyle Türkiye'ye yaptığı ziyarette de sağlık alanındaki iş birliğinin geliştirilmesi imkanları konuşulmuştur.³⁰ Yılın ilk çeyreğindeki bu yoğun diplomatik ziyaretler sonucunda Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda sivil toplum kuruluşlarının da desteğiyle Lübnan'a bin 500 ton insani yardım malzemesinin gönderilmesi kararı alınmıştır. Bebek ürünlerinden gıda malzemelerine, sağlık ürünlerinden Lübnan güvenlik güçlerinin ihtiyacı olan malzemelere kadar geniş bir yelpazeye sahip olan insani yardım paketi Lübnanlı siyasi aktörlerin birçoğunun teveccühünü kazanmıştır.³¹

İki ülke lider ve bürokratları arasındaki görüşmeler ülke sınırları dışında da yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Ticaret Bakanı Mehmet Muş, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Cenevre'de düzenlenen 12. Bakanlar Konferansı'nda Lübnanlı mevkidaşı Emin Selam ile yaptığı görüşmede ikili ticaret, yatırımlar ve müteahhitlik konularını ele alırken,³² Cumhurbaşkanı Erdoğan Birleşmiş Milletler (BM) 77. Genel Kurul Görüşmeleri kapsamında Necib Mikati ile gerçekleştirdiği ikili görüşmede Türkiye'nin Lübnan'a olan desteğini yinelemiştir.³³ New York'taki aynı görüşmeler sırasında Buhabib ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Lübnanlı mevkidaşı ile 2022 yılındaki üçüncü görüşmesini de Medeniyetler İttifakı Forumu kapsamında Fas'ta gerçekleştirmiştir.³⁴

Yıl içerisindeki diğer üst düzey görüşmeler ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Başkanı Recep Akdağ'ın Lübnan ziyareti ve Lübnan eski Başbakanı Saad Hariri'nin

²⁹ "Economy Minister Salam Meets with Turkish Interior Minister in Antalya", LBC International, 13 Mart 2022, <https://www.lbcgroup.tv/news/lebanon-news/636089/economy-minister-salam-meets-with-turkish-interior/en>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

³⁰ "Sağlık Bakanları, Avrupa Bölgesi Göç ve Sağlık Konuları için Türkiye'de Bir Araya Gelecek", Anadolu Ajansı, 16 Mart 2022.

³¹ "Turkey Sent More Humanitarian Aid to Lebanon", *Hurriyet Daily News*, 2 Nisan 2022.

³² "Ticaret Bakanı Mehmet Muş'tan DTÖ'de Reform Yapılması Çağrısı", Anadolu Ajansı, 12 Haziran 2022.

³³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Başbakanı Mikati ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2022.

³⁴ "Bakan Çavuşoğlu, Lübnanlı Mevkidaşı ile Görüştü", CNN Türk, 22 Kasım 2022.

Ankara ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Akdağ, Sağlık Bakanı Abyad ve Başbakan Mikati ile bir araya gelirken³⁵ Hariri ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ile temaslarda bulunmuştur.³⁶ Görüşmeler sırasında Lübnan'ın yaşadığı siyasi ve ekonomik krizlere ilişkin atılan adımlar ve iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde yapılması gerekenler değerlendirilmiştir. Ankara-Beyrut hattındaki yoğun temaslara Türkiye'nin Lübnan Büyükelçisi Ali Barış Ulusoy'un ülkedeki farklı din ve mezhep gruplarına mensup siyasiler ve kanaat önderlerine yaptığı ziyaretlerle de desteklenmiştir. Ulusoy'un Sünni, Şii, Dürzi, Maruni ve diğer parti-grup liderleriyle icra ettiği görüşmeler, Lübnan'da Türkiye'ye yönelik var olan sadece "Sünnilerin ve Türkmenlerin hamisi olduğu" şeklindeki algıya ilişkin değişim fırsatlarının oluşmasını sağlamıştır.

Diğer yandan Türkiye ülkede yaşanan kritik gelişmelere dair Dışışleri Bakanlığı nezdinde açıklamalar yayımlayarak Lübnan ile yakından ilgili olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu bağlamda BM Geçici Görev Gücü (UNIFIL) kapsamında Lübnan'da bulunan Türk askerinin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin tezkereyi mecliste kabul ederek,³⁷ ülkedeki etkinliğini artırmak için tüm imkanları değerlendirdiği mesajını vermiştir. Genel seçimlere dair açıklamada, "yeni bir hükümetin en yakın zamanda kurulması temennisi"³⁸ ifade edilirken, Lübnan ile İsrail arasında son yıllarda ciddi bir krize dönüşen deniz yetki alanlarının tayininin yapılan anlaşmayla çözüme kavuşturulmasına ilişkin ise "Doğu Akdeniz'deki barış ve istikrara katkı sağlaması"nın umulduğu belirtilmiştir.³⁹ Ayrıca Rusya ile Ukrayna arasında İstanbul'da varılan tahıl koridoru anlaşması çerçevesinde Lübnan'daki Trablus limanının ara durak olarak tayin edilmesi de⁴⁰ Ankara'nın Beyrut ile

³⁵ "Mikati Receives Turkish Deputy Prime Minister, Thanks him for his Country's Support to Lebanon", MTV Lebanon, 26 Haziran 2022, <https://www.mtv.com.lb/en/News/Local/1293131/mikati-receives-turkish-deputy-prime-minister--thanks-him-for-his-country-s-support-to-lebanon>, (20 Mart 2023).

³⁶ "Erdogan Receives Former Lebanese Premier for Talks", *Yeni Şafak*, 29 Ekim 2022.

³⁷ "Lübnan Tezkeresi 1 Yıl Daha Uzatıldı", *Gazete Duvar*, 20 Ekim 2022.

³⁸ "Lübnan Genel Seçimleri Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 15 Mayıs 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-162_-lubnan-genel-secimleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

³⁹ "Türkiye'den İsrail ve Lübnan'ın Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşmasına Destek", *Anadolu Ajansı*, 27 Ekim 2022.

⁴⁰ "Lebanon Receives first Ukrainian Grain Shipment Under Istanbul Deal", *Middle East Monitor*, 27 Eylül 2022, <https://www.middleeastmonitor.com/20220927-lebanon-receives-first-ukrainian-grain-shipment-under-istanbul-deal>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

ilişkilerini bölgesel ve uluslararası sorunlar bağlamında fonksiyonel kılmaya gayret gösterdiğine işaret etmektedir.

Tüm bu tablodan yola çıkarak 2022'de Türkiye-Lübnan arasındaki siyasi ilişkilerin yoğun bir trafiğe sahip olduğunu ve son yıllardaki yükseliş ivmesini sürdürdüğünü ifade etmek mümkündür. Lübnan gibi kırılğan bir sosyopolitik zemine sahip olan bir ülkenin aktörleriyle eşit mesafede ilişki geliştirme prensibinin muhafaza edilmesi durumunda, gelecek yıllarda Türkiye'nin ülkede 2010 öncesinde sahip olduğu imaj ve pozisyonu tekrar elde etme potansiyeline daha da yaklaşacağı varsayımında bulunmak yanlış olmayacaktır.

EKONOMİK GELİŞMELER

2022'de de yükseliş trendini sürdüren Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri iki ülke arasındaki 2 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefini ilk defa aşarak yaklaşık 2,8 milyar dolarlık kapasiteye ulaşmıştır. Dış ticaret dengesi geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi Türkiye lehine fazla vermeye devam ederken ihracat ve ithalat rakamları arasındaki fark oldukça açılmıştır. Lübnan'ın nüfus ve gayrisafi yurt içi hasıla bakımından Ortadoğu ülkeleri arasında son sıralarda yer almasına karşın yıl içerisinde Türkiye'nin bölgedeki ihracat pazarında orta sıralarda konumlanması Ankara-Beyrut hattında kurulan iyi ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Irak, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve İran'dan sonra altıncı sırada gelen Lübnan, bölgesel ülkelerden biri olan Suudi Arabistan'ı geçerek Türkiye'nin ihracat portföyünde önemli bir konum elde etmiştir.

2022'de Lübnan'a ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 58 artarak 2 milyar 700 milyon dolar seviyesine yükselirken, ithalat rakamları ise yüzde 115 artarak 105 milyon dolar civarında seyretmiştir. Her ne kadar oransal artışta ithalat daha önde görünse de rakamsal değerlendirmede ihracatın payının büyüklüğü net bir şekilde görülmektedir. Lübnan'a ihraç edilen ürünler arasında 1,27 milyar dolarla kimyevi maddeler ve mamulleri birinci sırada yer alırken, ikinci sırada 223,1 milyon dolarla hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar, üçüncü sırada ise 206,6 milyon dolarla çelik sektörü yer almıştır.⁴¹ İhracat rakamlarındaki yükseliş trendinin önümüzdeki sene de süreceği öngörülmek-

⁴¹ "11 Ayda İhracatın En Çok Arttığı Ülkeler Güney Afrika ve Lübnan Oldu", Anadolu Ajansı, 14 Aralık 2022.

te ve ithalat rakamlarında son yıllarda yaşanan dalgalanmanın Lübnan'daki ekonomik krize bağlı olarak deđiőebileceđi tahmin edilmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2016-2022, BİN DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2022	2.676.381	104.204	2.780.385	2.572.177
2021	1.694.517	48.417	1.742.934	1.646.100
2020	930.695	51.549	982.244	879.146
2019	1.111.505	64.239	1.175.744	1.047.266
2018	963.660	175.832	1.139.492	787.828
2017	959.421	134.152	1.093.573	825.269
2016	802.371	90.543	892.914	711.828

Kaynak: TÜİK

Her ne kadar hızı geçtiğimiz yıllara göre biraz daha yavaşlamıő olsa da daralma yaşamaya devam eden Lübnan ekonomisi, Dünya Bankası verilerine göre 2022'de yüzde 5,4 küçülmüőtür. Yeni cumhurbaşkanının seçilememesi ve tam yetkili bir hükümetin tayin edilememesi sebebiyle yıl içerisinde daha da derinleşen siyasi kriz Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan 3 milyar dolarlık kredi anlaşmasının yürürlüğe girmesine engel olmuştur.⁴² Lübnan halkı açısından artık katlanılamaz hale gelen ekonomik kriz aralarında milletvekillerinin de bulunduğu Lübnanlı mudilerin hesaplarındaki paralara erişmek için banka baskınlarına başvurmalarına yol açmıştır.⁴³

Ülkede yaşanan bu kriz haline karşın Türkiye'nin Lübnan'daki ekonomik varlığını artırmasında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Lübnan İş Konseyinin önemli bir payı vardır. İki ülke arasındaki ekonomik girişimleri ticari bir diplomasi aracı olarak gördüklerini ifade eden Konsey Başkanı Abdulkadir Akkuş, Lübnan ile 2010'da imzalanan, ancak siyasi karıőıklıklar sebebiyle henüz yürürlüğe giremeyen Serbest Ticaret Anlaşmasının önemine vurgu yaparak, Türk Hava Yollarının (THY) Lübnan uçuşlarında yüzde 20 indirim yapmasının turizm sektörünün yanı sıra Türk yatırımcıların ülkeye olan ilgisini de artıracakını ifade etmiştir. Turizm faaliyetlerindeki

⁴² "Lebanon's Economy Still Contracting but at Slower Pace, World Bank Says", Reuters, 24 Kasım 2022.

⁴³ "Lübnan'da Bankalar Mudilerin Baskınları Nedeniyle Yeniden Kapandı", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2022.

dinamizmin tekstil, alışveriş merkezi, inşaat ve gıda sektörlerini de hareketlendireceğine değinen Akkuş “Tüm ticari ilişkilerimizi geliştirmek ve turizm faaliyetlerini desteklemek üzere gereken gayretleri göstermeye devam edeceğiz” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴

Öte yandan Büyükelçi Ulusoy’un Lübnanlı yetkililerle yaptığı görüşmeler ve Lübnan Ekonomi Bakanı Emin Selam’ın farklı vesilelerle Türk yetkililerle kurduğu temasların da iki ülke ekonomik ilişkilerine önemli katkıları olmuştur. Yıl içerisinde ülkeler arasındaki turizm rakamlarına da yansıyan bu girişimler,⁴⁵ 2023’te Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkilerinde yükseliş ivmesinin korunacağına işaret etmektedir.

DIĞER GELİŞMELER

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) üzerinden Lübnan’da yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri 2022’de de devam etmiştir. Akkar vilayetinde Türkmenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı köylere güneş enerjisi sistemleri kuran TİKA⁴⁶ bu ülkede kronik hale gelen elektrik kesintilerine karşı kalıcı çözüm üretme yollarını bölge halkıyla istişare etmiştir. Lübnan Turizm Bakanlığı için bir tanıtım ofisi inşa ederek ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan turizmin gelişmesi için somut katkılar sunan kurum,⁴⁷ yetimhaneler için düzenlediği programlar ve Lübnan halkına yönelik verdiği eğitimler⁴⁸ ile iki ülke arasında önemli bir köprü görevi görmüştür. TİKA bir Ortodoks kilisesinin tefrişatına ve bir Katolik okulunun restorasyonuna verdiği desteklerle de Türkiye’nin ülkede ilişki kurduğu aktörleri çeşitlendirmesine yardımcı olması bakımından önemli bir fonksiyon üstlenmiştir.⁴⁹

⁴⁴ “DEİK Türkiye-Lübnan İş Konseyi Başkanı Akkuş: THY’nin Lübnan’a Yüzde 20 İndirimli Uçuşları Turist Sayısını Artıracaktır”, FOREKS, 2 Şubat 2022, <https://foreks.com/haber/detay/61fa6d2bc9e77c0001c93a74/FRKS/tr/deik-turkiye-lubnan-is-konseyi-baskani-akkus-thy-nin-lubna-na-yuzde-20-indirimli-ucuslariturist-sayisini-artiracaktir>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

⁴⁵ “İstanbul’a Nisanda Gelen Turist Sayısı 2021’in Aynı Ayına Göre Yüzde 133 Arttı”, Anadolu Ajansı, 1 Haziran 2022.

⁴⁶ “TİKA’dan Lübnan’da Türkmenlerin de Yaşadığı 4 Köye Güneş Enerjisi Sistemi”, *Diriliş Postası*, 4 Ekim 2022.

⁴⁷ “Lübnanlı Bakan’dan TİKA’ya Ülkesinin Turizm Sektörüne Verdiği Destek için Teşekkür”, Anadolu Ajansı, 29 Temmuz 2022.

⁴⁸ “TİKA ve İHH’dan Lübnan’da Arama Kurtarma Eğitimi”, Dünya Bülteni, 26 Mayıs 2022.

⁴⁹ “TİKA, Lübnan’daki Katolik Okuluna Restorasyon Desteği Sundu”, Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2022.

İnsani yardım diplomasisine ilişkin faaliyetlerin de yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yıl içerisinde AFAD öncülüğünde Türkiye’den giden sivil toplum kuruluşları aracılığıyla Lübnan’daki ihtiyaç sahiplerine yönelik gıda ve ilaç yardımı yapılmıştır.⁵⁰ Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ise kültürel diplomasi araçlarını kullanarak Türkçe kursları başta olmak üzere film gösterimleri ve anma programları gibi çalışmalarla Lübnan’daki faaliyetlerini sürdürmüştür.⁵¹ Tüm bu girişimler göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ilişkiler hususunda önemli bir tamamlayıcı unsur olan kültürel ilişkilere geçen senelerde olduğu gibi önemli yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Lübnan’a yönelik kamu diplomasisinin ülkedeki yerel aktörlerin her birini göz önünde bulunduran kuşatıcı bir politika takip edilerek sürdürülmesi Türkiye’nin gelecek yıllarda ülkede üstleneceği roller açısından da avantajlar sağlayacaktır.

SONUÇ

2022’de PKK/YPG terör örgütü ile mücadele ekseninde Fırat’ın doğusuna yönelik askeri ve istihbari hareketlilik yıl boyunca sürmüş, geniş çaplı bir askeri hareket için de uygun ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Terör örgütünün sözde liderlerinin SİHA operasyonları ile hedef alınması örgütün üstündeki baskıyı sürekli tutarken özellikle yılın son aylarında terör örgütünün kontrolündeki petrol bölgelerinin hava saldırılarıyla hedef alınması, Türkiye’nin terör örgütüne yönelik hareket tarzındaki değişimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkiye’nin Suriye politikasının bir diğer ayağı olan sınır güvenliği, muhalif bölgelerin yeniden inşa edilmesi ve sığınmacıların geri dönüşü gibi konularda da süreklilik bulunmaktadır. İdlib’de muhalifler arasında yaşanan yerel çatışma ve güç mücadelelerine müdahale edilmiş ve SMO’nun yeniden yapılandırılması için politikalar uygulanmıştır. Bunun yanı sıra İdlib’deki TSK üsleri ve gözlem noktalarının varlığı sayesinde muhtemel rejim saldırıları önlenmiş, bu da bölgeden Türkiye sınırına bir göç dalgasının yaşanmamasını sağlayan en önemli gelişme olmuştur.

Diplomatik zeminde ise Astana süreci heyetler düzeyinde canlı tutulmuş, Türkiye, Rusya ve İran liderleri arasındaki üçlü zirveler ile müzakereler devam

⁵⁰ “İDDEF, Lübnan’da Mültecilere Gıda Yardımı Yaptı”, Anadolu Ajansı, 14 Nisan 2022.

⁵¹ “15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü’ Dolayısıyla Dış Temsilciliklerde Anma Törenleri Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 15 Temmuz 2022.

etmiştir. Yılın son aylarında Esed rejimi ile diplomatik müzakere süreci başlatılmıştır. 2023'te de Suriye konusundaki en sıcak gündemin bu müzakere süreci olacağı ve başarılı ilerlediğinde iç savaşın sona ermesi için diplomatik bir zemin kurulabileceği öngörülebilir.

Lübnan ile ilişkilerine de son yıllarda önemli yatırımlar yapan Türkiye'nin 2022'de siyasi-ekonomik ilişkiler ve kamu diplomasisi performansı açısından ciddi mesafeler katettiğini söylemek mümkündür. Ülkedeki siyasi atmosferin kırılabilirliği ve politik yapılanmaların dış aktörlere ilişkin güven kaybı, Türkiye'nin işini zorlaştıran unsurların başında gelmektedir. 2010 öncesi pozisyonunu tekrar inşa etmek yıllar alacak gibi görünse de doğru tespitlerin yapılması ve gerekli stratejilerin takip edilmesi durumunda bu sürecin hızlandırılması muhtemel durmaktadır. Kutuplaşmalara taraf olmayan güçlü bir aktörün kitlenen siyasi ve ekonomik düzenin çözüme kavuşturulması noktasında tek çare olarak görüldüğünü hesaba kattığımızda, Türkiye'nin böyle bir boşluğu kapatacak şekilde güven inşa etme girişimlerinin Lübnan'daki konumunun tüm taraflarca onaylanması bakımından kolaylaştırıcı bir etki oluşturacağını ifade edebiliriz.

KRONOLOJİ

20 Ocak	Terör örgütü PKK/YPG'nin Tel Rıfat'tan Afrin'e yönelik saldırısında dört kişi öldü, 20 kişi yaralandı.
1 Şubat	Lübnan Başbakanı Necib Mikati, beraberindeki bakanlar heyetiyle birlikte Türkiye'ye ziyarette bulundu. İki ülke liderleri ve bakanları arasında yapılan görüşmelerde enerji iş birliği başta olmak üzere ekonomi ve turizm başlıkları masaya yatırıldı.
17 Şubat	MİT operasyonu ile terör örgütünün bombalı eylemlerden sorumlu üyesi Süleyman Orhan etkisiz hale getirildi.
11-13 Mart	Antalya Diplomasi Forumu kapsamında Türkiye'ye gelen Lübnan Dışişleri Bakanı Abdullah Buhabib ve Ekonomi Bakanı Emin Selam, Türk mevkidaşları ile bir araya gelerek Lübnan'ın kronikleşen ekonomik ve siyasi sorunlarına ilişkin çözüm yollarını ele aldılar.
13 Kasım	Terör örgütü PKK/YPG, İstiklal caddesinde terör saldırısı gerçekleştirdi. Saldırıda altı sivil hayatını kaybetti.
21 Mart	Anayasa Komitesi 7. turu İsviçre'de toplandı. Toplantıdan kayda değer bir sonuç çıkmadı.
30 Mayıs	Anayasa Komitesi 8. turu yapıldı. Bir sonuç çıkmadı.

- 15 Haziran Astana Müzakerelerinin 18. toplantısı yapıldı.
- 24 Haziran TBMM Sağlık Komisyonu Başkanı Recep Akdağ “Lübnan’da Sürdürülebilir Sağlık Sistemi’ne Doğru” temalı konferansa katılmak üzere gittiği Beyrut’ta, Başbakan Mikati ile bir araya gelerek başta sağlık sektörü olmak üzere tüm alanlarda Türkiye’nin Lübnan’a olan desteğini yineledi.
- 29 Temmuz TİKA, Lübnan Turizm Bakanlığı için yaptırdığı tanıtım ofisini yetkililere teslim etti. Lübnan Turizm Bakanı Velid Nassar ülkenin turizm sektörüne verdiği desteklerden ötürü TİKA’ya teşekkür ederek gelecekte daha fazla iş birliği yapmayı umduklarını vurguladı.
- 8 Eylül DEAŞ’ın en önemli sözde üst düzey yöneticilerinden Abu Zeyd kod adlı terörist Türkiye’de yakalandı.
- 18 Ekim UNIFIL kapsamında Lübnan’da bulunan Türk askerlerinin görev süresinin uzatılmasına ilişkin tezkere TBMM’de kabul edildi.
- 19 Kasım TSK terör örgütüne yönelik Suriye ve Irak’ta eş zamanlı olarak Pençe-Kılıç Harekatı’na başladı.
- 22 Kasım Astana Müzakerelerinin 19. toplantısı düzenlendi. Toplantı sonrası ortak sonuç bildirisi aımlandı.
- 23 Kasım Türk SİHA’ları ile düzenlenen hava saldırılarıyla terör örgütünün kontrolündeki Dicle ve Süveyde petrol ve gaz sahaları hedef alındı.
- 28 Aralık Milli Savunma Bakanı Akar ve Milli İstihbarat Başkanı Fidan, Rusya Savunma Bakanı Şoygu, Esed rejimi Savunma Bakanı Ali Mahmud Abbas ile rejim ve Rus istihbarat başkanlarıyla Rusya’da görüştü.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKALARI 2022

MEHMET RAKİPOĞLU

Dr., Batman Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye-Körfez ilişkileri Arap devrimleri sürecinde birçok meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. Devrim/darbe, değişim/statüko, otoriterlik/demokrasi gibi ikilemlerde Türkiye ve Körfez'deki bazı aktörlerin farklı siyasal kutuplarda yer alması ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Dahası ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Fakat 2020 sonrası yaşanan küresel, bölgesel ve yerel ölçekli gelişmeler Türkiye-Körfez ilişkilerinde olumlu bir zemin oluşturmuştur. Bu anlamda 2022 de Türkiye-Körfez ilişkileri açısından oldukça verimli bir yıl olmuştur. Gerginliklerin bir kenara bırakıldığı, ilişkilerdeki normalleşmelerin kurumsallaştığı ve iş birliklerinin derinleştirildiği 2022'de üst düzey ziyaretler ve imzalanan birçok anlaşma Türkiye-Körfez ilişkilerinin yeni bir döneme girdiğini ortaya koymuştur.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki normalleşme/yumuşama hamleleri bağlamında yaşanan ilk gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şubat'ta Suudi Arabistan'a ziya-

ret düzenleyeceğini ilan etmesi olmuştur. Fakat bu ziyaret çeşitli sebeplerden ötürü Nisan'a ertelenmiŐtir.¹ Mart'ta Suudi yetkililerin Türkiye'ye gönderdiği mektuptan sonra Kaşıkçı davasının tamamen Suudi yargısına devredilmesi kararı ile ilişkilerde normalleşme adına önemli bir adım atılmıştır. Bu anlamda 28 Nisan'da Suudi Arabistan'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan Ankara-Riyad hattında yeni bir sayfa açmıştır.²

Dört buçuk yıl aradan sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmesi Ankara-Riyad hattındaki normalleşmenin en büyük adımı olarak görülebilir. Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Körfez ölkelerini de kısa süre önce ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan ziyareti Ankara'nın Körfez içi istikrar ve dayanıŐmaya önem verdiğini ortaya koymaktadır.³ Bu ziyaret sonrası en az üç alanda ilişkilerin geliştirileceği tahmin edilebilir. Bunlardan ilki ve en öncelikli olanı ekonomidir. Nitekim Türk ürünlerine karşı uygulanan gayriresmi ambargonun kalkması ile iki ölkeler arasındaki ticaret artmaya başlamıştır. Örneğin Haziran 2021'de 358 milyon dolar olan ticaret hacmi, Haziran 2022'de 622 milyon dolara çıkmıştır.⁴ Bunun yanında Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu kapsamındaki NEOM projesi başta olmak üzere birçok modern Şehir projesine Türk yatırımcı ve müteahhit ilgi duymaktadır.⁵ Dahası birçok Suudi yetkili yerel basına verdikleri demeçlerde Türkiye'nin eğitim, sağlık ve alt yapı gibi alanlardaki tecrübelerinden krallığın faydalanabileceğini dile getirmiştir.⁶ Dolayısıyla ekonomi iki ölkelerin öncelikli iş birliği yapacağı alan olarak zikredilebilir. Türk-Suudi İŞ Konseyi'nin canlandırılması gibi kurumsal adımların atılması da ihtimal dahilindedir.

¹ Ali Bakir ve Eyüp Ersoy, "Why Turkey and Saudi Arabia are Resetting Relations", *The New Arab*, 2 Mayıs 2022, <https://www.newarab.com/analysis/why-turkey-and-saudi-arabia-are-resetting-relations>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

² Burhanettin Duran, "Suudi Arabistan'la Yeni Sayfa", *Sabah*, 30 Nisan 2022.

³ Sinem Cengiz, "Time for Saudi Arabia and Turkey to Reset the Clock", *Arab News*, 29 Nisan 2022, <https://www.arabnews.com/node/2073371>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴ "Suudi Arabistan ile Türkiye Arasındaki Ticaret Oranı Haziran Ayında %73,7 Arttı", *Yeni Şafak*, 26 Ağustos 2022.

⁵ MenekŐe Tokyay, "Erdogan's Visit to the Kingdom is Expected to Usher in a New Era of Cooperation Between the Two Countries", *Arab News*, 30 Nisan 2022, <https://www.arabnews.com/node/2073666/middle-east>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁶ Zekeriya Kurşun, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerine Yeniden Bakmak", *Anadolu Ajansı*, 2 Mayıs 2022.

İlişkilerin geliştirileceği ikinci alan siyasi iş birliğidir. Bu anlamda başta Yemen'in toprak bütünlüğü olmak üzere iki ülke birçok alanda siyasi iş birliğine gidebilir. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti sonrası iki ülke arasında diplomasi trafiği artmış, 3 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop ile Suudi Arabistan Şura Meclisi başkanı Abdullah Muhammed İbrahim Şeyh arasında telefon görüşmesi gerçekleşmiştir. Ekim'de ise Türkiye-Suudi Arabistan Parlamentolar Arası Dostluk Grubu üyeleri Riyad'da bir araya gelmiştir. Aralık'ta da Şura Meclisi başkanı, TBMM başkanı Şentop'un davetiyle Ankara'yı ziyaret etmiştir.⁷ Parlamento temsilcilerinin bir araya gelmesi ve samimi mesajların paylaşılması birçok uzman tarafından normalleşmenin kurumsal boyuta evrildiği, parlamento temasları üzerinden normalleşme sürecine katkı sağlandığı şeklinde yorumlanmıştır.⁸

İlişkilerin geliştirileceği üçüncü alan ise savunma ve güvenlidir. Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez'in güvenlik tedariki noktasında ABD ile yaşadığı sorunlar ve İran'ın artan nüfuzu gibi gelişmeler, Riyad-Ankara hatında savunma ve güvenlik alanında iş birliği zemini oluşturabilir. Diğer bir ifadeyle Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen gibi bölgelerde artan İran nüfuzu ve bölgesel meydan okumalar Türkiye-Suudi Arabistan güvenlik iş birliğini teşvik eden gelişmeler olarak görülebilir.⁹ Bu anlamda İran'ın dengelenmesi noktasında Türk savunma ürünlerinin Suudi Arabistan'a satışı ve Körfez güvenliğinde Türk askeri varlığının artması beklenebilir. Suudi Arabistan'ın Türkiye'den ülkesinde silahlı insansız hava aracı (SİHA) üretimi yapılmasını talep etmesi bu minvalde okunabilir.¹⁰ Türkiye'nin Körfez'de artan etkisinin bölgesel istikrar ve güvenlik bağlamında Ankara'nın etkin rol almasıyla doğrudan alakalı olduğu ifade edilebilir.¹¹ Bu noktada Türkiye'nin SİHA'lar başta olmak üzere birçok savunma sanayi ürünlerinin kapasitesinin Azerbaycan, Libya, Suriye ve Irak gibi çatışma alanlarında ispatlanmış olması Suudi

⁷ Gülşen Topçu, "Suudi Arabistan Şura Meclisi Başkanı, TBMM Başkanı Şentop'un Davetlisi Olarak Ankara'ya Geldi", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2022.

⁸ Sinem Cengiz, "Everyone Benefits When Countries Talk to Each Other", Arab News, 21 Ekim 2022, <https://www.arabnews.com/node/2185596>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁹ Sinem Cengiz, "Regional Challenges Encourage Saudi-Turkish Cooperation", Arab News, 7 Ocak 2022, <https://www.arabnews.com/node/1999926>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁰ "Reuters: Türkiye BAE'ye İlk Kez SİHA Sattı, Suudi Arabistan Ülkede Üretim Yapılmasını Talep Etti", Independent Türkçe, 21 Eylül 2022.

¹¹ Burhaneddin Duran, "Körfez'de Yükselen Türkiye Etkisi", *Sabah*, 18 Şubat 2022.

Arabistan'ın Türkiye ile ilişkilerini etkilemiştir. Bu anlamda Suudi Arabistan Genelkurmay Başkanı Katar'da düzenlenen deniz savunma fuarında Türk ürünlerinin sergilendiği alanı ziyaret etmiş ve savunma sanayii ürünleri hakkında bilgi almıştır.¹²

İlişkilerin olumlu yönde seyrettiğini gösteren bir diğer gelişme Suudi Arabistan veliaht prensi Muhammed bin Selman'ın Türkiye'ye yaptığı ziyarettir. 22 Haziran'da gerçekleşen bu ziyaret ilişkilerdeki normalleşme sürecinin Suudi Arabistan tarafından benimsendiğini ve kurumsallaştığını göstermektedir. Ürdün ve Mısır gibi ülkelerin de dahil olduğu bölgesel bir ziyaret kapsamında Türkiye'ye gelen Muhammed bin Selman, Ankara'ya yönelik bakışının değiştiğini ortaya koymuştur. İki lider arasındaki görüşme sonrası yayımlanan ortak bildiri de görüldüğü üzere normalleşmenin uzun vadeli hesaplara dayandığı söylenebilir.¹³ Görüşmelerde Suudi tarafı ticaret alanında Türkiye ile iş birliğini derinleştirmek istemiştir.¹⁴ Bu anlamda Suudi yetkililer Türkiye'ye üçüncü ülkelerde ortak yatırım yapma, Türk ürünlerinin sergileneceği fuar organize etme ve 3,3 trilyon dolarlık 2030 Vizyonu çerçevesinde gerçekleşecek projelere teklif vermeyi sunmuştur. Ziyaretle birlikte iki ülkenin de medya temsilcileri bir araya gelmiş ve ilişkilerin geliştirilmesi noktasında medyanın nasıl bir rol oynayacağına dair fikir teatisinde bulunmuşlardır.¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Suudi Arabistan Veliiaht Prensı Muhammed bin Selman'ın karşılıklı ziyaretleri sonrası iki ülke ilişkilerine olumlu yansıyan gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin ilişkileri zedeleyen medya platformlarının büyük çoğunluğu karşıt yayın politikalarından vazgeçmiştir. Bu durum Ankara tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye, Suudi Arabistan ve BAE haber sitelerine yönelik yasağı kaldırmıştır. Bu anlamda Suudi Arabistan'ın resmi haber ajansı Saudi Press Agency (SPA) ve Suud rejimine yakın Okaz, Riyad ve Beyan gibi haber platformlarına erişim açılmıştır. Ayrıca Ekim'de medya alanında kurumsal iş birlikleri geliştirilmiştir. Bu anlamda Suudi Arabistan Basın Kurumu Başkanı Fahd bin Hassan Akran ile Türkiye İletişim

¹² Sinem Cengiz, "Riyadh and Ankara Move to Repair Their Relations", Arab News, 25 Mart 2022, <https://www.arabnews.com/node/2050466>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹³ Burhanettin Duran, "Bin Selman ve Lapid Ziyaretlerinin Ardından", *Sabah*, 24 Haziran 2022.

¹⁴ Dilek Güngör, "Suudi Arabistan'dan 3 Teklif", *Sabah*, 24 Haziran 2022.

¹⁵ "Türk ve Suudi Arabistanlı Gazeteciler, Ankara'da Bir Araya Geldi: İş Birliği Ele Alındı", Independent Türkçe, 23 Haziran 2022.

Başkan Yardımcısı Çağatay Özdemir Riyad'da görüşmüştür. Görüşme kapsamında radyo, televizyon ve haber akışı gibi alanlarda iş birlikleri ele alınmıştır.¹⁶ Bunlara ek olarak Ortadoğu'nun en büyük yayıncısı olan Suudi firması MBC Grup, Türkiye'deki Medya Yapım ve Ay Yapım ile ortaklık anlaşması imzalamıştır. Beş yıllık iş birliğini içeren anlaşma kapsamında mezkur yapımcı firmaların Arapça seçenek sunması ve üretimlerin Arapça dijital yayın platformu olan Shahid'de yayımlanmasına karar verilmiştir.¹⁷

Ekim'de iki ülke arasındaki ekonomik ve finansal iş birliğinin güçlendirilmesi adına Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve mevkidaşı ile görüşmüştür.¹⁸ Ziyaretleri kapsamında Bakan Nebati, 6. Gelecek Yatırım Girişimi Konferansına katılmış, Suudi yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisini artırmak için bir dizi girişimde bulunmuş, dünyanın birçok noktasından gelen iş insanları ve yatırımcılarla görüşmüştür. Bakan Nebati'nin Suudi Arabistan'daki girişimleri olumlu sonuç vermiştir. Bu anlamda Aralık'ın başında Suudi Arabistan maliye bakanı yaptığı açıklamada Türkiye ile çok iyi ilişkilerinin olduğunu ve 5 milyar doların Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasına aktarılacağını dile getirmiştir.¹⁹ Aralık'ta gerçekleştirilen Türkiye-Suudi Arabistan İş ve Yatırım Forumu toplantısında Suudi Arabistan Yatırım Bakanı Halid bin Abdülaziz Falih ile görüşen Hazine ve Maliye Bakanı Nebati ticaret hacminin 30 milyar doların üstüne çıkarılmasının hedeflendiğini açıklamıştır.²⁰

Suudi Arabistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi noktasında atılan karşılıklı siyasi adımlar ticari ve ekonomik ilişkilerin de geliştirilmesini sağlamıştır. Bu anlamda Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yaptığı ihracatta ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu artış Velaht Prens Muhammed bin Selman'ın Haziran 2021'deki ziyareti sonrası Türk ürünlerine yönelik ambargonun sona ermesiyle hızlanmıştır. Örneğin 2021'de 215 milyon dolar olan ihracat rakamı

¹⁶ "Talks Focus on Cooperation in Media Between Saudi Arabia and Türkiye", Arab News, 4 Kasım 2022, <https://www.arabnews.com/node/2193286/saudi-arabia>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁷ "Türk Dizileri Arap Yarımadası'na Dönüyor: MBC Group, Medyapım ve Ay Yapım ile Ortaklık Anlaşması İmzaladı", *Şarku'l-Evsat*, 22 Ekim 2022.

¹⁸ "Bakan Nebati Suudi Arabistan'da Mevkidaşıyla Görüştü", *Hürriyet*, 25 Ekim 2022.

¹⁹ "Suudi Arabistan Türkiye'ye Birkaç Gün İçinde 5 Milyar Dolar Yatıracak", Bloomberg HT, <https://www.bloomberght.com/suudi-arabistan-turkiye-ye-birkac-gun-icinde-5-milyar-dolar-yatiracak-2320686>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁰ Dora Mengüç, "Türkiye-Suudi Arabistan İş ve Yatırım Forumu'nda Ortak Mesaj: Kaybedilen Vakti Telafi Etmeliyiz", *Independent Türkçe*, 22 Aralık 2022.

2022'de 942 milyon dolara çıkmıştır. Benzer şekilde 2021'de 3,3 milyar dolar civarında olan ithalat rakamı 2022'de 4 milyar doları aşmıştır. Bu anlamda siyasi normalleşmenin ticari ilişkilere olumlu yansıdığı söylenebilir.

Öte yandan ikili ilişkilerdeki siyasal normalleşmenin olumlu yansıdığı bir diğer alan da hac ve umre turizmidir. Suudi Arabistan'ın Türk hacı ve umre adaylarına yönelik uyguladığı kısıtlama kaldırılmış, Türkiye'den gelen tüm vize taleplerine izin verilmiştir.²¹ Suudi Arabistan Hac ve Umre Bakanı Türkiye'ye gelerek Diyanet İşleri Başkanı ile görüşmüş ve hac-umre konusundaki sorunların çözüldüğünü ve iş birliğinin güçlendirildiğini dile getirmiştir.²²

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

2021'in son aylarında gerçekleşen Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid'in Ankara ziyareti ile normalleşme yolunda girişimlere şahit olunan Türkiye-BAE ilişkileri 2022 içerisinde de önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu anlamda Yemen'deki İran destekli Husi milislerinin Abu Dabi'ye yönelik saldırıları Türkiye'nin kınaması iki ülke arasında güvenlik iş birliğini ortaya çıkarmıştır. İlişkileri zedeleyen medya platformları karşıt yayınları bırakmış ve Türkiye, BAE haber sitelerine yönelik yasağı kaldırmıştır. Örneğin BAE resmi haber ajansı WAM ve *İttihad* gibi rejime yakın gazetelere erişim açılmıştır.

İkili ilişkileri etkileyen en önemli gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şubat'ta BAE'ye yaptığı ziyaret olmuştur. 2013'ten beri bir ilki ifade eden bu ziyaret öncesi Cumhurbaşkanı Erdoğan BAE'nin *Khaleej Times* gazetesinde iki ülkenin bölgesel barış ve istikrara fayda sağlayacağına dair bir yazı kaleme almıştır.²³ Benzer şekilde Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun da BAE merkezli *İttihad* gazetesinde ilişkilerin önemine dair bir yazı yazmıştır.²⁴

Burç Halife kulesinde Türk bayrağının dalgalanması ve medya üzerinden Türkiye karşıtı propagandanın son bulmasıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti Türkiye-BAE ilişkileri açısından kilometre taşı niteliği taşımaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BAE'deki karşılanması ve düzenlenen seremo-

²¹ "Suudi Arabistan, Türkiye'den Tüm Vize Çeşitlerine Umre İzni Verdi", Independent Türkiye, 15 Aralık 2022.

²² Abdülhakim Günaydın, "Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Dövizin Yükselmesi Nedeniyle Hac ve Umre Başvurularında Azalma Yok, Büyük Teveccüh Var", Independent Türkiye, 11 Aralık 2022.

²³ Recep Tayyip Erdoğan, "Now is The Time for Regional Peace and Cooperation Initiatives", *Khaleej Times*, 13 Şubat 2022.

²⁴ "Erdoğan'ın BAE Ziyaretinin Detayları Belli Oldu", Independent Türkiye, 13 Şubat 2022.

ni Abu Dabi'nin normalleşmeyi ileri götürme noktasında ciddi olduğunu göstermiştir.²⁵ Bu anlamda ziyaret kapsamında yatırım, turizm ve alt yapı başta olmak üzere on üç farklı alanda birçok anlaşma imzalanmıştır.²⁶ Bu anlaşmalarla birlikte Türkiye menşei ürünlerin BAE ve Körfez pazarına kolaylıkla erişmesi küresel, bölgesel ve yerel meydan okumalarla boğuşan Türkiye ekonomisine olumlu yansımıştır.²⁷ Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretiyle birlikte Türkiye-BAE arasında serbest ticaret anlaşması görüşmeleri de başlatılmıştır.²⁸

Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan BAE'ye ikinci resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. BAE Devlet Başkanı Şeyh Halife bin Zayid Nahyan'ın ve-fatı nedeniyle taziye ziyaretinde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a üst düzey birçok bürokrat eşlik etmiştir.²⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ziyareti BAE merkezli Vatan, Suud sermayeli *Şarkul-Evsat* ve el-Arabiyyah gibi Arap basınında geniş yankı uyandırmıştır.³⁰ Bu ziyaret sonrası BAE Dışişleri Bakanı Nahyan Ankara'ya gelerek normalleşmenin kurumsallaştığını ortaya koymuştur.³¹

Siyasi ziyaretlerin yanında güvenlik alanında iş birliğini hızlandıran adımlar da atılmıştır. Bu anlamda Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Mayıs'ın sonunda BAE'ye gitmiştir. Böylelikle on beş yılın ardından ilk defa bir savunma bakanı BAE'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında BAE Savunma İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Muhammed bin Ahmed Bovardi ile görüşen Akar, iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin geliştirilmesi noktasın-

²⁵ Havvanur Fadila, "BAE'den Türk Heyetine Göz Alıcı Karşılama Töreni", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 23 Şubat 2022.

²⁶ Ali Bakir, "Abu Dhabi's Charm Offensive: Deciphering UAE- Turkey Normalization", *CeSPI Brief*, Sayı: 42, (Şubat 2022); Betül Doğan Akkaş, "BAE ile Yumuşama: Ekonomik Çıpa, Jeopolitik Test", *Perspektif*, 21 Şubat 2022, <https://www.perspektif.online/bae-ile-yumusama-ekonomik-ci-pa-jeopolitik-test>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁷ Necmettin Acar, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BAE Ziyaretinin Yankıları", *Anadolu Ajansı*, 16 Şubat 2022.

²⁸ Ragıp Soylu, "Turkey and UAE Launch Free Trade Deal Talks", *Middle East Eye*, 14 Şubat 2022, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-uae-free-trade-deal-talks-launched>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Abu Dabi'ye Taziye Ziyareti", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 17 Mayıs 2022.

³⁰ Mahmut Geldi, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BAE Ziyareti Arap Medyasında Geniş Yer Buldu", *Anadolu Ajansı*, 16 Şubat 2022.

³¹ Berk Özkan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, BAE Dışişleri Bakanı Al Nahyan'ı Kabul Etti", *Anadolu Ajansı*, 27 Mayıs 2022.

da olumlu mesajlar vermiştir.³² Temmuz'da ise BAE Genelkurmay Başkanı Korgeneral Hamad Muhammed Sani Rumaysi Türkiye'ye gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler'in davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Rumaysi ile Türkiye güvenlik bürokrasisi arasında askeri eğitim, iş birliği ve savunma sanayi konularındaki potansiyel iş birliği alanları konuşulmuştur.³³ Bu çerçevede iki ülke arasında Libya ve Doğu Akdeniz bağlamındaki rekabet yerini iş birliğine bırakmıştır.³⁴ Benzer şekilde Haziran'da yirmi adet Türkiye üretimi SİHA BAE'ye satılmıştır. ABD'nin on sekiz adet SİHA'yı içeren 2,9 milyar dolarlık silah satışını dondurmasının ardından BAE, Türkiye'den 120 adet SİHA talebinde bulunmuştur.³⁵

İki ülke arasında güvenlik iş birliği çerçevesinde İçişleri Bakanı Süleyman Soylu da resmi temaslarda bulunmak üzere Kasım'da Abu Dabi'ye gitmiştir. BAE başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı ile bir araya gelen Soylu, iki ülkenin güvenlik alanında yapabileceği ortak çalışmalara dair görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu anlamda iki ülke arasında Ortak Stratejik Güvenlik Diyalogu mekanizması kurulması kararlaştırılmıştır.³⁶ Bu mekanizma ile hem iki ülke hem de bölgede güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca ülkeler arasındaki iş birliği ve stratejik ortaklığın güçlendirilmesi ve emniyet güçleri arasındaki ortak çalışmaların artırılması da amaçlanmıştır.³⁷

İlişkilerin geliştirildiği son alan ekonomi ve muhtelif alanlardaki teknik iş birliğidir. Bu anlamda normalleşme sonrası BAE'li üç bakan ve birçok şirket üst yöneticisi yatırım için Türkiye'ye gelmiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank'ın davetiyle Türkiye'ye gelen BAE heyeti, sanayi, yenilenebilir enerji, petrokimya, gıda, e-ticaret, savunma, otomotiv ve havacılık sektörlerinde Türkiye ile iş birliği olanaklarına dair görüşmeler gerçekleştirmiştir.

³² "15 Yıl Sonra İlk: Milli Savunma Bakanı Akar, BAE Savunma Bakanı Al Bowardi ile Görüştü", *Habertürk*, 30 Mayıs 2022.

³³ "Milli Savunma Bakanı Akar, BAE Genelkurmay Başkanı Korgeneral Al Rumaithi'yi Kabul Etti", *Anadolu Ajansı*, 5 Temmuz 2022.

³⁴ Dilara Aslan, "Global Events to Push Turkey, UAE to Cooperate in East Med, Libya", *Daily Sabah*, 20 Şubat 2022.

³⁵ "BAE, Türkiye'den 120 Adet SİHA Talep Ediyor", *Independent Türkçe*, 18 Kasım 2022.

³⁶ Sinem Cengiz, "Turkey-UAE Rapprochement Grows Under Security Umbrella", *Arab News*, 2 Aralık 2022, <https://www.arabnews.com/node/2209731>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³⁷ "İçişleri Bakanı Soylu'dan BAE'de Kritik Görüşmeler", *Yeni Şafak*, 29 Kasım 2022.

Bu görüşmeler sonrasında uzay teknolojisi alanında mutabakat muhtırası imzalanmıştır.³⁸ Ayrıca görüşmeler sonrası Türkiye'nin mücevher ihracatında BAE birinci sıraya yerleşmiştir. Bu anlamda Haziran 2021'e kıyasla Türkiye'nin BAE'ye mücevher ihracatı yüzde 151 artarak 135,7 milyon dolara ulaşmıştır.³⁹ İki ülke arasındaki ekonomik iş birliği çerçevesinde BAE yatırım fonu Abu Dabi Kalkınma Holding'i de Türkiye'deki yatırımlarını artırmıştır. Bu anlamda holding otuzdan fazla ülkeye ihracat yapan Türk firması Birgi Mefar'ı satın almıştır.⁴⁰

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

Türkiye-Katar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi noktasında bir meydan okuma olarak değerlendirilen⁴¹ Körfez krizinin ve Türkiye-BAE/Suudi Arabistan geriliminin sona ermesiyle ikili ilişkilerin geliştirilmesi kolaylaşmıştır. İlk olarak Katar Emiri Temim Sani Mayıs 2022'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Küresel ekonomik ve bölgesel siyasal dengelerin değişmeye başladığı bir konjonktürde yapılan bu ziyaret iki ülke arasında tesis edilen iş birliği zemininin güçlenerek devam ettiğini kanıtlamaktadır. Nitekim İletişim Başkanı Fahrettin Altun, Katar Emiri Sani'nin Türkiye ziyareti sonrasında Katar Haber Ajansı'na verdiği röportajda ziyaretin Ankara-Doha arasındaki koordinasyon ve iş birliğini güçlendirdiğini ifade etmiştir.⁴²

İki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik iş birliğine dönüşmesi anlamında Ekim 2022'de Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite Sekizinci Toplantısı İstanbul'da icra edilmiştir. Bu toplantı ile iki lider arasında son sekiz yılda otuz bir zirve gerçekleştirilmiş ve uluslararası diplomaside rekor kırılmıştır. Liderler arasında gerçekleşen görüşme sonrası iki ülke arasında birçok farklı alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Bu alanlar arasında medya, ticaret, bilgi

³⁸ "Türkiye, UAE ink Memorandum of Cooperation on Space Tech", Middle East Monitor, 14 Temmuz 2022, <https://www.middleeastmonitor.com/20220714-turkiye-uae-ink-memorandum-of-cooperation-on-space-tech>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³⁹ "BAE Çıldırıldı! Türkiye'den Satın Almaya Başladı", *Yeni Akit*, 9 Temmuz 2022.

⁴⁰ Aarti Nagraj, "ADQ Buys Turkish Pharmaceutical Company Birgi Mefar Group in Expansion Push", The National, 13 Haziran 2022, <https://www.thenationalnews.com/business/2022/06/13/adq-buys-turkish-pharmaceutical-company-birgi-mefar-group-in-expansion-push>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴¹ Muhittin Ataman, "Türkiye-BAE İlişkilerinde Normalleşmenin Anlamı", *Sabah Perspektif*, 18 Şubat 2022.

⁴² "Altun: Katar ve Türkiye Bir Elin Parmakları Gibi", TRT Haber, 15 Mayıs 2022.

teknolojileri, tarım, sanayi, afet ve acil yardım yönetimi bulunmaktadır. Ayrıca karşılıklı olarak dışişleri ve içişleri bakanlıkları arasında da bir dizi yeni anlaşmaya imza atılmıştır.⁴³ Söz konusu anlaşmalarla iş birliği alanları genişletilmiş, bu durum ekonomik ilişkilere doğrudan olumlu yansımıştır. Bu anlamda Türkiye'nin Doha Büyükelçiliği Ticaret Ataşeliği resmi istatistik verilerine göre 2022'nin ilk sekiz ayında Türkiye ile Katar arasındaki ticaret hacmi 1,4 milyar doları aşmıştır. 2021'e kıyasla yüzde 60 artış gösteren ticaret hacmi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiğini ortaya koyar niteliktedir. Ekonomik ilişkilerin geliştiğini gösteren bir diğer işaret ise yatırım alanıdır. Bu anlamda 700'den fazla Türk firması Katar'da faaliyet gösterirken 200'e yakın Katarlı firma Türkiye'de aktif şekilde işlem yapmaktadır. Ayrıca Katar, Türkiye'de 35 milyar dolara yakın bir yatırıma sahipken Türkiye merkezli firmaların Katar'da üstlendiği projeler 22 milyar dolar civarındadır. Son olarak Katar Yatırım Fonu, 2016'da Türkiye'de hizmete açılan Avrasya tünelinin yüzde 50 ortağı olan Güney Koreli SK HoldCo Pte. Ltd. şirketinin bir kısım hissesini alarak tünele ortak olmuştur.⁴⁴

İki ülke arasında güvenlik alanındaki iş birliği de devam etmektedir. Bu anlamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK), Katar'da Dünya Kupası Kalkanı Harekatı kapsamında altı ay süreyle görevlendirilmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 5 Ekim'de TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Söz konusu tezkere Doha'nın Ankara ile güvenlik iş birliğini devlet politikası olarak benimsediğini ve Türkiye'nin Körfezdeki askeri dengeleyici rolünün devam ettiğini göstermektedir.⁴⁵ Öte yandan TSK'nın yanında Türkiye koluk kuvvetleri de Katar'ın güvenliğini sağlayan uluslararası aktörler arasında yer almıştır. Bu anlamda Türkiye üç bin çevik kuvvet, 100 özel hareket, 50 bomba uzmanı polisi ve 80 bomba arama köpeğini Katar'da görevlendirmiştir. Dünya Kupası boyunca oynanan bütün müsabakalarda aktif görev alan Türkiye emniyet mensupları görevlerini başarı ile ifa etmiştir. Bununla birlikte Türkiye eğitim noktasında da Katar güvenliğine destek sağlamıştır. Bu çerçevede Katar güvenlik güçlerine Türk yetkililer tarafından özel operasyon-

⁴³ Koray Taşdemir, "Türkiye ile Katar Arasında Kritik Anlaşmalar! Başkan Erdoğan, Katar Emiri Al Sani'yi Kabul Etti", *Sabah*, 14 Ekim 2022.

⁴⁴ "Katar Yatırım Fonu, Avrasya Tüneli'ne Ortak Oldu", Bloomberg HT, 13 Eylül 2022..

⁴⁵ Mahmut Geldi, Serdar Bitmez, Hacer Başer ve Safiye Karabacak, "Türkiye ve Katar 8 yılda 30 Zirveyle 80'i Aşkın Anlaşmaya İmza Attı", *Anadolu Ajansı*, 14 Ekim 2022.

lar, bomba imha, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer tehditlere karşı güvenlik önlemleri konularında personel desteği ve eğitimi sağlanmıştır. Bu anlamda Polis Akademisi 58 farklı kurs ve tatbikatla 960 Katar polis birimini eğitmiştir.⁴⁶ Benzer şekilde Katar kıyılarının güvenliğini sağlamak adına Türk Kara ve Deniz kuvvetlerinden oluşan ortak bir görev gücüyle bir Türk savaş gemisi Katar yakınlarına konuşlandırılmıştır.⁴⁷

TÜRKİYE-BAHREYN İLİŞKİLERİ

Bahreyn ile ilişkilerde ise geçtiğimiz yıllara kıyasla hareketlilik yaşanmıştır. Suudi Arabistan'ın peşine takılarak Türkiye ile ilişkileri gergin yürüten Bahreyn⁴⁸ normalleşme sürecinde de Riyad'ın takip ettiği siyaseti izlemiş, Ankara ile ilişkileri geliştirmeyi tercih etmiştir. Türkiye de Bahreyn ile ilişkileri onarma noktasında adımlar atmıştır. Bu anlamda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bahreyn ziyareti 2022'de iki ülke arasındaki ilk diplomatik temas olarak kaydedilmiştir. Çavuşoğlu Bahreyn'deki temasları kapsamında mevkidaşı Abdüllatif bin Raşid Zeyani ile görüşmüş, ekonomik ve ticari ilişkileri ilerletmenin iki ülkenin de ortak hedefi olduğunu dile getirmiştir. Çavuşoğlu ziyaret öncesi Bahreyn medyasına yaptığı açıklamalarda ikili ilişkilerin yeni bir döneme girdiğini ve Türkiye'nin Körfez'in güvenliğini önemseydiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Ayrıca Türkiye-Bahreyn Karma Ekonomik Komisyon toplantısının Mart'ta yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁰ Söz konusu toplantı 31 Mart'ta Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati'nin katılımıyla Bahreyn'de gerçekleşmiştir. Toplantıda ikili ilişkilerden karşılıklı yatırımlara, ticaretten sanayiye, yatırımdan çeşitli sektörler arasındaki iş birliğine kadar farklı alanları kapsa-

⁴⁶ Mustafa Kırıkçıoğlu, "Turkish National Police Academy Trains More than 14,000 Personnel Worldwide in 5 Years", *Daily Sabah*, 28 Ekim 2019.

⁴⁷ Eleonora Ardemagni, "The Security Side of Qatar's World Cup", Arab Gulf State Institute in Washington, 18 Kasım 2022, <https://agsiw.org/the-security-side-of-qatars-world-cup/>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁸ Sinem Cengiz, "Turkey-Bahrain Relations Getting Back on Track, as Erdogan Set to Visit Manama", Arab Gulf State Institute in Washington, 17 Kasım 2022, <https://agsiw.org/turkey-bahrain-relations-getting-back-on-track-as-erdogan-set-to-visit-manama/>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁹ Enes Canlı, "Türkiye, Bahrain Share Common Vision of 'Stable, Secure' Gulf Region", Anadolu Agency, 30 Ocak 2022.

⁵⁰ Enes Canlı, "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Bahreyn'de Mekkidaşı Zeyyani ile Görüştü", Anadolu Ajanstı, 30 Ocak 2022.

yan konulara ilişkin görüşmeler yapılmıştır. Bakan Nebati toplantı sonrasında görüşmelerin somut ve yapıcı olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Ayrıca Bahreyn muhtelif ekonomik sektörlerle bağlantıları geliştirmeyi amaçlayan Bahreyn Uluslararası Deniz ve Hava TaŐımacılıĐı Hizmetleri Merkezinde faaliyet göstermek üzere Türkiye'ye "yetkili ortak" statüsü vermiştir.⁵²

İki lke arasındaki ilişkiler bölgesel ve küresel gelişmeler bağlamında deĐiŐkenlik göstermiştir. Bir dönem Türkiye'nin Suriye politikasını "işgal" kavramı ile niteleyen Manama yönetimi bu politikasından vazgeçerek Ankara'nın yanında durmaya başlamıştır. Bahreyn ayrıca Katar ve BAE gibi Türkiye ve Birleşmiş Milletler'in (BM) Ukrayna'dan tahıl sevkiyatına ilişkin anlaşmanın dört ay uzatılmasındaki çabalarını takdir etmiştir. Bahreyn dışişleri bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin tahıl anlaşmasının uzatılması noktasındaki çabalarından övgüyle bahsedilmiŐtir.⁵³

KUVEYT VE UMMAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin Körfez'deki diğer aktörlerle ilişkisi 2022'de zayıf kalmıştır. Kuveyt ile üst düzey diplomatik temasın olmadığı 2022'de Umman ile ilişkiler bağlamında birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati ve Umman Sanayi, Ticaret ve Yatırım Teşvik Bakanı Kays Muhammed Yusuf'un katıldığı Türkiye-Umman Karma Ekonomik Komisyon 11. Dönem Toplantısı Ankara'da gerçekteŐmiŐtir. 2-3 Kasım arasında yapılan toplantı kapsamında ikili ilişkileri geliştirme yolları ele alınmış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve yatırımların artırılması gerektiğine dair görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca toplantı sonunda mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁵⁴ öte yandan Umman devletine ait Oman Air isimli hava yolu Şirketi artan talep zerine İstanbul ve Trabzon sefer sayılarını artırmıştır. Maskat'tan İstanbul'a sefer sayısını yediden sekize, Trabzon'a olan sefer sayı-

⁵¹ Zeynep Çetinkaya, "Hazine ve Maliye Bakanı Nebati, Bahreyn'deki Görüşmelerin 'Yapıcı Geçtiğini Bildirdi", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2022.

⁵² "Bahraini-Turkish Cooperation Discussed", Bahreyn News Agency, 31 Mart 2022, <https://www.bna.bh/en/news?cms=q8FmFJgiscL2fwIzON1%2BDqjZbq%2BASIMHPxI%2FWywIQeQ%3D>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁵³ Mahmut Geldi, "Katar, BAE ve Bahreyn, Türkiye ve BM'nin Tahıl Anlaşmasındaki Çabalarını Takdir Etti", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2022.

⁵⁴ "Bakan Nebati Liderliğinde Türkiye-Umman Karma Ekonomik Komisyon Toplandı", *Hürriyet*, 3 Kasım 2022.

sını üçten beşe çıkarmıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki turizm ve ticaret ortaklığı artmaya başlamıştır.⁵⁵

TÜRKİYE'NİN YEMEN POLİTİKASI

Türkiye'nin Yemen politikası öncelikle iç savaş ve insani krizin bir an önce sona erdirilmesi ve darbeye ülkenin önemli noktalarını ele geçiren Husilerin yönetimi uluslararası toplumun tanıdığı meşru hükümette devretmesi üzerine inşa edilmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi adına atılan adımları destekleyen Türkiye, Nisan'da ilan edilen iki aylık ateşkese memnuniyetle karşılamaştır. Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada BM'nin girişimleri doğrultusunda Yemenli taraflar arasında varılan mutabakatın kalıcı ateşkes ve siyasi çözüme katkı sağlaması noktasında Türkiye'nin diyalog ve uzlaşmadan yana olduğu Yemen halkına destek sağlamaya devam edeceği belirtilmiştir.⁵⁶ Ateşkese destekleyen Türkiye aynı zamanda Yemen'de kurulan Başkanlık Konseyini de memnuniyetle karşıladığına dair açıklamalar yapmıştır. 7 Nisan'da Cumhurbaşkanı Hadi'nin yetkilerini devrettiği bu konseyin kurulmasıyla savaşın sona ereceğine dair umutlar artmıştır.⁵⁷ Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklama ile Türkiye konseyi desteklediğini ve bu sürecin kalıcı ateşkes ve siyasi çözüme katkı sağlamsını temenni ettiğini vurgulamıştır.⁵⁸

Öte yandan Türkiye'nin ülkede etkin olan Suudi Arabistan ve BAE ile ilişkilerini normalleştirilmesi de Yemen'deki süreci etkileme potansiyeline sahip bir gelişme olarak okunabilir. Bu anlamda birçok uzman Türkiye-Körfez normalleşmesini Yemen barış süreci açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Nitekim Husileri destekleyen İran, Güney Geçiş Konseyini destekleyen BAE ve meşru hükümetin yanındaki Suudi Arabistan ile temasları sürdüren tek ülke Türkiye'dir. Dolayısıyla Yemen'deki

⁵⁵ "Oman Air Adds More Flights to Istanbul and Trabzon", Oman Air, 15 Ağustos 2022, <https://www.omanair.com/gbl/tr/PressRelease/oman-air-adds-more-flights-to-istanbul-and-trabzon>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁵⁶ Muhammet Tarhan, "Türkiye, Yemen'de İlan Edilen Geçici Ateşkese Memnuniyetle Karşıladi", Anadolu Ajansı, 2 Nisan 2022.

⁵⁷ Mehmet Rakipoğlu, "Husi Karşıtı Blokun Güçlenmesi Yemen'deki Savaşı Bitirir mi?", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2022.

⁵⁸ Muhammet Tarhan, "Türkiye, Yemen'de Başkanlık Konseyi'nin Kurulmasını Memnuniyetle Karşıladi", Anadolu Ajansı, 8 Nisan 2022.

mevcut dengelerde Türkiye-Körfez normalleşmesi ülkedeki barış sürecine olumlu katkı sağlayabilir.⁵⁹

Bu anlamda her ne kadar askeri müdahale seçeneği uzak bir ihtimal olsa da Türkiye, ara buluculuk rolü üstlenerek Yemen'deki tarafları bir araya getirebilir. Öte yandan Türkiye, Suudi Arabistan ile müşterek desteklediği meşru hükümetin uluslararası kapasitesini geliştirerek Yemen'e istikrar gelmesine katkı sağlayabilir.⁶⁰ Son olarak Türkiye'nin Yemen'deki insani yardımları 2022 yılında da devam etmiştir. Birçok sivil toplum örgütü 21. yüzyılın en büyük insani krizini yaşayan Yemen'de yardım faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.⁶¹

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN İLE YAPTIĞI TİCARET (2022, MİLYON DOLAR)		
	İHRACAT	İTHALAT
Suudi Arabistan	942	4.002
BAE	4.829	4.359
Katar	1.427	589
Umman	405	1.442
Bahreyn	200	640
Kuveyt	647	229
Yemen	1.055	36

Kaynak: TÜİK

⁵⁹ Riad Domazeti, "Körfez-Türkiye Normalleşmesi Yemen Barış Sürecini Nasıl Etkiler?", İNSAMER, 14 Ocak 2022, <https://www.insamer.com/tr/korfez-turkiye-normallesmesi-yemen-baris-surecini-nasil-etkiler.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁶⁰ Celeleddin Duran, "Türkiye Yemen'de Barış Sağlayabilir", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 10 Şubat 2022.

⁶¹ "Türkiye'den Yemen'e Acil Yardım", *Yeni Şafak*, 17 Ocak 2022.

KRONOLOJİ

- 30-31 Ocak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Bahreyn Dışişleri Bakanı Abdüllatif bin Raşid Zayani'nin davetine icabetle Bahreyn Krallığı'nı ziyaret etti.
- 14-15 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan BAE'ye iki günlük resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 23 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İslam İş Birliği Teşkilatı 48. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısında Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Ferhan ile görüştü.
- 31 Mart Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati, Bahreyn-Türkiye İş Yatırım Yuvarlak Masa Toplantısına katılmak üzere Manama'ya gitti.
- 29 Nisan Cumhurbaşkanı Erdoğan dört buçuk yıl aradan sonra Suudi Arabistan'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 17 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan, BAE Devlet Başkanı Şeyh Halife bin Zayid Nahyan'ın vefatı nedeniyle taziye için BAE'ye gitti.
- 13 Ekim Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani, Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite Sekizinci Toplantısına katılmak üzere İstanbul'a geldi.
- 27 Ekim Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati, Suudi Arabistan'da düzenlenen 6. Gelecek Yatırım Girişimi Konferansı kapsamında Riyad'a gitti.
- 20 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani'nin davetine icabetle 2022 FIFA Dünya Kupası'nın açılış törenine katılmak üzere Katar'ın başkenti Doha'ya gitti.
- 29 Kasım İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, resmi temaslarda bulunmak üzere BAE'nin başkenti Abu Dabi'ye gitti.
- 3 Aralık İçişleri Bakanı Süleyman Soylu BAE'nin 51. Milli Günü dolayısıyla düzenlenen resepsiyona katıldı.
- 25 Aralık Suudi Arabistan Şura Meclisi Başkanı, TBMM Başkanı Şentop'un davetlisi olarak Ankara'ya geldi.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2022

HAYDAR ORUÇ

Ortadoğu Uzmanı

GİRİŞ

Türkiye'nin 2022'de İsrail, Filistin ve Ürdün ile ilişkileri 2021'den itibaren başlayan bölge ülkeleriyle normalleşme süreci kapsamında yeni açılımlar yapılması hasebiyle gayet olumlu seyretmiştir. Körfez ülkeleriyle başlayan sürece İsrail ve Mısır'ın da eklenmesiyle Türkiye'nin son dönemde daralan diplomatik alanı yeniden genişleyerek tüm bölge sathına yayılmıştır. Yeni dönemde ilişkiler kompartımanlara ayrılarak herhangi bir ülkeyle yaşanan sorunun diğer ülke ilişkilerine zarar vermesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu sayede yılın sonuna gelindiğinde bazı istenmeyen hadiseler vuku bulmasına rağmen İsrail ile tam olarak normalleşme mümkün olabilmıştır.

İsrail içerisindeki bazı kesimlerin son dönemde Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile girilen angajmanlar nedeniyle Türkiye ile normalleşmeye mesafeli yaklaşmasına rağmen yılın başlarında yaşanan bir gelişme bu konudaki direncin kırılmasına yol açmıştır. Zira daha önce Doğu

Akdeniz Gaz Forumu'na ve bu forumun hayata geçirmeyi planladığı Doğu Akdeniz gaz boru hattı projesine destek veren ABD'nin çevre kaygıları nedeniyle desteğini geri çektiğini açıklaması ilgili ülkelerde Çok etkisi yaratmıştır. Bu karardan sonra İsrail'in gazını Avrupa'ya ulaştırmak için yegane seçenek olarak Türkiye güzergahı kalmıştır. Hemen akabinde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması ve baş gösteren küresel enerji kriziyle birlikte Türkiye-İsrail muhtemel iş birliği iyice öne çıkmıştır.

Türkiye, Filistin ve Ürdün ile yıllardan beri devam eden yakın ilişkilerini 2022'de de sürdürmüştür. Hatta İsrail'in yıl içerisinde Mescid-i Aksa'ya yönelik ihlalleri ve yeni illegal Yahudi yerleŐimlere onay vermesi gibi olumsuz gelişmeler sonrasında da gerek Filistin gerekse de Ürdün'e destek verilerek Tel Aviv'in bölgedeki statükoyu değiştirmeye matuf eylemleri engellenmeye çalışılmıştır. İsrail ile normalleşme konusunda atılan her adım öncesi Filistin yönetimi bilgilendirilmiş ve Filistin'e rağmen İsrail ile normalleşme olmayacağı sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu sayede İsrail ile normalleşmede yol alınırken Filistin ve Ürdün yönetimlerinin bundan zarar görmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesine yönelik bir önceki yıldan kalan beklenti, tarafların yeni yılda birbirlerine karşı daha dikkatli bir dil kullanmalarına sebep olmuştur. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan da bazı televizyon kanallarına verdiği demeçlerde İsrail ile Doğu Akdeniz'de bir enerji iş birliğinin olabileceğini ve bunun için de yakın zamanda normalleşmeye yönelik adımlar atılabileceğini ifade etmiştir. Hatta tam tarih vermemekle birlikte ilerleyen günlerde İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Türkiye'ye geleceğini de açıklamıştır.¹

Bu ziyareti organize etmek üzere İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Alon Ushpiz Ocak'ta Türkiye'ye gelerek yetkililerle görüŐmüŐ² ardından da Cumhurbaşkanı sözcüsü İbrahim Kalın ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal Şubat'ta Filistin ve İsrail'de bir dizi temasta bulunmuştur.³

¹ "Turkey Still Interested in Joint Work to Bring Israeli Gas to Europe", *Daily Sabah*, 4 Şubat 2022.

² Toi Staff, "FM Director Visits Turkey Ahead of Possible Erdogan-Herzog Meeting", *The Times of Israel*, 10 Şubat 2022.

³ Lazar Berman, "Turkish Officials Hold Preparatory Talks in Israel Ahead of Herzog Trip to Ankara", *The Times of Israel*, 18 Şubat 2022.

Herzog’un ziyaretinden önce yaşanan bir gelişme iki ülke arasındaki iletişimin artmasına ve normalleşme adımlarının hızlanmasına sebep olmuştur. Zira aynı zamanda Türk vatandaşı da olan Yair Geller isimli İsraili iş adamının, İran istihbaratına bağlı bir hücre tarafından İstanbul’da takip edildiğini tespit eden Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) durumu İsrail istihbaratına bildirmiş ve yapılan koordinasyon sonrası ülkesine gönderilen Geller’in suikasta uğraması önlenmiştir. Deşifre edilen İran ajanlarından oluşan hücrenin 2020’de Tahran’da öldürülen İranlı nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade’nin intikamını almak için böyle bir operasyona kalkıştıkları öğrenilmiştir.⁴

Bu olayın ardından İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın davetlisi olarak 9 Mart’ta Türkiye’ye gelmiştir. Bu ziyaret 2008’den beri iki ülke arasındaki en üst seviye ziyaret olmuştur. Görüşmelerin ardından yapılan ortak basın toplantısında “iki ülke arasında yeni bir dönemin başladığı ve ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabık kalındığı” açıklanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan dışişleri ve enerji bakanlarının Nisan içerisinde İsrail’e gidip iş birliği imkanlarının artırılması için temaslarda bulunacaklarını açıklamıştır.⁵

Herzog’un ziyareti esnasında bazı medya organları tarafından dile getirilen iddia dikkatleri çekmiştir. 1880’de Kudüs’te bulunan ve İstanbul’a getirilerek İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen 2 bin 700 yıllık Siloa Yazıtı’nın iyi niyet göstergesi olarak İsrail’e götürülmek üzere Herzog’a verileceği iddia edilmiştir. Konunun yayılması üzerine bir açıklama yapan Kültür ve Turizm Bakanlığı iddiaları yalanlamış ve söz konusu yazıtın iadesinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır.⁶

Herzog’un ziyaretini takip eden günlerde ise İsrail güvenlik güçlerinin terör saldırılarını gerekçe gösterip Batı Şeria’nın muhtelif şehirlerinde operasyonlar düzenleyerek pek çok Filistinliyi öldürmesi, bazı aşırı milliyetçi provokatörlerin kışkırtmasıyla Mescid-i Aksa’ya baskınlar düzenlenip ibadetlerini yapan Müslümanların hedef alınması ve bölgenin statüsünü değiştirmeye matuf eylemlerde bulunulması nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından basın toplantısında duyurulan bakan ziyaretleri bir türlü hayata geçirilememiştir.

⁴ “Turkey and Mossad Thwart Iran’s Assassination of Israeli Businessman”, *The Jewish Press*, 11 Şubat 2022.

⁵ “İsrail Cumhurbaşkanı Herzog: Amacımız Türkiye ve İsrail Arasında Dostane İlişkilerin Gelişmesinin Temellerini Atmaktır”, *Anadolu Ajansı*, 9 Mart 2022.

⁶ “Kültür ve Turizm Bakanlığı Son Noktayı Koydu! Siloa Yazıtı Kanunen Verilemez”, *Hürriyet*, 13 Mart 2022.

Herzog'un ziyaretiyle başlayan yumuşama sürecine rağmen İsrail'in Filistinlilere yönelik hukuksuz ve gayriinsani davranıŐlarına Türkiye tepkisiz kalmamış ve İsrail makamlarına gönderilen uyarı ile bu gibi eylemlere izin verilmemesi talep edilmiştir. Bu uyarılara rağmen İsrail hükümetinin işgal altındaki Filistin topraklarında yeni yerleşim yerlerine onay vermesi ve aynı zamanda ABD vatandaşı da olan Filistinli gazeteci Őirin Ebu Akile'nin öldürülmesi  zerine Türkiye gösterdiği tepkiyi daha da sertleŐtirerek İsrail'i kınamıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada İsrail yönetimi "uluslararası hukuka ve yerleşik BM parametrelerine aykırı olan, ayrıca iki devletli c z m sürecini tehlikeye atan bu adımları sonlandırma-ya" davet edilmiştir.⁷

Türkiye'den İsrail'e yapılacak bakan seviyesindeki ziyaret ancak İsrail'deki ortamın bir nebze yatıŐmasından sonra Mayıs ayının sonlarında olmuştur. Dışişleri bakanı Mevlüt  avuŐoĐlu Filistin'in ardından 25 Mayıs'ta Tel Aviv'i ziyaret etmiş ve burada muhatabı Yair Lapid tarafından aĐrılanmıŐtır.  avuŐoĐlu'nun on beş yıllık aradan sonra gerc kleŐtirdiĐi ziyaret taraflar arasındaki soğukluğun giderilmesinde önemli katkı sağlasa da beklenen normalleşme ve b y k l lerin atanmasına dair karara varılamamıŐtır.⁸

Yapılan ortak basın toplantısında  avuŐoĐlu Türkiye'nin Filistin, iki devletli c z m ve Mescid-i Aksa'nın statüsü konusundaki hassasiyetini tekrar etmiş, bazı konulardaki görüş ayrılıklarına rağmen karşılıklı diyalogu sürdürmenin iki tarafın da çıkarına olduğunu vurgulamıştır. Heyetler arasındaki görüşmeler neticesinde ilişkilerin kesilmesiyle sonlandırılan Ortak Ekonomik Komitenin yeniden canlandırılmasına karar verilmiş, sivil havacılık ve turizm alanlarında bazı anlaşmalar imzalanmıştır.⁹

⁷ "Filistin'de Artan Gerilim ve İsrail Güvenlik G c lerince Mescid-i Aksa'da İbadet Eden Müslümanlara Müdahale Edilmesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-129_-filistin-de-artan-gerilim-ve-israil-guvenlik-guclerince-mescid-i-aksa-da-ibadet-eden-muslimanlara-mudahale-edilmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023); "İsrail'in Filistin Topraklarındaki YasadıŐı Yerleşim Faaliyetleri ve Cenin Mülteci Kampında Yaşanan Olaylar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13 Mayıs 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-158_-israil-in-filistin-topraklarindaki-yasadisi-yerlesim-faaliyetleri-ve-cenin-multeci-kampinda-yasanan-olaylar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁸ "Israeli FM Meets Turkish Counterpart to Discuss Bilateral Ties", Anadolu Agency, 25 Mayıs 2022.

⁹ Rina Bassist, "Visiting Israel, Turkish Foreign Minister Rehabilitates Bilateral Ties", Al Monitor, 25 Mayıs 2022, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/05/visiting-israel-turkish-foreign-minister-rehabilitates-bilateral-ties>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Çavuşoğlu'nun ziyaretinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden rayına gireceğine dair beklenti oluşmuşken medyaya yansıyan bir haber bu sürecin beklenenden daha hızlı olabileceğine dair yorumlara neden olmuştur. Zira tatil için İstanbul'da bulunan bir grup İsraili turistin, İran istihbaratı adına çalıştığı düşünülen bir terör hücresi tarafından takip edildiği MİT tarafından tespit edilmiştir. MİT, İsrail makamlarını durumdan haberdar etmiş ve İsraili turistlerin gizlilik içerisinde ülkelerine dönmesi sağlanmıştır.¹⁰

Bu olaydan sonra İsrail yönetimi vatandaşlarının bir süre Türkiye'ye gitmemelerini istemiş¹¹ ve Türk güvenlik güçlerinin bahse konu şebekeyi çöktürmesinden sonra seyahat yasağı kaldırılmıştır. Bu gelişme üzerine İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak teşekkür etmiş ve muhtemel saldırılar için güvenlik birimlerinin ortak hareket etmeleri konusunda mutabık kalınmıştır.¹²

Aradan kısa bir süre geçtikten sonra İsrail Dışişleri Bakanı Lapid, 23 Haziran'da Türkiye'ye gelerek hem İsrail vatandaşlarının kurtarılmasından dolayı teşekkür etmiş hem de bu iş birliğinin normalleşme sürecini hızlandırdığını ifade ederek yakın zamanda büyükelçilerin atanabileceğinin sinyalini vermiştir.¹³

Beklenen açıklama ise 17 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söz konusu tarihte başbakan olan Lapid ile telefonda yaptığı görüşmeden sonra gelmiştir. Türkiye adına Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal, İsrail adına ise yine Dışişleri Bakan Yardımcısı Alon Ushpiz eş zamanlı yaptıkları açıklamalarda iki ülkenin bu tarihten itibaren herhangi bir koşul olmaksızın tam olarak normalleşmeye karar verdiğini ve en kısa sürede karşılıklı olarak büyükelçilerin atanacağını bildirmiştir.¹⁴

¹⁰ "İsraili Turistlere Suikast Yapmayı Planlayan İranlı Ajan 4 Defa Ülkesine Gidip Gelmiş: Otelde Vursak Çok Ses Çıkar mı?", *Yeni Şafak*, 1 Temmuz 2022.

¹¹ "Lapid Tells Israelis to Nix Turkey Trips: 'No Vacation is Worth Your Lives'", *i24 News*, 13 Haziran 2022, <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/levant-turkey/1655125434-lapid-tells-israelis-to-nix-turkey-trips-no-vacation-is-worth-your-lives>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹² David Rosenberg, "Herzog to Erdogan: Israelis in Turkey Still under Terror Threat", *Israel National News*, 19 Haziran 2022, <https://www.israelnationalnews.com/news/355176>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹³ "Lapid in Ankara: 'Confident Turkey Knows How to Respond to Iranians' on Terror Attempts", *The Jewish Press*, 23 Haziran 2022.

¹⁴ Ash Obel, "Israel and Turkey to Return Ambassadors, Restore Full Diplomatic Ties", *The Times of Israel*, 17 Ağustos 2022.

İsrail yönetimi 19 Eylül'de halihazırda Ankara maslahatgüzarı olarak görev yapan Irit Lillian'ın Ankara büyükelçisi olarak görevlendirildiğini duyurmuştur.¹⁵ Ancak Türkiye'nin atayacağı büyükelçi konusunda istişareler devam etmiş ve karar Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 77. dönem açılışı için gittiği New York'taki Türk Evi'nde Lapid'i kabul edip görüşmesinden sonraya kalmıştır.¹⁶ Tarafların uzlaşmasından sonra nihayet 6 Ekim'de daha önce Kudüs Başkonsolosluğu da yapmış olan Şakir Özkan Torunlar'ın Türkiye'nin yeni Tel Aviv büyükelçisi olarak görevlendirildiği duyurulmuştur.¹⁷

Büyükelçilerin atanmasıyla tamamlanan yeniden normalleşme sürecinde ilk resmi ziyaret ise İsrail tarafından yapılmıştır. 19 Ekim'de geniş bir heyet eşliğinde Ankara'ya gelen İsrail Ekonomi ve Sanayi Bakanı Orna Bar-bivai, Teknoloji Bakanı Mustafa Varank ve Ticaret Bakanı Mehmet Muş ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde karşılıklı iş birliği ve ticaretin geliştirilmesi konusunda mutabık kalınmış ve en son 2009'da icra edilen Ortak Ekonomik Konferansının tekrar canlandırılarak en kısa sürede toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁸

Bu ziyaretten çok kısa bir süre sonra bu sefer İsrail Savunma Bakanı Benny Gantz 27 Ekim'de Ankara'ya gelmiştir.¹⁹ Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından ağırlanan Gantz, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da kabul edilmiştir. Gantz'ın ziyaretinde herhangi bir anlaşma imzalanmamış olup gelecekteki savunma ve güvenlik iş birliklerine kapı açmasına hizmet edeceği vurgulanmıştır. Ziyaret esnasında Gantz'ın Türk yetkililerden İran'ın bölgesel etkisinin sınırlandırılması konusunda iş birliği yapılmasını ve Türkiye'de bulunan HAMAS üyelerinin iyi niyet göstergesi olarak sınır dışı edilmelerini talep et-

¹⁵ Lazar Berman, "Israel Appoints First Ambassador to Turkey since 1948 as Countries Restore Ties", *The Times of Israel*, 19 Eylül 2022.

¹⁶ "Türkiye's Erdogan Hosts Israeli PM Lapid in New York", TRT World, 20 Eylül 2022.

¹⁷ "Turkey Taps Career Diplomat as New Ambassador to Israel", *Al Monitor*, 6 Ekim 2022, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/10/turkey-taps-career-diplomat-new-ambassador-israel>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁸ Rina Bassist, "Israel, Turkey Promote Increasing Bilateral Trade", *Al Monitor*, 19 Kasım 2022, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/10/israel-turkey-promote-increasing-bilateral-trade>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁹ "Israeli Defense Minister Gantz Heads to Turkey to Renew Defense Ties", *Jerusalem Post*, 26 Ekim 2022.

tiği medyaya yansımış ancak bu konuda resmi bir açıklama yapılmamıştır.²⁰ Bununla birlikte Gantz'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından yapılan açıklamada “Türkiye'nin HAMAS'ı terör örgütü olarak görmediği ve bu nedenle Türkiye'de bulunan üyelerinin sınır dışı edilmeyeceği” ifade edilmiştir.²¹

İki ülke arasında yaşanan yeniden normalleşmenin henüz kurumsallaşmaya başladığı bir süreçte İsrail'de yaşanan bir gelişme ilişkilerin geleceği konusunda bir belirsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira 1 Kasım'da yapılan erken seçim sonucunda Lapid başbakanlığındaki merkez ve sol partiler koalisyonundan oluşan hükümet Netanyahu liderliğindeki sağ bloka yenilmiştir.²² Geçmişte Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Netanyahu arasında yaşanan gerginlikler hatırlanınca ve yeni hükümeti oluşturması beklenen aşırı sağ partilerin Filistinlilere yönelik daha önce açıklanmış niyetleri göz önünde bulundurulunca taraflar arasındaki normalleşmenin devam edip edemeyeceğine dair tereddütler oluşmuştur. Ancak 13 Kasım'da Taksim'de meydana gelen hain terör saldırısı sonrası Netanyahu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayıp taziyelerini iletmış ve tarafların normalleşmenin aynı şekilde devamı konusunda mutabık kaldıkları açıklanmıştır.²³

İsrail'deki hükümet değişikliğinden önce Türkiye'ye bakan seviyesinde yapılan son resmi ziyaret Turizm Bakanı Yoel Razvozov tarafından 16 Kasım'da gerçekleştirilmiştir. Konuk bakan mevkidaşı Mehmet Nuri Ersoy tarafından İstanbul'da ağırlandığı ve yapılan görüşmelerde turizm konusundaki iş birliğinin genişletilmesi ve karşılıklı turist sayısının artırılması kararlaştırılmıştır.²⁴

Yılın son günlerinde yaşanan bir olay iki ülke arasındaki normalleşme sürecine gölge düşürmüştür. MİT ve Emniyet Müdürlüğü tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen operasyonda bir yıl önceki gibi İsrail istihbarat servisi

²⁰ “İsrailli Bakandan Erdoğan'a İran ve Hamas Talebi”, *Sözcü*, 28 Ekim 2022.

²¹ Rağıp Soylu, “Turkey Refused Israel's Requests to act Against Hamas, Says Official”, *Middle East Eye*, 9 Kasım 2022, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-israel-refused-requests-act-against-hamas>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²² “Israel Election Final Results: Netanyahu, Jewish Far Right Win Power, Fiasco for Left”, *Haaretz*, 3 Kasım 2022.

²³ “Netanyahu Speaks with Turkey's Erdogan, Agree to 'New Era' in Ties”, *Israel Hayom*, 17 Kasım 2022.

²⁴ “Kültür Bakanı Ersoy, İsrail Turizm Bakanı Razvozov ile Görüştü”, *Milliyet*, 9 Kasım 2022.

MOSSAD adına casusluk yaptığı tespit edilen yeni bir hücre deşifre edilmiştir. Türkiye’de bulunan Filistinli öğrenci, STK ve diğer kuruluşları takip eden özel dedektiflik bürosu ve danışmanlık şirketi görünömlü 44 kiŐiden oluşan bir grubun MOSSAD ile bağlantısı tespit edilmiş ve yapılan operasyonda tüm Őebeke çökertilmiŐtir.²⁵

Yılın son günlerine kalan İsrail’deki hükümet deĐiŐimini, yeniden normalleşme sürecini doğrudan etkileme kapasitesi nedeniyle Türkiye tarafından çok yakından takip edilmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 2023 bütçe görüŐmele-ri kapsamında yaptığı sunumda bu konuya değinerek Türkiye’nin Netanyahu hükümetinden beklentilerini Şu Şekilde açıklamıştır:

İsrail’le, ortak çıkarlar ve karşılıklı hassasiyetlere sayĐı çerçevesinde bir iş birliği hedefliyoruz. İliŐkilerimizin önemli bir unsuru, elbette Filistinli kardeŐle-rimizin hakları ile Kudüs’ün statüsü. Yeni kurulacak hükümetle de süreci bu temelde ilerletmeye hazırız.²⁶

Netanyahu’nun hükümet kurma çabaları bir ara zora girmiş olsa da niha-yetinde koalisyon ortaklarıyla yaptığı müzakereler başarıyla sonuçlanmış ve aşırı sağ ve köktendinci partilerin desteklediği 37. İsrail hükümeti 29 Aralık’ta meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır.²⁷

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin Filistin’e ve halkına olan desteği bu yıl da hiÇ eksilmeden devam etmiştir. Özellikle Türkiye ile İsrail arasındaki normalleşme adımlarından Fi-listinlilerin rahatsız olmaması, bu konunun istikbal ve çıkarlarına herhangi bir halel getirmeyeceğinin anlatılması bakımından Türkiye ile Filistinli yetkililer arasında yıl boyunca sürekli temaslar nedeniyle yoğun bir trafik yaşanmıştır. Türkiye, İsrail ile yapılan görüşme ve ilerlemelerden Filistin’i haberdar etmiş, menfaatlerine aykırı eylemlerden uzak durmaya gayret etmiştir.

Bu kapsamda İsrail Cumhurbaşkanı Herzog’un Mart’ta Türkiye’ye yapa-cağı ziyaretin planlanması için İsrail’e giden Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbra-him Kalın ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal, İsrail’e geçmeden önce

²⁵ “Özel Dedektifler İsrail Ajanı Çıktı! Filistinlileri Takip Edip Bilgi Sızdırdılar”, *Sabah*, 14 Aralık 2022.

²⁶ Yıldız Yazıcıoğlu, “Netanyahu’ya ‘Filistin ve Kudüs Şartlı’ İlişki Mesajı”, VOA, 8 Kasım 2022, <https://www.voaturkce.com/a/netanyahuya-filistin-in-hakki-ve-kudus-sartli-iliski-mesaji-cavusog-lu/6824882.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁷ “Netanyahu Swears in New Government, Begins 6th Term”, *Israel Hayom*, 29 Aralık 2022.

Filistin’i ziyaret etmiş ve burada Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas tarafından kabul edilmiş, akabinde ise Dışişleri Bakanı Riyad Maliki ile bir araya gelmişlerdir. Yapılan görüşmelerde “iki devletli çözümün hayata geçirilmesi ve Filistin halkının koşullarının iyileştirilmesi konusunda Türkiye’nin yardım ve desteğinin devam edeceği” tekrar edilmiştir.²⁸

Bu görüşmenin ardından Dışişleri Bakanı Maliki Antalya Diplomasi Forumu’na katılmak üzere Türkiye’ye gelmiştir. Forum öncesi Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşen Maliki ardından konuşmacı olarak bir panele katılmış ve muhtemel bir Filistin Barış Konferansı için Türkiye’yi adres göstermiştir.²⁹

Taraflar arasındaki bir sonraki görüşme yine Mart içerisinde gerçekleşmiştir. Filistin Vakıflar ve Din İşleri Bakanı Hatem Mohammed Helmy Abdulsamie Bakri, Filistin’in Ankara Büyükelçisi Faed Mustafa ile birlikte Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ı ziyaret ederek temaslarda bulunmuştur.³⁰

Nisan’da İsrail’in başta Cenin olmak üzere Batı Şeria şehirlerine ve ardından Mescid-i Aksa’ya saldırması üzerine Türkiye, İsrail’e tepki göstermiş ve saldırıların derhal sonlandırılmasını talep etmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan da önemli bir çaba harcayarak İsrail’in saldırılarının durdurulmasını temin için Filistin Devlet Başkanı Abbas, BM Genel Sekreteri Guterres, Ürdün Kralı İkinci Abdullah ve İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ile telefonda görüşmüştür. Özellikle Herzog ile görüşmesinde Ramazan ayı boyunca Mescid-i Aksa civarında 18 Filistinlinin öldürülmesi ve 400’ünün yaralanması nedeniyle, “Mescid-i Aksa’nın statü ve maneviyatına yönelik tahrik ve tehditlere izin verilmemesini” istemiş, herkesi bu mübarek mekanın ve günlerin maneviyatı ve kudsietini korumak için azami gayret göstermeye çağırmıştır.³¹

Bölgede gergin geçen Ramazan ayından sonra ortamın bir nebze de olsa sakinleşmesi sayesinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun Filistin ziyareti ancak 24 Mayıs’ta gerçekleştirilebilmiştir. Ramallah’ta Dışişleri Bakanı Riyad Maliki tarafından ağırlanan Çavuşoğlu ve heyeti Türkiye-Filistin Ortak Komite toplantısına katılmıştır. Ardından yapılan basın toplantısında Çavuşoğlu, Türkiye’nin

²⁸ “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın ve Bakan Yardımcısı Önal’ın Filistin-İsrail Ziyareti Başladı”, Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2022.

²⁹ “Maliki Uluslararası Barış Konferansı Talepleri için Türkiye’yi Adres Gösterdi”, *Yeni Şafak*, 14 Mart 2022.

³⁰ “Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, Filistin Vakıflar ve Din İşleri Bakanı Al-Bakri ile Görüştü”, *Hürriyet*, 23 Mart 2022.

³¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Yoğun Filistin Diplomasisi”, TRT Haber, 20 Nisan 2022.

bağımsız ve egemen bir Filistin devleti kurulmasına verdiği desteğini hatırlatarak Ankara'nın bu konuda elinden geleni yaptığını ve yapmaya da hazır olduğunu belirtmiştir. Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas tarafından da kabul edilen Çavuşoğlu daha sonra Kudüs'e geçerek Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmiştir.

Bu ziyaretten istifadeyle Türkiye ile Filistin arasında protokol, adalet, çevre ve su alanlarında mutabakat zaptlarının yanı sıra Osmanlı Dönemi Vakıflarına Ait Arşiv Belgelerinin Değişimi Hususuna Dair İşbirliği Protokolü ile Kolluk Eğitimi İşbirliği Mutabakat Zaptı, Sürücü Belgelerinin Karşılıklı Olarak Tanınması ve Değiştirilmesine İlişkin Anlaşma, Türkiye Maarif Vakfı (TMV) ve Filistin hükümeti arasında Ev Sahibi Ülke Anlaşması, KOSGEB ile Filistin Girişimcilik ve Güçlendirme Bakanlığı arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır.³²

Türkiye, Filistin'e yönelik desteği sadece kendi göstermekle kalmamış, başta Müslüman ülkeler olmak üzere daha fazla devletin Filistin'i desteklemesi için çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden Malezya Başbakanı İsmail Sabri Yakup'un yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki iş birliği konuları arasında Filistin'e verilen destek de özellikle belirtilmiştir. Türkiye'nin Filistin'e yönelik desteğinden övgüyle bahseden Başbakan İsmail, Malezya'nın da bu konuda elinden geleni yapacağını ve bağımsız ve egemen bir Filistin devleti kurulana kadar Türkiye ile koordineli bir şekilde çalışmaya devam edeceklerini ifade etmiştir.³³

Ağustos iki ülke arasındaki diplomatik trafiğin en yoğun dönemlerden biri olmuştur. Önce Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, 8 Ağustos'ta HAMAS Siyasi Büro Başkanı İsmail Haniye ile telefon görüşmesi yaparak İsrail'in Gazze saldırıları ve Mescid-i Aksa'ya yönelik baskınları hakkında bilgi almıştır.³⁴ Ardından Filistin Başbakanı Muhammed İştıyye 9 Ağustos'ta 5. İslami Dayanışma Oyunları açılış törenine katılmak için Konya'ya gelmiştir.³⁵

Daha sonra Devlet Başkanı Abbas, beraberinde Dışışleri Bakanı Maliki ve İstihbarat Şefi Macid Faraj ile birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davet-

³² "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Filistinli Kardeşlerimizin Yanında Olmaya Devam Edeceğiz", Anadolu Ajansı, 24 Mayıs 2022.

³³ "Turkey, Malaysia to Cooperate on Regional Issues, Palestine: PM", *Daily Sabah*, 7 Temmuz 2022.

³⁴ "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Hamas Siyasi Büro Başkanı Haniyye ile Telefonda Görüştü", Sputnik Türkiye, 8 Ağustos 2022.

³⁵ "Filistin ve Arnavutluk Başbakanları Konya'da", *Hürriyet*, 9 Ağustos 2022.

lisi olarak 22 Ağustos’ta iki günlük bir ziyaret için Türkiye’ye gelmiştir. İki ülke arasındaki iş birlikleri ve bölgesel konuların ele alındığı görüşmeden sonra yapılan basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin Filistin davasına verdiği desteği en güçlü şekilde sürdürdüğünü ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Türkiye’nin İsrail ile normalleşmesinin Filistin’e verdiği desteği etkilemeyeceğini şu sözleriyle belirtmiştir:

Gazze’de yaşanan sivil can kayıplarına ilişkin düşüncelerimizi açık ve net şekilde ortaya koyduk. Kudüs’ün ve Mescid-i Aksa’nın statüsünün değiştirilmesine matuf eylemleri hiçbir şekilde kabul etmiyoruz. Bu hususta hassasiyet ve beklentilerimizi İsraili muhataplarımıza en açık şekilde doğrudan aktardık, aktarıyoruz.³⁶

Son olarak ise Filistin İçişleri Bakanı Ziad Hab Rih 24 Ağustos’ta Ankara’ya gelmiş ve burada İçişleri Bakanı Süleyman Soylu tarafından ağırlandmıştır. Taraflar arasındaki görüşmenin ardından Soylu tarafından yapılan açıklamada, “Filistin’in özgür ve güçlü geleceğine yapacağımız her katkı bizler için şüphesiz bir onur kaynağı olacaktır” diyerek Türkiye’nin desteğini göstermiştir.³⁷

Türkiye’nin Filistin’e verdiği destek Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yapmış olduğu muhtelif konuşmalarda da vurgulanmıştır. Bunlardan ilki BM’nin 77. dönem açılış töreni münasebetiyle 20 Eylül’de BM kürsüsünden yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada Türkiye’nin duruşu net bir şekilde şöyle ifade edilmiştir:

Ortadoğu coğrafyasında kalıcı barış ve istikrarın tesisi açısından sona erdirilmesini gerekli gördüğümüz İsrail-Filistin ihtilafında 2 devletli çözüm vizyonuna güçlü destek veriyoruz. Kudüs’ün tarihi ve kültürel kimliğiyle Harem-i Şerifin kutsiyetine saygı gösterilmesi, işgal altındaki topraklardaki yasa dışı yerleşim faaliyetlerinin durdurulması, Filistinlilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması şarttır. Bölgedeki sorunun adil, kalıcı ve kapsamlı bir çözüme kavuşturulması için, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız ve egemen Filistin devletinin kurulması dışında bir ihtimal yoktur.³⁸

³⁶ “Filistin Halkıyla Dayanışmamızı, Filistin Davasına Desteğimizi En Güçlü Şekilde Sürdürüyoruz”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 23 Ağustos 2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/139221/-filistin-halkiyla-dayanismamizi-filistin-davasina-destegimizi-en-guclu-sekilde-surduruyoruz->, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³⁷ “Bakan Soylu, Filistinli Mevkidaşı Rih’i İyi Makamında Ağırladı”, CNN Türk, 24 Ağustos 2022.

³⁸ “Birleşmiş Milletler 77. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Eylül 2022, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139774/birlesmis-milletler-77-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Benzer bir şekilde TBMM'nin yeni yasama yılının açılış münasebetiyle 1 Ekim'de yaptığı konuşmada da "Filistin davasına verdiğimiz önemi ve Filistinli kardeşlerimizin de her daim yanlarında olduğumuzu burada tekrar ifade etmek istiyorum" diyerek Türkiye'nin desteğini yinelemiştir.³⁹

Türkiye, Filistin'e verdiği desteğin yanı sıra Filistin davasının daha iyi savunulması için Filistinli grupların bir araya gelmesi ve bölünmüşlüğün sonlandırılmasına da büyük önem vermektedir. Bu kapsamda geçmiş yıllarda bazı girişimlerde bulunmuş olsa da bir türlü istenen sonuca ulaőlamamıőtır. Bu nedenle 12-13 Ekim arasında 14 farklı Filistinli grubun Cezayir'in himayesinde bir araya gelerek ulusal uzlaş konferansının düzenlenmesini ve tüm grupların Cezayir Bildirisi'ni imzalamasını da memnuniyetle karőlamıőtır.⁴⁰

Yılın son ziyareti Filistin Adalet Bakanı Mohammed Shalalkeh tarafından yapılmıştır. Shalalkeh çeşitli görüşmelerde bulunmak üzere 8 Kasım'da Türkiye'ye gelmiş ve Adalet Bakanı Bekir Bozdağ tarafından aĐırlanmıőtır. İki bakan daha önce imzalanmış olan iş birliği mutabakat zaptının güncellenmesi, adli tıp, teknolojik gelişme ve deĐiőmeler, Türkiye'de uygulanan hukuk müesseseleri, alternatif çözümler ve diğer konularda iş birliğine iliőklin görüş alışverişinde bulunmuştur.⁴¹

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Ürdün arasındaki dostluk ve iyi ilişkiler 2022'de de devam etmiştir. Ürdün nüfusunun neredeyse yarısının Filistin kökenli olması, ikili ilişkilerin sayĐı ve sevgi çerçevesinde devamı konusunda önemli bir itici kuvvet oluşturmaktadır. Buna mukabil Ürdün'ün Mescid-i Aksa'nın hamisi olması da Türkiye'nin Ürdün'e yönelik muhabbetinin en önemli sebeplerinden biridir. Dolayısıyla bölgede Filistinlileri, Kudüs'ü ve Mescid-i Aksa'yı ilgilendiren her türlü konuda Türkiye ile Ürdün'ün iş birliği yapması kadar doğal bir durum yoktur. Trump'ın 2017'deki Kudüs kararı sonrası yaşananlar da bunun en önemli kanıtı olarak görülmektedir. O tarihten beri hem Türkiye hem de Ürdün bu kararın olumsuz sonuçlarını engellemek için var güçleriyle çalışmaktadır.

³⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yeni Dönem Meclisimiz Türkiye'yi Hakkı Olan Yeni Anayasayla Buluőturacak", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2022.

⁴⁰ "Türkiye, Filistinli Grupların Üzerinde UzlaőtıĐı 'Cezayir Bildirisi'ni İmzalamasından Memnun", Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2022.

⁴¹ "Adalet Bakanı Bozdağ, Filistin Adalet Bakanı Shalalkeh ile Bir Araya Geldi", TRT Haber, 8 Kasım 2022.

Bunlara ilave olarak Ürdün’ün Arapça öğrenmek isteyen Türkler için özellikle Arap Baharı sonrası bölgedeki en önemli destinasyon haline geldiğini söylemek mümkündür. Zira bölgedeki pek çok Arap ülkesinde çıkan karışıklar eğitim imkanını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Türkiye’nin 15 Temmuz sonrası bazı Körfez ülkeleriyle yaşadığı sorunlar da Ürdün’ün Katar ile birlikte yegane alternatif olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İki ülke arasında yılın ilk resmi teması, Ürdün Dışişleri Bakanı Ayman Safadi’nin Mart’ın başında Ankara’ya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Safadi, mevki-dışı Çavuşoğlu tarafından ağırlanmış, ikili görüşmelerden sonra yapılan ortak basın toplantısında karşılıklı ticaret hacminin artırılması ile Kudüs ve Filistin konularında başta BM ve İslam İşbirliği Teşkilatı olmak üzere uluslararası kuruluşlarda iş birliklerini sürdürme kararıyla vurgulanmıştır.⁴²

İki ülke hava yolları arasında rekabete dayalı uluslararası havacılık sistemini ve sivil havacılık alanında karşılıklı ilişkileri desteklemek ve böylelikle uluslararası havacılık hizmetlerinin gelişmesini teşvik etmek amacıyla 27 Mart 2016’da Amman’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Ürdün Haşimi Krallığı Hükümeti Arasında Hava Hizmetleri Anlaşması” 17 Mart 2022’de TBMM tarafından kabul edilmiş ve cumhurbaşkanının onayının ardından 1 Kasım 2022 tarihli ve 31796 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴³ Bu anlaşmanın nihayet yürürlüğe girmesiyle iki ülke arasındaki ekonomi, kültür ve turizm alanlarındaki iş birliğinin daha ileri düzeye çıkarılması mümkün olabilecektir.

Daha önce Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 11 Nisan’da Ürdün’e gideceği duyurulmuşken 9 Nisan’da bu ziyaretin ertelendiğinin açıklanması bazı yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Bunun üzerine İletişim Başkanlığı bir açıklama yaparak ziyaretin Ürdün Kralı Abdullah’ın sağlık sorunları nedeniyle ertelendiğini duyurmuştur.⁴⁴ Uluslararası medyaya yansıyan haberlere göre Kral Abdullah, uzun süredir mustarip olduğu fitik rahatsızlığından dolayı Almanya’ya giderek başarılı bir operasyon geçirmiştir.⁴⁵

⁴² “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’ndan Ankara’da Önemli Açıklamalar”, CNN Türk, 2 Mart 2022.

⁴³ “Milletlerarası Anlaşmalar Resmî Gazete’de”, Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2022.

⁴⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Ürdün ziyareti ertelendi”, TRT Haber, 9 Nisan 2022.

⁴⁵ “Jordan Palace Says King to Receive Spine Surgery in Germany”, AP News, 10 Nisan 2022, <https://apnews.com/article/entertainment-health-europe-middle-east-jordan-18c4f59102c6c24567efd-516df829674>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kral Abdullah buluşması tarafların yoğun gündemleri nedeniyle kısa süre içerisinde gerçekleşememiş, ikili ancak Eylül'de BM'nin 77. dönem açılışı için buldukları New York'ta bir araya gelmişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan pek çok dünya lideri ile birlikte Kral Abdullah'ı da Türkiye'nde ağırlamıştır. Basına kapalı gerçekleşen görüşmede ikili ilişkiler ve bölgesel konuların ele alındığı değerlendirilmektedir.⁴⁶

Türkiye ile Ürdün arasındaki iş birliği sadece ticari konularla sınırlı kalmamıştır. Her iki ülke de günümüzün en önemli sorunlarından olan iklim değişikliğine karşı birlikte mücadele vermektedir. Bu çalışmalardan en önemlisi ise Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Mısır'ın katılımıyla hayata geçirilen "Cool Up Ortadoğu'da Sürdürülebilir Soğutmanın Yaygınlaştırılması Projesi" olup bu kapsamda gerçekleştirilen Cool Up Bölgesel Konferansı 29 Eylül'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Konferansa katılan Ürdün'ün iklim değişikliğinden sorumlu yetkililer kendi sürdürülebilir soğutma planlarını oluşturmaları için izlenmesi gereken adımlar hakkında sunumlar gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye'nin Ürdün'e yönelik desteklerinden biri de TİKA tarafından başkent Amman'da kurulan ve genç, kadın ve küçük ölçekli çiftçilere yönelik tarımsal üretim, paketleme ve pazarlama konularında çeşitli eğitimlerin verileceği Tarımsal ve Yerli Üretim Eğitimi Merkezi olmuştur.⁴⁸ 24 Ekim'de törenle açılan merkezin Ürdün'ün kalkınmasına fayda sağlaması ve karşılıklı ilişkileri pekiştirmesi beklenmektedir.

Ürdün'ün Türkiye'nin son dönemdeki diplomatik girişimlerini de yakından takip ettiği bilinmektedir. Ürdün Senato Başkanı Faysal Fayiz de Anadolu Ajansı'na verdiği bir mülakatta bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir. Fayiz, Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşındaki ara bulucu rolünden övgüyle söz ederken tahıl anlaşmasındaki kişisel rolü nedeniyle de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a minnetlerini iletmıştır. Ayrıca bölgenin yararı için Türkiye ile Mısır, Irak ve Suriye arasında genişletilmiş diyalog çağrısında bulunmuştur. Ür-

⁴⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan New York'ta Diploması Trafiği", TRT Haber, 20 Eylül 2022.

⁴⁷ "Cool Up Ortadoğu'da Sürdürülebilir Soğutmanın Yaygınlaştırılması Projesi Bölgesel Konferansı İstanbul'da Gerçekleştirildi", T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Başkanlığı, 29 Eylül 2022, <https://iklim.gov.tr/cool-up-ortadogu-da-surdurulebilir-sogutmanin-yayginlastirilmasi-projesi-bolgesel-konferansi-istanbul-da-gerceklestirildi-haber-54>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁸ "TİKA, Ürdün'de "Tarımsal ve Yerli Üretim Eğitimi Merkezi" Kurdu", TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_urdun%27de_tarimsal_ve_yerli_uretim_egitimi_merkezi_kurdu-73257, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

dün’ün Filistin davasındaki rolüne de vurgu yapan Fayiz, ülkesinin bu yükü tek başına taşıyamayacağını söyleyerek diğer Arap ve Müslüman ülkelerin yükü paylaşmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Yılın son günlerinde Amman’daki Türk Büyükelçiliğini ziyaret eden Ürdün Genelkurmay Başkanı Yusuf Huneyti, iki ülke arasındaki askeri iş birlikleri konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur.⁵⁰ Türkiye ile Ürdün arasında muhtelif askeri iş birliği anlaşmaları olup, son dönemde Türkiye’nin bazı savunma sanayii ürünleri için Ürdün’de fabrika kurduğu ve buradan diğer Arap ülkelerine satış yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Ürdün ordusunun bazı mensupları Türkiye’de eğitim görmektedir. Bu anlaşmalar kapsamında 2022 için planlanan “Türkiye-Ürdün Silahlı Kuvvetleri Sınır Güvenlik Tatbikatı” ve “Türkiye-Ürdün Tabur Görev Kuvveti Komuta Yeri Tatbikatı” 15-22 Aralık arasında icra edilmiştir.⁵¹

SONUÇ

Türkiye son birkaç yıldır sorun yaşadığı komşu veya bölge ülkeleriyle tekrar normalleşmek için 2022’de yoğun bir diplomatik atak yapmış ve bu konuda önemli ilerleme kaydetmiştir. 2021’in son döneminde Körfez ülkeleriyle normalleşen Türkiye’nin 2022’deki en somut adımı ise İsrail ile 2018’de kesilen ilişkilerin tekrar tesis edilmesi ve tam olarak normalleşmenin sağlandığının duyurulması olmuştur.

Bu normalleşmeyle Türkiye ile İsrail’in Doğu Akdeniz’deki gazın Avrupa’ya transfer edilmesi için Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattı projesinde ortaklık yapması beklenmekteydi. Hatta 24 Şubat itibarıyla Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmeye çalışması ve sonrasında batının topyekün ambargo uygulayarak Rus gazının Avrupa pazarından çıkarılması da Türkiye-İsrail normalleşmesini destekleyen gerekçelerden biri olarak görülmüştür.

Fakat Türkiye’nin bu süreçte savaşın sonlandırılmasına yönelik diplomatik girişimleri, esir takası anlaşmasına aracılık etmesi ve tahıl krizinin çözü-

⁴⁹ “Ürdün Senato Başkanı: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya-Ukrayna’nın Görüşlerinin Yakınlaş-tırılmasında Önemli Rol Oynuyor”, Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2022.

⁵⁰ “Jordan, Türkiye Discuss Military Cooperation”, Middle East Monitor, 13 Aralık 2022, <https://www.middleeastmonitor.com/20221213-jordan-turkiye-discuss-military-cooperation>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁵¹ “Ürdün’ün Ev Sahipliğinde 22 Aralık’a Kadar Sürecek İki Ortak Tatbikatla İş Birliğinin Geliştirilmesi Hedefleniyor”, *Star*, 19 Aralık 2022.

münde göstermiş olduğu gayretlere rağmen Batı ile birlikte Rusya'ya ambargo uygulamaması ve Finlandiya ile İsveç'in NATO'ya üyeliği konusunda göstermiş olduğu direnç nedeniyle Avrupa'ya enerji sağlayacak böylesi bir projede paydaş olması kabul görmemiştir. İsrail'in de Batılı müttefikleri ve Avrupa Birliği tarafından desteklenmeyecek veya fonlanmayacak bir projeye girmesi sürdürülebilir olarak görülmediğinden, şimdiye kadar bu konuda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Ayrıca İsrail'in Türkiye ile ilişkilerinin gergin olduğu dönemde Yunanistan ve GKRY ile yakın ilişkiler tesis etmiş olması ve Türkiye ile normalleşmenin bu eksene zarar verme ihtimalinin bulunması, özellikle İsrail tarafında bu konuyu ağırdan alınmasına yol açmıştır.

Tüm bunlara ek olarak hem İsrail hem de Batı'daki bazı Erdoğan karşıtı gruplar İsrail ile Türkiye arasında Doğu Akdeniz merkezli gerçekleşebilecek muhtemel bir iş birliğinin Türkiye'nin ekonomisine olumlu katkı yapacağını ve bunun da Erdoğan'ın 2023 seçimlerinden başarıyla çıkarak görevine devam etmesine yol açacağını düşündüklerinden bu ve benzeri projelerin en azından seçim sonrasında bırakılması gerektiği konusunda telkinde bulunmaktadır. Erdoğan'a karşı bu olumsuz tavır İsrail yönetimini bu konuda aceleci davranmaktan alıkoymakta ve normalleşmenin kurumsallaşmasını engellemektedir.

İkili ilişkilerin normalleşmesini engelleyen dış etkenlerin yanı sıra İsrail iç siyasetindeki gelişmelerin de bu konuda olumsuz bir yansımasının olacağı değerlendirilmektedir. Zira Kasım'daki erken seçimden sonra Bennett-Lapid liderliğindeki görece ılımlı hükümetin seçimi kaybetmesi ve tamamen aşırı milliyetçi ve radikal dinci partilerin yer aldığı Netanyahu liderliğindeki sağ blokun seçimi kazanması, İsrail'in sadece Türkiye ile değil başta Arap komşuları olmak üzere Batılı ülkelerle olan ilişkilerinin geleceği konusunda da tereddütlere yol açmıştır.

Netanyahu ile Erdoğan arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde yeni hükümetin de Türkiye ile normalleşme sürecinin devamından yana olduğu anlaşılrsa da hükümet içerisindeki aşırı uçtaki aktörlerin eylem ve söylemleri nedeniyle İsrail'in Filistin, Kudüs ve Mescid-i Aksa'ya yönelik politikalarındaki marjinalleşmenin hem Türkiye ile hem de diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerini zora sokma hatta sonlandırma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Yeni İsrail hükümetinin uygulamalarının Filistinlilerin mevcut uluslararası hukuk normları ve karşılıklı anlaşmalarla güvence altına alınmış olan haklarına hanel getirmesi veya Ürdün'ün ulusal güvenliğine zarar verecek duruma gelmesi halinde Türkiye hem Filistin hem de Ürdün ile tam bir dayanışma gösterecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail ile normalleşmesinin Filistin davasına verilen desteğe zarar vereceğine dair iddiaların bir karşılığı bulunmamaktadır. Keza Türkiye, Filistin'e rağmen İsrail ile normalleşmeyi devam ettirmeyeceğini en üst seviyeden dile getirmiştir. İsrail yönetiminin de bu gerçeğin farkında olarak adım atması ve Türkiye'nin hassasiyetlerine saygı göstermesi gerekmektedir.

KRONOLOJİ

- 15-16 Şubat Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal Filistin ve İsrail'e ziyaret gerçekleştirdi.
- 2 Mart Ürdün Dışişleri bakanı Ayman Safadi resmi bir ziyaret için Türkiye'ye geldi.
- 9-10 Mart İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog Türkiye'yi ziyaret etti.
- 13 Mart Filistin Dışişleri Bakanı Riyad Maliki Antalya Diplomasi Forumuna katıldı.
- 11 Nisan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ürdün ziyareti ertelendi.
- 24-25 Mayıs Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Filistin ve İsrail'e ziyaret gerçekleştirdi.
- 23 Haziran İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid Türkiye'yi ziyaret etti. MİT, İstanbul'daki İsraili turistlere saldırı planlayan İran bağlantılı bir terör hücrelerini ortaya çıkardı.
- 9 Ağustos Filistin Başbakanı Muhammed İştıyye 5. İslami Dayanışma Oyunları açılış törenine katılmak için Konya'ya geldi.
- 17 Ağustos Türkiye ile İsrail arasındaki normalleşme anlaşması açıklandı.
- 7 Eylül Irit Lillian, İsrail'in Ankara Büyükelçisi olarak atandı.
- 23 Ağustos Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Türkiye'yi ziyaret etti.
- 17 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, New York'taki Türkevî'nde İsrail Başbakanı Lapid'i kabul etti.
- 20 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'taki Türkevî'nde Kral Abdullah ve Mahmud Abbas ile görüştü.
- 12-13 Ekim Filistinli gruplar Cezayir'de ulusal uzlaşma konferansı düzenledi.

- 16 Ekim Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisinin Şakir Özkan Okurlar olacağı açıklandı.
- 24 Ekim TİKA'nın Amman'da kurduğu Tarımsal ve Yerli Üretim Eğitim Merkezi açıldı.
- 27 Ekim İsrail Savunma Bakanı Benny Gantz Türkiye'yi ziyaret etti.
- 1 Kasım İsrail'deki erken genel seçimi Netanyahu liderliğindeki sağ blok kazandı.
- 16 Kasım Netanyahu, Taksim saldırısı nedeniyle taziyelerini iletmek için Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aradı.
- 29 Aralık Netanyahu başbakanlığındaki yeni İsrail hükümeti göreve başladı.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2022

FATİH OĞUZHAN İPEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2021'de Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde yaşanan durağanlık 2022'de de Irak'ta yeni hükümetin kurulması çalışmaları ve süreç içerisindeki çekişme ve belirsizliklerden ötürü devam etti. Türkiye'nin Irak'a yönelik temel önceliği toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunmasının yanında ülkedeki istikrarın sağlanması oldu. Bu yıl da Türkiye'nin Irak politikasında Erbil-Bağdat dengesi ve bütünlüğü başat rol oynadı. Başka bir ifadeyle Türkiye hem Bağdat hem de Erbil ile ilişkilerde tek taraflı adım atmamaya itina gösterdi. Bunun yanında Irak'taki siyasi istikrarsızlığın güvenlik açığı oluşturması ve ülkenin güvenlik kapasitesinin terör örgütlerine alan açması Türkiye'nin sınır ötesi hareketlerini artırmasına sebep oldu. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki PKK kamplarına yönelik hava ve kara hareketleri Ankara-Bağdat arasında gerilimlere sebep oldu.

Bağdat yönetimine kıyasla Ankara, Erbil yönetimiyle kazan kazan temelinde ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. Bununla birlikte gerek Bağdat yönetiminin

gerekse Tahran'ın Ankara-Erbil ilişkilerinin belli bir seviyenin üzerine çıkmasından rahatsızlık duyması iki taraf arasında bazı iş birliklerinin oluşması ve gelişmesine mani oldu. Dahası Irak'taki Kürt siyasetinin iki ana akım partisi Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki uyumsuzluk Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişkilerini geliştirmesinin önünde engel olmaya devam etti. Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin gelişmesinde KDP'nin bölgesel yönetimin iktidarını elinde tutmasının etkisi olduğu için Türkiye ve söz konusu parti arasında "özel bir ilişki" olduğu söylenebilir.¹ Yine de Türkiye birçok iş birliği yürüttüğü merkezi Bağdat hükümetinin dışlandığı bir bölgesel denklemden yana olmadı.

Böyle bir bölgesel denklemde merkezi hükümetin kurulmasının sürünce mede kalması iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin beklenen düzeye gelmesine de ket vurdu. Koronavirüs (Covid-19) salgını sonrası petrol fiyatlarının yükselmesi neticesinde Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacminin büyümesi yönündeki beklenti hükümet kurma çalışmaları nedeniyle suya düştü. Dolayısıyla 2021'de en fazla ihracat yapılan ülkeler sıralamasında beşinci olan Irak, 2022'de sıralamada üste çıkmadı.² İki ülke arasındaki dış ticaret hacmine bakıldığında ciddi bir değişme söz konusu olmadı. Türkiye'nin ABD'nin yaptırımları nedeniyle İran petrolünü Irak ve Rus petroleri ile ikame etme politikası devam etti. Türkiye'nin Irak'tan kıymetli taşlar kalemindeki ithalatında düşüş yaşanırken mineral yakıtlar kalemi ithalatında artış yaşandı. Türkiye'nin ihracatında ise demir, çelik ve elektronik kalemlerindeki artış bu yıl da devam etti.

MERKEZİ HÜKÜMET İLE İLİŞKİLER

Irak'ta Ekim 2021'de erken genel seçimler yapılmasına rağmen bir yıldan fazla süredir hükümetin kurulamayışı Türkiye açısından ülkenin istikrarsızlığına ve bunun da terör örgütlerine alan açacağına işaret etti. Irak'ın Suriye'nin kuzeyinde terör örgütü PKK'ya karşı operasyonları merkezi hükümet ile gerginliklere ve Irak'ta Türkiye karşılığının dozajının kasıtlı olarak artırılmasına yol açtı.

¹ Bilgay Duman, "Mesrur Barzani'nin Türkiye Ziyareti ve Türkiye-İKBY İlişkileri", ORSAM, 20 Nisan 2022, <https://orsam.org.tr/tr/mesrur-barzaninin-turkiye-ziyareti-ve-turkiye-ikby-iliskileri>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

² "Türkiye'den Irak'a 2023'te 16 Milyar Dolarlık İhracat Hedefi", Anadolu Ajansı, 11 Aralık 2022.

Ankara, Bağdat yönetimi ile siyasi, ekonomik ve güvenlik odaklı ilişkileri geliştirmeye devam etme arzusunu gösterdi. İlk olarak 23 Ocak 2022'de Irak Başbakanı Mustafa Kazımi, Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Ali Rıza Güney'i kabul etti. Görüşmede terörle ortak mücadele ve ekonomi alanında iş birliği hususları görüşüldü.³ Hükümetin tesis edilmesi sürecinde Türkiye, Irak'taki Sünni grupların aralarındaki ihtilafların giderilmesine yardımcı olarak yekpare hareket etmelerine çabaladı. 26 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak'ta iki Sünni grubun liderleri, Irak Temsilciler Meclisi Başkanı ve Sünni Takaddum Koalisyonu lideri Muhammed Halbasi ve Irak Egemenlik İttifakı Başkanı Hamis Hançer'i kabul etti. Basına kapalı gerçekleşen görüşmede MİT Başkanı Hakan Fidan'ın da hazır bulunması dikkat çekti.⁴

Seçimin galibi Sadr Hareketi'nin tüm siyasi tarafları kapsayan ulusal çoğunluk hükümeti kurulmasındaki ısrarı Sünni Takaddum Koalisyonu ve KDP'yi kapsayan üçlü ittifakı doğurdu. Mukteda Sadr dışındaki önemli Şii siyasi liderleri bünyesinde barındıran Şii Koordinasyon Çerçevesi ise bu ittifakın karşısında yer alarak salt Şii'leri kapsayan bir hükümetin kurulmasını savundu. Hükümet kurulması sürecinde tikanıklar ve ihtilaflar yaşanırken yer yer gerilimler çıktı. Seçimlerin galibi Sadr Hareketi ile Sünni Takaddum Koalisyonu ve KDP'nin Bağdat ofisleri hedef alındı. Bu saldırılar Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından kınandı.⁵

ABD'nin Irak işgali sonrasında Irak Şii'leri ile arasına koyduğu mesafeyi kaldıran Türkiye, söz konusu kesimle temaslarını sürdürmeye devam etti. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney sırasıyla Fetih Koalisyonu lideri Hadi Amiri, eski başbakanlardan ve Kanun Devleti Koalisyonu lideri Nuri Maliki, Ulusal Hikmet Akımı lideri Ammar Hekim ve eski başbakanlardan Nasr (Zafer) Koalisyonu lideri Haydar Abadi ile de bir araya geldi.⁶ Bunun dışında Türkiye'nin büyük ehemmiyet atfettiği ve geleneksel bağları bulunan Irak'taki

³ "الكاظمي والسفير التركي يؤكدان على منع الإرهاب من تهديد أمن العراق والمنطقة" (Kazımi ve Türkiye Büyükelçisi Terörizmin Irak ve Bölgenin Güvenliğini Tehdit Etmesinin Önlenmesi Gerektiğini Vurguladı), Iraqi News Agency, <https://www.ina.iq/147025--.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Temsilciler Meclisi Başkanı Halbasi ve Egemenlik İttifakı Başkanı Hançer'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 26 Şubat 2022.

⁵ "Ortadoğu Gündemi: 10-16 Ocak", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gündemi-10-16-ocak-2022.pdf, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023); "Bağdat'ta Gerçekleştirilen Saldırılar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Ocak 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-19_-bagdat-ta-gerçekleştirilen-saldirilar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

⁶ "Türk Büyükelçisi Güney'den Irak'ta Yoğun Diplomasi Trafığı", Anadolu Ajansı, 20 Mart 2022.

Türkmen topluluğu ile temaslar sürdü. 30 Mart'ta Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney, Irak Türkmen Cephesi (ITC) Başkanı Hasan Turan ile görüştü. Görüşmede Türkiye ve Irak arasındaki ikili ilişkilerle ülke halkına ve Türkmen bölgelerine daha fazla hizmet sunulmasını artıran ortak düşüncelerde diyalog ve koordinasyonun güçlendirilmesi konuları ele alındı.⁷

Ankara ile Bağdat arasındaki ilişkilerde bir diğer önemli gündem maddesi su dosyasıdır. Haziran 2018'de Türkiye'nin Ilısu Barajı'ndan su tutmaya başlaması üzerine Irak'ta Türkiye'nin suyu kestiği algısı oluşturulmak istendi. Buna karşılık dönemin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız, Türkiye'nin üzerinde mutabık kalınan oranda suyun akış düzenini sağladığını ifade etti. Türkiye Irak'ın gerek yetersiz altyapısı gerekse su yönetimindeki hatalarından dolayı ülkede su sıkıntısı çekildiğini savunmaktadır. İki ülke arasında su krizinin ortaya çıkması ve Dicle Nehri'nde meydana gelen kuraklık sebebiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan suyun tutulmasının ertelenmesi talimatını verdi.⁸ İki ülke arasında su dosyasında başlayan görüşme dizileri devam etti. 1 Nisan'da Irak Su Kaynakları Bakanı Mehdi Raşid Hamdani, Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney ile yaptığı görüşmede Türkiye'den su ile ilgili protokol işlemlerini hızlı bir şekilde imzalamayı talep etmenin yanında su dosyasında gelişim amaçlı ortak araştırma merkezlerinin kurulmasını istedi.⁹ Ayrıca Hamdani ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Irak özel temsilcisi Veysel Eroğlu arasında su meselesine ilişkin görüşme gerçekleştirildi. Bağdat yönetimi Fırat ve Dicle nehirlerinden Irak'a ulaşan su miktarının artırılması için Ankara'dan talepte bulunurken Iraklı bir heyetin baraj rezervlerini değerlendirmek üzere Türkiye'yi ziyaret etmesi konusunda anlaşmaya varıldı.¹⁰

2022'de de Ankara ile Bağdat arasında gerginlik oluşturmaya devam eden bir diğer husus Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki sınır ötesi operasyonlarıydı. TSK gerek SİHA kullanarak gerekse MİT ile koordineli çalışmayla Irak'ın

⁷ "Ortadoğu Gündemi: 28 Mart-3 Nisan", ORSAM, https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/Ortadoğu_Gundemi_28mart-3nisan2022.pdf, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

⁸ "Irak'taki Krizin Temel Nedeni: Su Yönetimindeki Hata", Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2019.

⁹ "Türkiye ve Irak Su Sorununu Görüşecek", K24, 1 Nisan 2022, <https://www.kurdistan24.net/tr/story/77009-T%C3%BCrkiye-ve-Irak-su-sorununu-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fecak>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁰ "Iraq Asks Turkey to Release More Water Along Tigris, Euphrates as Drought Hits", The Arab Weekly, 17 Temmuz 2022, <https://theArabweekly.com/iraq-asks-turkey-release-more-water-along-tigris-euphrates-drought-hits>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

kuzeyinde terör örgütü PKK'nın çok sayıda üst düzey sorumlusunu nokta operasyonlarıyla etkisiz hale getirmiştir.¹¹ Bu hareketlerden birinde örgütün sözde Kongra-Gel başkanlık divanı üyesi Delal Azizoğlu yanında sözde akademiler sorumlusu ve 2016'da Suriye'den Türkiye'ye patlayıcı madde aktarımını organize eden Ümit Tarhan Avrupa'dan temin ettiği elektronik ve mekanik malzemeleri teslim almak üzere hareket ederken Irak'ın kuzeyinde MİT'in operasyonu ile etkisiz hale getirildi.¹²

Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde hareketlerine karşılık Ninova Başika'daki Türk üssüne saldırı düzenlendi. Türk Hava Kuvvetlerinin, Mahmur ve Sincar bölgesine düzenlediği operasyon sonrasında Özgür Sincar isimli bir grup Başika'daki Türk üssünü hedef aldı.¹³ Diğer yandan PKK hedeflerine yönelik operasyonlara karşı yerel ve uluslararası medya Irak'ın kuzeyinde TSK'nın müdahili olmadığı ve sivillerin hayatını kaybettiği saldırıların faili olarak Türkiye'yi suçlama kampanyasına girişti. Örneğin 20 Temmuz 2022'de Irak'ın Duhok vilayetine bağlı Zaho ilçesinde ülkenin orta ve güney kesimlerinden gelen takriben 200 kişilik sivil turist gruba yönelik saldırı hakkında Türkiye itham edildi.¹⁴

Saldırıya ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı "Irak hükümeti yetkililerini hain terör örgütünün söylem ve propagandasının etkisi altında açıklamalar yapmamaya, bu elim hadisenin gerçek faillerinin açığa çıkarılması için iş birliği yapmaya davet ediyoruz" açıklamasında bulundu.¹⁵ Buna karşılık Irak Dışişleri Bakanı Fuat Hüseyin Türkiye'nin suçlanmasıyla ilgili krizi sakinleştirmek adına olay hakkında müzakere kapısını açmaktan yana olduklarını ifade etti.¹⁶ Yine de saldırının faili olarak Türkiye'nin itham edil-

¹¹ "Ortadoğu Gündemi: 16-22 Mayıs", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gündemi-16-22-mayis-2022.pdf, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

¹² "PKK/KCK'nın Sözde Akademiler Sorumlusu Tarhan, MİT Operasyonu ile Etkisiz Hale Getirildi", Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2022; "Kuzey Irak'ta MİT Operasyonu: Sözde PKK Yöneticisi Etkisiz Hale Getirildi", NTV, 30 Kasım 2022.

¹³ "Türk Askeri Üssüne Füzeli Saldırının Ayrıntıları: İsmi İlk Kez Duyulan Bir Grup Üstlendi", Bas News, 3 Şubat 2022, <https://www.basnews.com/tr/babat/738137>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁴ "Ortadoğu Gündemi: 18-24 Temmuz", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gündemi-18-24-temmuz-2022.pdf, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

¹⁵ "Irak'ın Dohuk Vilayeti'nde Gerçekleştirilen Saldırı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-231_-irak-in-dohuk-vilayeti-nde-gerceklestirilen-saldiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

¹⁶ "Irak Dışişleri Bakanı Hüseyin, Türkiye ile Gerilimi Tırmandırmak İstemediklerini Söyledi", Anadolu Ajansı, 23 Temmuz 2022.

mesi, Irak sokaklarında Türkiye'yi hedef alan gösterilerin düzenlenmesine sebep oldu. Sadr Hareketi mutabık kalınan başbakan adayı sebebiyle diğer gruplara duyduğu rahatsızlığı göstermek adına Zaho olayını bahane olarak kullanmış ve gösterilerin yayılmasını sağlamıştır.¹⁷

Türkiye karşıtı kampanyaların sonucu olarak Diyala Ticaret Odası Türkiye ürünlerini bir ay boyunca boykot etme kararı alırken¹⁸ 27 Temmuz'da Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğuna roketli saldırı düzenlendi. Saldırıda can kaybı yaşanmadı. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı saldırının Irak'ın çağrısı üzerine düzenlenen BM Güvenlik Konseyi toplantısı sırasında vuku bulduğuna dikkat çekerek Irak makamlarına komşu ülkeler ve diplomatik temsilciliklere tehdit oluşturan terör mevcudiyetlerine son vermeleri çağrısında bulundu.¹⁹

Türkiye ile merkezi yönetim arasında ilişkilerin daha da gelişmesini sürüncemede bırakan Irak'taki yeni hükümet kurma çalışmaları bir yıllık sürenin ardından nihayete erdi. 13 Ekim'de KYB üyesi olmasına rağmen adaylığını bağımsız olarak koyan ve KDP'nin desteğini alan Abdüllatif Reşid yeni cumhurbaşkanı seçildi.²⁰ Bu vesileyle 22 Ekim'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak Cumhurbaşkanı Abdullatif Cemal Reşid'i görevinden dolayı tebrik ettiği bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Irak'ın istikrarını Türkiye'den ayrı tutmadıklarını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, ilişkilerin bölgesel güvenlik, istikrar ve refaha katkıda bulunacak şekilde her alanda geliştirilmesi için çaba sarf edeceklerini muhabatına ilettiler.²¹

Irak Cumhurbaşkanı Reşid İran'a yakın siyasi grupların yer aldığı Şii Koordinasyon Çerçevesinin başbakan adayı olan Muhammed Şiya Sudani'yi hükümeti kurmakla görevlendirdi. 27 Ekim'de Irak Parlamentosunda yapılan oturumda güvenoyu alan Sudani hükümetinde azınlık kotası nedeniyle Hris-

¹⁷ Serhat Erkmen, "Irak'ta Ne Oluyor? Siyasi Kriz Bir Savaşa Dönüşür mü?", Fikir Turu, 2 Ağustos 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/irakta-ne-oluyor-siyasi-kriz-bir-savasa-donusur-mu>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁸ "Irak'ın Diyala Vilayetinde, Türk Ürünlerine Yönelik Boykot Kararı", Bas News, 21 Temmuz 2022, <https://www.basnews.com/tr/babat/765390>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁹ "Musul Başkonsolosluğumuza Yönelik Saldırı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 27 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-233_-musul-baskonsoloslugumuza-yonelik-saldiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2023).

²⁰ Mehmet Alaca, "Irak'ta Latif Reşid'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi Kürt Siyasetini Nasıl Etkiler?", ORSAM, 20 Ekim 2022, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-latif-residin-cumhurbaskani-secilmesi-kurt-siyasetini-nasil-etkiler>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²¹ "Irak Cumhurbaşkanı Reşid Görevine Resmen Başladı", Anadolu Ajanı, 17 Ekim 2022.

tiyanlara dahi bir bakanlık verilirken Irak'ın üçüncü aslı unsuru olan Türkmenlere bir bakanlık verilmediğini not etmek gerekir.²² Sudani hükümetinin programında siyasi partilerin de onayıyla bir yıl sonra erken seçime gidileceği ve PKK'nın Musul'a bağlı Sincar'dan çıkarılmasını öngören Sincar Anlaşması'nın da tatbik edileceği ilan edildi.²³ Ayrıca basın toplantısında Ankara-Bağdat ilişkilerinin geleceği hakkında soruya Sudani, iki ülke arasındaki ticaret hacminin yüksek olduğunun altını çizerek ekonomik olarak gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin Irak'ın kalkınmasında rol oynayabileceğini ifade etti.²⁴

İRAK'IN KUZEYİNDEKİ OPERASYONLAR

Türkiye terör tehdidini kaynağında kurutmak amacıyla 11 Mart 2018'de TSK tarafından Irak sınırının 15 kilometre içinde Hakurk bölgesinde Kararlılık Harekatı başlatıldı. Daha önce düzenlenen kara hareketlerinin aksine TSK belirlenen hedefleri imha ederek geri çekilmeyip söz konusu bölgede üsler kurmuştur.²⁵ Kararlılık Harekatı sayesinde Irak'ın kuzeyinde 30 kilometre derinlikteki Sidekan bölgesi kontrol altına alınmıştır. Bunun parçası olarak 27 Mayıs 2019'da Irak'ın kuzeyindeki sınır hattındaki Haftanın ve Zap'ta başlatılan Pençe Operasyonu ise farklı görevlerle devam etmektedir.²⁶ Son olarak TSK, Pençe Operasyonlarının bir devamı olarak 17 Nisan 2022'de Irak'ın kuzeyinde PKK'ya Metina, Zap ve Avaşin-Basyan bölgelerinde "Pençe Kilit" adıyla yeni bir hareket başlatmıştır.²⁷

Ocak 2022'den itibaren Türkiye'nin Suriye'de ve Irak'ın kuzeyinde icra ettiği hareketler neticesinde 2 bin 874 terörist etkisiz hale getirilmiştir.²⁸ Pençe Kilit Operasyonu ile Irak'ın kuzeyinde TSK tarafından icra edilen Pençe operasyonlarının sayısı dokuza ulaşmıştır. İlki 2019'da icra edilen Pençe-1,

²² Bilgay Duman, "Sudani Hükümeti Başarılı Olur mu?", ORSAM, 3 Kasım 2022, <https://orsam.org.tr/tr/sudani-hukmeti-basarili-olur-mu>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²³ "Irak'ta Kurulacak Yeni Hükümet Ülkeyi Bir Yıl Sonra Erken Seçime Götürecek", Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2022.

²⁴ "Irak Başbakanı: Türkiye, Irak'ın Kalkınmasında Rol Oynayabilir", Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2022.

²⁵ "Kararlılık Harekatı'ndan Çarpıcı Görüntüler", *Habertürk*, 23 Mart 2018.

²⁶ Murat Aslan, "Pençe Harekatları: Terörizmle Mücadelede Devamlılık ve Kararlılık", *Sabah*, 20 Haziran 2020.

²⁷ Bilgay Duman, "Irak'ın PKK krizi", *Milliyet*, 24 Nisan 2022.

²⁸ "Milli Savunma Bakanı Akar'dan "TSK'ya Yönelik Asılsız Söylemlerde Bulunanlara" Tepki", Anadolu Ajansı, 26 Eylül 2022.

2 ve 3 operasyonlarıyla Hakurk ve Sinat-Haftanın bölgeleri, 2020’de Pençe-Kartal ve Kaplan ile Sincar, Mahmur, Zap, Haftanın ve Avaşın bölgeleri ve son olarak 2021’de Pençe Kartal 2, Şimşek ve Yıldırım operasyonlarıyla Gara, Metina ve Avaşın-Basyan bölgeleri teröristlerden arındırılmıştır.

Pençe Kilit Operasyonu ile örgüt için kilit nitelikte olan başta askeri kanadı HPG’nin ana karargah bölgesi olan Zap, Avaşın-Basyan ve Metina bölgelerindeki yaşamsal alanlar ve geri üslenme noktalarının terörist unsurlardan arındırılması hedeflenmiştir (Tablo 1).²⁹ Pençe Operasyonlarının son halkası ise 13 Kasım’da İstanbul İstiklal Caddesi’nde PKK bağlantılı teröristlerin yaptığı saldırının ardından geldi. Saldırının üzerinden bir hafta geçmeden TSK, Türkiye’nin BM Anlaşması’nın 51. maddesinden doğan meşru müdafaa hakkına istinaden Irak ve Suriye’nin kuzeyindeki terör hedeflerine yönelik Pençe-Kılıç Hava Harekatı’nı başlattı (Harita 1).³⁰ Milli Savunma Bakanlığı kuş uçuşu yaklaşık 750 kilometrelik bir uzunlukta icra edilen harekatta 89 farklı hedefin imha edildiği bilgisini paylaştı. Hava harekatı Irak sahasında Asos’ta 140 kilometre ve Kandil’de ise 90 kilometre derinliğine ulaştı.³¹

TABLO 1. TÜRKİYE’NİN 2018’DEN BERİ İRAK’IN KUZEYİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ASKERİ HAREKATLAR	
HAREKATLAR	BAŞLANGIÇ TARİHİ
Kararlılık Harekatı	11 Mart 2018
Pençe Harekatı	27 Mayıs 2019
Pençe-2	13 Temmuz 2019
Pençe-3	23 Ağustos 2019
Pençe-Kartal	15 Haziran 2020
Pençe-Kaplan	17 Haziran 2020
Pençe-Kartal 2	10 Şubat 2021
Pençe-Şimşek ve Pençe Yıldırım	24 Nisan 2021
Kış Kartalı Hava Harekatı	2 Şubat 2022
Pençe-Kilit	18 Nisan 2022
Pençe-Kılıç Hava Harekatı	20 Kasım 2022

Kaynak: Feyzullah Tuna Aygün ve Sercan Çalışkan, “Pençe Operasyonlarının Son Halkası: Pençe Kilit”, ORSAM, (Nisan 2022), https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/pence-operasyonlarinin-son-halkasi-pence-kilit.pdf, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2022).

²⁹ Sibel Düz, “Pençe Kilit Harekatı ve PKK’nın Direnç Cepleri”, *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 68, (2022).

³⁰ “Pençe Kılıç Hava Harekatı’ ile İlgili Basın Açıklaması”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 20 Kasım 2022, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/20112022-68716>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

³¹ Kutluhan Görücü, “Odak: Tel Rfat-Kandil Arasında Pençe-Kılıç ‘Yekpare Teröre’ Bütüncül Yaklaşım”, SETA, 21 Kasım 2022.

Suriye'nin kuzeyinin de dahil edildiği Pençe operasyonları esasen Türkiye'nin 2017'den itibaren "önleyici mücadele konsepti" çerçevesinde uygulamaya koyduğu, terör örgütlerine karşı istihbarat temelli askeri operasyonları lanse eden "proaktif" stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda kontrol altına alınan bölgelerde örgütün lojistik destek sağladığı ve kamplar arası geçiş güzergahlarını bölen stratejik noktalara askeri üsler tesis edildi. Bununla örgütün Kandil'den Hakurk, Avaşın, Basyan ve Zaho gibi bölgelere ulaşımını kesmek hedeflendi.³²

Türkiye'nin askeri operasyonları zaman zaman Bağdat yönetimiyle tansiyonun yükselmesine sebep olmaktadır. PKK'nın Irak'taki varlığına yönelik ciddi bir askeri önlem alamayan Bağdat yönetimi Irak'ın egemenliğe vurgu yapmaktadır. Sonuç olarak Irak ve Suriye kuzeyinde icra ettiği operasyonlar ile Türkiye aynı anda farklı bölgelerde, derinliği olan bir sahada ve farklı araçların birbirini desteklemesi suretiyle varlık göstermektedir. ACLED'e (Armed Conflict Location and Event Data Project, Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri Projesi) göre 2019'dan itibaren Türkiye'nin terör örgütü PKK'ya yönelik operasyonlarının çoğu Irak'ta yapılmaktadır. Bu durumun temelinde 2017'den bu yana SİHA'ların daha etkili kullanılması yatmaktadır.³³ TSK, Irak'ın kuzeyinde Kararlılık Harekatı ile başlayan operasyonlarını nispeten küçük bir askeri güçle büyük bir bölgeyi kontrol altına almayı hedefleyen mürekkep lekesi isimli askeri bir stratejiyle icra etmektedir. Bu strateji bölgede dağınık halde bir dizi küçük güvenli alanın oluşturulması ve bilahare bunların dışarıya doğru diğer güvenli alanlar ile birleştirilmesi suretiyle sadece düşman unsurların bulunduğu direnç cepeleri bırakılmasına dayanmaktadır. Böylelikle terör örgütü sınırın güneyine çekilmeye zorlanmaktadır.³⁴

³² Aygün ve Çalışkan, "Pençe Operasyonlarının Son Halkası: Pençe Kilit"; Murat Aslan, "Pençe Harekatları: Terörizmle Mücadelede Devamlılık ve Kararlılık".

³³ Aygün ve Çalışkan, "Pençe Operasyonlarının Son Halkası: Pençe Kilit".

³⁴ Düz, "Pençe Kilit Harekatı ve PKK'nın Direnç Cepeleri".

dan yer aldı. Ayrıca iki taraf arasında ekonomi başta olmak üzere her alanda iş birliği ve ilişkilerin geliştirilmesinin önemine vurgu yapıldı.³⁷ Öte yandan bu ziyaretle beraber Mesrur Barzani tarafından Türkiye'ye son dört ayda üç kez ziyaret gerçekleştirilmiş oldu.³⁸

Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacak potansiyel öneme sahip konu bölgedeki doğal gazın ülke dışına, tahminen İsrail'e ihracatıdır. KDP, KYB'nin nüfuz alanında yer alan Süleymaniye'de bulunan Kor Mor Gaz Tesisindeki doğal gazı merkezi yönetimden bağımsız olarak Türkiye'ye yeni bir boru hattı açarak ihraç etme arayışındadır.³⁹ Bu bağlamda 4 Şubat'ta IKBY Başkanı Neçirvan Barzani Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi. İki taraf arasında yapılan görüşmede Irak'taki siyasi durumun yanı sıra IKBY doğal gazının Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi konusu masaya yatırıldı.⁴⁰ Söz konusu ziyaretin İran'ın kısa süreli de olsa Türkiye'ye yönelik doğal gaz akışını kesmesinin ardından gelmesi dikkat çekiciydi. Akabinde IKBY Başbakanı Mesrur Barzani'nin enerji alanındaki iş birliğini vurguladığı Katar ziyaretini gerçekleştirdiği dönemde Irak Federal Yüksek Mahkemesi (IFYM),⁴¹ IKBY petrol ve gaz yasasının federal yönetim anayasasına aykırı olduğu yönünde bir karar çıkardı.⁴²

Diğer taraftan Irak'taki İran müttefiklerinden biri olarak lanse edilen Talabanilerin liderliğindeki KYB ile Ankara arasındaki ilişkilerde buzların erimeye

³⁷ "Başbakan Mesrur Barzani, Erdoğan ile Görüştü", Rudaw, 15 Nisan 2022, <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/150420222>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³⁸ "Ortadoğu Gündemi 7-11 Nisan 2022", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gundemi-11-17-nisan-2022--.pdf, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

³⁹ Bekir Aydoğan, "Will Oil Dispute With Baghdad Shift Dynamics Within Iraqi Kurdistan?", Amwaj Media, 26 Ağustos 2022, <https://amwaj.media/article/will-erbil-baghdad-oil-tensions-affect-kdp-puk-dynamics>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁰ "Ortadoğu Gündemi 7-11 Nisan 2022", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gundemi-31-ocak-6-subat-2022.pdf, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

⁴¹ 2014'te Nuri Maliki hükümeti Paris'teki Uluslararası Ticaret Odasına bağlı ticaret mahkemesinde dava açtı. Bilahare, peşine kurulan Haydar Abadi hükümeti bu davayı dondursa da bir yanda Abadi ile IKBY arasında diğer yanda Abadi ile Türkiye arasında yaşanan gerilimler onu 2017 başlarında bu davayı yeniden etkinleştirmeye sevk etti. Ardından kurulan Adel Abdülmehdi hükümeti, Kürt liderliğinin talebi üzerine bu davayı askıya aldı.

⁴² Bilgay Duman, "IFYM'nin IKBY Kararı ve Düşündürdükleri", ORSAM, 23 Şubat 2022, <https://orsam.org.tr/tr/ifymnin-ikby-karari-ve-dusundurdukleri>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023); Watheq Sadoon, "Bağdat ve Erbil Arasında Süregiden Petrol Anlaşmazlığı", ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/bagdat-ve-erbil-arasinda-suregiden-petrol-anlasmazligi->, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

başladığı bir döneme girildi. Bu gelişmeler üzerine Ortadoğu'daki gaz akışını Katar ile birlikte tekelinde bulunduran İnan, önemli yerel enerji şirketlerinden biri olan Kar Group CEO'su Kerim Berzenci'nin evini "Siyonistlerin planlama merkezi" olarak ilan edip buraya saldırı yaptı.⁴³ İnan'ın Erbil'deki bu saldırıyla bölge ülkelerine mesaj verdiği söylenebilir. Zira saldırının İsrail cumhurbaşkanının Türkiye ziyaretinin ardından gerçekteşmesi ve saldırıya ilişkin İnan'ın "Komşu ülkelerin verilen mesajı iyi alması gerektiği" açıklaması manidardır.⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Erbil'deki saldırıyı kınayarak barış ve istikrarı bozmaya yönelik bu tip eylemlerin asla kabul edilemeyeceği ve Türkiye'nin terörle mücadelede Irak'ın yanında yer almaya devam edeceği açıklamasını yaptı.⁴⁵

Erbil'deki saldırıya ek olarak Haziran'da Süleymaniye vilayetinde bulunan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) merkezli enerji şirketi Dana Gas'ın işlettiği Kor Mor doğal gaz sahasına üç defa füze saldırısı gerçekteştirildi. İnan tarafından Süleymaniye üzerinden Irak'ın kuzeyine lojistik destek hattı olarak kullanılan bölgenin Haşdi şabi'ye bağlı gruplar (ekseriyetle Ketaib Hizbullah) tarafından korunduğu bilinmektedir. Saldırılar siyasi, ekonomik ve enerji boyutuyla değerlendirildiğinde Barzani'nin Irak doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa ve diğer pazarlara ulaştırılması konusunda görüşmeler yapıldığı beyanı ve son dönemde Basra Körfezi'nde BAE-İnan çekişmesi yaşanırken Ankara-Abu Dabi yakınlaşması İnan'ın dikkatini çekmiş olabilir.⁴⁶ Nitekim Bağdat'ın yanında Tahran da KDP'nin bağımsız doğal gaz ihraç etme planına karşı çıkmaktadır. Son dönemde KDP ile KYB'nin enerji alanında merkezi yönetime karşı ortak bir tavır sergilemesi, İnan ile yakın ilişkilere sahip olsa da KYB'nin nüfuz alanındaki Kor Mor sahasını hedef alan saldırının önünü açmıştır denebilir.⁴⁷

⁴³ Bilgay Duman, "İnan Erbil Saldırısı ile Kimlere Mesaj Veriyor?", Rudaw, 14 Mart 2022, <https://www.rudaw.net/turkish/opinion/14032022>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁴ Bilgay Duman, "Dana Gas Saldırısının Arka Planında Ne Var?", Rudaw, 1 Temmuz 2022, <https://www.rudaw.net/turkish/opinion/01072022>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁵ "İnan'ın Erbil şehrini Hedef Alan Saldırı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 13 Mart 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-85_-irak-in-erbil-sehrini-hedef-alan-saldiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2022).

⁴⁶ Duman, "Dana Gas Saldırısının Arka Planında Ne Var?".

⁴⁷ Aydoğan, "Will Oil Dispute With Baghdad Shift Dynamics Within Iraqi Kurdistan?".

EKONOMİ

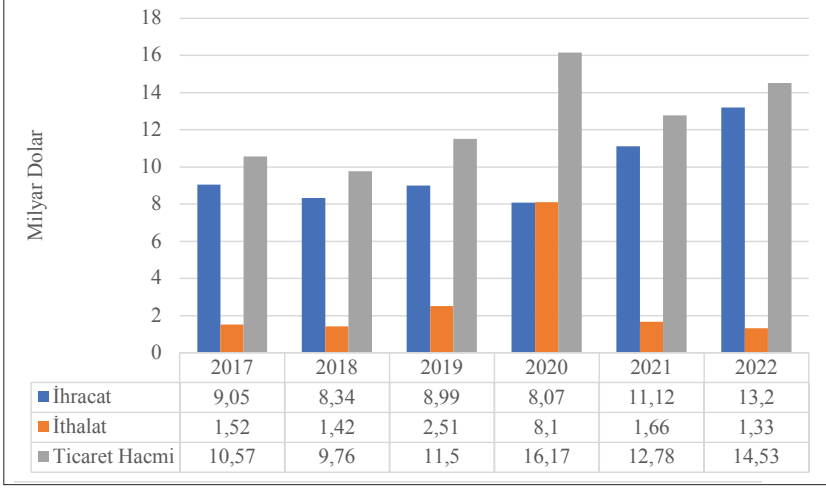
2022 Irak ekonomisi için yaraları sarma dönemi olarak adlandırılabilir. Koronavirüs salgını sonrası dönemde petrol fiyatlarının nispi artışı ve yabancı yatırım çekmek amacıyla ülkenin yeniden imarına ağırlık verilmesi ekonomik koşulların iyileştirme eğilimi taşımasını mümkün kıldı. Bu doğrultuda 2022'de Irak ekonomisi yüzde 7,3 büyüme gösterse de ülkenin gerek siyasi istikrarsızlığı gerekse güven noktasındaki başarısızlığı ülkenin yabancı yatırım çekmesinin önünde engel oldu.⁴⁸ Buna karşılık Türkiye ekonomisi ise yüzde 5,4 büyüme göstermesine rağmen Türkiye-İrak ekonomik ilişkileri ticaret hacmi bakımından ciddi bir artış gerçekleşmedi.⁴⁹ Dolayısıyla 2022 iki ülkenin de ortak dış ticaret hacmi olarak belirlediği 20 milyar dolar seviyesine çıkarılması hedefinin altında kaldı. Bunda Irak'ta hükümetin kurulması sürecindeki anlaşmazlıklar ve kurulan hükümetlerin düşmesi etkili oldu.

İki ülke dış ticaret hacmi 2021'deki 12,7 milyar dolar seviyesinden 2022'de 14,5 milyar dolar seviyesine yükselerek bir önceki yıla göre yüzde 14 artış kaydetti. Geçtiğimiz üç yılla mukayese edildiğinde 2020'de iki taraf arasındaki ticaret hacminin en yüksek artış kaydetmesinden sonra düşme eğilimine giren hacim, bu yıl yükselme trendine girdi. İhracat/ithalat rakamları irdelendiğinde toplam dış ticaret hacmindeki yükselmenin Türkiye'nin ihracatından kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Zira Türkiye ile Irak arasında en yüksek ticaret hacminin yakalandığı 2020'de 8 milyar dolar olan ihracat 2022'de 13,2 milyar dolara yükselerek yüzde 63 artış gösterdi. Diğer yandan ithalat ise son üç yıldaki en düşük seviyesine geriledi. 2022'de iki ülke ticaret ilişkileri açısından bir diğer gelişme ihracat ile ithalat arasındaki farkın tekrar açılmaya başlamasıdır (Grafik 1).

⁴⁸ Büyüme rakamları Dünya Bankası tahminlerinden alınmıştır.

⁴⁹ Büyüme rakamları OECD tahminlerinden alınmıştır.

Grafik 1. Türkiye-İrak Yıllık Ticaret Hacmi (2017-2022, Milyar Dolar)*

Kaynak: TÜİK

* TÜİK sitesinde Türkiye'nin Irak'tan ithal ettiği petrol ithalat kaleminde gösterilmediği için bu yazıda genel ticaret verileri için TÜİK verileri esas alınmıştır. Türkiye'nin Irak'tan enerji ithalatı konusunda ise EPDK verilerine göre Kasım 2022'ye kadar Türkiye, Irak'tan yaklaşık 11 milyon ton petrol ithal etmiştir.

TÜİK'in 2022'ye ait verileri incelendiğinde Irak ile ithalata konu olan doksan dokuz ürün grubu (fasıl) içerisinde iki fasılda önemli farklılıklar meydana geldi. Bunlardan "Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar" başlığındaki fasılda 2021'de 971 milyon dolar olan ithalatımız 2022'de 316 milyon dolara gerileyerek yüzde 207 gibi ciddi bir düşüş yaşadı.

Önemli farklılıklar meydana gelen "Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler" başlığındaki ikinci fasılda 2021'de 418 milyon dolar olan ithalatımız 2022'de 769 milyon dolara yükselerek yüzde 83 gibi ciddi bir artış gösterdi. Dolayısıyla Türkiye'nin Irak ithalatında kıymetli taşlar kaleminde yaşanan düşüşe karşılık mineral yakıtlar kaleminde yaşanan artış nedeniyle ciddi bir değişim meydana gelmediği söylenebilir. İhracat ayağında ise bir önceki yıla göre yüzde 18,7 artış yaşandı. İhracatta demir, çelik, elektrik ve elektronik kalemlerinde bir önceki yıla göre artış söz konusu iken 2022'de en büyük artış meyve sebze mamulleri kaleminde gerçekleşti (Tablo 2 ve 3).

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2021-2022, MİLYON DOLAR)*

ÜRÜN	2021	2022	DEĞİŞİM (2021-2022, YÜZDE)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	418	769	83,9
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	971	316	-207,2
Odon veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton	48	64	33,3
Bakır ve bakırdan eşya	54	64	18,5
Plastikler ve mamulleri	11	21	90,9
Kurşun ve kurşundan eşya	24	19	-20,8
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	14	14	-

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2022'de 14 milyon dolardan fazla ithalat yaptığımız fasillara göre yazılmıştır. TÜİK'teki ithalat verilerinde petrol ve petrol ürünlerine dair ithalatın önemli bir kısmı resmi istatistiklerin dışında tutulduğu için Irak ile ilgili fasillara dair değerlendirmede bu kalemin dahil edilmediğini belirtmek gerekir. Ayrıca iki yıl arasındaki değişim hesaplanırken Aralık dışarıda tutulmuştur.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAK'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2021-2022, MİLYON DOLAR)*

ÜRÜN	2021	2022	DEĞİŞİM (2021-2022, YÜZDE)
Çelik	683	817	19,6
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	556	772	38,7
Elektrik ve Elektronik	512	576	12,4
Demir ve Demir Dışı Metaller	465	529	13,8
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	551	517	-6,1
Mücevher	410	407	-0,8
Meyve Sebze Mamuller	194	379	94,5
Makine ve Aksamları	326	361	10,5
İklimlendirme Sanayi	232	256	10,2
Otomotiv Endüstrisi	190	227	19,2
Halı	176	196	11,6
Yaş Meyve ve Sebze	234	126	-46

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2022'de 125 milyon dolardan fazla ihracat yaptığımız fasillara göre yazılmıştır.

Türkiye Irak'tan yaptığı büyük miktarlardaki altın ithalatını BAE ve İsviçre'ye kaydırmıştır. Türkiye altın rezervlerinin güçlü tutulması ve çeşitlendirilmesine önem vererek ülke ekonomisinin dış müdahaleler karşısında kırılabilirliğini azaltmayı hedeflemektedir. ABD'nin üçüncü ülkelerle ticarete getirdiği yaptırımlar nedeniyle doların kullanılamaması dış ticaretin altın gibi alternatif araçlarla yapılmasını gündeme getirdi.⁵⁰ Dünya Altın Konseyi verilerine göre Türkiye 2022'nin Ocak-Kasım döneminde 122 ton altın alımı gerçekleştirdi.⁵¹

Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkiler açısından 2022 yılında atılan önemli adımlardan biri DEAŞ ile çatışma nedeniyle yaklaşık yüzde 70'i tahribata uğrayan Musul'un yeniden yapılandırılması kapsamında, Musul Havalimanı'nın onarılmasının 185 milyon dolar bedel ile Türk şirketlerine verilmesidir. Onarım işini Türk şirketlerinin alması Türkiye'ye prestij kazandırmıştır. Zira onarım işi 2021'de Fransız Aeroports de Paris Ingenierie (ADPI) şirketine verilmişti. Bu tarihten sonra hiçbir ilerleme sağlanamayınca, söz konusu iş Fransızlardan alınıp Türk şirketlerine verilmiş oldu. Musul'un Başika bölgesindeki askeri varlığı ve su konusu gerekçesiyle Irak'taki Türkiye karşıtlığı körüklense de Musul Havalimanı onarımının Türk şirketlerine verilmesi bu durumun yapay olduğu iddiasını güçlendirdi.⁵² Türkiye açısından bir diğer vuku bulan gelişme ise yapımı iki yılı aşkın bir süredir tamamlanmış ancak Irak'taki siyasi ve güvenlik sorunları sebebiyle açılmayan Uluslararası Kerkük Havalimanı'nın 20 Ekim'de açılmasıdır. Havalimanının açılışı Irak'ta yaklaşık bir yılın ardından hükümet kurma krizinin aşılmasının gölgesinde kalsa da söz konusu açılış Kerkük ve Türkmenler zaviyesinden büyük öneme sahiptir.⁵³

Türk firmaları Musul'un yeniden imarında da büyük katkılarda bulunmaktadır. Altyapı sistemlerinin yanı sıra hastane ve okul inşaatı projeleri yü-

⁵⁰ Fatih Oğuzhan İpek, "Türkiye'nin Irak Politikası 2021", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 208.

⁵¹ "TCMB 2022'nin İlk 11 Ayında Dünyanın En Çok Altın Alan Merkez Bankası Oldu", *Habertürk*, 9 Ocak 2023.

⁵² Bilgay Duman, "Türkiye-İrak İlişkilerinde Yeni Heyecan: Musul Havalimanı", *Milliyet*, 20 Ağustos 2022.

⁵³ Bilgay Duman, "Kerkük'ün Kaderi Değişir mi?", ORSAM, 9 Kasım 2022, <https://orsam.org.tr/tr/kerkukun-kaderi-degisir-mi>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

rüten Türk firmaları nihai olarak Dicle Nehri'nin iki yakasını birbirine bağlayan çelik köprü inşasını tamamlamıştır.⁵⁴

Irak'ta inşa çalışmalarında öne çıkan Türk şirketleri Ortadoğu'nun en büyük limanlarından biri olacak Basra kentindeki Büyük Faw Limanı'nı ülkenin eski limanı Um Kasr'a bağlayacak batırma tünelinin inşasını da üstlenmiştir.⁵⁵ Limanın inşasının Türkiye'nin bir müddet üzerinde durduğu Basra'ya kadar uzanacak ticaret yolu tesis etme hedefine katkısı sunması beklenmektedir. Zira Faw Limanı'ndan başlayarak Mersin Limanı'na kadar uzanacak "Kuru Kanal" adlı demir ve kara yolu projesinin 2029'a kadar tamamlanması öngörülmektedir. Kuru Kanal projesinin demir ve kara yolu inşasında Türk şirketlerin rol alması beklenmektedir. Irak'ın Çin'in Kuşak Yol Projesi'nde kritik bir güzergah oluşu bu projenin ehemmiyetini artırmaktadır.⁵⁶

2022 içerisinde Türkiye ile Irak arasında ekonomik ilişkiler gerek bakanlar gerekse üst düzey bürokratlar düzeyinde gerçekleşen birçok görüşmede de önemli gündem maddelerinden biri oldu. 29 Ocak'ta IKBY ile Türkiye arasında ticari ilişkileri güçlendirme amacı taşıyan Ticaret Forumu Irak'ın Süleymaniye vilayetinde düzenlendi. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden (TOBB) bir heyetin katıldığı forumda TOBB yetkilileri 2023'e kadar Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacminin 50 milyar dolara yükselmesini istedikleri ve bu oranın 20 milyar dolarınının da IKBY ile yapılmasını planladıklarını vurguladı.⁵⁷

Öte yandan Türkiye'nin IKBY ile ekonomik ilişkilerinin artması merkezi yönetim ile gerginliklere sebep olmaktadır. 22 Mayıs'ta Irak Petrol Bakanı İhsan Abdülcebbar, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney ile görüşmüştür. Petrol ticareti konusundaki yasal sıkıntılar üzerine değerlendirmelerin yapıldığı görüşmede Türk şirketlerinin Irak'ın kalkınmasında sahip

⁵⁴ "Türk Firmaları Musul'un Yeniden İmarında Önemli Rol Oynuyor", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2022.

⁵⁵ "Orta Doğu'nun en Büyük Limanlarından Irak'taki Büyük Faw'ın İnşası Hız Kesmeden Sürüyor", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2022.

⁵⁶ "Irak'ın Basra Kentinde Türkiye Sınırına Uzanacak 'Kuru Kanal' Koridoru Konuşuldu", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2022.

⁵⁷ "Ortadoğu Gündemi 24-30 Ocak 2022", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gundemi-24-30-ocak-2022.pdf, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

olduğu role vurgu yapılmıştır.⁵⁸ Ceyhan Limanı üzerinden yapılan petrol ihracatının artırılması ele alınan gürüşmede Abdülcebbar “IKBY’nin petrol satışının yasa dışı olduğu” vurgusunu yaparak söz konusu petrol ve doğal gazın Irak Ulusal Petrol Satışı Şirketi (SOMO) ile satılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Irak Petrol Bakanı Abdülcebbar, Türkiye’nin 15 Şubat 2022’de Irak Yüksek Mahkemesinin çıkarttığı karara uymaması halinde Irak’ın 2015’te Uluslararası Paris Mahkemesinde açılan ancak 2019’da dönemin Irak Başbakanı Adil Abdülmehdi tarafından durdurulan davayı yeniden sürdüreceği uyarısında bulunmuştur.⁵⁹

Buna rağmen Ankara Bağdat ile ekonomik ilişkilerini kazan kazan ilkesi çerçevesinde sürdürmeye çalışmıştır. 11 Haziran’da Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Mehmet Muş, Irak Ticaret Bakanı Ala Cuburi ile Gaziantep’te bir araya gelmiştir. İki bakan ticaret, yatırımlar, müteahhithlik ve gümrük konularında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir gürüşme gerçekleştirmiştir.⁶⁰

Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi Ali Rıza Güney Irak ile ekonomik ilişkilerin artırılması adına yürüttüğü gürüşmeler çerçevesinde 18 Haziran’da Irak-Türk İŞ Konseyi Başkanı Cafer Hamdani ile gürüşmüŐtür. Güney bu gürüşmede Türkiye’nin Irak ile ticaretini kazan kazan ilkesi çerçevesinde artırmaya kararlı olduğu vurgusunu yapmıştır.⁶¹

⁵⁸ “The Minister of Oil Discusses Increasing Export Capabilities Through Ceyhan with the Turkish Ambassador”, Iraqi News Agency, 22 Mayıs 2022, <https://ina.iq/eng/19590-the-minister-of-oil-discusses-increasing-export-capabilities-through-ceyhan-with-the-turkish-ambassador.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁵⁹ “Ortadoğu Gündemi 23-29 Mayıs 2022”, ORSAM, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-23-29-mayis-2022.pdf, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

⁶⁰ Mehmet Muş, Twitter, 11 Haziran 2022, <https://twitter.com/mehmedmus/status/1535577710331842560>, (Erişim tarihi: 11 Haziran 2022).

⁶¹ “Irak-Türk İŞ Konseyi Başkanı Hamdani ile Güney Görüştü”, TEBA Ajansı, 19 Haziran 2022, <https://www.tebaajansi.com/irak/irak-turk-is-konseyi-baskani-hamdani-ile-guney-gorustu-h295707.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN PETROL İTHALATI (2021-2022)

	2021		2022		DEĞİŞİM (2021/2022, YÜZDE)
	MİLYON TON	İRAK'IN PAYI (YÜZDE)	MİLYON TON	İRAK'IN PAYI (YÜZDE)	
Ocak	604,4	22,78	1.172,9	32,77	9,99
Şubat	737,5	30,16	1.043,6	32,54	2,38
Mart	1.085,7	32,04	1.256,4	32,48	0,44
Nisan	1.050,4	29,41	1.083,5	27,55	-1,86
Mayıs	1.085,7	32,04	924,3	24,09	-7,95
Haziran	985,8	24,7	1.418,6	33,87	9,17
Temmuz	1.234,3	28,73	1.064,0	25,44	-3,29
Ağustos	1.644,6	38,38	1.099,7	25,35	-13,03
Eylül	1.075,4	27	1.076,2	24,75	-2,25
Ekim	1.384,7	32,93	860,6	20,47	-12,46
Kasım	1.644,6	38,38			
Aralık	1.183,0	29,37			
Toplam	13.716,1	29,94			

Kaynak: EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) verilerinden derlenmiştir.

Son üç yılda Türkiye'nin Irak'tan ham petrol⁶² ithalatında artış gözlemlenmiştir. 2019'da 9,5 milyon ton olan toplam petrol ithalatı 2020'de 11,6 milyon tona yükselmiştir. Irak bu miktarla Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler arasında Rusya'yı geçerek yüzde 29,09 payla birinci sıraya yerleşmiştir.⁶³ ABD'nin İran yaptırımları Türkiye'nin Rusya ve Irak'tan petrol ithalatını artırmasına sebep olmuştur.⁶⁴ Bu yıl da Türkiye'nin ham petrol ithalatında Irak'ın yerini koruması beklenmektedir.

⁶² EPDK verilerine göre toplam petrol ithalatı rakamları ham petrol, motorin ve fuel oil türleri, havacılık ve denizcilik yakıtları ve diğer ürünlerden oluşmaktadır. Yazıda geçen petrol ithalatına dair veriler bu kalemlerin hepsini içermenin yanında Irak'tan sadece ham petrol ithal edilmektedir.

⁶³ Türkiye Rusya'dan ekseriyetle ham petrol dışındaki petrol kalemlerini ithal etmektedir.

⁶⁴ Kemal İnâat ve Mustafa Caner, "Türkiye'nin İran Politikası 2019", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 72-73.

Vatandaşlar düzeyinde iki ÷lke arasındaki ekonomik ilişkileri ilgilendiren bir diğer husus ise Türkiye’de yabancılara yapılan konut satıŐlarıdır. TÜİK verilerinde yabancılara yapılan konut satıŐlarında Iraklılar 2022’de üçüncü sıraya gerilemiştir. 2020 ve 2021’de Iraklılar Türkiye’de en çok konut satın alan ikinci yabancı grup iken Ukrayna’daki savaş nedeniyle Ruslar konut alımlarında birinci sıraya yerleşmiştir. 2022 verilerine göre yabancılara satışı yapılan 61 bin 741 konuttan 5 bin 896’sını satın alan Iraklılar üçüncü sıraya düşmüştür.⁶⁵

KRONOLOĞI

29 Ocak	İKBY ile Türkiye arasında ticari ilişkileri güçlendirme amacı taşıyan Ticaret Forumu Irak’ın Süleymaniye vilayetinde düzenlendi.
4 Şubat	İKBY Başkanı Neçirvan Barzani, Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi.
20 Şubat	Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar, Münih Güvenlik Konferansının oturum aralarında Irak Dışışleri Bakanı Fuad Hüseyin, İKBY Başkanı Neçirvan Barzani ve İKBY Başbakanı Mesrur Barzani ile görüştü. Akar, güvenlik meselelerinin ele alındığı görüşmelerde terörle mücadelede aynı tarafta yer alındığının önemine dikkat çekti.
26 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak’ta iki Sünni grubun liderleri, Irak Temsilciler Meclisi Başkanı ve Sünni Takaddum Koalisyonu lideri Muhammed Halbusi ve Irak Egemenlik İttifakı Başkanı Hamis Hançer’i kabul etti.
15 Nisan	İKBY Başbakanı Mesrur Barzani Türkiye’ye resmi ziyarette bulunarak Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi.
17 Nisan	TSK, Irak’ın kuzeyinde PKK’ya yönelik Metina, Zap ve Avaşın-Basyan bölgelerinde, “Pençe Kilit” adıyla yeni bir harekat başlattı.
11 Haziran	Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Mehmet Muş, Irak Ticaret Bakanı Ala Cuburi ile Gaziantep’te bir araya geldi. İki bakan ticaret, yatırımlar, müteahhitlelik ve gümrük konularında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir görüşme gerçekleştirdi.
27 Ekim	Türk Hava Yolları İstanbul-Kerkük direkt uçuŐlarına başladı.

⁶⁵ TÜİK verilerinden derlenmiştir.

TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2022

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi & ORSAM Başkan Yardımcısı

GİRİŞ

Türkiye-Mısır ilişkilerinin son yıllardaki başlıca gündemi 2013'ten bu yana kriz halindeki diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesi olmuştur. 2020'de iki ülke resmi görevlileri arasında başlayan görüşmelerle hareketlenen normalleşme süreci, 2021'de dışişleri bakan yardımcısı seviyesinde devam etmiştir. İki tur olarak gerçekleşen görüşmelerde normalleşme sürecinin daha sağlam bir şekilde ilerleyebilmesi için gerekli diplomatik ve teknik adımlar atılmıştır. 2022 ise bu anlamda kritik bir dönüm noktasına sahne olmuştur. İki ülke cumhurbaşkanlarının 2022 Dünya Kupası kapsamında Katar'da el sıkışmaları, normalleşme kapsamında bugüne kadar atılan en ciddi adım olarak kayıtlara geçmiştir.

Buna paralel olarak 2022, taraflar arasındaki öncelikli ayrışma noktalarından olan Libya ve Doğu Akdeniz meseleleri üzerindeki gerilimler etrafında şekillenmiştir. Mart itibarıyla Libya'da Fethi Başağa liderliğinde ku-

ruhan paralel hükümet ve takip eden süreçte gelişen olaylar Ankara-Kahire normalleşme girişimlerimin Libya özelinde güçlü sınavlardan geçeceğine dair sinyaller vermiştir. Bununla beraber Ekim’de Türkiye ve Libya arasında imzalanan hidrokarbon anlaşması, Mısır’ın sert tepkisiyle karşılaşmış, normalleşme görüşmeleri askıya alınmıştır. Nitekim iki ülke arasında Libya özelinde devam eden kriz, Katar’da gerçekleşen Dünya Kupası açılış seremonisinde iki ülke liderlerinin tokalaşması sonrasında görece hafifletirken Aralık’ta Kahire yönetiminin çıkardığı cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Mısır’ın batı sınırlarını tek taraflı olarak belirleyerek Doğu Akdeniz’deki tartışmaları yeniden tetiklemiştir.

Geçtiğimiz yıllara benzer olarak ticari ve kültürel ilişkilerin siyasi ilişkilerdeki iniş ve çıkışlardan bağımsız hareket ettiği gözlenmiştir. Ancak Rusya-Ukrayna savaşı, geçmiş yıllardan farklı olarak her iki ülkenin de enerji, gıda ve farklı alanları kapsayan çeşitli ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Bu noktada tahıl koridoru anlaşmasına öncülük eden Türkiye’nin Mısır’da devam eden gıda krizine olumlu yönde katkı sağladığı söylenebilir. Öte yandan iki ülke arasındaki normalleşme girişimlerine payanda olan ticari ilişkiler, koronavirüs (Covid-19) salgınının meydana getirdiği etkilerin azalması ile birlikte artış eğilimine geçmiştir. Ayrıca Yunus Emre Enstitüsünün (YEE) yıl içindeki faaliyetleri, toplumsal ve kültürel alanda da bağların gelişip genişletildiğine işaret etmektedir. Eğitim ve kültürel programları aracılığıyla Türk dilini ve kültürünü Mısır halkına tanıtan YEE, Ankara-Kahire ilişkilerindeki sosyal ve toplumsal anlamda olumlu görünümü ortaya koyan en önemli kurumlardan birisi olarak öne çıkmıştır.

Bundan hareketle 2022’de iki ülke ilişkilerinin ana gündem maddesinin Libya ve Doğu Akdeniz meselelerinin etrafında şekillenen normalleşme konusu olduğu söylenebilir. Ekonomik ve ticari ilişkilerde dengeli bir tablonun oluştuğu yıl içerisinde tarihsel ve kültürel bir yakınlığa sahip toplumsal bağların da YEE ve Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) gibi kurumlar üzerinden ilerlediğini söylemek mümkündür.

İKİLİ İLİŞKİLERDE NORMALLEŞME ADIMLARI

2013’te Mısır’da yaşanan yönetim değişikliği sonrası gerilen Ankara-Kahire ilişkileri, 2020 ve 2021 itibarıyla normalleşme sinyalleri vermeye başlamıştır. Bu adımlar iki ülkenin sahip olduğu ekonomik, kültürel ve tarihi bağların

yanı sıra farklı bölgesel krizlerin çözümü noktasında iş birliği ve diyalog ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Değişen jeopolitik dengeler hesaba katıldığında bu ihtiyaçların iki ülke arasındaki ilişkilerde tamamlayıcı etkiye sahip olduğu ve bir kaldıraç görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

Bu anlamda taraflar arasında 2020'nin sonlarında istihbarat seviyesinde başlayan temaslar diplomatlar aracılığıyla sürdürülmüş ve bakan yardımcılar seviyesinde gerçekleşen görüşmelere ön ayak olmuştur. Bununla beraber Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Mısırlı mevkidaşı Semih Şükrü geçtiğimiz yıl Ramazan ayını tebrik amaçlı telefonda görüşmüştü.¹ Hiç şüphesiz bu girişimlerin iki ülkenin Libya meselesi başta olmak üzere farklı kriz noktalarında ortak paydada buluşmasına, bu doğrultuda belli ölçüde tavizler vermesine ve bunun sonucu olarak bölgesel istikrarın sağlanmasına etki ettiği söylenebilir.

Bu noktada Bakan Çavuşoğlu tarafından tebliğ edilen 7 Nisan 2022 tarihli Büyükelçiler Kararnamesi ile Büyükelçi Salih Mutlu Şen'in Kahire maslahatgüzarı olarak atanması, son dönemde ağır ilerleyen normalleşme süreci ve iki ülke ilişkilerinin seyri açısından önem arz etmektedir.² Öyle ki 2013 sonrası diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar düzeyinde tutulduğu Mısır'a daha önce İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) daimi temsilciliği görevinde bulunmuş olan Büyükelçi Şen'in atanması, yakın gelecekte ilişkilerin büyükelçi seviyesine çekilmesi hususunda atılmış güçlü bir adım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca uluslararası ilişkiler ve ülkeler arası diplomasinin mütakabiliyet ilkesi etrafında şekillendiği düşünüldüğünde bu adım, Mısır tarafına diplomatik temasların olgunlaşması ve gelişmesi açısından bazı sorumluluklar yüklemektedir. Çünkü 7-8 Eylül 2021 arasında Ankara'da yapılan ikinci istikşafî görüşmelerin ardından taraflar, karşılıklı olarak büyükelçi atama konusunda gerekli adımları atma taahhüdünde bulunmuşlardır.

Buna ek olarak 2022 boyunca iki ülke arasında Libya özelinde devam eden krizin Katar'da gerçekleşen Dünya Kupası'nın açılış seremonisinde iki ülke liderlerinin tokalaşması sonrasında ikinci plana atıldığı söylenebilir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi'nin 2013'ten bu yana ilk defa el sıkışmaları, normalleşme görüşmelerinde son aşamaya geçilmesi adına yaşanan en önemli gelişmedir denilebilir. Öte

¹ "Mısır ile Önemli Temas: Çavuşoğlu ile Şükrü Telefonda Görüştü", *Hürriyet*, 11 Nisan 2021.

² "Mısır'a Büyükelçi Düzeyinde Atama", *Hürriyet*, 7 Nisan 2022.

yandan sürecin daha sağlıklı ilerleyebilmesi adına hem liderler hem de bürokratlar düzeyinde somut adımların atılması da beklenmektedir. Nitekim gerek bu temaslar gerekse de iki ÷lke yönetimlerinin bölgesel politikalara yönelik yaklaşımları, normalleşme konusunun hem Ankara hem de Kahire tarafından önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Bu anlamda Türkiye'nin Körfez ÷lkeleri ile başlayan, Mısır ile ivme kazanan ve İsrail ile devam eden dış politika açılımında Mısır'ın hem Libya'da hem de Afrika Kıtası genelindeki ağırlığı dolayısıyla önemli bir yeri olduğunu ifade etmek gerekir. Buna karşılık Mısır cephesinde ise bölgesel meselelerde nüfuz alanının genişletilmesi ve dış politikadaki sıkışmayı açmak adına Türkiye'nin özellikle Libya ve Doğu Akdeniz meselelerindeki duruşu ve olası iş birlikleri önemlidir. Dolayısıyla iki ÷lkenin kazan-kazan yaklaşımını önceleyerek ilişkilerini normalleştirmek ve hatta bazı alanlarda ittifaklar oluşturmak iradesinde oldukları söylenebilir.

LİBYA MESELESİNİN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Türkiye ve Mısır, Muammer Kaddafi'nin 2011'de başlayan halk hareketleri sonucu devrilmesinin ardından Libya'daki olaylar zincirini yakından takip etmişlerdir. Libya'daki yerel siyasi dinamiklerin kırılğan yapısı ve sürekliliği değişen ittifaklar sistemi, 2014 sonrasında oluşan tabloda iki ÷lkeyi zıt kutuplara taşımıştır. 2019'a gelindiğinde ise doğudaki milis güçlerin lideri Halife Hafter'in başkent Trablus'a yönelik darbe girişimi ve sonrasında yaşananlar, Libya özelinde Türkiye ve Mısır'ın siyasi rekabetine tanıklık etmiştir. Ankara hükümeti ile dönemin Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) arasında imzalanan Deniz Yetkilendirme ve Savunma İş Birliği Anlaşması, Türkiye'nin UMH lehine Libya iç savaşına dahil olmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin Libya'daki proaktif ve kararlı adımlarında Doğu Akdeniz'deki ulusal çıkarlarının tehdit altında olması önemli bir etkidir. Diğer taraftan dönemin karar vericileri açısından çok sayıda insan hakları ihlali ve savaş suçuyla kabarık bir sicile sahip olan Hafter'in ÷lkeedeki yönetimi ele geçirmesinin güçlü bir tehdit algısı olarak yorumlandığı söylenebilir. Bu noktada sivillere yönelik şiddet ve beraberinde başlayacak kitlesel göç hareketlerinin yalnız Libya özelinde değil bölgesel ve küresel anlamda meydana getireceği demografik, sosyal ve ekonomik zararlar, Türkiye'yi harekete geçiren etkenler arasında sayılabilir.

Buna karşılık Sisi cephesi, Libya'nın doğusuyla paylaştığı geniş sınırlar nedeniyle Sirenayka bölgesinde homojen bir güvenlik aygıtının –Halife Hafter'e bağlı sözde Libya Ulusal Ordusu (LUO)– oluşumuna ve gelişimine kayıtsız kalmış, siyasi yatırımlarını Tobruk merkezli Parlamenteoya ve başkanı Akile Salih'e yapmıştır. Öte yandan Trablus merkezli hükümetin Müslüman Kardeşler hareketiyle ilişkilendirilmesi, Sisi yönetiminin doğu bölgesindeki siyasi figür, silahlı grup ve kabilelerle angajman içine girmesine zemin hazırlayan bir başka neden olarak belirtilebilir. Ayrıca her iki ülkenin de Libya ile güçlü ticari ve ekonomik ilişkilere sahip olduğunu söylemek gerekir. Libya'da çalışan Mısırlı işçilerin ülkeye soktukları dövizler, Mısır ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıdır. Güvenlik temelli, siyasi ve ekonomik parametrelerin yanında dönem itibarıyla Kahire yönetiminin içinde olduğu bölgesel ittifak, Mısır'ı Libya ve Doğu Akdeniz özelinde daha agresif politikalar uygulamaya itmiştir. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) gibi ülkelerin içinde olduğu ittifak, Mısır'ı önce uluslararası hukuk açısından uygulanabilirliği zayıf oluşumlara dahil etmiş, daha sonrasında yapılan karşılıklı münhasır ekonomik bölge (MEB) anlaşmalarıyla Kahire yönetiminin Doğu Akdeniz'deki kazanımlarını baltalamıştır.

Bu altyapı dahilinde Ankara'nın 3 Ekim'de Milli Birlik Hükümeti (MBH) ile imzaladığı hidrokarbon anlaşması sonrasında Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükrü 29 Ekim'deki açıklamasında Türkiye'nin Libya'daki uygulamalarının değişmemesi sebebiyle Mısır ile arasındaki normalleşme sürecinin yapılan iki görüşmenin ardından askıya alındığını duyurmuştur.³ 27 Kasım 2019 tarihli deniz yetkilendirme anlaşmasının bir uzantısı niteliğinde yapılan bu anlaşma, yalnızca Türkiye'nin değil Libya'nın ulusal çıkarlarını maksimize etme noktasında karşılıklı iş birliği ve fayda ilkesine dayanmaktadır. İlgili anlaşma Kahire yönetimine yönelik bir ihtar niteliğinde okunmamalıdır. Aksine bu anlaşma, olası iş birliği neticesinde Mısır'ın kazanımlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Çünkü normalleşme görüşmelerinin başladığı tarihten itibaren Türk yetkililer, Mısır'ın Türkiye ile bir deniz sınırlandırmasına gitmesi halinde 11 bin 500 kilometrekare alan kazanabileceği yönünde tezleri ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Kahire'nin anlaşmaya yönelik sert tepkisine rağmen Ankara'nın ılımlı yaklaşımı halen normalleşmeye yönelik kararlığını ve arzusunu göster-

³ "Mısır: Libya Nedeniyle Türkiye ile Normalleşme Süreci Durdu", Sputnik Türkiye, 30 Ekim 2022.

mektedir. Benzer olarak yakın geçmişte Mısırlı yetkililerin tavır ve syemleri iki ülke arasındaki edinimleri tehlikeye atma potansiyeli taşımaktadır. Hidrokarbon anlaşmasının hemen ardından Mısır İstihbarat Başkanı Abbas Kamil'in Bingazi'de Hafter'i ziyaret etmesi bu minvalde okunabilir.⁴ İzleyen süreçte Yunanistan, GKRY ve diğer Avrupa Birliği lkeleriyle aynı retoriği takip ederek anlaşmanın geçersiz, yetersiz ve uluslararası hukuka aykırı olduğu syemlerini yineleyen Kahire hattında yine Ekim içerisinde Türkiye ve Libya arasında imzalanan askeri anlaşmaların (askeri pilotların eğitimi ve İHA n satış anlaşmaları) ardından benzer radikal hamle ve syemler gözlemlenmiştir.

DOĞU AKDENİZ REKABETİ VE NORMALLEŞME SRECI

3 Ekim 2022 tarihli hidrokarbon anlaşmasının Mısır cephesini Doğu Akdeniz bağlamında kaygılandıran önemli bir unsur olduğu syenebilir. nk ilgili anlaşma Türkiye'ye hem kendi hem de Libya deniz yetki sınırlarında petrol arama ve tarama yetkisi vermektedir. İlgili anlaşma Türkiye'nin "Mavi Vatan" doktrini kapsamında ortaya koyduğu ajandasının uygulanabilirliği ve gerçekçiliğini göstermesi bakımından somut bir doküman niteliği taŐıdığından Mısır tarafı, anlaşmanın hayata geçmesi ve uluslararası zeminde belli oranda kabul görmesi halinde yalnızca Libya'da değil bölge genelinde "bölgesel g" pozisyonunu kaybetme ve ekonomik açıdan zor duruma düşme riskiyle karşı karşıya kalacağı argümanına sahiptir.

Öyle ki Cumhurbaşkanı Sisi tarafından 20 Aralık'ta çıkarılan kararnamede Libya ile Mısır arasındaki MEB'i de kapsayacak Şekilde Mısır'ın batı sınırları tek taraflı olarak belirlenmiştir.⁵ Bu karar bir taraftan Türkiye'nin Libya ile Ekim'de imzaladığı hidrokarbon anlaşmasını uluslararası hukuk nezdinde tartışmalı hale getirmek diğer taraftan da Mısır'ın Libya meselesinde herhangi bir taviz vermeyeceğini gösterme amacını taşımaktadır. Libya Dışişleri Bakanlığının açıklamasında söz konusu sınırların tek taraflı olarak ilan edilmesiyle Libya'nın toprak btnlĞnn ve egemenliğinin hedef alındığı ve çıkarılan kararnamenin iyi niyet ilkesini ihlal ettiği belirtilmiştir.⁶ Tr-

⁴ "Egypt's Intelligence Chief Meets Hafter in Benghazi", Libya Observer, 13 Ekim 2022.

⁵ "Sisi'den Mısır'ın Deniz Sınırlarını izen Kararname: Ankara-Libya Anlaşmalarına Karşı Hamle", Sputnik Türkiye, 14 Aralık 2022.

⁶ "Mısır'ın Akdeniz'de Deniz Sınırı İlan... Diplomatik Kaynaklar: Türkiye'yi Etkilemiyor", CNN Türk, 12 Aralık 2022.

kiye'nin tepkisi ise geçmişte sergilediği dengeli tutumuna paralel olmuştur. Yapılan açıklamada iki ülkenin sınırlarının uluslararası hukuka uygun olarak tespiti için Libya ve Mısır'a bir an önce diyalog ve müzakereleri başlatmaları çağrısında bulunulmuştur.⁷

EKONOMİK İLİŞKİLER

İki ülke ticari ilişkilerinde 2018 itibarıyla başlayan kademeli artış, 2020'de patlak veren koronavirüs salgını ile duraklamış, ancak 2021'de ticaret hacmi rekor seviyeye ulaşarak 6,7 milyar dolara ilerlemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2022'de iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 4,1 milyar dolarını ihracat kalemleri oluştururken Türkiye'nin Mısır'dan gerçekleştirdiği ithalatın 2,3 milyar dolar olduğu görülmektedir. Normalleşmeye bağlı olarak diplomatik temasların artış göstermesi, 2021 itibarıyla ciddi ölçüde artışa geçen ticaret hacminin arka planını oluşturmaktadır. Siyasi ilişkilerdeki yumuşama belirtileri, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) başta olmak üzere çok sayıda iş topluluğu ve iki ülkeye mensup münferit yatırımcılar aracılığıyla desteklenmiş ve karşılıklı iş birliği platformları genişletilmiştir. 2022'deki yatırımların ve ticari hareketliliğin sinyalleri, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun Ocak'ta Mısır Ticaret Odaları Federasyonu (FEDCOC) Başkanı İbrahim Araby ve beraberindeki heyet ile Ankara'da yaptığı görüşmelerin ardından gelmeye başlamıştır. Hisarcıklıoğlu siyasi gelişmeler ile ekonomiyi ayrı tutmaya çalıştıklarının altını çizerek Türk yatırımcılarının Mısır'daki faaliyetlerine hiçbir dönemde ara vermediğini ifade etmiştir.⁸ Türk firmalarının Mısır'da halihazırda 2 milyar doların üzerinde yatırımlarının olduğunu sözlere ekleyen Hisarcıklıoğlu, kırkı büyük ölçekli olmak üzere iki yüz firmanın Mısır'da üretim yaptığını vurgulamıştır.⁹ Haziran'a gelindiğinde ise Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati, İslam Kalkınma Bankası Grubunun yıllık toplantısına katılmak üzere Mısır'a gitmiş, Nebati yaklaşık dokuz yıl aradan sonra Türkiye'den Mısır'a seyahat eden ilk bakan olmuştur.¹⁰

⁷ "Mısır'ın Akdeniz'de Deniz Sınırı İlan... Diplomatik Kaynaklar: Türkiye'yi Etkilemiyor".

⁸ "Türkiye ve Mısır İş Dünyasından Karşılıklı Yatırımların Geliştirilmesi Çağrısı", TOBB, 21 Ocak 2022.

⁹ Türkiye ve Mısır İş Dünyasından Karşılıklı Yatırımların Geliştirilmesi Çağrısı".

¹⁰ "Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati Mısır'a Gidecek", Anadolu Ajansı, 18 Mayıs 2022.

Türkiye'den Mısır'a yönelik öne çıkan yatırımlardan birisi Kasım'da Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 27. Taraflar Konferansı (COP27) kapsamında Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Ahmed Semir ve Arçelik CEO'sunun bir araya geldiği görüşmelerin ardından gerçekleşmiştir.¹¹ Taraflar arasındaki görüşmelerin ardından Bakan Semir, Arçelik'in 100 milyon dolarlık yatırımla yıllık 1,5 milyon elektronik cihaz üretim kapasitesine sahip bir fabrika kuracağını duyurmuştur.¹² Ayrıca Türk şirket tarafından kurulacak fabrikada 2 bin Mısırlının istihdam edileceği belirtilmiştir.

Öte yandan Rusya'nın Ukrayna işgalinin ardından büyük ölçüde yabancı yatırımcılara bağlı kaynakları içine alan 15 milyar dolarlık sıcak para Mısır'dan ayrılmıştır.¹³ Bu kaynaklar aynı zamanda Sisi yönetiminin en önemli kamu borçlanma kaynakları arasında gösterilebilir. Dolayısıyla 2022 Kahire yönetiminin gerek halk gerekse kamu nezdinde hissedilen ekonomik durgunluk karşısında ekonomik kaynaklarını ve ticari mütteliklerini çeşitlendirme arayışı içinde olduğu bir yıl olmuştur. Bu noktada Katar'da gerçekleşen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Mısır Devlet Başkanı Sisi görüşmesi, Türk iş dünyası tarafından Mısır'a yönelik ticari yatırımların ve atılımların önündeki bürokratik engellerin hafifletilmesi ve giderilmesi noktasında umut kaynağı olmuştur. Bu bağlamda DEİK Türkiye-Mısır İş Konseyi Başkanı Mustafa Denizer, ilişkilerin ilerlemesi ile birlikte 2023 sonunda ticaret hacminin 10 milyar doları görebileceğini belirtmiş, Mısır'da faaliyet gösteren 50 Türk şirketinin bulunduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁴

İki Akdeniz ülkesi, turizm sektöründe hem iş birliği hem de rekabet içerisinde görölmektedir. Bu bağlamda 2022'de Rusya-Ukrayna savaşından hareketle yaklaşık 1,5 milyon turist kaybı yaşıyan Mısır, Rusya'dan ve Avrupa ülkelerinden gelecek turist sayısını artırmak amacıyla otel yatırımlarına ağırlık vermekte ve Türkiye'nin de içinde olduğu Akdeniz pazarında düşük fiyat politikası hayata geçirmeyi planlamaktadır. Bu doğrultuda 290 bin otelin inşa edilmesini kapsayan yatırımın Sisi yönetimine maliyeti 20 milyar do-

¹¹ "Türk Firmasından Mısır'a 100 Milyon Dolarlık Yatırım", Anadolu Ajansı, 17 Kasım 2022.

¹² "Türk Firmasından Mısır'a 100 Milyon Dolarlık Yatırım".

¹³ "Hot Money Leaves Egyptian Debt Instruments 10 Times in 16 Years", Middle East Monitor, 12 April 2022.

¹⁴ "Türkiye ile Mısır Arasında Yeni Dönem! 10 Milyar Dolarlık Hedef", *Star*, 23 Kasım 2022.

lar olarak hesaplanmıştır. Öte yandan Kahire Maslahatgüzarı Şen, Türkiye'yi ziyaret eden Mısırlı turistlerin sayısının 2022'de ciddi bir artış gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁵ Ayrıca Şen, Türk vatandaşlarını Mısır'ın binlerce yıllık kültürel mirasının yanı sıra misafirperver toplumunu tanımak ve plajlarının tadını çıkarmak üzere Mısır'ı ziyaret etmeye davet etmiştir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin bir diğer boyutu da enerji ticaretidir. Mısır İstatistik Kurumuna (CAPMAS) göre Türkiye, 917 milyon dolarla 2022'nin ilk çeyreğinde Mısır'ın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithalatçısı konumundadır.¹⁶ Birinci sırada yer alan Türkiye'yi, 425 milyon dolarla İspanya ve 318 milyon dolarla Endonezya takip etmiştir.¹⁷

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme eğilimine girdiği 2021'den itibaren gerek Türkiye'de gerekse Mısır'da karşıt yayın yapan basın ve medya organlarında ilgili hükümetlerin girişimleri neticesinde ciddi bir azalma görülmüştür. 2022'de de benzer olarak Mısırlı muhalif medya organlarının yayın politikaları, dikkat edilen hususların başında gelmiştir. Öyle ki 6-18 Kasım arasında Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen COP27 öncesi protesto çağrısında bulunduğu gerekçesiyle otuz dört muhalif Türkiye tarafından gözaltına alınmıştır.¹⁸ Diğer taraftan Katar'daki Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Mısır Devlet Başkanı Sisi arasındaki görüşmenin ardından Mısır Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Bassam Rady'nin 21 Kasım'daki açıklamasında bahse konu görüşmeyi "ikili ilişkilerin gelişmesinin başlangıcı" olarak yorumlaması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Kahire ile Ankara arasındaki ilişkilerin yeniden inşası için daha fazla adım atılacağı" yönündeki söylemleri, her iki ülkenin iç kamuoyunda dil ve söylem bazında bir dönüşümü tetiklemiştir.¹⁹

¹⁵ "Türkiye'nin Kahire Maslahatgüzarı Şen: Sisi Yönetiminde Mısır Ciddi Gelişme Kaydetti", Independent Türkçe, 28 Ekim 2022

¹⁶ "Turkey Top Importer of Natural Gas from Egypt in Q1-2022: Capmas", Egypt Independent, 19 Temmuz 2022.

¹⁷ "Turkey Top Importer of Natural Gas from Egypt in Q1-2022: Capmas".

¹⁸ "Şarkül Avsat: Türkiye Mısır ile İlişkileri Düzeltmek için 34 Müslüman Kardeşler Üyesini Tutukladı", Euronews Türkçe, 31 Ekim 2022.

¹⁹ Orhan Karaoğlu, "Türkiye-Mısır İlişkilerinin Jeopolitik Dinamikleri ve Yansımaları", ÜİK Panorama, 12 Ocak 2023.

İki ÷lke arasındaki ilişkiler, diplomatik ve siyasi bakımdan geçtiğimiz yıllara nazaran daha dengesiz bir düzlemde ilerlese de toplumsal bağların güçlendirilmesi ve kültürel etkileşimlerin hız kazanmasında özellikle YEE ve YTB'nin önemli bir payı olmuştur. 2010'dan günümüze Kahire'de faaliyet gösteren YEE, her dönem Mısırlı gençlerin Türkiye'nin kültürel değerlerini ve Türkçeyi öğrenmeleri noktasında çaba göstermektedir. Bu kapsamda 2022'de yaklaşık 8 bin öğrencinin katılımıyla "Türkçe ile TanıŐma" kursları düzenlenmiş, kurslara katılan iki öğrenciye Türkiye seyahati hediye edilmiştir.²⁰ Bununla beraber Türk dizi ve filmleri Mısırlı genç ve yetişkinler arasında oldukça popüler olmakla beraber Türk dil ve kültürüne dair ilgiyi artırmaktadır. Bunun yanında YTB, Türkiye'deki eğitim ve burs imkanlarının tanıtılmasında çeşitli organizasyonlar gerçekleştirmiştir. 2022 itibarıyla YEE ve YTB tarafından düzenlenen çevrim içi kursların aynı zamanda iki ÷lke arasındaki ticari etkileŐimleri de olumlu yönde etkileyeceğini söylemekte fayda vardır. Bu noktada 2020'den başlayan programlar, toplamda 6 bin Mısırlıya ulaŐmış ve ulaşmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Ankara-Kahire ilişkileri, belli dönemler içinde yaşanan gerilimlere rağmen 2022'de siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan dengeli ilerleyiŐini sürdürmüştür. Ancak iki ÷lke arasında Libya meselesindeki ayrışma noktaları, normalleşme sürecinin 2022'de aksak adımlarla ilerlemesine yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Libya'nın doğusuna yönelik başlattığı siyasi açılıma paralel olarak Mısır, Başağa üzerinden ÷lkenin batısındaki aktörlerle ilişkiler geliştirmeyi amaçlamıŐtır. Bu doğrultuda iki ÷lkenin ortak paydada buluşması, Libya krizinin çözümünde uluslararası mekanizmalardan daha etkili olabilme potansiyeline sahiptir. Nitekim 20 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve mevkidaşı Sisi'nin el sıkıŐması, Libya başta olmak üzere Doğu Akdeniz ve geri kalan tartışmalı meselelerin karşılıklı diyalog mekanizmaları üzerinden ele alınmasının önünü açabilir.

Öte yandan Rusya-Ukrayna savaşının meydana getirdiği belirsizlik ve Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırımlar, enerji, gıda ve turizm alanlarında her iki ÷lkenin de yeni bir konumlanma içerisine girmesine zemin hazırlamıŐtır.

²⁰ "Kahire Yunus Emre Enstitüsü Düzenlediği Etkinliklerle Mısırlı Gençlere Türkiye'yi Sevdireyor", Anadolu Ajansı, 22 Aralık 2022.

Türkiye, 917 milyon dolarla 2022'nin ilk çeyreğinde Mısır'ın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithalatçısı konumuna yerleşirken Türkiye aracılığıyla hayata geçirilen tahıl koridoru, Mısır'ın içerisinde bulunduğu gıda krizinin hafifletilmesinde olumlu etki yapmıştır. 2021'deki 6,7 milyar dolarlık ticaret hacmi, 2022'de dönemsel yaşanan gerginliklere rağmen 6,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu durum siyasi ilişkilerin iyi olduğu bir düzlemde ticari etkileşimlerin çok daha büyük olabilme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Son olarak toplumsal ve kültürel düzeyde 2022, her iki ülkedeki muhalif medya organlarının söylem bazında yumuşadığı ve muhalif seslerin bastırıldığı bir yıl olmuştur. Kahire'de faaliyet gösteren YEE'nin program ve faaliyetleri toplumsal entegrasyonun ivme kazanmasına yol açmış, kültürel değerlerin toplumlara aşılınması noktasında önemli bir işlev görmüştür. Uzun yıllardır devam eden siyasi anlaşmazlık ve diplomatik krizlere rağmen Türkiye ve Mısır halkları arasındaki olumlu ilişkiler toplumsal etkileşimlerin hız kesmeden ve hatta artarak devam etmesiyle kendini göstermektedir. Bu etkileşimlerin önümüzdeki süreçte siyasi anlaşmazlıkların sona ermesiyle birlikte çok daha hızlı bir artış trendine girmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ

- 21 Ocak TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu Mısır Ticaret Odaları Federasyonu Başkanı İbrahim Araby ve beraberindeki heyet ile Ankara'da bir araya geldi.
- 7 Nisan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından tebliğ edilen Büyükelçiler Kararnamesi ile Büyükelçi Salih Mutlu Şen Kahire maslahatgüzarı olarak atandı. Şen'in ataması yakın gelecekte ilişkilerin büyükelçi seviyesine çekilmesi hususunda atılmış güçlü bir adım olarak değerlendirildi.
- 1 Haziran Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati, İslam Kalkınma Bankası Grubunun yıllık toplantısına katılmak üzere Mısır'a gitti. Bakan Nebati yaklaşık dokuz yıl aradan sonra Türkiye'den Mısır'a seyahat eden ilk bakan oldu.
- 3 Ekim Türkiye ile Başbakan Abdulhamid Dibebe liderliğindeki MBH arasında hidrokarbon anlaşması imzalandı.
- 13 Ekim Mısır İstihbarat Başkanı Abbas Kamil, Bingazi'de milis güçlerin lideri Halife Hafter'i ziyaret etti.
- 30 Ekim Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükrü, Türkiye ile normalleşme görüşmelerini Türkiye'nin Libya'daki faaliyetleri nedeniyle durdurduklarını açıkladı.

- 17 Kasım Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklım Değişikliği Çerçeve Sözlēmesi 27. Taraflar Konferansı (COP27) kapsamında Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Ahmed Semir ve Arçelik CEO'su bir araya geldi. Görüşmelerin ardından Bakan Semir, Arçelik'in 100 milyon dolarlık yatırımla yıllık 1,5 milyon elektronik cihaz üretim kapasitesine sahip bir fabrika kuracağını duyurdu.
- 20 Kasım Katar'da düzenlenen Dünya Kupası kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısır Cumhurbaşkanı Sisi görüşmelerde bulunarak el sıkıŐtı.
- 21 Kasım Mısır Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Bassam Rady, Katar'da gerçekleşen Erdoğan-Sisi görüşmesini "ikili ilişkilerin gelişmesinin başlangıcı" olarak yorumladı.
- 20 Aralık Çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde Libya ile Mısır arasındaki MEB'i de kapsayacak şekilde Mısır'ın batı sınırları tek taraflı olarak belirlendi.

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2022

FİLİZ CİCİOĞLU

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

3 Ekim 2005’te Avrupa Birliği (AB) ile üyelik müzakerelerine başlayan Türkiye için Turgut Özal’ın tarihe geçen sözüyle “uzun ince bir yol” süreci başlamıştır. Müzakere sürecinin ilk yıllarında yapılan reformlar ilişkilerde kayda değer bir iyileşme sağlamıştır. Ancak 2006’dan itibaren iki tarafta yaşanan sorunlar, karşılıklı ilişkilerde tarafların yıpranmasına ve sürecin durma noktasına gelmesine neden oldu. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında dönemdeki ilerleme kaydedilmesi şöyle dursun ilişkileri dondurma teklifleri AB kurumlarında sıklıkla tartışılır olmuştur. 35 fasıldan oluşan katılım müzakerelerinin son durumuna bakıldığında 16 faslın açıldığını ama sadece 1 tanesinin kapatılabildiği; 8 faslın Kıbrıs meselesi nedeniyle ve 6 faslın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) tek taraflı iradesinden ötürü bloke edildiği görülmektedir. 5 faslın açılmasına dair herhangi bir blokaj olmadığı halde ilişkilerdeki gerileme nedeniyle bunlar müzakereye açılmamıştır. Dolayısıyla teknik açıdan ilişkilerdeki tıkanıklık 2022’de de devam etmiştir.

2021’de hem yapısal hem de konjonktürel sebeplerden dolayı ilişkilerde kötü giden seyir 2022’de de benzer sebeplerle sürmüştür. Karşılıklı ziyaretlerin de ilerlemeye katkı sağlayamadığı bu yıl, AB’nin koronavirüs (Covid-19) krizini takip eden süreçte Rusya-Ukrayna savaşından kaynaklı enerji krizi ile sarsılması, genişleme perspektifinde Türkiye’nin çok gerilere düşmesine neden olmuştur. Zaten önceleri genişleme ve derinleşme süreçlerini birlikte götürmeyi başaran AB için, 2000’lerde yaşadığı krizlerin de etkisiyle genişleme yavaş, şartlı ve üye ülkeler arasında fikir ayrılıkları ile giden tartışmalı bir süreç olmuştur. 2021’de olduğu gibi 2022’de de AB ülkelerindeki Türkiye karşıtı aşırı güçler yine siyaset sahnesinde yer almış ve bu güçler, Birliğin genelini ve kurumlarını Türkiye’ye karşı olumsuz politikalar üretme konusunda baskı altına almaya çalışmıŐlardır. Ayrıca Yunanistan, GKRY ve Fransa gibi ülkeler Türkiye ile olan ikili ilişkilerindeki sorunları AB platformlarına taşımaktan çekinmemiştir. Bu durum göstermektedir ki mevcut yıldaki ilişkiler geçmişte olduğu gibi bu Türkiye karşıtı ülkeler çerçevesinde şekillenmektedir. Taraflar arasında yaşanan karşılıklı güvensizliğe dayalı ilişki yıl boyunca her ortama damgasını vurmuştur.

SİYASİ İLİŞKİLER

AB RAPORLARINDA TÜRKİYE

Son beş yıldır olduğu gibi 2022’de de hem Avrupa Parlamentosu (AP) hem de Avrupa Komisyonu’nun Türkiye ile ilgili yayımladığı raporlardaki karamsar hava değişmemiştir. Türkiye’ye yönelik ağır eleştirilerin ve sert ifadelerin yer aldığı rapor, 7 Haziran 2022’de AP Genel Kurulu’nda, mevcut 622 parlamenterin oy kullandığı oturumda 448 lehte, 67 aleyhte ve 107 çekimser oyla kabul edilmiştir. Raporda her yıl olduğu gibi bu yıl da Türkiye’nin Avrupa değerlerinden uzaklaŐtığı, Türkiye’de insan hakları ve özgürlükler konusunda kısıtlamalar olduğu ve yargı bağımsızlığında sorunlar olduğu gibi ifadelere yer verilmiştir. Türkiye’nin AB üyeliği konusunda isteğini dile getirse de özellikle son iki yılda üzerine düşen taahhütleri yerine getirmediği AP parlamenterlerinin ifadelerinde yer bulmuştur. Raporda ayrıca Türkiye’nin AB ile ilgili reformlarda kayda değer bir ilerleme sağlamadan üyelik müzakerelerini devam ettirmesinin öngörülmediği belirtilmiştir.¹

¹ “Avrupa Parlamentosu, Ankara’ya Ağır Eleştirilerin Yapıldığı 2021 Türkiye Raporunu Kabul Etti”, Euronews Türkçe, 7 Haziran 2022.

Raporun yayımlanmasının ardından Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulan böyle bir dönemde AP’nin tutumu “sığ ve vizyonsuz” olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’nin AP’den beklentisinin dar görüşlü çevrelerin gündemine alet olması ve katılım müzakere sürecinin canlandırılması için AB kurumlarına yönelik teşvik edici bir tutum sergilemesi olduğunun belirtildiği açıklamada, AP’nin aksine teröre ve terör örgütlerine destek vererek Türk halkı nezdinde inandırıcılığını kaybettiği belirtilmiştir. Bu nedenle, raporda yer alan Türkiye’ye dair demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ilişkin iddialar ile Ege, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs konularında bir iki AB üyesinin dar görüşlü çıkar sağlama çabalarını yansıtan görüşlerin, Ankara için hükmünün bulunmadığının da altı çizilmiştir. Bu rapordakinin aksine ülke olarak AB’den beklentinin, her platformda ifade edildiği gibi, öncelikle tüm AB kurumlarının Türkiye’ye yönelik yükümlülüklerini yerine getirmesi, bu çerçevede katılım sürecinin canlandırılması, Vize Serbestisi Diyaloğu’nun hızlandırılması, Gümrük Birliği’nin (GB) güncellenmesi, müzakerelerinin başlatılması, terörle mücadelede iş birliğinin artırılması ve göç iş birliği kapsamında özellikle Gönüllü İnsani Geri Kabul Planı’nın hayata geçirilmesi olduğu bir kez daha vurgulanmıştır.²

Avrupa Komisyonu ise 1998’den beri aday ülkelere yönelik yayımladığı ve eski adı “ilerleme raporu” olan “ülke raporu”nu bu yıl 12 Ekim’de yayımlamıştır. Neredeyse son on yıldır hiçbir “ilerleme” bahsi geçmeyen raporlarda bu yıl da gelenek değişmemiştir. AB Komisyonunun Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu üyesi Oliver Varhelyi tarafından açıklanan raporda demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel konularda gerilemenin sürdüğü ve üyelik için gerekli olan AB müktesebatına uyum konusunda bir ilerleme kaydedilmediği ifade edilmiştir. Demokratik kurumların işleyişinde ciddi aksaklıkların olduğu belirtilen raporda, özellikle yargı bağımsızlığı, sivil toplumun durumu, yolsuzlukla mücadele, insan hakları ve temel özgürlükler gibi konularda yoğun eleştiriler yer almıştır.³

² “No: 190, Avrupa Parlamentosu’nun 2021 Türkiye Raporu Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Haziran 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-.190_-avrupa-parlamentosu-nun-2021-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Mart 2023).

³ “AB’nin 2022 Türkiye İlerleme Raporunda Hangi Bulgular Var?”, Euronews Türkçe, 12 Ekim 2022.

Bu olumsuz eleştirilere karşın Komisyon, dış politika, g, ekonomi ve enerji gibi başlıklarda olumlu değerlendirmelere vurgu yapmıştır. ‘‘Türkiye, dünyanın en büyük mltesi topluluklarından birine ev sahipliği yapmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için önemli çabalar göstermeye devam etti’’ denilen raporda, ülkede artan mltesi varlığını ele almak için etkili entegrasyon önlemlerine ihtiyaç olduğu savunulmuőtur. Raporda Türkiye’nin, Rusya’nın Ukrayna’da başlattığı savaşla ilgili gerilimi azaltarak ateşkes sağlamak ve Ukrayna tahılının ihracatını kolaylaőtırmak konularında diplomatik girişimde bulunması takdir edilmiştir. ‘‘Ukrayna ve Rusya’nın 22 Temmuz’da İstanbul’da üzerinde anlaşmaya vardıkları ve BM ve Türkiye’nin aracılık ettiği anlaşma, anlaşmanın uygulanmasını kolaylaőtırmada da yer alan Türkiye’nin yapıcı rolü olmasaydı mümkün olmazdı’’ Şeklindeki ifadelere yer verilen raporda, Türkiye’nin Rusya’ya yönelik AB yaptırımlarına uyum sağlamaktan kaçınması ise eleőtirilmiőtir.⁴ Raporun ardından Dışışleri Bakanlığı, AB Komisyonu tarafından Ankara’ya yöneltilen bu eleőtirileri sert bir dille reddederek Brüksel ile olumlu bir siyasi gündem oluşturmaya çalıőıldıėı ve st düzey diyalogun canlandırıldığı bir dönemde, Türkiye’ye karşı sorumlulukların göz ardı edildiği ve karşılıklı ilişkilerde yine ifte standartlı yaklaőtımın sergilendiği bir Türkiye Raporu ile karřılaőıldıėını ifade etmiştir. Yapılan açıklamada, Yargı Reformu Stratejisi, İnsan Hakları Eylem Planı, AB’ye Katılım için Ulusal Eylem Planı ve baőtta Paris İklim Anlaőtması’nın onaylanması olmak üzere, Avrupa Yeşil Gündemi çerçevesinde atılan adımlar vurgulanarak Türkiye’nin AB’ye üyelik yönündeki stratejik tercihini srdrdğu de ifade edilmiştir.⁵

KARŞILIKLI ZİYARETLER VE GÖRÜŞMELER

Türkiye ile AB arasında 1963’te imzalanan Ankara Antlaőtması uyarınca oluşturulan ortaklık organlarının düzenli olarak toplantılar yapması, ilişkilerdeki ilerlemeyi göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrutuda Ortaklık Konseyi toplantısının 2019’dan, Ortaklık Komitesi toplantısının ise 2018’den beri yapılmıyor oluşu ilişkilerdeki kötü gidiőe dair ipu-

⁴ Selen Temizer ve Ata Ufuk Şeker, ‘‘AB Komisyonu 2022 Türkiye Raporu’nu Açıkladı’’, Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2022.

⁵ ‘‘Avrupa Komisyonu 2021 Türkiye Raporu Hk.’’, T.C. Dışışleri Bakanlığı AB Baőtkanlıėı, 21 Ekim 2021, https://www.ab.gov.tr/avrupa-komisyonu-2021-turkiye-raporu-hk.-t.c.-disisleri-bakanligi_52752.html, (Erişim tarihi: 27 Mart 2023).

ları vermektedir. Bu çerçevede 2022'de toplanan iki ortaklık organından biri her iki tarafın parlamenterlerinden oluşan Karma Parlamento Komisyonudur. Üç yıl aradan sonra Brüksel'de gerçekleştirilen toplantıda her iki taraf da ilişkilerin geliştirilmesi konusunda atılacak adımların olduğu konusunda mutabık kalmışlardır. Türk tarafı adına konuşan AK Parti Kayseri milletvekili İsmail Emrah Karayel, özellikle salgın, göç, terörle mücadele ve enerji gibi konularda Ankara ile Brüksel'in ilişkileri geliştirmeleri ve siyasi çekişmeleri bir kenara bırakarak uzun vadeli stratejilerle barış ve istikrara katkı yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. Karma Parlamento Komisyonu Eş Başkanı Sergey Lagodinsky ise ekonomik ve askeri alanda oluşturulan iş birliği sayesinde ilişkilerde inşa edilen köprülerin yanı sıra, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında da benzer adımların atılması gerekliliğinin altını çizmiştir.⁶ 2022'de Karma Parlamento Komisyonu ile eş zamanlı olarak bir başka ortaklık organı olan Gümrük İşbirliği Komitesi de çevrim içi olarak toplanmıştır.

AB ile ilişkilerimizde diyalog kanallarının geliştirilmesi, Türkiye-AB zirveleri kapsamında alınan en önemli kararlardan biridir. Bu çerçevede düzenli olarak gerçekleştirilecek Türkiye-AB zirvelerinin yanı sıra önemli tematik konularda yüksek düzeyli diyalog toplantıları yapılması kararı verilmişti. Bu bağlamda Nisan 2022'de iklim, Mayıs'ta tarım ve Kasım'da bilim, araştırma, teknoloji ve yenilikçilik alanlarında olmak üzere üç toplantı yapılmıştır.⁷ Ayrıca 31 Mayıs 2022'de üç yıl aradan sonra siyasi direktörler düzeyinde siyasi diyalog toplantısı yapılmıştır. Türkiye'yi temsilen dönemin Dışişleri Bakan Yardımcıları Faruk Kaymakçı ve Sedat Önal'ın katıldığı toplantıda Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşın devam ettiği ortamda Türkiye'nin AB için önemi vurgulanarak müzakerelerin canlanması ile birlikte reform sürecinin de hızlanacağı belirtilmiştir.⁸ Diğer üst düzey toplantılarda da vurgulandığı gibi bu toplantıda da Avrupa'nın güvenliği, savunması, ekonomisi, enerji güvenliği ve göç yönetimi açısından Türkiye'nin anahtar ülke olduğu, Türk tarafının altını çizdiği konular arasında yer almıştır.

⁶ "Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 3 Yıl Sonra İlk Kez Toplandı", TRT Haber, 17 Mart 2022.

⁷ "Türkiye- AB Yüksek Düzeyli Diyalog Toplantıları", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, www.ab.gov.tr, (Erişim tarihi: 27 Mart 2023).

⁸ "Türkiye-AB Arasında 'Siyasi Diyalog Toplantısı' Yapıldı", TRT Haber, 31 Mayıs 2022.

AP Türkiye raportörü Nacho Sanchez Amor, 2022'nin Şubat ve Aralık aylarında olmak üzere iki kez Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İlk ziyareti AP'nin Türkiye ile ilgili hazırlayacağı yıllık rapor öncesinde görüş alışverişi yapmak üzere gerçekleştiren Amor, bu ziyarette muhalefet partisi liderleri ile de görüşmüştür. Rusya-Ukrayna savaşının başladığı günlere denk gelen bu ziyarette Amor, Türkiye'nin bu savaşta aldığı pozisyonundan memnun olduklarını belirterek Ankara'ya Batı dünyası ile birlikte hareket etmeye devam etme çağırısı yapmıştır. Türkiye'nin göçmenlere ev sahipliği yapma politikasından da övgüyle söz eden Amor, bu konunun da hazırlayacağı rapora yansıtılmasının altını çizmiştir.⁹ Kuşkusuz Amor'un ifadeleri sadece bu olumlu sözlerden ibaret değildi. Türkiye ile AP arasında pozitif bir ortam oluşturulması önündeki en büyük engelin ülkede hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında iyileşme kaydedilmemesi olduğunu savunan Amor, özellikle Osman Kavala davasını örnek göstererek Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarını uygulaması gerektiğini söylemiştir.

Amor'un Aralık'taki ziyaretinden sonra yaptığı açıklamalar Şubat'takine göre daha sert söylemler içermekteydi. 20-21 Aralık arasında gerçekleşen ve 2023'te yayımlanacak rapora hazırlık niteliği taşıyan ziyaretten sonra bir basın toplantısı düzenleyen Amor, ilerleme eksikliğine vurgu yaparak bir sonraki yıla dair olumsuz sinyaller vermiştir. Türkiye'nin Rusya'ya uygulanan yaptırımlara katılmamasını bir kez daha eleŐtiren raportör "Jeopolitik, demokrasi eksikliği için mazeret olamaz" başlıklı konuşmasında Türkiye'den "olmayan" AB dış politikası ile uyumlu hareket etmesini istemiştir.¹⁰

DIŞ POLİTİKA

DOĞU AKDENİZ MESELESİ VE YUNANİSTAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin, ülkenin meşru hükümeti olan Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti ile 27 Kasım 2019'da Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ve Güvenlik ve Askeri İŞ Birliği Mutabakat Muhtırası imzalayarak bölgede etkin bir aktör olmasından daha önce Ekim 2019'dan beri AB tarafından Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon arama ve son-

⁹ "AP Türkiye Daimi Raportörü Amor: Türkiye Raporunda Pek Çok Önemli Gelişme Var", Doğan Haber Ajansı, 25 Şubat 2022.

¹⁰ "AP Türkiye Raportörü Amor: Jeopolitik, Demokrasi Eksikliği için Mazeret Olamaz", Euro-news Türkçe, 21 Aralık 2022.

daj faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye yaptırım uygulanmaktaydı. Türkiye'nin münferit olarak Fransa, Yunanistan ve GKRY ile yaşadığı sorunlar bu ülkelerin “başarılı” manevraları ile AB düzlemine taşınmaktadır. AB, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de çatışmalı alanlardaki sismik faaliyetlerini, üye ülkeler olan Yunanistan ve GKRY'nin egemenlik haklarının ihlali olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede de bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamanın bir yolu olarak Türkiye'yi frenlemeyi görmektedir.¹¹

2022'nin başında bu konu ile ilgili yaşanan önemli olaylardan biri ABD'nin İsrail gazını, Yunanistan ve GKRY iş birliğiyle Avrupa'ya ulaştırarak EastMed projesinden çekildiğini açıklaması olmuştur. ABD'nin proje ile ilgili çekinceleri olarak ekonomik açıdan sürdürülebilir olmaması ve çevresel hassasiyetler gösterilmiştir.¹² Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendiren bu karar, özellikle GKRY ve Yunanistan'da olumsuz yankı bulmuştur.¹³ ABD'nin projeden çıkması ile birlikte İsrail gazının transferi için yeni rotaların bulunması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede yılın ikinci yarısında Türkiye'nin Mısır ve İsrail ile ilişkilerini normalleştirme yolunda attığı adımlar, bölgede Türkiye'nin dışarıda bırakıldığı bir projenin başarılı olamayacağını da ortaya koymuş oldu.

Eylül'de Türkiye, Yunanistan'ın yıl boyu yaptığı hamlelere bir karşılık olarak diplomatik bir hamlede bulunmuş ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun imzasıyla 25 AB başkentine, AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası yüksek temsilcisine, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ile BM Genel Sekreteri Guterres'e ve NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'e bir mektup yollamıştır. Mektupta Yunanistan'ın hukuksuz eylemlerine ve sınırsız taleplerine dikkat çekilerek Ege'deki sorunların çözümüne ilişkin Türkiye'nin tutum ve görüşlerine yer verilmiştir. Yunanistan'ın, Ege'deki kara sularının genişliğinin 6 deniz mil olmasına rağmen, 10 deniz mili hava sahasına sahip olduğunu iddia ettiğine işaret edilmiştir. Mektupta ayrıca Türkiye'nin diyalog ve iş birliği yanlısı tutumuna rağmen Yunanistan'ın diyalogdan kaçındığı,

¹¹ Ayşe Gülce Uygun, “Doğu Akdeniz’de Paylaşım Rekabeti: Türkiye-Yunanistan Gerginliği ve Avrupa Birliği’nin Tutumu”, *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 31, (Ocak 2021), s. 79.

¹² “Doğu Akdeniz’de Yunanistan’a ABD Şoku: Eastmed Rafa mı Kalkıyor?”, TRT Haber, 12 Ocak 2022.

¹³ Derya Gülnaz Özcan ve Tefik Durul, “ABD’nin Eastmed’den Desteğini Çekmesi Atina’da Hayal Kırıklığı Yarattı”, Anadolu Ajansı, 12 Ocak 2022.

gerginliği tırmandırdığı ve AB'yi Ege sorunlarının bir parçası haline getirdiği de belirtilmiştir.¹⁴ Türkiye'nin bu hamlesine Atina'dan karşılık gecikmemiŐ ve aynı yöntemle cevap gelmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias tarafından NATO, AB ve BM'ye gönderilen mektuplarda, Türkiye'deki yetkililerin giderek saldırganlaŐan syemlerini resmi olarak kınamaları istenerek ikili ilişkilerdeki gerilimin Avrupa topraklarında ikinci bir açık çatıŐmaya tırmanabileceği uyarısında bulunulmuştur. Mektupta ayrıca, Rusya -Ukrayna savaşına da atıfta bulunularak bu kuruluŐların gerekli tedbirleri almamaları durumunda bölgede yeni bir çatışma çıkma riski olduğu belirtilmiştir.¹⁵

AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell Türkiye'nin mektubuna karşı bir mektup göndererek AB'nin Atina yanlış tutumunu bir kez daha göstermiş oldu. Borrell mektubunda Yunanistan'ın ihlallerini göz ardı ederek Yunan toprakları üzerindeki uçuşların, Yunanistan'ın Ege'deki adalar üzerindeki egemenliğinin sorgulanmasının ve bu ülkeye yönelik düşmanca açıklamaların gerilimi düşürme yaklaşımına ters olduğunu vurgulamıştır. Borrell'in ayrıca sorunların barıŐıŐil çözümü konusunda Uluslararası Adalet Divanı'na baŐvurma konusuna atıf yapması da dikkat çekmiştir. Mektupta yaşanan gerilimden Türkiye'nin sorumlu tutulması ve tansiyonu düşürme için Ankara'nın uyarılması klasik AB tavrı olarak okunabilir.¹⁶

Türkiye'nin sahada ve masada ortaya koyduğu diplomasiye rağmen AB Konseyi, Yunanistan ve GKRY ile dayanışma ilkesi çerçevesinde kararlar almaya devam etmiştir. Bunlardan biri de Avrupa Konseyi'nin 8 Kasım'da almış olduğu karardır. Konsey bu kararla Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye yönelik uyguladığı yaptırımları bir yıl daha uzatmıştır. Yaptırımlar, Doğu Akdeniz'de sondaj faaliyeti yapan kişi ve kurumların AB'ye seyahatinin engellenmesi ve varlıklarının dondurulmasını kapsamaktadır.¹⁷ Bu kararla eş zamanlı olarak Yunanistan'ın kiŐ aylarında Girit adası açıklarında doğal gaz bulmak amacıyla sismik arama faaliyetlerine başlayacağını duyurması son derece manidardır. Yunanistan Başbakanı Miçotakis, yaptığı

¹⁴ "Yunanistan'a Karşı Türkiye'den Karşı Atak! Diploması Devrede", CNN Türk, 6 Eylül 2022.

¹⁵ "NATO, AB ve BM'ye Mektup Gönderen Yunanistan, Türkiye'yi Şikayet Etti", Euronews Türkçe, 8 Eylül 2022.

¹⁶ "AB'den Yunan AĞzıyla Mektup", *Hürriyet*, 21 Eylül 2022.

¹⁷ "AB Konseyi Türkiye'ye Yaptırımları Uzattı! 1 Yıl Daha Sürecek", TGRT Haber, 9 Kasım 2022.

açıklamada bunun sadece Yunanistan için değil AB için de önemli olduğunu öne sürerek yine kendi çıkarları için aldığı kararlara AB'yi dahil etme çabası içine girmiştir.¹⁸ AB'nin bu şekilde Yunanistan'a her fırsatta verdiği destek Türk-Yunan sorunlarının çözümündeki en temel engeldir. Çünkü Türkiye ile ilişkilerde AB desteğini alan Atina, sorunların çözümü için esneklik gösterme ihtiyacı hissetmemektedir.

İzmir-Selanik arasında feribot seferleri başlamış ve koronavirüs sonrası dönemde iki ülke arasındaki turizmde hareketlenme yaşanmış olsa da bu durum diplomatik, askeri ve siyasi ilişkilere yansımamış ve taraflar yapmış oldukları sert açıklamalarla gerginliği tırmandırmışlardır. Yunanistan'ın sürekli olarak Türkiye'yi saldırgan, hukuka aykırı davranan ve genişlemeci bir ülke olarak görmesi ve bunu her fırsatta ABD ve AB ile ilgili platformlarda yüksek sesle dile getirmesi ilişkilerin bozulmasının temel sebebi olarak gösterilebilir. Atina zaman zaman söylemlerini eyleme de dökererek, ülkesine yeni ABD üsleri açılmasına izin vererek, askersiz kalması gereken Doğu Ege adalarını silahlandırma faaliyetlerine girerek ve Girit merkezli bazı eylemler yaparak Türkiye'yi kışkırtıcı faaliyetler içine girmiştir. Yunanistan'ın tüm bu söylem ve eylemleri karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan 1 Haziran'da yaptığı açıklamada, Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi dahil ikili görüşmelerin sonlandırıldığını, Yunanistan'ın "samimi ve ciddi" görüşme niyeti göstermeden görüşmelerin tekrar başlatılmayacağını ifade etmiştir.¹⁹

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

2022, Avrupa'nın Bosna ve Kosova savaşlarından beri şahit olmadığı bir şekilde yakın coğrafyasında yaşanan bir savaşla başlamıştır. 24 Şubat 2022'de Rusya ile Ukrayna arasında başlayan savaş, koronavirüs krizinden henüz toparlanamamış AB ülkelerini yeni ve daha büyük bir krizin içine sokuyordu.

Türkiye savaş süresince Moskova ile ilişkilerini sürdürmüştür. Bu ilişkinin sürdürülmesi Ankara için Rusya ve Ukrayna/Batı ilişkileri çerçevesinde bir denge politikası izlemesini kolaylaştırmıştır. Türkiye hem bir NATO müttefiki olarak Transatlantik güvenliğine ilişkin sorumluluklarını yerine getirmiş hem de Batı tarafından Rusya'ya yöneltilen yaptırımların bir parçası olmaya-

¹⁸ "Atina'dan Gaz Adımı! AB'den Skandal Türkiye Kararı", CNN Türk, 9 Kasım 2022.

¹⁹ Yücel Acer, "2022'de Türk-Yunan Sorunlarına Dair Gerilimler ve 2023 Projeksiyonu", *Kriter Dergi*, Yıl: 7, Sayı: 75, (Ocak 2023).

rak Rusya ve Ukrayna arasında diplomasinin geliştirilmesi konusunda güvenilir bir ara bulucu rolü oynamıştır. Ukrayna ve Rusya'dan üst düzey yetkililer Türkiye'de iki kez bir araya gelmiş, sonrasında da tahıl anlaşması imzalanarak bölge rahatlatılmıştır. Türkiye'nin Batı'nın da işine yarayacak bu kolaylaştırıcı rolü, 2022'de Türkiye'nin hem Washington hem de Brüksel'le ilişkilerinde diyalog kanallarının gelişeceğine dair umutları artırmıştır.²⁰ Ancak Türkiye, tüm bu çabalarına rağmen AB cephesinden gelen Ankara'nın Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlara katılmadığına dair eleştirilerin hedefi olmuştur. Borrell, Aralık'ta yaptığı açıklamada Türkiye'yi Rusya-Ukrayna savaşına rağmen Rusya ile yakın ilişkilere sahip olmasından dolayı eleştirerek AB'nin bundan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya geçici çözümler sunmaması gerektiği konusunda uyarıda bulunan Borrell, AB üyeliği adaylığını hatırlatarak "Türkiye de dahil bütün aday ülkelerden, kararlaştırılan önlemlere uymaları bekleniyor" demek suretiyle Ankara'yı tehdit etmekten geri kalmamıştır.²¹

O dönem dışişleri bakan yardımcısı olmasının yanı sıra AB Başkanlığı'nı da yapan Faruk Kaymakçı, Borrell'in açıklamalarını takip eden dönemde yaptığı açıklamalarla Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşında AB için ne kadar önemli bir konumda olduğunu birkaç başlıkta ifade etmiştir. Buna göre, ilk olarak AB'nin kuşkusuz bu savaştan en çok etkilendiği alan olan enerji alanıdır. Türkiye enerji güvenliği konusunda AB için önemli bir koridordur. AB yetkilileri bazı üye devletlerin vetolarından kurtulup, bu konuda rasyonel kararlar alabilirse AB'nin bu krizi aşması daha kolay olacaktır. Kaymakçı'nın değindiği bir başka husus Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacmidir. Kaymakçı bu noktada, Koronavirüs sonrası ekonominin toparlanmasında Türkiye ile ticaretin önemine vurgu yapmıştır. Son olarak göç yönetimi konusunda Suriye göçüne ilave olarak Ukrayna'dan gelenlerle birlikte yükü giderek artan AB'nin 18 Mart Mutabakatını canlandırmayı gündeme getirebileceği de Kaymakçı'nın dikkat çektiği hususlardan bir diğeridir.²²

²⁰ Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Ukrayna Savaşı Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği", *SETA Analiz*, Sayı: 370, (Nisan 2022), s. 9.

²¹ Sedat Ergin, "2022'de Türk Dış Politikası (4) | AB ile İlişkilerde Taraflar için Derinlemesine Düşünme Zamanı", *Hürriyet*, 30 Aralık 2022.

²² Okan Müderrisoğlu, "Ukrayna-Rusya Savaşı Bir Kez Daha Gösterdi! Türkiye'siz AB Tam Güvende Değil", *Sabah*, 22 Aralık 2022.

AVRUPA SİYASİ TOPLULUĞU

Mayıs 2022'de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un önerdiği Avrupa Siyasi Topluluğu (AST) projesinin ilk toplantısı, 27 AB üyesi ülke ve 17 AB üyesi olmayan ülkenin katılımıyla 6-7 Ekim arasında Prag'da yapılmıştır. Ekonomik bir birlik olarak kurulan AB, uzun yıllar siyasi bütünleşmeyi sağlamak için çaba sarf etse de bugün özellikle dış politika, güvenlik ve savunma politikalarındaki zayıflıklarını giderebilmiş değildir. Birliğin temellerinin atılması konusunda en önemli ülke olan Fransa, uzun yıllardır Birlik içindeki liderlik pozisyonunu Almanya'ya kaptırmış durumdadır. Özellikle on altı yıl iktidarda kalan Angela Merkel yönetimi boyunca Fransa liderleri Alman şansıölyenin gölgesinde kalmıştır. Macron da göreve gelişinden itibaren AB'nin liderliğini tekrar alabilmek adına birtakım girişimlerde bulunmuştur. AST projesi de bu fikirlerden biri olarak değerlendirilebilir. Başlıca amacı AB ve üye olmayan diğer ülkeler arasındaki siyasi istişareyi genişletmek olan bu girişimin, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrası yapılması da önem arz etmektedir. Zira bu saldırısının ardından Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'nın AB üyeliğine başvurması, zaten genişleme yorgunluğu içinde olan AB'yi zor durumda bırakmıştır. Bu devletler bir tarafta da Rusya Federasyonu ile Batı arasında mevcut ve muhtemel stratejik rekabette çatışma alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve Batı Balkanlar ülkeleri adaylık sürecinde üye olmayı beklerken AB'ye uyum konusunda çok daha uzakta olan bu devletlere üyelik perspektifi verilmesi ihtimali, krizlerle mücadele eden AB için genişleme stratejisini de krize sokacak demektir.

Prag'da yapılan toplantıya katılan ülke liderleri, bu toplantının Rusya'ya karşı Ukrayna'ya destek mesajı içerdiğini ve Rusya ve Belarus'un Avrupa ülkeleri karşısında yalnız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Toplantıya Türkiye'nin davet edilmiş olması da önem arz etmektedir. Zira Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında da görüldüğü üzere Avrupa'nın güvenliği söz konusu olduğunda sorumluluk almış ve diplomatik, siyasi ve askeri açıdan elini taşın altına koymuştur. Ancak diğer aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bu oluşumun tam üyeliğe bir alternatif olmaması gerektiği konusu tartışılmaktadır.²³ Zira toplantıya Türkiye'yi temsilen katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan da bu Topluluğa katılımın Türkiye için AB'ye bir alternatif olamayacağıının altını çiz-

²³ Güldener Sonumut, "Avrupa Siyasi Topluluğu ve Yeni Avrupa", *Milliyet*, 7 Ekim 2022.

miŐtir. Türkiye'nin temel ve öncelikli beklentisinin, AST'nin AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirmesi ve üyelik sürecine katkı sağlaması olduğu da vurgulanmıştır.²⁴

EKONOMİK İLİŞKİLER

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GÜNCELLENMESİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile AB arasında Ortaklık Anlaşması'nın son aŐamasını baŐlatan ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile oluşturulan GB, günümüz Şartlarına uyum sağlayamadığı için güncellenmeye ihtiyaç duymaktadır. Zira Türkiye ve AB arasındaki GB, sadece sanayi ürünlerini ve iŐlenmiŐ tarım ürünlerini kapsamaktadır. Ayrıca GB nedeniyle Türkiye AB'nin dış ticaret politikasına ve ortak gümrük tarifelerine uyum sağlamak durumundadır. Buna göre AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları Türkiye açısından bağlayıcı konumdadır. Ayrıca üçüncü ülke menŐeli mallar, Türkiye pazarına gümrüksüz ithal edilmekte fakat Türkiye menŐeli ürünler aynı ayrıcalıktan yararlanamamaktadır.²⁵ Türkiye'nin tam üye olmadan GB'ye taraf olan tek ülke olması, karar alma masasına oturamamasına neden olmaktadır. Ortak hukuk sistemine ve bütçeye de taraf olmamaktan kaynaklanan sistematik sorunlar uyumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Tüm bu sorunlar sebebiyle 2015'te Avrupa Komisyonu ile Ekonomi Bakanlığı, GB'nin revizyonuna ilişkin mutabakat zaptı imzalamıştı. Ancak AB Konseyi tarafından Avrupa Komisyonuna müzakere yetkisinin siyasi gerekçelerle verilmemesi nedeniyle resmi müzakerelere baŐlanamadı. Mart 2021'de gerçekteşen AB Liderler Zirvesi'nde komisyondan Türkiye ile GB'nin güncellenmesi çalışmalarını yoğunlaŐtırması talep edilmişti. Ancak tüm bu düzenlemeler 2022'de gerçekteŐmedi. Bunun en temel sebebi de her konuda olduğu gibi bu konuda da Türkiye ile ilgili hiçbir fırsatı kaçırmayan Yunanistan ve GKRY'nin olumsuz tavırlarıdır.

Türkiye'ye güncelleme konusunda en önemli desteği AB özel sektörü vermektedir. Hem ekonomik hem de yeşil ekonomi ve dijitalleŐme politikaları nedeniyle revizyonun bir zorunluluk olduğunu düşünöen AB'deki Őirketler,

²⁴ "Son Dakika Başkan Erdoğan'dan Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesinde Açıklamalar", *Sabah*, 7 Ekim 2022.

²⁵ Hacı Mehmet Boyraz, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 103.

AB'nin 2026'da demir-çelik, alüminyum, çimento, elektrik ve gübre sektörlerinde sınırda sıfır karbon düzenlemesini hayata geçirmeyi hedeflediğini hatırlatarak Türkiye'nin bu alanlarda en büyük ticaret ortağı olduğunu vurgulamaktadırlar.²⁶

GB'nin Türkiye ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğuna dair rakamlara bakılacak olursa, GB'nin 31 Aralık 1995'te ihdas edilmesiyle Türkiye'nin 1995'te 21,6 milyar dolar olan toplam ihracatının yüzde 1.075 artış göstererek 2022 itibarıyla 254,1 milyar dolara yükseldiği görülebilir. Aynı dönemde, AB'ye ihracat ise 10,6 milyar dolardan 103,1 milyar dolara yükselerek yüzde 870 artış kaydetmiştir. Türkiye ve AB arasında büyük ivme kazanan ticaret hacmi, 2022'de 196,6 milyar dolar oldu ve AB, Türkiye'nin en önemli ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlardaki yüzde 70 payıyla en önemli yatırım ortağı olmayı sürdürdü. Türkiye, AB'nin toplam ihracatından aldığı yüzde 3,9'luk payla 5. sırada yerini aldı. AB, 2022'de 103,1 milyar dolarla Türkiye'nin ihracatından yüzde 40,6 pay alırken toplam ihracatta ilk sıradaki yerini korudu. Türkiye, AB'nin toplam ithalatında ise yüzde 3,3'lük payla 6. sırada (AB ülkelerinin kendi aralarında yaptığı ticaret hariç tutulduğunda) gelmektedir. Ayrıca AB, Türkiye'nin ihracatında olduğu gibi ithalatında da ilk sırada yer alıyor. 2022 rakamlarına göre Türkiye, 363,7 milyar dolarlık toplam ithalatının 93,5 milyar dolarlık kısmını yüzde 25,7'lik payla AB'den gerçekleştirdi. 2022'de Türkiye'nin AB ile ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 110,2 olarak kayıtlara geçti.²⁷

KRONOLOJİ

- 21-25 Şubat AP Türkiye Daimi Raportörü Nacho Sanchez Amor Türkiye'de temaslarda bulundu.
- 17 Mart Karma Parlamento Komisyonu üç yıl aradan sonra toplandı.
- 21 Nisan Türkiye ile AB arasında Yüksek Düzeyli İklim Diyalogu Toplantısı yapıldı.
- 11-12 Mayıs Türkiye ile AB arasında Yüksek Düzeyli Tarım Diyalogu Toplantısı yapıldı.

²⁶ Didem Özel Tümer, "2023'te Türkiye'nin AB Ajandası", *Milliyet*, 26 Aralık 2022.

²⁷ "Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Yönündeki Çalışmalara Odaklandı", *Sabah*, 6 Mart 2023.

- 7 Haziran AP, Türkiye raporunu 448 lehte, 67 aleyhte ve 107 çekimser oyla kabul etti.
- 6 Eylül Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan'ın eylemlerine karşı AB ülkelerine, NATO'ya ve BM'ye çözüm mektubu gönderdi.
- 6-7 Ekim Prag'da AST projesinin ilk toplantısı 27 AB üyesi ülkenin ve Türkiye'nin de içinde olduğu 17 AB üyesi olmayan ülkenin katılımıyla yapıldı.
- 12 Ekim Avrupa Komisyonu Türkiye'ye yönelik Ülke Raporunu kabul etti.
- 8 Kasım Avrupa Konseyi aldığı kararla Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye yönelik uyguladığı yaptırımları bir yıl daha uzattı
- 15 Kasım Türkiye ile AB arasında Yüksek Düzeyli Bilim, Araştırma, Teknoloji ve Yenilikçilik Diyaloğu Toplantısı yapıldı.
- 20-21 Aralık AP Türkiye Daimi Raportörü Nacho Sanchez Amor Türkiye'de temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye ikinci ziyaretini gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2022

KILIÇ BUĞRA KANAT

Doç. Dr., SETA Araştırma Direktörü

AK Parti, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde iktidardaki yirminci yılına girerken Türk-Amerikan ilişkilerinde türbülanslar, krizler ve iniş çıkışlar ikili ilişkilerin bu önemli dönemini belirleyen en önemli unsurlar arasında yer aldı. İkili ilişkilerin tarihine baktığımızda çok da sıra dışı görünmeyecek bu genel tabloda sıra dışı olan temel kriz alanlarının hem coğrafi açıdan hem de içerik olarak çeşitlenmesiydi. Son yirmi senede iki ülke başta Ortadoğu'daki krizler, savunma sanayii iş birliği ve hukuki krizler olmak üzere farklı birçok konuda çok ciddi anlaşmazlıklar yaşadı. Her ne kadar özellikle lider diplomasisi marifetiyle bu krizlerin bazıları geçici olarak kontrol altında tutulmuş olsa da sorunların birçoğuna çözüm bulunamadı. Dahası ABD'de yönetim değişiklikleri ile ikili ilişkilerdeki sorunlar bir yönetimden diğer yönetime geçerken yeni yönetimlerle bazı krizler sıfırdan başlayarak tekrar yaşanmaya başlandı. Bu yirmi sene sonunda ilişkilerdeki karşılıklı güven oldukça düşük bir noktada seyrederken gelecek ile ilgili iki ülke arasında

stratejik anlamda bir iş birliği için hangi alanlar olduğu ve stratejik ortaklık mottosunun artık sadece konuşma metinlerinde mi kalacağı en önemli soru olarak kafaları kurcalamaktadır.

Bundan önceki yıllarda olduğu gibi 2022 de bu yirmi senelik çözülemeyen sorunların iliŐkilere yansıdığı bir yıl oldu. İliŐkiler, çoĐu son on yıl içinde akut hale gelen problemlerin gölgesinde Őekillenmeye devam etti. OrtadoĐu'da özellikle Suriye özelinde yaŐanan fikir ayrılıklarının ortadan kalkması için herhangi bir giriŐim olmazken Ankara'nın Őam ile yeni baŐlattıĐı süreç Washington'da yakından takip edilmeye baŐlandı. Bunun yanında Türkiye'nin İsrail ile baŐlattıĐı yakınlaŐma süreci Washington'da İsrail'e yakın kesimlerde Türkiye hakkında olduğuça olumlu bir havanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Ancak bu sürecin önemi özellikle İsrail ile ABD arasında Rusya-Ukrayna savaŐı merkezli ortaya çıkan fikir ayrılığı ile zamanla azaldı. Bunun yanında Binyamin Netanyahu'nun yeniden baŐbakan sečilmesi ve ABD'de demokrat baŐkanlar ile Netanyahu arasında artık klasikleŐen gerginlik durumu Türkiye ile İsrail arasında yaŐanabilecek yakınlaŐmanın Türk-Amerikan iliŐkilerine muhtemel etkisini de olduğuça düşük bir noktaya taŐıdı. Türkiye'nin YPG-PKK konusundaki kaygıları bu yıl içinde de ABD'den yeterince ciddi bir karŐılık bulmadı. Türkiye'nin PKK'ya yönelik sınır içi ve sınır ötesi operasyonları 2022 içerisinde sürdü. Bunun yanında Türkiye'nin Suudi Arabistan ve BirleŐik Arap Emirlikleri ile iliŐkileri normalleŐtirme giriŐimleri de ABD'de benzer politikaların uygulanması sebebiyle pozitif bir not olarak ortaya çıktı.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

İkili ilişkiler açaŐından 2022'de oyun değiştirici olabilecek ve ilişkilerin gidiŐatını belirleyen en önemli unsur Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında ortaya çıktı. Savaşın başlamasından sonra Washington'da özellikle Türkiye yapımı İHA ve SİHA'ların Ukrayna ordusu tarafından Rusya'ya karşı aktif bir biçimde kullanılmasıyla oluşan olumlu hava ilişkilerin geleceği açaŐından iyimser bir atmosfer ortaya çıkardı. Bu hava dahilinde Türk-Amerikan ilişkileri açaŐından olumlu sayılabilecek yazı ve analizler yazılmaya başlandı. Bu yazılar sadece Türkiye'nin savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler ve Türk İHA'larının Ukrayna'daki başarısı ile sınırlı değildi. Yazılarda aynı zamanda uzun zamandır konuŐulmadıĐı Őekliyle Türkiye'nin jeopolitik konumu ve stratejik açaŐından Türkiye'nin önemi de göz önünde bulunduruluyordu. Bu

oluşan hava birçok Türk ve ABD'li gözlemci tarafından ikili ilişkiler için muhtemel bir yeni dönem olarak yorumlandı. Buna göre Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan savaş uzun süredir stratejik bir odak noktası arayan Türkiye ile ABD arasında yeni bir iş birliği alanı oluşturabilirdi.

İki ülke için de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali uluslararası hukukun kabul edilemez bir şekilde çiğnenmesi anlamı taşımaktaydı. İki ülke de eş zamanlı olarak Rusya'nın başlattığı askeri işgal sürecini kınadı. Hem Türkiye hem de ABD Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetlerini ilan ederken Rusya'nın özellikle Ukrayna'nın doğusundaki iki bölgenin bağımsızlığını ilan edeceği yolundaki açıklamayı da kınadı.¹ Bu durum aslında iki ülkenin de 2014'te Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrasında savunduğu ve sıklıkla ifade ettiği pozisyondu. Rus işgalinin başlamasından hemen sonra Ukrayna'nın Türkiye'den aldığı silahlı *droneları* aktif bir biçimde kullanması bu konuda ABD'de Rusya'nın hızlı başladığı işgale karşı oyun değiştirici hamlelerden biri olarak görüldü.² Özellikle Bayraktar TB-2 SİHA'ları bu noktada sadece bu savaşın değil aynı zamanda tüm savaşların doğasını değiştirebilecek bir araç olarak ABD medyasında yer aldı.³ Bunun yanında işgalin hemen sonrasında video üzerinden yapılan olağanüstü NATO zirvesinde oluşan birlik havası; Türkiye ile ABD arasında NATO şemsiyesinde oluşturulan ittifak ilişkisinin, önümüzdeki dönemde doğası ve geleceği açısından daha önemli bir hal alacağı yönünde yorumları da beraberinde getirdi. Zirve sonrasında yapılan açıklama Rusya'yı kınarken Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne de vurgu yapıyordu.

Bu zirveden kısa bir süre sonra bu sefer de ABD ve Türkiye dış politika yetkilileri bu sefer ikili bir görüşme yaparak Rusya-Ukrayna savaşı ile dış politik ve diplomatik adımları koordine etme kararı aldılar. Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal ile ABD'li mevkidaşı Wendy Sherman'ın Ankara'da yaptığı toplantılar sonucunda bir yandan ikili ilişkilerin geleceği konusunda bir mekanizmanın harekete geçirilmesi tartışılırken öte yandan da Rusya-Ukrayna savaşı sırasında politikaların koordine edilmesi konusunda bir anlayışa varıldı. Bahsi geçen mekanizma aslında uzun süredir ikili ilişkilerde var olma-

¹ Paul Benjamin Osterlund, "Erdogan: Russia Attack on Ukraine 'Heavy Blow' to Regional Peace", *Aljazeera*, 24 Şubat 2022.

² Brett Forrest ve Jared Malsin, "Ukraine Says It Used Turkish-Made Drones to Hit Russian Targets", *The Wall Street Journal*, 27 Şubat 2022.

³ Stephen Witt, "The Turkish Drone That Changed the Nature of Warfare", *New Yorker*, 9 Mayıs 2022.

sı düşünölen bir diyalog kanalıydı. Buna göre mevcut krizler tek tek masaya yatırılacak ve diplomatik yollarla bu sorunların çözümü için bazı opsiyonlar geliştirilecekti.⁴ Ancak bu mekanizma konusunda Türkiye tarafı oldukça dikkatliydi. Zira daha önce farklı Amerikan yönetimleri bünyesinde oluşturulan mekanizma ve çalışma gruplarının hiçbirisi tam olarak başarılı olmamıştı. Dahası bu çalışma gruplarında verilen kararlar ve ortaya çıkarılan yol haritaları tam olarak uygulanamamıştı. Yol haritalarının neden olduğu yüksek beklenti ve düşük sonuçlar iki ülke arasındaki güven ilişkisini daha da sarsan sebepler arasında yer almıştı. Bunun en önemli örneklerinin başında 2018’de büyük tartışmalar sonrasında ABD ve Türkiye arasında oluşturulan çalışma gruplarının oluşturduğu yol haritalarının uygulanamaması geliyordu. Özellikle iki ülke arasında en ciddi krizlerden biri haline gelen Menbic sorununu çözmek için oluşturulan Menbic yol haritası Amerikan yönetiminin Suriye’ye yönelik politikasında baş gösteren çok başlılık sebebiyle uygulanamamıştı. Bu durum Türkiye ile ABD arasında Menbic özelinde yaşanan krizin daha da derinleşmesiyle sonuçlanmıştı. Bu sebeple her ne kadar Türkiye bu stratejik mekanizmanın oluşturulmasını desteklese de yapılan açıklamalara oldukça dikkatli bir ton hakimdi.

Önal-Sherman görüşmeleri ile ilgili, aslında gözlemcileri daha fazla ümitvar yapan Rusya-Ukrayna savaşı konusunda politikaların koordine edilmesine yönelik yapılan açıklamalardı. Birçok gözlemci bunun orta ve uzun vadede Türk-Amerikan ilişkilerinde uzun süredir kaybolan stratejik boyutun yeniden keşfi sonucunu getireceğini savundu. Buna göre Rusya-Ukrayna savaşı hem Türkiye’nin jeopolitik açıdan önemini hem de Türk-Amerikan ilişkilerinin stratejik boyutunu ortaya çıkarması bakımından oldukça önemli bir sonuç doğurmuştu.⁵ Şubat içinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve ABD’li mevkidaşı arasında yapılan telefon görüşmesinde de Ukrayna meselesinde iki ülkenin politikalarını koordine etme konusunda niyet belirtilmişti. Bu süreçte özellikle Türkiye’nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni fiili bir şekilde uyguladığını açıklaması bu noktada ABD ile ilişkileri de etkileyecek olumlu bir gelişme

⁴ “Turkey and U.S. will Coordinate Response to Ukraine War, Ankara Says”, Reuters, 5 Mart 2022.

⁵ “Türkiye-ABD İlişkileri: Stratejik Mekanizma Hakkında Neler Biliniyor, Yeni Mekanizma Sorunları Çözer mi?”, BBC News Türkçe, 5 Nisan 2022.

olarak yorumlanmıştı.⁶ Türkiye bu konuda oldukça dikkatli bir açıklama ile anlaşmayı uygulayacağını uluslararası kamuoyuna açıklamış ve uygulamanın temel olarak krizin turmanmasını engelleyecek bir biçimde gerçekleşeceğini duyurmuştu. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada şu ifadelerle yer vermişti:

Türkiye, Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa Birliği başta olmak üzere içinde yer aldığı kurumlar ve ittifaklar çerçevesindeki sorumluluklarını bugüne kadar harfiyen yerine getirmiştir, bundan sonra da yerine getirecektir. Kendi milli çıkarlarımızdan elbette ödün vermeyeceğiz, ama bölgesel ve küresel dengeleri de ihmal etmeyeceğiz.⁷

Bu açıklamadan duyulan memnuniyet kısa sürede Amerikan yönetimi tarafından ifade edilmişti.⁸ Bu süreçte iki ülke arasında kurulan stratejik mekanizmanın ilk toplantısı Nisan'da Ankara'da yapıldı. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Victoria Nuland'ın Ankara ziyareti sırasında iki ülke dışişleri bakanlıkları stratejik mekanizma sürecinin resmen başladığını duyurdular.⁹ Buna göre mekanizma ilişkilerin farklı boyutlarını ele alan bir çatı görevi görecekti. Mekanizmaya farklı zaman ve toplantılarda farklı kurum temsilcileri katılabilecek ve belirlenen gündem ışığında iki ülke temsilcileri mevcut problemlerin çözümü konusunda çalışırken aynı zamanda da yeni gündem oluşturarak farklı iş birliği alanları konusunda tartışmalar yapabilecekti. Buna göre terörle mücadele, ekonomik ve savunma iş birliği ve bölgesel ve küresel meselelerin çözümü öncelikli maddeler arasında yer alacaktı. Bu süreçte çözülmesi beklenen en önemli sorunların başında da Suriye'nin kuzeyi meselesi, S-400 ve F-35 anlaşmazlığı ve iki ülke arasında hukuksal sorunların çözümü yer alıyordu. Mekanizmanın hızlı bir şekilde başlatılmasına yönelik olarak ABD Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Marisa Lago'nun stratejik mekanizmanın ekonomik ve ticari iş birliği yönünü geliştirmek için Ankara'ya gelmesine ka-

⁶ “Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin Hamlesi Ne Anlama Geliyor, Rusya-Ukrayna Krizinin Seyri Değişebilir Mi?”, BBC News Türkçe, 1 Mart 2022.

⁷ “Erdoğan'dan Montrö Açıklaması! Alınan Kararı Dünyaya Duyurdu...”, *Milliyet*, 28 Şubat 2022.

⁸ “Secretary Blinken's Call with Turkish Foreign Minister Çavuşoğlu”, U.S. Embassy & Consulates in Türkiye, 6 Şubat 2023, <https://tr.usembassy.gov/secretary-blinkens-call-with-turkish-foreign-minister-cavusoglu-9/>, (Erişim tarihi: 9 Mayıs 2023).

⁹ “Dışişleri Bakanlığı: Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Başladı”, Euronews Türkçe, 4 Nisan 2022.

rar verilmişti.¹⁰ George W. Bush dönemindeki stratejik ortaklık ve Barack Obama dönemindeki model ortaklıktan sonra Joe Biden döneminde oluşturulan stratejik mekanizma aslında ilişkilerin içeriğine ve geleceğine yönelik belirsizliklerin ve tartışmaların ortadan kalkması için üretilmiŐ son kavramsal çerçeve ve mekanizma durumundaydı. Elbette hem Victoria Nuland'ın açıklamasında hem de ortak açıklamada vurgu yapılan Rusya-Ukrayna savaşı, bu mekanizmanın bu kadar hızlı bir şekilde oluşturulabilmesini sağlayan temel motivasyonlar arasında yer alıyordu.¹¹

RUSYA'YA YÖNELİK YAPTIRIMLAR VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI KONUSUNDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında Türkiye-ABD arasında oluşması beklenen koordinasyon süreci savaşın uzaması ile daha belirsiz bir hal aldı. İki ülke NATO Şemsiyesi altında ortak politikalar geliştirilmesi, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve Rusya'nın askeri müdahalesinin kabul edilemez olması başta olmak üzere belli başlı konularda ortak zemin buldular. Özellikle 2022'de Madrid'de yapılan NATO zirvesinde üyeler, Rusya'nın hem işgal ile uluslararası hukuku çiğnediği hem bu işgal girişimi sırasında askerlerinin işlediği savaş suçları nedeniyle hem de yol açtığı mülteci akını ile bir insani trajediye sebep olduğu konusunda ortak bir düşünceye sahip olduklarını açıkladılar. Bununla birlikte Rusya'nın NATO bölgesi için en yakın ve en ciddi tehdit olduğunun altı çizildi. Bu tehdide karşı üye ülkelerin de ortak hareket ederek bu tehditten üye ülkeleri koruyacak mekanizmaların canlandırılmasına karar verildi.¹² Bu zirve ve sonrasında yapılan açıklama aslında Türkiye ve ABD'nin ve savaş ile ilgili en başından bu yana sahip oldukları ortak tavrı bir daha gözler önüne serdi. Ancak bu ortak tutum dışında iki ülke arasında hem bu sorunun nasıl çözüleceği konusunda hem de Rusya'ya iŐgalden sonra uygulanan ekonomik müeyyidelerle ilgili ciddi bir görüş ayrılığı bulunuyordu. Bu da iki ülkenin savaş özelinde ortak bir politika geliştirmesinin önünü aldı.

¹⁰ "Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Hakkında Ortak Basın Açıklaması", ABD Ankara Büyükelçiliği ve Türkiye'deki Konsolosluklar, 4 Nisan 2022, <https://tr.usembassy.gov/tr/turkiye-abd-stratejik-mekanizmasi-hakkinda-ortak-basin-aciklamasi>, (Erişim tarihi: 9 Mayıs 2023).

¹¹ "Türkiye-ABD İlişkileri: Stratejik Mekanizma Hakkında Neler Biliniyor, Yeni Mekanizma Sorunları Çözer mi?".

¹² "Madrid Summit Declaration", NATO, 29 Haziran 2022, www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm, (Erişim tarihi: 9 Mayıs 2023).

Ekonomik müeyyideler ve Türkiye'nin bu yaptırımlarla ilgili pozisyonu Türkiye ile ABD arasında Rusya-Ukrayna savaşı konusundaki ilk fikir ayrılığını oluşturuyordu. Savaşın başlamasından hemen sonra ABD öncülüğünde Batı Avrupa ülkeleri Rusya'ya yönelik oldukça kapsamlı bir ekonomik yaptırım sürecini devreye sokmaya başladı. Bu yaptırımlar Rusya'da karar verme mekanizmasında olan kişiler ile birlikte bu ülkedeki devlet kurumlarına, bankalara ve şirketlere yönelik uygulanmaya başladı. Bu süreçte bir yandan da Batı merkezli çok uluslu şirketlerin birçoğu Rusya'daki operasyonlarını durdurdu. Bu süreçte belki de en önemli adımlardan biri Almanya'nın Kuzey Akım 2 projesini askıya alması ve yeni bir enerji politikası uygulamaya başlaması oldu. Sonraki dönemlerde bu yaptırımlar daha fazla çeşitlendirilerek başta teknoloji olmak üzere farklı sektörleri de kapsamaya başladı.¹³

Türkiye siyasi pozisyon konusunda ABD ile aynı noktada olmasına rağmen ekonomik yaptırımlar konusunda daha farklı bir noktada bulunuyordu. Özellikle savaşın başlamasından hemen sonra Türkiye Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerine devam ederken Rusya da Türkiye'ye turist göndermeye devam etti.¹⁴ Bu süreçte Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi hızla yükselmeye başladı.¹⁵ 2022 boyunca bu durum Türkiye ile ABD arasında ciddi bir sorun oluşturmaya başladı. Bu yıl içerisinde yapılan üst düzey tüm görüşmelerde mesele gündeme geldi. Haziran'da Amerikan Hazine Bakanı Yardımcısı Wally Adeyemo Ankara'ya yaptığı ziyarette Rusya'ya yönelik ekonomik ve ticari yaptırımların uygulanması konusunda Türk yetkililer ile bir dizi görüşme yapmıştı.¹⁶ Daha sonraki aylarda bu konudaki diyalog devam etti. Yine Ağustos 2022'de bu sefer Adeyemo'nun Türk muhatabı ile yaptığı telefon görüşmesinde mesele bir daha gündeme geldi. Bu görüşme sonrasında yapılan açıklamalarda ABD tarafından Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımların Türkiye üzerinden çiğnenmemesi için iki ülkenin beraber çalışmaya başlaya-

¹³ "The International Working Group on Russian Sanctions", Stanford University, (2022), <https://fsi.stanford.edu/working-group-sanctions>, (Erişim tarihi: 9 Mayıs 2023).

¹⁴ "Turkey Halts Shipment of Sanctioned Goods to Russia, Says Report", Middle East Eye, 10 Mart 2023, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-halts-shipment-sanctioned-goods-russia-report>, (Erişim tarihi: 9 Mayıs 2023).

¹⁵ Ana Swanson, "Russia Sidesteps Western Punishments with Help from Friends", *The New York Times*, 31 Ocak 2022.

¹⁶ "U.S. Treasury's Adeyemo Discussed Russia Sanctions Implementation in Turkey Visit", Reuters, 25 Haziran 2022.

çağının da altı çizildi.¹⁷ Aynı ay içerisinde ABD Hazine Bakanlığının bu sefer de TÜSİAD'a bir mektup göndererek Rusya'ya yapılan yatırımlar konusunda birliği uyardığı ortaya çıktı. Bu mektup sonrasında yetkililerce yapılan açıklamalarda Türkiye'nin uluslararası yatırımların kendi üzerinden çığnenmesine müsaade etmeyeceği tekrar vurgulandı.¹⁸ Eylül'de bu sefer de ABD Hazine Bakanlığı müsteşar yardımcısı Ankara ve İstanbul'u ziyaret ederek uygulanan yatırımlar konusunda Türkiye'yi bir daha uyardı. Bu mesele konusunda iki ülke arasında yapılan görüşmeler yıl boyunca devam etti ve krize dönüşme de bir gerginlik olarak varlığını sürdürdü.

Rusya-Ukrayna savaşı ile ilgili Türkiye ve ABD arasındaki ikinci anlaşmazlık savaşın gidişatı ve sorunun çözümü konusunda yaşandı. Her ne kadar açıktan ifade edilmese de Türkiye ve ABD'nin sorunun çözümü konusunda yaşadığı fikir ayrılığı dikkatli gözlemcilerin gözünden kaçmadı. Türkiye savaşın başladığı ilk andan itibaren hem Ukrayna hem Rusya ile kurduğu dengeli ilişkiyi koruyarak iki ülke arasında sorunun çözümü konusundan açık bir diplomatik kanalı oluşturmaya çalıştı. Başta ABD olmak üzere birçok Batılı devletin özellikle Putin'i bu süreçte yalnızlaştırmaya çalışmasına rağmen Türkiye farklı bir noktada durdu. Ankara, Ukrayna'ya son derece kritik askeri ve insani yardımları sürdürüp, Rusya'nın toprak ilhaklarını reddederken bir yandan da savaşta daha fazla kan akmasını önlemeyi önceleyen bir politika izlemeyi tercih etti. Bunun için savaşın başlamasından hemen sonra iki ülke arasında en azından ateşkesi sağlamak için girişimlerde bulundu. Bu durumun bir sonucu olarak Mart'ta Antalya Diplomasi Forumu sırasında iki ülkenin dışişleri bakanları ilk kez bir araya geldi.¹⁹ Bu görüşme uluslararası camiada büyük bir takdir topladı. Görüşmenin hemen sonrasında yapılan Erdoğan-Biden telefon görüşmesi sonrası Beyaz Saraydan yapılan açıklamada Biden'ın sorunun diplomatik yollarla çözümü için sarf ettiği çaba konusunda Türkiye'yi takdir

¹⁷ "U.S. Treasury Official Warns Russia Trying to Bypass Western Sanctions Via Turkey", Reuters, 20 Ağustos 2022.

¹⁸ "Senior U.S. Treasury Official Traveled to Turkey to Discuss Sanctions on Russia", U.S. News, 19 Ekim 2022, <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-10-19/senior-u-s-treasury-official-traveled-to-turkey-to-discuss-sanctions-on-russia>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

¹⁹ Behlül Çetinkaya ve Emre Karaca, "Rusya-Ukrayna-Türkiye Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 10 Mart 2022.

ettiğinin altı çizildi.²⁰ Ancak bu takdir açıklaması ABD'nin meselenin diplomatik yollarla çözümünü açısından ekstra bir çaba göstermesinin yolunu açmadı. Her ne kadar yapılan açıklamada Türkiye ile ABD'nin Rusya-Ukrayna savaşı konusunda koordineli hareket etmesi konusunda bir niyet bildirimi olsa da Türkiye bu konudaki diplomatik girişimlerde ABD'den destek görmedi. Türkiye bu konudaki kararlılığını daha sonraki haftalarda sürdürmeye devam ederken ikinci bir diplomatik başarı olarak Rusya ve Ukrayna'yı bu sefer de İstanbul'da bir araya getirdi. Taraflar ilk kez müzakere masasında savaşın gidişatı konusundaki pozisyonlarını açıkladılar. Bu görüşme öncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan taraflara hitap ederek Türkiye'nin önceliğinin savaşı bir an önce sonlandırmak olduğunu ifade etti. Erdoğan konuşmasında Türkiye'nin pozisyonunu şu sözlerle özetledi:

Adil bir barışın kaybedeni olmayacağına inanıyoruz. Çatışmanın uzaması hiç kimsenin yararına değildir. Bu trajediyi durdurmak tarafların elindedir. Artık görüşmelerden somut sonuçların alınması gereken bir döneme girdiğimizi düşünüyoruz. Her iki ülkenin meşru kaygılarını giderecek, uluslararası toplumun muteber kabul edeceği bir çözüme ulaşılması mümkündür. Sizlerin müzakerelerde sağlayacağınız ilerleme, bir sonraki aşama olan liderler düzeyindeki teması da mümkün hale getirecektir. Böyle bir görüşmeye de ev sahipliği yapmaya hazırız.²¹

Türkiye bir yandan Ukrayna-Rusya arasında ara bulucu rol oynamaya gayret ederken bir yandan da savaşın küresel anlamda meydana getirdiği sorunların çözümü konusunda da elini taşın altına koydu. Bu konudaki en önemli girişimlerin başında savaşın yol açtığı tahıl krizini çözmek geliyordu. Temmuz 2022'de Türkiye büyük bir diplomatik başarıya imza atarak tahıl anlaşmasının imzalanmasına önayak oldu.²² Bu anlaşma da Amerikan yönetimi

²⁰ "Readout of President Biden's Call with President Recep Tayyip Erdogan of Turkey", The White House, 10 Mart 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/10/readout-of-president-bidens-call-with-president-recep-tayyip-erdogan-of-turkey/>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

²¹ "Rusya-Ukrayna Heyetleri İstanbul'da Görüştü, Ukrayna Türkiye'nin Garantör Ülkeler Arasında Olmasını İstedi", BBC News Türkçe, 29 Mart 2022.

²² "Tahıl Sevkiyatı Anlaşması Türkiye, Rusya, Ukrayna ve BM Arasında İmzalandı", Euronews Türkçe, 22 Temmuz 2022.

tarafından memnuniyetle karşılanırken²³ Ankara'nın bundan sonraki diplomatik girişimleri ABD'den tam anlamıyla destek görmedi. Bu durum 2022 sonunda gerçekleşen bazı kritik görüşmelere kadar sürdü. Yıl sonuna doğru Türkiye bu sefer ABD ve Rusya arasında önemli bir ara buluculuk sürecini başlattı. Özellikle nükleer meselelerin daha fazla gündeme gelmeye başladığı bu aylarda Türkiye, ABD istihbarat şefi William Burns ile Rus mevkidaşı Sergey Narishkin'i Ankara'da bir araya getirdi. Bu durum Türkiye'nin savaşın başından bu yana izlediği dengeli diplomatik pozisyonun sadece bölgesel krizi değil aynı zamanda nükleer mesele gibi küresel problemlerin de müzakeresinde ne kadar önemli olduğunu gözler önüne serdi.²⁴ Bu görüşmeden bir ay kadar sonra bu sefer ABD ve Rusya'nın Dışişleri bakan yardımcılarını İstanbul'da bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede de iki ülke kendi arasındaki ikili meseleleri değerlendirdi.²⁵ Türkiye'nin tüm bu süreçlerde gösterdiği diplomatik çaba ve etki aslında Ukrayna meselesinin çözümünde, küresel düzeyde gereken kararlılık gösterildiği durumda problemin diplomatik yollarla çözülebileceğini gösterdi. Özellikle savaşın bir duraklama dönemine girdiği 2022 sonundaki kış aylarında Türkiye, bu durumun değerlendirilmesi gerektiği konusunda uluslararası platformda muhataplarına çağrılarda bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekim'de Astana'da yapılan Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı genel oturumunda yaptığı konuşmada mevcut krizin çözülmesi için diplomatik bir seferberlik içine girilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin bu noktada önceliğinin akan kanın durması olduğunu bir daha altını çizdi. Erdoğan konuşmasında Türkiye'nin o döneme kadar göstermiş olduğu diplomatik çaba ve hedefleri de şu sözlerle özetledi:

Ukrayna'daki krizin bölgesel ve küresel ölçekteki etkilerini hepimiz yakından hissediyoruz. Adil bir barışın, diplomasi yoluyla sağlanabileceğini, savaşın kazananı, adil bir barışın ise kaybedeni olmayacağını hep söylüyorum. Diğer yandan savaşın olumsuz etkilerinin giderilmesi için Birleşmiş Milletler ve taraflarla sarf ettiğimiz yoğun çabalar, tüm dünyanın takdirini kazanmıştır. Ukrayna tahılının Karadeniz üzerinden ihracına yönelik İstanbul Mutabaka-

²³ "Tahıl Koridoru Anlaşması: Beyaz Saray ve AB, İstanbul'daki Anlaşmayı 'Memnuniyetle' Karşıladi", BBC News Türkçe, 22 Temmuz 2022.

²⁴ "Ankara'da Moskova'yı Nükleer Konusunda Uyarı CIA Direktörü Burns Ukrayna'da", Euro-news Türkçe, 16 Kasım 2022.

²⁵ "Rusya ABD'yi İstanbul Görüşmelerinde Yapıcı Bir Tutum İzlememle Suçladı", Euronews Türkçe, 12 Aralık 2022.

tı ve geçen ay gerçekleştirilen esir takası bu yönde kaydedilmiş somut birer başarıdır. Hedefimiz, sahadaki zorluklara rağmen yakalanan ivmeyi devam ettirerek bir an önce akan kanın durmasını sağlamaktır.²⁶

Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu konuda ABD aynı şekilde bir diplomatik çaba sarf etmeyi tercih etmedi. Her ne kadar Türkiye'nin giriştiği diplomatik çabalar Amerikan yönetimince "memnuniyetle" karşılanırsa da bu konuda mevcut diyalog yollarının güçlendirilmesi konusunda ciddi bir çaba ABD tarafından sergilenmedi. Bu da her ne kadar iki ülke arasında bu konuda bir genel mutabakat var görünse de sorunun çözümü konusunda tam bir koordinasyon oluşturulmadığını göstermiş oldu.

İSVEÇ'İN NATO ÜYELİK BAŞVURUSU

2022'de Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen bir başka mevzu da İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyelik başvurusu oldu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin hemen sonrasında bu iki ülke NATO'ya üyelik için diplomatik girişimlere başladı. Özellikle Kuzey Avrupa'nın güvenliği için önemli görülen bu iki ülke Rusya-Ukrayna savaşına kadar bu konuda çok ciddi bir süreç başlatmamıştı. Savaş özellikle kamuoyu nezdinde NATO'ya üyelik konusunda büyük bir destek oluşturdu. Bunu müteakiben de iki ülkenin liderleri NATO'ya üyelik başvurusunda bulunacaklarını açıkladı. Bu noktada Türkiye'nin rezervleri gündeme gelmeye başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuda kendisine yöneltilen sorular karşısında Türkiye'nin bu konuya olumlu yaklaşmadığını ifade etti. Ankara yönetimi, bu iki ülkede terör gruplarının varlığı ve Türkiye'ye karşı faaliyetleri sürdürmesi sebebiyle iki ülkenin üyeliğine sıcak bakmadığını daha önceki tartışmalarda da ifade etmişti.²⁷ Bu konuda Türkiye'nin beklentisi bir ittifak içinde yer alacaksa, bu devletlerin diğer müttefik devletlerin güvenlik kaygıları konusunda daha hassas davranması idi. Ankara bu iki ülkenin, Türkiye ile bir ittifakta yer alacaksa atması gereken adımlar olduğunu ilk günden itibaren muhataplarına bildirdi. Öncelikle PKK ve Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) bu ülkelerdeki faaliyetlerinin yasaklanması ve bu ülkelerde olan ve Türkiye'de terör faaliyetinde bulunmuş kişilerin Türkiye'ye

²⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ukrayna Mesajı: Hedefimiz Akan Kanın Durması", *Milliyet*, 13 Ekim 2022.

²⁷ Natasha Turak, "Erdogan Says Turkey Doesn't Support Sweden, Finland Joining NATO", *CNBC*, 13 Mayıs 2022.

iadesi Ankara'nın en önemli şartları arasında yer alıyordu. Bunun yanında Ankara bu iki ülke tarafından terör örgütlerine sağlanan tüm kolaylıklar ve desteğin durdurulmasını talep ediyordu.²⁸ Türkiye bu şartların gerçekleşmesi durumunda NATO'ya bu iki ülkenin dahil olması konusunda olumlu bir tutum alacağını bildirdi. Türkiye'nin bu şartları NATO genel sekreteri tarafından meşru kaygılar sonucu olarak tasvir edildi.²⁹ Bu süreçte Amerikan yönetimi NATO'nun genişlemesi ve İsveç ve Finlandiya'nın örgüte üyeliği konusunda tam destek verirken bir yandan da Türkiye'yi bu konuda ikna etmek için çalışmalara başlamıştı.³⁰

Amerikan yönetimi bu konuda girişimlerin ilk başladığı andan itibaren Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliği için en yüksek seviyeden tam destek vermişti. Mayıs'ta ABD Başkanı Biden, Finlandiya ve İsveç devlet başkanlarını Beyaz Saray'da kabulünde yaptığı konuşmada bu iki ülkeyi hem çok etkin demokrasi hem de son derece yakın ve güçlü savunma altyapısına sahip ülkeler olarak tanımladı. Biden ayrıca bu iki ülkenin NATO üyeliği için tüm şartlara sahip olduğunu ve bununla ilgili kararı onaylanması için kısa zaman içinde Kongreye yollayacağını sözlerine ekledi.³¹ Bu görüşmeden kısa bir süre sonra da Amerikan Senatosu büyük bir çoğunluk ile Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğini onayladı. Bu karar sonrasında tekrar bir açıklama yapan Biden, Kongrede iki partinin de ortak olarak verdiği bu kararın ABD'de bu sürece olan güçlü desteğin göstergesi olduğunu ifade etti.³² Bu süreçte elbette Amerikan yönetimi bir yandan da Türkiye'yi bu konuda ikna etmek ve Türkiye'nin de bu iki ülkenin üyeliğini onaylaması konusunda diplomatik girişimlerde bulunmaya başladı. Bu girişimlerin en öne çıkanlarından biri Haziran'da Madrid'de düzenlenen NATO zirvesinde yapılan müzakereler oldu. Finlandiya, İsveç ve Türkiye arasındaki müzakereler sonucunda ulaşılan

²⁸ "Türkiye'den Finlandiya ve İsveç'e 10 Maddelik NATO Manifestosu", Sputnik Türkiye, 18 Mayıs 2022.

²⁹ "NATO Chief Says Turkey's Concerns on Finland, Sweden Membership are Legitimate", Al Arabiya, 12 Haziran 2022.

³⁰ Turak, "Erdogan Says Turkey Doesn't Support Sweden, Finland Joining NATO".

³¹ "Biden: U.S. Welcomes Finland, Sweden's Bids to Join NATO", United States of America, Department of State U.S. Embassy & Consulates in Italy, 16 Mayıs 2022, <https://it.usembassy.gov/biden-u-s-welcomes-finland-swedens-bids-to-join-nato/>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

³² "US Senate Ratifies Finland and Sweden's NATO Accession", Aljazeera, 4 Ağustos 2022.

anlaşma sonrasında ABD'li yetkililer bu süreçte Biden'ın kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade etti.³³

Bu anlaşma elbette İsveç ve Finlandiya'nın belirli şartları yerine getirmesi durumunda Türkiye'nin bu iki ülkenin üyeliğini kabul etmesini içeriyordu. Ancak daha sonraki süreçte özellikle İsveç'in bazı adımları geciktirmesi sonucunda NATO üyelik sürecinin uzamasının faturası ABD'de bazı kurumlarca Türkiye'nin üzerine atılmaya çalışıldı. Özellikle ABD Kongresi Türkiye'ye bu konuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan konularda baskı kurmaya çalıştı. Bazı Kongre üyeleri yaptıkları açıklamalarda Türkiye'nin ABD'den almayı planladığı F-16'ları Finlandiya ve İsveç'in üyeliği şartına bağlamaya çalıştı.³⁴ Bir grup senatör bu konuda Biden'a bir mektup yazarak Türkiye'yi NATO'nun genişlemesini engellemekle suçlarken Türkiye'nin istediği F-16 satışının da bloke edilmesini istedi.³⁵ Bu durum elbette Ankara-Washington ilişkilerinin daha da gerilmesine sebep oldu. Yıllardır Türkiye'nin YPG-ABD ilişkisi konusundaki kaygılarına rağmen gerekli adımları atmayan Amerikan yönetiminin şimdi de benzer bir sebeple Türkiye'nin müttefiki olmak isteyen bir ülkeden bu konuda hassasiyet göstermesini istemesini eleştirmesi Ankara'da ikili ilişkiler açısından olumlu bir hava ortaya çıkarmadı. Dahası 2022 boyunca Türk kamuoyunda özellikle PKK konusunda gösterilen bu ilgisiz tavır ABD'ye karşı olan tutumu biraz daha sertleştirdi.

F-16 MESELESİ

2022 boyunca Türk-Amerikan ilişkileri açısından en önemli gelişmelerden biri F-16 savaş uçaklarının Türkiye'ye satışı konusunda oldu. Hatırlanacağı üzere 2021 içerisindeki en önemli gelişmelerden biri Türkiye açısından beklenmedik bir şekilde gelişen F-16 meselesiydi. Özellikle Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasından sonra iki ülke arasında savunma sanayii ilişkileri alanında ciddi bir gerilim yaşanmıştı. Türkiye'nin alternatif bir savaş

³³ Jill Lawless ve Joseph Wilson, "Turkey Lifts Its Objections to Sweden, Finland Joining NATO", AP, 28 Haziran 2022, <https://apnews.com/article/russia-ukraine-nato-biden-turkey-madrid-0441ed4a13ea31aad5df316572f082bf>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

³⁴ Adam Lucente, "Senator Van Hollen Says No F-16s for Turkey If Sweden, Finland Not Admitted to NATO", AI Monitor, 31 Ocak 2023.

³⁵ "Cassidy, Bipartisan Group Urge Biden to Delay of F-16 Sales to Turkey Until It Stops Blocking Sweden & Finland's Entrance into NATO", Bill Cassidy, 2 Şubat 2023, <https://www.cassidy.senate.gov/newsroom/press-releases/cassidy-bipartisan-group-urge-biden-to-delay-of-f-16-sales-to-turkey-until-it-stops-blocking-sweden-and-finlands-entrance-into-nato>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

uçağı arayışı sırasında ABD'den gelen F-16 teklifi sonrasında iki ũlke arasında yeni bir sũreç başladı. Tũrkiye, ABD'den bu sũreçte kırk adet yeni F-16 uçağı ve yetmiŐ dokuz adet de F-16 modernizasyon kiti alımı için girişimde bulundu. Özellikle 2021 içerisinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Biden arasında yapılan gũrœmeler sırasında da bu konu sıklıkla gũndeme geldi. Bu konuda Washington yũnetimi F-16 satış sũrecinin destekleneceği konusunda iŐaretler de verdi. Nisan'da Dışişleri Bakanlığı tarafından Kongreye gũnderilen bir mektupta Tũrkiye'ye F-16 satışının hem ABD ulusal gũvenlik çıkarlarına hem de NATO gũvenliđine olumlu katkı yapacağının altı çizildi. Bu açıklama bir grup Kongre ũyesinin, yũnetimin Tũrkiye'ye F-16 satışını hayata geçirmemesi için yazdığı mektuba cevaben yapılmıŐtı.³⁶ Daha sonra Haziran'da yapılan NATO zirvesi sırasında Washington yũnetimi bu sefer en yũksek seviyeden Tũrkiye'ye F-16 satışını desteklediğini açıkladı. Zirve sonrası Başkan Biden yaptığı basın toplantısında Tũrkiye'nin F-16 alımını desteklediğini açık bir Şekilde ifade etmişti. Biden bu sũreci engellemenin Amerikan çıkarlarına da hizmet etmediğini sũzlerine eklemiŐti.³⁷ Washington yũnetiminin bu konuda destek açıklamaları yıl sonuna kadar devam etti. Kasım'da gerçekleştirilen G20 zirvesi marjında yapılan gũrœmelerden sonra Amerikan yũnetimi bir kez daha Tũrkiye'nin F-16 alımını desteklediğini ifade etti.³⁸ Bu konuda pozitif sinyaller sadece yũnetimden de gelmedi. Eylũl'de BM Genel Kurulu sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD'li senatũrlerle yaptığı gũrœmeler sırasında da bu konuda olumlu bir hava olduğu ifade edildi.³⁹

Arka arkaya gelen bu açıklamalar ikili ilişkilerin geleceği açısından olumlu bir havanın ortaya çıkmasına yol açtı. Gũzlemciler F-16 satışının gerçekleŐeceđi ve dahası bu satışın iki ũlke arasında savunma sanayiinde yeni bir iş birliği erevesi oluŐturacađı fikrini sıklıkla ifade etmeye başladı. Ancak Tũrkiye tarafı bu alışveriş konusunda soğukkanlılığını korumaya devam ederken aynı zamanda temkinli açıklamalarda da bulunmayı tercih etti. Özellikle

³⁶ Hũmeyra Pamuk, "U.S. Says Potential F-16 Sale to Turkey Would Serve U.S. Interests, NATO", Reuters, 7 Nisan 2022.

³⁷ Hũmeyra Pamuk ve Andrea Shalal, "Biden Supports F-16 Sale to Turkey, is Confident about Congressional Approval", Reuters, 30 Haziran 2022.

³⁸ Diyar Gũldođan, "US Government will Continue to Support Sale of F-16 Fighter Jets to Tũrkiye: Biden", Anadolu Agency, 15 Ekim 2022.

³⁹ Hũmeyra Pamuk, "Turkey's Erdogan Says U.S. Senators Gave 'Positive' Feedback on F-16s", Reuters, 20 Eylũl 2022.

daha önceki yıllarda iki ülke arasında ilkesel olarak anlaşmaya varılan silah alım satımı süreçlerinin Kongre engeline takılarak durdurulması ve gerçekleşen satışların da uzun süre alması bu noktada Türkiye'nin bu sefer sürece oldukça dikkatli yaklaşmasına sebep oldu. Yıl boyunca yapılan görüşmelerde Türkiye, Amerikan yönetiminin Kongreyi bu konuda ikna etmesi gerektiğini ifade etti. Yıl sonuna kadar bu konuda herhangi bir gelişme gerçekleşmemesi de ikili ilişkilerdeki dengeler konusunda gözlemcileri endişelendirmeye başladı. Bu konuda belki de en olumlu gelişme yıl sonuna doğru yaşandı. ABD Kongresinde Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası görüşüldüğü sırada bazı Kongre üyeleri Türkiye'nin F-16 alımının Türkiye tarafından kabul edilemez olan bazı şartlara bağlandığı bir ek yasa teklifinde bulundu. Önce Temmuz'da gündeme gelen bu teklif Kongrenin alt kanadı tarafından oylanarak kabul edildi. Buna göre Türkiye'nin F-16 alımı üç şarta bağlanıyordu. Öncelikle Başkan Biden bu F-16 satışının ABD'nin ulusal çıkarları dahilinde olduğu konusunda Kongreye garanti verecekti. İkinci olarak Kongre bu F-16'ların Türkiye ile Yunanistan arasında özellikle Ege Denizi'nde yaşanan kriz sırasında kullanılmaması konusunda Türkiye'den güvence istiyordu. Son olarak da Kongre F-16 satışının hiçbir suretle NATO'nun savunma kapasitesine zarar vermeyeceği konusunda Amerikan yönetiminden bir güvence bekliyordu. Bu satışın Kongre tarafından belirli şartlara bağlanması Türkiye tarafından kabul edilmez bulunurken bir de bu şartların Türkiye ile Yunanistan arasındaki krize bağlanması, süreci tamamen paralize edebilecek bir durumdu. Bu değişiklik tasarısı Temsilciler Meclisinde oylanarak kabul edildi.⁴⁰

Söz konusu gelişmeden sonra gözler bu sefer de yasa tasarısının Kongrenin üst kanadında görüşülmesine çevrildi. Bu görüşmeler sırasında Türkiye'nin F-16 alımı yeniden gündeme getirildi. Senatoda da yasa üzerinde iki farklı değişiklik önerisi sunuldu. Senato Dış ilişkiler Komisyon Başkanı Menendez tarafından sunulan öneri Temsilciler Meclisinde kabul edilen önerinin bir benzeriydi ve özellikle Türkiye-Yunanistan krizine değiniliyordu.⁴¹ Bunun yanında bir diğer değişiklik önerisi de Senatör Van Hollen tarafından Senatoya sunulmuştu. Bu yasa tasarısı da Türkiye'nin F-16 alımını Türkiye'nin

⁴⁰ Michael Gabriel Hernandez, "US House Passes Amendment to Restrict F-16 Sales to Türkiye", Anadolu Agency, 15 Temmuz 2022.

⁴¹ Kasım İleri, "Amendments to Condition US Sale of F-16s to Türkiye Removed from Senate Defense Bill", Anadolu Agency, 11 Ekim 2022.

Kuzey Suriye’de askeri operasyonlarını durdurmasına bağlıyordu. Bu iki tasarı da tıpkı Temsilciler Meclisinde olduğu gibi Türkiye tarafından kabul edilmez Şartlar ortaya koyuyordu.⁴² Bu tasarıların sunulması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada Türkiye’nin bu tasarıların kabulü durumunda F-16 dışındaki diğer alternatiflere bakacağını ifade etti.⁴³ Ancak Ekim’e girerken bu sefer devreye Beyaz Saray girerek bu sorunu ozd. Ulusal Yetkilendirme Yasası toplantılarında Beyaz Saray, Kongre tarafından onerilen yasa değişikliği tasarılarını gündemden çıkardı ve yaptığı açıklamada bu tasarıların yasanın son halinde yer almayacağını açıkladı.⁴⁴ Bu durum Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanırken yasa değişikliği tasarısı yasadın çıkarılan senatörler bu konudaki rezervlerinin sürdüklerini ve muhtemel bir satışı bloke edebileceklerini açıkladılar.⁴⁵ Bu da F-16 konusundaki meselenin 2023’e bırakılması sonucunu doğurdu.

SONUÇ

Tam yirmi sene önce ABD’nin tüm bölgesel ve küresel itirazlara rağmen başlattığı Irak savaşı ile gerilip kriz haline dönüşen ilişkiler yirmi sene sonra ABD’nin o dönemden bu yana karar veremediği Ortadoğu politikalarının da etkisiyle tam anlamıyla türbülanstan hiÇ çıkamamıŐtı. Başkan Bush’un sorunlu Irak işgali sonrasında ve Başkan Obama döneminde izlenen öngörülemez Suriye politikası Türkiye ile ABD’yi bu bölgede ciddi biçimde karşı karşıya getirmiŐti. Başkan Donald Trump döneminde bu sefer ABD’nin bölgedeki politikasının tam olarak ne olduğu ile ilgili tüm dünyada kafalarda yer alan soru iŐaretleri iki ülke arasında ortak amaç ve çıkar merkezli bir politikanın ortaya çıkmasına da engel oldu. Biden’ın başkanlığının üçüncü senesine girerken ABD’nin Ortadoğu politikası konusundaki muamma halen ozlebilmif değil. Bu durum bölgesel meselelerde ABD ile Türkiye’nin ortak veya koor-

⁴² “Van Hollen Pushes NDAA Amendment to Restrict Transfer of F-16s to Turkey”, Chris Van Hollen, 7 Ekim 2022, <https://www.vanhollen.senate.gov/news/press-releases/van-hollen-pushes-nda-a-amendment-to-restrict-transfer-of-f-16s-to-turkey>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

⁴³ “Türkiye Signals It May Turn to Russia If US Blocks F-16 Jet Sales”, *Daily Sabah*, 9 Eyll 2022.

⁴⁴ Kasım İleri, “Amendments to Conditions of US Sale of F-16s to Türkiye Removed from Final Defense Bill Draft”, Anadolu Agency, 7 Aralık 2022.

⁴⁵ Abraham Mahshie, “Menendez Opposes F-16 Sale to Turkey Despite its Promise to Buy Russian Jets if Sale Falls Through”, Air and Space Forces, 10 Kasım 2021, <https://www.airandspaceforces.com/menendez-does-not-support-f-16-sale-to-turkey/>, (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).

dine halinde bir politika bulamaması ile sonuçlandı. Amerikan yönetimindeki değişimler sonucu yaşanan dramatik politika değişimleri ve oldukça sert gerçekleşen “U dönüşler” bu konuda Türkiye’de ABD’ye duyulan güvenin de erozyona uğramasına sebep oldu. 2022 boyunca daha önce de ifade edilen ve son yirmi senenin mirası olan krizlerin hiçbiri tam anlamıyla çözüme kavuşturulamadı. Başta YPG meselesi olmak üzere yaşanan anlaşmazlıklar konusunda iki ülke arasında olumlu bir gelişme meydana gelmedi.

AK Parti iktidarının yirminci yılına girerken bu sefer de başka bir bölgesel problem ikili ilişkilerde en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıktı. Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sonrası bölgede oluşan yeni jeopolitik gerçeklik Türk-Amerikan ilişkilerini de ciddi bir biçimde etkilemeye başladı. Savaşın patlak vermesinden hemen sonra iki ülkenin işgale karşı duruşları ve Ukrayna’ya sağladıkları destek birçokları tarafından bu krizin stratejik bakımdan Ankara-Washington ilişkileri açısından yeni bir sayfa anlamına gelebileceği şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştu. Hatta ilk etapta yapılan görüşmelerde iki ülke yetkilileri savaş konusunda atılacak adımların koordine edilmesi konusunda çalışmalar yapıldığının da altını çizmişti. Ancak savaşın uzamaya başlaması ve Rusya’ya uygulanan ekonomik yaptırımların genişlemesi bu konudaki koordinasyonu da etkiledi.

Savaş birinci senesine girerken ABD ve Türkiye arasında bu konuda birkaç pürüz ortaya çıkmaya başladı. İlk olarak Rusya’ya yönelik yaptırımları konusunda Türkiye ile ABD arasında bir görüş ayrılığı oluştu. Türkiye’nin Rusya ile ticari ilişkilere devam etmesi ve Rus turistlerin Türkiye’ye ziyaretlerinin sürmesi ABD’de bazı çevrelerce eleştirilmeye başlandı. İkinci olarak Türkiye’nin en azından bir ateşkes için diyalog kanallarını açık tutmaya çalışması ABD tarafından memnuniyetle karşılanmasına rağmen aktif destek bulmadı. Bu konuda iki ülke arasındaki makas yıl boyunca daha da fazla açılmaya başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuda Türkiye’nin önceliğinin akan kanın durması olduğunu ve bu konuda atılacak her adımın Türkiye tarafından açıkça destekleneceğini ifade etti. Üçüncü olarak da İsveç ve Finlandiya’nın NATO’ya üyelik başvurusu sonrasında özellikle ABD Kongresi Türkiye’nin bu konudaki şartları ve rezervlerini tamamen görmezden gelen bir politika izledi. Dahası Kongre bu konuyla tamamen ilgisiz meseleleri İsveç ve Finlandiya’nın üyeliğine bağlayarak bu konularda da ilişkilerin daha da

çıkmaza girmesine sebep oldu. Özellikle F-16 konusunda sergilenen tutum Türkiye tarafından oldukça ciddi bir biçimde eleştirildi.

KRONOLOĞI

- 3 Ocak Türkiye Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve ABD’li mevkidaşı Antony Blinken bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek Rusya-Ukrayna arasında devam eden gerilimi ve iki ülke arasında ortak bir stratejik mekanizma kurulmasını ele aldı.
- 8 Şubat Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, ABD’li mevkidaşı Blinken ile bir telefon görüşmesi yaptı ve Ukrayna ile Rusya arasındaki gerginliği çözme çabalarını ele aldı.
- 25 Şubat Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ve ABD’li mevkidaşı Blinken bir telefon gelişmesi gerçekleştirerek Ukrayna’daki son gelişmeleri ele aldı. Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada, Çavuşoğlu’nun Blinken ile yaptığı telefon görüşmesinde, Türkiye’nin Rusya’nın Ukrayna’daki askeri operasyonunu reddettiğini ve bunu uluslararası hukukun ciddi bir ihlali olarak gördüğünü yinelediği belirtildi.
- 28 Şubat Türkiye Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan ve ABD Başkanı Joe Biden’in üst düzey danışmanları Ukrayna ve Rusya arasında ateşkes sağlanması için görüşmelerin yoğunlaştırılması konusunda anlaştı.
- 6 Mart Dışışleri Bakanlığı tarafından hafta sonu yapılan açıklamada Dışışleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal ve ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Wendy Sherman’ın 5 Mart’ta Ankara’da bir araya gelerek ikili ilişkileri ve Ukrayna dahil bölgesel konuları ele aldıkları belirtildi.
- 10 Mart Türkiye Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan, gerçekleştirdikleri telefon görüşmesinde ABD Başkanı Joe Biden’a Ankara’nın hem Ukrayna hem de Rusya ile diyalogu sürdürmesinin, aralarındaki çatışmanın daha da kötüleşmesini önlemek için önemli olduğunu söyledi. Erdoğan görüşmede Türkiye’nin savunma sanayiine yönelik “haksız” yaptırımların kaldırılmasının zamanının geldiğini söyledi.
- 16 Mart Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ABD’li mevkidaşı Blinken ile yaptığı telefon görüşmesinde Rusya’nın işgali sırasında Ukrayna’ya yardım eden Türkiye’ye teşekkür etti.
- 4 Nisan Türkiye ve ABD Dışışleri bakanlıkları yaptıkları ortak açıklamayla ikili ilişkilerde “stratejik mekanizma”nın kurulduğunu duyurdular.
- 25 Haziran ABD Hazine Bakan Yardımcısı Wally Adeyemo, Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirerek Rusya’nın Ukrayna’yı işgalinin ve Moskova’ya uygulanan yaptırımların ele alındığı görüşmeler gerçekleştirdi.

- 29 Haziran NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi nedeniyle İspanya'nın başkenti Madrid'de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Joe Biden ile bir araya geldi.
- 25 Temmuz Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve ABD'li mevkidaşı Lloyd Austin yaptıkları telefon görüşmesinde tahıl koridoru anlaşması, terörle mücadele, Yunanistan'la yaşanan sorunlar ve F-16 jetleri konusu da dahil olmak üzere ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri ele aldı.
- 4 Ağustos Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve ABD'li mevkidaşı Blinken ilk tahıl gemisinin denetimden geçmesinin hemen ardından yaptıkları telefon görüşmesinde, Ukrayna'nın Karadeniz üzerinden tahıl ihracatını yeniden başlatmak için Birleşmiş Milletler destekli tarihi anlaşmaya ilişkin son durumu ele aldı.
- 15 Ağustos Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada, bir Türk heyetinin F-16 savaş uçaklarının satın alınmasıyla ilgili görüşmelerde bulunmak üzere ABD'yi ziyaret ettiğini açıkladı.
- 23 Ağustos Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, ABD ile Türkiye arasında devam eden ikili iş birliğini görüşmek üzere ABD Savunma Bakanı Lloyd J. Austin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 20 Eylül Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, ABD'li mevkidaşı Blinken ile New York'ta bir araya gelerek Karadeniz tahıl anlaşması ve Güney Kafkasya'daki gerilimler de dahil olmak üzere bir dizi konuyu ele aldı.
- 19 Ekim Milli Savunma Bakanı Akar ABD'li mevkidaşı Austin ile telefonda görüşerek iki ülke arasındaki geniş kapsamlı ortak çıkarları teyit etti.
- 2 Kasım Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Blinken ile görüştü. Bakan Blinken, Türkiye'ye, Karadeniz tahıl koridoru girişi için gösterdiği çabaları nedeniyle teşekkür etti.
- 15 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, G20 zirvesi kapsamında ABD Başkanı Biden ile bir araya geldi. Biden yaptığı açıklamada hükümetinin Türkiye'ye potansiyel F-16 savaş uçağı satışını desteklemeye devam edeceğini söyledi.
- 1 Aralık Milli Savunma Bakanı Akar, ABD'li mevkidaşı Austin'e Türkiye'nin Irak'ın kuzeyi ve Suriye'deki sınır ötesi operasyonlarının, teröristlere yönelik olduğunu ve meşru müdafaa hakkı çerçevesinde gerçekleştirildiğini söyledi.
- 22 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ABD'li mevkidaşı Blinken ile yaptığı telefon görüşmesinde Suriye'nin kuzeyine ilişkin son gelişmeler, Rusya-Ukrayna savaşı, NATO genişlemesi ve diğer ikili konular ele alındı.

TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2022

MELİH YILDIZ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2021 yılı Türkiye-Yunanistan ilişkileri için 2020'deki yoğun kriz dönemi sonrasında gerilimi düşürmeye yönelik atılan adımların etkisiyle görece sakin bir dönem olmuştur. İki ülke ilişkileri bu seyrini 2022'nin ilk aylarında da sürdürmüştür. Her ne kadar tarafların aralarındaki sorunlar sebebiyle birbirlerine yönelttikleri suçlamalar devam etse de bu dönem Ankara ile Atina'nın anlaşmazlıkları çözmek ve iş birliğini geliştirmek amacıyla girişimlerini yoğunlaştırdığı bir dönem olmuştur. Ankara ve Atina yönetimleri arasında beş yıl aradan sonra 2021'de yeniden başlatılan istişari görüşmelerin devam ettirilmesi ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis'in Mart'taki Türkiye ziyareti bu doğrultuda atılmış önemli adımlardır. Bununla birlikte 2022 başında iki ülke ilişkilerindeki bu olumlu atmosfer Nisan'dan itibaren hızla dağılarak yerini yıl sonuna kadar devam edecek olan gerginlik ve kriz dönemine bırakmıştır. Ana gündem maddesi Ege ve Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunlar olan

bu kriz döneminin temel sebebi ise Atina'nın sorunların çözümüne yönelik Türkiye ile diyalogu terk ederek uluslararası destek sağlamak amacıyla Ankara'yı saldırgan taraf olarak gösterme politikasına geri dönmesidir. Başbakan Miçotakis'in Mayıs'ta gerçekleştirdiği ABD ziyareti sırasındaki temaslarında Türkiye karşıtı bir gündem belirlemesi Ankara-Atina ilişkilerinin 2022'deki seyri açısından bir kırılma noktası olmuştur.

İki ülke ilişkilerine yıl sonuna kadarki süreçte büyük oranda Ege ve Doğu Akdeniz merkezli gerilim ve krizler yön vermiştir. Taraflar arasındaki mülteciler ve azınlıklar meseleleri gibi diğer sorunlu alanlarda yaşanan gelişmeler de ilişkilerdeki krizi derinleştiren etkenler olmuştur. Türkiye-Yunanistan ekonomik ilişkilerinin ise 2022'de iki ülke arasındaki bu kriz ortamından görece az etkilendiğini söylemek mümkündür. Koronavirüs (Covid-19) salgını sonrasında 2021'de büyük bir artış gösteren iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2022'de de ivmesini sürdürerek yaklaşık 5,5 milyar dolara ulaşmıştır.

EGE VE DOĞU AKDENİZ SORUNLARI MERKEZİNDE ŞEKİLLENEN TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege ve Doğu Akdeniz'de yaşanan anlaşmazlıklar son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu durum 2022 için de geçerliliğini korumuştur. Atina yönetimi bu doğrultuda Ankara ile Ege ve Doğu Akdeniz'de yaşadığı anlaşmazlıkları sıklıkla gündeme getirip uluslararası destek sağlama çabası içerisinde olmuştur. Yunanistan Dışışleri Bakanı Nikos Dendias'ın Suudi Arabistan Dışışleri Bakanı Faysal bin Ferhan Suud'un 4 Ocak'taki Atina ziyareti sırasında "Türkiye bizden adalarımızı silahsızlandırmamızı isterken Akdeniz'deki en büyük çıkarma kuvveti ve en büyük filosu ile adalarımız boyunca dizildi" ifadeleri Atina'nın Ankara'yı saldırgan olarak gösterme girişimlerinin 2022'deki ilk örneklerinden biri olmuştur.¹

Yunanistan küresel ölçekte etkileri olan Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini de bu doğrultuda bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin savaşın ilk günlerinden itibaren taraflar arasında izlediği denge politikasının başarısı ilerleyen süreçte hem Ukrayna ile Rusya arasındaki müzakere sürecine yaptığı katkı hem de tahıl krizi gibi savaşın yol açtığı uluslararası krizlerin

¹ "Yunan Dışışleri Bakanı Dendias: Türkiye En Büyük Filosuyla Adalarımız Boyunca Dizildi", Euronews Türkçe, 4 Ocak 2022.

çözümünde oynadığı rollerde kendini göstermiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dendias savaşın ilk günlerinde Türkiye'yi Ukrayna ile Rusya arasındaki savaştan faydalanmakla suçlamıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye'ye yönelik bu suçlamaya “Tüm dünya Ukrayna'da meydana gelen trajediye odaklanırken Nikos Dendias kendi kişisel uğraşına odaklanmış durumda: Her koşulda Türkiye'yi karalamak. Böylesi bir saçmalık konusunda çok fazla adanmışlık ve çaba ortaya konuluyor” ifadeleriyle karşılık vermiştir.² Bakan Çavuşoğlu'nun ifadeleri Atina'nın uluslararası alandaki ısrarlı Türkiye karşıtlığına da vurgu yapmaktadır.

2022'nin ilk aylarında iki ülke ilişkilerinde bir yandan önceki yılların geriliminden kaynaklanan gelişmeler yaşanırken diğer yandan da özellikle 2021'de ilişkileri düzeltmeye ve sorunları çözmeye yönelik başlatılan süreç devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda 21 Şubat'ta Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal ekonomik ve ticari meselelere yönelik “Pozitif Gündem” diyalogu kapsamında Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kostas Fragoyannis ile Atina'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. 22 Şubat'ta ise beş yıl aradan sonra 2021'de yeniden başlatılan ve aynı yıl içinde üç kere düzenlenen istişari³ görüşmelerin 64.'sü Atina'da gerçekleştirilmiştir.⁴ Söz konusu görüşmeler taraflar arasındaki diyalogun sürdürülmesine katkı sağlarken bu dönemde ilişkilerin düzelmesine yönelik en önemli olay ise Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis'in 13 Mart'taki Türkiye ziyareti olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Başbakan Miçotakis arasındaki görüşmede taraflar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, iletişim kanallarının açık tutulması ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması konularında anlaşmaya varılmıştır. Görüşmede ikili ilişkilerin yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşı başta olmak üzere bölgesel ve küresel gelişmeler de konuşulmuştur.⁵ Yunanistan'da da dikkatle takip edilen bu görüşme son yıllarda iki ülke arasında artan gerginliği düşürecek önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁶

² Emre Karaca, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Dendias'a Ukrayna Yanıtı”, Anadolu Ajansı, 26 Şubat 2022.

³ Daha önce “istişari” ifadesi kullanılan görüşmeler için 63. görüşme ile birlikte “istişari” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.

⁴ “Türkiye-Yunanistan İstişari Görüşmelerininin 64. Turu Yapıldı”, TRT Haber, 22 Şubat 2022.

⁵ “Erdoğan, Mitsotakis Agree to Improve Türkiye, Greece Relations”, TRT World, 13 Mart 2022.

⁶ Derya Gülnaz Özcan ve Tefvik Durul, “Yunan Basını: Miçotakis'in İstanbul Ziyareti Beklentileri Aştı”, Anadolu Ajansı, 14 Mart 2022.

Başbakan MiÇotakis'in ziyareti sonrasında oluşan olumlu atmosfer Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'nun da "Bu olumlu gündemin Yunanistan ile ikili meselelerimizi samimiyetle tartıŐabileceĐimiz bir ortam oluŐturmasını umuyoruz" ifadeleriyle de belirttiğiği gibi iki ũlke arasındaki sorunların çözümü konusunda önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.⁷ Bununla birlikte ziyaretten kısa süre sonra yaşanan gelişmeler bu olumlu atmosferi dağıtırken Ankara-Atina ilişkilerini yıl sonuna kadar süren yoğun bir kriz dönemine sokmuŐtur. Bu doğrultudaki ilk gelişme Türkiye'nin Yunanistan'da gerçekleşecek olan Tiger Meet Tatbikatı'ndan çekilmesi olmuştur. Her yıl farklı bir üye ũlkede gerçekleşen NATO tatbikatına 2022'de ev sahipliği yapan Yunanistan tatbikatın icrasına yönelik Türkiye'yi hedef alan ve iki ũlke arasındaki anlaşmazlık konularını istismar eden bir yaklaŐımla ilave düzenlemeler yapmıştır. Bunun üzerine Türkiye 22 Nisan'da tatbikattan çekilirken "Türkiye'nin tüm girişimleri ve uzlaŐmacı çabalarına rağmen, komŐusunun ũlkesindeki bir tatbikata katılmasına dahi tahammül edemeyen Yunanistan tatbikatı, hem dostluk ve birlikte çalışabilirlik amacından uzaklaŐtırmıŐ, hem de Türkiye'nin hak, alaka ve menfaatlerine karşı kullanmaya çalışmıştır" açıklamasıyla tavrını ortaya koymuştur.⁸

Tiger Meet Tatbikatı ile yaşanan kriz ilişkilerdeki kısa süreli olumlu gidişatı tersine çevirirken iki ũlke arasındaki krizi derinleştiren gelişme ise Başbakan MiÇotakis'in Mayıs'ta yaptığı ABD ziyareti olmuştur. Ziyareti sırasında 16 Mayıs'ta ABD Başkanı Joe Biden ile görüşen ve 17 Mayıs'ta da ABD Kongresinde bir konuşma gerçekleştiren MiÇotakis'in ana gündem maddesini Yunanistan'ın Türkiye ile yaşadığı sorunlar oluşturmuştur. MiÇotakis hem Biden ile olan görüşmesinde hem de Kongredeki konuşmasında Türkiye'yi Yunanistan'a karşı saldırgan bir tutum sergilemekle ve Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunların temel kaynağı olmakla suçlamıştır.

MiÇotakis Kongredeki konuşmasında ayrıca ABD'nin Türkiye'ye silah satışının bölgedeki istikrarsızlığı artıracadığını belirtmiş ve "Doğu Akdeniz ile ilgili savunma tedariki kararlarında bunu dikkate almanızı rica ediyorum" ifadesi-

⁷ "Bakan avuŐoĐlu: Yunanistan ile Diyalog Kanalları Eskisinden Daha Açık", TRT Haber, 4 Nisan 2022.

⁸ Sarp Özer, "Türkiye, Yunanistan'ın Provokasyonuna İzin Vermemek için Tatbikata Katılmıyor", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2022.

ni kullanmıştır.⁹ Miçotakis'in bu isteği Washington'ın Temmuz'da Ankara'nın 2021'de talepte bulunduğu F-16 satışına yönelik kısıtlamalar getirmesiyle karşılık bulmuştur.¹⁰ Türkiye'nin bu kısıtlamalara karşı gösterdiği sert tepki¹¹ ve gösterdiği çaba neticesinde ise kısıtlamalar Aralık'ta kaldırılmıştır.¹²

Başbakan Miçotakis'in ABD ziyareti Ankara-Atina ilişkilerinde zaten mevcut olan gerilimi artırıcı bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Miçotakis'in söz konusu ziyaret sırasında Türkiye'ye yönelik ithamlarına "Artık benim için Miçotakis diye birisi yok. Kendisiyle görüşme yapmayı asla da kabul etmiyorum. Çünkü biz sözünde duracak onurlu siyasetçilerle yola gideriz" ifadeleriyle tepki göstermiştir.¹³ Türkiye birkaç gün sonra da Yunanistan ile Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey anlaşmasını feshettiğini açıklamıştır.¹⁴

İki ülke arasındaki diplomatik kanalların tıkanmaya başlaması taraflar arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde askeri rekabetin tekrar ön plana çıkmasını beraberinde getirirken Yunanistan'ın uluslararası anlaşmalara aykırı olarak Ege adalarını silahlandırma girişimleri ise 2021'de de olduğu gibi Ankara ile Atina arasındaki temel anlaşmazlık konularından biri olmuştur. Türkiye, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Haziran'da EFES-2022 Tatbikatı sırasında "Yunanistan'ı, gayri askeri statüdeki adaları silahlandırmaktan vazgeçmeye, uluslararası anlaşmalara uygun davranmaya davet ediyoruz. Şaka yapmıyorum, ciddi konuşuyorum. Özellikle bu millet kararlıdır ve bu millet bir şey söylerse ardını da takip eder" ifadeleriyle bu konudaki kararlılık ve ciddiyetini sürdürmüştür.¹⁵ Atina ise Ankara'nın uluslararası hukuka uygun bir şekilde ulusal çıkarlarını korumaya yönelik bu çabalarına, Ankara'yı uluslararası platformlarda saldırgan taraf olarak göstermeye

⁹ Laura Kelly, "Greek Leader Warns Congress Against Weapons Sales to Turkey", *The Hill*, 17 Mayıs 2022.

¹⁰ "ABD Savunma Bütçesini İçeren Tasarıya Türkiye'ye F-16 Satışını Zora Sokan Ekleme Yapıldı", *Euronews Türkçe*, 14 Temmuz 2022.

¹¹ "Bakan Çavuşoğlu: F-16 Alımında Şartlı Bir Anlaşmayı Kabul Etmeyiz", *TRT Haber*, 23 Eylül 2022; "Bakan Akar'dan F-16 Satışını Şarta Bağlayan Tasarıya Tepki", *TRT Haber*, 19 Temmuz 2022.

¹² "ABD'den F-16 Kararı: Satış İçin Kısıtlayıcı Koşullar Kaldırıldı", *TRT Haber*, 7 Aralık 2022.

¹³ Stelyo Berberakis, "Erdoğan'ın 'Miçotakis Çıkışı' Atina'da Şaşkınlık Yarattı: 'Tüm Köprüleri Yakıyor'", *BBC*, 24 Mayıs 2022.

¹⁴ "Erdoğan: Yunanistan ile Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey Anlaşmamızı Bozduk", *Euronews Türkçe*, 1 Haziran 2022.

¹⁵ Ali Kemal Akan ve Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan'ı Aklını Başına Alması Konusunda İkaz Ediyoruz", *Anadolu Ajansı*, 9 Haziran 2022.

çalışarak karşılık vermektedir. Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'deki temsilcisi Maria Theofili'nin BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'e gönderdiği ve "Türkiye'nin Ege denizindeki adalarda Yunanistan'ın egemenliğine doğrudan meydan okuduğu ve bölgeyi istikrarsızlaştıran düşmanca ve revizyonist bir politika izlediği" iddialarını içeren mektup Atina'nın bu doğrultuda 2022'de attığı adımlardan biri olmuştur.¹⁶

İlişkilerde yaşanan gerginlik iki ülke arasındaki bir diğer sorun alanı olan hava sahası ihlallerindeki artışı da beraberinde getirmiştir. Taraflar özellikle aralarındaki krizin derinleştiği 2022'nin yaz ayları boyunca birbirlerine karşı suçlamalarda bulunmuşlardır. Atina yönetimi Türkiye'yi Haziran'da hava sahasını 760 defa ihlal etmekle suçlarken Ankara da Yunanistan'ın yılın ilk sekiz ayında Türkiye'nin hava sahası ve karasularını 1.123 defa ihlal ettiğini açıklamıştır.¹⁷ Türkiye bu dönemde Yunanistan'ın ihlallerine yönelik tepkisini açık bir şekilde ortaya koyarken aynı zamanda bölgedeki gerilimin artmasının sebebinin Atina'nın politikaları olduğunu AB, BM ve NATO'ya iletmiştir.¹⁸

Yunanistan'ın Ağustos'taki gerginliği artırma girişimleri iki ülke ilişkilerindeki krizi yeni bir boyuta taşıyan gelişme olmuştur. Yunanistan 15 Ağustos-1 Eylül arasında Türk savaş uçaklarına on dört farklı olayda toplam 3 bin 372 saniye radar kilidi atarak taciz etmiştir.¹⁹ Türkiye mütekabiliyet esasları çerçevesinde söz konusu taciz ve ihlallere misliyle karşılık verirken Cumhurbaşkanı Erdoğan da Atina ile artan gerginliğe yönelik "Adaları işgal etmeniz falan bizi bağlamaz. Vakti saati geldiğinde gereğini yaparız. Hani diyoruz ya: Bir gece ansızın gelebiliriz" açıklamasını yapmıştır.²⁰ Başbakan Miçotakis'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamasına ilk tepkisi bu açıklamanın Yunanistan'ın egemenliğine yönelik bir tehdit olduğu ve kabul edilemeyeceği şeklinde olmuştur.²¹ Miçotakis 13 Eylül'deki Fransa ziyareti sırasında konuya yönelik

¹⁶ "Yunanistan, Ege Adaları için Türkiye'yi BM'ye Şikayet Etti", Euronews Türkçe, 27 Mayıs 2022.

¹⁷ "Greece Accused Turkey of Violating its Airspace More Than 750 Times in the Last Month", *American Chronicles*, 2 Temmuz 2022; Sarp Özer, "Yunanistan, Ege'de Hava ve Kara Suları İhlallerini Geçen Yıla Göre Artırdı", Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 2022.

¹⁸ "Türkiye Sends Letter to EU, UN, NATO on Greek Violations", *Hürriyet Daily News*, 7 Eylül 2022; "Greece's Violation of Turkey's Airspace Unacceptable", *Daily Sabah*, 21 Temmuz 2022.

¹⁹ "Yunanistan, Ege'de Hava ve Kara Suları İhlallerini Geçen Yıla Göre Artırdı".

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Yunanistan'a: Bir Gece Ansızın Gelebiliriz", BBC, 3 Eylül 2022.

²¹ "Bir Gece Ansızın Gelebiliriz' Demişti! Miçotakis'ten Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sözlerine Cevap", *Türkiye Gazetesi*, 6 Eylül 2022.

açıklamasında ise daha sert bir üslup kullanmıştır. Miçotakis, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile görüştüktan ve Eylül 2021'de bir güvenlik anlaşması yaptığı Fransa'nın desteğini aldıktan sonra Türkiye'ye karşı "Bir gece ansızın gelebileceğini söyleyenleri gün ışığında bekliyoruz" açıklamasını yapmıştır.²² Atina uluslararası alanda Ankara'ya karşı destek arama çalışmalarını BM ve NATO'ya yolladığı mektuplar ile sürdürürken Başbakan Miçotakis 23 Eylül'de BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Türkiye'yi saldırgan taraf olarak suçlamaya devam etmiştir.²³

2022'de Ankara-Atina ilişkilerinde krize yol açan bir diğer gelişme ise 3 Ekim'de Türkiye ile Libya arasında imzalanan "Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı" olmuştur. Yunanistan, Başbakan Miçotakis'in "Coğrafya, birileri uyduruk haritalar çizmeye teşebbüs ediyor diye değişmez. Tarih de boş laflarla yeniden yazılmaz" ve Dışişleri Bakanı Dendias'ın "Bu anlaşma Akdeniz'deki güvenliği ve istikrarı tehdit etmektedir" sözleriyle mutabakat zaptına sert tepki göstermiştir.²⁴

Türkiye, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Tanju Bilgiç'in "Maksimalist deniz yetki alanı talepleriyle ve bu çerçevede yayımladığı ruhsat sahalarıyla sadece ülkemizin değil Libya'nın da meşru haklarını gasp etmeye çalışan Yunanistan'ın Türkiye-Libya ilişkilerinin daha da ilerletilmesini önleme çabaları sonuç vermeyecektir" açıklaması ile Yunanistan'ın bu tepkisine cevap vermiştir.²⁵ Atina'nın mutabakat zaptına yönelik rahatsızlığını 17 Kasım'da BM'ye iletmesine ise Türkiye Libya ile ortak bir karşılık vererek Yunanistan'ın "asılsız suçlamalar, düşmanca söylemler ve tansiyonu yüksel-

²² "Miçotakis'ten Erdoğan'a: Bir Gece Ansızın Gelebiliriz Diyenleri Gün Işığında Bekliyoruz", Euronews Türkçe, 13 Eylül 2022.

²³ Giovanni Prete, "Greece will Not Be Bullied, Greek PM Tells UN Assembly", Greek Reporter, 24 Eylül 2022, <https://greekreporter.com/2022/09/24/greece-bullied-greek-pm-mitsotakis-un/>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023); "Greece Complains to NATO and United Nations over Turkey's Remarks", Reuters, 7 Eylül 2022.

²⁴ Yorgo Kırbaki, "Türkiye-Libya Anlaşması: Atina Mutabakata Hazırlıksız Yakalandı", *Hürriyet*, 5 Ekim 2022; "Türkiye-Libya Hidrokarbon Anlaşmasına Yunanistan ve Mısır'dan Tepki", BBC Türkçe, 10 Ekim 2022.

²⁵ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Türkiye ile Libya Arasında Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı Konusunda AB ve Yunanistan Tarafından Yayımlanan Açıklamalar Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Ekim 2022, https://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-turkiye-ile-libya-arasinda-hidrokarbonlar-alaninda-isbirligine-iliskin-mutabakat-zapti-konusunda-ab-ve-yunanistan-tarafından-yayımlanan-aciklamalar-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2022).

ten eylemlerine son vermesi ve iki komşu ülkenin egemen kararlarına saygı duyması” çağrısında bulunmuştur.²⁶

Taraflar arasındaki gerginlik 6-7 Ekim’de Prag’da gerçekleşen Avrupa Siyasi Topluluğunun ilk zirvesine de yansımıştır. Başbakan Miçotakis, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşma yaptığı sırada salonu terk etmiştir.²⁷ Savunma Bakanı Hulusi Akar ise 13 Ekim’de NATO Savunma Bakanları Toplantısı için gittiği Belçika’da Yunanistan Savunma Bakanı Nikolaos Panagiotopoulos ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede taraflar arasındaki diyalogun artırılması vurgulanmıştır.²⁸

Taraflar arasındaki krizler devam ederken Atina bulduğu her fırsatta Türkiye ile arasındaki sorunlarda Ankara’yı suçlama ve saldırgan taraf olarak gösterme çabalarını sürdürmüştür. 19 Ekim’de Ukrayna’ya bir ziyaret gerçekleştiren Yunanistan Dışışleri Bakanı Dendias “Kimse sizi Yunanlılardan daha iyi anlayamaz. Çünkü Yunanistan’ın da doğuda büyük bir komşusu var. Bize karşı savaş tehdidinde bulunan bir komşu” ifadeleriyle Yunanistan’ı bir işgale karşı savunan Ukrayna’ya, haklarını koruma çabası içerisindeki Türkiye’yi ise başka bir devleti işgal eden Rusya’ya benzetmiştir.²⁹ Başbakan Miçotakis de Almanya Başbakanı Olaf Scholz’un 27 Ekim’deki Yunanistan ziyareti sırasında, Türkiye ile olan sorunlarını çözüme konusunda istekli olduklarını belirtirken Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı çözüme engel olmakla suçlamıştır.³⁰

Yunanistan ve Mısır arasında 22 Kasım’da imzalanan Arama ve Kurtarma Sahalarında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası, Atina’nın Ankara ile arasındaki gerilimi tırmandırmaya yönelik bir diğer adımı olmuştur. Yunanistan Savunma Bakanı Nikolaos Panagiotopoulos mutabakat muhtırasını 3 Ekim’de imzalanan mutabakat zaptına atıfla “Türkiye ile Trablus hükümeti arasında

²⁶ Betül Yürük, “Yunanistan’a, BM’ye Şikayet Ettiği Türkiye ve Libya’dan Ortak Yanıt”, Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2022.

²⁷ “Atina ve Ankara Arasındaki Gerginlik: Miçotakis, Erdoğan’ın Konuşma Yaptığı Sırada Salonu Terk Etti”, Euronews Türkçe, 7 Ekim 2022.

²⁸ “Bakan Akar’dan Yunanistan’a ‘Diyalog’ Çağırısı: Problemlerimizi Kendimiz Çözmeliyiz”, TRT Haber, 14 Ekim 2022.

²⁹ “Minister of Foreign Affairs Nikos Dendias’ Statements Following his Meeting with Ukrainian Counterpart, Dmytro Kuleba (Kyiv, 19.10.2022)”, Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 19 Ekim 2022, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-nikos-dendias-statements-following-his-meeting-with-ukrainian-counterpart-dmytro-kuleba-kyiv-19102022.html>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2022).

³⁰ “Greece Ready to ‘Extend Hand of Friendship’ to Turkey: Mitsotakis”, Aljazeera, 27 Ekim 2022.

yasa dışı, suçlu, geçersiz, istikrarsızlaştırıcı davranışlar oluşturan sözde iş birliği muhtırasının karşısında” olarak tanımlamıştır.³¹ Türkiye ise muhtıraya yönelik açıklamasında insan hayatını kurtarmaya yönelik hizmet sahaları olan denizde arama ve kurtarma bölgelerinin uluslararası hukuka göre egemenlik sahaları olmadığı, Yunanistan'ın bu hizmet sahalarının egemenlik alanı olduğunu ileri sürerek bunları maksimalist deniz yetki alanı iddiaları ile irtibatlandırmasının gayri hukuki bir tutum olduğunu belirterek muhtıraya bu gerçeklerin ötesinde bir anlam yüklemenin mümkün olmadığını belirterek tepki vermiştir.³²

Yunanistan'ın Aralık başında gayri askeri statüdeki Rodos ve Midilli adalarında gerçekleştirdiği askeri tatbikat iki ülke ilişkilerinin yıl içerisinde pek çok kez olduğu gibi bir kez daha gerilmesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu “Bu adaların ihlalden Yunanistan'ın vazgeçmesi lazım. Ya Yunanistan bu konuda geri adım atar, anlaşmalara uyar ya da biz gereğini yaparız... Gerekli her türlü tedbiri almaya devam edeceğiz. Yunanistan şunu unutmasın; ‘rüzgar eken fırtına biçer.’ Barışı istemiyorsan biz de gereğini bir gece ansızın yaparız” ifadeleriyle tatbikata sert tepki göstermiştir. Atina Çavuşoğlu'nun tepkisine Yunanistan'ın uluslararası hukuka saygılı olduğunu ve Türkiye'nin tekrarlayan savaş tehditlerinin kabul edilemez olduğunu belirterek karşılık vermiştir.³³

İki ülke arasındaki gerilimin arttığı bu dönemde Türkiye, Yunanistan ve Almanya heyetlerinin 16 Aralık'ta Belçika'da bir görüşme gerçekleştirmeleri Ankara ve Atina'nın gerginliği düşürmek amacıyla attıkları bir adım olmuştur. Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın, Yunanistan Başbakanı Diplomatik Ofis Direktörü Anna-Maria Boura ve Almanya Federal Şansölyelik Dış ve Güvenlik Politikası Danışmanı Jens Plötner'in katıldığı görüşmede Ankara ile Atina arasındaki iletişim kanallarının yeniden canlandırılması meselesi ele

³¹ Tasos Kokkinidis, “Greece-Egypt Deal Undercuts Turkey-Libya Illegal Agreement”, Greek Reporter, 23 Kasım 2022, <https://greekreporter.com/2022/11/23/greece-egypt-turkey-libya>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

³² “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Yunanistan ve Mısır arasında 22 Kasım 2022'de imzalanan Arama ve Kurtarma Sahalarında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası Hakkındaki Soruya Cevabı”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 23 Kasım 2022, https://www.mfa.gov.tr/sc_-31_-yunanistan-ve-misir-arasinda-22-imzalanan-arama-ve-kurtarma-sahalarinda-isbirligi-ne-iliskin-mutabakat-muhtirasi-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).

³³ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Yunanistan'a Sert Tepki: ‘Ya Geri Adım Atın Ya Da Gereğini Yaparız’”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2022; “Greece Slams Turkey's ‘Repeated Threats of War’”, AP News, 7 Aralık 2022, <https://apnews.com/article/europe-middle-east-greece-turkey-international-law-a-4634220eae735ab8452a6cfe23af868>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

alınmıştır.³⁴ Bununla birlikte Yunanistan Genelkurmay Başkanı Konstantinos Floros'un bu görüşmeden on iki gün sonra Ege'deki gayri askeri statüdeki adalara gerçekleştirdiği ziyaret görüşmenin oluşturduğu olumlu atmosfere gölge düŐüren ve gerilimi tekrar tırmandıran bir gelişme olmuştur.³⁵

MÜLTECİLER MESELESİNDEKİ GELİŞMELER

2022'de Ankara-Atina ilişkilerini yönlendiren temel konu Doğu Akdeniz ve Ege'de yaşanan anlaşmazlıklar olmakla birlikte iki ülke arasındaki mevcut diğer sorunlar da yıl içinde gündem olmaya devam etmiştir. Bunlardan biri mülteci meselesidir. Atina sorunun kaynağını da oluşturan son yıllarda uyguladığı mülte-cileri geri itme politikasını 2022'de de devam ettirmiştir. Ocak-Ekim döneminde Ege'de Yunanistan'ın yasa dışı olarak geri ittiği 18 bin 487 düzensiz göçmeni kurtaran Ankara, Atina'nın bu tavrına yıl içerisinde sık sık tepki göstermiştir.³⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özellikle Eylül'de BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada meseleyi gündeme getirmesi Yunanistan'ın mültecilere yönelik tavrının uluslararası alanda dikkat çekmesini sağlamaya yönelik önemli bir adım olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında "Mülteci krizi, daha iyi bir gelecek aramak için yola çıkan masumları botlarını batırıp lme terk etmekle, sınır rmekle, toplama kamplarına doldurmakla çözülemez" ifadeleriyle Atina'nın mültecilere yönelik davranıŐlarına tepki göstermiştir.³⁷ Yunanistan'ın mülteci meselesinde Türkiye'yi suçlamaya yönelik girişimleri ise iki ülke arasındaki gerginliği tırmandıran gelişmeler olmuştur. Yunanistan Gç ve İltica Bakanı Notis Mitarakis'in Ekim'de Meriç Nehri'ndeki bir adacığa terk edilmiş halde bulunan mülteciler ile ilgili olarak Türkiye'yi suçlamasına Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu "Yunanistan gibi en haksız durumda bile haklı görünmeye çalışmak için gerçekten utanmaz ve aymaz olmak gerekiyor" ifadeleriyle sert karşılık vermiştir.³⁸

³⁴ Mümin Altaş, "Türkiye, Almanya ve Yunanistan Heyetleri Brüksel'de l Görüşme Gerçekleştirdi", Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2022.

³⁵ "Yunanistan'dan Gayri Askeri Statüdeki Adalarda Provokasyon", TRT Haber, 28 Aralık 2022.

³⁶ Mustafa Gungr, "Türkiye Saves Nearly 18,500 Irregular Migrants After Illegal Greek Pushbacks in 2022", Anadolu Agency, 11 Kasım 2022.

³⁷ "Erdoğan: Yunanistan'ın Ege'deki Zulmn Durdurmanın Zamanı Geldi", Euronews Türkçe, 20 Eylül 2022.

³⁸ Muhammet Tarhan ve Gülsüm İncekaya, "Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'ndan Yunanistan'ın Asılsız İddialarına Tepki", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2022.

AZINLIKLAR MESELESİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye ile Yunanistan arasındaki azınlıklar meselesi de önceki yıllarda olduğu gibi 2022'de de iki ülkeyi karşı karşıya getiren konulardan biri olmayı sürdürmüştür. Yunanistan, Batı Trakya'daki Türk azınlığına ait dört ilkokulu daha kapatma kararı almıştır. Türk azınlığın eğitim hakkına yönelik kısıtlamalarını 2022'de de devam ettiren bu karara Türkiye, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Tanju Bilgiç'in açıklamasıyla karşılık vermiştir. Türkiye'de Rum azınlık okulu için dört çocuğun yeterli olmasına rağmen Batı Trakya'da çocuk sayısının dokuzdan az olduğu durumlarda okul açılmadığı ve Türkiye'de üç bin Rum'a ayrılan öğretmen sayısının, Yunanistan'ın yüz elli bin Türke ayırdığı öğretmen sayısı ile aynı olduğu belirtilen açıklamada Atina'nın azınlık mensubu çocukların eğitim haklarını ihlal ettiği ifade edilmiş ve karar kınanmıştır.³⁹

İki ülke arasında azınlık meselesi nedeniyle yaşanan bir diğer gelişme ise Yunanistan'ın Ağustos'ta müftülüklerin işleyişine yönelik yeni bir yasayı onaylaması olmuştur. Türkiye yasaya Dışişleri Bakanlığının yapmış olduğu "Bu yasal düzenlemeyle Yunanistan, soydaşlarımızın uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınmış dini alandaki hak ve özgürlüklerini ihlal etmeyi sürdürerek müftülük kurumunu Yunan devletinin kontrolünde bir yapıya dönüştürmeye çalışmaktadır" açıklamasıyla tepki göstermiştir.⁴⁰ Türkiye, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Aralık'ta Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulunun Türkiye ziyareti sırasında "Batı Trakya Türklerini hiçbir zaman yalnız bırakmadık, bırakmayacağız!" ifadeleriyle de belirttiği gibi Yunanistan'daki Türk azınlığın yaşadığı sorunların çözümü konusunda çaba göstermeye devam etmiştir.⁴¹

EKONOMİK İLİŞKİLER

Ankara-Atina ilişkilerinde 2022 başındaki kısmi olumlu hava iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Son toplantısı 2010'da gerçekleştirilen Türkiye-Yunanistan Karma Ekonomik Komisyonunun 5. dönem toplantısının 24 Ocak'ta, Ticaret Bakan Yardımcısı Mustafa Tuzcu'nun katılı-

³⁹ "Dışişleri Sözcüsü Bilgiç, Yunanistan'ın Türk Azınlığa Ayrımcılığını Rakamlarla Gösterdi", TRT Haber, 24 Temmuz 2022.

⁴⁰ Muhammet Tarhan, "Türkiye'den Yunanistan'ın Yeni Müftülük Yasasına Tepki", Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 2022.

⁴¹ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: 'Batı Trakya Türklerini Hiçbir Zaman Yalnız Bırakmadık, Bırakmayacağız'", CNN Türk, 8 Aralık 2022.

mıyla Atina’da gerçekleştirilmesi buna örnek olmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler, yatırımlar, enerji, turizm, tarım, gümrük ve ulaştırma gibi birçok alanda ekonomik ve teknik iş birliği imkanları toplantı sonrasında imzalanan Karma Ekonomik Komisyonu 5. Dönem Protokolü’ne yansıtılmıştır.⁴² Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Yunanistan Başbakanı Miçotakis’in Mart’ta gerçekleştirdikleri görüşmede de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik vurgu yapılmış ve ticaret hacminin 10 milyar dolar seviyesine çıkarılması hedeflenmiştir.⁴³

TABLO 1. TÜRKİYE-YUNANİSTAN TİCARETİ (2019-2022, MİLYON DOLAR)

	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM
2019	2.245	1.475	3.720
2020	1.800	1.321	3.121
2021	3.119	2.162	5.281
2022	3.303	2.186	5.489

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliğin hızla artması yılın ilk aylarında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bu olumlu havanın sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin her ne kadar hedeflenen seviyelere ulaşmasa da taraflar arasındaki gerginlikten görece az etkilendiğini söylemek mümkündür. 2020’de koronavirüs salgınının etkisiyle büyük bir daralma yaşayan iki ülkenin ticaret hacmi 2021’de yüzde 69 artış ile hızla toparlanarak beş milyar doların üzerine çıkmıştır. İki ülke arasındaki ticaret 2022’de de büyüme oranı azalmakla birlikte (yaklaşık yüzde 4) artmaya devam etmiş ve yaklaşık 5,5 milyar dolar seviyesine gelmiştir (Tablo 1).

SONUÇ

Türkiye ile Yunanistan arasındaki diyalog kanallarını güçlendirmek ve kriz durumunu sonlandırarak ilişkileri normalleştirmek amacıyla 2021’de atı-

⁴² Derya Gülnaz Özcan, “Türkiye-Yunanistan Karma Ekonomik Komisyonu 5. Dönem Toplantısı Atina’da Düzenlendi”, Anadolu Ajansı, 24 Ocak 2022.

⁴³ “Erdoğan, Mitsotakis Agree to Improve Türkiye, Greece Relations”, TRT World, 13 Mart 2022.

lan adımlar 2022'nin ilk aylarında da devam ettirilirken bu süreçte yaşanan gelişmeler iki ülke ilişkilerinin geleceği konusunda olumlu bir atmosfer oluşturmuştur. Bununla birlikte Atina'nın Nisan'dan itibaren Türkiye'ye yönelik politikasının giderek sertleşmesi ve Başbakan Miçotakis'in Mayıs'taki ABD ziyareti sırasında olduğu gibi uluslararası alanda Türkiye'yi haksız ve saldırgan taraf olarak gösterme çabalarını artırması ilişkilerin hızla yoğun bir gerilim ve kriz ortamına dönüşmesine yol açmıştır.

İlişkilerdeki bu kriz ortamının merkezini ise 2020'de de olduğu gibi Ege ve Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunlar oluştururken Yunanistan'ın uluslararası anlaşmalara aykırı olarak Ege adalarını silahlandırma girişimleri ve tarafların birbirlerine yönelttikleri hava sahası ihlalleri suçlamaları bu sorunların temel kaynakları olmuştur. Mülteciler ve azınlıklar meseleleri gibi iki ülke arasındaki diğer sorunlu alanlarda yaşanan olumsuz gelişmeler de 2022'de iki ülke ilişkilerindeki krizi derinleştirmiştir.

KRONOLOJİ

24 Ocak	Türkiye-Yunanistan Karma Ekonomik Komisyonunun 5. dönem toplantısı Atina'da gerçekleştirildi.
21 Şubat	Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal, ekonomik ve ticari meselelere yönelik "Pozitif Gündem" diyalogu kapsamında Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kostas Fragoyannis ile Atina'da bir görüşme gerçekleştirdi.
22 Şubat	Türkiye-Yunanistan istişari görüşmelerinin 64.'sü Atina'da gerçekleşti.
13 Mart	Yunanistan Başbakanı Kıryakos Miçotakis Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirdi.
22 Nisan	Ankara, Atina'nın iki ülke arasındaki anlaşmazlık konularını istismar etme yaklaşımı dolayısıyla Yunanistan'da gerçekleşecek NATO tatbikatından (Tiger Meet) çekildi.
16-17 Mayıs	Başbakan Miçotakis ABD ziyaretinde hem ABD Başkanı Biden ile görüşmesinde hem de ABD Kongresinde yaptığı konuşmada Türkiye'yi saldırgan bir tutumda olmakla suçladı.
3 Ekim	Türkiye ile Libya arasında imzalanan "Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı" Yunanistan tarafından sert tepkiyle karşılandı.

- 7 Ekim Prag'da gerçekleşen Avrupa Siyasi Topluluğu zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Miçotakis arasında gerginlik yaşandı.
- 13 Ekim Savunma Bakanı Hulusi Akar NATO Savunma Bakanları Toplantısı için gittiği Belçika'da Yunanistan Savunma Bakanı Nikolaos Panagiotopoulos ile bir görüşme gerçekleştirdi.
- 8 Aralık Dışışleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu üyeleriyle Ankara'da bir görüşme gerçekleştirdi.
- 16 Aralık Türkiye, Yunanistan ve Almanya heyetleri Belçika'da bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmeye Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın, Yunanistan Başbakanı Diplomatik Ofis Direktörü Anna-Maria Boura ve Almanya Federal Şansölyelik Dış ve Güvenlik Politikası Danışmanı Jens Plötner katıldı.

TÜRKİYE’NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKALARI 2022

GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR

SETA Dış Politika Araştırmacısı

GİRİŞ¹

Yıllar boyunca Ankara-Moskova ikili ilişkileri ulusal çıkarları arasında uzlaşmazlıklar yaşanmasına rağmen taraflar arası görüşmelerin olumlu bir gündem ile gerçekleştirilebileceğini göstermiştir. Diplomatik görüşmelerinde “lider diplomasisi”ni aktif bir şekilde kullanan iki devlet, ulusal çıkarlarına hizmet eden pragmatik ve dengeli bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın sonuçları esas olarak Türkiye’nin savaşı sona erdirmek ve bölgedeki istikrarı yeniden tesis etmek için yıl boyunca temel bir rol oynadığı Ukrayna-Rusya savaşı sırasında ortaya çıkmıştır.

Türkiye ve Rusya Suriye, Libya ve Azerbaycan dahil olmak üzere birçok alanda çekişme içerisinde olmuşlardır. Bu gerçek bir yana iki devlet esas olarak iş birliği noktalarına odaklanarak birlikte çalışabilmiş ve diyalog-iyi

¹ Bu çalışmanın hazırlanmasında destek sunan Ahmet Kayhan Yıldız’a teşekkürü bir borç bilirim.

niyet yoluyla anlaşmazlıklarını en aza indirmeye çabalamıştır. Bahsi geçen model son yıllarda Ankara-Moskova ilişkilerine hakim olmuş ve 2022'de de sürdürülmüştür. Konu dahilinde uluslararası denklemler Türkiye'yi Rusya ile istisnai bir politika yürütmeye yönlendirmiştir.² Bu bağlamda Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı askeri operasyonu kınamıştır ve doylaylı kanallar aracılığıyla Kiev yönetimine askeri yönden destek verirken Moskova'ya karşı yürütölen yaptırımlara dahil olmamıştır. Böylece Türkiye her iki devlet arasında ara bulucu halini koruyabilmiş ve taraflar arası esir takası çıkmazları ve tahil krizi dahil olmak üzere çeşitli sorunlara çözüm anahtarı olmuştur.

Türkiye'nin Kafkasya politikalarına odaklanacak olursak coğrafyada dikkat çeken iki ana başlık bulunmaktadır: (i) Türkiye'nin Azerbaycan ile askeri, teknolojik, ekonomik ve enerji dahil olmak üzere farklı alanlarda iş birliği yapması ve (ii) Ermenistan ile normalleşme süreci. İki başlığın birbiriyle son derece bağlantılı olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Politikalarındaki farklılıklara rağmen Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler yıllar boyunca istikrarını korumuştur. 2015'te Rus savaş uçağının düşürölmesi sonrası ticarete gözlemlenen azalmaya karşın ekonomik ilişkiler gelişim göstermiş ve Ankara-Moskova ilişkilerinin temel ayağı olmaya devam etmiştir. Nitekim 2022'de iki devlet arasında yeni bir rekor ticaret seviyesine ulaşılmıştır ve 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine yaklaşılmıştır. Liderler için enerji başta olmak üzere ticaret, turizm ve tarım gibi sektörler göz ardı edilemez alanlar olarak öne çıkmaktadır.³

2022'de Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 75,7 oranında artarak 48,5 milyar dolar ile yeni bir rekora ulaşmıştır (Tablo 1). TÜİK verilerine göre bir önceki rekor hacim 2008'de 31,3 milyar dolardır ki burada Rusya'dan ithalat hacmi 15-25 milyar dolar arasında kalmıştır.

2022'de Rusya yıllardır birinciliği koruyan Çin'i geçerek Türkiye'nin birincil ithalat ortağı haline gelmiştir.⁴ 2021'de Rusya'dan yapılan ithalat

² Burhanettin Duran, "Soçi Görüşmesi Neden Önemli?", *Sabah*, 6 Ağustos 2022.

³ Gülru Gezer, "Soçi Zirvesi'nin Ardından", *Independent Türkçe*, 8 Ağustos 2022.

⁴ "Dış Ticaret İstatistikleri", Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2023).

toplam ithalatın yüzde 10,5'ini oluştururken 2022'de bu oran yüzde 17'ye yükselmiştir. Konu bağlamında Çin'in 2021-2022 döneminde Türkiye pazarlarındaki payının yaklaşık yüzde 11,5 oranında olduğunu belirtmek önemlidir. Detaylı incelendiğinde doğal gaz ithalatında azalma görülürken ham petrolde yaşanan artışlar ile devletler arası ticaret enerji sektörü ağırlıklı bir gelişim yaşamıştır.⁵ 2021'in ilk dokuz ayı içerisinde Türkiye Rusya'dan ortalama 3,2 milyon ton ham petrol ithal etmişken 2022'de bu sayı yüzde 142 artış göstererek ortalama 7,8 milyon tona yükselmiştir. Benzer şekilde Türkiye pazarında Rus ham petrolünün payı 2022'de yüzde 25'ten yüzde 30'a çıkmıştır.⁶

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkilerine bakıldığında Putin'in 13 Ekim'de komşu coğrafyalara iletilmesi gereken doğal gaz için Türkiye'yi bir üs olarak önermesi önemlidir.⁷ Türkiye'nin geleceğe yönelik hedefleri ve Ukrayna'daki gelişmeler konuya ivme kazandırmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Türkiye'nin proje üzerinde çalıştığını ve bir yıl içinde projenin amaçlarına ulaşılacağını belirtmektedir.⁸ Bahsi geçen projenin hayata geçirilmesi ile Ankara-Moskova ikili ilişkileri birbirine daha bağlı hale gelecek ve bu gelişme her iki taraf için karşılıklı kazanç olarak değerlendirilebilecektir.⁹

Türkiye'nin 2016'dan bu yana Rusya'ya gerçekleştirdiği ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 9 artışla toplam 5,7 milyar dolarlık hacme ulaşmıştır (Tablo 1). Söz edilen artış trendi ile Türkiye'nin Rusya'ya gerçekleştirdiği ihracatın payı 2021'de yüzde 2,47 iken 2022'de yüzde 2,95'e yükselmiştir.

⁵ Yılın ilk dokuz ayını kapsayan verilerden yola çıkılarak, Rusya doğal gazının ihracatı 14,2 oranında azalarak 20 milyon metreküpten 17,8 milyon metreküpe gerilemiştir.

⁶ "Petrol Piyasası Yıllık Sektör Raporu", EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2023); Büşra Zeynep Özdemir ve Münevver Yüksel, "2021'de Enerji", *2021'de Türkiye*, ed. Nebi Miş, Baki Laleoğlu, Cem Duran Uzun, Mevlüt Tatlıyer ve Hacı Mehmet Boyraz, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), Büşra Zeynep Özdemir, "2022'de Enerji", *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022).

⁷ "Putin'in Enerji Krizine Türkiye Formülü Dünya Basınında", *Yeni Şafak*, 13 Ekim 2022.

⁸ Dilara Aslan Özer, "Türkiye Aims to Shape Energy Hub Project Within a Year: Minister", *Daily Sabah*, 21 Aralık 2022.

⁹ Türkiye'nin enerji politikaları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Büşra Zeynep Özdemir, "Türkiye'nin Enerji Politikası 2022", ed. *Türk Dış Politikası Yılı 2022*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023).

**TABLO 1. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET
(2015-2022, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	25.064	6.964
2014	25.288	5.943
2015	20.401	3.588
2016	15.162	1.732
2017	19.514	2.734
2018	21.989	3.399
2019	22.453	3.852
2020	17.086	4.164
2021	27.598	5.289
2022*	48.507	5.748

Kaynak: TÜİK

* Ekim 2022 sonu itibarıyla

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde Türkiye ve Rusya’nın ticaret hacminde ciddi bir artış görülmektedir. Gözlemlenen bu büyüme devletler arası ticaret açığında paralel bir etki oluşturmuştur. Rusya’nın Türkiye’ye ihracatı yeni bir rekora ulaşmışken devletler arası ticaret açığı 42,76 milyar dolar olmuştur. Belirtildiği gibi ham petrol ithalatı Türkiye ve Rusya’nın ticaret hacminde merkezi bir rol oynamaktadır ve 2022’de ülkeler arası ticaret açığının temel nedeni olarak görülmektedir.

Son olarak gıda ve tarım sektörü, Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinin bir diğer önemli ayağıdır. Bu bağlamda Rusya Türkiye’den 1,34 milyon dolarlık ithalat yapmıştır ve Irak’tan sonra en fazla Türkiye’den ithalat yapan ülke konumuna gelmiştir. Rusya böylece uzun yıllardır ikinci sırada olan Almanya’nın yerini almıştır.¹⁰ Diğer bir taraftan Rusya’nın Türkiye’ye gıda ve tarım sektöründeki ihracatı 4 milyon dolar seviyelerine varmış ve sektör içi yeni bir rekora ulaşmıştır.¹¹

TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ

2022’de Ankara-Moskova ilişkileri zorlu birçok sınavdan geçmiştir. Rusya-Ukrayna savaşı bu sınavlardan en zorlu olanıdır. İki ülke arasında yıl bo-

¹⁰ “Türkiye Tarım, Gıda ve İçecek Sektörü Dış Ticaret Verileri”, Türkiye Gıda ve İçecek Dernekleri Federasyonu, (Kasım 2022), <https://www.tgdf.org.tr/turkiye-gida-ve-icecek-sektorleri-dis-ticaret-verileri-ots>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2023).

¹¹ “Türkiye Tarım, Gıda ve İçecek Sektörü Dış Ticaret Verileri”.

yunca gerçekleştirilen yoğun diplomasi trafiği yalnızca savaş ve bölgesel güvenliğe değil aynı zamanda küresel meselelere de doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Savaşın başlamasından itibaren Türkiye net ve sabit bir pozisyon almıştır. Dengeli bir politika izleyen Türkiye Batılı devletlerin uyguladıkları yaptırımlara katılmamışsa da Rusya'nın saldırılarını kınamıştır. Türkiye, Ukrayna'yı SİHA satışı ile desteklemiş ve Rusya ile de iş birliğini sürdürmüştür. 2022'de Ankara-Moskova ikili ilişkileri Rusya-Ukrayna savaşı dışında Suriye iç savaşı, Türkiye-Suriye üst düzey görüşmeleri, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) başlıkları ile şekillenmiştir. Bir sonraki bölümde söz konusu başlıklar kapsamlı şekilde ele alınacaktır.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

Türkiye 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı öncesinde taraflar arası tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. 2022'nin ilk aylarında 100 binden fazla Rus askerinin Ukrayna sınırına konuşlandırıldığına dair haberler gündeme gelmiş¹² ve ABD tarafından Rusya'nın Ukrayna'yı işgal edeceğine dönük açıklamalar yapılmıştır.¹³ Bu dönemde Türkiye, Rusya ve Ukrayna arasında gerçekleşebilecek bir savaşın bölgesel barış ve istikrara verebileceği zararın farkında olarak yakın ilişkilere sahip olduğu taraflar arasında ara bulucu olmayı teklif etmiştir.¹⁴

21 Şubat'ta Putin, Donetsk ve Luhansk halk cumhuriyetlerinin tanınmasına ilişkin kararname imzalamıştır¹⁵ ve bu karar Türkiye tarafından desteklenmemiştir.¹⁶ Kararname sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan her iki devlet lideri ile telefon görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Görüşmelerinde Türkiye'nin Ukray-

¹² Brian Whitmore, "Ukraine Faces Mounting Encirclement as Russian Troops Enter Belarus", The Atlantic Council, 19 Ocak 2022.

¹³ James Risen, "U.S. Intelligence Says Putin Made a Last-Minute Decision to Invade Ukraine", The Intercept, 11 Mart 2022, <https://theintercept.com/2022/03/11/russia-putin-ukraine-invasion-us-intelligence/>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁴ "Rusya ve Ukrayna Arasında Bir Barışın Hakim Olmasına Biz Ara Bulucu Olabiliriz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Ocak 2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/135435/-rusya-ve-ukrayna-arasında-bir-barışın-h-kim-olmasına-biz-ara-bulucu-olabiliriz->, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

¹⁵ Alexei Nikolsky, "Putin Signs Decrees Recognizing LPR and DPR", Interfax, 21 Şubat 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/73938>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁶ RF'nin sözde Donetsk ve Luhansk Cumhuriyetleri'ni Tanıma Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Şubat 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-57_-rf-nin-sozde-donetsk-ve-luhansk-cumhuriyetleri-ni-tanima-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

na'nın toprak bütünlüğünü desteklediği ve krizin diplomasi ve diyalog kanalları ile çözüme kavuşturulması gerektiği iletilmiştir. Çatışmaların engellenmesine dönük girişimlere rağmen Rusya Ukrayna'ya karşı "özel askeri operasyon" adını verdiği işgali başlatmıştır¹⁷ ve Türkiye barış yanlısı duruşunu devam ettirmiştir.¹⁸ Çatışmaların savaş olarak tanımlanması sonrası Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni esas alarak boğazlarını Ukrayna ve Rus savaş gemilerine kapatmıştır.¹⁹ Böylece Ankara Montrö Boğazlar Sözleşmesini yerine getirmekle kalmamış aynı zamanda savaşan taraflara karşı tutumunu bir kez daha netleştirmiştir. Türkiye izlediği denge politikasının devamı olarak Avrupa Birliği'nin (AB) Rusya karşıtı yaptırımlarına katılmamıştır. 2014'te Kırım'ın ilhakından sonra uygulanan yaptırımlara katılmayan Türkiye 2022'de Rusya-Ukrayna savaşında da benzer bir politika sürdürmüştür.²⁰

Savaş dahilinde Ankara-Moskova ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için üç farklı başlığa odaklanmak gerekmektedir. Bunlar, (i) Türkiye'nin ara buluculuk rolü, (ii) esir takasları ve (iii) tahıl sevkiyatına ilişkin İstanbul mutabakatıdır.²¹ Girişimler karşılaştırıldığında ara buluculuk denemelerinin temel amacı taraflar arası ateşkesin sağlanması ve savaşın en kısa sürede noktalanması iken esir takası ve tahıl koridoru girişimleri daha çok savaş sonucu oluşan krizlerin önlenmesi veya hafifletilmesine dönüktür. Aşağıda görüleceği üzere tahıl koridoru gibi girişimlerin başarılı olabilmesinde Türkiye'nin Rusya ile dengeli ve istikrarlı bir ilişkiye sahip olması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rus mevkidaşı Putin ile sahip olduğu yakın ilişki etkili olmuştur.

TÜRKİYE'NİN ARA BULUCULUK ROLÜ

Türkiye savaş başlamadan önce bile krizin barışçıl yollarla çözülmesini güçlü bir şekilde desteklemiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan 24

¹⁷ Andrew Osborn ve Polina Nikolskaya, "Russia's Putin Authorizes 'Special Military Operation' Against Ukraine", Reuters, 24 Şubat 2022.

¹⁸ "Rusya Federasyonu Tarafından Ukrayna'ya Yönelik Başlatılan Askeri Operasyon Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Şubat 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-62_-rusya-federasyonu-tarafindan-ukrayna-ya-yonelik-baslatilan-askeri-operasyon-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

¹⁹ Yücel Acer, "Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırısı, Montrö Sözleşmesi ve Türkiye'nin Tutumu", *SETA Perspektif*, Sayı: 333, (Şubat 2022).

²⁰ "Turkey Has No Intention of Joining Sanctions Against Russia", *Daily Sabah*, 1 Mart 2022.

²¹ Resmi belge başlığı ile "Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesi"

Şubat'tan sonra sadece Zelenskiy ve Putin ile değil aralarında ABD Başkanı Biden, Fransa Cumhurbaşkanı Macron, İngiltere Başbakanı Johnson, AB Komisyonu Başkanı Leyen ve AB Konseyi Başkanı Michel'in de bulunduğu birçok dünya lideriyle telefonda görüşerek yoğun bir telefon diplomasisi yürütmüştür. Erdoğan 24 Şubat-10 Mart tarihleri arasında Zelenskiy ile üç, Putin ile de bir defa görüşmüştür.²² Cumhurbaşkanı bu görüşmelerde ağırlıklı krizin diplomatik kanalları aracılığıyla çözülmesini ve daha fazla can kaybının yaşanmaması için bir an evvel ateşkesin sağlanmasını vurgulamıştır. Görüşmelerde Ankara'nın tarafları diplomasi masasında ağırlamaya hazır olduğu belirtilmiştir. Barış yanlısı çabalar 10 Mart'ta Antalya'da gerçekleştirilen "Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı" ile meyvelerini vermeye başlamıştır. Türkiye, Rusya ve Ukrayna dışişleri bakanlarının liderliğinde gerçekleştirilen toplantıda olası ateşkes, sahada gerek duyulan sivil insani koridor ve savaşın sonlanması için tarafların talepleri ele alınmıştır. Dışişleri bakanları toplantısında savaşı sonlandırıcı bir görüş birliğine varılmamışsa da 10 Mart toplantısı, savaş sonrası taraflar arası en üst düzey görüşme olması nedeniyle göz ardı edilemez bir öneme sahiptir.

Burada belirtilmesi gerekir ki Cumhurbaşkanı Erdoğan süreç içerisinde Putin ve Zelenskiy ile sürdürülebilir bir mekik diplomasisi yürütebilen tek lider olmuştur ve girişimleri sayesinde sınırlı da olsa başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron ve İsrail Başbakanı Bennett'in de dahil olduğu diğer devlet liderleri ise taraflar arası istikrarlı bir mekik diplomasisi yürütememiş ve savaşın sebep olduğu insani krizleri engelleyememiştir.²³

Antalya Diplomasi Forumu sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan taraflar arası mekik diplomasisine devam etmiştir. Konu dahilinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Rus mevkidaşı Lavrov'u 16 Mart'ta, Ukraynalı mevkidaşı Kuleba'yı 17 Mart'ta ziyaret etmiştir. Dışişleri bakanları arasında gerçekleşen görüşmeler dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan Ukraynalı (16 ve 25 Mart'ta) ve Rus mev-

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Barış İçin Yoğun Diplomasi Yürüttü", T.C. İletişim Başkanlığı, 12 Mart 2022, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-baris-icin-yogun-diplomasi-yuruttu>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

²³ James Snell, "Macron's Enduring Devotion to Mediocre Mediation", Politico, 13 Haziran 2022, <https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-mediocre-mediation-ukraine-russia>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023); Linda Gradstein, "Israel Launches Effort to Mediate between Russia, Ukraine", Voice of America, 10 Mart 2022, <https://www.voanews.com/a/israel-launches-effort-to-mediate-between-russia-ukraine/6478435.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

kidaşları (17 ve 27 Mart'ta) ile telefon görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Taraflar arası mekik diplomasisi sonucunda 29 Mart'ta Rus ve Ukraynalı heyetler İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda bir araya gelmiştir. Görüşme ncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan savaşın kimseye fayda sağlamadığını, adil bir barışın kaybedenin olmayacağını vurgulamıştır.²⁴ Dolmabahçe'deki görüşmeler sonrası çatışan taraflar arasında barış için ortak bir zemin bulunamamışsa da sivil kayıpların önüne geçilebilmesi için çatışmaların Kiev ve ernihiv'den uzaklaştırılması kararı alınmıř²⁵ ve Türkiye'nin çabaları birçok dünya lideri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Savaş alanında birçok önemli değişiklik meydana gelirken Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke liderleriyle mekik diplomasisini devam ettirmiştir. Erdoğan, Putin (13 kez) ve Zelenskiy ile (10 kez) devamlı telefon görüşmeleri gerçekleştirmiş, gerginliği yatıştırmayı amaçlamış ve barışçıl bir çözüm bulunması gerektiğini taraflara vurgulamıştır. Görüşmeler sonrası Birleşmiş Milletler tarafınca Türkiye'nin ara buluculuk rolünün önemli kabul edildiğini vurgulamak gerekir. BM Genel Sekreteri Guterres'in Rusya ve Ukrayna ziyaretinden önce 25 Nisan'da Türkiye'ye yaptığını ziyaret bu kabulün bir yansıması olmuştur. Tarihler 14 Kasım'ı gösterdiğinde Türkiye tekrar ara buluculuk rolü ile dünya kamuoyunda yer almıştır. Savaşın gidişatı ve tarafların tansiyon artırıcı söylemleri sonrası nükleer silah kullanımı gibi küresel bir yıkım ile sonuçlanabilecek kararların önüne geçmek ve tutuklular hakkında gerekli diyalogun sağlıklı bir Şekilde gerçekleşmesi için ABD Merkezi İştiharat Teşkilatı (CIA) ve Rus Dış İştiharat Servisi (SVR), Milli İştiharat Teşkilatının (MİT) ev sahipliğinde Ankara'da bir araya gelmiştir.²⁶

ESİR TAKASI VE TAHİL KORİDORU

Ankara-Moskova ilişkilerinde bir diğer önemli konu Rusya'nın ABD ve Ukrayna ile yaptığını esir takaslarıdır. Her iki takasta Türkiye uzun süredir devam eden bu krizlerin çözümünde başat rol üstlenmiştir. İlk esir takası 27 Nisan'da Rusya-ABD, ikincisi ise Eylül'de Rusya-Ukrayna arasında gerçekleşmiştir. Takasların her Şeyden nce Türkiye'nin denge politikası ve Rusya

²⁴ "Rus ve Ukrayna Heyetleri İstanbul'da Bir Araya Geldi", TRT Haber, 29 Mart 2022.

²⁵ "Barışın Adı İstanbul Olsun: Rusya-Ukrayna Heyetleri Arasındaki Görüşme Sona Erdi", CNN Türk, 29 Mart 2022.

²⁶ "Rus ve Amerikalı İştiharat Başkanları Ankara'da Buluştu", TRT Haber, 14 Kasım 2022.

ile yakın ilişkileri sonucu gerçekleştirebilmiştir. Bu takaslar sonrası Putin dahil olmak üzere birçok dünya lideri çabalarından dolayı Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a teşekkürlerini iletmiştir.²⁷

Savaşlar tarafları için her zaman yıkıcı sonuçlara neden olmuştur ancak birbirine küreselleşme ile bağlı bir dünyada yaşanıldığı göz önüne alındığında potansiyel küresel krizler barındırmaktadır. Bahsi geçen geniş kapsamlı olumsuz yansımalar Rusya-Ukrayna savaşında kendini en sert şekilde göstermiştir. Savaşın aylar boyunca devam etmesiyle gıda ve insani krizler görülmeye başlamıştır. Özellikle neredeyse tüm buğday ihracatının üçte birini ve tüm küresel tahıl ihracatının çeyreğini sağlayan²⁸ Rusya ve Ukrayna'nın savaş nedeniyle ihracatlarının durdurulması sadece buğday ve tahıl fiyatlarını artırmakla kalmamış bu ihracata bağımlı Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) devletlerinde bir gıda krizi başlatmıştır.

22 Temmuz'da Türkiye'nin yoğun mekik diplomasisi sonrası Ukrayna ve Rusya birbirlerinden ayrı şekilde Türkiye ve BM ile tahıl sevkiyatına ilişkin İstanbul mutabakatını imzalamıştır. Tarihi bir anlaşma olarak kabul edilen bu girişimin Ukrayna ve Rusya'dan ihracatın yeniden güvenli bir şekilde başlaması ve tahıl ürünlerinin dünya pazarlarına ulaşmasını kolaylaştırması beklenmekteydi. Yıl içerisinde tahıl anlaşması ile ilgili bir diğer önemli gelişme Ekim'de Kırım'ın Sivastopol kenti açıklarında konumlanmış Rus Karadeniz Filosuna ve ticari birimlerine insansız hava ve deniz araçları ile düzenlenen saldırıların ardından Rusya'nın tahıl anlaşmasını askıya alacağını açıklaması ile yaşanmıştır.²⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yoğun çabaları sonrası Rusya mutabakat masasına geri dönmüş ve tahıl anlaşması devamlılığını koruyabilmiştir. Anlaşma 19 Kasım itibarıyla yüz yirmi gün daha uzatılmıştır.³⁰

²⁷ "US, Russia Thank Türkiye for its Role in Prisoner Swap Deal", Middle East Monitor, 28 Nisan 2022, <https://www.middleeastmonitor.com/20220428-us-russia-thank-turkiye-for-its-role-in-prisoner-swap-deal>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

²⁸ Bilal Bağış, "Food Inflation and Security: The Crisis, Prices, and the Grain Deal", *Different Dimensions of Environmental Security in Türkiye and Beyond*, ed. Muhittin Ataman ve Gloria Shkurti Özdemir, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022).

²⁹ "Russia Suspends Implementation of Grain Deal for Indefinite Term — MFA", TASS, 30 Ekim 2022, <https://tass.com/politics/1529653>, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2023).

³⁰ Büşra Nur Çakmak, "Landmark Black Sea Grain Deal Extended for Another 120 Days: Turkish President" Anadolu Agency, 17 Kasım 2022.

Bu gelişmeler Ankara'nın özellikle ikili ilişkiler açısından artan etkisinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilmektedir.³¹ Gelişmelerin Türkiye ile Rusya arasında artan stratejik ortaklık için zemin hazırladığı açıktır. Putin, Kasım'da Türkiye'nin anlaşmanın devam ettirilmesi için sürdürdüğü ara buluculuk çabalarını, çatışmalar süresince sürdürdüğü tarafsızlığı ve yoksul ülkelerin çıkarlarını korumasını övmüştür.³² Bir diğer taraftan Putin'in krizin çözümünde Türkiye'den alınan garantiler sonrasında anlaşmanın devam edebildiğini açıklaması iki ülke arasında gelişen stratejik ilişkilerin bir yansımasıdır. Süreç içerisinde Cibuti Cumhuriyeti, Somali ve Sudan gibi coğrafyalara gerekli tahıl ürünlerin koordine li bir şekilde ücretsiz teslimatı ve Ukrayna'dan Türkiye'ye tedarik edilen tahılların engellenmeyeceğine dönük garantiler göz ardı edilemez gelişmelerdendir.³³

SURİYE SAVAŞI

Suriye iç savaşı uzun süredir Ankara-Moskova ikili ilişkilerinin en önemli konularından biri olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşına rağmen Rusya ve Türkiye Suriye meselesini gündemlerinde tutmuşlardır. 2022 sonunda Rusya'nın ara buluculuğu ile Türkiye ve Suriye arasında istenen diyalogun oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Türkiye uzun süredir Suriye'nin kuzeyinde yer alan YPG'den kaynaklanan güvenlik tehdidini ve sınırlarını terör temizlemek için olası yeni bir operasyonu dile getirmektedir. Konu Astana görüşmelerinin ardından Türkiye, Rusya ve İran liderlerinin bir araya geldiği 19 Temmuz'da düzenlenen Tahran zirvesinde gündeme getirilmiştir. Zirvede Rus yönetimi İran'ın tutumuyla paralel şekilde, PKK/YPG'ye doğrudan bir değinmeden kaçınarak, terör grupları ile mücadelenin önemini vurgulasa da Türkiye'nin bölgede gerçekleştirebileceği yeni bir askeri operasyonu engelleyeceğini açıkça belirtmese de yeşil ışık yakmamıştır.³⁴ Bu görüşme-

³¹ Alexandra Prokopenko, "Russia's Return to Grain Deal is a Sign of Turkey's Growing Influence", CARNEGIE, 8 Kasım 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/88349>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³² "Türkiye, Russia Agree to Send Grains to African Countries for Free", *Daily Sabah*, 4 Kasım 2022.

³³ "Putin'den Tahıl Koridoru Açıklaması: Erdoğan'ın Çabaları Nedeniyle Engel Olmayacağız", *Sabah*, 2 Kasım 2022.

³⁴ Mustafa Caner, "The Tehran Summit: What is Next for Turkey, Russia, and Iran?", *Politics Today*, 27 Temmuz 2022.

lerin devamı olarak taraflar 5 Ağustos'ta Rusya'nın Soçi kentinde tekrar bir araya gelmiştir.³⁵ Soçi görüşmesinde liderler coğrafyada bulunan terör gruplarına karşı dayanışma ve eş güdümlü bir yaklaşım üzerinde kararlı olduklarını teyit etmişlerdir.³⁶

Özellikle PKK/YPG'nin Taksim'de gerçekleştirdiği 13 Kasım bombalı saldırısından sonra Türkiye daha sert bir tutum göstermiştir. Saldırıdan kısa bir süre sonra Türkiye 19 Kasım'da PKK/YPG'ye karşı sınır ötesi Pençe-Kılıç Operasyonu'nu başlatmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın operasyonu doğrudan desteklememesine karşın karşı da çıkmadığını belirtmek gerekmektedir. Gelişmeler sonrasında Kremlin "Türkiye'nin kendi güvenliği ile ilgili endişelerini anlıyor ve Türkiye'ye saygı duyuyoruz. Bunun Türkiye'nin yasal hakkı olduğunu düşünüyoruz" açıklamasında bulunmuştur.³⁷ Aynı açıklama içerisinde Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov, Türkiye ve Rusya arasında var olan ortaklık niteliğinin iki ülkenin karşılaştıkları anlaşmazlıkları uzlaşma aracılığıyla çözebilmesini sağladığını söylemiştir.

Moskova terör sorununu çözmek ve Suriye'deki bataklığa çözüm bulmak için Ankara ile rejim arasında ara buluculuk dahil olmak üzere çeşitli adımlar atmıştır. Ağustos'ta Soçi'de Putin ile yapılan görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve Suriye istihbaratının bölgedeki terör gruplarına karşı iş birliği yaptığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı açıklamasının devamında gerekirse taraflar arası üst düzey görüşmelerin de gerçekleştirilebileceğini söylemiştir.³⁸ Bu da Ankara'nın rejim ile yıllar süren temassızlığı kayda alındığında yıl içerisindeki en büyük gelişmelerden biridir. Açıklamalar sonraki aylarda da devam etmiş ve sürecin en önemli gelişmesi 29 Aralık'ta Türkiye ve Suriye'nin üst düzey temsilcilerinin on bir yıl sonra ilk kez Rusya'da bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Görüşmede istihbarat başkanlarının yanı sıra Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar da mevkidaşı Ali Mahmud Abbas ile bir araya gelmiştir. Üst düzey temas dahilinde Suriye krizi, mülteci sorunu ve

³⁵ Duran, "Soçi Görüşmesi Neden Önemli?".

³⁶ "Erdoğan-Putin Görüşmesi Sona Erdi! Soçi Zirvesi'nden Ortak Bildiri", *Hürriyet*, 5 Ağustos 2022.

³⁷ "Rusya'dan Pençe Kılıç Hava Harekatı'na Destek! Kremlin: Türkiye'nin Yasal Hakkı", *A Haber*, 22 Kasım 2022.

³⁸ Yıldız Nevin Gündoğmuş, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tahil Sevkiyatında Sırada 20 Civarında Gemi Var", *Anadolu Ajansı*, 6 Ağustos 2022.

Suriye topraklarında bulunan terör örgütleriyle ortaklaşa mücadele konuları ele alınmıştır.³⁹

Bu toplantı Türkiye ve Suriye'nin politikaları aÇısından hayati önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra toplantının Rusya'da yapılmış olması kriz dahilinde Moskova'nın ara buluculuk potansiyeline dikkat çekmektedir. Türkiye ve Rusya Suriye konusunda farklı bakış aŐılarına sahip olsa da ikili ilişkilerine yeni dinamikler getiren diyaloglar yoluyla çözümlerin var olduğunu bir kez daha göstermektedir.

BÖLGESEL GELİŞMELER

Ankara-Moskova ilişkilerinde bir diğer önemli nokta son zamanlarda Ankara'nın Türk devletleriyle geliştirdiği yakın iliŐkilerdir. Bu gelişmelerin Rusya'nın bölgesel stratejileriyle çatıŐtıĐı düşünölmektedir. Konu dahilinde 2022'de iki devlet arasında özellikle doğrudan bir çatışma yaşanmamıştır. Rusya'nın ağırlıklı olarak Ukrayna ile savaşına odaklanmış olması yıl içinde Türkiye ile Rusya arasında geniş çaplı bir kriz yaŐanmamasının başlıca nedenleri arasında sayılabilmektedir. TDT'nin Kasım ortalarında gerçekteŐtirdiĐi ilk zirvesinin ardından Rusya'dan doğrudan bir yorum gelmemesi bu duruma örnek gösterilebilir. Bu çerçevede Rusya'nın dikkatinin savaşa kaymasıyla Türkiye'nin bölgedeki boşluğu doldurduğu ve Türk devletleri için yeni fırsatlar yarattığı ileri sürölmektedir.⁴⁰

Bir diğer önemli bölgesel gelişme ise Türkiye'nin, Rusya'nın üye devlet olduğu ŞİÖ'nün 22. zirvesine katılmasıdır. Zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile bir araya gelmiştir. Görüşmeler sonrasında Erdoğan, Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğine olumlu baktığını açıklamıştır. Olumlu açıklamalara ek olarak Rusya Dışişleri Bakanlığının ŞİÖ özel temsilcisi Bakhtiyor Khakimov, NATO üyeliğinin Türkiye için ŞİÖ üyeliğinde bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Erdoğan ile Putin arasında bu tür görüşmeler bir süre devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği hakkında bir sonuca varmak mümkün değildir ve geliŐiminin yakından izlenmesi gerekmektedir. ŞİÖ'nün

³⁹ “Şam ile 11 Yıl Sonra Üst Düzey Temas: Bakan Akar, Suriyeli Mevkidaşıyla Rusya'da Görüştü”, NTV, 29 Aralık 2022.

⁴⁰ Sinan Tavsan, “Turkic World Sees ‘Risks and Opportunities’ as Russia Stumbles”, Nikkei Asia, 30 Kasım 2022, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Turkic-world-sees-risks-and-opportunities-as-Russia-stumbles>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

bir parçası olmak çoklu ilişkilere dayanan dengeli dış politikasına uyumlu olması açısından Türkiye için önemlidir. Türkiye'nin olası üyeliği ikili ilişkileri daha ortak bir zemine taşıyacaktır. Son olarak bu gelişmelerin Türkiye'nin Batı ekseninden kayması olarak anlaşılabilirliği iddia edilmektedir. Bu iddialara karşı Türkiye'nin temelinde ulusal çıkarları olan bağımsız ve dengeli bir politika izlemeyi hedeflediği için bu analizlerin yanlış olacağı gerçeğini vurgulamak önemlidir.

Ankara-Moskova ikili ilişkileri çerçevesinde ele alınması gereken son konulardan biri de Karabağ meselesidir. Jeopolitik yaklaşımlarının bir sonucu olarak her iki devlet Ermenistan-Azerbaycan Savaşı'nda farklı tarafları desteklemiş ve birçok durumda Kremlin, Ankara'nın konu hakkındaki iddialı politikalarını eleştirmiştir. Ancak 2022'de farklı bir tablo ön plana çıkmıştır. Ermenistan ve Azerbaycan arasında 2022'de bazı sınır çatışmaları yaşanmıştır ve 13 Eylül'de vuku bulan çatışma 2020'den bu yana en kanlı çarpışmalardan biri olmuştur. Çatışmalar sonrası Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünden askeri destek talep etmesine⁴¹ rağmen Rusya kriz karşısında pasif bir pozisyon almış ve diplomatik çözüm yollarının takip edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴² Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki üçlü görüşmeler Aralık'ın sonunda da devam etmiştir ve 2023'te de tüm hızıyla devam etmesi beklenmektedir. Ancak Moskova yönetiminin son zamanlarda krize yönelik pasif yaklaşımı gündeminin Rusya-Ukrayna savaşı ve yansımalarıyla meşgul olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Bununla birlikte Rusya'nın bölgeden tamamen çekilmesi sonucu coğrafyada Türkiye dahil olmak üzere diğer aktörlerin oluşan boşluğu kolayca doldurabilme ihtimalinden dolayı böyle bir çekilme politikası Rusya ulusal çıkarları için olumsuz karşılanmaktadır. Bu nedenle Rusya diğer aktörlerin kriz üzerinde daha etkili olmasına izin vermezken Rusya-Ukrayna savaşına yoğunlaştırdığı odağını azaltmaksızın Kafkasya coğrafyasındaki krizlere katılımını düşük bir profilde tutmuştur.

⁴¹ Rusya Liderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Azerbaycan'la çıkan Çatışmaların Ardından Ermenistan'a 'Gözlem Misyonu' Gönderdi", T24, 14 Eylül 2022, <https://t24.com.tr/haber/rusya-liderligindeki-kolektif-guvenlik-antlasmasi-orgutu-azerbaycan-la-cikan-catismalarin-ardindan-ermenistan-a-gozlem-misyonu-gonderdi,1059213>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2023).

⁴² Emre Gürkan Abay ve Dmitri Chirciu, "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Liderler Zirvesinde Paşinyan Krizi", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2022.

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Bölgesel rolünü artırmayı hedefleyen Türkiye için coğrafi yakınlığı ve jeostratejik konumu nedeniyle Kafkasya bölgesi büyük önem taşımaktadır. Rusya-Ukrayna savaşı ile Karadeniz bölgesinin güvenliği gittikçe kaybolurken –Azerbaycan-Ermenistan arası anlaşmazlıklar dahilinde– Kafkasya'nın istikrarı çok daha fazla önem kazanmıştır. 2022'de Türkiye'nin Kafkasya politikası incelendiğinde Azerbaycan ile iş birlikleri ve Ermenistan ile normalleşme girişimleri ön plana çıkmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkileri her daim pozitif bir seyir izlemişse de İkinci Karabağ Savaşı sonrasında iki ülke hiç olmadığı kadar yakın hale gelmiştir. Zaman içerisinde iki devlet arasındaki askeri iş birliği sürekli artmıştır. Bu eğilimin bir benzeri Türkiye ve Azerbaycan'ın çeşitli askeri tatbikatlar gerçekleştirdiği 2022'de de görülmüştür. İki devlet teknoloji, enerji ve ekonomi dahil olmak üzere birçok alanda önemli iş birliklerine imza atmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi askeri iş birliği son yıllarda Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkilerinde ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda iki devlet ortaklaşa 22-26 Mayıs arasında Kars'ta Haydar Aliyev-2022 adlı askeri tatbikatını gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen tatbikatın temel amacı Türkiye ve Azerbaycan silahlı kuvvetleri unsurları arasında dostluk, iş birliği ve koordinasyonu geliştirmektir.⁴³

Bir diğer önemli askeri tatbikat Kasım sonunda bir öncekinden farklı bir bölgesel bağlamda gerçekleştirilmiştir. Tatbikat Azerbaycan ile İran arasındaki gerilimlerin tırmadığı kırılğan bir zamanda olmuştur. İran'da aylardır hükümet karşıtı protestolar devam ederken Tahran halkının dikkatini dış politikaya kaydırmak için efor sarf etmekteydi. Bu bağlamda Tahran komşularıyla özellikle iç işlerine karışmakla suçladığı Azerbaycan ile gerginliği tırmandırmıştır.⁴⁴ Gerilimin yükselmesi sonucu İran, Azerbaycan sınırında askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir ve Bakü'yü ülke içinde bulunan önemli Türk nüfusu kıskırtmaması konusunda uyarmıştır. İran'ın gerçekleştirdiği tatbikata karşılık Azerbaycan ve Türkiye, Azerbaycan'ın İran sınırı yakınlarında "Kardeş

⁴³ "Türkiye ile Azerbaycan'dan Ortak Tatbikat: Haydar Aliyev-2022", TRT Haber, 22 Mayıs 2022.

⁴⁴ Dorian Jones, "Azerbaijan Stands up to Iran, with Turkey's Support", Voice of America, 29 Kasım 2022, <https://www.voanews.com/a/azerbaijan-stands-up-to-iran-with-turkey-s-support-/6855724.html>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Yumruğu” adlı ortak bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Tatbikatın sonunda Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar her türlü tehdide karşı Azerbaycan ve Türkiye’nin birliğini belirtmiştir. Akar ayrıca Zengezur Koridoru’nun açılması yoluyla bölgedeki demir yolu ve kara yolu bağlantılarının yeniden kurulmasının, ekonomik faaliyetlerin başlatılmasının ve bölge genelinde kapsamlı bir normalleşmenin sağlanmasının önemini vurgulamıştır.⁴⁵

2022’de Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise teknoloji alanındaki iş birliğinin artışı olmuştur. Türkiye’nin en büyük teknoloji ve havacılık fuarı olan TEKNOFEST, Milli Teknoloji Hamlesi kapsamında gerçekleştirilen en önemli etkinliklerden biridir ve organizasyon kapsamında teknoloji girişimlerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye tarafından uluslararası bir marka haline getirilmek istenen TEKNOFEST, Türkiye dışında ilk olarak Mayıs 2022’de Azerbaycan’da düzenlenmiştir. Türk Teknoloji Takımı Vakfı etkinlik organizatörü Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Bayraktar, Ankara ile Bakü arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve iki devletin kritik teknolojileri birlikte geliştirmesini sağlamak amacıyla, TEKNOFEST’in Azerbaycan’da düzenlenmesine karar verildiğini ifade etmiştir.⁴⁶ Son yıllarda teknolojinin uluslararası arenayı domine etmesi ve devletlerin sistem içerisindeki statülerinde belirleyici olmaya başlaması kayda alındığında atılan bu gibi adımlar göz ardı edilmemesi gereken iş birlikleridir. Türkiye’nin yakın gelecekte teknoloji alanında gelişimini tamamlamış ülkeler arasında yer almayı hedeflediği ve savunma gibi birçok sektörde teknoloji geliştirmede başarılı olduğu için gerçekleştirilen teknolojik iş birliği Azerbaycan için büyük önem arz etmektedir. Teknoloji alanında gerçekleştirilen bu gibi iş birlikleri iki devletin geleceği için kazan kazan formülüne uygun atılımlar olarak anlaşılmaktadır.

Son olarak Aralık’ta Kafkasya’yı ilgilendiren bir başka önemli gelişme daha yaşanmıştır. 14 Aralık’ta Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan liderleri, Türkmenistan’da bir araya gelmiştir. Gerçekleştirilen zirve, enerji ve ekonomi alanlarında imzalanan anlaşmaların toplantıya hakim olması nedeniyle yalnızca katılımcı devletler için değil aynı zamanda bölgenin kalkınması için de büyük

⁴⁵ “Bakan Akar: Türkiye ve Azerbaycan’a Tehdit Nereden Gelirse Tek Yumruk Oluruz”, *Yeni Şafak*, 6 Aralık 2022.

⁴⁶ Tolga Yanik, “Türkiye’s Largest Tech Event Teknofest Kicks off in Azerbaijan’s Capital”, *Anadolu Ajansı*, 26 Mayıs 2022.

bir öneme sahiptir. Ortak bildiride enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesine ve doğal gaz tedarikinin önemine vurgu yapılmıştır.⁴⁷ Bu bağlamda Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarına iletilmesi için adımlar atılmıŐtı. Çalışmalar yıllar boyunca devam etmiş olsa da jeopolitik konjonktürün olumsuz etkisiyle projenin gerçekteşmesi için çalışmalar pratiğe geçirilememektedir. 2022’de ise Ukrayna krizi sonrası Rus doğal gazının Avrupa’ya akışının durdurulması üzerine Türkmen gazını Türkiye üzerinden kıtaya ulaŐtıracak olası bir boru hattı planı taraflar nezdinde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Bahsi geçen projenin tamamlanması yakın gelecekte coğrafyada enerji merkezi olmayı hedefleyen Türkiye’nin politikalarını tamamlar niteliğe sahiptir.

2022 içerisinde Ankara-Erivan ilişkilerinde birbirini elimine eden birçok farklı gelişme yaşanmıştır. Bilindiği üzere 2020’de İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Ermeni işgali altında bulunan Karabağ’ın büyük bir bölümü asıl sahibi Azerbaycan tarafından kurtarılmıŐtır. Bu gelişme sonrası Türkiye’nin Ermenistan ile normalleşme sürecine girebilmesine engel olan bu başlık -ki sözde Ermeni soykırımı iddiası normalleşmeyi etkileyen bir diğer başlık olarak kabul edilebilir- masadansa sahada çözülmeye başlamış ve iki devlet arası normalleşme daha olası hale gelmiştir. 2022’deki gelişmeler göz önüne alındığında iki ölke arasında gerçekteşirilmeye çalışılan normalleşme, sahadaki olumsuzluklar ve coğrafyada aktif şekilde rol almaya çalışan üçüncöl aktörlerin etkisiyle olumsuz etkilenmiş ve istenilen gelişmeler pratiğe geçirilememiştir.

Kronolojik bir gelişim Őeması çizilecek olursa 2021’deki devletler arası normalleşme müzakereleri süreci 2022’de hız kazanmıştır. Yılın ilerleyen aylarında sahadada yaşanan olumsuz gelişmeler sonrası normalleşme süreci hız kaybetmiŐtir. 2021’in sonunda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuoğlu’nun Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) teması sonrası verdiği röportajda Ermenistan ile gerçekteşirilecek normalleşme müzakerelerini, Azerbaycan ve Ermenistan arasında atılan güven artırıcı adımların bir devamı olarak yorumlamıŐtır.⁴⁸ Bakan Çavuoğlu röportajın devamında Türkiye’nin Azerbaycan ile istıŐareli bir süreç gerçekteşirdiğini söylemiş ve konu dahilinde Bakü’den “bağımsız veya ayrı” hareket etmeyeceğinin altını çizmiştir.

⁴⁷ Ferdi Türkten, “Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi’ne İlişkin Ortak Bildiri”, Anadolu Ajansı, 16 Aralık 2022.

⁴⁸ “Bakan Çavuoğlu: Serdar Kılıç’ı Ermenistan Özel Temsilcisi Olarak Görevlendireceğiz”, TRT Haber, 15 Aralık 2021.

İki devlet arası normalleşme süreci çerçevesinde 2022'de 14 Ocak (Moskova),⁴⁹ 24 Şubat (Viyana),⁵⁰ 3 Mayıs (Viyana)⁵¹ ve 1 Temmuz (Viyana)⁵² tarihlerinde “Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Görüşmeleri” başlığı altında Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan tarafından gerçekleştirilen dört ayrı görüşme ile diplomatik anlamda değerli bir atılım yaşanmıştır. Bakanlık tarafından görüşmelerin samimi ve yapıcı bir atmosferde geçtiği ve temsilcilerin somut gelişmelere odaklandığı iletilmiştir. Taraflar arası normalleşmenin yoğun çalışmasına bir kanıt olarak temsilciler arası 500'den fazla telefon görüşmesinin gerçekleştirilmesi gösterilebilir.⁵³ Taraflar arası görüşmeler ve sonrasındaki gelişmeler incelendiğinde ilk görüşme 2020'de durdurulan uçuşların Şubat içerisinde karşılıklı olarak başlatılması ile taçlanmıştır.⁵⁴ Normalleşme için bir diğer somut gelişme, dördüncü görüşme dahilinde ülkeler arasındaki kara sınırının iki ülkeyi ziyaret eden üçüncü ülke vatandaşlarının geçişine en kısa sürede açılması ve taraflar arasında doğrudan hava kargo ticaretinin en kısa zamanda başlaması üzerinde mutabakata varılması ve gerekli süreçlerin başlatılması kararıdır.

Temmuz 2022 normalleşme süreci için somut gelişmelere kapı aralanan son aydır. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Paşinyan 11 Temmuz'da bayramlaşmış, normalleşme sürecine verdikleri önemi vurgulamış ve dördüncü temsilciler görüşmesinde uzlaşılan noktaların en yakın za-

⁴⁹ “Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Ocak 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-18_-turkiye-ile-ermenistan-normallesme-sureci-gorusmeleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

⁵⁰ “Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-63_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

⁵¹ “Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Mayıs 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-147_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-gorusmeleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

⁵² “Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-212_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin---gorusmeleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

⁵³ Selçuk Böke, “Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecinin Perde Arkası: Kılıç ve Rubinyan 500'den Fazla Telefonla Görüştü”, *Hürriyet*, 11 Ağustos 2022.

⁵⁴ İbrahim Yıldız, “Son Dakika: Erivan'dan Yıllar Sonra İlk Uçuş! İstanbul'a İniş Yaptı”, *Milliyet*, 2 Şubat 2022.

manda uygulanmasını belirtmiş⁵⁵ olsa da özel temsilciler görüşmeleri Ağustos ve Eylül'de sahada yaşanan ateşkes ihlalleri ile yavaşlamıştır. 31 Ağustos'ta Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleştirilen dördüncü görüşmede barış anlaşmasının taslak metninin hazırlanmasına dönük iki tarafın mutabık kalmasını takiben 12 Eylül'de 2020 sonrası en kanlı çatışma yaşanmıştır.⁵⁶ Çatışmalar sonrası Mevlüt Çavuşoğlu habercilere verdiği röportajda provokasyonların sonlandırılması, Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci ve Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması için Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerilimlerin bir an önce son bulması gerektiğinin altını çizmiştir.⁵⁷

Sahadaki olumsuzluklar dışında Ankara-Erivan arasındaki normalleşme süreci üçüncül aktörlerin coğrafyada aktif rol almaya çalışmasıyla olumsuz etkilenmektedir. Rusya ve Fransa'nın taraflar arasında edinmeye çalıştığı arabuluculuk rolü pratik manada can kayıplarını engelleyememekte, tarafsızlıklarını koruyamadıkları için barış anlaşmasının onaylanmasını ve Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecini baltalayabilmektedir.⁵⁸

KRONOLOJİ

14 Ocak	Türkiye-Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin ilk toplantısı Moskova'da gerçekleştirildi.
22 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile telefonda görüştü.
23 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü.
24 Şubat	Rusya Ukrayna'yı işgale başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile telefonda görüştü. Türkiye-Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin ikinci toplantısı Viyana'da gerçekleştirildi.

⁵⁵ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 11 Temmuz 2022.

⁵⁶ "Azerbaycan Ermenistan Sınırında Çatışma Çıktı", TRT Haber, 13 Eylül 2022.

⁵⁷ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Diplomasi Muhabirleriyle Buluşmada Yaptığı Konuşma", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Eylül 2022, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-diplomasi-muhabirleriyle-bulusmada-yaptigi-konusma-14-09-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

⁵⁸ Ferhat Pirinççi, "Fransa, Güney Kafkasya'da Yeniden Etkili Olabilir mi?", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2022.

- 28 Şubat Çavuşoğlu, Rusya ile Ukrayna arasında süregelen krizin “savaş” olarak tanımlandığını ve bu kapsamda Montrö Sözleşmesi’nin Türkiye’ye verdiği yetkilerin kullanılacağını açıkladı.
- 10 Mart Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı Antalya’da gerçekleştirildi.
- 12 Mart Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Antalya Diplomasi Forumu kapsamında Ermenistan Dışişleri Bakanı Mirzoyan ile görüştü.
- 29 Mart Rus ve Ukraynalı heyetler İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı’nda bir araya geldi.
- 25 Nisan BM Genel Sekreteri Guterres, Rusya ve Ukrayna ziyareti öncesi Türkiye’ye geldi.
- 27 Nisan ABD ile Rusya arasındaki tutuklu takası Türkiye’de gerçekleştirildi.
- 3 Mayıs Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci özel temsilcilerinin üçüncü toplantısı Viyana’da gerçekleştirildi.
- 14 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile görüştü. Liderler sonrasında Rize-Artvin Havalimanı açılış törenine birlikte katıldı.
- 22-26 Mayıs Haydar Aliyev-2022 tatbikatı Kars’ta gerçekleştirildi.
- 26-29 Mayıs TEKNOFEST Azerbaycan Bakü’de organize edildi.
- 15 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan Azerbaycan’ın Fuzuli ve Şuşa kentlerini ziyaret etti.
- 1 Temmuz Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci özel temsilcilerinin dördüncü toplantısı Viyana’da gerçekleştirildi.
- 19 Temmuz Astana Formatında Yedinci Üçlü Zirve Toplantısı İran’ın Tahran şehrinde gerçekleştirildi.
- 22 Temmuz Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesi taraflarca İstanbul’da imzalandı.
- 27 Temmuz İstanbul’da Müşterek Koordinasyon Merkezi çalışmalarına başlandı.
- 5 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Rusya’nın Soçi kentinde bir araya geldi.
- 9 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan, 5. İslami Dayanışma Oyunları’na katılan devlet ve hükümet başkanları onuruna yemek verdi. Gün içinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Aliyev ile özel görüşme gerçekleştirdi.
- 15-16 Eylül ŞİÖ 22. Devlet Başkanları Konseyi Zirvesi toplantısı gerçekleştirildi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev’in davetiyle toplantıya katıldı.

- 15 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile bir araya geldi.
- 20-26 Eylül Birleşmiş Milletler 77. Genel Kurulu toplantısı gerçekleşti.
- 21 Eylül Türkiye'nin ara buluculuğundaki Rusya ve Ukrayna arasında geniş çaplı esir takası gerçekleştirildi.
- 23-27 Eylül Rusya, Ukrayna topraklarında yasa dışı ilhak referandumları gerçekleştirdi.
- 3-4 Ekim Referandumlar, resmi olarak Duma Meclisi ve Federasyon Konseyi tarafından onaylandı.
- 7 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü.
- 13 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansının (CICA) 6. zirvesi kapsamında Astana'da Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi.
- 20 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan'ın Zengilan şehrini ziyaret etti.
- 2 Kasım Rusya Savunma Bakanı Şoygu, Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ı arayarak tahıl sevkiyatının eskiden planlandığı gibi devam edeceğini bildirdi.
- 10 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile bir araya geldi.
- 11 Kasım TDT Devlet Başkanları 9. Zirvesi Özbekistan'ın Semerkant şehrinde yapıldı.
- 14 Kasım ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve Rus Dış İstihbarat Servisi (SVR), MİT'in ev sahipliğinde Ankara'da bir araya geldi.
- 15-16 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Endonezya'nın Bali Adası'ndaki G20 liderler zirvesine katıldı.
- 20 Kasım Türkiye-Azerbaycan ortaklığında Kardeş Yumruğu tatbikatı başlatıldı.
- 13-14 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan ve Azerbaycanlı mevkidaşlarıyla bir araya geldi.
- 28 Aralık Milli Savunma Bakanı Akar ve MİT Başkanı Fidan, Rus ve Suriyeli mevkidaşları ile Moskova'da bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2022

HACI MEHMET BOYRAZ

Dr., SETA Araştırmacısı

GİRİŞ

Kıbrıs meselesi geçmişte olduğu gibi 2022'de de Türk dış politikasının başlıca sorun alanlarından biri olmaya devam etmiştir. Türk tarafı 2017'de Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde yürütülen fakat müspet sonuç alınmayan nihai kapsamlı müzakerelerin ardından federasyon modelinden tamamen vazgeçmiş ve iki devletli çözüm modelini benimsemiştir. Türk tarafı 2022'de de bu rasyonel politikasından taviz vermemiştir. Bununla birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, Kıbrıs Adası'ndaki ikincil öneme sahip sorunların çözülmesi ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile iş birliğinin artırılması için BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'e iki farklı iş birliği paketi sunmuştur. Ancak federasyon modelinde ısrarcı olan Rum tarafı, tek taraflı çıkarlara odaklandığı için tüm iş birliği önerilerine karşı çıkmıştır. Dolayısıyla son yıllarda olduğu gibi 2022 özelinde Kıbrıs meselesinin çözümüne dair herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.

Kasım 2022’de Özbekistan’ın Semerkant őrhrinde dokuzuncusu düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) devlet başkanları zirvesinde Türkiye’nin yaptığı teklifi değerlendiren üye devletler, KKTC’ye gözlemci üye statüsü verilmesinde mutabık kalmıştır. Türk tarafı bu gelişmeyle KKTC’nin uluslararası toplum nezdinde egemen bir devlet olarak tanınması ve adadaki Türklerin yıllardır maruz kaldığı haksız ambargoların son bulması yolunda önemli bir kazanım elde etmiştir.

ABD’nin Ocak 2022’de yaptığı duyuruyla GKRY ve Yunanistan açısından stratejik önem taşıyan Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nden (EastMed) desteğini çekme kararı alması bölge siyasetiyle ilgili ön plana çıkan en önemli gelişme olmuştur. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’in iki önemli aktörü İsrail ve Mısır ile ilişkilerini normalleştirmeye devam etmesi ise bu gelişmeyi daha anlamlı hale getirmiştir. Bu gelişmelerle bölgedeki çok aktörlü ekonomi politik denklemde Türk tarafının pozisyonu güçlenmiştir. Bu çalışmada 2022 özelinde sırasıyla Kıbrıs meselesi, Türkiye-KKTC ilişkileri ve Doğu Akdeniz’e dair önemli gelişmeler tüm boyutlarıyla analiz edilmektedir.

KIBRIS MESELESİ

Bilindiği üzere Türkiye ve KKTC, 2017’de BM ara buluculuğunda gerçekleşen Crans Montana görüşmelerinin ardından yıllardır üzerinde müzakere edilen fakat müspet sonuç alınmayan federasyon modelinden tamamen vazgeçerek iki devletli çözüm modelini benimsemiştir. KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar Şubat 2022’de konuyla ilgili detaylı bir açıklama yapmış ve iki bölge ve toplumlu federasyon modelinin uzun zaman önce gündemlerinden kalktığını, adadaki gerçekçi çözümün iki devletli modelden geçtiğini ve KKTC’nin egemenliği kabul görmeden müzakerelere hiçbir şekilde başlamayacaklarını vurgulamıştır.¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay da Kasım 2022’deki ziyaretinde Türkiye’nin Kıbrıs meselesindeki çözüm vizyonunun iki devletli yönetim anlayışına dayandığını ve KKTC’nin uluslararası alanda tanınmasına öncelik verdiklerini vurgulamıştır.² GKRY ve siyasi hamisi Yunanistan ise federasyon modelin-

¹ “KKTC Cumhurbaşkanı Tatar’dan ABD’li Yetkililere ‘Kıbrıs’ta İki Devletli Çözüm’ Mesajı”, Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2022.

² “Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Vizyonumuz Adada İki Ayrı Devlet Olduğu Gerçeğine Dayanmaktadır”, Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2022.

deki ısrarcı tutumuna devam etmiştir. Rum lider Nikos Anastasiadis, Eylül 2022'de BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada iki bölgeyi federasyon modelinin kendileri için tek çözüm yolu olduğunu ve Türk tarafının sunduğu iki devletli modelin kendileri açısından kabul edilemez olduğunu beyan ederek GKRY'nin tutumunu tekrar etmiştir.³

Taraflar arasındaki derin görüş farklılıklarından ötürü Kıbrıs meselesinin çözümüne dair önceki yıllarda BM öncülüğünde gerçekleştirilen istikşafı görüşmeler 2022'de gerçekleşmemiştir. Bunun yerine KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ve GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis, BM Genel Sekreterinin Kıbrıs Özel Temsilcisi Colin Stewart tarafından düzenlenen etkinlikler vesilesiyle bir araya gelmiştir. Dolayısıyla 2022 boyunca Kıbrıs meselesinin çözümüne dair tarafları müzakere masasına itebilecek ve ortak noktada buluşturabilecek herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Rum tarafının çözümsüzlük ısrarına rağmen KKTC, Kıbrıs meselesinin halledilmesi yolunda iyi niyetini ortaya koyan tutumunu sürdürmüştür. Örneğin KKTC Cumhurbaşkanı Tatar Temmuz'da BM'ye iki devletli çözüm temelinde GKRY ile iş birliği yapmayı öngören iki farklı paket sunmuştur. Tatar'ın adadaki her iki topluma yarar sağlamak ve ortak sorunlara ortak çözümler bulmak için sırasıyla 1 ve 8 Temmuz'da sunduğu iş birliği paketlerinde şu öneriler yer almıştır:⁴

- Adanın etrafındaki hidrokarbon kaynakların birlikte araştırılması, çıkarılması, kullanılması ve uluslararası pazara sunulması
- Adada artan elektrik ihtiyacını karşılayabilmek için iki tarafın Türkiye üzerinden Avrupa Birliği (AB) interkoneksiyon sistemine dahil olması
- Yeşil enerjiye geçiş kapsamında güneş enerjisinden azami şekilde istifade edebilmek için adanın geneline ortak güneş enerjisi yatırımlarının yapılması
- Adada bulunan içilebilir su kaynaklarının birlikte kullanılması ve GKRY'nin

³ "President Anastasiades of Cyprus Makes Emotional Plea for Peace on the World Stage", Greek City Times, 24 Eylül 2022, <https://greekcitytimes.com/2022/09/24/president-anastasiades-cyp-rus-peace/>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁴ "KKTC'den Rum Kesimine Yeni İş Birliği Paketi Önerisi", Anadolu Ajansı, 1 Temmuz 2022; "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Rumlara İki Yeni İş Birliği Önerisi Daha Sundu", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2022.

talep etmesi halinde Türkiye'den KKTC'ye sağlanan iğme suyunun güneye aktartılması

- Adadaki mayınların birlikte temizlemesi
- Tarafların düzensiz göçle birlikte mücadele etmesi

BM, Türk tarafından gelen bu nerileri olumlu karŐılamıŐ ve enerji alanındaki iş birliğinin önemine dikkat çekmiştir.⁵ Buna karşın GKRY 13 Temmuz'da olumsuz geri bildirimde bulunarak Tatar'ın iş birliği önerilerinin tamamını reddetmiŐtir.⁶ GKRY böylece hem Kıbrıs meselesindeki çözümsüzlük politikasını sürdürmüŐ hem de tek taraflı çıkarlarda ısrarcı olduğunu ortaya koymuştur. Dahası GKRY yıl boyunca Türk tarafını kıŐkırtmaya yönelik adımlar atmıştır. Örneğin GKRY İçişleri Bakanlığı Ocak'ta terör rgt PYD'nin kendi sınırları içerisinde temsilcilik açmasına izin vermiştir.⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu, GKRY'nin terör rgt PKK ve uzantıları üzerinden yürüttüğü Türkiye karşıtı stratejiyi eleŐtirmiŐ ve bu durumu "DŐmanımın düŐmanı dostumdur" yaklaşımının sonucu olarak değerlendirmiştir.⁸

GKRY bununla yetinmemiŐ ve Haziran'da gerçekleştirdiği bir askeri tatbikata PKK elebaşı Abdullah calan'ın Kenya'da yakalanmadan önce kulandığı Rum pasaportunda ismi yer alan Lazaros Mavros'u davet etmiştir.⁹ GKRY ayrıca AĞustos'ta bir grup terör rgt yesinin Trodos bölgesinde PKK ve uzantılarına ait sözde bayrakları ve Türkiye aleyhinde hakarete varan pankartlar açmasına göz yummuŐtur.¹⁰ GKRY, PKK ve uzantılarına uzun yıllardır aktif destek vermekle birlikte örgütün bu tür eylemlerde bulunmasına göz yumarak hem adadaki toplumsal huzura zarar vermekte hem de Türk tarafını kıŐkırtmaktadır.

⁵ "BM: Kıbrıs'taki Doğal Kaynaklar Her İki Toplumca PaylaŐılmalı ve Enerji İŞ Birliği Yapılmalı", Anadolu Ajansı, 5 Temmuz 2022.

⁶ "Kıbrıs Rum Kesimi KKTC'nin İŞ Birliği nerilerine YanaŐmıyor", Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 2022.

⁷ "Playing with Fire: TRNC Blasts Greek Cyprus for Allowing YPG Office", *Daily Sabah*, 20 Ocak 2022.

⁸ "Türkiye'den Güney Kıbrıs'a PYD Tepkisi: Bedeli AĞır Olur, AteŐle Oynamasınlar", Euronews Türkçe, 20 Ocak 2022.

⁹ "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'dan Rum Yönetimi'ne Terör rgt PKK Tepkisi", Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2022.

¹⁰ "Güney Kıbrıs Rum Kesiminde Terör rgt PKK Propagandası", *Yeni Şafak*, 15 AĞustos 2022.

2022'de Kıbrıs meselesine dair öne çıkan bir başka mesele adada bulunan BM Barış Gücü'nün görev süresine ilişkin tartışmalar olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye ve KKTC kendi rızaları alınmadığı için BM'nin Kıbrıs Ada'sında barış gücü bulundurmasına karşı çıkmaktadır. Buna rağmen BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'taki barış gücünün görev süresini önce 31 Temmuz 2022'ye daha sonra 3 Ocak 2023'e kadar uzatma kararı almıştır.¹¹

Öte yandan KKTC'nin Türkiye dışındaki devletler tarafından tanınması ve uluslararası toplum nezdinde kabul edilen bir aktör haline gelmesi yolunda kritik bir gelişme yaşanmıştır. Kasım'da Özbekistan'da dokuzuncusu gerçekleşen TDT zirvesi öncesinde Türkiye'nin yürüttüğü lobi çalışmaları olumlu sonuç vermiş ve KKTC, TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edilmiştir.¹² Bu gelişmeyle birlikte KKTC, Macaristan ve Türkmenistan'ın ardından TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edilen üçüncü devlet olmuştur. TDT Genel Sekreteri Kubançbek Ömüraliyev, KKTC'nin teşkilata gözlemci üye olarak kabul edilmesiyle Türk devletlerinin birbirine daha da yakınlaştığını ve bu kararın tüm dünya için önemli olduğunu belirtmiştir.¹³ Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise "KKTC'nin TDT'ye gözlemci üye olması teşkilatımızın Akdeniz'e erişimini güçlendirdi" tespitinde bulunarak bu gelişmenin jeopolitik yönüne dikkat çekmiştir.¹⁴

KKTC'nin TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edilmesinin ardından GKRY'nin talebi neticesinde AB Dış İlişkiler Servisi, bu kararı Kıbrıs Türk kesiminin tanınmasına yönelik bir adım olarak niteleyerek kınamıştır.¹⁵ Ancak AB'nin sırf üyelik dayanışması adı altında GKRY'ye destek vermek için yaptığı bu açıklama teşkilat üyeleri nezdinde karşılık bulmamıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da AB'nin bu tür açıklama ve söylem-

¹¹ "KKTC Dışişlerinden Kıbrıs'taki Barış Gücünün Süresini Uzatma BM'ye Tepki", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2022; "BMGK, Kıbrıs'taki BM Misyonunun Görev Süresini Oy Birliğiyle 6 Ay Uzattı", Anadolu Ajansı, 28 Temmuz 2022.

¹² "KKTC, Türk Devletleri Teşkilatı'na Gözlemci Üye Oldu", TRT Haber, 11 Kasım 2022.

¹³ "TDT Genel Sekreteri Ömüraliyev: (KKTC'nin TDT'ye Gözlemci Üye Kabul Edilmesi) Dünyaya Çok Önemli Bir Mesaj Oldu", Anadolu Ajansı, 18 Kasım 2022.

¹⁴ "Çavuşoğlu: KKTC'nin TDT'ye Gözlemci Üye Olmasıyla Teşkilatımız Akdeniz'e Erişimini Güçlendirdi", Genç TV, 25 Kasım 2022, <https://www.kibrisgenc.tv/turkiye/cavusoglu-kktc-nin-tdt-ye-gozlemci-uye-olmasiyla-h106775.html>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2022).

¹⁵ "Cyprus: Statement of the Spokesperson on the Observer Status for Turkish Cypriot Secessionist Entity in Organisation of Turkic States", European Union External Service, 12 Kasım 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/cyprus-statement-spokesperson-observer-status-turkish-cypriot-secessionist-entity-organisation_en, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

lerini dikkate almadıklarını ve KKTC'nin tanınmasına yönelik çalışmalara hız vereceklerini ifade etmiştir.¹⁶ Dolayısıyla AB bu yaklaşımıyla 2004'te gerçekleşen Annan Referandumu'nda çözümden yana oy kullanan Kıbrıslı Türklerin iyi niyetini her seferinde hiçe sayarak taraflı ve hakkaniyetsiz politikasını ortaya koymaktadır.

KKTC'nin tanınması meselesiyle ilgili olarak önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Gambiya Cumhurbaşkanı Yardımcısı Badara Alieu Joof resmi ziyaret kapsamında Kasım sonunda Türkiye'ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile görüşmüştür. Joof bu görüşmelerin ardından KKTC'ye giderek Cumhurbaşkanı Tatar ile bir araya gelmiş ve Yakın Doğu Üniversitesi'nde öğrenim gören Gambiyalı öğrencilerle buluşmuŐtur. Gambiya ve KKTC'nin birbirlerini hukuken tanımamasından ötürü ziyaret gayriresmi düzeyde gerçekleşmiştir. Buna karşın Joof'un uluslararası toplumun olası tepkisine rağmen tüm riskleri göze alarak bu ziyareti gerçekleştirmesi ve Tatar'ı ülkesine davet etmesi,¹⁷ Gambiya'nın kısa zaman içerisinde KKTC'yi tanıyacağına yönelik beklentileri artırmıştır. Bu bağlamda ilerleyen süreçte KKTC'nin Gambiya ve/veya diğer devletler tarafından hukuken tanınması durumunda müstakil devlet kimliği diğer devletler tarafından da tescil edilmiş ve Rumların sıkı sıkıya bağlı olduğu federasyon modeli işlevini ciddi manada yitirmiş olacaktır.

Son olarak KKTC tarafından 8 Ekim 2020'de sadece yüzde 3,5'lik kısmı açılan "hayalet şehir" Maraş'ın kalan kısmının açılması yolundaki çalışmalar 2022 boyunca devam etmiştir. Bölgenin idari olarak bağlı olduğu Gazimağusa Belediyesi tarafından bölgedeki altyapı ve üstyapı çalışmalarında önemli mesafe katedilmiştir. KKTC Başbakanı Ünal Üstel Aralık'ta yaptığı açıklamada 2023'ün sonuna kadar Maraş'ın tamamen açılacağını belirterek konuyla ilgili somut bir takvim ortaya koymuştur.¹⁸

Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Türk tarafının uzun yıllardır izlediği pasif bekle-gör politikasının aksine proaktif bir yaklaŐımın ürünü olan bu açılışın devam etmesi, iki devletli çözüm modelinin tatbik edilmesi ve KKTC

¹⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu Kalleş Saldırının Failleri ve Arkasındaki Mahfiller Ortaya Çıkacaktır", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2022.

¹⁷ "Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, Gambiya Devlet Başkan Yardımcısı Joof'u Kabul Etti", *Kıbrıs Postası*, 18 Ocak 2023.

¹⁸ "Ünal Üstel: 2023'te Maraş'ın Tamamı Açılacaktır", *Gündem Kıbrıs*, 23 Aralık 2022.

ekonomisinin canlandırılması bakımından hiç şüphesiz önemlidir. Nitekim Maraş'ın açıldığı günden 25 Kasım 2022'ye kadar yaklaşık 1 milyon kişi tarafından ziyaret edilmesi bölgenin KKTC ekonomisi ve turizmi açısından büyük bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.¹⁹

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

2022 boyunca KKTC'de iç siyasete yoğun bir gündem hakim olmuştur. Ülkedeki siyasi kaosa son vermek için 23 Ocak'ta erken genel seçime gidilmiştir. Sonuçlara göre merkez sağın partisi Ulusal Birlik Partisi (UBP) yüzde 39,6 oyla 24 milletvekili çıkarmış ve seçimi ilk sırada tamamlamıştır. UBP'yi sırasıyla yüzde 31,9 oyla 18 milletvekili çıkaran Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP), yüzde 7,4 oyla 3 milletvekili çıkaran Demokrat Parti (DP), yüzde 6,6 oyla 3 milletvekili çıkaran Halkın Partisi (HP) ve yüzde 6,4 oyla 2 milletvekili çıkaran Yeniden Doğuş Partisi (YDP) takip etmiştir.²⁰ Bu sonuçlarla birlikte KKTC Meclisinde sağ partilerin hakim olduğu bir tablo ortaya çıkmıştır.

Erken seçimi müteakiben KKTC'de yıl boyunca iki farklı başbakan (Faiz Sucuoğlu ve Ünal Üstel) liderliğinde üç farklı UBP-DP-YDP koalisyon hükümeti tesis edilmiştir. İç siyasetteki istikrarsızlığa rağmen Türkiye-KKTC ilişkilerinin hükümetler üstü bir geleneğe dayanmasından ötürü 2022 boyunca ilişkileri derinden etkileyebilecek ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Bununla birlikte Türkiye-KKTC ilişkilerindeki olumlu atmosfer yıl boyunca yapılan karşılıklı ziyaretler ve çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen görüşmelerle devam etmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'nin 77. Genel Kurulu münasebetiyle Eylül'de New York'ta KKTC'li mevkidaşı Ersin Tatar ile Türkiye'nde basına kapalı bir toplantı gerçekleştirmiştir.²¹

Öte taraftan CTP'li milletvekili Doğuş Derya, KKTC Meclisinde yaptığı bir konuşmada Türkiye ve adadaki Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) hedef almıştır. Türk tarafının benimsediği iki devletli çözüm vizyonunu reddeden Derya, parti olarak iki bölgeyi federal yapıyı savun-

¹⁹ "KKTC'de Maraş Bölgesini Ziyaret Edenlerin Sayısı 1 Milyona Ulaştı", Anadolu Ajansı, 25 Kasım 2022.

²⁰ Hacı Mehmet Boyraz, "2022 KKTC Genel Seçim Sonuçları", *SETA Perspektif*, Sayı: 323, (Ocak 2022), s. 1.

²¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 22 Eylül 2022.

maya devam edeceklerini ifade etmiştir. Derya ayrıca Türkiye'nin KKT-C'nin uluslararası alanda bağımsız bir ülke olarak tanınması yönündeki çabalarını görmezden gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı temelsiz muhalefetle hedef almıştır.²²

Türkiye-KKTC ilişkileri 2022 boyunca siyasi ilişkilerle sınırlı kalmamıştır. İki ülkenin kendine has ilişki biçimini yansıtan bir durum olarak Türkiye'den KKTC'ye her yıl yapılan mali destek 2022'de de devam etmiştir. Bu çerçevede Türkiye ve KKTC Mayıs'ta 2022 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Türkiye anlaşma kapsamında KKTC'ye 2022 için 4 milyar 250 milyon lira kaynak ayırmıştır.²³ Kıbrıs meselesinden ötürü uluslararası ticarete doğrudan dahil olamayan ve ambargolara maruz kalan KKTC'ye yapılan bu mali destekler ülke ekonomisinin ayakta durması için kritik önemi haizdir.

Son olarak koronavirüs (Covid-19) salgını nedeniyle 2020 ve 2021'de gerileyen Türkiye-KKTC toplam ticaret hacmi 2022'de büyük artış göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) açıkladığı nihai verilerden derlenerek hazırlanan Tablo 1'e göre Türkiye-KKTC toplam ticaret hacmi 2022'de 2 milyar doları aşarak rekor olarak nitelendirilebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye'nin KKTC'ye yaptığı ihracat 1,2 milyar dolardan 2,1 milyar dolara yükselirken KKTC'den yaptığı ithalat ise 120 milyon dolardan 116 milyon dolara gerilemiştir. Ayrıca kritik bir gelişme olarak Türkiye'nin bir süredir izlediği yerli paralarla uluslararası ticaret yapma projesine KKTC de dahil olmuştur. 5 Aralık 2022'de başlayan uygulama vesilesiyle Türkiye-KKTC arasındaki ticarete para birimi olarak sadece Türk lirası (TL) kullanımına geçilmiştir.²⁴

²² "KKTC Milletvekili Doğuş Derya Atina'yı Değil Ankara'yı Hedef Aldı", TGRT Haber, 6 Ekim 2022.

²³ "KKTC Başbakanı Üstel, Türkiye'den Nakit Akışının Bugün Başlayacağını Duyurdu", Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2022.

²⁴ "Türkiye-KKTC Arasındaki İhracatta Türk Lirasının Kullanılmasına İlişkin Değerlendirme Hakkında", İstanbul Ticaret Odası, <https://www.ito.org.tr/tr/duyurular/detay/turkiye-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-arasindaki-ihracatta-turk-lirasinin-kullanilmasina-iliskin-degerlendirme-hakkinda>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).

TABLO 1. TÜRKİYE-KKTC TİCARET RAKAMLARI (2019-2022, DOLAR)

YILLAR	TÜRKİYE'NİN İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İTHALATI	TİCARET HACMİ
2019	1.298.165	62.465	1.360.630
2020	859.850	80.082	939.932
2021	1.238.381	120.566	1.358.947
2022	2.118.351	116.807	2.235.158

Kaynak: “Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak 2023”, TÜİK, 27 Şubat 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2023-49621>, (Erişim tarihi: 7 Mart 2023).

DOĞU AKDENİZ

Bir yandan Kıbrıs meselesinin diğer yandan bölgesel rekabetin sonucu olarak 2010’larda Türk dış politikasının öncelikli konu başlıkları arasına giren Doğu Akdeniz meselesi 2022’de de gündemdeki yerini korumuştur. ABD’nin henüz Ocak başında yaptığı duyuruyla EastMed projesinden desteğini çekme kararı alması, hiç şüphesiz yıl boyunca Doğu Akdeniz’e dair yaşanan en önemli gelişme olmuştur. ABD’nin Atina Büyükelçiliği 10 Ocak’ta yaptığı duyuruyla karara yönelik şu üç gerekçeyi sunmuştur: EastMed çevre dostu değildir, ticari açıdan canlılık oluşturma potansiyeli taşımamaktadır ve bölgede gereksiz gerilime yol açmaktadır.²⁵ Büyükelçilik Yunanistan’dan gelecek olası tepkilere karşı aynı açıklamasında ABD’nin Avrafrika (Euro-Africa) ara bağlantısı gibi Yunanistan ve Mısır’ı kapsayan elektrik iletim projelerini destekleyeceğini belirtmiştir.²⁶

Bilindiği üzere Doğu Akdeniz’deki doğal gazın GKRY, İsrail ve Yunanistan ortaklığında Avrupa’ya taşınmasını öngören EastMed projesi ABD’nin önceki Başkanı Donald Trump zamanında büyük bir ivme kazanmıştı. İsrail, Leviathan ve Tamar sahalarında keşfettiği doğal gazı bugüne kadar sadece Mısır ve Ürdün’e ihraç edebilmiştir.²⁷ Buna karşın bölgedeki rezervin Avrupa’ya transferi meselesine hem bu üç ülke hem de AB büyük önem atfetmiştir. Bu noktada EastMed

²⁵ “U.S. State Department Withdraws Support of EastMed Natural Gas Pipeline”, Keep Talking Greece, 9 Ocak 2022, <https://www.keeptalkinggreece.com/2022/01/09/eastmed-usa-withdraw-support>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

²⁶ “Statement on East Med Energy Cooperation”, U.S. Embassy & Consulate in Greece, 10 Ocak 2022, <https://gr.usembassy.gov/statement-on-east-med-energy-cooperation>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

²⁷ “İsrail, Mısır’a Doğal Gaz İhracatına Başladı”, Anadolu Ajansı, 15 Ocak 2020.

projesiyle Türkiye'nin devre dışı bırakıldığı bir boru hattının inşası planlanmıştır. Türkiye başından beri bu projenin teknik açıdan uygulanabilir olmadığını ve kendi topraklarının daha uygun bir güzergah olduğunu dile getirmiştir. GKRY ve Yunanistan ise EastMed'i Türkiye'nin güneyden çevrenmesi yolunda stratejik bir proje olarak kabul ettiği için Türkiye'yi bu projenin dışında bırakmaya çalışmıştır. GKRY-Yunanistan ikilisi Türkiye'nin İsrail ve Mısır ile ikili ilişkilerindeki krizleri de fırsata çevirerek Türkiye'ye karşı Doğu Akdeniz Gaz Forumu isimli yeni bir bölgesel örgütlenmeye öncülük etmiştir.²⁸

ABD'nin Doğu Akdeniz'deki siyasi dengeleri bir anda Türkiye'nin lehine çeviren EastMed kararı Yunanistan'da rahatsızlıklara yol açmıştır. Atina yönetimi Türkiye üzerindeki siyasi baskıyı azaltacağını savunarak ABD'nin bu kararına tepki göstermiştir. Burada bir değerlendirme yapmak gerekirse 1.900 kilometre uzunluğunda olması beklenen EastMed'in zaten Akdeniz ve Ege gibi jeolojik açıdan riskli iki deniz zemininde inşa edilmesinin uzun vadede teknik sorunlara yol açabileceği sıklıkla tartışılan bir konuydu. Hakeza ABD'nin yaptığı duyuruda işaret ettiği gibi EastMed projesi, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile birden çok ülke arasında gereksiz bir gerilime yol açmaktadır. Dolayısıyla GKRY ve Yunanistan'ın salt Türkiye düşmanlığı üzerinden kurguladığı çarpık dış politika anlayışının Washington'da daha fazla karşılık bulmadığı ve ABD'nin sahadaki gerçeklere göre hareket eden bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Türkiye'nin İsrail ve Mısır ile ikili ilişkilerini normalleştirme yolunda kararlı bir duruş sergilemesinin de ABD'nin bölgedeki gerilimi düşürme amacıyla verdiği kararda etkili olduğu iddia edilebilir. Mevcut dinamikler itibarıyla ABD'nin taraflar arasındaki gerilimi düşürme amacıyla ortaya koyduğu bu yeni yaklaşım Rum-Yunan ikilisinin hasmane politikasından vazgeçip Türk tarafının bölgedeki kaynakların hakça paylaşımını önceleyen anlayışıyla ne derecede örtüşeceği önümüzdeki süreçte somutluk kazanacaktır. Yine de ABD'nin bu kararı, Doğu Akdeniz'deki siyasi dengeleri Türk tarafının lehine değiştiren önemli bir gelişmedir.

Bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı konusunda Türkiye'nin karşısında konumlanan AB ise uyguladığı yaptırımları devam ettirme kararı almıştır. Bilindiği üzere AB, Doğu Akdeniz'deki arama ve sondaj faaliyetleri nedeniyle Kasım 2019'da Türkiye'ye yaptırım uygulanması yönünde karar almış

²⁸ Ferhat Kökyay, "East Mediterranean Gas Forum in the Perspective of Energy Security", *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, Cilt: 6, Sayı: 1, (2021), s. 224.

ve bunu tatbik etmek için Şubat 2020'de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın iki yöneticisini yaptırım listesine almıştı. AB Konseyi Türkiye'nin bölgedeki arama ve sondaj çalışmalarına devam etmesi nedeniyle GKRY'nin talebi üzerine 8 Kasım 2022'de aldığı kararla yaptırımları bir yıl (12 Kasım 2023'e kadar) daha uzatmıştır. Buna karşın Türkiye arama ve/ya sondaj gemilerini yıl boyunca Doğu Akdeniz'de çalıştırarak KKTC ile birlikte bölgede sahip olduğu haklardan hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla AB tarafından uygulanan düşük etkili yaptırımlar Türkiye'nin bölgede hidrokarbon kaynakları arama faaliyetlerine doğrudan engel oluşturmamakla birlikte Doğu Akdeniz'de iş birliği ve hakça paylaşım yönündeki çabaları engellemektedir.

ABD'nin EastMed projesinden desteğini çektiği ve Türkiye'nin bölgedeki arama ve sondaj faaliyetlerine azimle devam ettiği siyasi atmosferde AB'nin salt üyelik dayanışması altında yaptırımlar üzerinden Ankara'ya karşı menfi bir politika izlemesi, esasen birliğin stratejik vizyonsuzluğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte AB bu tür yaptırımlarla Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırarak stratejik bir risk almaktadır. Nitekim Lihtenştayn Prensi Michael'in Aralık 2022'de yayımladığı bir yazısında Türkiye'nin bölgedeki önemine dikkat çeken şu ifadeleri kullanması önem arz etmektedir:

Doğu Akdeniz'in en güçlü aktörü hiç şüphesiz Türkiye'dir. Batı, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de kendine ait stratejik çıkarları olduğunu reddediyor. Ancak bunu yaparken çok önemli bir müttefiki yabancılaştırma riskini alıyor.²⁹

Diğer yandan taraflar yıl boyunca çeşitli askeri tatbikatlara öncülük etmiştir. GKRY, Yunanistan, İtalya ve Fransa Ekim 2022'de Doğu Akdeniz'de EU-NOMIA 3-22 isimli bir hava tatbikatı düzenlemiştir.³⁰ Daha sonra GKRY ve Fransa ikili askeri iş birliği kapsamında Aralık'ta Doğu Akdeniz'de TALOS 2/22 isimli bir başka hava tatbikatı daha düzenlemiştir.³¹ Türkiye ise 11-21 Nisan 2022 arasında Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Ege'yi kapsayan Mavi Vatan 2022

²⁹ Prince Michael of Liechtenstein, "The Risks of Ignoring Turkey", Geopolitical Intelligence Service, 13 Aralık 2022, <https://www.gisreportsonline.com/tr/turkey-west>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2022).

³⁰ "Aeronautical Exercise Between Greece, Cyprus, France, and Italy Begins", Greek City Times, 4 Ekim 2022, <https://greekcitytimes.com/2022/10/04/aeronautical-exercise-between-greece-cyprus-france-and-italy-begins>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

³¹ "Air Defence Exercise TALOS 2/2022 Held with the Participation of Forces from the National Guard and French Rafale Aircraft", Cyprus News Agency, 10 Aralık 2022, <https://www.cna.org.cy/en/article/4273932/air-defence-exercise-talos-2-2022-held-with-the-participation-of-forces-from-the-national-guard-and-french-rafale-aircraft>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

tatbikatını gerçekleştirmiştir. İlgili tatbikata 122 gemi, 41 hava vasıtası ve 12 bin personel katılmıştır.³² Bu tatbikatın hemen ardından Türkiye 22-27 Mayıs arasında Doğu Akdeniz’de 17 ũlkeden 34 gözlemcinin katıldığı Kurtaran 2022 tatbikatını icra etmiştir.³³ Yunanistan’ın bu tatbikata gözlemci gönderen ũlkeler arasında yer alması dikkat çekmiştir.

SONUÇ

Kıbrıs ve Doğu Akdeniz meseleleri ile Türkiye-KKTC ilişkileri önceki yıllarda olduğu gibi 2022’de de Türkiye’nin dış politika ve güvenlik ajandasında önemli bir yer tutmuştur. Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Türk tarafının iki devletli çözüm, Rum-Yunan tarafının ise federasyon modelinden taviz vermemesi bu sorunun önümüzdeki yıllarda da gündemdeki yerini koruyacağına işaret etmektedir. Bununla birlikte Türkiye iki devletli çözüm modeli ekseninde KKTC’nin uluslararası camiada müstakil bir devlet olarak tanınması yolundaki girişimlerine hiç şüphesiz devam edecektir. Türkiye’nin yaptığı öneri neticesinde KKTC’nin Kasım 2022’de TDT’ye gözlemci üye olarak kabul edilmesi ve Gambiya Devlet Başkan Yardımcısı Joof’un KKTC’yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Tatar ile görüşmesi bu açıdan önemli gelişmelerdir. Önümüzdeki yıllarda da bu tür olumlu gelişmelerin devam etmesi ve KKTC’nin uluslararası toplum nezdindeki dolaylı tanınırlılığının artması beklenmektedir.

2022’nin ilk yarısında KKTC iç siyasetinde kaos yaşandığı halde Türkiye-KKTC ilişkilerinin hükümetler üstü bir mahiyete sahip olmasından ötürü ikili ilişkiler bu süreçten etkilenmemiştir. Tam tersine Türkiye-KKTC ilişkilerinde siyasi ve ticari açıdan ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye’nin girişimleri neticesinde KKTC’nin TDT’ye gözlemci üye olması, iki taraf arasındaki toplam ticaret hacminin bir önceki yıla kıyasla neredeyse iki kat artması ve Türkiye-KKTC arasındaki ticarete Aralık itibarıyla para birimi olarak sadece TL’ye geçilmesi 2022’de yaşanan en önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu açıdan zaman zaman Türkiye aleyhindeki çıklarıyla bilinen Mustafa Akıncı’nın ardından cumhurbaşkanı olarak göreve gelen Ersin Tatar ile bir-

³² “Mavi Vatan 2022 Tatbikatı Basın Duyurusu”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 6 Nisan 2022, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/mavi-vatan-2022-tatbikati-basin-duyurusu-642022>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

³³ “Kurtaran 2022 Tatbikatı Basın Duyurusu”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 18 Mayıs 2022, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/kurtaran-2022-tatbikati-basin-duyurusu-1852022>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2022).

likte Türkiye-KKTC ilişkilerindeki siyasi ve iktisadi iş birliğinin her geçen yıl derinleştiğini söylemek mümkündür.

Doğu Akdeniz meselesiyle ilgili olarak ise 2022'de ön plana çıkan kritik gelişme ABD'nin Ocak'ta yaptığı duyuruyla EastMed projesinden desteğini çekme kararı olmuştur. ABD'nin GKRY ve Yunanistan'ın öncülüğünü yaptığı ve AB ve İsrail gibi Türkiye'nin ikili ilişkilerde sorun yaşadığı aktörlerin parçası olduğu EastMed'den desteğini çekmesi tam manasıyla sürpriz bir gelişme olmuştur. En çok GKRY ve Yunanistan nezdinde rahatsızlık meydana getiren bu gelişmeyle Türk tarafı Doğu Akdeniz'deki siyasi denklemde önemli bir kazanım elde etmiştir. Bununla birlikte Türkiye Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynakların tespiti konusunda yıl boyunca çalışmalara devam etmiştir. 2022'de yaşananlar dikkate alındığında Türkiye'nin Doğu Akdeniz meselesiyle ilgili olarak masada ve sahadaki kararlı duruşunu önümüzdeki yıllarda da koruyacağı öngörülmektedir.

KRONOLOJİ

10 Ocak	ABD, EastMed projesinden desteğini çekme kararı aldı.
19 Ocak	GKRY, PYD'nin kendi sınırları içerisinde ofis açmasına onay verdi.
23 Ocak	KKTC'de gerçekleşen erken genel seçimi yüzde 39,6 oy alan UBP kazandı.
21 Şubat	UBP lideri Sucuoğlu başbakanlığında koalisyon hükümeti kuruldu.
11-21 Nisan	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de Mavi Vatan 2022 tatbikatı gerçekleştirildi.
13 Nisan	KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ve GKRY lideri Anastasiadis, BM genel sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi tarafından düzenlenen etkinlikte bir araya geldi.
14 Nisan	Türkiye ve KKTC arasında 2022 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Anlaşması imzalandı.
25 Nisan	UBP lideri Sucuoğlu başbakanlığında yeniden koalisyon hükümeti kuruldu.
12 Mayıs	UBP'nin yeni lideri Üstel başbakanlığında yeni koalisyon hükümeti kuruldu.
1 Haziran	KKTC Başbakanı Üstel, Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay ile görüştü.
13-17 Haziran	Türkiye ve KKTC, Gazimağusa açıklarında Gönyeli 2022 isimli bir arama kurtarma tatbikatı icra etti.

- 22-27 Mayıs Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin öncülüğünde 12 ülkeden 26 gözlemcinin katıldığı Kurtaran 2022 tatbikatı icra edildi.
- 1 Temmuz KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, BM'ye GKRY ile hidrokarbon, elektrik, yenilenebilir enerji ve temiz su konularında iş birliği önerileri içeren bir paket sundu.
- 8 Temmuz KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, BM'ye GKRY ile Kıbrıs Adası'nın mayınlardan temizlenmesi ve düzensiz göçle müşterek mücadele edilmesi için iş birliği paketi sundu.
- 13 Temmuz GKRY, KKTC'nin iş birliği önerilerini reddettiğini açıkladı.
- 10 Ağustos Türkiye'nin dördüncü sondaj gemisi Abdülhamid Han, Mersin'de düzenlenen törenle Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz sondajı için yola çıktı.
- 16 Eylül ABD, GKRY'ye uyguladığı silah ambargosunu tamamen kaldırma kararı aldı.
- 22 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, New York'ta KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ile görüştü.
- 3-6 Ekim Fransa, GKRY, İtalya ve Yunanistan Doğu Akdeniz'de EUNOMIA 3-22 isimli bir hava tatbikatı icra etti.
- 8 Kasım Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, KKTC'de temaslarda bulundu. AB Konseyi, Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye uyguladığı yaptırımları bir yıl uzattı.
- 11 Kasım KKTC, TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edildi.
- 28 Kasım Türkiye'nin yeni büyükelçi olarak KKTC'ye atadığı Metin Feyzioğlu, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'a güven mektubunu sunarak resmen göreve başladı.
- 30 Kasım Gambiya Devlet Başkan Yardımcısı Joof, Ankara'da temaslarda bulduktan sonra KKTC'ye gitti ve KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ile görüştü.
- 5 Aralık Türkiye-KKTC arasındaki ticarete para birimi olarak sadece TL'ye geçildi.
- 7 Aralık KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, GKRY lideri Anastasiadis ile bir araya geldi.
- 10 Aralık GKRY ve Fransa, Doğu Akdeniz'de TALOS 2/22 isimli bir hava tatbikatı icra etti.
- 25 Aralık KKTC'de gerçekteşen yerel seçim sonucunda en fazla belediyeyi CTP aldı.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2022

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

2000'lerin başından itibaren Türkiye'nin en istikrarlı ilişki kurduğu yakın coğrafyaların başında Balkanlar gelmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bölgede kuracağı yeni ilişki ağlarıyla önemli bir bölgesel oyuncu olma potansiyeli yakalayan Türkiye 1990'larda gerek savaşlar gerekse iç siyasi ve ekonomik sorunlar sebebiyle bölge ülkelerinin tamamıyla ilişkilerini geliştirme imkanını bulamamıştır. 2000'lere gelindiğinde bölgede savaşların sona ermesi ve ülkelerin Avrupa Birliği (AB) üyelik vizyonunu benimsemesi Balkanlarda uzun vadeli bir istikrar zemini oluşturarak Türkiye'ye yeni fırsatlar sunmuştur. Türkiye bu dönemde kaydettiği ekonomik büyüme ve siyasi istikrar sayesinde bölgede önemsenen bir aktör haline gelirken ikili ve çok taraflı iş birliğini merkeze alan dengeli yaklaşımıyla bölge ülkelerinin tamamıyla ilişkilerini her geçen gün ilerletmiştir. 2008'den itibaren küresel finansal kriz, Arap isyanları, göçmen krizi, koronavirüs (Covid-19) salgını ve son olarak 2022'de patlak

veren Rusya-Ukrayna savaşı gibi birçok gelişme, Türkiye ile Balkan ülkelerini barış ve istikrarın korunması zemininde daha da yakınlaştırmıştır. Balkan ülkeleri güvenlik, siyaset ve ekonomi alanlarında yaşadıkları zorlukların aşılmasında Türkiye ile iş birliğine önem verirken bölgeyi coğrafi, siyasi, ekonomik, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından “ayrılmaz bir parçası” olarak gören Ankara da bölgede barış ve refahın güçlendirilmesi yönünde politika izlemiştir.¹ Böylelikle Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler yıllar boyunca pozitif gündemini korumuştur.

Bu bölümde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında 2022 boyunca yaşanan önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler ele alınacak ve değerlendirilecektir.² İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinde önceki yıllarda kaydedilen olumlu ve istikrarlı trend 2022'de de devam etmiştir. Küresel ve bölgesel kırılganlığın arttığı 2022 üst düzey görüşmeler bakımından bir hayli yoğun geçerken bu görüşmelerin kayda değer bir kısmı devlet ve hükümet başkanları düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Karşılıklı temaslarda Türkiye ve Balkan ülkeleri barış, istikrar ve iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik ortak iradelerini vurgularken çeşitli alanlarda birçok ikili anlaşma imzalanmıştır.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

ARNAVUTLUK

2022'nin henüz başlarında Türkiye'den Balkan ülkelerine cumhurbaşkanı düzeyinde bir resmi ziyaret gerçekleştirildi. 17 Ocak'ta beraberindeki bakanlarla Arnavutluk'a giden Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2019'da meydana gelen iki depremde zarar gören Laçi kentinde Türkiye tarafından afetzedeler için yaptırılan konut ve iş yerlerinin teslim törenine katıldı. Erdoğan törende yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki dostluğun ve Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile yürütölen yakın iş birliğinin altını çizdi.³ Aynı gün Arnavutluk Meclisinde bir konuşma yapan Erdoğan, ardından Başbakan

¹ “Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

² Coğrafi olarak Balkanların bir parçası olduğu halde Ege ve Doğu Akdeniz'deki sorunlar sebebiyle Türkiye ile ilişkileri tamamen farklı bir düzlemde ilerleyen Yunanistan bu bölümde konu edilmemiştir.

³ Ferdi Türkten, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Deprem Konutlarının Açılışıyla Türkiye-Arnavutluk Dostluğunu Taçlandırıyoruz”, Anadolu Ajansı, 17 Ocak 2022.

Rama ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından düzenlenen törende iki ülke arasında kolluk eğitimi, diplomatik protokol, kültür ve sanat, gençlik ve spor, afet ve acil durum yönetimi, devlet arşivleri ve habercilik alanlarında iş birliği protokolleri ve mutabakat zabıtları imzalandı.⁴

Yıl içerisinde çeşitli etkinliklere katılmak üzere dört kez Türkiye'ye gelen Arnavutluk Başbakanı Rama, her ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.⁵ Arnavutluk Avrupa ve Dışişleri Bakanı Olta Xhaçka da 1 Kasım'da Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.⁶ İki ülke yetkilileri arasında geçen görüşmelerde ekonomik ilişkiler öne çıkarken Türkiye Arnavutluk'a sürekli olarak Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile mücadele çağrısında bulundu. Arnavutluk makamlarının Eylül'de aldığı kararlarla ülkede uzun yıllardır faaliyet gösteren Mehmet Akif Koleji'nin ve FETÖ ile bağlantılı diğer bazı eğitim kuruluşlarının faaliyetleri durduruldu.⁷

BOSNA HERSEK

Cumhurbaşkanı Erdoğan Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Boşnak üyesi Şefik Džaferović ve Sırp üyesi Milorad Dodik ile bir araya geldi.⁸ 25 Nisan'da Bosna Hersek'e giden TBMM Mustafa Şentop çeşitli temaslarda bulundu.⁹ 11 Mayıs'ta 11. Saraybosna İş Forumu'nda bir konuşma yapan Ticaret Bakanı Mehmet Muş, sonrasında devlet ve federasyon düzeyindeki bakanlarla

⁴ Mümin Altaş ve Ferdi Türkten, "Türkiye ile Arnavutluk arasında 7 İş Birliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 17 Ocak 2022.

⁵ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 11 Mart 2022; Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 10 Ağustos 2022; Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2022; Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2022.

⁶ Mehmet Şah Yılmaz, "Arnavutluk Dışişleri Bakanı Xhaçka: Zor Anlarımızda Türkiye'nin Desteğinden Ötürü Minnettarız", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2022.

⁷ Fatjon Cuka, "Arnavutluk'ta FETÖ İltisaklı Ana Okulu ve Kolej Kapatıldı", Anadolu Ajansı, 22 Eylül 2022.

⁸ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Üyeleriyle Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 12 Mart 2022.

⁹ "TBMM Başkanı Şentop Bosna Hersek'te Temaslarını Sürdürüyor", TRT Haber, 27 Nisan 2022.

bir araya geldi.¹⁰ DıŐıŐleri Bakanı ÇavuŐoĐlu, 14 Haziran'da İstanbul'a gelen Bosna Hersek BaŐkanlık Konseyi üyesi Dodik ile Bosna Hersek'in siyasi gündemi ve ikili ekonomik iliŐkilerle ilgili görüŐtü.¹¹ Balkanlara yaptıĐı kapsamlı tur çerçevesinde 17 Haziran'da Saraybosna'ya giden ÇavuŐoĐlu, ziyaretinin ilk gününde Bosna Hersek İŐlam BirliĐi BaŐkanı Husein Kavazović ve Bosna Hersek Yüksek Temsilcisi Christian Schmidt ile görüŐmeler yaptı. ÇavuŐoĐlu ertesi gün BaŐkanlık Konseyinin iki üyesi Džaferović ve Źeljko KomŐić'in yanı sıra mevkidaŐı Bisera Turković ile de görüŐtü. Ziyaret sırasında iki ũlke arasındaki diplomatik uygulamalara dair iki anlaŐma imzalandı.¹²

6 Eylöl'de geniş bir heyetle ũç ũlkeyi kapsayan Balkanlar gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan, ilk olarak Bosna Hersek'i ziyaret etti. Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri ile bir araya gelen Erdoğan, görüşmenin ardından Türkiye ile Bosna Hersek arasında kimlikle seyahat edilmesi için çalışmaların baŐlatıldıĐını ve inşaatı devam etmekte olan Belgrad-Saraybosna otoyoluyla ilgili mali pürüzlerin giderileceğini açıkladı. Toplantıda ayrıca iki ũlke arasında Savunma Sanayiinde Gizlilik Dereceli Bilgilerin Karşılıklı Korunması ve Mübadelesine İlişkin Anlaşma imzalandı. Ziyareti sırasında Bosna Hersek Meclisinde temaslarda bulunan Erdoğan, Bosna Hersek İŐlam Birliği ve Bosna Hersek-Türkiye İŞ Forumu'nda birer konuşma yaptı.¹³ 20 Eylöl'de 2. Göç Diyalogu Toplantısı'na katılmak üzere Saraybosna'da bulunan İçişleri Bakanı

¹⁰ "Ticaret Bakanı Muş, 11'incisi Düzenlenen 'Saraybosna İŞ Forumu'nun AçıŐında KonuŐtu", T.C. Ticaret Bakanlığı, 11 Mayıs 2022, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-mus-11-inci-si-duzenlenen-saraybosna-is-forumunun-acilisinda-kon>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

¹¹ "Dodik, Çavuşoğlu ile Görüşmek için İstanbul'da", Balkan News, 14 Haziran 2022, <https://www.balkannews.com.tr/gundem/dodik-cavusoglu-ile-gorusmek-icin-istanbulda-h3391.html>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); "Dodik Met with Turkish Foreign Minister Mevlut Cavusoglu", Sarajevo Times, 14 Haziran 2022, <https://sarajevotimes.com/dodik-met-with-turkish-foreign-minister-mevlut-cavusoglu>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

¹² "Sayın Bakanımızın Bosna-Hersek'i Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 17-18 Haziran 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bosna-hersek-i-ziyareti--17-18-haziran-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); Muhammet Tarhan, vd., "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Bosna Hersek'te Yeni Bir İhtilafa İzin Veremeyiz", Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2022.

¹³ Filiz Kınık Öz vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kimlik Kartlarıyla Bosna Hersek-Türkiye Arasındaki GidiŐ GeliŐleri Yapabilme Kararını Verdik", Anadolu Ajansı, 6 Eylöl 2022; Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek İŐlam Birliğini Ziyaretinde KonuŐtu: Bir Olacağız, İri Olacağız, Kardeş Olacağız", Anadolu Ajansı, 6 Eylöl 2022; Elif Küçük vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bosna Hersek ile Ticaret Hacmimiz Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde 15 Oranında Arttı", Anadolu Ajansı, 6 Eylöl 2022.

Süleyman Soylu ile mevkidaşı Selmo Cikotić tarafından Türkiye-Bosna Hersek arasında Güvenlik İş Birliği Anlaşması imzalandı.¹⁴

BULGARISTAN

Bulgaristan'da hükümet sorunları yaşanması ve 2 Ekim'de düzenlenen erken seçim sonrasında da hükümetin kurulamamasına rağmen iki ülke arasında yıl içerisinde birçok üst düzey görüşme gerçekleştirildi. Mart'ta Antalya Diploması Forumu için Türkiye'ye gelen Bulgaristan Başbakanı Kiril Petkov, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.¹⁵ 21 Eylül'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Bulgaristan Dışişleri Bakanı Nikolay Milkov ile New York'ta bir araya gelerek ulaştırma ve enerji konularını değerlendirdi.¹⁶ 6 Ekim'de Prag'da bulunduğu sırada Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev ile baş başa görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan,¹⁷ Bulgar mevkidaşının 9 Aralık'ta Türkiye'ye yaptığı çalışma ziyaretinde kendisini yeniden kabul etti.¹⁸ Bulgaristan'da meclis başkanı görevine seçilen ilk Türk kökenli siyasetçi olan Vejdi Raşidov, ilk resmi yurt dışı temaslarını 19-20 Aralık arasında Türkiye'de gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve TBMM Başkanı Şentop ile görüşmelerde bulundu.¹⁹

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sınır geçişlerinde yıllardır süregelen aşırı yoğunluğun çözüme kavuşturulması için Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu, Bulgar yetkililerle birçok temasta bulundu. Şubat'ta imzalanan protokolle geçiş belgesi kotaları artırılırken Bulgaristan tarafından sürücülerden alınan dezenfeksiyon ücretinin kaldırılması konusunda mutabakata

¹⁴ "Bakanımız Sn. Soylu ile Bosna Hersek Güvenlik Bakanı Sn. Cikotić Tarafından, Türkiye-Bosna Hersek Arasında Güvenlik İş Birliği Anlaşması İmzalandı", T.C. İçişleri Bakanlığı, 20 Eylül 2022, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soylu-ile-bosna-hersek-guvenlik-bakani-sn-cikoti-tarafindan-turkiye-bosna-hersek-arasinda-guvenlik-is-birligi-anlasmasi-izmalandi>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

¹⁵ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bulgaristan Başbakanı Petkov'u Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 12 Mart 2022.

¹⁶ Merve Aydoğan, "Turkish Foreign Minister Meets Montenegrin, Bulgarian Counterparts in New York", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2022.

¹⁷ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Prag'da Bulgaristan Cumhurbaşkanı Radev ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 6 Ekim 2022.

¹⁸ Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Radev ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2022.

¹⁹ Gazi Nogay, "TBMM Başkanı Şentop, Bulgaristan Meclis Başkanı Raşidov ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2022; Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bulgaristan Ulusal Meclisi Başkanı Raşidov ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2022.

varıldığı açıkladı.²⁰ İki ÷lke arasında sınır güvenliği, düzensiz göç, terörizm ve organize suçlarla mücadele gibi alanlarda ortak mekanizma kurularak ilgili konuların her altı ayda bir içişleri bakanları düzeyinde görüşülmesine başlandı. Buna göre 7 Haziran'da İçişleri Bakanı Soylu Sofya'da mevkidaşı Boyko RaŐkov ile bir araya gelirken²¹ 18 Aralık'ta Bulgaristan İçişleri Bakanı İvan Demerciev İstanbul'da Soylu tarafından kabul edildi.²²

HIRVATİSTAN

DıŐiŐleri Bakanı Çavuşoğlu 16 Haziran'da Hırvatistan Cumhurbaşkanı Zoran Milanović ile Ohri'de yaptığı görüŐmenin ardından ertesi gün Hırvatistan'a geçerek burada Başbakan Andrej Plenković ve DıŐiŐleri Bakanı Goran Grlić-Radman ile ayrı ayrı görüŐtü. GörüŐmelerde ikili iliŐkilerin yanı sıra uluslararası güvenlik ve enerji meseleleri ele alındı.²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Balkanlara gerçekleŐtirdiđi ziyaret turu kapsamında 8 Eylül'de Hırvatistan'a gitti. Erdoğan ile Hırvat mevkidaŐı Milanović arasındaki görüŐmenin ardından iki ÷lke arasında Kamu Huzuru ve Düzeninin Sağlanmasına İliŐkin Mutabakat Muhtırası, Afet ve Acil Durum Yönetimi Alanında İŐ Birliđine İliŐkin Mutabakat Zaptı ve Devlet ArŐivleri İŐ Birliđi Protokolü imzalandı.²⁴ Ziyareti sırasında

²⁰ "Ulaştırma Bakanı Karaismailoğlu: Sınır Kapılarında Kapasitenin Artırılması için Bulgaristan ile Mutabık Kaldık", T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 17 Şubat 2022, <https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-bakani-karaismailoglu-sinir-kapilarinda-kapasitenin-artirilmesi-icin-bulgaristan-ile-mutabik-kaldik>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); Merve Özlem Çakır, "Bakan Karaismailoğlu: Bulgaristan ile Geçiş Belgesi Kotalarında Önemli Artış Sağladığ", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2022; Salih Baran ve Hakan Mehmet Şahin, "Bakan Karaismailoğlu Uluslararası TaŐımacılıđın Hızlandırılması için Bulgar Makamlarıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2022.

²¹ "İçişleri Bakanı Soylu: Bulgaristan'la Yeni Bir Sınır Kapısı Kurulacak", NTV, 7 Haziran 2022.

²² Kübra Kara, "İçişleri Bakanı Soylu, Bulgaristan İçişleri Bakanı Demerdzhiev ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2022.

²³ "Sayın Bakanımızın Sırbistan ve Kuzey Makedonya'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Haziran 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-sirbistan-ve-kuzey-makedonya-yi-ziyareti--16-haziran-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); "Croatia and Turkey Continue to Strengthen Bilateral Relations, to Which Large Trade Exchanges Contribute", Hırvatistan Dışişleri ve Avrupa İŞleri Bakanlığı, 17 Haziran 2022, <https://mvep.gov.hr/press-22794/croatia-and-turkey-continue-to-strengthen-bilateral-relations-to-which-large-trade-exchanges-contribute/248205>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); "Hrvatska i Turska Nastavljaju Jaçati Politiçke i Gospodarske Odnose (Hırvatistan ve Türkiye Siyasi ve Ekonomik İliŐkelerini Güçlendirmeyi Sürdürüyor)", Hırvatistan Hükümeti, 17 Haziran 2022, <https://vlada.gov.hr/vijesti/hrvatska-i-turska-nastavljaju-jacati-politiceke-i-gospodarske-odnose/35617>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

²⁴ Sefa Mutlu, "Türkiye ile Hırvatistan Arasında 3 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2022.

Başbakan Plenković ile de görüşen Erdoğan,²⁵ Türkiye-Hırvatistan İş Forumu'nda bir konuşma yaptı.²⁶ 12 Ekim'de Milli Savunma Bakanı Akar Hırvat mevkidaşı Mario Banožić ile güvenlik ve savunma sanayii konularında görüş alışverişinde bulundu.²⁷ 25 Ekim'de Kırım Platformu toplantısında konuşma yapmak için Zagreb'e giden TBMM Başkanı Mustafa Şentop, burada Hırvatistan Meclis Başkanı Gordan Jandroković ile bir araya geldi.²⁸

KARADAĞ

Türkiye ile Karadağ arasındaki dostane ilişkiler 2022'de de devam etmekle beraber üst düzey temaslar önceki yıllara nazaran daha sınırlı kaldı. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, 11 Mart'ta Antalya Diploması Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Karadağ Başbakan Yardımcısı Dritan Abazović ve Dışişleri Bakanı Đorđe Radulović ile ayrı ayrı bir araya geldi.²⁹ Çavuşoğlu ayrıca 16 Haziran'da Karadağ Başbakan Yardımcısı, Sermaye Yatırımları Bakanı ve Boşnak Partisi Başkanı Ervin Ibrahimović ile Ohri'de,³⁰ 2 Eylül'de Karadağ Başbakanı Abazović ile Belgrad'da,³¹ 21 Eylül'de Karadağlı mevkidaşı Ranko Krivokapić ile de New York'ta birer görüşme yaptı.³² Cumhurbaşkanı Erdoğan, 29 Mayıs'ta Karadağ Cumhurbaşkanı Milo Đukanović ile bir telefon görüşmesi yaparak

²⁵ Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Başbakanı Plenković'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2022.

²⁶ Elif Küçük vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İnsansız Hava Araçları Teknolojilerinde Dünyanın En Başarılı 3 Ülkesinden Biriyiz", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2022.

²⁷ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar, Savunma Bakanları Toplantısı için NATO Karargahı'nda", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2022.

²⁸ Aynur Ekiz, "TBMM Başkanı Şentop, Hırvatistan Meclis Başkanı Jandrokovic ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2022.

²⁹ "Abazović Meets with Cavusoglu: EU Enlargement Process Must Remain Alive", Karadağ Hükümeti, 11 Mart 2022, <https://www.gov.me/en/article/abazovic-meets-with-cavusoglu-eu-enlargement-process-must-remain-alive>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); Hatice Özdemir Tosun, "Çavuşoğlu, NATO Genel Sekreteri Stoltenberg ile Karadağ ve Kuzey Makedonyalı Mevkidaşlarıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 11 Mart 2022.

³⁰ "Sayın Bakanımızın Sırbistan ve Kuzey Makedonya'yı Ziyareti".

³¹ Behlül Çetinkaya, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Açık Balkan Girişimi'nin Belgrad Zirvesi'ndeki Temasları", Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2022.

³² Dildar Baykan Atalay, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun New York Diplomasisi Sürüyor", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2022.

uluslararası gelişmeleri ve ikili ilişkileri değerlendirdi.³³ Haziran'da 25. Avrasya Ekonomi Zirvesi'nde konuşma yapmak üzere Türkiye'ye gelen Đukanović³⁴ 30 Aralık'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bařta Rusya-Ukrayna savaşı olmak üzere uluslararası gündemin yanı sıra altyapı, enerji ve ulaşım gibi alanlarda geliştirilen projelerin değerlendirildiği ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan, KaradaĐ'ın AB üyeliğine Türkiye'nin desteğini vurguladı.³⁵

KOSOVA

7 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Kosova Bölgesel Kalkınma Bakanı ve Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Genel Başkanı Fikrim Damka, Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından kabul edildi.³⁶ Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu, 26 şubat'ta İstanbul'da iş çevreleriyle temaslarının ardından 1 Mart'ta resmi bir ziyaret için Ankara'ya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Osmani-Sadriu arasındaki görüşmede başta Ukrayna'da patlak veren savaş olmak üzere uluslararası gelişmeler ve ikili iş birliği konuları ele alındı. Görüşmenin ardından düzenlenen törende Ormancılık Alanında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması ve Dışışleri Bakanlıkları Arası Protokol Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalandı.³⁷ Mayıs'ta Kosova Savunma Bakanı Armend Mehaj'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında iki ülke arasında savunma sanayii alanında iş birliği anlaşması imzalandı.³⁸ Balkanlar turunun son günü olan 19 Haziran'da Kosova'yı ziyaret eden Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu burada üst düzey temaslarda bulundu. Ziyaret esnasında iki ülke arasında uçuşların artırılmasını öngören Sivil Havacılık Mutabakat Zaptı

³³ “Đukanović i Erdogan Razgovarali o Ddeřavanjima u Evropi, Stanju na Balkanu (Đukanović ve Erdoğan Avrupa'daki Olayları ve Balkanların Durumunu Görüştü)”, Anadolu Ajansı, 29 Mayıs 2022.

³⁴ Saadet Firdevs Aparı ve Lejla Biogradlija, “Karadağ Cumhurbaşkanı Djukanovic, 25. Avrasya Ekonomik Zirvesi'nde Konuştu: Ukrayna'daki Krizin Ekonomik Sonuçları Ciddi”, Anadolu Ajansı, 8 Haziran 2022.

³⁵ Zeynep Rakipoğlu vd., “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karadağ'ın AB'ye Tam Üye Olmasını Destekliyoruz”, Anadolu Ajansı, 30 Aralık 2022.

³⁶ “Bakan Çavuşoğlu Kosova Bölgesel Kalkınma Bakanı Damka ile Görüştü”, TRT Haber, 7 Ocak 2022.

³⁷ Enes Kaplan ve Zafer Fatih Beyaz, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Hem Rusya'ya Hem Ukrayna'ya Çağırımız Bir An Önce Ateşler Kesilsin”, Anadolu Ajansı, 1 Mart 2022.

³⁸ “Kosova-Türkiye Savunma Alanında İş Birliği Somutlaştırıyor”, Kosova Haber, <https://www.kosovahaber.net/m/?page=2,9,72588>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

imzalandı.³⁹ Çavuşoğlu, Kosova Dışişleri Bakanı Donika Gërvalla-Schwarz ile 29 Ağustos'ta Slovenya'da yeniden bir araya geldi.⁴⁰

KUZEY MAKEDONYA

2022'de Kuzey Makedonya ile de bir dizi üst düzey temas gerçekleştirildi. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, 16 Şubat'ta NATO Savunma Bakanları Toplantısı için bulunduğu Brüksel'de Kuzey Makedonya Savunma Bakanı Slavjanka Petrovska ile bir araya geldi.⁴¹ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Kuzey Makedonyalı mevkidaşı Bujar Osmani'yi Mart'ta Antalya'da, Haziran'da Ankara'da kabul etti. Görüşmelerde bölgesel gelişmelerin yanı sıra ekonomi, enerji ve savunma alanlarındaki iş birliği konuları öne çıktı.⁴² 27 Nisan'da TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Üsküp'teki temasları kapsamında Kuzey Makedonya Başbakanı Dimitar Kovaçevski ile bir araya geldi.⁴³ Başbakan Kovaçevski, 13 Haziran'da İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.⁴⁴ Balkanlar turu çerçevesinde 16 Haziran'da Kuzey Makedonya'nın Ohri kentine giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Makedonya Türk toplumu temsilcileriyle görüştü ve Prespa Diyalog Forumu'na katıldı.⁴⁵ 2007'den beri Kuzey Makedonya Türkleri tarafından kutlanan 21 Aralık Türkçe Eğitim Bayramı vesilesiyle ülkeye giden TBMM Başkanı Şentop, ziyareti sırasında Başbakan

³⁹ Agim Sulaj ve Dzihat Aliju, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Kosova Cumhurbaşkanı Osmani ve Başbakan Kurti ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 19 Haziran 2022.

⁴⁰ "Bakan Çavuşoğlu'ndan Diplomasi Trafiği", *Hürriyet*, 29 Ağustos 2022.

⁴¹ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar NATO Karargahı'nda", Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2022.

⁴² Husamedin Gina, "Osmani: Çavuşoğlu na Lavdëroi për Trajtimin e Mirë të Shtetit Ndaj Kompanive Turke (Osmani: Çavuşoğlu Devletin Türk Şirketlerine İyi Muamelede Bulunmasını Övgüyle Karşılıdı)", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2022; Behlül Çetinkaya ve Mustafa Deveci, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Yunanistan İhlalden Vazgeçmezse Adaların Egemenliği Tartışılır", Anadolu Ajansı, 7 Haziran 2022.

⁴³ "K. Makedonya Başbakanı Kovaçevski'den Türkiye'ye Teşekkür", Balkan News, 28 Nisan 2022, <https://www.balkannews.com.tr/kuzey-makedonya/k-makedonya-basbakani-kovacevskiden-turkiyeye-tesekkur-h3015.html>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

⁴⁴ Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuzey Makedonya Başbakanı Kovaçevski'yi Kabul Etti", 13 Haziran 2022.

⁴⁵ "Prespa Diyalog Forumu'nun Logosunda Türkiye Haritasına Yer Verilmedi: Bakan Çavuşoğlu Uyardı Sorumlular Düzeltti", *Yeni Şafak*, 17 Haziran 2022.

Kovaçevski ve Meclis Başkanı Talat Caferi gibi üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptı.⁴⁶

ROMANYA

Milli Savunma Bakanı Akar 16 Şubat'ta Romanya Savunma Bakanı Vasile Dîncu ile Brüksel'de bir araya gelerek bölgesel güvenlik ve savunma iş birliği konularını ele aldı.⁴⁷ 31 Mart'ta 27. Dönem Türkiye-Romanya Karma Ekonomik Komisyonuna katılmak üzere Türkiye'ye gelen Romanya Başbakan Yardımcısı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Sorin-Mihai Grindeanu, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay tarafından kabul edildi. Toplantıda sanayi, ticaret, yatırımlar, enerji, ulaştırma ve turizm gibi alanlarda iş birliğinin derinleştirilmesine yönelik 82 maddelik bir eylem planı üzerinde anlaşıldı. Ayrıca iki ülke arasında Kültürel Diplomasi Alanında Gerçekleştirilecek Projelerin Finansmanı Hakkında Anlaşma, Afet ve Acil Durum Alanında İş Birliği Niyet Beyanı ve daha önce imzalanan Sosyal Güvenlik Anlaşmasının Uygulanmasına Yönelik İdari Anlaşma imzalandı.⁴⁸ 27 Mayıs'ta Türkiye-Romanya-Polonya Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı'na katılmak için İstanbul'a gelen Romanya Dışişleri Bakanı Bogdan Aurescu Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından ayrı ayrı kabul edilirken iki ülke arasında Diplomatik Arşiv İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalandı.⁴⁹ 2 Haziran'da Romanya'ya giden Milli Savunma Bakanı Akar ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Güler, başta Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis olmak üzere üst düzey yetkililerle bir araya geldi.⁵⁰ Dışişleri Bakanı Aurescu'nun 6 Aralık'ta Ankara'ya gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında ise Türkiye ile Romanya ara-

⁴⁶ Dzhah Aliju, "TBMM Başkanı Şentop, Kuzey Makedonya Başbakanı Kovaçevski ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2022; Dzhah Aliju, "TBMM Başkanı Şentop, Kuzey Makedonyalı Mevki- daşı Caferi ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2022.

⁴⁷ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar NATO Karargahı'nda", Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2022.

⁴⁸ Abdullah Yasin Güler, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Türkiye-Romanya Ticaret Hacmi Hedefini 15 Milyar Dolara Yükselttik", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2022.

⁴⁹ Berk Özkan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Polonya ve Romanya Dışişleri Bakanlarını Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 27 Mayıs 2022; Mehmet Şah Yılmaz, "Dışişleri Bakan Çavuşoğlu, Rumen ve Polonyalı Mevkidaşlarıyla Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 27 Mayıs 2022.

⁵⁰ Sarp Özer, "Bakan Akar, Romanya Cumhurbaşkanı Iohannis ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2022.

sında kurulması planlanan yüksek düzeyli stratejik ortaklığın metni üzerinde mutabakata varıldı.⁵¹

SIRBİSTAN

2022'de Türkiye-Sırbistan ilişkileri birçok önemli görüşmeye sahne oldu. 18 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Aynı gün iki ülke kabineleri arasında gerçekleştirilen Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin üçüncü toplantısının ardından Eğitim Alanında İş Birliği Anlaşması, Turizm Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, Kültür Varlıkları Alanında İş Birliğine Yönelik Çerçeve Anlaşması ve Sinematografik Ortak Yapım Anlaşması imzalandı.⁵² 22 Mart'ta Ankara'ya gelen Sırbistan Yenilik ve Teknolojiden Sorumlu Bakanı Nenad Popović, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank tarafından ağırlandı.⁵³ 16 Haziran'da resmi bir ziyaret için Sırbistan'a giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada başta Cumhurbaşkanı Vučić olmak üzere üst düzey yetkililerle bir araya geldi. İki ekonomik ilişkiler ve Rusya-Ukrayna savaşına bağlı konuların öne çıktığı görüşmelerin ardından Türkiye ile Sırbistan arasında Kültür Varlıklarının Yasa Dışı Trafikiyle Mücadele Anlaşması imzalandı.⁵⁴ Çavuşoğlu, 2 Eylül'de Açık Balkan Girişimi Zirvesine katılmak üzere gittiği Belgrad'da Sırp mevkidaşı Nikola Selaković ile yeniden bir araya geldi.⁵⁵

6 Eylül'de Balkanlar turunun ikinci durağı olan Sırbistan'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, ertesi gün mevkidaşı Vučić ile bir araya geldi. Görüşmelerin ardından Vizelerin Kaldırılmasına Dair Anlaşmada Değişiklik Yapılmasına İlişkin 1 Numaralı Protokol imzalanarak Türkiye ile Sırbistan arasında kimlikle seyahatin önü açıldı. İki ülke arasında ayrıca Yatırımların

⁵¹ Mustafa Devci ve Mehmet Şah Yılmaz, "Romanya Dışişleri Bakanı Aurescu: Tahlil Koridoru Anlaşması Türkiye'nin Çabaları Sayesinde Oldu", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2022.

⁵² Mehmet Tosun, vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bosna Hersek'teki Krizin Aşılması için Uluslararası Camia Birlikte Hareket Etmeli", Anadolu Ajansı, 18 Ocak 2022.

⁵³ Merve Özlem Çakır, "Sanayi ve Teknoloji Bakanı Varank, Sırbistanlı Mevkidaşı Popović ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 22 Mart 2022.

⁵⁴ Lejla Biogradlija ve Ahmet Nurduhan, "Bakan Çavuşoğlu: Sırbistan ile İlişkilerimizi Daha da Geliştirme Konusunda Kararlılığımız Tamdır", Anadolu Ajansı, 16 Haziran 2022.

⁵⁵ "Sayın Bakanımızın Açık Balkan Girişimi Zirvesi'ne Katılmak Üzere Sırbistan'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Eylül 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-acik-balkan-girisimi-zirvesi-ne-katilmak-uzere-sirbistan-i-ziyareti--2-eylul-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, Teknolojilerde Yenilik Alanında İşbirliği Anlaşması, Orman Yangınları ile Mücadele Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı, Medya ve İletişim Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, Dijital Devlet Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı ve Devlet Radyo-Televizyon Kurumları Arası İşbirliği Protokolü imzalandı.⁵⁶ Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Sırbistan İş Forumu'nda bir konuşma yaptı.⁵⁷ 8 Aralık'ta Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Genel Kuruluna katılmak üzere Belgrad'a giden TBMM Başkanı Şentop, Cumhurbaşkanı Vučić, Meclis Başkanı Vladimir Orlić, Başbakan Ana Brnabić ve Dışişleri Bakanı Dışişleri Bakanı Ivica Dačić tarafından ayrı ayrı kabul edildi.⁵⁸ 2021'de Novi Pazar (Yeni Pazar) kentinde açılan başkonsolosluk ardından Türkiye'nin Sırbistan'ın Niş kentindeki konsolosluk bürosu 31 Ağustos 2022'de faaliyetlerine başladı.

SLOVENYA

Mart'ta Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Slovenya Cumhurbaşkanı Borut Pahor, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.⁵⁹ 10 Ağustos'ta resmi ziyaret için yeniden Türkiye'ye gelen Pahor, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Ankara'da kabul edildi. İkili ve bölgesel konuların değerlendirildiği görüşmenin ardından iki hükümet arasında Bilim ve Teknoloji İşbirliği Anlaşması imzalandı.⁶⁰ 17. Bled Stratejik Forumu'nda konuşma yapmak üzere 29 Ağustos'ta Slovenya'ya giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Slovenyalı mevkidaşı Tanja Fajon ile bir görüşme yaptı.⁶¹

⁵⁶ Kaan Bozdoğan, "Türkiye ile Sırbistan Arasında 7 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2022.

⁵⁷ Elif Küçük vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Sırbistan) Kimlikle Seyahat Protokolü İlişkilerimizi Yeni Bir Seviyeye Çıkaracak", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2022; Filiz Kınık Öz vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Sırbistan'dan Ülkemizi Ziyaret Edecek Turist Sayısının Rekor Kırmasını Bekliyoruz", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2022.

⁵⁸ Gazi Nogay ve Lejla Biogradlija, "TBMM Başkanı Şentop Sırbistan'da Temaslarını Sürdürdü", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2022.

⁵⁹ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Slovenya Cumhurbaşkanı Pahor ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 11 Mart 2022.

⁶⁰ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Slovenya ile Dayanışmamızın Her Alanda Daha Da Güçleneceğine İnanıyorum", Anadolu Ajansı, 10 Ağustos 2022; Zafer Fatih Beyaz, "Türkiye'nin Slovenya ile Bilim ve Teknoloji Alanındaki İş Birliği", Anadolu Ajansı, 10 Ağustos 2022.

⁶¹ "Bakan Çavuşoğlu'ndan Diplomasi Trafığı".

ÇOK TARAFLI SİYASİ İLİŞKİLER

Bölgeye yaklaşımında barışın korunması ve bölgesel iş birliğini esas alan Türkiye, bunun için ikili ilişkilerin yanında çok taraflı diplomasi araçlarından da yararlandı. Dışişleri Bakanlığı tarafından Mart’ta düzenlenen Antalya Diplomasi Forumu’na bölgeden katılan birçok üst düzey yetkili arasında diyalog ve görüş alışverişi imkanı sağlandı. Başta Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) olmak üzere birçok bölgesel platforma aktif katılımını sürdüren Türkiye, bölgede kurulan yeni iş birliği mekanizmalarını destekleyici bir tutum izledi. Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya tarafından başlatılan Açık Balkan Girişimi’nin Belgrad’daki zirvesinde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Balkanlar ve AB arasında bir köprü olarak gördüğü bu girişime diğer bölge ülkelerinin de katılımını ümit ettiğini belirtti.⁶² Yıl içerisinde Kosova ile Sırbistan arasında yaşanan gerginlikler karşısında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu iki ülke dışişleri bakanıyla telefonda görüşerek tarafları sağduyulu hareket etmeye çağırırken⁶³ Cumhurbaşkanı Erdoğan da Bosna Hersek’teki siyasi sorunların aşılması için Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile beraber ara buluculuk yapabileceğini ifade etti.⁶⁴

Türkiye önceki yıllarda olduğu gibi bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme çabalarını desteklemeyi sürdürdü. Arnavutluk ve Kuzey Makedonya’nın AB ile katılım müzakerelerine başlamaları Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanırken Bosna Hersek’e de en kısa zamanda AB adaylığı verilmesi çağrısında bulunuldu.⁶⁵ 14-15 Aralık’taki Brüksel zirvesinde bu ülkeye adaylık statüsünün verilmesinin ardından Dışişleri Bakanlığı yayınladığı mesajla Türkiye’nin bu karardan memnuniyetini bildirdi.⁶⁶ Baş-

⁶² Behlül Çetinkaya, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: AB İçerisinde Hale Geldi ve Dar Siyasi Çıkarlar Genişleme Gündemini Ele Geçirdi”, Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2022.

⁶³ Fuat Kabakçı, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Sırp ve Kosovalı Mevkidaşlarıyla Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 1 Ağustos 2022.

⁶⁴ Mehmet Tosun vd., “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bosna Hersek’teki Krizin Aşılması İçin Uluslararası Camia Birlikte Hareket Etmeli”, Anadolu Ajansı, 18 Ocak 2022.

⁶⁵ “23-24 Haziran 2022 tarihli AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Kabul Edilen Kararlar Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Haziran 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-204_-23-24-haziran-2022-tarihli-ab-devlet-ve-hukümet-baskanlari-zirvesi-nde-kabul-edilen-kararlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

⁶⁶ “Bosna-Hersek’e AB Adaylık Statüsü Verilmesi Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-381_-bosna-hersek-e-ab-adaylik-statusu-verilmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

ta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türkiye'den yetkililer Kosova'nın NATO üyelik hedefine de olumlu baktıklarını vurguladı.⁶⁷

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2022'nin ilk on bir ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 30 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam ticaret hacminde yüzde 16,29'luk artış kaydedildi. 2021'in ilk on bir ayına kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat yüzde 22,51, ithalat ise yüzde 4,50 arttı. Bu dönemde Türkiye'nin bütün dünyayla gerçekleştirdiği toplam ihracatın yüzde 13,95, toplam ithalatın ise yüzde 36,61 arttığı göz önünde bulundurulduğunda 2022 içerisinde Balkanların Türkiye'nin ihracatında önem kazanırken ithalatında önem kaybettiği söylenebilir.

2022'nin ilk on bir ayında Türkiye'nin toplam dış ticaretinde on bir Balkan ülkesinin payı yüzde 5,33 olarak ölçüldü. Bu ülkelerin her birine yapılan ihracat 2021'in aynı dönemine göre artarken en büyük artış Karadağ'a yapılan ihracatta (yüzde 46,29) gerçekleşti. İthalata gelince Bosna Hersek, Romanya ve Yunanistan'dan yapılan ithalat miktarlarında 2021'e göre azalma görülürken Karadağ'dan yapılan ithalatta yüzde 63,85 gibi önemli bir artış kaydedildi. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2022'de de devam ederek bölgeyle yürütölen toplam ticaretin yüzde 80,97'si yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1). Yine de Batı Balkan ülkeleriyle karşılıklı ticarete yıllardır kaydedilen düzenli artışın bir sonucu olarak Türkiye'nin bu ülkeler için önemli bir ticaret ortağı haline geldiği görölmektedir. Örneğin Kosovalı yetkililerin açıklamalarına göre Türkiye 2022'de Kosova'nın en fazla ithalat yaptığı ülke olmuştur.⁶⁸

⁶⁷ Enes Kaplan ve Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Hem Rusya'ya hem Ukrayna'ya Çağırımız Bir An Önce Ateşler Kesilsin", Anadolu Ajansı, 1 Mart 2022.

⁶⁸ Agim Sulaj ve Dzihat Aliju, "Türkiye, Kosova'nın 2022'de En Çok İthalat Yaptığı Ülke Oldu", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2023.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2021-2022, DOLAR)

Ülke adı	2021 (OCAK-KASIM)				2022 (OCAK-KASIM)				İhracat (Değişim Yüzde)	İthalat (Değişim Yüzde)	Hacim (Değişim Yüzde)
	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim					
Arnavutluk	705.142.190	56.132.046	761.274.236	926.333.902	68.911.203	995.245.105	31,37	22,77	30,73		
Bosna Hersek	583.180.328	205.129.983	788.310.311	693.726.081	174.669.187	868.395.268	18,96	-14,85	10,16		
Bulgaristan	3.566.612.115	2.341.650.303	5.908.262.418	4.364.239.516	2.480.445.961	6.844.685.477	22,36	5,93	15,85		
Hırvatistan	449.028.514	346.163.316	795.191.830	637.188.324	406.244.823	1.043.433.147	41,90	17,36	31,22		
Karadağ	104.088.300	18.497.120	122.585.420	152.268.546	30.307.128	182.575.674	46,29	63,85	48,94		
Kosova	499.851.019	18.532.134	518.383.153	613.146.378	21.361.106	634.507.484	22,67	15,27	22,40		
K. Makedonya	510.317.106	181.467.429	691.784.535	639.867.729	235.529.009	875.396.738	25,39	29,79	26,54		
Romanya	4.688.662.177	3.061.398.908	7.750.061.085	6.322.446.969	3.051.085.371	9.373.532.340	34,85	-0,34	20,95		
Sırbistan	1.350.099.284	402.031.724	1.752.131.008	1.620.361.188	523.479.036	2.143.840.224	20,02	30,21	22,36		
Slovenya	1.583.424.881	412.990.579	1.996.415.460	1.603.417.109	468.127.093	2.071.544.202	1,26	13,35	3,76		
Yunanistan	2.809.518.636	1.862.618.222	4.672.136.858	3.070.406.139	1.847.587.339	4.917.993.478	9,29	-0,81	5,26		
BB6 TOPLAM	3.752.678.227	881.790.436	4.634.468.663	4.645.703.824	1.054.256.669	5.699.960.493	23,80	19,56	22,99		
AB5 TOPLAM	13.097.246.323	8.024.821.328	21.122.067.651	15.997.698.057	8.253.490.587	24.251.188.644	22,15	2,85	14,81		
TOPLAM	16.849.924.550	8.906.611.764	25.756.536.314	20.643.401.881	9.307.747.256	29.951.149.137	22,51	4,50	16,29		
BB6= Batı Balkanlar											
AB5= AB Üyesi Ülkeler											

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) kesin olmayan verilerine göre⁶⁹ yılın ilk on ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 143 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlarda yüzde 10'luk bir artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler Romanya, Kuzey Makedonya ve Yunanistan oldu (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2022'nin ilk on ayında Türkiye'den 70 milyon doların üzerinde yatırım giderken 49 milyon dolar civarında yatırım çıkışı kaydedildi.⁷⁰ Karadağ'daki en büyük yabancı yatırımlardan biri olan Niksic demir-çelik fabrikasının 2012'den beri işletmecisi olan Tosyalı Holding, ekonomik sebeplerle fabrikeyi Karadağ Elektrik Şirketi'ne devretti.⁷¹

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR* (2020-2022, MİLYON DOLAR)			
ÜLKE ADI	2020 (OCAK-EKİM)	2021 (OCAK-EKİM)	2022 (OCAK-EKİM)
Arnavutluk	0	0	2
Bosna Hersek	0	2	0
Bulgaristan	2	5	15
Hırvatistan	4	2	0
Karadağ	1	7	22
Kuzey Makedonya	1	25	37
Romanya	20	66	37
Sırbistan	71	0	0
Slovenya	0	7	0
Yunanistan	0	16	30
TOPLAM	99	130	143

Kaynak: TCMB

* Yaklaşık değerler

⁶⁹ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

⁷⁰ Kosova Merkez Bankası'nın kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

⁷¹ "Tosçelik Niksic Satılıyor", Balkan News, 7 Aralık 2022, <https://www.balkannews.com.tr/karadag/toscelik-niksic-satiliyor-h5191.html>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Türkiye'nin bölgenin tamamına uyguladığı kısa süreli vize muafiyeti, artan kültür ve tanıtım faaliyetleri ve bölge topluluklarıyla güçlenen ilişkilerin sonucu olarak Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısı yıldan yıla artış göstermiş ve 2019'da tarihi zirveye ulaşmıştır. Ne var ki 2020'de ortaya çıkan küresel koronavirüs salgını sebebiyle Türkiye'ye dünyanın diğer bölgeleri gibi Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında da büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Salgın karşısında alınan tedbirler ve normalleşme adımlarına bağlı olarak Türkiye'ye bölgeden gelen ziyaretçi sayısı 2021'in son aylarına doğru yeniden artış göstermiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre 2022'de bu artışın hızla devam ettiği ve yılın ilk on bir ayında Balkanlardan Türkiye'ye salgın öncesine nazaran daha fazla ziyaretçinin geldiği görülmektedir (Tablo 3). Bu makalenin yazıldığı esnada Aralık verileri henüz açıklanmamışsa da 2019'da Balkanlardan gelen toplam ziyaretçi sayısının 2 milyon 384 bin 755 olduğu göz önünde bulundurulursa 2022'de yeni bir tarihi zirvenin yakalanmış olma ihtimali yüksektir.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2019-2022)

ÜLKE ADI	2019 (OCAK-KASIM)	2020 (OCAK-KASIM)	2021 (OCAK-KASIM)	2022 (OCAK-KASIM)
Arnavutluk	127.218	45.920	82.725	137.770
Bosna Hersek	138.383	58.267	123.722	193.643
Bulgaristan	2.484.664	1.140.739	1.136.866	2.621.836
Hırvatistan	52.828	15.688	26.836	57.664
Karadağ	25.473	10.554	18.810	27.128
Kosova	144.786	65.672	135.627	185.626
Kuzey Makedonya	208.559	108.597	167.863	251.002
Romanya	732.161	257.055	470.012	848.006
Sırbistan	267.681	123.529	222.201	344.639
Slovenya	48.174	7.766	16.921	46.392
Yunanistan	774.338	134.019	130.336	517.662
TOPLAM	5.004.265	1.967.806	2.531.919	5.231.368

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Türkiye, Balkan ülkeleriyle karşılıklı seyahatin kolaylaştırılmasına yönelik bazı hamlelerde bulundu. 26 Temmuz tarihli cumhurbaşkanı kararıyla Bulgaristan vatandaşlarına doksan günü aşmayan turistik seyahatlerinde Türkiye'ye kimlik kartlarıyla ve vizesiz giriş imkanı tanındı.⁷² Yıl içerisinde Türkiye ile Sırbistan ve Bosna Hersek arasında kimlikle seyahat edilmesine yönelik çalışmaların başlatılmasının da bu yönde önemli bir adım olduğu söylenebilir. Ayrıca 2020'de koronavirüs salgını sebebiyle iki yıldır durdurulmuş olan İstanbul-Sofya tren seferleri Nisan'da yeniden hizmete girdi.⁷³

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlığından dolayı Balkanlar Türkiye'nin kamu ve kültürel diplomasiyi en aktif yürüttüğü bölgelerden biridir. Türkiye resmi kurumlar, vakıflar ve belediyeler aracılığıyla Balkanlarda Türk ve Müslüman toplulukların kültür ve geleneklerinin korunmasının yanı sıra insani sermayenin artırılması, tarihi değerlerin canlandırılması ve Türkiye ile bağların güçlendirilmesi gibi amaçlarla birçok faaliyette bulunmaktadır.

Türkiye'nin bölgedeki en etkin kurumlarından olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlardaki proje ve restorasyon faaliyetlerini 2022'de de sürdürdü. Arnavutluk'un başkenti Tiran'da TİKA tarafından restorasyonu tamamlanan Ethem Bey Camii 17 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı törenle ibadete açıldı.⁷⁴ Hırvatistan'ın Sisak kentinde yine TİKA'nın katkılarıyla inşa edilen Recep Tayyip Erdoğan İslam Kültür Merkezi de 8 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından hizmete açıldı.⁷⁵

Balkan ülkelerinden lisans ve lisansüstü öğrencilere Türkiye Bursları çerçevesinde burs vermeyi sürdüren Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2022'de yedi Balkan ülkesini kapsayan Balkan Gençlik Okulu

⁷² "5887 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı", *T.C. Resmi Gazete*, 27 Temmuz 2022.

⁷³ Ergin Garip, "İstanbul-Sofya Tren Seferleri 2 Yıl Aradan Sonra Yeniden Başladı", *Anadolu Ajansı*, 26 Nisan 2022.

⁷⁴ Ferdi Türkten, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ethem Bey Camii Tiran'ın Mücevheridir", *Anadolu Ajansı*, 17 Ocak 2022.

⁷⁵ Elif Küçük vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sisak'ta İslam Kültür Merkezinin Açılış Törenine Katıldı", *Anadolu Ajansı*, 8 Eylül 2022.

projesinin beşincisini gerçekleştirdi.⁷⁶ YTB ayrıca Balkan ülkelerinde yaşayan eski bursluları bir araya getiren Türkiye mezunları buluşmaları düzenledi. 2016'da kurulan Türkiye Maarif Vakfı, Arnavutluk, Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Romanya'da çeşitli düzeylerdeki eğitim öğretim faaliyetlerine devam etti. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü (YEE) Türkçe dil öğretimi vermeyi sürdürürken YEE ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yılın çeşitli zamanlarında Türkiye'yi tanıtıcı kültürel etkinlikler düzenlendi. Sırbistan'da Boşnak nüfusun yoğun olarak yaşadığı Tutin kentinde bir Türk Kültür Merkezi açıldı.⁷⁷

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) tarafından Balkanlar coğrafyasına yönelik kurulan TRT Balkan adlı dijital haber platformu, 15 Haziran'da Ankara'da gerçekleştirilen tanıtım programının ardından Arnavutça, Boşnakça/Hırvatça/Sırpça (BHS) ve Makedonca dillerinde yayınlarına başladı. Balkanlardaki vakıf eserlerinin korunması için projeler yürüten Vakıflar Genel Müdürlüğünün katkılarıyla tamamlanan Bosna Hersek İslam Birliği idari binası Mayıs'ta hizmete açıldı.⁷⁸ Ramazan ayı münasebetiyle TİKA ve Türkiye Diyanet Vakfı gibi kurumlarca Balkan ülkelerindeki ihtiyaç sahibi ailelere yardım paketleri dağıtılırken birçok belediye tarafından iftar programları düzenlendi.⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı da din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2022'de de devam ettirdi.

SONUÇ

2022'de Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin derinleştiği söylenebilir. Koronavirüs salgınındaki nispi durgunluğun ardından Balkan ülkeleriyle 2021'de artan üst düzey görüşme trafiği 2022'de

⁷⁶ "Balkan Gençliği Bursa'da Gençlik Zirvesinde Buluşuyor", YTB, 15 Eylül 2022, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/balkan-gencligi-bursada-genclik-zirvesinde-bulusuyor>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

⁷⁷ "Sırbistan'da Türk Kültür Merkezi Açıldı", TRT Avaz, 5 Ekim 2022.

⁷⁸ Ahmet Nurduhan, "Türkiye, Bosna Hersek'teki Vakıf Binalarının İhyasını Sürdürüyor", Anadolu Ajansı, 28 Mayıs 2022.

⁷⁹ Eren Bektaş, "TİKA'dan Kosova'daki İhtiyaç Sahiplerine Gıda Yardımı", Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2022; "TİKA'dan Arnavutluk'taki İhtiyaç Sahiplerine Ramazan Ayı Vesilesiyle Gıda Paketi Yardımı", *Star*, 15 Nisan 2022; "TİKA'dan Kuzey Makedonya'da 2.000 Aileye Ramazan Gıda Paketi", TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_kuzey_makedonya%27da_2_000_aileye_ramazan_gida_paketi-69078, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023); "TDV ve DİTİB'den Kosova'ya Ramazan Yardımı Yapıldı", Türkiye Diyanet Vakfı, 30 Mart 2022, <https://tdv.org/tr-TR/tdv-ve-ditibden-kosovaya-ramazan-yardimi-yapildi>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2023).

daha da yoğunlaŐtı. Bölge ülkeleriyle gitgide güçlenen bağların doğal bir sonucu olan bu durum aynı zamanda 24 Şubat'ta Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından Türkiye'nin bölgenin güvenliği bakımından artan öneminin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Türkiye'nin bölgenin barış, istikrar ve ekonomik kalkınmasına sağladığı katkılarının yanı sıra Rusya ile Ukrayna arasındaki ara buluculuk girişimleri ve uluslararası tahıl sevkiyatında oynadığı kritik rol Balkan ülkelerinin yetkililerince takdirle karşılandı.

Bölgede yaşanan siyasi sorunlar karşısında Türkiye, barış ve istikrarın korunması ve taraflar arasında anlayıŐın geliştirilmesi yönünde açık ve kararlı bir tutum izledi. 2022'de Balkanlardaki en önemli siyasi gerilimler Sırbistan ile Kosova arasında meydana geldi. Kosova hükümetinin Sırbistan vatandaşlarına sınır kontrollerinde müteakabiliyet uygulayacağına ve ülkedeki taşıtlar için Sırbistan'dan verilmiş plakaları kabul etmeyeceğine dair aldığı kararlar ülkenin kuzeyinde yaşayan Sırp azınlık tarafından protesto edilirken Belgrad'ın protestoları desteklemesi gerginliği artırdı. Sınır geçiŐleri ve araç plakalarıyla ilgili sorunlar uluslararası aktörlerin araya girmesiyle çözümlense de hak ve özgürlüklerine sayđı gösterilmediği iddiasındaki Kosovalı Sırp lar, PriŐtine yönetimine karşı Belgrad destekli protestolarını yıl sonuna değin sürdürdü. Yıl içinde Bosna Hersek'te de Sırp aktörlerin devlet kurumlarını *entite* düzeyine taşıma girişimleri ve Hırvat milliyetçilerinin seçimlerle ilgili taleplerinden kaynaklanan tartışmalar zaman zaman gündeme geldi. Bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, taraflara eşit mesafede yaklaŐarak sorunların diyalog yoluyla çözümlenmesini teşvik etti.⁸⁰ Bölgesel iş birliğine verdiği önemi de sürekli vurgulayan Türkiye, Balkan ülkelerinin gerek Avrupa-Atlantik kurumları gerekse bölgesel iş birliği mekanizmaları çerçevesinde geliŐtireceđi ortaklıkları destekledi.

Türkiye, bölge ülke ve toplumlarının tamamıyla ilişkilerin ilerletilmesine yönelik politikasını 2022'de de devam ettirdi. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında yürütölen üst düzey temaslarda bölgesel ve uluslararası gelişmelerin

⁸⁰ "DıŐiŐleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Hırvatistan DıŐiŐleri Bakanı Sayın Gordan Grlić Radman ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. DıŐiŐleri Bakanlığı, 17 Haziran 2022, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-hirvatistan-db-sayin-gordan-grlic-radman-ile-ortak-basin-toplantisi-17-06-2022.tr.mfa>, (EriŐim tarihi: 23 Mart 2023); "Kosova ve Sırbistan Arasında Kimlik Kartlarıyla Sınır GeçiŐlerinde UzlaŐıya Varılması Hk.", T.C. DıŐiŐleri Bakanlığı, 28 Ađustos 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-270_-kosova-ve-sirbistan-arasinda-kimlik-kartlariyla-sinir-geciserlerinde-uzlasiya-varilmasi-hk.tr.mfa, (EriŐim tarihi: 23 Mart 2023).

haricinde ticaret, yatırım, enerji, ulaştırma, turizm ve savunma gibi muhtelif alanlarda iş birliği konuları ön plana çıktı. Savunma sanayii alanında bölgeden ilk kez Arnavutluk ile insansız hava aracı (İHA) satışına ilişkin anlaşma imzalanırken⁸¹ Romanya, Sırbistan ve Kosova'dan yetkililer de Türkiye'den İHA temin etmek istedikleri yönünde açıklamalarda bulundu.⁸² Balkanlarda FETÖ ile mücadele konusunu da sık sık gündeme getiren Türkiye, bölgede yaşayan Müslüman ve Türk topluluklarını eğitim, kültür ve din hizmetleri gibi alanlarda desteklemeyi sürdürdü.

KRONOLOJİ

17 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Arnavutluk'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
18 Ocak	Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin üçüncü toplantısı Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić'in başkanlığında Ankara'da gerçekleştirildi.
1 Mart	Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
7 Haziran	Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Bujar Osmani Ankara'da resmi temaslarda bulundu.
13 Haziran	Kuzey Makedonya Başbakanı Dimitar Kovaçevski Türkiye'yi ziyaret etti.
16-19 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Sırbistan, Kuzey Makedonya, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Kosova'ya ziyaretler gerçekleştirdi.
9-10 Ağustos	Slovenya Cumhurbaşkanı Borut Pahor Ankara'da temaslarda bulundu.
29 Ağustos	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Slovenya'da 17. Bled Stratejik Forumu'na katıldı.
2 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Belgrad'daki Açık Balkan Girişimi zirvesine katıldı.
6-8 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'a resmi ziyaretlerde bulundu.

⁸¹ Fajton Cuka, "Arnavutluk, Bayraktar TB2 SİHA Filosu Satın Alım Anlaşmasını İmzaladı", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2022.

⁸² "Romanya Savunma Bakanlığı, 18 Adet Bayraktar Almayı Planlıyor", Euronews Türkçe, 3 Eylül 2022; Mustafa Talha Öztürk, "Vučić: Sırbija Želi od Turkiye Kupiti Bepilotne Letjelice Bayraktar (Vučić: Sırbistan Türkiye'den Bayraktar SİHA'ları Almak İstiyor)", Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2022; Eren Bektaş, "Kosova Hükümeti Bayraktar SİHA'ları Almak için Çalışmalarını Sürdürüyor", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2022.

- 1 Kasım Arnavutluk Avrupa ve Dışışleri Bakanı Olta Xhaçka Türkiye'ye geldi.
- 6 Aralık Romanya Dışışleri Bakanı Bogdan Aurescu Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 9 Aralık Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev Türkiye'ye geldi.
- 30 Aralık Karadađ Cumhurbaşkanı Milo Đukanović Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2022

MUSTAFA ONUR YALÇIN

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi

GİRİŞ

Doğu Asya coğrafyası geçtiğimiz dönemlerde yaşanan önemli küresel ve bölgesel değişimlerle odak noktası olmaya devam etmektedir. Bütün dünyayı etkileyen küresel salgının etkilerinin yavaş yavaş azaldığı yeni bir döneme girerken bölgenin önemli aktörleri hem salgın döneminden miras kalan sorunlar hem de Doğu Asya ile birlikte bütün dünyayı etkileyen kritik gelişmelerle uğraşmaktadır. Özellikle Washington-Pekin ilişkileri ve ABD'nin bölge müttefikleri ile birlikte Çin'in Tayvan politikalarına müdahalesi, bölgeyi inceleyen araştırmacıların anlamak ve açıklamak için çaba sarf etmesi gereken yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Bu gelişmelerin ışığında Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini hem ikili düzeyde hem de uluslararası örgütler nezdinde sürdürme gayretine devam

etmektedir. Son birkaç yıldır özellikle vurgulanan Yeniden Asya Açılımı¹ ile Türkiye'nin Asya odağının genişlemeye başladığı anlatısı oluşmaya başlamıştı. 2022'de ise bu açılımın sürekliliği ve geleceği dikkatle izlenmesi gereken konuların başında gelmektedir. Türkiye'nin Asyalı devletler ile olan ilişkileri genellikle ekonomik temeller üzerine kurulsa da 2022'deki gelişmelerde görüleceği üzere gelecekte Ankara'nın bölgeye dair politikaları, Pekin-Washington rekabeti ve benzer küresel olayların çerçevesinde şekillendirilecektir. Bu açıdan Türkiye'nin 2022 Doğu Asya politikası incelenirken ilişkilerin hem ikili ve örgütler üzerinden yürütülen tarafına hem de küresel olaylardan etkilenen/etkilenen olan kısmına bakılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle 2022 gelişmeleri bahsedilen perspektiflerden incelenecek, sonrasında bölge ülkeleriyle ikili ilişkiler çeşitli boyutlarıyla ele alınacaktır.

2022'DE YENİDEN ASYA GİRİŞİMİ

Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından 26 Aralık 2019'da Ankara'da düzenlenen bir etkinlikte duyurulan Yeniden Asya Girişimi, Türkiye'nin çıkarlarını koruma, uluslararası barış ve kalkınma için uygun bir zemin oluşturma motivasyonu ile ortaya atılan bir dış politika vizyonudur. Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu söz konusu etkinlikteki konuşmasında Asya'ya yönelik bu yeni açılımın Türkiye'nin son yıllarda benimsediği dış politika vizyonunun bir parçası olduğu vurgulamıştır. Ayrıca Asya'nın yeniden dünyanın ağırlık merkezi haline geldiği ve Türkiye'nin bölge ile derin, tarihi ve kalıcı bağları olduğu belirtilmiştir. Bu girişim Türkiye'nin girişimci ve insani dış politika vizyonunun bir parçası olarak da öne çıkarılmaktadır.

Türkiye'nin girişimci ve insani dış politika hedefleri bölgesel ve küresel aktörlerle barışçıl ilişkiler kurarak insani değerleri öne çıkarmayı amaçlamaktadır.² Dışışleri Bakanlığı geçen yıl da bu vizyonu takip etme niyetini açıklamıştır. Yeniden Asya Girişimi bu vizyonun önemli bir parçasıdır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü barındırması, küresel üretimin

¹ "Sayın Bakanımızın Yeniden Asya Çalıştayı Hitabı", Dışışleri Bakanlığı, 26 Aralık 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-yeniden-asya-calistayi-hitabi-26-12-19.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

² "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", T.C. Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

ciddi bir kısmının bölgede gerçekleşmesi, gelecekte etkisi artacak teknoloji ve finans merkezlerinin burada yer alması gibi faktörleri göz önünde bulundurarak girişim Asya’da ortaya çıkabilecek fırsatlar ve iş birliği olanaklarını karşılıklı fayda prensibiyle gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.³ Asya ülkeleriyle siyasi ve ekonomik diyalogların artırılması, iş birliği fırsatlarının değerlendirilmesi ve Türkiye’nin Avrupa ile Asya arasındaki birleştirici konumunun kullanılması amaçlanmaktadır.

Yeniden Asya Girişimi’nin temel amacı Türkiye’nin ortaklıklarını çeşitlendirme arzusudur. Bu çerçevede Asya’daki ortaklıkların çeşitlendirilmesi ve Türkiye’nin diğer aktörlerle yaşadığı gerginliklerin yan etkilerinin hafifletilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Asya’nın küresel ekonomide yeni bir üretkenlik ve finans merkezi olarak yükselmesiyle ortaya çıkan fırsatların da değerlendirilmesi planlanmaktadır. Türkiye’nin Pasifik dahil Asya ile ticari ilişkileri halihazırda ticaret hacminin yüzde 16’sını oluşturmaktadır ve bu ilişkileri daha da geliştirmek istemektedir. Ticaret Bakanlığı son zamanlarda dünya çapında on beş ülkeyi “hedef ülke” olarak belirlemiş ve Türk özel sektörü bu devletlerle ticari ilişkileri geliştirmek için ek kamu teşvikleri ile desteklenmiştir.

Türkiye, Asya’daki bölgesel uluslararası örgütler ve çok taraflı forumlarla olan ilişkisini artırmıştır. Güneydoğu Asya bölgesinin büyüyen önemiyle birlikte Türkiye’nin ASEAN ile yürüttüğü diyalog önemli bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, Singapur ve Malezya ile olan serbest ticaret anlaşmalarına ek olarak Endonezya ve Tayland ile de benzer anlaşmalar için müzakereleri sürdürmektedir. ASEAN ülkeleri tedarik zincirini çeşitlendirmek ve ikili ticaret anlaşmaları oluşturmak için Türkiye gibi ortaklara ihtiyaç duymaktadır. Yeniden Asya vizyonunun Türkiye ve ASEAN için ekonomi ve güvenlik açısından bölge adına ne kadar önemli olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.

Ayrıca Türkiye’nin stratejik çıkarlarını ilerletmek için elverişli koşulların yaratıldığı görülen Yeniden Asya girişimi bölgeyi anlama ve ilişkilendirme konusunda özel sektör, akademi ve halk arasında gözle görülür bir ilgi artışına neden olmaktadır. Asya ekonomilerinin sunduğu ticari ve finansal fırsatlar Türkiye’deki özel sektör unsurlarını giderek daha istekli hale getirmektedir. Aynı şekilde Türk akademisinde de Asya’ya yönelik kayda değer bir merak

³ “2022 Yılına Girenken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2022-yilina-girenken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

ve bilimsel aktivite artışından söz etmek mümkündür. Üniversitelerdeki yeni kurslar ve lisansüstü programlar, çeşitli konferans ve çalıştaylar yeni nesil araştırmacılarda bölgeye yönelik ilginin arttığını göstermektedir. 2022 içerisinde Dışişleri Bakanlığı tarafından lisans ve yüksek lisans düzeyindeki öğrencilere yönelik düzenlenen sertifikalı eğitimlerin başlatılması bu ilgiye bir örnek olarak verilebilir.⁴

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

1971'e kadar uzanan tarihi geçmişiyile Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler her iki ülkenin de uluslararası topluma entegrasyonlarının arttığı bir dönemde başlamış ve yirminci yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmıştır. 2022 itibarıyla ise iki ülke arasındaki diyalogun başlaması üzerinden elli bir yıl geçmiştir. İkili ilişkiler 2010'dan beri "stratejik iş birliği" düzeyinde sürdürülmektedir. Ancak son yıllarda stratejik iş birliği çerçevesinde devam ettiği belirtilse de Çin ve Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik gelişmelerde çeşitli iniş çıkışlar yaşanmıştır.

2021'de Ankara-Pekin ilişkilerinin ellinci yılı geride bırakılmıştı. O dönem bu özel tarihte vurgulanan çeşitli projelerin görüşüldüğü bazı bürokratik temaslar gerçekleşmişti. 2022'ye gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkilerin dünya siyasetine yansıyan bazı önemli olaylar dışında yine çoğunlukla ekonomik temelli ilerlediği görülmektedir. 2022'de Türkiye ve Çin arasında çeşitli bürokratik seviyelerde toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında dünya gündemini de oldukça meşgul eden Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve Çin'in Tayvan'a yönelik agresif politikaları, Ankara'nın Pekin ile olan diyalogunu belirli eksenlerde etkilemiştir. Ayrıca uzun yıllardır süregelen Doğu Türkistan ve Uygur meselesi 2022'de de Türkiye'nin söylemlerinde yer etmiştir.

Uygur meselesi ekseninde Türkiye daha önce de Çin ile birlikte hareket etmek istediğini ve sorunun çözümüne yönelik bir hamle olarak Sincan bölgesine bir delegasyon göndermek istediğini belirtmişti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da yıl sonunda düzenlenen bir basın toplantısında ikili ilişkiler açısından Çin'in Türkiye'nin yaklaşımının önünü kesmesinin bir problem yarattığını belirtmiştir. Ayrıca Çavuşoğlu Eylül'de yayımlanan Birleşmiş Milletler İnsan

⁴ "Yeniden Asya Sertifikalı Eğitim Programı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Şubat 2022, <https://www.mfa.gov.tr/yeniden-asya-sertifikali-egitim-programi-hk-03-02-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Hakları Konseyi raporunu referans göstererek Türkiye'nin Uygur Türklerinin haklarını savunuyor olmasından Çin'in rahatsız olduğunu ancak bunun bir insan hakları meselesi olduğunu belirtmiştir.⁵ Ayrıca Türkiye konuyu politik bir zemine çekme amacı olmadığını da daha önce vurgulamıştır. Genel olarak Türkiye'nin Uygur meselesindeki tavrı bunun bir insan hakları sorunu olarak görülmesine rağmen Çin karşıtı bir eylem içermemektedir. Zira Çavuşoğlu da aynı konuşmasında Çin'in Tayvan meselesine atıfta bulunarak Tek Çin (One China) politikasını desteklediklerini dahi dile getirmiştir.

Uygur sorunu ve Türkiye'nin tavrı ikili ilişkilerin diğer kısımlarını da ilgilendirmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin bir kısmı Türkiye'yi de içermektedir. Ancak Türkiye'nin bir NATO üyesi olması ve Uygur meselesi ilgili projenin aksamasına neden olabilecek sorunlar arasında görülmektedir. Analistler ABD ile güvenlik ve Çin ile ekonomik bağları olan bir orta güç olmasına rağmen Türkiye'nin gelecekte Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki kalkınmaya daha fazla güvenebileceğini belirtmektedir. Şi Jinping Eylül'de mevkidaşı Recep Tayyip Erdoğan'a Pekin'in iki ülke arasında 2010'da kurulan stratejik ortaklığı daha üst bir düzeye çıkarmaya hazır olduğunu söylemişti.⁶

Eylül'de Şanghay İşbirliği Örgütü zirvesinde yapılan toplantı iki ülke arasındaki ilişkilerde bir ilerleme olarak da değerlendirilmiştir. Ancak Çin'deki Uygurlara yönelik muamele ve Türkiye'nin transatlantik güvenlik ittifakı olan NATO'ya üyeliği de dahil olmak üzere bazı sorunlar olduğu da görülmektedir. Şangay Sosyal Bilimler Akademisi'nden Li Lifan, Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak güvenlik cephesinde temkinli olacağını, ancak Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında ekonomiyi geliştirmek için Çin'in teknoloji ve sermayesine güveneceğine inandığı şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.⁷

Genel olarak Uygur meselesi iki ülke arasında bir sorun teşkil etse de Türkiye bu durumu Çin ile ilişkileri sınırlandıracak ya da ekonomik etkileşimi azaltacak kadar büyük bir sorun olarak görmemektedir. Yabancı basına da

⁵ "China's 'Unease' over Türkiye's Support for Uyghur has Hurt Ties: Foreign Minister Cavusoglu", Anadolu Agency, 29 Aralık 2022.

⁶ "President Xi Jinping Meets with President Recep Tayyip Erdoğan of Türkiye", Çin Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 2022, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202209/t20220916_10766998.html, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁷ Kandy Wong, "China-Turkey Ties Tipped for Growth Under Belt and Road but NATO, Uygur Issue Stand in the Way", *South China Morning Post*, 14 Kasım 2022.

yansıyan haberler benzer bir anlatıyı desteklemektedir. Zira Pekin yönetiminin politikaları şu ana kadar ikili ilişkileri ciddi bir zarara uğratmamıştır. İlişkiler bu konudaki anlaşmazlığa rağmen beklendiği gibi devam etmektedir.⁸ Bu durumun özünde yatan sebep iki ülkenin de temel çıkarlarına karşı taraftan sayĐı duyulması beklentisidir. Semerkand'da yapılan toplantıda Çin lideri de benzer bir şekilde siyasi güvenin artırılması ve kurulan stratejik iş birliğinin temelinin güçlendirilmesi gerektiği mesajını vermiştir.⁹

İkili ilişkilerin gerilmesine sebep olan olaylar arasında Türkiye'nin Suriye'deki askeri müdahalesi de yer almaktadır. Bir önceki yıl da benzer bir çıkış yapan Çin, toplantısında Türkiye'nin Suriye'deki operasyonlarıyla ilgili Türkiye'yi rahatsız edecek bir yorum yapmıştır. Çin'in BM sözcüsü Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyini sürekli hava saldırılarıyla vurduğunu ve bu durumu bir an önce sona erdirmesi gerektiğini söylemiştir. Türkiye sözcüsü ise Türkiye'nin terörle mücadele konusunda kimseden bir tavsiye almasına ihtiyacı olmadığını belirtmiştir.¹⁰

Bir diğer önemli gelişme ise Çin'in Tayvan konusunda 2022'de aldığı proaktif tavidir. Bilindiği üzere Tayvan'ın resmi statüsü tartışmalı bir konudur. Tayvan'ı bağımsız bir ülke olarak tanıyan sadece on dört devlet bulunmaktadır. Türkiye bir iç savaş sonucu kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini 1971'de başlatmış ve o günden beri de Tek Çin politikasını desteklemiştir. Yani halihazırda Türkiye Tayvan'ı resmi olarak tanımamaktadır. Ancak iki ülke arasındaki gerilimde Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında olduğu gibi bir tavır takınmamıştır. Tayvan konusunda Türkiye'nin şu anda net bir taraf alması gereken bir durumda bulunmaması durumu göz önüne alındığında, krizin tırmanmasının siyasi ilişkilerden çok ekonomik ve ticari ilişkileri etkileyebileceği söylenebilir. Zira Türkiye, Tayvan'ı tanımadığı için ikili ekonomik ilişkileri Çin ile yapılanlara oranla çok daha sınırlıdır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler daha çok özel sektör üzerinden ilerlemekte ve ticaret

⁸ "Turkey and China Keep Relations on Track Despite Uighur Dispute", Middle East Eye, 5 şubat 2022, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-china-uighur-relations-track-despite-dispute>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁹ Mert Yılmaz, "Çin'den Türkiye'ye "Siyasi Güveni Artırmalıyız", Mesajı", Akıllı Gündem, 16 Eylül 2022, <https://www.akilligundem.com/cinden-turkiyeye-siyasi-guveni-artirmaliyiz-mesaji>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁰ "Türkiye Rejects China's Accusations at UN Meeting Concerning Syria", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2022.

denesinde Türkiye'nin ithalatı ağır basmaktadır. Ticaret Bakanlığı verilerine göre ise bu oran geçtiğimiz yılda Tayvan'dan yapılan 1,8 milyar dolarlık ithalat şeklinde görülmektedir.¹¹

2022'deki gelişmeler göz önüne alındığında Çin ve Türkiye'nin siyasi ilişkileri her iki ülkenin de bazı olaylar çerçevesinde geliştirdikleri hassasiyetler ve bu alanlar hakkındaki yorumlar çerçevesinde ve pragmatik bir zeminde ilerlemiştir. Ancak yine önceki yıllarda olduğu gibi yaşanan çeşitli gerilimler çoğu zaman ikili ilişkilerin en önemli ayağı olarak ele alınan ekonomik ilişkilere sirayet etmemiştir.

Çin geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin Almanya'dan sonra en büyük ikinci ticaret ortağı olarak kayıtlara geçmiş ve bu yıl da aynı durumu korumuştur. Genel olarak Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği ürünleri çeşitli ham madde kaynakları oluştururken ithal edilenler arasında çeşitli teknolojik ürünler ve gemi taşımacılığında kullanılan ürünler bulunmaktadır. TÜİK verileri üzerinden iki ülke arasındaki ticari rakamlar incelendiğinde Türkiye'nin yaptığı ihracat ve ithalatın 2018'den 2022'ye dek arttığı görülmektedir. 2022'de Türkiye'nin ihracat rakamları 3,27 milyar dolar seviyesine çıkarken Çin'den yapılan ithalat rakamları ise 29,9 milyar dolara çıkmıştır. Son dört yıllık verilere bakıldığında toplam ticaret hacminin 23,63 milyar dolardan 32,46 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE-ÇİN TİCARET VERİLERİ (2018-2022, MİLYAR DOLAR)

YILLAR	2018	2019	2020	2021	2022
Ihracat	2,91	2,58	2,86	3,37	3,2
İthalat	20,71	18,49	23,02	29,9	41,3
Toplam Ticaret Hacmi	23,63	21,08	25,88	32,46	44,5

Kaynak: TÜİK

Belirtilen rakamlar göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ekonomik hareketliliğin Çin lehine ticaret açığıyla sonuçlandığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin Çin'e yönelik ekonomik hedefleri yapılan ihracatı artırarak önümüzdeki yıllarda bu makası daraltmaya yoğunlaşmak üzerine kurulu olsa da

¹¹ "Ülke Profili: Tayvan, 2022 Raporu", Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/tayvan/genel-bilgiler>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

2021'den 2022'ye kadar olan süreçte bu hedef istenildiği gibi gerçekleştirilememiŐtir. Aynı hedef 2023 ve ilerisi için de korunmaktadır.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Japonya'nın ikili ilişkilerinin geçmişi 19. yüzyılın sonlarına uzanmaktadır. İki ülke arasındaki diyalog Ertuğrul Fırkateyni kazasıyla başlamıştır. Japonya'nın kaza sonrası yaptıkları ilişkilerin bir dostluk çerçevesinde ilerlemesinin ilk adımları olmuştur. Asıl diplomatik ilişkilerin kurulduğu yıl ise 1924 olarak tarihe geçmiştir. O dönemden bu zamana kadar devam eden ikili ilişkiler 2013'ten bugüne kadar stratejik ortaklık seviyesinde ilerletilmektedir. Türkiye-Japonya ilişkileri çoğunlukla uluslararası sorunlara insani yardımlar çerçevesinde keřiŐmiŐ, iki ülke arasındaki kültürel entegrasyon dostluk vurgusu ve çeşitli alanlardaki ekonomik iş birlikleri açısından sürdürölmektedir. Son yıllarda ise koronavirüs salgını, Rusya-Ukrayna savaşı ve Çin-Tayvan gerilimi gibi konular iki ülkenin gündemini meşgul eden olaylar arasındadır.

2022'de Türkiye ve Japonya arasında önceki yıllarda olduğu gibi çeşitli bürokratik seviyelerde görüşme ve temaslar gerçekleştirilmiştir. Geçtiğimiz Mart'ta dışişleri bakanları arasında gerçekteşen görüşmede Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye ve Japonya'nın çok taraflı platformlarda ikili iş birliğini güçlendirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Çavuşoğlu, mevkidaşı Yoshimasa Hayashi ile beraber düzenledikleri ortak basın toplantısında Japonya'nın 2023-2024 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi adaylığına verdiği desteği yinelemiştir. Yoshimasa Hayashi ise Ankara ve Tokyo'nun uluslararası düzeni korumak için uluslararası platformlarda yakın iş birliğini sürdürmeye, nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda ortak çalışmaya devam edecekleri konusunda anlaŐıldığını da belirtmiştir.¹² Stratejik ortaklığın gücünü tarihten aldığını ve özel, dostane bağlara dayandığını belirten Yoshimasa 2024'te diplomatik ilişkilerin 100. yılının kutlanacağını ve bu konuda ortak faaliyet planları yapıldığını da eklemiştir.¹³ Toplantıda dünya gündemindeki önemli olayları da ele alan ikili Rusya'nın Ukrayna işgalini

¹² "Turkey, Japan to Improve Cooperation on Multilateral Platforms", *Daily Sabah*, 20 Mart 2022.

¹³ "Japan-Turkey Foreign Ministers' Meeting", Japonya Dışişleri Bakanlığı, 19 Mart 2022, https://www.mofa.go.jp/me_a/me1/page3e_001183.html, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

de değerlendirmiştir. Yoshimasa Türkiye Rusya-Ukrayna savaşı konusunda Japonya'ya benzer pozisyonda olduğunu belirtmiştir.¹⁴

2022'de ülke liderleri seviyesinde de bir görüşme gerçekleşmiştir. Eylül'de New York'ta bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Kishida ikili ilişkilerin geleceği, ekonomik konular, Rusya-Ukrayna savaşı ve Türkiye ve Japonya'nın bu konuda aldığı kararlar üzerine bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁵

2022'de Japonya'da yaşanan en önemli olaylardan biri de ülkenin eski başbakanı Şinzo Abe'nin seçim kampanyası kapsamında halka açık bir alanda yaptığı konuşması sırasında vurularak suikasta kurban gitmesidir. Ülke tarihinde İmparatorluk Japonyası döneminde her ne kadar benzer politikacı suikastları yaşansa da on yıllardır benzer bir olaya şahit olmayan Japonya için Abe'nin öldürülmesi yankı uyandırıcı bir olay olmuştur.¹⁶ Dünyanın birçok ülkesinden Japonya'ya taziye mesajları ulaştırılmıştır. Türkiye de hem cumhurbaşkanı hem de dışişleri bakanı üzerinden taziye mesajları iletmıştır.¹⁷

Japonya ve Türkiye arasında oldukça dostane ve ılımlı bir diyalog bulunsa da ekonomik ilişkiler incelendiğinde bunun ticari ilişkilere pek yansımadağı göze çarpmaktadır. Türkiye'nin daha önceki yıllarda belirlediği ticari hedeflere ulaşamadığı görülmektedir.

**TABLO 2. TÜRKİYE-JAPONYA TİCARİ İLİŞKİLERİ
(2018-2022, MİLYON DOLAR)**

YILLAR	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	480	491	434	433	664
İthalat	4.125	3.520	3.585	3.593	4.641
Toplam Ticaret Hacmi	4.604	4.011	4.019	4.386	5,3

Kaynak: TÜİK

¹⁴ "Japan, Turkey Say Invasion of Ukraine Breaches International Law", Nikkei Asia, 19 Mart 2022, <https://asia.nikkei.com/Politics/Ukraine-war/Japan-Turkey-say-invasion-of-Ukraine-breaches-international-law>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁵ "Japan-Turkey Summit Meeting", Japonya Dışişleri Bakanlığı, 20 Eylül 2022, https://www.mofa.go.jp/me_a/me1/tr/page3e_001241.html, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁶ Detaylı bir anlatı için bkz. Çağdaş Üngür, "Japonya'nın Olmayan Ordusu, Abe'nin Bitmeyen Kabusu", Serbestiyet, 13 Temmuz 2022, <https://serbestiyet.com/yazarlar/japonyanin-olmayan-ordusu-abenin-bitmeyen-kabusu-97307>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023); Selçuk Esenbel, "Abe Shinzō Suikastı Sonrası Japonya Siyasetinin Bugünü ve Yarını", Bianet, 19 Temmuz 2022, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/264624-abe-shinzo-suikasti-sonrasi-japonya-siyasetinin-bugunu-ve-yarini>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁷ "Şinzo Abe'nin Uğradığı Saldırıda Dünyadan Tepkiler", TRT Haber, 8 Temmuz 2022.

Türkiye'den Japonya'ya ihraç edilen ürünler arasında tekstil konfeksiyon ve otomotiv parçaları bulunmaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünler arasında ise çeşitli teknolojik cihazlar, kimyasallar ve otomotiv sektörüne ait ürünler bulunmaktadır. Her iki ülkenin de ekonomik büyüklükleri ve ikili ilişkileri göz önüne alındığında tabloda görülen ticaret hacmi rakamlarının beklenenin oldukça altında kaldığı görülmektedir. Fakat son üç yılda koronavirüs salgınının da etkisiyle dünya ticaretinin küçülmesine karşın, 2021 ve 2022 yıllarında Japonya ile yapılan ticari aktivitelerde bir artış görülmektedir. 2022'de de uzun bir süredir planlanan serbest ticaret anlaşmasına dair bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak mevcut tablo yavaş ve daha çok Japonya lehine de olsa ticari ilişkilerin ilerlediğini göstermektedir.

TÜRKİYE-GÜNEY KORE İLİŞKİLERİ

İki ülke ilişkilerinin başlangıcı Türkiye'nin Güney Kore'yi 1949'da bağımsız bir devlet olarak tanımasıyla başlamıştır. İlk diplomatik temas ise 8 Mart 1957'de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi ve devamında gelişen olaylar iki ülke arasında özel bir dostluk bağı kurulmasını sağlamıştır. 2012'de ise ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine yükseltilirken her yıl gerçekleşen üst düzey bürokratik ziyaretler ve ticari girişimlerle gelişmeye devam etmektedir.

2022'de Türkiye ve Güney Kore ikili diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 65. yılını geride bıraktı. Bu özel tarihe dair değerlendirmelerini geçtiğimiz Mart'ta yapan Güney Kore'nin Ankara Büyükelçisi Won Ik Lee, iki ülkenin ilişkilerinin siyaset, ekonomi, kültür, halklar arası iletişim gibi çeşitli alanlarda ilerlemeye devam ettiği ve oldukça yüksek bir seviyeye eriştiği değerlendirmesini yapmıştır. Lee gelecek projeksiyonunda ilişkilerin daha da ileriye gitme potansiyeli olduğunu da vurgulamıştır.¹⁸ Ayrıca yine 65. yıl kutlamalarına özel olarak Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na Koreli bir virtüözün eşlik ettiği konser düzenlenmiştir.¹⁹

Türkiye ve Güney Kore son zamanlarda önemli ekonomik ortaklıklar ve askeri üretim alanında iş birlikleri oluşturma gayreti göstermiştir. 2021'de

¹⁸ "Türkiye ile Güney Kore Diplomatik İlişkilerinin 65. Yıl Dönümünü Kutluyor", Anadolu Ajansı, 7 Temmuz 2022.

¹⁹ "Güney Kore-Türkiye İlişkilerinin 65. Yılı Özel Konserle Kutlandı", TRT Haber, 5 Haziran 2022.

bu alanlarda gerçekleşen girişimlerin devamı ve yenileri 2022'de de görülmektedir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında 2021 verilerine göre ticaret hacmi artmıştır. Ancak Türkiye aleyhine bir ticaret açığı yine devam etmektedir.

**TABLO 3. TÜRKİYE-GÜNEY KORE TİCARİ İLİŞKİLERİ
(2018-2022, MİLYON DOLAR)**

YILLAR	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	929	886	1.054	853	1.051
İthalat	6.344	5.650	5.606	6.870	9.004
Toplam Ticaret Hacmi	7.273	6.536	6.660	7.723	10.055

Kaynak: TÜİK

Bahsi geçen askeri anlaşmalar arasında 2022'de gündemde olan gelişmelerden biri Türkiye'nin Güney Kore'den tank motoru temin etme talebidir. Önceki yıllarda da iki ülke arasında askeri teknolojilerle alakalı benzer anlaşmalar yaşanmıştır. 2022'de ise Türkiye'nin Güney Kore'den 100 adet tank motoru almayı planladığı çeşitli medya araçlarına yansımıştır.²⁰ Bahsi geçen bu talebin Türkiye'nin Altay tanklarında kullanılmak üzere yapıldığı da belirtilmiştir. Bir diğer gelişme ise gelecekte inşa edilmesi planlanan yeni nükleer santraller ile ilgili yapılan görüşmedir. Basına yansıyan gelişmelere göre Türkiye ve Güney Kore ilerleyen yıllarda inşa edilmek üzere dört adet nükleer santral için temaslara başlamıştır.²¹ Ayrıca Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Ticaret Bakanlığı koordinasyonuyla Güney Kore'nin başkenti Seul'de düzenlenen etkinliğe katılmıştır. TİM'in gönderdiği heyette bulunan 11 farklı sektörün firma temsilcileri Güney Koreli meslektaşlarıyla 200'ün üzerinde iş görüşmesi gerçekleştirdiklerini bildirdi.²²

²⁰ Burak Ege Bekdil, "Turkey Wants to Buy up to 100 South Korean Tank Engines", Defense News, 29 Mart 2022, <https://www.defensenews.com/industry/techwatch/2022/03/29/turkey-wants-to-buy-up-to-100-south-korean-tank-engines>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²¹ David Dalton, "Turkey/South Korea 'in Discussions' with Ankara on Four New Nuclear Plants", Nucnet, 16 Aralık 2022, <https://www.nucnet.org/news/south-korea-in-discussions-with-ankara-on-four-new-nuclear-plants-12-5-2022>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023)..

²² "Güney Kore Ticaret Heyetimizde 200'ün Üzerinde İş Görüşmesi Yapıldı", TİM, <https://tim.org.tr/tr/haberler-guney-kore-ticaret-heyetimizde-200un-uzerinde-is-gorusmesi-yapildi>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Ticari ilişkilerin ayrıntıları ile ilgili olarak Türkiye'den Güney Kore'ye çoğunlukla farmakolojik ürünler, taşıt aksamaları, giyim eşyaları gibi ürünler ihraç edilmektedir. Güney Kore'den ise genellikle elektronik cihazlar, motorlu taşıtlar ve gıda maddeleri gibi ürünler ithal edilmektedir. Ancak 2013'te imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasına rağmen 2022'de de Güney Kore ile olan ticari ilişkilerden beklenen verim alınamamıŐtır. Son beş yılın rakamlarına bakıldığında 2020'de düşen ticaret hacmi 2021'de tekrar yükselmiş, bu trend 2022'de de devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin ihracat rakamlarına bakıldığında makas aralığının daralmadığı görülmektedir. 2022 ve sonrasında öncelikle hedeflenen durum ticari ilişkilerin artması ve iki ülke için de dengeli bir hale gelmesidir.

Türkiye-Güney Kore ilişkileri 2022'de önceki yıllarda izlediği seyirde devam etmiştir ve iki tarafın da memnuniyeti mevcuttur. 2022 bilançosuna bakıldığında ticari ilişkiler istendiği gibi gitmemesine karşın ilerleyen yıllarda bu durumu değiştirebilecek önemli adımlar atıldığı görülmektedir.

TÜRKİYE-ASEAN İLİŞKİLERİ

ASEAN örgütünün temelleri 1967'de Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın aralarında imzaladıkları beş maddelik bir anlaşmayla atılmıştır. Kurucu beş üyenin ardından ilerleyen yıllarda örgüte Myanmar, Kamboçya, Laos, Vietnam ve Bruney gibi ülkelerin de katılımıyla örgütün üye sayısı artmıştır. Türkiye ise ASEAN'a üye bir devlet değil –birçok diğer ülke gibi– örgütün sektörel diyalog ortaklarından biridir. Örgüt üyesi devletlerle oluşturulan ikili ilişkilerin haricinde Türkiye ve ASEAN arasında bu şekilde tesis edilen bir ilişki aÇı da mevcuttur. Türkiye 2010'da Vietnam'da gerçekleştirilen toplantıya katılım sağladıktan sonra Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına (ASEAN/TAC) taraf olmuştur.

Daha önce de bahsedilen Türkiye'nin Yeniden Asya girişimi kıta ile olan entegrasyonun genişlemesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda ASEAN söz konusu girişimin önemli bir parçası konumundadır. ASEAN'ın kuruluşunun 55. yılının, Türkiye ve ASEAN Sektörel Diyalog Ortaklığının ise beşinci yılının geride bırakıldığı 2022'de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) geçtiğimiz yıl Türkiye-ASEAN Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İlişkilerinde Yeni Perspektifler Konferansı'nı düzenlemiştir. Kurumun koordinatörleri ve diğer bürokratla-

rın katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilen²³ toplantının ana temasını 2030'da dünyanın en önemli ekonomik merkezlerinden biri olması beklenen ASEAN bölgesinde yapılacak ticari girişimler ve dengeli ticaretin önemi gibi konular oluşturmuştur. Asya ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için gösterilen çaba ve ASEAN'ın Türkiyeli işletmeciler için sunduğu önemli fırsatlar da değerlendirilmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da bu yıl Dördüncü ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısına katılmak üzere Kamboçya'yı ziyaret etmiştir.²⁴

Tayland'ın Ankara büyükelçisi ve ASEAN Ankara Komitesi başkanı olan Apirat Sugondhabhirom, basına verdiği açıklamalarda Türkiye'nin örgüt ile ilişkilerini değerlendirmiştir. Türkiye'nin ASEAN ile tam diyalog ortaklığına gitmek istediğinden haberdar olduklarını, fakat bu ilerlemenin gerçekleşmesi için üye ülkelerden ortak bir sonuç çıkması gerektiğini belirtmiştir.²⁵ Geçtiğimiz yıllar ve 2022'de ASEAN üyesi olan ülkelerle gerçekleştirilen ticari etkileşim genel olarak beklenen seviyeye ulaşamamıştır. İthalat ve ihracat rakamlarında ise Türkiye aleyhine bir ticaret açığı verildiği görülmektedir. Bunun en büyük sebepleri arasında ise bölgesel uzaklık gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret açığının büyük bir kısmının bu bölge ile girilen ticari ilişkilerden kaynaklandığı düşünüldüğünde DEİK gibi kurumların çabaları ve Yeniden Asya Girişimi gibi inisiyatiflerle bu açığın düşürülmesi büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin Doğu Asya'daki bazı ülkeler ile ilişkileri 2022'deki gelişmeler ışığında incelendiğinde ekonomi ve ticari dengelerin hala en önemli konular arasında olduğu görülmektedir. Son yıllarda devam eden Yeniden Asya vizyonu 2022'de de bölgeye dair perspektiflerin genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi için önemli bir motivasyon aracı ve göstergesi olarak değerlendirilebilir.

²³ "DEİK, Türkiye-Asean Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İlişkilerinde Yeni Perspektifler Konferansı'nı Gerçekleştirdi", DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-deik-turkiye-asean-ulkeleri-ekonomik-ve-ticari-iliskilerinde-yeni-perspektifler-konferansi-ni-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁴ "Sayın Bakanımızın Dördüncü ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na Katılmak Üzere Kamboçya'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ağustos 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--kamboçya-yi-ziyareti--3-agustos-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²⁵ "Tayland'ın Ankara Büyükelçisi Sugondhabhirom, ASEAN-Türkiye İlişkilerini Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2022.

Türkiye'nin diplomatik ilişkileri açısından değerlendirildiğinde ise Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerle uzun yıllardır süren dostluk algısının 2022'de de devam ettiği görülmektedir. Bölgenin en önemli aktörlerinden olan Çin ile olan ilişkilerde ise yine 2021'dekilere benzer krizler yaşanmış ve büyük yankı uyandırmadan çözülmüştür.

TÜİK ve Ticaret Bakanlığı verileri göz önüne alındığında Türkiye'nin ticaretinin önemli bir kısmının bu bölge ile yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak aynı veriler 2022'de de bir önceki yıl olduğu gibi yapılan ticari aktivitelerin Türkiye lehine açık vermeye devam ettiğini göstermektedir. İhracat ve ithalat rakamları ve ticaret hacmi yukarı yönde bir ilerleme gösterse de bu durum Türkiye lehine makas aralığını açmaya devam etmektedir. Yine de bu açığın giderilmesi Türkiye'nin bölgeye ve önemli aktörlerine yönelik öncelikli politikaları arasında yer almaktadır.

KRONOLOJİ

6 Ocak	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Japonya Dışışleri Bakanı Hayashi ile bir video konferans görüşmesi gerçekleştirdi.
12 Ocak	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etti.
8 Mart	Güney Kore ile diplomatik ilişkilerin 65. yılı kutlandı.
17 Mart	Kore Başbakanı Kim 1915 Çanakkale Köprüsü'nün açılış törenine katılmak üzere Türkiye'ye geldi.
19 Mart	Japonya Dışışleri Bakanı Hayashi Yoshimasa gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Bakan Çavuşoğlu ile görüştü.
8 Temmuz	Eski Japonya Başbakanı Şinzo Abe uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetti.
3 Ağustos	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Dördüncü ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısına katılmak üzere Kamboçya'yı ziyaret etti.
16 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Semerkand'da Çin lideri Şi Jinping ile görüştü.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'ta Japonya Başbakanı Kishida Fumio ile görüştü.
28 Kasım	Türkiye İhracatçılar Meclisi, Seul'deki etkinliğe katılmak üzere iş insanlarından oluşan bir heyet gönderdi.
14 Aralık	DEİK tarafından Türkiye-ASEAN Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İlişkilerinde Yeni Perspektifler Konferansı gerçekleştirildi.

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2022

AHMET TURAN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye’nin sosyal yardım, ara buluculuk ve etkin diplomasi zemininde inşa ettiği dış politikası küresel ve bölgesel aktörlerde karşılık bulmuştur. Türkiye ile çok önemli iş birliği potansiyeline sahip Orta Asya ülkeleri de bu girişimden payını almıştır. Türkiye’nin etkin dış politika hamlelerinin en önemli bileşenlerinden birinin farklı düzeylerdeki “yumuşak güç” unsurları olduğu bir gerçektir. Ancak kimi bölgelerde Ankara’nın askeri gücünü test ettiği durumlar bu konuda da ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Orta Asya politikasını ağırlıklı olarak ortak tarihi ve kültürel değerler temelinde yürüten Türkiye, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi platformlarda üstlendiği öncü rol ile etkinliğini daha da pekiştirmektedir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde AK Parti tarafından domine edilen Türk dış politikasının Orta Asya ülkeleri ile ilişkilere gösterdiği özen açıkça bilinmek-

tedir. Bölge ülkeleri ile olan etnik bağa sık sık yapılan vurgu ve bu ülkelerin Ankara'nın liderliğine gösterdiği rağbet 2022 yılında da farklı şekillerde tezahür etmiştir. 2022 yılı Türkiye'nin diplomasi serüveni açısından değerli bir yerde konumlandırılabilir. Bölgesel ve küresel krizlere gösterdiği sağduyulu tepki son yıllarda Dışışleri Bakanlığının en önemli ajandası olan "girişimci ve insani dış politika" retoriğinin isabetini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin 2022'deki Orta Asya politikasını küresel anlamda önemli gelişmelerden bağımsız analiz etmek düzgün ve kapsamlı bir inceleme açısından yeterli olamayabilir. Bu bağlamda 2022'de uluslararası toplumun gündemini meŐul eden en önemli gelişme hiç şüphesiz ki Rusya'nın Ukrayna'yı işgali olmuştur. 24 Şubat 2022'de başlayan işgal sonrasında Ukrayna, hedeflerini gerçekleŐtmemesinin ötesinde Moskova için bir bataklığa dönüşmüştür.¹ Bu gelişmeler ışığında Ankara tarafından Türk dış politikasının son yıllarda önemli sacayaklarından biri haline getirilen ara buluculuğun ne kadar önemli olduğu 2022'de daha da anlaşılmıştır. Ayrıca Ankara bu savaş esnasında takındığı temkinli tavrı ve aktif diplomatik çabalarıyla yıllardır iddialı olduğu ara buluculuk konusundaki rüŐtünü alenen ispat etmiştir. Türkiye'nin bu girişimleri uluslararası kamuoyu ve BM'nin üst düzey yetkilileri tarafından takdirle karşılanmıştır.² Bu çalışma Türkiye'nin 2022'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile ilişkilerini ele almaktadır. Çalışmada Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri üst düzey temaslar, dış ticaret istatistikleri ve kültürel iş birliği projeleri verileri ışığında irdelenmektedir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin diplomaside iddialı girişimlerinden biri olan Antalya Diplomasi Forumunun 2022'de "Diplomasiyi Yeniden Kurgulamak" temasıyla gerçekleşmesi diğer gelişmeleri anlamlandırmayı kolaylaŐtırmaktadır. 11-13 Mart 2022 arasında gerçekleştirilen forumda 17 devlet ve hükümet başkanı, 80 bakan ve 39 uluslararası teşkilat temsilcisi başta olmak üzere 75 ülkeden³ katılımıyı ağır-

¹ "Россия Начала Вторжение В Украину (Rusya, Ukrayna'yı İşgal Etmeye Başladı)", Gazeta.uz, 24 Şubat 2022.

² Faruk Zorlu ve Ahmet Gençtürk, "UN Chief Thanks Turkish President Over Efforts for Peace", Anadolu Ajansı, 13 Mart 2022.

³ "2. Antalya Diplomasi Forumu", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 11-13 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/ikinci-antalya-diplomasi-forumu--11-13-mart-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2022).

layan Ankara, uluslararası topluma artık bölgede Türkiye'yi hesaba katmadan planlar yapılamayacağını göstermiştir. Diğer yandan ülkelerin dış politikaları iç politikalarıyla beraber ele alındığında daha da anlam kazanmaktadır. Neoklasik realist teorilerin üzerinde yoğunlaştığı iç dinamiklerin uluslararası sistem ile birlikte dış politikayı şekillendirdiği parametresi⁴ Türkiye için de yüksek düzeyde geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin 2022'nin sonuna doğru ilan ettiği "Türkiye Yüzyılı" vizyonu Ankara'nın dış politikası ile özellikle de Orta Asya politikası ile beraber okunmalıdır.

2022'de Türkiye-Kazakistan ilişkileri yılın ilk haftasında söz konusu ülkede patlak veren iç huzursuzluğun gölgesinde başlamıştır. Artan akaryakıt fiyatları gerekçe gösterilerek 5 Ocak 2022'de başlayan kitlesel protestolarda Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Mert Tokayev protestocuları "finansal motivasyonlu komplocular" olarak nitelendirmiştir.⁵ Kazakistan'da cereyan eden olaylara Türkiye'nin tepkisi gecikmemiştir. TDT dönem başkanlığını yürüten Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 11 Ocak 2022'de Kazakistan'daki gelişmeleri ele alan olağanüstü bir video konferans toplantısı düzenlenmiştir. Konferans sonucunda TDT Dışişleri Bakanları Konseyi, Kazakistan'daki duruma ilişkin bildiri imzalamıştır. Ayrıca olağanüstü toplantıda Kazakistan'a uluslararası siyasi bir destek olarak Türk devletlerinin dayanışma ve birliğini göstermek amacıyla üst düzey ziyaretler yapılmasını da teklif etmiştir.⁶

2022'de bu doğrultudaki üst düzey ziyaretlerin biri Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Mert Tokayev'in 10 Mayıs'ta gerçekleştirdiği Ankara ziyaretidir. Ziyaret kapsamında ikili ilişkiler açısından yaşanan manidar gelişmelerden biri de askeri istihbarat iş birliğini genişleten bir protokol ile Kazakistan Mühendislik Millî Şirketi ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TUSAŞ) arasında Anka İHA'larının Kazakistan'da ortak üretimini onaylayan bir anlaşmanın imzalanması olmuştur.⁷ Rusya'nın tüm dikkati-

⁴ Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Cilt: 51, Sayı: 1 (Ekim 1998), s. 152.

⁵ "Kazakhstan Unrest: Internet Cut Amid Fuel Protests", BBC, 5 Ocak 2022.

⁶ "Organization of Turkic States Convened its Extraordinary Meeting of Foreign Ministers on the Situation in Kazakhstan", Organization of Turkic States, 11 Ocak 2022, https://turkicstates.org/en/haberler/organization-of-turkic-states-convened-its-extraordinary-meeting-of-foreign-ministers-on-the-situation-in-kazakhstan_2437, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2022).

⁷ Aybulat Musaev, "Kazakhstan Approves Military Intelligence Protocol with Türkiye", *Caspian News*, 11 Ağustos 2022, <https://caspiannews.com/news-detail/kazakhstan-approves-military-intelligence-protocol-with-turkiye-2022-8-11-21>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

ni Ukrayna'ya yönelttiği bir dönemde Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükseltme çabaları kimi çevreler tarafından Ankara'nın Astana'yı Moskova'nın yörüngesinden çıkarma hamlesi olarak yorumlanmıştır.⁸

2022'nin son çeyreğinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan ziyareti de bu çerçevede değerlendirilen gelişmeler arasındadır. 12 Ekim 2022'de Kazakistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Birinci Derece Dostluk Devlet Nişanı takdim edilmiş ve burada iki ülke arasında altı anlaşma daha imzalanmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından davet edildiğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, ikili ilişkilere 1990'ların başından itibaren çok emek verildiğinin altını çizmiştir.⁹

Türkiye-Özbekistan ilişkileri açısından 2022 önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin otuzuncu yıl dönümü olan 2022'de Özbekistan'ı üç kez ziyareti hem zirve diplomasisinin etkinliğinin hem de üst düzey etkileşimin ikili ilişkiler açısından öneminin kanıtıdır. 29-30 Mart 2022 arasında Özbekistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, dört yıl aradan sonra tekrar ata yurtlarını ziyaret etmenin bahtiyarlığını yaşadıklarını dile getirmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye ile Özbekistan arasında Tercihli Ticaret Anlaşması da dahil olmak üzere toplamda on anlaşma imzalanmış ve ikili ilişkiler "Kapsamlı Stratejik Ortaklık" düzeyine yükselmiştir.¹⁰

2022'de Ankara ile Taşkent arasındaki yoğun diplomasi trafiğinin bir boyutu da 2 Ağustos'ta düzenlenen Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Birinci Dışışleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Üçlü Toplantısıdır. Bu kapsamdaki görüşmelerde Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Taşkent Deklarasyonunun Türk dünyasının refahını artıracakĐını ve ikili ilişkileri güçlendireceğini, bu mekanizmanın kalıcı hale getirilmesiyle somut projelerin hayata geçeceğini

⁸ Nikola Mikovic, "As Russia Stumbles in War, Turkey and Kazakhstan Sense Opportunity", The Arab Weekly, 28 Mayıs 2022, <https://thearabweekly.com/russia-stumbles-war-turkey-and-kazakhstan-sense-opportunity>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2022).

⁹ "Erdoğan'a Devlet Nişanı Sürprizi... Cumhurbaşkanı'ndan Kazakistan'la İş Birliği Vurgusu", *Hürriyet*, 12 Ekim 2022.

¹⁰ "Atacağımız Ortak Adımlarla Özbekistan'la Ticaret Hacmimizi 10 Milyar Dolar Seviyesine Çıkaracağız", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Mart 2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/136309/-atacagimiz-ortak-adimlarla-ozbekistan-la-ticaret-hacmimizi-10-milyar-dolar-seviyesine-cikaracagiz->, (Erişim tarihi: Aralık 2022).

vurgulamıştır.¹¹ Türkiye'nin 2022'de Özbekistan ile yoğun temaslarına atıfta bulunan bazı analistler Ankara'nın Taşkent ile güçlendirilen ilişkilerinin Türkiye-Pakistan stratejik ortaklığıyla birleştiğinde bu diplomatik üçgenin hem Pekin hem de Washington'un stratejik hesabını etkileyecek yükselen bir Avrasya gündem belirleyicisi haline geleceğini açıkça ifade etmektedirler.¹²

2022'de Türkiye ile Özbekistan arasındaki zirve diplomasisinin üçüncüsü TDT zirvesi kapsamında gerçekleşmiştir. 10-11 Kasım 2022 arasında Semerkand'da Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in başkanlığında toplanan TDT 9. zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a mevkidaşı tarafından Yüksek Düzeyli İmam Buhari Nişanının yanı sıra Türk dünyasına hizmetlerinden dolayı "Türk Dünyası Ali Nişanı" takdim edilmiştir.¹³ Bu gelişmeler ışığında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son ziyaretinin dört yıl önce olduğu da hesaba katılınca Türkiye'nin Özbekistan politikasının son bir yılda neredeyse beş yıllık bir mesafe kat ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri 2022'de olağan akışında seyretmiştir. İki ülke arasında ilk önemli temas 17 Ağustos 2022'de Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ceenbek Kulubayev'in Ankara ziyareti vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu yılda ülkeler arasında ikinci üst düzey ziyaret de yine Kırgızistan tarafından gelmiştir. 29 Eylül 2022'de 4. Dünya Göçebe Oyunları Açılış Programı nedeniyle Türkiye'yi ziyaret eden Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür.¹⁴ İlk üçü Kırgızistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşen ve küresel salgın nedeniyle 2022'ye ertelenen 4. Dünya Göçebe Oyunları'nda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan TDT li-

¹¹ "Sayın Bakanımızın Türkiye, Özbekistan ve Azerbaycan Dışişleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Üçlü Toplantısına Katılmak Üzere Özbekistan'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Ağustos 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--ozbekistan-i-ziyareti--2-agustos-2022.en.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2022).

¹² Michaël Tanchum, "New Turkey-Uzbekistan Strategic Partnership Accelerates Turkey's Rise as a Eurasian Agenda-Setter", The Turkey Analyst, 8 Haziran 2022, <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/688-new-turkey-uzbekistan-strategic-partnership-accelerates-turkeyyuzdeE2yuzde80yuzde99s-rise-as-a-eurasian-agenda-setter.html>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2022).

¹³ "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) 9. Zirvesi'ne Katılmak Üzere 10-11 Kasım 2022 Tarihlerinde Özbekistan'a Bir Ziyaret Gerçekleştirdi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Kasım 2022, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/141682/ozbekistan>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2022).

¹⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Eylül 2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/139903/cumhurbaskani-erdogan-kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2022).

derler zirvesinde bu oyunları geleneksel bir spor organizasyonu olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir.¹⁵

2022 yılı Türkiye-Türkmenistan ilişkileri için olduğu kadar Türkmenistan'ın iç siyaseti açısından da önemli bir aşamayı temsil etmektedir. 11 Şubat 2022'de Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov'un "kendisi hakkında zor bir karar" aldığını açıklamasının¹⁶ ardından 12 Mart 2022'de yapılan seçimlerde Serdar Berdimuhammedov toplam oyların yaklaşık yüzde 73'ünü alarak Türkmenistan'ın üçüncü devlet başkanı olarak seçilmiştir.¹⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Serdar Berdimuhammedov ile yaptığı tebrik görüşmesinde Türkmenistan devlet başkanlığı seçim sonuçlarının hayırlara vesile olması temennisinde bulunmuş ve seçilmesi dolayısıyla Serdar Berdimuhammedov'a tebriklerini iletmiştir.¹⁸

Türkmenistan'ın yeni yönetimi ile bu yıldaki ilk üst düzey temas Türkmen-Türk Hükümetlerarası Ekonomik İşbirliği Komisyonunun altıncı toplantısı kapsamında Aşkabat'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın başkanlığında bir heyet aracılığıyla gerçekleşmiştir.¹⁹ Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın ziyaretini Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Raşid Meredov'un 28 Kasım 2022'deki Ankara ziyareti takip etmiştir.²⁰ Ziyaret esnasında Avaza'da yapılacak Türkiye-Türkmenistan-Azerbaycan üçlü toplantısının hazırlıklarını gözden geçirdiklerini belirten Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, 2023'te yeni Türkmenistan Cumhurbaş-

¹⁵ "Dünya Göçebe Oyunları Açılış Töreni'nde Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Eylül 2022, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139921/dunya-gocebe-oyunlari-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2022).

¹⁶ "Бердымухамедов Заявил, Что Принял 'Непростое Решение О Себе' (Berdimuhammedov, 'Kendisi Hakkında Zor Kararlar Verdiğini' Söyledi)", ТАСС, 11 Şubat 2022, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13686623>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2023).

¹⁷ Cengiz Buyar, "Türkmenistan'da Başkanlık Değişimi ve Yeni Umutlar", Anadolu Ajansı, 22 Mart 2022.

¹⁸ "Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile Telefon Görüşmesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Mart 2022, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/136093/turkmenistan-devlet-baskani-kurbankulu-berdimuhammedov-ile-telefon-gorusmesi>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2022).

¹⁹ "Turkmenistan-Türkiye: Expansion of Mutually Beneficial Cooperation", The MFA of Turkmenistan, <https://turkey.tmembassy.gov.tm/en/news/99098>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).

²⁰ "Sayın Bakanımızın Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov ile Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Kasım 2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkmenistan-disisleri-bakani-rasid-meredov-ile-gorusmesi--28-kasim-2022.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2022).

kanı Serdar Berdimuhammedov'u Ankara'da ağırlamaktan mutluluk duyacaklarını ifade etmiştir.²¹

13-14 Aralık 2022 arasında Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan devlet başkanları birinci zirvesine katılmak üzere Türkmenistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile dar katılımı ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan üçlü zirvede imzalayacakları belgelerle ülkeler arasındaki birlikteliğin daha da taçlanacağını ifade etmiştir.²²

Tacikistan'ın 2022'nin başında komşusu Kırgızistan ile yaşadığı gerginlik yılın büyük bir bölümünde devam etmiştir. 27 Ocak 2022'de Tacikistan-Kırgızistan sınır hattında yaşanan gerginlik sonrasında TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, sınır anlaşmazlığı yaşayan Kırgızistan ve Tacikistan'a diplomatik yollarla müzakere yapmaları çağrısında bulunmuştur.²³ Gerginliğin çatışmalara dönüştüğü Eylül'de Türkiye her iki ülkeye diyalog çağrısı yapmıştır. 16 Eylül 2022'de Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada Kırgızistan-Tacikistan sınırındaki son gelişmelerin endişeyle karşılandığı, dost ve kardeş iki ülke arasındaki bu gerginliğin tırmanmaya mahal vermeden süratle sona erdirilmesinin ve sorunların diyalog marifetiyle barışçıl bir şekilde çözümlenmesinin temenni edildiği vurgulanmıştır.²⁴

Türkiye-Tacikistan ilişkileri henüz arzu edilen düzeyde olmasa da gelişim aşamasında olduğu da bir gerçektir. İki ülke arasında otuzuncu yılındaki diplomatik ilişkiler 2022'de rutin seyrinde devam etmiştir. 21 Nisan 2022'de Tacikistan Savunma Bakanı Orgeneral Sherali Mirzo Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Tacik mevkidaşı Sherali Mirzo ile hem baş başa hem de heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiştir. Heyetler arası toplantının ardından iki bakan Türkiye ve Tacikistan

²¹ "Türkiye, Türkmenistan Agree to Enhance Mutual Cooperation", TRT World, 28 Kasım 2022.

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Aralık 2022, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142112/cumhurbaşkanı-erdogan-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2022).

²³ "Türk Devletleri Teşkilatı'ndan Kırgızistan ve Tacikistan'a Müzakereyle Çözüm Çağrısı", TRT Haber, 28 Ocak 2022.

²⁴ "Kırgızistan-Tacikistan Sınırdaki Çatışma Hk. No: 287", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-287_-kircizistan-tacikistan-sinirindaki-catisma-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2022).

arasındaki Askeri Çerçeve Anlaşmasını imzalamıştır.²⁵ İki ülke lideri ise 16 Eylül'de Özbekistan'ın Semerkant şehrindeki Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 22. Devlet Başkanları Zirvesi'nde bir araya gelmiştir.²⁶

Türkiye'nin 2022'de Afganistan'a yönelik daha temkinli bir dış politika yürüttüğü gözlemlenmektedir. Bu politika bir yandan Afganistan'a insani yardım ve ülkenin istikrarı için geniş katılımlı bir yönetimin tesis edilmesi konusunda telkinleri diğer yandan ise ülkede kadınların eğitim hakkının engellenmesinin karşısına geçilmesi gibi unsurları içermektedir. Dışişleri Bakanını Mevlüt Çavuşoğlu'nun Taliban geçici hükümetinin Dışişleri Bakan vekili Emirhan Muttaki ile yüz yüze görüşmesi 11-13 Mart arasında Antalya Diplomasi Forumu'nda gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Afganistan ile ilişkilerinde Ankara'nın Taliban yönetiminden en önemli beklentisi şüphesiz ki kadın hakları ve özellikle de kız öğrencilerin eğitim hakkıdır. Bu bağlamda Antalya Diplomasi Forumu'nda Taliban geçici hükümetinin Dışişleri Bakan vekili Emirhan Muttaki, Afganistan'da üniversitelerde 42 bin kız ve erkek öğrenci olduğunu, bazı alanlarda sorunların çözüldüğünü, diğer meseleler için de çalışmaların sürdüğünü ve ilerleyen zamanlarda iyi şeyler yapılmasını umduklarını²⁷ ifade etse de daha sonraki gelişmeler bunun aksini göstermiştir.

Nitekim 20 Aralık 2022'de Taliban yönetimi tüm Afgan kadınlara üniversite eğitimini yasaklayan kararı almıştır.²⁸ Kararın hemen ardından Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada söz konusu kararın gözden geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁹ Ankara her ne kadar bu konudaki çabalarını istikrarlı bir şekilde sürdürse de Kabil'in uluslararası hukuktan doğan egemenlik hakkı ve iç işlerine karışmama ilkelerinden dolayı atılabilecek adımlar temenni ve beklentiden öteye geçememektedir. Taliban yönetimi bu tür adımlarla zaten uluslararası toplum tarafından sorgulanan imajını daha da zedelemektedir.

²⁵ "Türkiye ve Tacikistan Arasında Askeri Çerçeve Anlaşması İmzalandı", TRT Avaz, 21 Nisan 2022.

²⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bir Haftalık Diplomasi Turunu Tamamladı", TRT Haber, 22 Eylül 2022.

²⁷ Şahin Demir ve Ahmet Dursun, "Taliban Dışişleri Bakan Vekili Muttaki: ABD ile İlişkiler İyiyeye Gidiyor", Anadolu Ajansı, 12 Mart 2022.

²⁸ Hikmat Noori, "Taliban Ban Afghan Women From University Education", *The Guardian*, 20 Aralık 2022.

²⁹ "Afganistan'da Yükseköğretimde Kız Öğrencilere Getirilen Eğitim Yasağı Hk. No: 385", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Aralık 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-385_-afganistan-da-yuksekogretimde-kiz-ogrencilere-getirilen-egitim-yasagi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2022).

2022 yılı Türkiye-Pakistan ilişkilerinin 75. yıl dönümü olması hasebiyle son derece önemlidir. Pakistan'da yaşanan kısa süreli anayasal kriz sonrasında 3 Nisan 2022'de Cumhurbaşkanı Arif Alvi erken seçim isteyen Başbakan İmran Han'ın çağrısı üzerine meclisi feshetmiş ve erken seçim kararı alınmıştır.³⁰ Kararın alınmasından sekiz gün sonra yapılan oylama sonucunda Şahbaz Şerif Pakistan Başbakanı olarak seçilmiştir.³¹ Aynı gün içinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Şahbaz Şerif ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve yeni başbakanı tebrik etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim sonuçlarının dost ve kardeş Pakistan halkı için hayırlı olmasını dileyerek Türkiye'nin bugüne kadar olduğu gibi her türlü desteği vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.³²

Yeni Pakistan Başbakanı, seçildikten yaklaşık iki ay sonra 31 Mayıs-2 Haziran arasında Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir.³³ Ziyaret esnasında ikili iş birliğini güçlendirme vurgusu yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülkenin MİLGEM projesi kapsamında ortak korvet üretimini örnek gelişme olarak değerlendirmiştir.³⁴ Türkiye-Pakistan ilişkilerindeki bu gelişmeler doğal olarak siyasi alanla sınırlı kalmayarak askeri ve ekonomik iş birliği potansiyellerini de ortaya çıkarmaktadır. Çeşitli askeri ve ticari ortaklıklar ilişkilerin farklı zeminlere taşınmasına olanak sağlamaktadır. Bu gelişmeler aynı zamanda iki ülkenin bölgesel gelişmelere yönelik ortak reaksiyon göstermesi sonucunu doğuracaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Diplomatik ilişkilerinde son yıllarda oldukça etkin bir görüntü sergileyen Türkiye'nin bu girişimlerinin ekonomik gelişmelerle de eş güdümlü olduğu bir gerçektir. Ekonomik iş birlikleri giderek dış ticaret istatistiklerine de yansımaktadır. Bu bağlamda Türkiye-Kazakistan ilişkileri ekonomik boyutuyla ele

³⁰ "Pakistan'da Meclis Feshedildi", TRT Haber, 3 Nisan 2022.

³¹ "Pakistan Meclisi'nde Yapılan Oylamada, Şahbaz Şerif Başbakanlığa Seçildi", Euronews Türkçe, 11 Nisan 2022.

³² Dilara Hamit ve Handan Kazancı, "Turkish President Congratulates Pakistan's New Prime Minister", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2022.

³³ "Prime Minister's Visit to Turkey, 31 May-2 June 2022", Ministry of Foreign Affairs Government of Pakistan, 30 Mayıs 2022, <https://mofa.gov.pk/prime-ministers-visit-to-turkey-31-may-2-june-2022>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2022).

³⁴ "Türkiye-Pakistan İlişkilerini Daha da Güçlendirmeye Hazırız", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Haziran 2022, <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/138224/-turkiye-pakistan-iliskilerini-daha-da-guclendirmeye-haziriz->, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2022).

alındığında pozitif gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in 10 Mayıs 2022'deki Ankara ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedeflediklerini ifade etmiştir.³⁵

Türkiye'nin Kazakistan'a Ekim 2022'de gerçekleştirdiği ihracatta önceki yılın aynı ayına oranla yaklaşık yüzde 46 artış yaşanmıştır. İthalat verileri incelendiğinde ise iki ülke arasında Türkiye'nin aleyhine seyir yaşandığı görülmektedir. Nitekim Ekim 2022 itibarıyla Kazakistan'dan yapılan ithalat ise yaklaşık yüzde 347 artmıştır. Tablo 2'den de görüldüğü üzere Türkiye'nin Kasım-Aralık 2022 ithalat verileri hesaba katılmadığı takdirde bile bir önceki yıla göre ithalat neredeyse yüzde 79 artmıştır. Buradan hareketle Kazakistan ticari ilişkilerde Türkiye dış ticaret açığı vermektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İHRACAT RAKAMLARI (2017-2022, MİLYON DOLAR)							
	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2017	746	680	344	1.038	156	172	352
2018	695	951	377	467	177	145	462
2019	900	1.232	442	745	157	156	550
2020	986	1.154	418	787	174	208	620
2021	1.288	1.842	749	984	258	259	773
2022*	1.225	1.534	764	900	301	219	667

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Türkiye-Özbekistan ekonomik ilişkilerinde ekonominin ağırlığı 2022'de önceki yıllara göre daha yüksek seviyede seyretmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Özbekistan ile hedeflediği ticaret hacmi Kazakistan gibi 10 milyar dolardır. Diğer ziyaretlerde olduğu gibi siyasi ilişkileri ekonomik bağlardan ayrı tutmayan Cumhurbaşkanı Erdoğan Mart'taki Özbekistan seferinde bu ülke ile de 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefini yinelemiştir.³⁶

³⁵ "Türkiye-Kazakistan Ticaret Hacmi 5 Milyar Dolar Hedefini Aştı", TRT Avaz, 10 Mayıs 2022.

³⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ticaret Hacminde Çıtayı 10 Milyar Dolara Çıkaracağız", TRT Haber, 30 Mart 2022.

Türkiye'nin Özbekistan ile ihracatı Ekim 2022 itibarıyla önceki yıla oranla yaklaşık yüzde 3 artış göstermiştir. Diğer birçok Orta Asya ülkesine nazaran Özbekistan ile ihracat ve ithalatta bir denge gözlemlenmektedir. Nitekim Özbekistan'dan yapılan ithalat Ekim 2022 itibarıyla yüzde 17 azalmıştır.

Türkiye'nin Kırgızistan ile ekonomik ilişkilerine gelince ihracattaki artış oldukça tatmin edicidir. Kırgızistan'a yapılan ihracattaki yıllık artış yaklaşık yüzde 27 oranında gerçekleşmiştir. İthalatta yaşanan yıllık azalma ise yüzde 25 ile ikili ticaret hacminde Türkiye'nin lehine gelişmiştir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İTHALAT RAKAMLARI (2017-2022, MİLYON DOLAR)

	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2017	1.494	838	155	487	224	22	350
2018	1.602	870	64	380	265	12	331
2019	1.404	1.140	77	345	198	24	306
2020	1.181	970	91	319	149	27	269
2021	1.595	1.800	86	711	196	33	315
2022*	2.849	1.456	93	734	143	28	369

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde 2022'deki gelişmeler genellikle ekonomi ağırlıklı seyretmiştir. İki ülke arasında planlaması devam eden enerji diplomasisi de ekonomik ilişkiler bağlamında değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay 1 Temmuz 2022'de Ekonomik İşbirliğine Dair Hükümetlerarası Türk-Türkmen Komisyonu (HEK) Toplantısı kapsamında Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Toplantı sonrası açıklamalarında 72 maddeden oluşan bir yol haritasının çizildiğini belirten Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, halihazırda 2 milyar dolar olan ticari ilişkiyi yıl sonuna kadar 3 milyar ve sonrasında 5 milyar dolar seviyesine çıkarmayı ve devamında 10 milyar doları hedeflediklerini ifade etmiştir.³⁷

³⁷ Merdan Velhanov, "Türkmen Doğal Gazının Türkiye'ye Taşınmasına İlişkin Çalışmalarda Sona Yaklaşıldı", Anadolu Ajansı, 2 Temmuz 2022.

14 Aralık 2022’de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi’ne katılmak üzere gerçekleştirdiği Türkmenistan ziyaretinde de enerji konusu ana gündem başlığını oluşturmuştur.³⁸ Diğer yandan iki ũlke arasındaki 2022 ticaret verileri ele alındığında ihracattaki yıllık artışın yüzde 19 civarında gerçekteştiği görũlmektedir. İthalatta ise yıllık yüzde 10 civarında artış yaşanmış olup, önemli bir kısmı ise enerji talebindeki artıştan kaynaklanmaktadır.

Türkiye-Tacikistan ekonomik ilişkileri 2022’de olağan akışında seyretmiş, ũlkeye yönelik ihracat Ekim 2022 itibarıyla bir önceki yıla göre yüzde 45 civarında yükselmiştir. İthalatta ise yıllık yüzde 7 oranında azalma yaşanmıştır.

Türkiye-Afganistan ilişkilerinin ekonomik boyutu siyasi ilişkiler ile eş güdümlü olarak gelişmiştir. Nitekim Taliban geçici hükümetinin uluslararası imajı ekonomisine de yansımıştır. Türkiye’nin Afganistan’a ihracatında yıllık yaklaşık yüzde 22 azalma yaşanmıştır. Diğer yandan ithalatta da yüzde 19 yıllık azalma söz konusudur. Ancak her şeye rağmen Türkiye’nin siyasi tutumu Afganistan ile ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği açasından önemli etkindir.

Türkiye-Pakistan dış ticaret verileri incelendiğinde ihracatta bir önceki yılın Ekim’e göre yaklaşık yüzde 16 azalma yaşandığı görũlmektedir. Bunun aksine Pakistan’dan yapılan ithalatta ise yüzde 23 civarında artış gözlemlenmektedir. Bu durum her ne kadar toplam ticaret verilerinde artışa neden olsa da Türkiye’nin dış ticareti açasından yansımaları olumsuzdur.

Bununla beraber Türkiye-Pakistan ekonomik ilişkilerini salt dış ticaret verileri üzerinden okumak kapsamlı bir analiz açasından yetersiz olur. Nitekim Pakistan ile savunma sanayi alanında son dönemde geliştirilen iş birliği projeleri ve bunlar içerisinde özellikle MİLGEM projesi kapsamındaki ortak korvet üretimi iktisadi istatistiklerin ötesinde bir değere sahiptir. Diğer yandan iki ũlke arasındaki ekonomik iş birliği İşlamabad’da iktidarın el değiştirmesine rağmen hız kesmemiştir. Yeni Pakistan Başbakanı şahbaz şerif’in Ankara ziyaretinde ekonomi yine en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.

KũLTũREL İLİŞKİLER

Türkiye’nin Orta Asya ũlkeleri ile inşa ettiği siyasi kale hiç şüpheşiz ki kũltür temeli üzerinde yükselmektedir. Harcı etnik bağ ve ortak tarih ile karıştı-

³⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi’ne Katıldı”.

rılan bu bina ekonomi ile harmanlandığında ise kırılması zor bir ilişki ağını garanti etmektedir. Josef S. Nye uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı “yumuşak güç” kavramını üç temel bileşene ayırmış ve bunlardan ilkinin kültür olduğu saptamasında bulunmuştur.³⁹ Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde bu yumuşak güç unsurunun yansımaları 2022'de yaşanan gelişmelerde de açıkça görülmektedir.

Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde yetkililer ikili ilişkilerin kültürel boyutuna her fırsatta değinmektedir. Nitekim Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Mayıs'taki Ankara ziyaretinde kültürel bağın önemi vurgulanmıştır. Görüşmede her iki lider de ortak tarihsel köklere, dil ve kültüre, yakın siyasi diyalog ve çok boyutlu iş birliğine dayalı mevcut dostluk ve kardeşlik bağlarından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir.⁴⁰ Ankara diğer yandan Astana ile kültürel bağlarını ikili anlaşmalarla pekiştirme yoluna gitmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ekim'deki Astana⁴¹ ziyaretinde Türk ve Kazak yetkililerin sağlık, kültür ve gıda güvenliği alanlarında toplamda altı anlaşma⁴² imzalaması bu saptamayı pekiştirmektedir.

Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkilerinde de ortak tarihi ve kültürel hafızanın izleri göze çarpmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mart'taki Özbekistan ziyareti öncesi Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından Taşkent'te düzenlenen “Gücünü Ortak Tarih ve Kültürden Alan Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde 30 Yıl” başlıklı panelde iki ülke arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hususlar ele alınarak karşılıklı kültürel etkileşimin artırılmasının önemi vurgulanmıştır.⁴³ Kültür odaklı ilişkiler kapsamındaki diğer bir gelişme 12-13 Kasım 2022 arasında Taşkent'te Özbekistan Türk Milli Kültür Merkezi'nin 25. kuruluş yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen program kapsamında Türkiye Cumhuriyeti

³⁹ Josef S. Nye, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, (Public Affairs Books, New York: 2004), s. 11.

⁴⁰ Zafer Fatih Beyaz, “Turkish-Kazakh Relations to Reach Level of ‘Enhanced Strategic Partnership’”, Anadolu Ajansı, 11 Mayıs 2022.

⁴¹ 23 Mart 2019'da Kazakistan Meclisi tarafından alınmış bir karar ile ismi Nur-Sultan olarak değiştirilen Astana, 17 Eylül 2022'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in imzaladığı kararname ile tekrar eski ismine geri dönmüştür.

⁴² “Türkiye, Kazakistan Vow to Deepen Strategic Ties”, *Hürriyet Daily News*, 12 Ekim 2022.

⁴³ “İletişim Başkanlığı'ndan “Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde 30 Yıl” Paneli”, TRT Haber, 25 Mart 2022.

Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Yalçın Topçu başkanlığındaki bir heyetin Özbekistan'ı ziyaret etmesi olmuştur.⁴⁴

29 Eylül-2 Ekim 2022 arasında “Gelenekten Geleceğe Bir’iz” sloganıyla Bursa'nın İznik ilçesinde gerçekleşen “Dördüncü Dünya Göçebe Oyunları” Türkiye-Kırgızistan kültürel ilişkileri bağlamında olduğu kadar Türkiye'nin kültürel birikiminin gelecek nesillere aktarılması açısından da önemlidir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un da katıldığı organizasyon iki liderin kültürel ilişkilere verdikleri değerin göstergesi olmuştur.⁴⁵

Türkiye'nin ortak kültür olgusunu ikili ilişkilerinin neredeyse tüm boyutlarına yansıtmayı planladığı ülkelerden biri de Türkmenistan'dır. İkili ilişkilerde her fırsatta yapılan kültür vurgusu üst düzey görüşmelerin de ana temalarından birini oluşturmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan bu yıl katıldığı Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'nde de konuyu gündeme getirmiş ve bu yönde ortak projeler geliştirilmesini önermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan genç nesillerin dil, tarih ve kültürü daha iyi tanıması amacıyla dayanışmanın artırılması gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁶

Ayrıca söz konusu zirve sonrasında imzalanan beş anlaşmadan biri de yine kültürel iş birliği alanındadır. Bu bağlamda zirvede Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ve Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Nurmuhammed Amanpessov, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkmenistan Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 2023-2025 Yıllarına Yönelik Bilim, Eğitim ve Kültür Alanlarında İşbirliği Çerçeve Programı'nı imzalamışlardır.⁴⁷

Türkiye Tacikistan ile ilişkilerini de kültürel bağlamda geliştirmeye çalışmaktadır. Tacikistan'ın bu konudaki istekliliği de süreci olumlu etkilemektedir. Nitekim Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği STK'lar ve Türki-

⁴⁴ “25th Anniversary of the Turkish National Cultural Center of Uzbekistan”, TURKPA, 12 Kasım 2022, https://turkpa.org/en/content/news/turkpa_news/4346_25th_anniversary_of_the_turkish_national_cultural_center_of_uzbekistan, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2022).

⁴⁵ “Садыр Жапаров Посетил Церемонию Открытия IV Всемирных Игр Кочевников (Sadır Japarov, IV. Dünya Göçebe Oyunları'nın Açılış Törenine Katıldı)”, Вечерний Бишкек, 30 Eylül 2022, https://www.vb.kg/doc/423118_sadyr_japarov_posetil_ceremoniu_otkrytia_iv_vsemirnyh_igr_kochevnikov.html, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2022).

⁴⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne Katıldı”.

⁴⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne katıldı”.

ye'nin kamu diplomasisine hizmet eden ilgili kurumlar ile etkileşim halindedir. Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Aşrafcon Gulov'un 2022'de çeşitli vesilelerle YTB ve TİKA gibi kurumların başkanları ile görüşmeleri ikili kültürel ilişkiler açısından önemlidir.

Türkiye'nin Afganistan ilişkilerinde de yine tarihten gelen bir dayanışma kültürü günümüze yansımaktadır. Bu kapsamda Türkiye Maarif Vakfı ve TİKA gibi kurumların Afganistan'daki toplumsal sürece olumlu katkısı yadsınamayacak derecede önem arz etmektedir. Söz konusu kurumlar Taliban geçici hükümeti sonrasında da faaliyetlerine devam etmiş ve önceki yıllarda olduğu gibi 2022'de de ikili ilişkilere katkıda bulunmuşlardır.

Türkiye-Pakistan ilişkilerinin kültürel boyutu da benzer şekilde tarihsel kökenlere sahiptir. Diplomatik ziyaretlerde bu bağa yapılan sürekli vurgu tarihi hafızayı canlı tutarak mevcut ilişkilere katkı sağlamaktadır. Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif'in Haziran'daki Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ikili ilişkilerin kültürel boyutunu; "Çeyizlerini, mücevherlerini Milli Mücadele yıllarında bizlere bağışlayan Pakistanlı kadınların fedakarlığını asla unutmamak, unutmayız" kelimeleri ile ifade etmiştir.⁴⁸

Diğer yandan ŞİÖ Devlet Başkanları 22. Toplantısı kapsamında yaptığı bir değerlendirmede Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif tarafından ifade edilen önemli bir unsur da iki ülke arasındaki yardımlaşmadır. Nitekim Şahbaz Şerif burada ülkesinde yaşanan sel felaketi esnasında Türkiye'nin yardımından övgüyle bahsetmiş, bu desteğin iki ulus arasındaki tarihi kardeşlik bağlarının ve zor zamanlarda birbirine destek olma konusundaki ortak kararlılığın bir yansıması olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹

SONUÇ

2022 Türkiye-Orta Asya ilişkileri açısından değerli olduğu gibi Türk diplomasisi adına da önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye'nin kendi coğrafyasında oyun kurucu bir aktör olduğu gerçeğinden yola çıkarak geliştirilen dış politika perspektifinde krizlerde taraf olma tutumu yerini ara bulucu ve sorun çözücü bir anlayışa bırakmıştır. "Girişimci ve insani dış politika" ve "diplomasiyi yeniden kurgulamak" gibi amacını isminde barındıran

⁴⁸ "Türkiye ile Pakistan Arasında 7 İş Birliği Anlaşması İmzalandı".

⁴⁹ Nazlı Yüzbaşıoğlu ve Muhammet Tarhan, "Pakistan Başbakanı Şerif: Türkiye'nin Desteği, İki Ulus Arasındaki Tarihi Kardeşlik Bağlarının Yansıması Olmuştur", Anadolu Ajansı, 16 Eylül 2022.

yeni dış politika retoriiyle harmanlanan ‘‘Türkiye Yüzyılı’’ vizyonu 21. yüzyılda yeni Türkiye’nin habercisi olmuştur.

Bu bağlamda Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkileri yoğun diplomasi trafiğiyle dolu bir yılı geride bırakmuŐtur. Ankara 2022’de Orta Asya ile doğrudan diplomasinin yanı sıra gerektiğinde TDT ve İİT bünyesinde de inisiyatif olarak ilişkilerini geliŐtirmiŐtir. Diğer yandan 2022’de ikincisini gerçekleştirdiği Antalya Diploması Forumu da yeni Türkiye’nin vizyonuna hizmet etmektedir. Ankara’nın Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile devlet başkanları ve bakanlıklar düzeyinde gerçekleştirdiği yirmiye yakın görüşme Türkiye’nin bölgedeki ağırlığına işaret etmektedir. Bu gelişim uluslararası sistemin yapısı ve Türkiye’nin artan askeri ve ekonomik gücü gibi unsurlarla açıklanabileceği kadar neoklasik kuramcıların üzerinde hemfikir olduğu liderlik anlayışının da bir ürünüdür. Nitekim Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliŐiminde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2022’de bölge ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarıyla sürdürdüğu bireysel ilişkiler de belirleyici unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye’nin Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Pakistan ile ilişkileri Tacikistan ve Afganistan’a göre bir adım önde olsa da Ankara’nın önceliği bölgedeki ikili ilişkilerin kesintisiz olarak gelişmeye devam etmesi olmuştur. Diğer yandan bu ülkelerin bazıları ile tesis edilen enerji diplomasisi ilişkilerin çok boyutlu olarak geliŐtiđinin göstergesidir. Ülke bazında ele alındığında ise yılın başında Kazakistan’da yaşanan hükümet karşıtı protestolar ve Türkiye’nin TDT bünyesinde sorunu gündeme getirerek aktif tutum alması önemli bir giriŐimdir. Ülkede düzenin tesis edilmesi sonrasında Kazakistan cumhurbaşkanının Türkiye ziyareti Ankara’nın diplomatik kazanımını olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın geçtiğimiz yıllarda ikili ilişkilerde bazı sorunların yaşandığı Özbekistan’ı TDT ve İİT zirveleri de dahil olmak üzere aynı yıl içerisinde üç kez ziyaret etmesi ve bu ziyaretlerin olumlu sonuçları 2022 yılı Türkiye diplomasisinin özetidir. Kırgızistan ile kültürel organizasyonlarda etkin iş birliği, Türkmenistan ile enerji diplomasisi ve Pakistan ile savunma sanayiindeki ortak projeler Türkiye’nin 2022’de Orta Asya politikasının önemli çıktıları arasındadır.

Görüşmelerin tamamında sık yapılan ortak tarih, etnik ve kültürel bağ vurgusu sadece siyasi ilişkilerle sınırlı kalmamış ekonomik ilişkilere de yansı-

mıştır. 2022'de Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile toplam ticaret hacmi yılın ilk on ayında 11,3 milyar dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye'nin ilk on ayındaki 509,8 milyar dolarlık dış ticaretinin yüzde 2'sine tekabül etmektedir. Bu durum olumlu yönde giden ekonomik ilişkilerin daha da artırılması gerektiği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda siyasi ve kültürel ilişkilerin ekonomik ilişkiler ile henüz doğru orantılı olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak 2021 dış ticaret verileri ile kıyaslandığında ekonomik ilişkilerin de hızla geliştiği sonucuna varılabilir.

Örneğin aynı ülkeler ile 2021'de toplam ticaret hacmi 10,9 milyar dolar olup, bu miktar 2022'deki on aylık ticaret hacminden yaklaşık yüzde 4 daha azdır. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus da Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan ile toplam ticaret hacmindeki ülkelerin ağırlığıdır. Nitekim 2022'de bu ülkelerle 11,3 milyar dolar olan on aylık toplam ticaret hacminin 7,1 milyar doları sadece Kazakistan ve Özbekistan ile yapılan ticarete aittir. Bu da bu iki Orta Asya ülkesinin payının yukarıda incelenen ülkelerle yapılan toplam ticaret hacminin yaklaşık yüzde 63'üne tekabül ettiği anlamına gelmektedir.

Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kazakistan ve Özbekistan liderleri ile 2022'de gerçekleştirdikleri görüşmelerde bu iki ülke ile de 10 milyar dolar ticaret hacmine ulaşma hedefine sık vurgu yapılması dış ticaret verileriyle doğru orantılı bir söylemdir. Kültürel ilişkiler açısından Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini daha da ileriye taşıyacak adımların atılması zor olmayacaktır. Türkiye'nin bu bölgelere yönelik eğitim ve insani yardım faaliyetleri var olan etnik, tarihi ve kültürel bağları daha da pekiştirmektedir.

KRONOLOJİ

11 Ocak	TDT Dışişleri Bakanları Konseyi dijital ortamda olağanüstü toplandı.
24 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ortak Stratejik Planlama Grubu 7. Toplantısı kapsamında Kazakistan'ı ziyaret etti.
22 Mart	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Pakistan'ı ziyaret etti.
29-30 Mart	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Özbekistan'ı ziyaret etti.
10 Mayıs	Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Mert Tokayev Ankara'yı ziyaret etti.

- 31 Mayıs Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini ger-
çekleŐtirdi.
- 1 Temmuz Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Türkmenistan'ı ziyaret etti.
- 2 AĞustos Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Birinci Dışişleri, Ticaret ve UlaŐ-
tırma Bakanları Üçlü Toplantısı ger-
çekleŐtirildi.
- 17 AĞustos Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ceenbek Kulubayev Ankara'yı ziyaret
etti.
- 15-16 Eylül Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Semerkand'da düzenlenen
ŞİÖ 22. Devlet Başkanları Konseyi Zirvesi kapsamında Özbekis-
tan'ı ziyaret etti.
- 29 Eylül Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov Türkiye'yi ziyaret etti.
- 12 Ekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Kazakistan'a resmi ziyaret
gerçekleştirdi.
- 10-11 Kasım Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan TDT'nin 9. zirvesine katıl-
mak üzere Özbekistan'ı ziyaret etti.
- 25 Kasım Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kazakistan'ı ziyaret etti.
- 28 Kasım Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Ba-
kanı Raşid Meredov Ankara'yı ziyaret etti.
- 13-14 Aralık Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkmenistan'a resmi ziya-
ret ger-
çekleŐtirdi.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2022

TUNÇ DEMİRTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, SETA Araştırmacısı

GİRİŞ

Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri son yıllarda dikkat çekici boyutta ivme kazanmıştır. Bu ivme gerek ticari gerek askeri ve güvenlik alanlarındaki iş birliği gerekse siyasi ve kurumsal zeminlerde kendisini göstermektedir. Ancak Türkiye'nin Afrika ile olan ilişkileri homojen bir anlayıştan ziyade kıtadaki bölgelere ve ülkelerin ihtiyaç ve taleplerine göre şekillenmektedir. Nitekim Kuzey Afrika, Doğu Afrika, Batı Afrika, Sahel Kuşağı, Orta Afrika ve Güney Afrika olarak sınıflandırılabilir alt bölgelerde mevcut ilişkiler ihtiyaç ve taleplere göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda kimi ülkelerde öncelik gıda güvenliği, kimi ülkelerde kalkınma, kimi ülkelerde toplumsal uzlaş, kimi ülke ve bölgelerde terörle mücadele kapsamında güvenlik iş birliği arayışları ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin 2000'lerden günümüze dek Afrika'ya yaklaşımında insani boyut ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte kıtada eşit ortaklık ve ka-

zan-kazan temelinde ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi son yıllarda kendisini daha fazla göstermektedir. Türkiye'nin Afrika'da istikrar ve güvenliğe katkı sağlayan bir aktör olarak yer alması özellikle 2022'de daha fazla gündeme gelmiştir. Çalışma 2022'de Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile siyasi, ekonomik, askeri ve güvenlik konularında meydana gelen geliŐmele-ri ve kıta ile ilişkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada kıta Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika ülkeleri olarak iki ayrı şekilde ele alınacaktır. Sahra altı Afrika ilişkilerin yoğunluğuna göre alt bölgesel sistemlere ayrılarak Türkiye'nin Afrika politikasındaki amaç, hedef ve politikaları bağla-mında tartışılacaktır.

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA İLİŞKİLERİNİN BOYUTLARI VE DİNAMİKLERİ

Türkiye, Sahra Altı Afrika'da özellikle son on yıllık süreçte oldukça aktif ve iddialı bir oyuncu haline gelmiştir. Afrika ile güçlü ilişkiler inşa eden Türkiye'nin son dönemlerde özellikle Doğu ve Batı Afrika'da ilişkilerinin ivme kazanması söz konusudur. Nitekim Türkiye'nin bölgesel yaklaşımları kıtada yer alan diğer aktörlerden birçok konuda farklı nitelendirilmektedir. Bu bağlamda kimliği, yaklaşımı ve geçmişinde olumsuz tecrübeleri anımsatmayan niteliklere sahip olması nedenleriyle Türkiye, Sahra Altı Afrika ülkeleri tarafından olumlu karşılanmaktadır. Nitekim NATO'nun önemli bir üyesi olan Türkiye aynı zamanda ittifak içinde yer alan diğer Avrupa- lı ülkelerden farklı bir kimliğe sahiptir. Türkiye'nin Müslüman kimliğine sahip olması, Kuzey ve Doğu Afrika ülkelerinde tarihsel bağlarının bulunması ilişkilerde bağları güçlendirici bir unsur olarak yer almaktadır. Aynı zamanda son çeyrek yüzyıla yakın dönemde dış politikada bağımsız hareket edebilme kapasitesine sahip olan, tek taraflı girişim yapabilen ve inisiyatif üstlenebilen bir devlet olarak Türkiye, Afrika ülkeleri tarafından cazibe oluŐurmaktadır.

Bununla birlikte Sahra Altı Afrika'da yer alan ülkelerin dış politikalarını etkileyen kendine has dinamikleri bulunmaktadır. Ancak söz konusu temel dinamikler bölgelere göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim Batı Afrika'da terör örgütlerinin varlığı ve devletlerin yapısına etkileri söz konusudur. Bu durum aynı zamanda hem ülke içi hem de bölgesel istikrarsızlıklara neden olarak güc boşluklarına ve darbelerin sıkça yaşanmasına sebep olmaktadır.

Batı ve Orta Afrika'da 2022'de meydana gelen darbeler¹ bu kapsamda bölgesel ve küresel güvenliğin yanı sıra siyasete de etki etmektedir.

Öte yandan Doğu Afrika'da da terörizmin varlığı ülke ve bölge güvenliğinde istikrarsızlaştırıcı etkiye sahip olmaktadır. Doğu Afrika'da terörün etkisinin yanı sıra toplumsal uzlaşma gerektiren önemli olaylardan biri olarak Etiyopya'da meydana gelen krizler² öne çıkmaktadır. Ayrıca Nil havzası üzerindeki küresel ve bölgesel güç mücadelesi, Babülmendep Boğazı'nın jeostratejik önemi ve bölgedeki askeri üslerin mevcut ve artan varlığı da Doğu Afrika'da öne çıkan dinamikler olarak dikkat çekmektedir.

Son olarak Asya ülkelerinin Sahra Altı Afrika ticaretindeki payları da kıtanın dinamikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla söz konusu dinamikler Sahra Altı Afrika'ya ilgi gösteren aktörlerin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Aynı şekilde bu ülkelerin kıtaya yönelik politikalarını belirlerken dikkate alınması gereken önemli konular olarak öne çıkmaktadır.

Sahra Altı Afrika'da dikkat çeken dinamikler bölge ülkelerinin politikalarının yanı sıra küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikalarına da etki etmektedir. Örneğin Doğu Afrika'da inşası gerçekleştirilen Rönesans Barajı her ne kadar Etiyopya'yı doğrudan etkiliyor olsa da sorun Nil havzasında yer alan Sudan ve Kuzey Afrika'da yer alan Mısır'ı da etkilemektedir. Ayrıca Etiyopya'nın Rönesans Barajı'nın inşaa girişimlerine karşı ülke içinde yaşanan toplumsal sorunlara yönelik bölgesel ve küresel aktörlerin politikaları da şekillenmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yer alan ülkeler ile ilişkilerini belirlerken birçok değişkeni dikkate alınması uzun vadeli kurulacak olan ilişkilerde potansiyel risk alanlarını öngörebilmesi açısından önem kazanmaktadır.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

2021'de olduğu gibi 2022'de de Afrika darbeler, terör faaliyetleri, çatışma ve toplumsal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Batı Afrika'da 24 Ocak

¹ Tufan Aktaş ve Muhammed Semiz, "Burkina Faso'da Son Bir Yılda İkinci Kez Askeri Darbe Yapıldı", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2022; Fatma Esmâ Arslan, "Gine Bissau'daki Darbe Girişiminde 6 Kişi Öldürüldü", Anadolu Ajansı, 2 Şubat 2022.

² Detaylı bilgi için bkz. Tunç Demirtaş, "Etiyopya-Tıgray Krizi Yeni Bir Balkanlaşma mı?", *SETA Analiz*, Sayı: 356, (Kasım 2021); Tunç Demirtaş, "Etiyopya-TPLF İç Savaşından Ateşkese", 18 Kasım 2022, <https://www.setav.org/odak-etiyopya-tplf-ic-savasindan-ateskese>, (Erişim tarihi: 17 Eylül 2022).

2022'de Yarbay Paul-Henri Sandaogo Damiba, Roch Marc Christian Kabore hükümetine bir darbe gerçekleştirmişti.³ Ancak Ocak'ta Burkina Faso'da darbe yapan Yarbay Damiba'nın ülkedeki hakimiyeti 30 Eylül 2022'de Yüzbaşı İbrahim Traore'nin gerçekleştirdiği darbeye kadar sürebilmiştir.⁴

Burkina Faso dışında ise Gine Bissau ve Mali'de darbe girişimleri söz konusu olmuştur. 1 şubat 2022'de Gine Bissau'da Umaro Sissoco Embaló'ya⁵ ve 16-17 Mayıs 2022 arasında Mali'de Assimi Goita'ya yönelik darbe giriřimleri⁶ başarısız olsa da bu durum söz konusu ülkelerin güvenlik mimarilerinin ciddi açıkları olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla özellikle Batı Afrika ülkelerinde sıkça karşılaşılan darbe ve darbe girişimleri demokratik anlayışa sahip yönetimlerin ortaya çıkmasına yönelik beklentilerin karşılanmamasına sebep olmaktadır. Batı Afrika ülkelerinde meydana gelen bu tür olayların temelinde yatan sebeplerin sömürgeciliğin mirası ile günümüzde bölge üzerinde yaşanan güç mücadelesinden kaynaklandığı açıktır.⁷ Zira geçmişte sömürgeci güçlerin hakimiyetlerini sağlayabilmek için yerel halk üzerinden toplumsal ayrımcılığı körüklemeleri halihazırdaki güvensizlik ortamını oluşturmaktadır. Bununla birlikte günümüzde özellikle Rusya ve Fransa'nın Batı Afrika'daki nüfuz mücadeleleri ve uygulamaları toplum arasındaki kutuplaşma ve güvensizliği artırmaktadır. Dolayısıyla güvenlik açıkları ve söz konusu toplumsal güvenin sağlanamaması Batı Afrika'da darbelerin/darbe girişimlerinin sıkça yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Toplumsal güvensizlik darbelerin yanı sıra Batı Afrika ülkelerindeki istikrarsızlıklar terör örgütlerinin güç kazanmasına veya yerlerini sağlamlaştırmalarına olanak sağlamaktadır. Halklar arasındaki güvensizliğin bir sonucu olarak ülke içinde yerel çatışmaların yaşanması klan ve kabile temelli milislerin

³ Ornella Moderan ve Fahiraman Rodrigue Koné, "What Caused the Coup in Burkina Faso?", ISS, 3 şubat 2022, <https://issafrica.org/iss-today/what-caused-the-coup-in-burkina-faso>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁴ "Understanding Burkina Faso's Latest Coup", The Africa Center for Strategic Studies, 28 Ekim 2022, <https://africacenter.org/spotlight/understanding-burkina-faso-latest-coup>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁵ "Communiqué of the Chairperson of the Commission on the Situation in Guinea Bissau", African Union, 1 şubat 2022, <https://au.int/sites/default/files/pressreleases/41461-pr-english.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁶ "Crisis in Mali", Congressional Research Service, 23 Mayıs 2022, <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10116.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁷ Ferhat Piriñçi ve Tunç Demirtaş, "Sömürgecilik Mirasının Somalı'ye Etkisi", *International Journal of Social Inquiry*, Cilt: 13, Sayı: 2, (2020), s. 769.

ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Terör örgütlerinin eylemleri ile birlikte halkın isyan hareketlerini başlatması bölgede devlet yapılarını zayıflatarak bölgesel ve küresel istikrarsızlığa neden olacak durumları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla devletlerin kurumsal olarak giderek zayıflaması sonucunda güçlü olduğunu düşünen grupların iktidar mücadeleleri sonucunda darbeler sürekli hale gelmektedir. Ancak Afrika'da meydana gelen darbelere bakıldığında Burkina Faso ve Mali örneklerinde görüleceği üzere terör örgütlerinin eylemleri etkili olmaktadır.⁸ Son yıllarda Burkina Faso'da güvenlik sorunlarına yol açan terör örgütlerinin saldırılarının ülkede “darbelerin güvenliğin tesis edilmesine yönelik yapıldığı” şeklindeki okumaya fırsat tanımaktadır.

Toplumsal sorunların Sahra Altı Afrika'daki bir diğer yansıması da Etiyopya'da ortaya çıkmıştır. Etiyopya'da Tigray sorununa ek olarak son dönemde yeniden ortaya çıkan Oromo sorunu da bölge devletlerinin kırılabilirliği açısından risk unsuru taşımaktadır. Etiyopya'da Tigray krizi sonrasında Oromo-Amhara mücadelesinin kıvılcımlanması, Rönesans Barajı gibi sorunlar ile birlikte düşünüldüğünde ülkedeki sorunun devam etme potansiyeline dikkat çekmektedir. Nitekim bölgedeki devletlerin kırılabilir yapıda olması devlet kurumları ve güvenlik aygıtlarının hukukun üstünlüğünü sağlamasını, nüfusu kontrol etmesini, güvenliği sağlamasını, insan haklarını korumasını, yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik kalkınma programlarını yürütmesini, istihdam sağlamasını ve ekonomik büyümeyi desteklemesini engelleyici niteliktedir.

Bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik adımlar atan Türkiye, Rönesans Barajı sorununa taraf olan iki ülke ile görüşmeler gerçekleştirmektedir. “Afrika sorunlarına Afrikalı çözümler” ilkesine saygılı bir şekilde bu görüşmelerde daha çok kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. Çoklu etnik yapıya sahip olan ve 120 milyona yakın nüfusu bulunan Etiyopya'da yaşanan Tigray sorunu ve baraj konusunda Türkiye'nin krizlere yönelik inisiyatif üstlenerek⁹ yapmış olduğu ikili görüşmeler bölgesel tansiyonun düşmesine etki etmiştir. Bu minvalde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2021'de Sudan Egemenlik

⁸ “Coups d'état and Political Instability in the Western Sahel: Implications for the Fight Against Terrorism and Violent Extremism”, African Union, (Nisan 2022), <https://www.peaceau.org/uploads/final-policy-paper-coups200522.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2022).

⁹ Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi, “Turkey's Strategic Conduct under the Changing International System”, *Insight Turkey*, Cilt: 23, Sayı: 4, (2021), s. 122.

Konseyi Başkanı Orgeneral Abdulfettah Burhan ve Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed ile görüşmesine ek olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu'nun Mart 2022'de Katar'da ve Kasım 2022'de Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen ile görüşmüştür.¹⁰

Dolayısıyla Türkiye'nin krizin gzmnde ara buluculuk rolünden ziyade daha önce belirtilmiŐ olan Doğu Afrika lkelerinin sorunlarını kendi içinde gzmeye yönelik beklentisine uygun Şekilde hareket etmesi söz konusu olmaktadır. Günümüze dek neokolonyal ve emperyal faaliyetlerden kaçınmıŐ olan Türkiye'nin kıta geneline yönelik yaklaşımı temelde insan odaklı, adil, eşit ortaklık zemininde, neokolonyal düzen karşıtı, birlikte kazanmaya dayalı ve toplumun tabanında karşılıklı bulan politikalar üzerinden ilerlemektedir.¹¹ Bu politikalar doğrudan Türkiye'nin gıkarlarını oluŐturılmaktan ziyade bölge ülkelerinin istikrar, barış, güvenlik ve kalkınmasına yöneliktir.

Sahra Altı Afrika'da yaşanan güvenlik sorunlarına karşın Türkiye'nin destekleri son dönemde savunma sanayii iş birlikleriyle daha anlamlı hale gelmektedir. Afrika'da yirmiden fazla ülke ile savunma sanayii alanında iş birliği yapan Türkiye, bu alandaki ürünleriyle Afrika lkeleri için önemli bir aktör konumuna gelmiştir. Bir yandan uygulamaya koyduğu Milli Teknoloji Hamlesi'nin¹² önemli ayaklarından biri olan savunma sanayiinde dıŐa bağımlılığını azaltır ve stratejik özerkliğini artırırken öte yandan dış politikada daha ggl hareket etmek için gvresini etkilemeye imkan tanımaktadır.

Grafik 1'de verilen Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre Türkiye'nin 2010-2020 arasında silah ithalatı yüzde 82,6 azalış sergilerken aynı dönem arasında silah ihracatı yüzde 95,8 artış sergilemektedir. Söz konusu bu artışta Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin etkisi oldukça yüksek. Nitekim Türkiye'nin üretmiŐ olduğu başta TUSAŞ, BAYKAR ve ROKETSAN gibi kurumların ürünleri olmak üzere hava platformlarının yanı sıra kara ve deniz platformları Türkiye'nin küresel ihracattaki payına olumlu

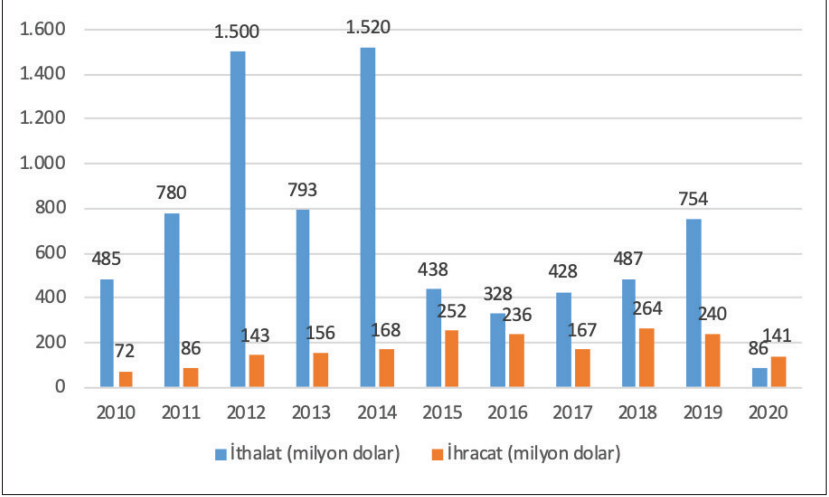
¹⁰ "Türkiye, Afrika Kıtasıyla İlişkilerini Geliştirmeye Devam Ediyor", TRT Haber, 28 Aralık 2022.

¹¹ "Türkiye-Afrika İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2022).

¹² "2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi", T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/2023-sanayi-ve-teknoloji-stratejisi>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2022).

yönde yansırken Afrika ülkeleri tarafından da ilgi görmektedir.¹³ Tablo 1'de görüldüğü üzere Afrika'da 22 ülkeye kara, deniz ve hava platformlarına yönelik savunma sanayii ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Grafik 1. Türkiye'nin Silah İthalatı (2010-2020)

Kaynak: "Arms Imports (SIPRI Trend Indicator Values) – Türkiye", The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.MPRT.KD?locations=TR&start=2010>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2023); "Arms Exports (SIPRI Trend Indicator Values) – Türkiye", The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPRT.KD?locations=TR&start=2010>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2023).

¹³ Mürsel Bayram, "Afrika'nın Savunmasında Yükselen Güç: Türkiye", Anadolu Ajansı, 25 Mayıs 2022.

TABLO 1. AFRİKA ÜLKELERİNE GERÇEKLEŞTİRİLEN SAVUNMA SANAYİİ ÜRÜNLERİ İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜLKELER

ÜLKE	KARA KUVVETLERİ	HAVA KUVVETLERİ	DENİZ KUVVETLERİ
Uganda	· Katmerciler Hızır TTZA		
Fas	· Nurol Ejder Yalçın TTZA	· Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Nijer	· MKE Bora-12 Keskin Nişancı Tüfeği · PMT76 makineli tüfek	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA · Hürkuş Uçağı	
Gana	· OTOGAR Cobra I & II TTZA · ASELSAN Şahingözü Elektro-Optik · ACAR Gözetleme Radarı		
Somali	· MKE PMT76 makineli tüfek · PMT76 makineli tüfek · BMC Kirpi TTZA · BMC AKTAN tankeri · Hızır 4X4 TTZA	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Çad	· MKE Bora-12 Keskin Nişancı Tüfeği · PMT76 makineli tüfek · Nurol Ejder Yalçın TTZA · Nurol Yörük TTZA		
Kenya	· Katmerciler Hızır TTZA		
Moritanya	· MKE Bora-12 Keskin Nişancı Tüfeği · PMT76 makineli tüfek		
Senegal	· MKE KNT76 Keskin Nişancı Tüfeği · Ejder Yalçın TTZA · Ejder TOMA · Cobra II TTZA		
Tunus	· BMC Kirpi · Nurol Ejder Yalçın · Katmerciler- Tank taşıyıcı lowbed treyler · Katmerciler Akaryakıt Tankeri · ASELSAN elektro optik (görüntüleme) sistemleri	· TUSAŞ Anka-SİHA	
Burkina Faso	· MKE Bora-12 Keskin Nişancı Tüfeği · PMT76 makineli tüfek · MEMAT Mayın İmha İKA	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	

Mali	· MKE Bora-12 Keskin Nişancı Tüfeği · PMT76 piyade tüfek	· Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Nijerya	· Asisguard SONGAR silahlı drone · Canik M2 QCB 12.7 mm ağır makineli tüfek · Cobra TTZA	· ASELSAN Aselpod hedefleme podu · T129 ATAK Taarruz Helikopteri	· Açık Deniz Karakol Gemisi
Cezayir	· OTOKAR Cobra TTZA		
Ruanda	· OTOKAR Cobra TTZA	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Etiyopya		· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Fildişi Sahilleri	· OTOKAR Cobra II · NuroI Ilgaz		
Orta Afrika Cumhuriyeti	· OTOKAR Cobra TTZA		
Libya	· BMC Kirpi II TTZA · BMC Vuran TTZA · Katmerciler 4x4 Zırhlı Ambulans · Katmerciler KIRAÇ Kriminal İnceleme Aracı	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Cibuti		· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Togo	· MEMAT Mayın İmha İKA	· BAYKAR Bayraktar TB2 SİHA	
Gambiya	· Katmerciler Hızır TTZA		

Kaynak: Ahmet Alemdar, “Rekabetçi Afrika Pazarında Türk Savunma Sanayinin Artan Varlığı”, *Kriter*, Cilt: 6, Sayı: 63, (2021); Ahmet Alemdar, “Katmerciler’den Gambiya’ya HIZIR Zırhlı Araç İhracatı!”, *Defence Turk*, <https://www.defenceturk.net/katmercilerden-gambiyaya-hizir-zirhli-ara-ihracati/>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).

Türkiye’nin Afrika’daki ülkelerin güvenlik mimarisine savunma sanayii ürünleriyle katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumun en somut örneklerinden biri Somali’de ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin Somali’de kalkınmadan güvenliğe, eğitimden tarıma kadar geniş kapsamda yapmış olduğu yatırım ve yardımlar artan bir ivmede devam etmektedir. Özellikle ülkede

güvenliğin sağlanmasına yönelik güvenlik güçlerinin eğitimleri başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli alanlarda katkıları söz konusudur. Nitekim Türkiye, Afrika'da önemli bir müttefik olan Somali'nin güvenliği, istikrarı ve ülke halkının huzura kavuŐması için destek olmaya devam etmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Somali'de 1992'deki iç savaş sonrasında ülkeye silah akışını kesmek için silah ambargosu kararı alınmıŐtı. Ancak Kasım 2022'de BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan karar¹⁴ ile Türkiye bu ambargodan muaf tutulan ülkeler arasındadır. Dolayısıyla Türkiye ülkede kalkınmanın yanı sıra Őebab terör örgütüyle mücadele için Somali ordusuna makineli tüfek, taktik tekerlekli zırhlı araçlar ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) sağlayarak terörle mücadele kapsamında önemli tecrübe aktarımları yapmaktadır.

Öte yandan Batı Afrika'da da devletin kurumsal yapılarının güçlenmesi ve güvenliğin tesis edilmesine yönelik Tablo 1'de görülen ülkeler ile ihtiyaçları doğrultusunda savunma alanında iş birlikleri gerçekleştirilmektedir. Tüm bu gelişmeler hem Türkiye hem de Afrika'ya avantaj sağlamaktadır. Zira Afrika ülkeleri bir yandan savunma sanayii ürünlerine yönelik çeşitliliği sağlarken diğer yandan uygun maliyete savaş alanlarında kendini kanıtlamıŐ etkili araçlara sahip olmaktadır. Türkiye'nin ise hem Afrika'da hem de küresel güvenlik ve ekonomi piyasalarında rekabet etme gücünü artırması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu tür kritik teknolojik gelişmeler Türkiye için küresel düzeyde olduğu gibi Afrika'ya yönelik güvenlik, barış ve istikrarın sağlanmasında avantajlar oluşturmaktadır.

SİYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI ZİYARETLER

Türkiye-Afrika ilişkilerinde 2022 karşılıklı ziyaretlerin yoğun olduğu bir yıl olmuştur. Savunma, güvenlik ve ekonomi alanında ivme kazanan ilişkiler Şüphesiz siyasi ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler ile sağlanmıştır. Kıta ülkeleri ile ilişkilerde geçmiŐten gelen tarihsel bağlar söz konusu olsa da son yıllarda Türkiye'nin Afrika'ya artan ilĐisinin diplomatik olarak somutlaşması ve bunun karşılık bulması ilişkilerin daha ileriye taşınmasını sağlamıştır. 2022 itibarıyla 257 dış temsilciliğe sahip olan Türkiye'nin Afrika'da 44 büyükelçiliği

¹⁴ "Security Council Renews Sanctions Regime on Somalia, Mandate for Panel of Experts, Adopting Resolution 2662 (2022) by 11 Votes in Favour, 4 Abstentions", United Nations, 17 Kasım 2022, <https://press.un.org/en/2022/sc15110.doc.htm>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2022).

bulunmaktadır.¹⁵ Dünya'da en fazla diplomatik temsilciliği olan beşinci ülke konumunda yer alan Türkiye, Afrika'da en son Gine Bissau'da büyükelçilik açmıştır.¹⁶ Bununla birlikte Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Türk Hava Yolları (THY), Türkiye Maarif Vakfı (TMV), Diyanet İşleri Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve çeşitli STK'lar da Afrika ile ilişkilerde etkili olmaktadır. Tüm bu araçlar siyasi ilişkilerin artış gösterdiği ölçüde etkisini artırmaktadır. Diplomatik ve kültürel ilişkilerin artması da siyasi ilişkilerin inşasını mümkün kılmaktadır.

İnsani, kültürel, sağlık ve kalkınma gibi boyutların yanı sıra lider diplomasisinin en büyük yansımalarından biri Afrika kıtasında kendini göstermektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 32 ülkeye 53 ziyaret ile Afrika'ya en çok ziyaret gerçekleştiren devlet başkanı olma unvanına sahiptir.¹⁷ Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika ülkeleri liderlerinin çoğu tarafından güçlü imaja sahip lider profiline sahip olması söz konusudur. Nitekim Erdoğan Şubat 2022'de Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Senegal'i ziyaret etmiştir. Bununla birlikte Afrika ülkelerinden Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embaló ile biri Senegal'de ve diğeri telefonla olmak üzere iki kez görüşme gerçekleştirmiştir. Bunun dışında Afrika ülkelerinden Türkiye'ye yönelik ziyaretler de ikili ilişkilerin siyasi yönden ivme kazanmasını sağlamıştır. Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud'un Temmuz 2022'de, Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall'un da Aralık 2022'deki Türkiye ziyaretleri bu bağlamda önem kazanmaktadır.¹⁸

Afrika 2022'de Dışişleri Bakanlığı düzeyinde de çok boyutlu dış politika-nın yansıması olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu çeşitli Afrika ülkelerinden dışişleri bakanları başta olmak üzere farklı bakanlıklarla yirmiden fazla görüşme gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Senegal'in başkenti Dakar'da düzenlenen 8. Afrika'da Barış ve Güven-

¹⁵ "Sayın Bakanımızın 25 Mayıs Afrika Günü Vesilesiyle Yayımlanan Makalesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-yirmibes-mayis-afrika-gunu-makalesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 1 Eylül 2022).

¹⁶ "Sayın Bakanımızın 25 Mayıs Afrika Günü Vesilesiyle Yayımlanan Makalesi".

¹⁷ Burhanettin Duran, "Batı Sonrası Dünyada Türkiye'yi Anlamlandırmak", *Kriter*, Cilt: 6, Sayı: 62, (2021).

¹⁸ "Türkiye, Afrika Kıtasıyla İlişkilerini Geliştirmeye Devam Ediyor".

lik için Uluslararası Dakar Forumuna katılan Çavuşoğlu ardından Gana ve Benin'e ziyaretler gerçekleştirmiştir. Kıtanın çeşitli bölgelerinde beklentiler ve ihtiyaca göre yaklaşım sergileyen Türkiye'nin siyasi ilişkileri bu konuların belirlenmesine yönelik önemli uygulamaları ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin genel olarak Afrika'ya yaklaşımı tek taraflı ve edilgen olmaktan ziyade bölge ülkelerinin ihtiyaç ve önceliklerini dikkate alan tarzdadır.

Türkiye'nin uluslararası sorun ve krizlerin çözümünde önemli bir statüye sahip olması 2022'de daha fazla öne çıkmıştır. Bu durumun en önemli araçları kurumsal temelli iş birliklerinin artmasıdır. Nitekim Antalya Diplomasi Forumu¹⁹ başta olmak üzere Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi,²⁰ Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu,²¹ Türkiye-Afrika Medya Zirvesi²² gibi kurumsal temeli olan iş birliği ortamları ilişkilere dinamizm sağlamaktadır. Ancak bu durum Türkiye'nin tek taraflı olarak girişimleriyle gerçekleşmemektedir. Örneğin Ekim 2022'de Dakar'da gerçekleştirilen 8. Afrika'da Barış ve Güvenlik için Uluslararası Dakar Forumuna Çavuşoğlu'nun katılımı karşılıklı güven ve iş birliği ortamını artırıcı niteliktedir. Aynı zamanda bu tür organizasyonlar gelecek dönemlerdeki platformların hazırlığı açısından da önemli konuma sahiptir.

Nitekim 2023'te üçüncüsü düzenlenecek olan Antalya Diplomasi Forumu (ADF) öncesinde Senegal'deki foruma katılan Afrika ülkeleri temsilcileriyle yapılan görüşmeler ADF konularının oluşturulmasına da katkı sağlayacak bir zemin oluşturmaktadır. Kurumsal temeli olan bu tür organizasyonların yeni iş birliği olanak ve fırsatları oluşturmasının yanı sıra yoğunlaşan ilişkilerde ekonomik ya da güvenlik sektörlerinde atılacak adımlara öncelik verilmesine imkan sağlaması da söz konusu olabilmektedir. Nitekim Erdoğan ve çeşitli Afrika ülkelerinin liderlerinin samimi ilişkilerinin ticaret ve savunma sanayii iş birliklerine yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla üst düzey ziyaretler bölgesel iş birliğine katkı sağlamanın yanı sıra ekonomik ve askeri konularda iş birliği fırsatlarının oluşmasına da ön ayak olmaktadır.

¹⁹ "Antalya Diplomasi Forumu", <https://antalyadf.org>, (Erişim tarihi: 14 Eylül 2022).

²⁰ "Türkiye-Afrika İlişkileri".

²¹ "Türkiye-Africa IV. Economic and Business Forum 2023", Turkey-Africa Forum, <http://turkeyafricaforum.org/tr>, (Erişim tarihi: 14 Eylül 2022).

²² "Türkiye-Afrika Medya Zirvesi Başladı", T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 25 Mayıs 2022, <https://www.iletisim.gov.tr/turckce/haberler/detay/turkiye-afrika-medya-zirvesi-basladi>, (Erişim tarihi: 14 Eylül 2022).

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye, Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek için ticareti geliştirmek ve kıtanın sahip olduğu potansiyeli değerlendirerek kapasite artırmak için çaba göstermektedir. Bu durumun en somut yansıması ise 2003'te kıta geneli ile 5,4 milyar dolar olan toplam ticaret hacminin 2021'de 34,5 milyar dolara yükselmesi ve 2022'nin ilk on ayında 37 milyar dolardan fazla bir değere sahip olmasıdır.²³ Türkiye'nin 2021'de düzenlediği Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nda kısa vadede ulaşılması planlanan 50 milyar dolar değerindeki dış ticaret hacmi hedefine doğru ilerleme söz konusudur.²⁴ Türkiye'nin bölgede eşit ortaklık temelinde kazan-kazan anlayışıyla oluşturduğu partnerlik karşılıklı olarak fayda sağlamaktadır. Türkiye bu hedefe yönelik başta Cumhurbaşkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı düzeyindeki ziyaretler ve son yıllarda başlatılan Antalya Diploması Forumu, Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu ve belirli aralıklarla gerçekleştirilen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ile iş birliği imkanlarını artırarak ikili ilişkileri geliştirmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE-AFRİKA TİCARET HACMI VERİLERİ (2003-2020)				
YILLAR	AFRİKA İLE TİCARET HACMI (MİLYAR DOLAR)	TABLO BAĞLAMINDA ÖNCEKİ DÖNEME GÖRE DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	TÜRKİYE'NİN TOPLAM DIŞ TİCARET HACMI (MİLYAR DOLAR)	TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDE AFRIKA'NIN PAYI (YÜZDE)
2022	37,1	7,5 artış	404,6	9,1
2021	34,5	36,3 artış	496,7	6,9
2020	25,3	12,9 artış	389,1	6,5
2019	22,4	1,3 artış	391,1	5,7
2018	22,7	16,9 artış	408,2	5,7
2013	21,4	43,5 artış	422,2	4,7
2008	14,6	170 artış	339,9	4,2
2003	5,4	25,8 artış	116,5	4,6

Kaynak: TÜİK, T.C. Dışişleri Bakanlığı

²³ "Dış Ticaret İstatistikleri, Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret", TÜİK, 29 Kasım 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2022-45545>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).

²⁴ "Afrika ile Ticarete Hedef 75 Milyar Dolar", DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afrika-ile-ticarete-hedef-75-milyar-dolar>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2022).

Türkiye-Sahra Altı Afrika ekonomik ve ticari ilişkilerinde en dikkat çeken ülke olarak Güney Afrika Cumhuriyeti öne çıkmaktadır. Zira Güney Afrika Cumhuriyeti ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi son on yılda en üst seviyeye ulaşmıştır. 2022'nin ilk sekiz ayını kapsayan dönemde ikili ticaret hacmi yaklaşık 2,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.²⁵

Türkiye'nin Afrika'da kıtasal kalkınmanın gelişmesine yardımcı olarak kurumsal devlet yapılarının güçlendirilmesi ve bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik taktik amacı ve Afrika'da gerçekleştirdiği açılım, ortaklık ve yatırımları koruyarak ticaret hacmini artırmaya yönelik stratejik amacı bulunmaktadır. Taktik amaç doğrultusunda ekonomik ortaklıklar en büyük hedefi oluşturmaktadır. Bununla birlikte ülkesel, bölgesel ve kıtasal kalkınmaya destek sağlamak da diğer önemli hedeflerden biridir. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda Türkiye'nin kıtada yeni iş birliği yolları oluşturması ve ticareti artırması öne çıkmaktadır. Nitekim kıtada yeni sömürgeci amaç taşımayan bir ülke olarak Türkiye diğerlerinden farklı ve alternatif bir aktör olarak bulunmaktadır.²⁶ Afrika'nın sahip olduğu enerji rezervleri ile yer altı ve yer üstü doğal kaynakları emperyal hedefleri bulunan aktörlerin ilgisini çekmektedir. Nitekim kıtaya ilgi duyan aktörlerin temel motivasyonlarını bu kaynaklara sahip olma arzusu oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'nin Afrika'da eşitlik temelinde, birlikte kazanma ve kalkınmaya yönelik bir anlayışla hareket etmesi söz konusudur.

Stratejik amaç doğrultusunda ise kıtada yapılan Türk yatırımlarının korunmasına yönelik istikrarlı devlet yapılarının oluşmasına destek sağlamak, terörle mücadeleye etkin destek vermek, küresel ve bölgesel güç mücadelesinin ortaya çıkardığı fırsatları yakalama hedefleri söz konusudur. Bu hedeflere ulaşmak için başta askeri ve güvenlik alanlarında iş birlikleri ve savunma sanayii ürünleri ihracatını artırmaya yönelik adımlar atılmaktadır. Ayrıca Türkiye'yi birçok aktörden ayıran önemli bir özelliği olan meşru hükümetler ile iş birliği, güvenlik politikalarına destek sağlanması ve kurumsal platformları kullanması söz konusu hedeflere ulaşmak için hayata geçirilen uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Afrika'da Nijerya ve Mısır ile birlikte ilk üç içinde yer alan Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Türkiye'de 270

²⁵ Murat Özgür Güvendik, "Türkiye-Güney Afrika Ticaret Hacmi Son 10 Yılın En Yüksek Seviyesinde", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2022.

²⁶ Mürsel Bayram, "Turkey and Africa in the Context of South-South Cooperation", *Current Research in Social Sciences*, Cilt: 6, Sayı: 1, (2020), s. 41.

milyon dolar değerinde yatırımı bulunmaktadır. Söz konusu ilişkilerde yakalanan bu ivmenin sebebi Ticaret Bakanlığının hedef ülkeler listesine Güney Afrika Cumhuriyeti'ni dahil etmesidir.²⁷

Ekonomik ve ticari ilişkilerde 2022'de öne çıkan bir diğer gelişme Türk bankacılık sektörünün yatırımlarıdır. Zira Ziraat Katılım Bankası'nın Somali ve Sudan'da şubeler açması bu ülkelere yapılacak yatırımlarda gelir aktarımı konusunda para transferinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda açılan bu şubeler ekonomik ilişkilerin uzun vadeli olmasına yönelik algıyı güçlendirmektedir. Bankacılık sektörünün yanı sıra Dış Ekonomik İlişkiler Kurulunun (DEİK) Mayıs 2022'de Uganda'da düzenlediği "Uganda-Türkiye Yatırım, Ticaret, Sanayi ve Turizm Zirvesi" iki ülke arasında çeşitli sektörlerde ekonomik faaliyetlerin hızlandırılmasını mümkün kılacaktır. Nitekim Uganda'da gerçekleştirilen zirveden bir ay sonra 7,3 milyon dolar ve Eylül 2022'de 9,1 milyon dolar değerinde dış ticaret gerçekleşmiştir.²⁸

Öte yandan 2022'de küresel sistemi ve dolayısıyla Afrika'yı etkileyen olayların başında Ukrayna krizi gelmektedir. Türkiye Antalya Diplomasi Forumu'nda Rusya ve Ukrayna yetkililerini buluşturarak söz konusu küresel sorunun önemli bir boyutu olan Tahıl Anlaşmasına giden yolda kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Afrika'nın tahıl ithalatının önemli tedarikçileri olan iki ülkenin savaş hali nedeniyle kıtaya yönelik tahıl sevkiyatının gerçekleşememe riski Türkiye'nin girişimleriyle ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve ticari ilişkilere direkt olarak yansımaya da Türkiye'nin gıda erişimini sağlaması ve Afrika ülkelerinin ekonomik açıdan gıda tedarikinde zorlanmadan sevkiyatın gerçekleşmesi Türkiye-Afrika ilişkileri açısından olumlu bir katma değer olarak yer almıştır.

TÜRKİYE-KUZEY AFRIKA İLİŞKİLERİ

2022 yılı Libya konusunda 24 Aralık 2021'de gerçekleştirilmesi planlanan seçimlerin yapılamamasının etkisinde başlamıştır. Bu süreçte Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) seçimlerin gerçekleşmemesi nedeniyle göreve devam etmiştir. Türkiye, toprak bütünlüğünün korunması, anayasaya uygun olarak

²⁷ "Uzak Ülkeler Stratejisi 2022", T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/62c696dd-13b876ae383fd792/uus_rapor.pdf, (Erişim tarihi: 16 Kasım 2022).

²⁸ "Türkiye - Uganda İş Konseyi", DEİK, <https://www.deik.org.tr/turkiye-afrika-is-konseyle-ri-turkiye-uganda-is-konseyi?pm=28&sm=etkinlikler>, (Erişim tarihi: 16 Kasım 2022).

siyasal çözümün sağlanması ve toplumsal uzlaşının gerçekleşmesine yönelik bir tavırla Libya ilişkilerini sürdürmüştür. Öte yandan Libya'nın doğusunda etkili olan Halife Hafter Trablus'ta UBH'yi terörist olarak nitelendirmiştir. Hafter üzerindeki savaş suçlamaları nedeniyle Batılı aktörler arasında ikili bir durum oluşturarak avantajlı konuma gelmek için adımlar atmıştır. Bu kapsamda Libya Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih ile birlikte Halife Hafter UBH'nin süresinin dolduğunu öne sürerek Fethi Başağa'nın başbakan olacağı yeni hükümetin kurulmasına yönelik adımlar atmıştır.²⁹

Haziran 2022'de gerçekleştirilen EFES-2022 tatbikatında Libya'nın da yer alması ikili ilişkiler açısından önem taşımaktadır. Libya'nın bu tatbikata katılımı ve Başbakan Dibeybe'nin İzmir'de Savunma Bakanı Hulusi Akar ile görüşmesi Yunanistan için tedirgin edici bir davranış olmuştur. Türkiye'nin Libya'da meşru hükümet ile devam eden ilişkileri bağlamında dikkat çeken bir diğer önemli gelişme de 3 Ekim 2022'de imzalanan hidrokarbon kaynaklarını arama ve çıkarmaya yönelik anlaşmadır.³⁰ Bu anlaşmadan sonra Yunanistan Mısır ile görüşerek bölgede Türkiye'yi sıkıştırmaya çalışmıştır. Ancak Katar'da gerçekleşen Dünya Kupası'nda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısır Devlet Başkanı Abdulfettah Sisi'nin görüşmesiyle iki ülke arasında normalleşme sürecinin başlaması³¹ ve Libya'nın bu dönemden sonra farklı şekilde gündemde yer edinmesine yönelik beklentiler bulunmaktadır.

Öte yandan Türkiye-Mısır ilişkileri bağlamında en dikkat çekici gelişme Erdoğan-Sisi görüşmesi olmuştur. Katar'da düzenlenen Dünya Kupası'nda bir araya gelen iki liderin normalleşmeye yönelik bir adım atması hem Mısır hem de Türkiye'de yeni bir başlangıca yönelik fikir birliğinin sağlandığına işaret olarak algılanmıştır. Nitekim Türkiye-Mısır ilişkileri 2022'nin ilk on ayında sürekli rekabet ve meydan okumalara yol açan gelişmeler doğrultusunda ilerlemiştir. Dolayısıyla liderlerin görüşmesine kadar Doğu Akdeniz ve Libya'daki gelişmeler bağlamında ilerleyen süreç yeni dönemde Afrika kıtasındaki gelişmelerden ziyade sorunlu konuların yer aldığı bölgeler üzerinden ilerleyecektir.

²⁹ Murat Aslan, "Türkiye-Libya İlişkileri", *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 146.

³⁰ Yücel Acer, "Mısır'ın Doğu Akdeniz'de Deniz Sınırlarına Dair Kararnamesi ve Anlamı", *SETA Perspektif*, Sayı: 350, (Aralık 2022), s. 1.

³¹ Aydoğan Kalabalık, "Türkiye-Mısır İlişkileri", *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 153-57.

Kuzey Afrika’da Cezayir Türkiye açısından 2022’de farklı bir açıdan öne çıkmıştır. Zira 17 Mayıs 2022’de DEİK tarafından İstanbul’da düzenlenen Türkiye-Cezayir İş Forumu ikili ilişkilere olumlu yönde etki etmiştir. Madencilik ve enerji sektörleri başta olmak üzere yatırım fırsatlarının değerlendirildiği forum sonucunda ikili ilişkilerde ekonomik boyutun geliştirilmesi beklenmektedir.³²

TABLO 3. TÜRKİYE-AFRİKA, SAHRA ALTI AFRIKA VE KUZEY AFRIKA ÜLKELERİ DIŞ TİCARET VERİLERİ (2003-2022)					
YILLAR	TÜRKİYE-AFRİKA (MİLYAR DOLAR)	TÜRKİYE-KUZEY AFRIKA (MİLYAR DOLAR)	AFRIKA İLE TİCARETTEKİ PAYI (YÜZDE)	TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRIKA (MİLYAR DOLAR)	AFRIKA İLE TİCARETTEKİ PAYI (YÜZDE)
2003	5,4	4,05	74,9	1,35	25,1
2013	21,5	14,6	67,9	6,9	32,1
2015	18,4	12,1	65,7	6,3	34,3
2020	25,3	16,8	66,4	8,5	33,6
2021	34,5	23,9	69,2	10,6	30,8
2022*	28,7	17,3	60,2	11,4	39,7

Kaynak: TÜİK

* İlk on bir ay

Tablo 3’te görüldüğü üzere Kuzey Afrika ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret verileri Sahra Altı Afrika verilerine göre daha yüksektir. Ancak buna rağmen 2003 ile kıyaslandığında Kuzey Afrika ile ticaretin yüzde 15 oranında azaldığı dikkat çekmektedir. Bunun karşısında Sahra Altı Afrika ülkeleri ile ticaret hacmi yaklaşık olarak aynı oranda artmıştır. Nitekim Türkiye’nin ekonomik ilişkileri bağlamında Afrika kıtasında Sahra Altı Afrika alt bölgesel sistemindeki ülkelerin Kuzey Afrika’ya kıyasla daha fazla ivme kazandığını söylemek mümkündür. Ancak unutmamak gerekir ki Kuzey Afrika’da yer alan beş ülke ile Türkiye’nin ekonomik ilişkileri kıta genelindeki ticaretin yüzde 60,2’sini oluştururken Sahra Altı Afrika’da yer alan 49 ülke yaklaşık yüzde 40’lık paya sahiptir. Kuzey Afrika ülkelerinin kıta geneli ticaret hacminde düşüşün temel nedeni 2015’ten sonra Mısır ile olan ilişkilerdeki gerilemenin

³² “Türkiye-Cezayir İş ve Yatırım Forumu”, DEİK, <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-turkiye-cezayir-is-ve-yatirim-forumu>, (Erişim tarihi: 16 Kasım 2022).

etkisi ve Sahra Altı Afrika ülkeleri ile oluşturulan ticaret ortaklığının daha fazla fırsat sunması olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

2022’de Türkiye-Afrika ilişkileri birçok alanda yükselen bir ivme ile devam etmiştir. Türkiye Afrika ülkelerine karşı tepeden bakmayan, birlikte kazanma ve eşit ortaklığa yönelik yaklaşımının pozitif çıktılarını toplamaktadır. Kıtada istikrar ve güvenliği önceleyerek ilişkilerini tesis eden Türkiye, uluslararası hukuka uygun olarak meşru hükümetlerle iş birliklerini devam ettirmektedir. Afrika’da güvenlik alanında yaşanan çeşitli sorunlar ve gerçekleşen meydan okumalar Türkiye açısından fırsat ve riskler barındırmaktadır. Ancak Türkiye’nin uzun yıllardır güvenlik, terörle mücadele, ekonomi, diplomasi ve siyasi alanlardaki tecrübeleri Afrika’da karşısına çıkabilecek potansiyel riskleri ortadan kaldıracak ve bunları fırsata çevirebilecek niteliğe sahip durumdadır.

Türkiye’nin Afrika’da taktik ve stratejik düzeydeki amaçları geliştirilen ve yoğunlaşan ikili ve bölgesel ilişkiler ile birlikte gerçekleşebilecek pozisyondadır. Ticaret hacminin karşılıklı olarak artış sergilemesinin yanı sıra güvenlik alanlarında iş birliklerinin artması ve diplomasinin etkin şekilde kullanılması ilişkilerin konsolide edilmesini beraberinde getirmektedir. Türkiye’nin çeşitli Afrika ülkelerinde terörle mücadeleye etkin desteği ve savunma sanayii alanında gerçekleştirdiği iş birlikleri uzun vadeli ilişkilerin oluşmasını da mümkün kılmaktadır. Nitekim hava ve kara platformları üzerinden kurulan iş birliklerine deniz platformlarının da dahil olmasıyla Afrika ülkelerinin egemenlik ve bağımsızlıklarını korumaya yönelik risklerle etkili şekilde baş edebilmelerini mümkün kılacaktır. Nitekim Türkiye-Afrika ilişkilerinin gelecek projeksiyonunda uzun vadeli iş birliği imkanlarının gelişerek devam etmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ

- 26 Ocak Orta Afrika Cumhuriyeti Dışişleri, Frankofoni ve Yurtdışındaki Orta Afrikalılar Bakanı Sylvie Baïpo Türkiye'yi ziyaret ederek Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
- 20 Şubat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kongo Demokratik Cumhuriyetine resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 21 Şubat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Senegal'e resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 22 Şubat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Senegal Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embalo ile görüşme gerçekleştirdi.
- 11-13 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embalo, Liberya Cumhurbaşkanı George Weah ve Sierra Leone Cumhurbaşkanı Julius Maada Bio ve on yedi Sahra Altı Afrika ülkesi Dışişleri Bakanı ile Antalya Diplomasi Forumu kapsamında görüşmeler gerçekleştirdi.
- 14 Mart Fildişi Sahili Devlet, Dışişleri, Afrika Entegrasyonu ve Diaspora Bakanı Kandia Camara Türkiye'yi ziyaret ederek ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
- 26-27 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 20. Doha Forumu kapsamında Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen ile görüştü.
- 5-6 Mayıs Liberya Dışişleri Bakanı Dee-Maxwell Saah Kemayah Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulunarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
- 12 Mayıs Kongo Demokratik Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Christophe Lutundula Apala Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 3-6 Temmuz Somali Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud yanında Türkiye mezunlarından olan ve Somali'de Savunma Bakanı olarak görev yapan Abdulkadir Muhammed Nur'un da dahil olduğu geniş bir heyet ile ziyaret gerçekleştirdi.
- 1 Eylül Kongo Cumhuriyeti Bayındırlık Bakanı Jean-Jacques Bouya ile İstanbul'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
- 2 Eylül Kongo Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Denis Sassou N'Guesso Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 19 Ekim Kongo Cumhuriyeti Bayındırlık Bakanı Jean-Jacques Bouya Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.

- 25 Ekim Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 8. Afrika'da Barış ve Güvenlik için Uluslararası Dakar Forumuna katılmak üzere Senegal'i ziyaret etti.
- 26 Ekim Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gana'da Dışışleri ve Bölgesel Entegrasyon Bakanı Shirley Ayorkor Botchwey ile görüştü.
- 27 Ekim Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Benin'e ziyaret gerçekleştiren ek Cumhurbaşkanı Patrice Talon ve Dışışleri Bakanı Aurelien Agbenonci ile görüştü.
- 31 Ekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) Dönem Başkanı olan Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embaló ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 4-6 Kasım Mevlüt Çavuşoğlu Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Mekonnen ile BAE'nin Saadiyat Adası'nda düzenlenen Sir Bani Yas Forumu'nda ikili görüşme gerçekleştirdi.
- 27 Kasım Gine Bissau Dışışleri Bakanı Suzi Carla Barbosa, Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Türkiye'de görüştü.
- 10 Aralık Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İstanbul'da düzenlenen TRT World Forumu öncesinde Ruanda Dışışleri ve Uluslararası İŞbirliği Bakanı Vincent Biruta ile görüşme gerçekleştirdi.
- 20 Aralık Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gambiya Dışışleri, Uluslararası İŞbirliği ve Yurt Dışındaki Gambiyalılar Bakanı Dr. Mamadou Tangara ile görüştü.
- 21 Aralık Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2022

MUSTAFA YETİM

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2022'de Türkiye-Latin Amerika ülkeleri arasında hem ekonomik hem de siyasi anlamda önemli bir ivme yakalandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Brezilya'da seçimler sonrası yaşanan bazı istikrarsızlıklar, Peru'da derinleşen siyasi kriz ve El Salvador'da çetelerle mücadele kapsamındaki kargaşaya rağmen Türkiye'nin bölge ülkeleri ile temasları önceki yılların ötesine geçmiştir. Geleneksel olarak bölgedeki en az üç ülkenin ziyaret edilmesi sürecinde artış görülmüş ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Nisan'da altı Latin Amerika ülkesini kapsayan ziyaretler serisi gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra Venezuela, Küba, El Salvador ve Kolombiya gibi ülkeler de Türkiye'ye devlet başkanlığı düzeyinde temaslar gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin somut yansımaları olarak siyasi, ekonomik ve kültürel kurumsallaşmada bazı adımlar atılmış ve Türkiye bölgesel örgütlerde aktif olma durumunu AND Milletler Topluluğuna gözlemci üye olma şeklinde pekiştirmiştir. Ekonomik ilişkilere bakıldığında ise bölge ülkeleri

ile son yıllarda yakalanan ticaret hacmindeki artış ivmesinin 2022’de sürdüğü ve bu sürecin sonrasında da devam edebileceği söylenebilir.

BÖLGESEL GELİŞMELER VE İKİLİ İLİŞKİLER: GENEL DEĞERLENDİRME

2022’de Latin Amerika gelişmelerinde ön plana çıkan iki önemli husus Peru’daki siyasi kriz ve Brezilya’daki iktidar değişimi olmuştur. Bu iki gelişmenin yanı sıra bölgede salgın sonrası devam eden ve yüzde 32’lere kadar yükselen yoksulluk sorunu, demokratik sorunlar, Ukrayna işgalinin etkisiyle artan enerji fiyatları ve gıda sorununun oluşturduğu enflasyon baskısı, yolsuzluk açmazı ve çeteler ile mücadele gibi meseleler Latin Amerika bölgesindeki sosyopolitik gelişmeleri etkilemeyi sürdürmüştür.

Peru’da kriz Cumhurbaşkanı Pedro Castillo’nun görevinden azledilip cezaevine gönderilmesi üzerine başlamıştır. 28 Temmuz 2021’de Francisco Sagasti’den görevi devralan Castillo, kendisini devirmekle suçladığı kongre tarafından “görevi kötüye kullanma” suçlamasıyla 7 Aralık’ta 2022’de görevinden alındı. Bu süreçten önce kongreyi fesh edeceğini ve olağanüstü hal ilan edeceğini açıklayan Castillo’ya kongre karşı hamle yaparak onu görevinden azletti ve tutukladı. Bunun üzerine halihazırda sürekli siyasi istikrarsızlıklar ile boğuşan ve devlet başkanlarının azledilmesi ve tutuklanması olaylarıyla karşılaşan Peru’da protestolar başladı. Yolsuzluk sorunlarıyla çalkalanan Meksika ise Peru’nun azledilen devlet başkanına sığınma hakkı tanıyacağını açıkladı ve Meksika ile Peru arasında siyasi kriz patlak verdi. Bu süreçler sonrasında Castillo yanlısı protestocular ülkede geniş çaplı gösteriler düzenledi. Castillo döneminin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dina Boluarte hükümeti sıkıyönetim ilan etse de halen protesto dalgası ve şiddet durumu kontrol edilmiş değil.¹

El Salvador’da ise 2022’deki en önemli gelişmelerden biri çetelerle mücadele olmuştur. Devlet Başkanı Nayib Bukele tarafından “çetelerle mücadele” kapsamında ilan edilen olağanüstü hal sonrası tutuklananların sayısı 100 bini yani yetişkin nüfusun yüzde 2’sini geçti ve çete üyeliğine yönelik

¹ “Peru’daki Siyasi Krizin Ardından Ülkenin İstikrarı Belirsizliğini Koruyor”, Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2022; “Peru’s Political Crisis: Jaw-Dropping Twists and Turns”, BBC, 15 Aralık 2022; “Brezilya’da Seçimi Solcu Lider Lula da Silva Kazandı”, *Habertürk*, 31 Ekim 22; “Latin America Faces ‘Prolonged Crisis’ Following Pandemic: UN”, *Aljazeera*, 24 Kasım 2022; “Turmoil and Protests Shake Latin America as Region Sours on Democracy”, *The Wall Street Journal*, 16 Ocak 2023; “Mexico Announces Corruption Probe into Ex-president Peña Nieto”, *The Washington Post*, 7 Temmuz 2022.

yaptırımlar-cezalar ağırlaştırıldı. Çetelerin ülkede çok ciddi gücü olduğunu düşündüğümüzde Bukele'nin binlerce güvenlik görevlisiyle yaklaşık on aydır sürdürülen mücadele sürecinin El Salvador açısından önemi anlaşılabilir. Bu mücadele sürecinde insani kayıplar yaşanmasına rağmen Bukele bu süreci terörizm ile mücadele olarak tanımlamaktadır.²

Bölge ülkelerini yakından etkileyen ve ikili ilişkilere etki eden diğer gelişme ise Brezilya'daki seçimlerde eski devlet başkanı solcu aday Lula da Silva'nın galip gelmesidir. Böylece ABD destekli aşırı sağ kanattan rakibi Devlet Başkanı Jair Bolsonaro'yu yenerek 30 Ekim'de düzenlenen seçimlerde yüzde 50.83 oy ile galip gelmiş ve on iki yıl aranın ardından iktidarı elde etmiştir. Fakat beklendiği gibi bu seçim ülkedeki gerilimi bitirmediği gibi Bolsonaro destekçilerinin protesto dalgasına ve ordunun Silva'yı engellemesi çağrılarına yol açmıştır. Dolayısıyla 2003-2010 arasında iki dönem başkanlık yapan, geçmişte yolsuzluk suçlamalarıyla bir buçuk yıl cezaevinde kalan ve İşçi Partisinin ilk başkanı olan Silva'nın üçüncü sol eğilimli iktidar dönemini Bolsonaro sonrası dönemin sosyopolitik ve ekonomik sancıları beklemektedir. Önceleri seçim sonuçlarını tanımayan Bolsonaro ise Silva'ya karşı darbe çağrılarını yapan taraftarlarına veda ederek ABD'ye gitmiş ve iki ülke arasında iade meselesi ortaya çıkmıştır.³

2022'de Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinde siyasi yoğunlaşma ve ekonomik-kültürel anlamda güçlenme olduğu söylenebilir. Öncelikle bu sene içerisinde salgın döneminden sonra bölgedeki ülkeler ile diplomatik temaslarda adeta bir patlama yaşanmıştır. Geleneksel olarak her sene bölgedeki üç ülkeye ziyaret düzenleme sayısında artış yaşanmış ve bu kapsamda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 23-29 Nisan arasında yedi günlük ziyaret trafiğini başlatarak altı Latin Amerika ülkesini ziyaret etmiştir. Bu kapsamda Uruguay, Brezilya, Ekvador, Kolombiya, Panama ve Venezuelada temaslarda bulunan Çavuşoğlu'nun ziyaretler silsilesi Türkiye'nin bölgedeki diplomatik yayılımını da doğrulamıştır.

Bunun dışında 10-12 Ağustos arasında Guatemala Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mario Adolfo Búcaro Flores, 23 Kasım'da Küba Cumhuriyeti Devlet

² "El Salvador'da Çetelere Yönelik Geniş Çaplı Operasyon", TRT Haber, 25 Aralık 2022; "El Salvador Deploys 10,000 Troops to Gang-run Capital Suburb", Aljazeera, 3 Aralık 2022; "El Salvador has Arrested 2% of Its Adult Population in its War on Gangs. Other Countries are Taking Note", CNN, 15 Aralık 2022.

³ "Brezilya'da Seçimi Lula da Silva Kazandı", CNN Türk, 31 Ekim 2022; "Lula Da Silva Wins Brazil's Presidential Runoff Vote", VOA News, 31 Ekim 2022; "Jair Bolsonaro Leaves Brazil for Florida, Avoiding Lula Handover", Aljazeera, 30 Aralık 2022.

Başkanı Miguel Mario Díaz-Canel Bermúdez, 8 Haziran'da Venezuela Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolás Maduro Moros, 20 Mayıs'ta Kolombiya Cumhurbaşkanı Ivan Duque Marquez ve 20 Ocak'ta El Salvador Cumhurbaşkanı Nayib Bukele Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dolayısıyla önceleri sayı ve yoğunluğu daha sınırlı olan siyasi temasların çok boyutlu ve daha güçlü zemine kavuştuğu 2022'deki bu trafikten rahatça anlaşılabilir.⁴

Bu süreçlerin önemli çıktısı olarak Türkiye 29 Ağustos'ta bölgenin önemli ekonomik oluşumlarından Peru, Kolombiya, Ekvador ve Bolivya gibi ülkelerin üye olduğu AND Topluluğuna gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin izlediği siyasi temaslar ve bunları büyükelçiliklerin açılması, bölgesel oluşumlara üye olunması ve çeşitli siyasi istişare mekanizmaların kurulması yoluyla kurumsallaştırma doğrultusunda önemli bir kazanım elde edilmiştir. Yine bu kurumsallaşma doğrultusundaki bir diğer adım ise Türkiye'de 16 büyükelçilik bulunduran Latin Amerika bölgesindeki 17 büyükelçiliğin 2023'te El Salvador'da açılması planlanan büyükelçilik ile 18'e çıkarılmasıdır.

Bu gelişmelerin neticesinde 2022'de ekonomik potansiyeldeki artışın yanı sıra kültürel etkileşim de yoğunlaşmıştır. Türk dizilerinin yurt dışı ihracatında Latin Amerika ülkelerinin yüzde 30 gibi önemli payının olması Türkiye'ye bölgeden yönelen kültürel ilgiye örnek olarak sunulabilir. Ayrıca Ankara Üniversitesi'ndeki Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (LAMER) bölge ile kültürel ilişkilerin yoğunlaşması ve bazı siyasi iş birliklerine katkı sağlaması bağlamındaki rolü de kaydedilmelidir. Bu bağlamda 19 Ocak'ta LAMER ile Dışişleri Bakanlığı iş birliğinde düzenlenen çalışma yemeğine Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile Türkiye'de bulunan Latin Amerikalı büyükelçiler katılmış ve bölge ülkeleri ile Türkiye arasında önemli istişare kanalları oluşturulmuştur.⁵

⁴ Hüsametdin Aslan, "Çavuşoğlu'nun Latin Amerika Temasları (1): Uruguay, Brezilya ve Ekvador", *Independent Türkçe*, 30 Nisan 2022; "Bakan Çavuşoğlu: Guatemala Tüm Dünyada Stratejik Bir Ülke Haline Geldi", *TRT Haber*, 11 Ağustos 2022; "Küba Devlet Başkanı Ankara'da", *Habertürk*, 23 Kasım 2022; "Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro, Türkiye'ye Geliyor", *Hürriyet*, 7 Haziran 2022; "Kolombiya Cumhurbaşkanı Ivan Duque: Mustafa Kemal Atatürk'ten Bana İlham Veren Birçok Ders Aldım", *Hürriyet*, 20 Nisan 2022; "El Salvador Devlet Başkanı Bukele: Türkiye Çok Büyüyor, Biz de Bu Büyümenin Bir Parçası Olmak İstiyoruz", *Anadolu Ajansı*, 20 Ocak 2022.

⁵ Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi , <http://latinamerika.ankara.edu.tr>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2023); "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye'nin Latin Amerika'daki Büyükelçilik Sayısı 17'ye Çıktı", *Anadolu Ajansı*, 20 Ocak 2022; "Türkiye, Latin Amerika Ekonomik Örgütlerinden And Topluluğuna Gözlemci Üye Oldu", *Anadolu Ajansı*, 4 Eylül 2022; "Türkiye's Latin America Outreach Stretches from Trade to TV Shows", *Anadolu Ajansı*, 28 Eylül 2022; "Bakan Çavuşoğlu, Panama Devlet Başkanı Cortizo ile Görüştü", *TRT Haber*, 28 Nisan 2022.

SİYASİ İLİŞKİLERDE ÖNE ÇIKAN TEMASLAR

2022'deki ilk önemli temas 20 Ocak'ta El Salvador Cumhurbaşkanı Nayib Bukele'nin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle gerçekleşmiştir. Ziyaret öncesi ve sonrasında yaptığı Türkçe paylaşımlar ve esprilerle sempati toplayan ve Filistin kökenli aileden gelen Bukele kendisini “CEO of El Salvador” şeklinde tanıtarak sosyal medyada da bir hayli ilgi toplamıştır. El Salvador'dan Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde ilk ziyaret olma özelliğini taşıyan bu temas sırasında “Türkiye'nin büyümesinden payımızı almak istiyoruz” diyen Bukele çeşitli alanlarda iş birliği fırsatlarını Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ele aldı ve iki ülke arasında eğitim, kültür, ekonomi ve diplomasi gibi alanları kapsayan altı anlaşma imzalandı.⁶

2022'deki ikinci önemli temas ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun yedi günlük Latin Amerika temasları sırasında olmuştur.⁷ İlk durağı Uruguay olan Çavuşoğlu sonrasında sırasıyla Brezilya, Ekvador, Kolombiya, Panama ve Venezuela'da bulunmuştur. İlk ziyaret kapsamında bazı Ermeni protestocular ile karşılaşan ve bunlara “bozkurt” işaretiyle karşılık veren Çavuşoğlu, Uruguay'da Montevideo Büyükelçiliğinin açılışını yapmış ve ayrıca bu ziyaret dışişleri düzeyindeki ilk temas olmuştur. Uruguay Dışişleri Bakanı Francisco Bustillo ile görüşen Çavuşoğlu, heyetler arası temasların ardından Serbest Ticaret Anlaşmasının (STA) imzalanmasına ilişkin görüşmelere dair belgeyi de içeren iki önemli anlaşmayı mevkidaşı ile imzalamıştır.⁸

Latin Amerika ziyaretinin ikinci ayağında ise Çavuşoğlu 24 Nisan'da Sao Paulo'da iş insanlarıyla bir araya gelerek Brezilya ile ticari ilişkileri güçlendirme potansiyeli arayışında bulundu. Sonrasında 26 Nisan'da Ekvador'a geçen Çavuşoğlu, Ekvador Dışişleri Bakanı Juan Carlos Holguin ile ikili ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirdi. Yine dışişleri düzeyindeki ilk ziyaret olma özelliği taşıyan bu ziyaret esnasında Çavuşoğlu, Türkiye'nin Ekvador'un Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyeliğini destekleyeceğini ifade etti ve iki ülke arasında diplomatların eğitimi, adalet ve

⁶ “Türkiye ile El Salvador Arasında 6 Anlaşma İmzalandı”, Anadolu Ajansı, 20 Ocak 2022; “El Salvador Devlet Başkanı Nayib Bukele'den Esprili Paylaşım”, *Habertürk*, 21 Ocak 2022.

⁷ Aslan, “Çavuşoğlu'nun Latin Amerika Temasları (1): Uruguay, Brezilya ve Ekvador”; Hüsametin Aslan, “Çavuşoğlu'nun Latin Amerika Temasları (2): Kolombiya, Panama, Venezuela”, *Independent Türkçe*, 3 Mayıs 2022.

⁸ “Bakan Çavuşoğlu: Uruguay ile İki Tane Önemli Belge İmzaladık”, Anadolu Ajansı, 23 Nisan 2022; “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Uruguay'da”, *Hürriyet*, 23 Nisan 2022.

kültür alanlarında iş birliğini artıracak bazı anlaşmalar imzalandı.⁹ Dördüncü durak Kolombiya olmuş ve burada Bakan Çavuşoğlu Kolombiya Devlet Başkanı Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Marta Lucia Ramirez ve Kolombiya Devlet Başkanı Ivan Duque ile başkanlık sarayı Casa Narino'da bir araya gelmiştir. Bu görüşmeler esnasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi gerekliliği karşılıklı vurgulanmıştır.¹⁰

Bölge ziyaretinin beşinci durağı ise Panama olmuş ve burada yine dışışleri düzeyindeki ilk ziyaret olma özelliğini taşıyan temaslar doğrultusunda Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, mevkidaşı Erika Mouynes ile bir araya gelmiş ve Panama Devlet Başkanı Laurentino Cortizo tarafından devlet başkanlığı sarayı Palacio de las Garzas'ta kabul edilmiştir. "Panama'yı değerli ortak" olarak gördüklerini ifade eden ve Latin Amerika ve Karayipler Parlamentosu (PARLATINO) Daimi Merkezi ile Panama Kanalı'nı ziyaret eden Çavuşoğlu başta ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi olmak üzere Panama-İstanbul arası Türk Hava Yolları (THY) devamlı ve doğrudan uçuşlarının olması yönünde mevkidaşı ile mutabakat sağladığını açıkladı.¹¹

Latin Amerika temasları kapsamında ziyaret edilen bir diğer ülke Türkiye'nin en önemli bölgesel partnerlerinden Venezuela olmuştur. Burada Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro ile görüşen Çavuşoğlu, Ortak İşbirliği Komisyonu üçüncü toplantısı sonrasında iki ülke arasında turizm, balıkçılık, gençlik, eğitim, ticaret ve ekonomi alanlarında toplam yedi anlaşmanın imzalandığını açıklamıştır.¹²

2022'de dışışleri seviyesindeki son temas ise 30 Ekim'de devlet başkanlığı seçimlerini kazanan Luiz Inacio Lula da Silva'nın yemin törenine katılmak üzere Brezilya'ya olmuştur. İkili ilişkilerdeki özel ve istikrarlı durumu yansıtan bu gelişme çerçevesinde Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu 2022'de ikinci kez ziyaret ettiği Brezilya'da 31 Aralık'ta mevkidaşı Mauro Vieira ile bir araya gelmiştir.¹³

⁹ "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Ekvador'da", TRT Haber, 26 Nisan 2022; "Çavuşoğlu: Türkiye, Ekvador'un BMGK'ye Üyeliğini Destekleyecektir", Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2022; "Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu Brezilya'da İş İnsanlarıyla Bir Araya Geldi", TRT Haber, 24 Nisan 2022.

¹⁰ "Bakan Çavuşoğlu, Kolombiya Devlet Başkanı Marquez ile Görüştü", *Hürriyet*, 27 Nisan 2022; "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye-Kolombiya İş Birliğini Küresel Alana Taşımak için Çalışmalarımızı Yoğunlaştıracağız", Anadolu Ajansı, 27 Nisan 2022.

¹¹ "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Panama Değerli Bir Ortak", Anadolu Ajansı, 28 Nisan 2022; "Bakan Çavuşoğlu, Panama Devlet Başkanı Cortizo ile Görüştü".

¹² "Bakan Çavuşoğlu, Venezuela Devlet Başkanı Maduro ile Görüştü", *Hürriyet*, 30 Nisan 2022.

¹³ "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Brezilya'da Mauro Vieira ile Görüştü", *Hürriyet*, 31 Aralık 2022.

Dışişleri düzeyindeki temasları liderler seviyesinde Türkiye’ye bölgeden yapılan girişimler izlemiştir. Bu bağlamda ilk olarak 20 Mayıs’ta Kolombiya Cumhurbaşkanı Duque Marquez Türkiye’ye ziyaret düzenlemiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İstanbul’da görüşmüştür. İki lider Türkiye Cumhuriyeti ile Kolombiya Cumhuriyeti Arasındaki Stratejik İşbirliği ve Ortaklığa Dair Ortak Bildiri’yi imzalamıştır. Böylece görüşmelerde Brezilya’dan sonra Türkiye’nin ikinci büyük partneri olan Kolombiya ile ilişkilerin derinleştirilmesi ve “stratejik ortak” seviyesine yükseltilmesi vurgulanmıştır.¹⁴

8 Haziran’da ise bölgede Türkiye ile güçlü ilişkilere ve sürekli temaslara sahip Venezuela Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Maduro Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Bu samimi görüşmeler esnasında tarım, turizm ve merkez bankaları arasında iş birlikleri olmak üzere üç anlaşma imzalanmıştır.¹⁵

Diğer kritik temas ise ticari ilişkiler zayıf olmasına rağmen son dönemde siyasi ilişkilerde ivme yakalanan Küba tarafından yapılmıştır. Bu kapsamda 23 Kasım’da Küba Devlet Başkanı Bermúdez yirmi yedi yıl sonra Türkiye’ye devlet başkanlığı düzeyinde ziyaret düzenleyerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir. En son 1995’te Fidel Castro’nun Türkiye’yi ziyaret ettiğini düşünürsek ikili siyasi ilişkilerde geline seviye daha net anlaşılabilir. Medya, iletişim, kültür ve diplomasi alanlarında çeşitli anlaşmaların imzalandığı bu ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşına ilişkilere verdiği önemi göstermek üzere 1902’de Küba Cumhurbaşkanı Tomas Estrada Palma’nın Osmanlı padişahı İkinci Abdülhamid’e gönderdiği mektubu hediye etmiştir. Bu ziyaret sonrasında ayrıca iki lider 30 Aralık’ta bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.¹⁶

Yukarıdaki temaslardan da anlaşıldığı üzere 2022’de neredeyse bölgedeki her ülke ile siyasi temaslar gerçekleştirilmiş ve bazılarıyla bu temas üst düzey olmuştur. Bunların neticesinde Latin Amerika bölgesi Türk dış politikasının ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Yoğunlaşan temaslar aynı zamanda Türkiye’nin bölge sorunlarıyla daha fazla ilgilenmesine ve bölgedeki örgütler ile

¹⁴ “Kolombiya Cumhurbaşkanı Duque, Türkiye ile ‘Stratejik Ortaklıktan Memnun’, Anadolu Ajansı, 21 Mayıs 2022; “Başkan Erdoğan ve Kolombiya Cumhurbaşkanı Ivan Duque’den Önemli Açıklamalar”, A Haber, 20 Mayıs 2022.

¹⁵ “Türkiye ile Venezuela Arasında 3 Anlaşma İmzalandı”, Anadolu Ajansı, 8 Haziran 2022.

¹⁶ Selin Uludağ, “27 Yıl Sonra Küba ve Türkiye İlişkilerinde Bir İlk: İki Ülke Arasında Ticari İlişkiler Ne Boyutta?”, Sputnik Türkiye, 24 Kasım 2022; “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Küba Devlet Başkanı Bermudez’e Tarihi Hediye”, Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2022.

angajmanlarını resmileştirmesine zemin hazırlayarak Brezilya, Venezuela ve Kolumbia gibi bazı ũlkelerin stratejik partner olmasını beraberinde getirmiştir.

TİCARİ İLİŞKİLERDE İVME DÖNEMİ¹⁷

2022’de Türkiye’nin Latin Amerika ile dış ticaretinde merkezi rol oynayan Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ũlkeleriyle ekonomik ilişkilerin de önemli ivme kazandığı söylenebilir. Ayrıca 2022’de yine Güney Amerika’nın önemli ekonomik oluşumlarından AND Milletler Topluluğuna gözlemci üyelik statüsü ve Uruguay ile STA temasları Türkiye’nin diğer ekonomi temelli adımları olmuştur. Güney Amerika bölgesi dendiğinde Türkiye’nin en güçlü partneri Brezilya aklı gelmektedir. Hem ticari hem de siyasi ilişkilerde adeta Türkiye’nin merkezi partneri olan Brezilya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Silva dönemi ile daha da güçlenmesi beklenmektedir. Bu çerçevede Çavuşoğlu’nun nisanındaki Brezilya ziyaretinde Güney Amerika’nın önemli ticaret, finans, lojistik ve kũltür merkezi olan Sao Paulo’da Türkiye Başkonsolosluğunun açılması tesadüf değildir. Burada iş adamları ile görüşen Çavuşoğlu, Brezilya’nın merkezde olduğu yeni yatırım ve iş birliği fırsatlarını dile getirmiştir.¹⁸ Diğer ifade ile Türkiye sadece siyasi kurumsallaşma/temaslar değil ekonomik kurumsallaşma boyutuna ilişkin de 2022’de kayda değer adımlar atmıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE’NİN MERCOSUR ũLKELERİNE İHRACATI (2015-2022, MİLYON DOLAR)								
ũLKE	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Brezilya	407,5	274,2	314,8	391,7	394,4	435	897	907
Arjantin	99,2	103,2	129	152,6	132,2	110	191	309
Venezuela	14,7	15,4	35,1	90,9	94	193	231	337
Uruguay	40,4	29,5	33,1	36,7	33,4	39	89	123
Paraguay	14,3	15	23,7	33,2	35,2	40	75	48
Toplam	576	437,3	535,5	705,1	689,2	817	1.483	1.724

Kaynak: TÜİK

¹⁷ Bu bölümün yazımı sırasında 2021’in Kasım ve Aralık ekonomik istatistikleri açıklanmadığından verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yılı içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıőtır.

¹⁸ “Türkiye’nin Sao Paulo Başkonsolosluğunun Yeni Hizmet Binası Açıldı”, TRT Haber, 25 Nisan 2022.

Bu temel gelişmeler ışığında Tablo 1 ve 2'den anlaşıldığı üzere 2021'de 5 milyar 783 milyon dolar olan MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2022'de yaklaşık yüzde 40 yani 2 milyar 220 milyon dolar artarak 8 milyar 3 milyon dolar olmuştur. Bu çerçevede 2022'de MERCOSUR ülkeleri ile ihracat hacmi 241 milyon dolar artarak 1 milyar 724 milyon dolar ve ithalat hacmi ise 1 milyar 978 milyon dolar artarak 6 milyar 278 milyon dolar olmuştur. Her ne kadar MERCOSUR ülkeleri ile dış ticaret hacminde ciddi bir sıçrama görülse de bu artışın önemli kısmı halen ithalat temellidir. Bu bağlamda MERCOSUR ülkeleri ile dış ticaret hacmimizin yaklaşık yüzde 80'lik kısmını ithalat verileri oluşturmaktadır. Diğer taraftan 2021'de de yaklaşık yüzde 40'lık bir ticaret hacmi artışı olduğunu göz önüne alırsak salgın sonrası dönemde bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik potansiyel henüz ideal olmaktan uzak olsa da güçlenerek devam etmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2015-2022, MİLYON DOLAR)								
ÜLKE	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Brezilya	1.474	1.503	1.932	2.830	2.226	2.669	3.292	4.558
Arjantin	186,5	273,6	382,1	305,7	247,3	403	389	844
Venezuela	97,2	51,5	111,6	984,5	19	37	394	692
Uruguay	113,1	196,5	327,7	426,4	242,4	186	218	170
Paraguay	119,2	259,6	294,9	107,1	34,2	3,5	6,5	13,9
Toplam	1.990	2.284	3.048	4.654	2.768	3.300	4.300	6.278

Kaynak: TÜİK

MERCOSUR ülkeleri ile dış ticaret hacmimizde Brezilya halen baskın durumunu sürdürmektedir. Bu çerçevede 2021'de 4 milyar 189 milyon dolar olan Brezilya ile dış ticaretimiz 2022'de yaklaşık yüzde 30 yani 1 milyar 276 milyon dolar artarak 5 milyar 465 milyon dolar olmuştur. Bu veriler MERCOSUR ülkeleri ile toplam dış ticaretteki Brezilya'nın payının yaklaşık yüzde 70 olduğunu ve dolayısıyla bu ülkeye verilen önemin nedenini de göstermektedir. Arjantin ile 2021'de 580 milyon dolar olan dış ticaret hacminde ise önemli bir ivme gözlenmiş ve yaklaşık iki kat artan hacimle 2022'de 1 milyar 153 milyon dolarlık bir seviye yakalanmıştır.

Bölgenin diğer önemli ülkesi ve özellikle siyasi ilişkilerin oldukça güçlü olduğu Venezuela ile 2021’de 625 milyon dolar olan diő ticaret hacmi 404 milyon dolar yani yüzde 65 artarak 2022’de 1 milyar 29 milyon dolar olmuştur. Bu durum 2021’de de sıçrama gösteren Venezuela-Türkiye arasındaki ticaret hacminin zirveyi gördüğü ve sonrasında Venezuela kaynaklı sorunlar nedeniyle düşüş yaşadığı 2018 verilerinin ancak 2022’de yakalandığına işaret etmektedir. Uruguay ile 2021’de 307 milyon dolar diő ticaret hacmi 2022’de 14 milyon dolarlık düşüş yaşamış ve 293 milyon dolar olmuştur. Paraguay ile Türkiye arasındaki diő ticaret hacmi ise 2021’de 81 milyon dolar iken 2022’de 19 milyon dolarlık düşüşle 62 milyon dolar olmuştur. Dolayısıyla Paraguay ve Uruguay ile Türkiye’nin diő ticaret hacminde genel verileri etkilemese de düşüş gözlenmiştir.

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA-KARAYİP ÜLKELERİ DIŞ TİCARET HACMI (2015-2022, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967
2018	696,7	1.200
2019	677	1.347
2020	829	1.195
2021	902	1.993
2022	1.300	2.574

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Tablo 3’teki veriler Orta Amerika ve Karayipler ülkeleri ile Türkiye arasında hem ihracat hem ithalat hacminde artışa işaret etmektedir. Böylece 2021’de 2 milyar 895 milyon dolar olan Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki ticaret hacmi yüzde 34 yani 979 milyon dolarlık bir artışla 3 milyar 874 milyon dolar olmuştur. Bu bağlamda yaklaşık 400 milyon dolarlık bir ithalat ve 580 milyon dolarlık ihracat artışı yaşanmıştır. Buradaki olumlu seyir ise Orta Amerika ve Karayip ülkeleri ile diő ticaretteki artışın istikrar göstermesi ve ihracat lehine olmasıdır.

**TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMİ
(2015-2022, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9
2019	10	33,8
2020	11	23
2021	11	27
2022	12	35

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Siyasi ilişkilerin henüz ekonomik boyuta yansımadağı diğer bir örnek ülke ise Küba'dır. Bu bağlamda uzun yıllardır iki ülke arasındaki ticaret hacmi Tablo 4'ten görüldüğü üzere oldukça sınırlı devam etmektedir. Bu bağlamda 2021'de 38 milyon dolar olan Türkiye ile Küba arasındaki ticaret hacmi 2022'de sadece 9 milyon dolar artarak 47 milyon dolar olmuştur.

**TABLO 5. TÜRKİYE-MEKSİKA DIŞ TİCARET HACMİ
(2015-2022, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4
2018	557,3	484
2019	534	500
2020	664	434
2021	779	669
2022	1085	998

Kaynak: ???

Tablo 5'ten anlaşıldığı üzere bölgenin merkez ülkelerinden olan fakat yolsuzluk gibi ekonomik sorunlar ile boğuşan Meksika ile Türkiye arasındaki dış

ticaret hacmi 2021’de 1 milyar 448 milyon dolar iken yaklaşık yüzde 44 yani 635 milyon dolar artarak 2022’de 2 milyar 83 milyon dolar olmuştur. Bu çerçevede Meksika ile de diŐ ticaret hacmindeki istikrarlı artış devam etmiş ve ithalat-ihracat dengesi ise kısmen korunmuŐtur.

TABLO 6. TÜRKİYE-ŐİLİ DIŞ TİCARET HACMİ (2015-2022, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6
2019	201	293
2020	237	227
2021	302	511
2022	225	488

Kaynak: TÜİK

Tablo 6’da görüldüğü üzere 2021’de 813 milyon dolar olan Türkiye-Őili arasındaki ticaret hacmi 2022’de 100 milyon dolar kayıp ile 713 milyon dolar olmuştur. Bu durum Paraguay ile Uruguay örneklerinden sonra Türkiye’nin ticaret hacminde kayıp yaşadığı diğer bir örneği göstermektedir.

TABLO 7. TÜRKİYE-EKVADOR DIŞ TİCARET HACMİ (2015-2022, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4
2019	51	48
2020	138	33
2021	129	46
2022	52	65

Kaynak: TÜİK

2022'de Türkiye'nin dış ticaret hacminde düşüş kaydedilen bir diğer ülke Tablo 7'nin de gösterdiği gibi Ekvador olmuştur. Bu çerçevede 2021'de 175 milyon dolar olan Türkiye ile Ekvador arasındaki dış ticaret hacmi 58 milyon dolarlık düşüşle 2022'de 117 milyon dolar olmuştur. Bu düşüşteki asıl sebep ise 77 milyon dolarlık ithalat kaybıdır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ihracat hacmi 19 milyon dolar artmasına rağmen bu durum genel kaybı engelleyecek düzeyde olmamıştır.

SONUÇ

Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından 2022 olumlu bir tablo sunmuştur. Bu durum hem siyasi ilişkilerin daha fazla kurumsallaşmasına hem de ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Türk dizilerine bölgedeki ilgiden ve Latin Amerikalı turistlerin Türkiye'ye yönelmesinden anlaşıldığı üzere kültürel boyutta da ikili ilişkilerde ivmeden bahsedilebilir. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin bölgede ilişki ve ortaklıklarını derinleştirdiği ülke sayısında artış kaydedilmiştir. Dikkat çekici nokta ise bu artışta bölgedeki sol eğilimli iktidarlar ile daha yakın temastır. Bölge ülkeleri açısından ise hem Avrupa bölgesine hem de Ortadoğu ile Orta Asya bölgesine açılma konusunda Türkiye'nin stratejik partner olarak görüldüğü ve bölgedeki arayışlarına karşılık verildiği söylenebilir.

TABLO 8. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI (2015-2022, MİLYON DOLAR)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Orta Amerika ve Karayipler	676,7	697,3	967	1.200	1.347	1.195	1.993	2.574
Güney Amerika	1.119	898,9	1.067	1.441	1.442	1.464	3.038	3.125

Kaynak: TÜİK

Bu temel değerlendirmeler ışığında Tablo 8 ve 9 incelendiğinde 2021'de 12 milyar 277 milyon dolar olan bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki toplam dış ticaret hacmi yaklaşık yüzde 34 yani 4 milyar 85 milyon dolar artışla 2022'de 16 milyar 362 milyon dolar olmuştur. Bunun yüzde 35'ini yani 5 milyar 700 milyon dolarını ihracat, yüzde 65'ini yani 10 milyar 662 milyon dolarını ise ithalat hacmi oluşturmaktadır. Bu durum bölge ülkeleri ile dış ticaretimizin ithalat ağırlıklı olduğuna ve ithalatın ihracat verilerinden nere-

deyse iki kat fazla olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar özellikle salgın sonrası dönemde bölge ülkeleri ile diŐ ticaret hacmimizde ciddi oranlarda artışlar söz konusu olsa da sağlıklı bir ticari ilişki açısından ithalat-ihracat dengesinin önemli olduğunun altı çizilmelidir.

**TABLO 9. TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2015-2022, MİLYON DOLAR)**

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Orta Amerika ve Karayipler	892	794,8	763,1	696,7	677	829	902	1.300
Güney Amerika	3.024	3.357	4.712	6.778	4.357	4.903	6.344	9.363

Kaynak: TÜİK

Diğer taraftan Tablo 8 ve 9’dan anlaşıldığı üzere 2022’de bölge ülkeleri ile diŐ ticaret hacmi bu zamana kadarki en yüksek seviyeyi görmüş ve bu durum Güney Amerika ile Orta Amerika ve Karayipler bölgesindeki hem ithalat hem de ihracat verilerinde zirveyi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Orta Amerika ve Karayipler ile 3 milyar 584 milyon dolar ve Güney Amerika ile 12 milyar 778 milyon dolarlık hacmi yakalanmıştır. Böylece Orta Amerika ve Karayipler ile Türkiye arasındaki ticaret toplam hacmin yüzde 24’ü iken Güney Amerika ile Türkiye arasındaki ticaret toplam hacmin yüzde 76’sı olmuştur. Bu durum özel olarak MERCOSUR ve daha spesifik olarak Brezilya ve genel olarak Güney Amerika’nın Türkiye’nin bölge ülkeleri ile ticaret hacmindeki özel konumunu koruduğunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak 2022’de Türkiye’nin bölgeye yönelik çok boyutlu ve yumuşak güç yönelimini esas alan yaklaşımında önemli kazanımlar elde edilmiş ve bu durum somut verilere yansımıştır.

KRONOLOJİ

- 19 Ocak Dışişleri Bakanlığı ve Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (LAMER) iş birliğinde düzenlenen çalışma ye-meğine Türkiye'de bulunan Latin Amerikalı büyükelçiler katıldı ve önemli temaslar gerçekleştirildi.
- 20 Ocak El Salvador Cumhurbaşkanı Nayib Bukele devlet başkanı düze-yinde ilk ziyaret olan temaslar kapsamında Türkiye'yi ziyaret etti.
- 23-29 Nisan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yedi günlük ziyaret kapsamında altı Latin Amerika ülkesi Uruguay, Brezilya, Ekvador, Kolombiya, Panama ve Venezuela'yı ziyaret etti. Bu ziyaretlerden bazıları Türki-ye'nin bölgeye yönelik dışişleri düzeyindeki ilk temasları oldu.
- 20 Mayıs Kolombiya Cumhurbaşkanı Ivan Duque Marquez Türkiye'yi zi-yaret etti.
- 8 Haziran Venezuela Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolás Maduro Moros Türkiye'yi ziyaret etti.
- 10-12 Ağustos Guatemala Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mario Adolfo Búcaro Flores Türkiye'yi ziyaret etti.
- 23 Kasım Küba Cumhuriyeti Devlet Başkanı Miguel Mario Díaz-Canel Bermúdez Türkiye'ye yirmi yedi yıl aradan sonra devlet başkanı düzeyindeki ilk ziyareti gerçekleştirdi.
- 31 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Brezilya Devlet Başkanı Luiz Inacio Lula da Silva'nın yemin törenine katılmak üzere Brezilya'ya 2022'deki ikinci ziyaretini düzenledi.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2022

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü; Araştırmacı, SETA Vakfı

GİRİŞ

Türk dış politikası açısından oldukça hareketli bir yıl olan 2022 enerji diplomasisinde de çok sayıda gelişmeye sahne olmuştur. Yılın başında yüksek fiyatların etkisi altındaki enerji piyasaları 24 Şubat'ta Rusya'nın Ukrayna'ya savaş ilan etmesinin ardından yeni bir döneme girmiştir. Çok sayıda enerji emtiası açısından üretici ve ihracatçı konumunda olan Rusya'nın başlattığı bu savaş petrolden doğal gaza, kömürden yenilenebilir enerjiye tüm enerji piyasalarını daha önce görülmemiş ölçüde etkilemeye başlamıştır. Bu yazının kaleme alındığı günlerde de on ikinci ayına giren savaş enerji piyasaları üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Böylesi bir ortamda Türkiye bir yandan enerji ticaret merkezi olmak hedefine ulaşmak adına çalışmalarını sürdürürken diğer yandan yeni konjoktüre uyum göstermesini sağlayacak adımlar atmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin 2022 dış enerji politikası incelenmektedir. Petrol ve doğal gaz ağırlıklı enerji ithalatının incelenmesinin ardından Rusya, Azerbaycan ve İran gibi uzun yıllardır

iş birliği yapılan Őlkelerle yaşanan gelişmelere değinilmekte ve sonrasında çok sayıda Őlkeyle girişilen yeni iş birliği adımlarına yer verilmektedir.

2022 yılı Rusya-Ukrayna savaŐının da etkisiyle TŪrkiye'nin çevresindeki Őlkelerle yakın temaslar kurduĐu bir yıl olmuŐtur. TŪrkiye bir yandan Rusya ve Ukrayna arasında ara bulucu rolŪ ũstlenirken diĐer yandan çevresindeki diĐer Őlkelerle de iliŐkilerini yeni konjonktŪre gŪre yeniden konfigŪre etmiŐtir.¹ DıŐ politikadaki yoĐun trafik ve yakın temaslar enerji diplomasisini de ŐekillendirmiŐtir. Mevcut iŐ birlikleri sŪrdŪrŪlmŪŐ, halihazırda iŐ birliklerinin olduĐu bazı aktŪrlerle de yeni anlaŐmalar imzalanmıŐtır.

Her sene olduĐu gibi 2022'de de yŪksek enerji talebini karŐılamak adına enerji ithalatı sŪrdŪrŪlmŪŐtŪr. Talebinin tamamına yakınının ithalat yoluyla karŐılandığı doĐal gaz TŪrkiye'nin toplam enerji ithalatının Őnemli bir kısmını oluŐturmaya devam etmiŐtir. Enerji Piyasası DŪzenleme Kurumunun son verilerinden derlenen bilgilere gŪre 2022 Ocak-EylŪl dŪneminde toplam 41,5 milyar metrekŪp doĐal gaz ithal edilmiŐtir. Bu miktar bir Őnceki yılın aynı dŪnemine kıyasla yŪzde 7 daha az iken koronavirŪs salgını neticesinde alınan kapanma Őnlemleriyle geçen 2020'nin Ocak-EylŪl dŪneminde kıyasla ise yŪzde 27 daha fazladır (Tablo 1). KıŐ mevsimiyle birlikte ısınma kaynaklı artan doĐal gaz talebinin 2022 yıl sonu doĐal gaz ithalatı ūzerinde Őnemli bir etkiye neden olması beklenen bir durum iken ılık seyreden Ekim-Aralık dŪnemi hava Őartlarının 2021 sonuna kıyasla daha dŪŐuk doĐal gaz ithalatına neden olacaĐı tahmin edilmektedir.

**TABLO 1. TŪRKİYE'NİN DOĐAL GAZ İTHALATI
(OCAK-EYLŪL 2020-2022, MİLYON METREKŪP)**

ŐLKELER/DŪNEM	2020 OCAK-EYLŪL	2021 OCAK-EYLŪL	2022 OCAK-EYLŪL	2020-2021 DEĐİŐİM (YŪZDE)	2021-2022 DEĐİŐİM (YŪZDE)	2020-2022 DEĐİŐİM (YŪZDE)
Azerbaycan	8.278,40	6.703,60	6.409,65	-19,02	-4,38	-22,57
İran	3.614,90	7.387,30	7.075,82	104,35	-4,21	95,74
Rusya	8.747,90	20.792,80	17.838,29	137,68	-14,2	103,91
Cezayir	4.031,60	4.495,40	3.725,17	11,5	-17,13	-7,6
Nijerya	1.339,70	1.338,10	490,23	-0,11	-63,36	-63,4
Diğer Ölkeler*	6.658,68	3.929,99	5.952,34	-40,97	359,25	-10,6
Toplam Gaz İthalatı	32.671,18	44.647,19	41.491,50	36,65	-7,06	26,99
Toplam Gaz İthalatı	48.125,51	58.703,93	-	21,98	-	-

Kaynak: EPDK doĐal gaz piyasası aylık sektŪr raporlarından derlenmiŐtir.

* Spot LNG ithalatı yapılan Ölkeler

¹ TŪrkiye'nin Ukrayna ve Rusya arasında ũstlendiĐi ara buluculuk rolŪ ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gloria Shkurti Őzdemir, "TŪrkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikaları 2022".

Doğal gaza benzer şekilde petrol talebinin de önemli bir kısmı ithalat yoluyla karşılanmıştır.² 2022’nin Ocak-Eylül dönemi ham petrol ithalatı 25,7 milyon tondur. Bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık yüzde 26,4 artış göstermiştir. Söz konusu ithalat 2020’nin aynı döneminde gerçekleştirilen ham petrol ithalatından ise yaklaşık yüzde 4 daha fazladır (Tablo 2). Bu durum petrol talebinde salgın öncesi dönemin geri geldiği şeklinde yorumlanabilir zira 2019’un Ocak-Eylül döneminde ham petrol ithalatı 25,8 milyon ton olarak kayıtlara geçmiştir.³

**TABLO 2. TÜRKİYE’NİN HAM PETROL İTHALATI
(OCAK-EYLÜL 2020-2022, TON)**

	2020 OCAK-EYLÜL	2021 OCAK-EYLÜL	2022 OCAK-EYLÜL	2020-2021 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2021-2022 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2020-2022 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Rusya	2.770.897,44	3.246.622,05	7.856.862,25	17,1	142	183,54
Irak	10.545.855,12	7.977.677,45	10.139.609,06	-24,3	27,09	-3,85
Kazakistan	2.537.550,92	2.753.089,37	3.558.897,51	8,5	29,26	40,24
Azerbaycan	248.463,25	381.860,93	243.295,62	53,68	-36,28	-2,07
Diğer Ülkeler	8.648.439,20	5.972.108	3.903.002,80	-30,94	-34,64	-54,87
Toplam Ham Petrol İthalatı	24.751.205,90	20.331.357,86	25.701.667,28	-17,9	26,41	3,84
Toplam Ham Petrol İthalatı	29.368.757,252	31.418.359,932	-	6,97	-	-

Kaynak: EDPK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

RUSYA İLE İLİŞKİLER

Rusya 2022’de de Türkiye’nin en yoğun enerji diplomasisi yürüttüğü ülkelerden biri olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşının ardından ABD, İngiltere ve AB başta olmak üzere Batı öncülüğünde alınan yaptırım kararlarına katılmayan Türkiye, Rusya’dan enerji ürünleri ithal etmeyi sürdürmüştür. Bu sayede 2022’de de önceki senelere benzer şekilde en fazla doğal gaz ve petrol ithal

² Petrol talebinin yaklaşık yüzde 90’ı ithal petrol ile karşılanmaktadır. Bkz. “EİGM Tabloları”, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/eigm-raporlari>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2023).

³ Büşra Zeynep Özdemir, “Türkiye’nin Enerji Politikası 2021”, *Türk Dış Politikası Yılığ 2021*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA, İstanbul: 2022), s. 445-459.

edilen ülkeler arasında Rusya ilk sıralarda yer almıştır. Mavi Akım ve TürkAkım doğal gaz boru hatları ile yılın ilk dokuz ayında toplam 17,8 milyar metreküp Rus gazı ithal edilmiştir. Söz konusu miktar Ocak-Eylül dönemine ait toplam 41,5 milyar metreküplük doğal gaz ithalatının yüzde 43'ünü oluşturmaktadır. 2022'nin ilk dokuz ayında ithal edilen Rus gazı miktarı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 14,2 daha az iken toplam doğal gaz ithalatının da önceki yıla kıyasla gerilediği görülmektedir (Tablo 1).

Türkiye'nin petrol ithalatında da önemli bir yeri olan Rusya en fazla ham petrol ithal edilen ülkelerden biridir. 2022'nin Ocak-Eylül döneminde toplam 7,8 milyon ton ile en fazla ham petrol ithal edilen ikinci ülke Rusya olmuştur. Bahse konu miktar toplam ithalatın yüzde 30,5'ini oluşturmuştur. 2021'in aynı dönemine göre iki buçuk kata yakın artan Rus ham petrolü ithalatı 2020 Ocak-Eylül dönemine kıyasla ise yüzde 2,8 kat artış göstermiştir (Tablo 2).

Rusya ile hidrokarbon ticareti sürdürülürken yıl içinde nükleer enerji konusunda da gelişmeler yaşanmıştır. 21 Temmuz'da inşası süren Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) dördüncü ve son reaktörünün temel atma töreni düzenlenmiştir. Törende Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in yanı sıra Rusya Devlet Atom Enerjisi Kurumu ROSATOM'un Genel Müdürü Aleksey Lihaçev de yer almıştır.⁴ İlk reaktörün tamamlanma çalışmalarında sona yaklaşılmış olup nükleer yakıtın santrale getirilmesinin ardından Mayıs 2023'te faaliyete alınması planlanmıştır.⁵

Akkuyu NGS'de çalışmalar aralıksız devam ederken Sinop'ta kurulması planlanan ikinci nükleer santral de iki ülke arasında gündeme gelen konular arasında yer almıştır. Ekim'de ROSATOM Genel Müdürü Lihaçev Türkiye ile ikinci nükleer santralin inşası hakkında görüşmeler gerçekleştirdiklerini açıklamıştır.⁶ Ardından Kasım'da Soçi'de düzenlenen 12. Uluslararası Nükleer Enerji Fuarı'na katılan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Alparslan Bayraktar da ikinci nükleer santralin yapımı hususunda Rusya'nın ulusal şirketi ROSATOM'un gündemde olduğunu doğrulamıştır. Son olarak fuara ev sahipliği yapan Lihaçev

⁴ Yusuf Şahbaz, "Türkiye'nin İlk Nükleer Santralinde Son Reaktörün Temeli Atıldı", Anadolu Ajansı, 21 Temmuz 2022.

⁵ Oğuzhan Özsoy, "Akkuyu'da Kullanılacak Nükleer Yakıt Mayıs 2023'te Türkiye'ye Gelecek", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2022.

⁶ "Görüşmeler Başladı: İkinci Nükleer Güç Santrali Sinop'ta İnşa Edilecek", *Yeni Şafak*, 19 Ekim 2022.

de Rusya'nın nükleer santral inşası için bazı ülkelere öncelik verdiğini ve Türkiye'nin bu öncelikli ülkelerden biri olduğunu ifade etmiştir.⁷

2022'de Türkiye-Rusya enerji ilişkilerindeki en önemli gelişme hiç şüphesiz Ekim'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'yi doğal gaz ticaret merkezine dönüştürmeyi teklif etmesi olmuştur. Moskova'nın Kiev ile ilişkilerinde uzun yıllardır devam eden gerilim nedeniyle Ukrayna üzerinden doğal gaz ihracatını sonlandırmak istediği bilinmektedir. Doğrudan Almanya'ya doğal gaz ileten Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hatları bu amaca hizmet etmek üzere inşa edilmiş olup Rusya ve Ukrayna 2019'da AB'nin ara buluculuğuyla bir araya gelerek beş yıl süreli bir doğal gaz transit anlaşması imzalamıştı.⁸ Bu sayede Ukrayna 2025 sonuna dek Rus gazını Avrupa pazarına taşımaya devam edecekti. Ancak iki ülke arasındaki savaş dengelerin değişmesine neden olmuştur.

Savaş sonrasında Rusya'nın 2021 sonunda hizmete almaya hazırlandığı Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hattının sertifikasyon süreci Almanya tarafından askıya alınmış, bunun üzerine Gazprom da Avrupa'ya giden hatların gaz akışını kısımaya başlamıştır. Önce Ağustos'ta teknik nedenler gerekçe gösterilerek Kuzey Akım 1'in gaz akışı üç gün süreliğine durdurulmuş,⁹ 2 Eylül'de de akışın belirsiz bir tarihe dek sona erdiği açıklanmıştır.¹⁰ Bununla birlikte Putin yönetimi Avrupa piyasasını bütünüyle kaybetmek istememiş, doğal gaz arzını Türkiye üzerinden sağlama alternatifi üzerinde durmaya başlamıştır.

13 Ekim'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelen Vladimir Putin, Türkiye rotası düşüncesini Erdoğan ve uluslararası kamuoyu ile paylaşmıştır. Putin Avrupalı devletlerin anlaşması halinde Türkiye'nin bölgede bir gaz ticareti merkezine dönüştürülebileceğini ve Rus gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabileceğini söylemiştir.¹¹ Cumhur-

⁷ Oğuzhan Özsoy, "İkinci Nükleer Santral için ROSATOM ile Görüşmeler Başlama Aşamasında", Anadolu Ajansı, 21 Kasım 2022.

⁸ Aura Sabadus, "Ukraine, Russia Sign 5-Year Gas Transit Agreement", International Commodity Intelligence Services, 31 Aralık 2019, <https://www.icis.com/explore/resources/news/2019/12/31/10456279/ukraine-russia-sign-5-year-gas-transit-agreement>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2022).

⁹ David Sheppard vd., "Russia Shuts Down Nord Stream Gas Pipeline to Europe", *Financial Times*, 31 Ağustos 2022.

¹⁰ Alex Lawson, "Nord Stream1: Gazprom Announces Indefinite Shutdown of Pipeline", *The Guardian*, 2 Eylül 2022.

¹¹ "Putin Offers to Make Turkey a Gas Hub to Preserve E.U. energy hold", *The New York Times*, 13 Ekim 2022.

başkanı Erdoğan da bu teklifi memnuniyetle karŐılamıŐ ve Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi haline gelmesinin hem Türkiye hem de bölge ülkeleri için faydalı olabileceğini ifade etmiştir.¹²

Yine Rusya lideri Putin tarafından Aralık'ta yapılan bir aÇıklamada Türkiye'nin mevcut altyapısı ile ciddi bir potansiyel taŐıdıĐı ve doğal gaz ticaretinin yapılabilmesine olanak sağlayacak elektronik platformun gelecek aylarda kurulabileceği belirtilmiştir.¹³ Gazprom Başkanı Aleksey Miller de yeni yıl öncesi şirketin 2022 faaliyetlerine ilişkin düzenlediği basın toplantısında Türkiye'de gaz ticaret merkezi kurulmasına yönelik çalışmaların sürdüğüne dikkat çekerek oluşturulacak piyasada Şeffaf ve adil bir doğal gaz fiyatlandırması sağlanacağına inandıklarını vurgulamıştır.¹⁴ İki lider arasında sözlü olarak alınan bu kararın 2023'te yazılı bir anlaşmayla kesinleŐtirilmesi beklenmektedir.¹⁵

AZERBAJCAN, KAZAKİSTAN VE TÜRKMENİSTAN İLE İLİŞKİLER

Azerbaycan Türkiye'nin hem doğal gaz hem de petrol ithal ettiği bir diğer önemli ülkedir. Türkiye, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının yanı sıra Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) aracılığıyla Azerbaycan gazı ithal etmektedir. 2022'nin ilk dokuz ayında Azerbaycan'dan 6,4 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir ve bu miktar toplam doğal gaz ithalatının yüzde 15,4'ünü oluşturmuştur. Bahse konu ithalat bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 4,3; 2020'nin Ocak-Eylül dönemine göre ise yüzde 22,6 daha azdır (Tablo 1).

2022'nin Ocak-Eylül döneminde Azerbaycan'dan ithal edilen ham petrol miktarında da azalma gerçekteŐmiştir. 243,3 bin tonluk ithalat toplam ham petrol ithalatının yaklaşık yüzde 1'ini oluşturmuştur. 2021'in Ocak-Eylül dönemine göre yüzde 36 azalan ithalat 2020'nin aynı dönemine kıyasla ise yüzde 2 azalmıştır (Tablo 2).

Bilindiği üzere Avrupa Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçası olan TANAP aracılığıyla Azerbaycan doğal gazı ithal etmektedir. Rusya-Ukray-

¹² "Erdogan Welcomes Putin's Idea to Make Turkey a Gas Hub", Bloomberg, 14 Ekim 2022.

¹³ "Putin'den Türkiye'de Doğalgaz Merkezi AÇıklaması", NTV, 15 Aralık 2022.

¹⁴ Emre Gürkan Abay, "Gazprom: Türkiye'de Kurulacak Gaz Merkezi, Piyasada Şeffaf ve Adil Fiyatlandırma Sağlayacak", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2022.

¹⁵ "Rusya: Türkiye'de Doğalgaz Merkezi Kurulmasına Yönelik Kararın 2023'te Alınması Bekleniyor", *Habertürk*, 23 Aralık 2022.

na savaşının ardından Avrupa'nın gündeminde yeniden kendine yer edinen Azerbaycan, gaz sevkiyatının artırılması için görüşülen ülkeler arasında yer almıştır. Temmuz'da AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ve Enerjiden Sorumlu Komisyon üyesi Kadri Simpson Bakü'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile enerji iş birliğinin artırılması konusunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır.¹⁶

5-6 Ekim arasında Bakü'de düzenlenen Türkiye-Azerbaycan 2. Enerji Forumu'nda ise Azerbaycan ve Türkiye arasında bu konuda somut bir adım atılmıştır. Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov ile bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez açıklamasında Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa'ya ileten TANAP'ın kapasitesinin iki katına çıkarılmasına karar verildiğini açıklamıştır. Mevcut durumda 6 milyar metreküp Türkiye, 10 milyar metreküp de Avrupa'ya olmak üzere 16 milyar metreküp taşıma kapasitesine sahip olan hattın 32 milyar metreküpe çıkarılması planlanmıştır. Azerbaycanlı Bakan Şahbazov bu sayede Avrupa'nın doğal gaz arz güvenliğine sağlanan katkının artırılmasının yanı sıra Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin de derinleştirilmesini hedeflediklerini ifade etmiştir.¹⁷

Yine forumdaki konuşmacılardan biri olan BOTAŞ Genel Müdürü Burhan Özcan, BOTAŞ ve SOCAR arasında ortak bir enerji şirketi kurulacağını ve doğal gaz depolama, hidrojen ve *bunkering* gibi farklı alanlarda hizmet vermesinin planlandığını açıklamıştır.¹⁸

Kazakistan en fazla ham petrol ithal edilen ülkelerden biridir.¹⁹ 2022'nin Ocak-Eylül döneminde gerçekleştirilen 3,5 milyon tonluk ithalat toplam ham petrol ithalatının yaklaşık yüzde 14'ünü oluşturmuştur. Bahse konu it-

¹⁶ "EU and Azerbaijan Enhance Bilateral Relations, Including Energy Cooperation", European Commission, 18 Temmuz 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_4550, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2023).

¹⁷ "TANAP Kapasitesi 2 Katına Çıkarılacak", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 6 Ekim 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21046#:~:text=TANAP%20boru%20hatt%C4%B1%20kapasitesini%20iki,32%20milyar%20metrek%C3%BCpe%20C3%A7%C4%B1karm%C4%B1%20C5%9F%20olaca%C4%9F%C4%B1z>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁸ "Türkiye, Azerbaycan ile Yeni Enerji Projelerine İmza Atacak", Enerji Günlüğü, 8 Ekim 2022, <https://www.enerjigunlugu.net/turkiye-azerbaycan-ile-yeni-enerji-projelerine-imza-atacak-50648h.htm>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

¹⁹ 2019'da en fazla ham petrol ithal edilen ikinci; 2020 ve 2021'de de üçüncü ülke olmuştur. Bkz. Özdemir, "Türkiye'nin Enerji Politikası 2021".

halat bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 29, 2020'nin aynı dönemine göre ise yüzde 40'tan fazla artış kaydetmiştir (Tablo 2).

Orta Asya'nın en zengin fosil enerji kaynaklarına sahip ülkesi olan Kazakistan ürettiği petrolün yaklaşık yüzde 80'ini ihrac etmektedir. Denize kıyısı olmayan ülke söz konusu ihracatın büyük bir kısmını Rusya'nın Karadeniz'de yer alan Novorossisk Limanı aracılığıyla yapmaktadır.²⁰ Boru hatları aracılığıyla limana iletilen petrol Türk boğazlarını geçerek alıcılara ulaştırılmaktadır. Ancak Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında uygulanan yaptırımlar ve savaş kaynaklı olarak Rusya'da ve Karadeniz'de oluşan riskler Kazakistan'ı alternatif ihracat yolları arayışına itmiştir. Daha önce Azerbaycan petrolünü ihrac etme amacıyla inşa edilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı aracılığıyla Ceyhan Limanı'ndan görece az miktarlarda petrol ihrac eden ülke söz konusu alternatifi daha fazla kullanma kararı almıştır.²¹

Kasım'da Kazakistan Başbakanı Alikhan Smailov yaptığı bir açıklamada 1 Ocak 2023 itibarıyla BTC aracılığıyla petrol ihracatına başlanacağını belirtmiştir.²² 24 Kasım'da da Kazakistan ulusal hidrokarbon şirketi KazMunay-Gaştan (KMG) üst düzey bir yetkili Azerbaycan ulusal enerji şirketi SOCAR ve KMG arasında beş yıl süreli BTC aracılığıyla 1,5 milyon ham petrol taşınmasını öngören bir anlaşma imzalandığını açıklamıştır. İlerleyen süreçte 6-6,5 milyon tona çıkarılması planlanan ham petrol transferinin Türkiye sınırları içindeki kısmı da BOTAŞ tarafından yapılacaktır.²³ Konuyla ilgili henüz Türkiye'den resmi bir açıklama yapılmamakta birlikte Kazak petrolünün Türk limanı aracılığıyla uluslararası pazarlara ulaştırılacak olması iki ülke ilişkileri açısından önem arz etmektedir.

²⁰ Çağlayan Yıldız, "Orta Asya Ülkelerinin Enerji Rezerv ve Kaynakları", *Dünya Enerji Trendleri*, ed. Kemal İnâat ve Büşra Zeynep Özdemir, (SETA, İstanbul: 2021), s. 269, 465-466.

²¹ BTC'nin işletmesinden sorumlu BP'nin web sitesinde yer alan bilgiye göre BTC temelde Azerbaycan petrolü taşımakla birlikte Türkmen petrolü ve Ekim 2013'ten bu yana bir miktar Kazak petrolü taşımaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. "Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", BP, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

²² "Kazakhstan to Start Oil Transportation Through BTC Pipeline Next Year", Azeri-Press Agency, 10 Kasım 2022, <https://apa.az/en/energy-and-industry/kazakhstan-to-start-oil-transportation-through-btc-pipeline-next-year-389190>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

²³ "Kazakhstan to Transport 1,5 Million Tons of Oil via Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", *The Astana Times*, 24 Kasım 2022, <https://astanatimes.com/2022/11/kazakhstan-to-transport-1-5-million-tons-of-oil-via-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

Yine Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan bilindiği üzere hem petrol hem de doğal gaz ihraç etmektedir. Türkmen petrolü kalitesi nedeniyle Türkiye tarafından düşük yoğunlukta ithal edilmektedir.²⁴ Bununla birlikte ülke en büyük dördüncü rezervlere sahip olması nedeniyle petrolden ziyade doğal gaz ile anılmaktadır. Türkmen gazının bölgedeki en büyük doğal gaz tüketicilerinden biri olan Türkiye'ye ihraç edilmesi ve üzerinden de Avrupa'ya iletilmesi uzun yıllardır planlanan ancak bir türlü hayata geçirilemeyen bir projedir.²⁵ Rusya-Ukrayna savaşının ardından Türkmen gazı AB'de yeniden gündeme alınmışken Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan devlet başkanları bu konuda önemli bir adım atmıştır. 14 Aralık'ta Türkmenistan'da düzenlenen Birinci Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan zirvesinde "Enerji Alanında İş Birliğinin Geliştirilmesine Dair Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Bahse konu zabıt Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın destekleriyle Türkmen gazının önce Türkiye'ye ardından Avrupa'ya iletilmesi konusunda iş birliği geliştirilmesi dahil üç ülke arasında enerji iş ilişkilerinin derinleştirilmesini amaçlamaktadır. Gazın TANAP aracılığıyla taşınması planlanırken yapılacak teknik iyileştirmelerin sonrasında önce 10 milyar ve ardından 30 milyar metreküp Türkmen gazı ihraç edilebileceği düşünülmektedir.²⁶

İRAN VE İRAK İLE İLİŞKİLER

Bilindiği üzere İran, Türkiye'nin boru hattı ve uzun dönemli kontratı ile doğal gaz ithal ettiği ülkelerden biridir. 2022'nin Ocak-Eylül döneminde İran'dan toplam 7 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiş olup söz konusu miktar toplam ithalatın yüzde 17'sine karşılık gelmiştir. 2021'in Ocak-Eylül dönemine kıyasla yüzde 4,2 azalan bahse konu ithalat 2020'nin aynı dönemine kıyasla ise yüzde 95'ten fazla artış göstermiştir (Tablo 1).

İran 2022'nin henüz başında 20 Ocak'ta iletim hattında arıza meydana geldiği gerekçesiyle Türkiye'ye doğal gaz ihracatının on gün süre ile yapılamayacağını açıklamıştır.²⁷ İran tarafından hattın Türkiye'deki kısmında gaz

²⁴ 2022'nin Ocak-Eylül arasında yalnızca Ocak'ta 68,4 bin ton ham petrol ithal edilmiştir. Bkz. EPDK petrol piyasası aylık sektör raporları.

²⁵ Bkz. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.

²⁶ Büşra Zeynep Özdemir, "Odak: Birinci Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Zirvesi ve Türkmen Gazının Önemi", SETA, 23 Aralık 2022; Fuat Kabakcı, "Türkmenistan Gazının Türkiye ve Avrupa'ya Ulaştırılması "Tarihi Öneme Sahip Bir Girişim", Anadolu Ajansı, 15 Aralık 2022.

²⁷ "20.01.2022 Tarihli BOTAŞ Kamuoyu Duyurusu", BOTAŞ, <https://www.botas.gov.tr/Ice-rik/20012022-tarihli-botas-kamuoyu/510>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2022).

sızıntısı olduğu iddia edilmiş ancak Türk yetkililerce bu durumun gaz akışına engel teşkil etmediği belirtilmiştir.²⁸ Yapılan beklenmedik kesinti karşısında enerji bakan yardımcısı öncülüğünde bir heyet İran'a gönderilmiş, gaz arzının tamamen kesilmemesi ve mümkün olan en kısa sürede yeniden normale dönmesi talebi iletilmiştir.²⁹ 28 Ocak'ta BOTAŞ tarafından yapılan bir açıklamaya göre İran gaz iletimine sınırlı ölçüde yeniden başlamıştır.³⁰

Temmuz'da İran'da Türkiye-İran-Rusya üçlü zirvesi için bir araya gelen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin yedinci toplantısına da başkanlık etmiştir. 19 Temmuz'da gerçekleştirilen toplantının ardından yapılan açıklamada enerji alanındaki ikili iş birliğinin güçlendirilmesi ve genişletilmesi konusundaki kararlılık vurgulanmıştır.³¹ İki ülke liderlerinin 2026 itibarıyla sona erecek olan yirmi beş yıllık doğal gaz ticaret anlaşmasının uzatılması konusunu da görüştüğu, 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine ulaşabilmek için enerji ticaretinin artırılmasının gündeme getirildiği de belirtilmiştir.³²

Son olarak Rusya-Ukrayna savaşı sonrası Rus gazına alternatif arayan Avrupa ülkeleri için İran gazının Türkiye aracılığıyla Avrupa pazarına iletilmesi konusunun da yıl içinde taraflar arasında görüşüldüğu bilgisi İran basınında yer almıştır. Habere göre Ekim'de Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştiren İran Petrol Bakanı Cevad Ovcı ve beraberindeki heyet mevcut yirmi beş yıllık doğal gaz sözleşmesinin yenilenmesinin yanı sıra Avrupa'ya gaz taşıyacak yeni bir boru hattı üzerinde fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu durum Putin'in Türkiye'yi doğal gaz ticaret merkezine dönüşmede destekleme açıklaması ve yıl içinde Rusya ile İran arasında imzalanan petrol ve doğal gaz alanında iş birliğine öngören anlaşmalarla da ilişkilendirilmektedir.³³

²⁸ "İran'dan Gaz Akışı Başlamadı, Türk Heyeti Çözüm için İran'da", Bloomberg HT, 24 Ocak 2022.

²⁹ "İran Doğal Gaz Kesintisi... Bakan Dönmez: Sorun Geçici", *Hürriyet*, 24 Ocak 2022.

³⁰ "28.01.2022 Tarihli BOTAŞ Basın Açıklaması", BOTAŞ, <https://www.botas.gov.tr/lce-rik/28012022-tarihli-botas-basin/518>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2022).

³¹ Mehmet Tosun ve Ali Kemal Alkan, "Türkiye-İran-Rusya Üçlü Zirvesi Gerçekleştirildi", Anadolu Ajansı, 19 Temmuz 2022.

³² "Türkiye ve İran Doğal Gaz Anlaşmasını Uzatmayı Gördü", Enerji Günlüğü, 19 Temmuz 2022, <https://www.enerjigunlugu.net/turkiye-ve-iran-dogal-gaz-anlasmagini-uzatmayi-gorus-tu-49275h.htm>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

³³ "Ankara'da Kritik Zirve İddiası: Türkiye ve İran Yeni Doğal Gaz Boru Hattı İnşasını Gördü", Haberler.com, 23 Ekim 2022.

Irak, Türkiye'nin en fazla ham petrol ithal ettiği ülkedir.³⁴ 2022'nin ilk dokuz ayında gerçekleştirilen toplam 10,1 milyon ton ithalat toplam ham petrol ithalatının yüzde yaklaşık yüzde 49'unu oluşturmuştur. 2021'in aynı dönemine göre yüzde 27 artış gösteren ham petrol ithalatı 2020'nin Ocak-Eylül dönemine kıyasla ise yüzde 4'e yakın gerileme kaydetmiştir (Tablo 2).

Irak, Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında gaz rezervleriyle yeniden gündeme gelen bir diğer ülkedir. 3,5 trilyon metreküp ispatlanmış doğal gaz rezervine sahip Irak altyapı yetersizliği nedeniyle yıllık ortalama 10 milyar metreküpün altında gaz üretmektedir.³⁵ Uzun yıllardır Türkiye ile Irak arasında hayata geçirilmesi planlanan doğal gaz boru hattı projesi savaşın ardından tekrar önem kazanmış, Cumhurbaşkanı Erdoğan Şubat'ın başında Irak'tan Türkiye'ye gaz arzı başlatılmasının görüşüldüğünü belirtmiştir.³⁶ Yaklaşık 900 milyar metreküplük rezerve sahip olduğu tahmin edilen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Parlamentosu Enerji Komisyonu Başkanı Ali Hama Salih de bu açıklamadan birkaç gün sonra 2025 itibarıyla Türkiye'ye doğal gaz ihraç etmeyi planladıklarını ve boru hattı çalışmalarının başladığını açıklamıştır.³⁷

Yine Şubat'ta gerçekleşen bir diğer gelişme de Irak'ın Türkiye'den elektrik ithalatını artırma yönünde yaptığı açıklamadır. Uzun yıllardır elektrik arzında sorun yaşayan Irak'ta bazı kentlere günde üç-beş saat elektrik arzı sağlanabildiği bilinirken Şubat'ta sert geçen kış şartları altında İran gaz arzının azalması da ülkede endişelere yol açmıştır. Irak Elektrik Bakanı Adil Kerim 2020'den bu yana Türkiye'den elektrik ithal edilmesine 2022'de de devam edileceğini açıklamıştır.³⁸

³⁴ 2019, 2020 ve 2021'de en fazla ham petrol ithal edilen ülke Irak olmuştur. Bkz. Özdemir, "Türkiye'nin Enerji Politikası 2021".

³⁵ "Gas – Proved Reserves; Gas Production – BCM", *BP Statistical Review of World Energy 2022*, (BP, 2021).

³⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Doğal Gaz Açıklaması", *Habertürk*, 4 Şubat 2022.

³⁷ "IKBY Duyurdu: Türkiye'ye 2025'te Doğal Gaz Satmaya Başlayacağız", *CNN Türk*, 9 Şubat 2022; BOTAŞ'ın Irak'ın kuzeyinden gelecek gazı ulusal şebekeye aktarmak üzere inşasını tamamladığı Şırnak doğal gaz boru hattı çalışmaları Irak'ın kuzeyinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandumunun Türkiye'den tepki çekmesinin ardından durdurulmuştur. Bkz. Murat Temizer, "Irak Gazının Transferi için Anahtar Ülke Türkiye", *Anadolu Ajansı*, 23 Şubat 2022.

³⁸ Büşra Zeynep Özdemir, "2022'de Enerji", *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA, İstanbul: 2022), s. 262.

DİĞER ÜLKELERLE İLİŞKİLER

Yıl boyunca uzun süredir enerji iş birliklerinin yürütüldüğü ülkelere ek olarak diğer bazı ülkelerle de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan AĞustos'ta yaptığı bir açıklamada Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Malezya ulusal petrol Şirketi Petronas arasında enerji alanında iş birliği planlandığını belirtmiştir. Buna göre iki Şirketin belirle-
necek bölgelerde petrol ve doğal gaz arama çalışmaları yürütmesi öngörül-
mekte, çalışmalara Çin'in de dahil olabileceği düşünölmektedir. TPAO'nun
mevcut arama ve sondaj filosunun çalışmalarda aktif rol alması planlanırken
iki ülke arasındaki iş birliğinin üçüncü ülkelere de genişletilerek ilişkilerin
derinleştirilmesi hedeflenmektedir.³⁹

AĞustos'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez Körfez ülkelere
bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bakan Dönmez ilk olarak 23 AĞustos'ta Um-
man'da mevkidaşı Salim Aufi ile görüşmüştür. İkili arasında doğal gaz ve pet-
rol ticareti başta olmak üzere enerji alanında iş birliği fırsatları ele alınmıştır.⁴⁰
Ürettiği gazın yaklaşık dörtte birini ihraç eden Umman için Türkiye alternatif
bir pazar konumunda iken Türkiye için de Umman yeni bir gaz tedarikçisi
anlamına gelmektedir. Anlaşmaya varılması halinde Umman'ın gaz tedarik gü-
venliğine, Türkiye'nin de arz güvenliğine katkı sunulacağı açıklar.

Umman ziyaretinin ardından Katar'a giden Fatih Dönmez, Enerji İŐle-
rinden Sorumlu Devlet Bakanı Saad Sherida Kaabi ile görüşmüştür. Enerji
ilişkilerinin geliştirilmesi konusunu ele alan bakanlar Türkiye ve Katar dıŐın-
da üçüncü ülkelerde de petrol ve doğal gaz arama ve üretim faaliyetlerinin
yürütölmeye dahil çok sayıda konuda fikir aliŐveriŐinde bulunmuştur.⁴¹

Ekim ayı enerji diplomasisi açaŐsından oldukça yoğun bir ay olmuştur.
Ayın henüz başında Türkiye ve Libya arasında da petrol ve doğal gaz alanında
iş birliğini öngören bir mutabakat muhturası imzalanmıştır. 3 Ekim'de imzala-
nan muhtıra ile Türk ve Libyaalı Şirketlerin kara ve denizde petrol ve doğal gaz

³⁹ "Erdoğan: TPAO ve Petronas Arasında Ortak Çalışma Planlıyoruz", Enerji Günlüğü, 19 AĞus-
tos 2022, <https://www.enerjigunlugu.net/erdogan-tpao-ve-petronas-arasinda-ortak-calisma-planliyoruz-49808h.htm>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁰ "Bakan Dönmez, Ummanlı Mevkidaşı ile Görüştü", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı,
23 AĞustos 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21018#:~:text=Enerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20Bakan%C4%B1,Salim%20Aufi%20ile%20g%C3%B6r%C3%BC%59Fr%C3%BC.>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2023).

⁴¹ Yusuf Şahbaz, "Bakan Dönmez'in Körfez Mesaisi Verimli Geçti", Anadolu Ajansı, 25 AĞustos
2022.

arama ve geliştirme alanında iş birliği yapması planlanmıştır.⁴² Anlaşma iki ülke arasındaki iş birliklerini daha da derinleştirmeyi hedeflemesi açısından dikkat çekmektedir.

Kasım 2019'da iki devlet arasında imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat muhtırasına benzer şekilde anlaşma Yunanistan ve Mısır tarafından tepki ile karşılanmıştır. 11 Ekim'de Kahire'de bir araya gelen taraflar düzenledikleri ortak basın toplantısında anlaşmayı Akdeniz'deki güvenlik ve istikrara tehdit olarak gördüklerini ifade etmiş ve yasa dışı olarak nitelendirmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dendias anlaşmaya karşı çıkmak için uluslararası hukuktan doğan haklarını kullanacaklarını ifade ederken Mısırlı mevkidaşı Şukri de Libya'daki Dibebe hükümetinin uluslararası bir anlaşma imzalamaya yetkisinin olmadığını öne sürmüştür.⁴³

Türkiye-Almanya enerji ilişkileri de 2022'de öne çıkan başlıklardan biri olmuştur. 10-11 Ekim arasında Berlin'de düzenlenen Dördüncü Türk-Alman Enerji Forumu iki ülkeden önde gelen iş dünyası temsilcilerinin yanı sıra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve Almanya Ekonomi ve İklim Koruma Bakanı Robert Habeck ve ekiplerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Forumda odak çalışma gruplarının yürüttüğü yoğun müzakereler sonucunda iki mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bunlardan ilki Türkiye'de entegre güneş paneli üreticisi bir firma ile Alman teknoloji araştırma enstitüsü arasında imzalanan Ar-Ge protokolüdür. Protokole göre güneş panellerinin yeni alanlarda ve daha geniş ölçekli kullanımına yönelik Ar-Ge iş birliği yapılacaktır. Bir diğer zabit ise yenilenebilir enerji kaynaklarından hidrojen enerjisi üretimine yönelik çalışmaları içeren yeşil hidrojen iş birliği zaptıdır.⁴⁴ Her iki mutabakat zaptı da Türkiye'nin yenilenebilir enerji teknolojileri alanında kaydettiği başarıları pekiştirmesine yardımcı olmanın yanı sıra Almanya ve Türkiye arasında enerji alanındaki iş birliklerinin daha da derinleşmesini hedeflemesi açısından önemlidir.

Kasım'da ise uzun dönemli kontratla LNG ithal edilen ülkelerden Cezayir ile önemli bir gelişme yaşanmıştır. 9-10 Kasım arasında 2. Cezayir Yatırım

⁴² "Türkiye ve Libya'dan Enerjide Yeni İş Birliği", TRT Haber, 3 Ekim 2022.

⁴³ "Mısır ve Yunanistan'dan Libya Anlaşmasına Tepki", Enerji Günlüğü, 11 Ekim 2022, <https://www.enerjigunlugu.net/misir-ve-yunanistandan-libya-anlasmasina-tepki-50698h.htm>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2023).

⁴⁴ Sırrı Uyanık, "Analiz: Almanya-Türkiye İlişkileri Enerjiyle Yeni Bir Boyut Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 28 Ekim 2022.

Konferansına katılmak üzere Cezayir'e bir ziyaret gerçekleştiren Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez mevkidaşı Muhammed Arkab ile bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede TPAO ve SONATRACH arasında ortak bir enerji şirketi kurulması kararı alınmıştır. Cezayir'de kurulacak şirketin başta Cezayir olmak üzere bölgedeki diğer ölkelerde de petrol ve doğal gaz aramaları alanında faaliyet göstermesi planlanmaktadır.⁴⁵ Yine aynı ziyaret esnasında Cezayir Ulusal Jeoloji ve Maden Geliştirme Ajansı ve Maden Tetkik Arama Kurumu arasında maden ve maden geliştirme alanında faaliyet gösterecek bir Cezayir-Türkiye ortak şirketinin kurulması değerlendirilmiştir.⁴⁶

Ayrıca Bakan Dönmez yıl içinde Türkiye'nin bir parçası olduğu bazı uluslararası oluşumların toplantılarına da katılmış ve Türkiye'nin mevcut politikaları hakkında bilgi aktarmıştır. Mart'ta Paris'te gerçekleştirilen Uluslararası Enerji Ajansı Bakanlar Toplantısına katılan Dönmez enerji güvenliğinin Türkiye için en önemli gündem maddelerinden biri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

2 Eylül'de Bali'de düzenlenen G20 Enerji Bakanları Toplantısına katılan Bakan Dönmez yaptığı konuşmada küresel enerji piyasalarının savaş sonrası mevcut durumuna değinmiş ve ölkelerin bu yeni duruma uyum sağlamak için yeni yaklaşımlar geliştirmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Türkiye'nin fotovoltaik panel üretiminde kapasite bakımından dünyada dördüncü sıraya yerleştiğini vurgulayan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez Türkiye'nin yenilenebilir enerji Ar-Ge çalışmalarını desteklemeye devam edeceğini belirtmiştir.⁴⁸

28 Eylül'de de Kazakistan'ın Almatı kentinde düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Enerji Bakanları Toplantısına katılan Fatih Dönmez Türkiye'nin hidrokarbon ve yenilenebilir enerji kaynakları alanında yaptığı çalışmaları anlatmıştır. Bakan Dönmez mevkidaşlarına Hazar'ın zengin enerji potansiyeline

⁴⁵ "Türkiye ile Cezayir, Ortak Petrol ve Doğal Gaz Arama şirketi Kuruyor", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 11 Kasım 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21061>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2023).

⁴⁶ "Bakan Dönmez, Cezayirli Mekkidaşı ile Enerji ve Ekonomik İlişkileri Görüştü", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 9 Kasım 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21060>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2023).

⁴⁷ "Bakan Dönmez, Uluslararası Enerji Ajansı Bakanlar Toplantısına Katıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 24 Mart 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=20964>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2023).

⁴⁸ "Bakan Dönmez, G20 Enerji Bakanları Toplantısına Katıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2 Eylül 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21024>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2023).

vurgu yaparak ülkelerinin daha fazla iş birliği geliştirmesi, hem elektrik hem de petrol ve doğal gaz alanında interkoneksiyonun artırılması yönünde çağrı yapmıştır.⁴⁹

SONUÇ

2022’yi Türkiye’nin enerji diplomasisi açısından verimli bir yıl olarak değerlendirmek mümkündür. Yıl boyunca Rusya-Ukrayna savaşının da etkisiyle Türkiye mevcut iş birliklerini sürdürme yönünde adımlar atmış, bunun yanı sıra yeni iş birlikleri geliştirilmesi yönünde de girişimlerde bulunmuştur. TPAO ve BOTAŞ’ın öne çıktığı ortaklık anlaşmalarının imzalanması Türkiye’nin hem derin deniz sondaj gemileri ve Sakarya Gaz Sahası’nın keşfi sonrasında kazandığı prestiji hem de ev sahipliği yaptığı uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatları sayesinde sahip olduğu stratejik önemi gözler önüne sermiştir.

Dahası TANAP’ın kapasitesinin artırılması, Türkmen gazının Türkiye ve Avrupa ülkelerine ulaştırılması ve Türkiye’nin doğal gaz ticaret merkezine dönüştürülmesi girişimleri Türkiye’nin yalnızca ulusal enerji güvenliğine değil aynı zamanda Avrupa’nın ve yakın çevresinin enerji güvenliğine katkı sunma potansiyeli taşıdığını bir kez daha açık bir şekilde göstermiştir. 2023’te de 2022’de başlatılan bu girişimlerin sürdürülmesi beklenirken Türkiye’nin bölge ve küresel enerji piyasalarındaki öneminin pekişeceği öngörülmektedir.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Bakan Dönmez Paris’te IEA bakanlar toplantısına katıldı.
20 Ocak	İran teknik bir arıza nedeniyle on gün süreliğine Türkiye’ye gaz ihracatının durdurulacağını açıkladı.
4 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Irak’tan Türkiye’ye gaz ihraç edilmesinin görüşüldüğünü açıkladı.
21 Temmuz	Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin dördüncü ve son reaktörü için temel atma töreni düzenlendi.
19 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan TPAO ve Malezya ulusal petrol şirketi Petronas arasında enerji alanında iş birliği planlandığını açıkladı.

⁴⁹ “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez: Hazar’ın Doğusunu ve Batısını Birleştirmeliyiz”, Anadolu Ajansı, 28 Eylül 2022.

- 23 Ağustos Umman'a bir ziyaret gerçekleştiren Bakan Dönmez iki ÷lke arasında iş birliği fırsatlarının değerlendirildiğini açıkladı.
- 25 Ağustos Kõrfez gezisi kapsamında Katar'a giden Fatih Dönmez Türkiye-Katar enerji ilişkilerinin derinleŐtirileceĐini açıkladı.
- 2 Eylül Bakan Dönmez Bali'de düzenlenen G20 Enerji Bakanları Toplantısına katıldı.
- 28 Eylül Türk Devletleri TeŐkilatları Enerji Bakanları Toplantısında Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan enerji bakanlarıyla görüşen Fatih Dönmez, enerji alanında çeşitli mutabakatlara varılması ve iş birliklerinin artırılması üzerinde çalıŐıklarını belirtti.
- 3 Ekim Türkiye ve Libya arasında petrol ve doğal gaz alanında iş birliği yapılmasına yönelik bir mutabakat muhtırası imzalandı.
- 6 Ekim Bakan Dönmez Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa'ya ileten TANAP'ın kapasitesinin iki katına çıkarılmasına karar verildiğini açıkladı.
BOTAŞ Genel Müdürü Burhan Özcan, BOTAŞ ile Azerbaycan ulusal enerji Şirketi SOCAR arasında ortak bir enerji Şirketi kurulacağını açıkladı.
- 11 Ekim Türkiye ile Almanya arasında yeşil hidrojen ve güneş paneli üretimi ile ilgili iki adet mutabakat muhtırası imzalandı.
- 13 Ekim Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi haline getirilmesini istediğini ve Rus gazını Avrupa piyasalarına iletilmesinde önemli bir rol oynayabileceğini belirtti.
- 19 Ekim ROSATOM'un Genel Müdürü Aleksey Lihaçev Türkiye'nin ikinci nükleer güç santralini Sinop'ta inşa etmek üzere görüŐüklerini açıkladı.
- 9-10 Kasım Bakan Fatih Dönmez Türkiye ile Cezayir'in Cezayir başta olmak üzere bölge ÷lkelerinde faaliyet gösterecek ortak bir petrol ve doğal gaz arama Şirketi kuracağını açıkladı.
- 10 Kasım Kazakistan Başbakanı Smailov 1 Ocak 2023 itibarıyla BTC aracılığıyla Kazak petrolünün ihracatına başlanacağını belirtmiştir.
- 21 Kasım Cezayir Hidrokarbon Düzenleyici Kurumu ARH EPDK'ya iş birliği ziyareti gerçekleştirdi.
- 24 Kasım KMG, Azerbaycan ulusal enerji Şirketi SOCAR ile beş yıl süreli BTC aracılığıyla 1,5 milyon ham petrol taşınmasını öngören bir anlaşma imzalandığını açıkladı.

- 14 Aralık Birinci Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Zirvesinde Türkmen gazının Türkiye'ye ve Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ihraç edilmesi için bir mutabakat zaptı imzalandı.
- 15 Aralık Rusya Devlet Başkanı Putin, Türkiye'nin mevcut doğal gaz altyapısı ile ciddi bir potansiyel taşıdığını ve doğal gaz ticaretinin yapılabilmesine olanak sağlayacak elektronik platformun gelecek aylarda kurulabileceğini açıkladı.
- 28 Aralık Gazprom Başkanı Miller Türkiye'de gaz ticaret merkezi kurulmasına yönelik çalışmaların sürdüğünü ve oluşturulacak piyasada şeffaf ve adil bir doğal gaz fiyatlandırması sağlanacağına inandıklarını ifade etti.

Türk Dış Politikası Yıllığı on dördüncü sayısıyla Türk dış politikasının nabzını tutmaya devam ediyor. Önceki sayılardaki geleneği sürdürerek iki bölümden oluşan kitap ilk bölümünde Türk dış politikasının 2022 ile sınırlı olmayan orta ve uzun vadeli süreçlerini spesifik konular etrafında mercek altına alırken ikinci bölümde ise her biri farklı ülkeleri ve bölgeleri inceleyen makaleleriyle 2022 gelişmelerine ışık tutuyor.

Bilimsel yöntemler ve esaslarla hazırlanan tüm makaleleriyle elinizdeki eser titiz bir çalışmanın ürünüdür. Alanının en istikrarlı ve kapsamı itibarıyla tek örneği olan *Türk Dış Politikası Yıllığı* araştırmacılar, akademisyenler, bürokratlar ve siyasetçilerin dış politika konusundaki başvuru kaynağı olmayı sürdürüyor.

Her yıl çalışmamızı sabırsızlıkla bekleyen okurlarımıza faydalı olması dileğiyle...

